T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

“BEYRUT VİLÂYETİ I-CENÛB KISMI”NIN TRANSKRİPSİYONU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Çiğdem KESKİN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI

Hatay-2024

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

“BEYRUT VİLÂYETİ I-CENÛB KISMI”NIN TRANSKRİPSİYONU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Çiğdem KESKİN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI

Hatay-2024

ONAY

ÇİĞDEM KESKİN tarafından hazırlanan ***"BEYRUT VİLÂYETİ I-CENÛB KISMININ TRANSKRİPSİYONU"*** adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oy çokluğu ile ***TARİH ANABİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ*** olarak kabul edilmiştir.

05/07/2024

Jüri Üyeleri	**İmza**
Doç. Dr. Özer Özbozdağlı (Tez Danışmanı- Başkan)	
Doç. Dr. Sedat Bilinir (Üye)	
Dr. Öğr. Üyesi Aziz Kılıç (Üye)	

Çiğdem KESKİN tarafından hazırlanan ***"Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmının Transkripsiyonu"*** adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç. Dr. Sinan ERDOĞAN
Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (05/07/2024)

Çiğdem KESKİN

ÖNSÖZ

Doğu Akdeniz'in kilit noktası konumundaki Beyrut, ilkçağlardan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, jeopolitik öneme ve kozmopolitik yapıya sahip bir liman şehridir. Bu özelliklerinden dolayı Beyrut (Lübnan toprakları), 19. yüzyıldan itibaren batılı devletlerin ilgisini çekmiştir. Bu ilgi, Osmanlı Devleti idaresi altında bir vilayet statüsünde iken yoğunlaşmış, bölge sömürgeci devletlerin güç ve rekabet alanı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, bu mücadelelere Tanzimat uygulamalarıyla çözüm bulmaya çalışmış özellikle Balkan topraklarını kaybettikten sonra Orta Doğu coğrafyası ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır.

Vilayet salnamelerinin yetersizliği karşısında memleketin genel vaziyetini, ilim ve medeniyet alanındaki son durumunu ortaya koyacak ve bu anlamda rehber vazifesi görecek bir çalışmanın zaruriyetini ve önemini fark etmiştir. Bu bağlamda dönemin Beyrut Valisi Azmi Bey tarafından görevlendirilmiş olan Beyrut Ticaret Mektebi müdürü Refik Temimi ile Beyrut Mekteb-i Sultani müdür yardımcısı Mehmet Behçet Beyler, Beyrut vilayeti hakkında kapsamlı bir çalışma yapmak üzere Beyrut vilayetinin güney ve kuzey kısmına gönderilmiştir. Yazarların gözlem ve incelemeleri sonucunda "Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı" ve "Beyrut Vilâyeti II-Şimâl Kısmı" olmak üzere iki ciltlik bir eser kaleme alınmıştır. Bu eser Beyrut'un sosyal, kültürel, demografik ve ekonomik tarihi ile ilgili önemli ve ayrıntılı bilgiler içermektedir. Vilayet salnameleriyle benzerlik gösterse de zengin ve derin içeriğiyle Beyrut vilayetine dair bir ansiklopedi, betimlemeleriyle de bir seyahatname özelliği taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşı koşulları ve eserin vücuda getirildiği dönem düşünüldüğünde ise Osmanlı Hükümeti için bölge ile ilgili hazırlanmış kapsamlı bir rapor olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yönleriyle eser, bölgenin tarihine dair yapılacak bilimsel araştırmalar için bu alanda vücuda getirilmiş ilk örnek olması bakımından birinci derecede önem arz eden kaynakların başında yer almaktadır.

Türkiye'de son yıllarda sosyal tarih alanında yapılan çalışmalarda artış görülmekle beraber siyasi tarih çalışmalarıyla kıyaslandığında bunların azlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tez konusu belirlenirken bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlanmak amaçlanmıştır. Bu düşünceyle Türk Tarih Kurumu Kitaplığından bir nüshası temin edilen "Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı" adlı eserin transkripsiyonu yapılmıştır. Bu eserde, Osmanlı idaresindeki Beyrut vilayetinin; demografik yapısı,

ekonomik durumu, sosyal ve kültürel tarihi hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra çok hacimli olan bu eser, sahip olduğu zengin ve geniş içeriği ile sosyal bilimlerin neredeyse tüm dallarına kaynaklık edebilecek bir özelliğe sahiptir.

Tez konusunun belirlenmesi ve çalışmanın tamamlanması sürecinde desteklerini benden esirgemeyen ve bana farklı perspektifler kazandıran tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI'ya şükranlarımı sunarım. Aynı zamanda Osmanlıca okumaları ve tez çalışmalarım esnasında her daim yanımda olan, bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusüf ÇELİK'e ve Mustafa Kemal Üniversitesi Tarih Bölümünün saygıdeğer bütün hocalarına teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışması boyunca beni motive eden arkadaşım Demet ÖZANLAĞAN'a, tezin teknik kısımlarındaki yardımları için kızım Zeynep'e ve diğer çocuklarım Zülâl ve Başar'a desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Hatay-2024 **Çiğdem KESKİN**

“BEYRUT VİLÂYETİ I-CENÛB KISMI”NIN TRANSKRİPSİYONU

Çiğdem KESKİN

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2024

Danışman: Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI

ÖZET

Günümüzde, Levant bölgesinin en önemli liman şehirlerinden biri olan Beyrut aynı zamanda Orta Doğu’nun ulaşım, ticaret, kültür ve finans merkezlerinden biri olma özelliği taşımaktadır. Beyrut (Lübnan toprakları), jeopolitik konumu ve kozmopolitik yapısının yanı sıra yüzyıllar boyunca birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Dört yüzyıl boyunca Osmanlı idaresinde kalmış olan bu coğrafya, tüm bu özellikleri itibariyle her dönem dünyanın güçlü devletlerinin mücadele alanı haline gelmiştir. Bunun yanında dini ve etnik çeşitliliğine bağlı olarak barındırdığı medeniyetlerin birbirleriyle olan etkileşiminden ve dış müdahalelere açık olmasından dolayı sonu gelmeyen etnik ve dini çatışmalara; siyasi, sosyal ve ekonomik buhranlara maruz kalmıştır.

Tez çalışmasının konusunu oluşturan “Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı” adlı eser, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükümeti tarafından görevlendirilen ve o dönemde Beyrut vilâyetinde görev yapmakta olan iki memur tarafından iki aylık bir zaman zarfında vücuda getirilmiştir. “Cenûb” ve “Şimâl” olarak iki cilt halinde kaleme alınmış olan bu eserler, vilayet dahilindeki kazaların en ücra köşelerine kadar seyahat eden müelliflerin tetkik, yorum, öneri, gözlem ve çevre betimlemelerinin de yer aldığı çok kapsamlı raporlardır. Aynı zamanda Beyrut üzerine yazılmış bir ansiklopedi niteliği taşıdığı da söylenebilir. “Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı”, Osmanlı idaresi altındaki Lübnan topraklarının siyasi tarihinden ziyade demografik yapısına, ekonomik, sosyal ve kültürel dokusuna ışık tutmaktadır. Ayrıca eser, bu bölgenin günümüze kadar uzanan sorunlarını derinlemesine analiz etme imkânı sunan önemli ve ayrıntılı bilgiler de içermektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Beyrut, Cenûb-i Beyrut, Lübnân, Osmanlı Devleti, Suriye.

TRANSCRIPTION OF THE SOUTHERN PART OF BEIRUT PROVINCE I

Master's Thesis, Çiğdem KESKİN

History Department, 2024

Supervisor: Assoc. Prof. Dr Özer ÖZBOZDAĞLI

ABSTRACT

In present day, Beirut is one of the most important port cities in the Levant region, also stands as one of the transportation, trade, culture and finance in the Middle East. Beirut (Lebanese territory), in addition to its geopolitical location and cosmopolitical structure, has hosted many civilizations over the centuries. This region, which remained under Ottoman control for four centuries, has consistently been a focal point of contention among global powers. In addition, owing to the complex interaction of civilizations arising from their religious and ethnic diversity and their susceptibility to external interventions, there are incessant ethnic and religious conflicts; they have been subjected to political, social, and economic crises.

The work titled "Beirut Province I-Southern Part," which forms the subject of the thesis, was compiled over a two-month period during the First World War by two officials commissioned by the Ottoman Government and stationed within the Beirut Province at the time. Comprising two volumes titled "South" and "North", these works represent comprehensive reports that encompass the examination, interpretation, recommendations, observations, and environmental depictions of the authors, who extensively traveled to the remotest corners of the districts within the province. Moreover, it can be argued that this work bears the characteristics of an encyclopedic discourse on Beirut. "Beirut Province I- Southern Part " not only sheds light on the demographic composition, economic, social, and cultural fabric of the Lebanese territories under Ottoman rule, but also offers significant and detailed insights facilitating an in-depth analysis of the persistent challenges confronting the region up to the present day, rather than focusing solely on its political history.

KEY WORDS

Beirut, Southern part of Beirut, Lebanon, Ottoman Empire, Syria.

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT II
İÇİNDEKİLER III
KISALTMALAR IV
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yöntem 7
1.2. Beyrut Vilayeti'nin Tarihçesi 7
1.3. Beyrut Vilayeti'nin Kuruluşu 8
1.4. Demografik Yapı ve Nüfus 12
1.5. Sosyal Yapı 13
1.6. İktisadi Yapı ve Ulaşım 14
1.7. Sağlık Hizmetleri 16
1.8. Adli ve Askeri Yapı 17

İKİNCİ BÖLÜM
"BEYRUT VİLÂYETİ I-CENÛB KISMI"NIN TRANSKRİPSİYON METNİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TRANSKRİPSİYONU YAPILAN "BEYRUT VİLÂYETİ I-CENÛB KISMI"NA DAİR DEĞERLENDİRME

3.1. Suriye Kıtası'nın Tarihçesi 486
3.2. Suriye Kıtası'ndaki Tarihi Eserler 487
3.3. Etnik ve Dini Yapı 489
3.4. Coğrafi Özellikleri 490
3.5. Ziraat, Sanayi ve Hayvan Ürünleri 491
3.6. Dil ve Edebiyat 492
3.7. Tarihi Eserler ve Mekânlar 494
3.8. Sosyal Yaşam ve Sosyal Tabakalar 496
3.9. Sağlık 504
SONUÇ 506
EKLER 510

KISALTMALAR

(A.S.) **:** Aleyhisselam.

Bkz. **:** Bakınız.

C. **:** Cilt.

H. **:** Hicri.

İBB **:** İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

(K.M.) **:** Kable'l-milad.

M. **:** Milâdi.

R. **:** Rumi.

(S.A.) **:** Sallallahu Aleyhim.

S. **:** Sayı.

s. **:** Sayfa.

TDV **:** Türk Diyanet Vakfı.

Yay. **:** Yayınları.

GİRİŞ

Lübnan toprakları, Yavuz Sultan Selim'in 1516'daki Mısır Seferi sırasında Osmanlı hakimiyetine girmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Suriye vilayetinin bölünmesiyle oluşturulan Beyrut vilayeti, 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Doğu Akdeniz ticaretinin en önemli kilit noktasından biri olan (Beyrut) Lübnan toprakları, Napolyon'un Mısır Seferi ve Mehmed Ali Kavalalı isyanı ile Avrupalı devletlerin dikkatini çekmiştir. Bölge, sahip olduğu jeopolitik konumu ve kozmopolitik yapısı itibariyle 19. yüzyılda batılı devletlerin yoğun ilgisini çekmiş, onların güç ve nüfuz mücadelesine sahne olmuştur.

Bölgede açılan yabancı okul, konsolosluk, hastane vb. kurumlarla yürütülen misyonerlik faaliyetleri, bölgeye yapılan göçler, buradaki etnik ve dini çeşitliliği arttırmıştır. Bu kurumların yoğunluğunun yanı sıra yabancılarla kurulan ticari, sosyal, kültürel ilişkiler, Beyrut vilayetini bir cazibe merkezi haline getirirken bu durum, Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmiştir. Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi sonrasında Balkanlardaki Slav ve Ortodoks tebaasının büyük bir çoğunluğunu kaybedince yüzünü Doğu'ya çevirmiştir. Anadolu ve Arap coğrafyasındaki tebaasını eğitim politikasıyla kazanmaya çalışan II. Abdülhamit döneminde, modern eğitim kurumları açılmış ve bunların yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Ancak bu politika, Suriye ve Lübnan bölgesinde etkili olamamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nden önce Fransa, Amerika, Rusya, Avusturya, İtalya, İngiltere ve Almanya, misyonerlik faaliyetleri kapsamında kurdukları eğitim ve sağlık kurumlarıyla bölgede etkin durumdaydılar. Basın-yayın hayatında da aynı durum söz konusuydu. Osmanlı Devleti, kitap ve gazete yayını yoluyla resmi ideolojiyi aşılamak istemiş ancak başarılı olamamıştır.[1] Batılı sömürgeci devletlerin bu kurumlardaki amaçları; öncelikle kendi dil, din ve kültürlerini yayarak siyasi nüfuz elde edebilmek, bazı topluluklar üzerinde hakimiyet kurarak siyasi ve kültürel alanlarda kendi menfaatleri

[1] İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", *Osmanlı Araştırmaları IV*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s.107.

için uygun ortamlar yaratmak ve yeri geldiğinde bu durumu Osmanlı Devleti'ne karşı kullanabilmekti.[2]

Bölgede açılan misyoner okulları, öğrencilerinin Batı fikriyatını benimsemesine ve Hristiyanlığın yayılmasına yol açmıştır. Bu okullar, Arap milliyetçiliğinin doğuşunda ve gelişmesinde de büyük rol oynamıştır. Batı nüfûsunun en yoğun olduğu Osmanlı şehri olan Beyrut, aynı yüzyılda Osmanlı idaresine karşı gelişen Arap milliyetçilik akımının merkezlerinden de biri olmuştur.[3]

Beyrut'ta, okul konusundaki çeşitliliğe, öğrenci sayısındaki fazlalığa ve yıllar içinde okulların ders içeriğinin gelişmesine rağmen eğitim sisteminde sıkıntılar ve önemli eksikler mevcuttu. İslam ve cemaat okulları dışında ilkokul seviyesinde devlet kurumlarının sınırlı sayıda olması, eğitimin sistemli bir şekilde bir bütünlük arz etmesini engellemiştir. Fransız etkisinin yoğun olduğu bölgede Amerikan ve Fransız okullarının sundukları eğitim kalitesi, ahali üzerinde kıskançlık ve yerel idareye karşı öfke duyguları yaratacak düzeydeydi.[4] Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlının toprak bütünlüğü tehdit eden faaliyetlerinden dolayı bütün yabancı okullar kapatılmıştır. Bunula birlikte Beyrut'un taşrasında devletin sahip olduğu eğitimin altyapısı hakkında sağlıklı veriler mevcut değildi.

Bölgeye atanan liyakatsiz memurlar tarafından ilmi bir çerçevede tutulmamış resmi kayıtların güvenilir olmayışından dolayı bazı istatiksel ve gerçek verilere ulaşılamamıştır. Vilayet salnamelerinin yetersizliği, memleketin genel ve son durumunu ortaya koyacak kapsamlı bir araştırma ihtiyacı doğurmuştur. Bu vesileyle Osmanlı Hükümeti, Osmanlı topraklarının en karışık ve en problemli, Batı etkisinin en yoğun görüldüğü coğrafyası olan Beyrut vilayeti için dönemin Beyrut valisini bölge ile ilgili bir araştırma yapması konusunda görevlendirmiştir.[5]

Söz konusu olan araştırma, Mehmed Refik Temimi ve Mehmed Behçet Beyler tarafından iki aylık bir zaman aralığında "Beyrut I-Cenûb" ve "Beyrut II-Şimâl" olarak iki ayrı cilt halinde kaleme alınmıştır. Mehmet Refik Temimi, Beyrut Ticaret Mektebi müdürlüğü; Mehmet Behçet de Beyrut Mekteb-i Sultanide müdür yardımcılığı vazifesinde iken Beyrut Valisi Cemal Azmi (Samurkaş) Bey'in isteği

[2] Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu ve Mehmet Köçer, *Vilayet Salnamelerinde Halep,* ORSAM Yay., Ankara 2012, s.63.
[3] Davut Dursun, "Beyrut", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1992, ss.81-84,
[4] Fulya Düvenci Karakoç, *Şam ve Beyrut'ta Siyaset ve Modernleşme (1860-1914),* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Bursa 2011, s.311.
[5] Mehmet Refik ve Mehmet Behçet, *Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı,* Vilayet Matbaası, Beyrut 1916 M. (1333 R.-1335 H.), Mukaddime bölümü.

üzerine bu eseri birlikte meydana getirmişlerdir. Eser aynı zamanda Beyrut üzerine yazılmış bir ansiklopedi özelliği de taşımaktadır.[6]

İki cilt halinde hazırlanmış olan bu çalışmanın "Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı"nın transkripsiyonu, tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır Eserin yazımında yazarlar konu paylaşımı yapmış, kendi gözlem, öneri ve yorumlarını da eklemişlerdir. Birinci cilt olan Cenûb Kısmı, "Malûmat-ı Umûmiyye" ve "Tetkikât ve Tetebbu'at-ı Mahalliye" olarak iki bölüm halinde hazırlanmıştır. Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı: Beyrut, Akka ve Nablus'un; coğrafya, jeoloji, tarih, güzel sanatlar, tarihi eserler, etnoğrafya, sanayi, ziraat, iklim, din, dil, edebiyat, sağlık, eğitim, ahlak, ticaret, sosyal yaşam ve gelenekleri açısından ele alınmış, gözlem ve yerinde incelemelerle yazılmış bölgeye ait derin analizler ve bilgiler içeren hacimli bir eserdir.

Eser, bazı araştırmacılar tarafından bir salname olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu iki ciltlik eserde salnamelerin ilk ve son sayfalarında yer alan klasik bölümler mevcut değildir. Ayrıca eserde salnamelerde bulunmayan yerli ve yabancı çalışmalardan oluşan bir kaynakça da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu iki ciltlik eserin basım tarihi ve yazarların geçmiş çalışmaları da dikkate alındığında salnameden ziyade Beyrut vilayetinin demografik yapısına, sosyal ve kültürel hayatına, yerinde incelemelerle yer veren kapsamlı bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Gözlem ve betimlemeleriyle de seyahatname özelliği taşıyan eser, Birinci Dünya Savaşı koşulları düşünüldüğünde Osmanlı Hükümeti için bölge ile ilgili hazırlanmış bir rapor olarak da değerlendirilebilir.[7]

Eserin müelliflerden biri olan Mehmet Behçet Yazar, 1890'da Halep'te doğdu. Mekteb-i ibtidaisini burada bitirdi ve mekteb-i idadide dört sene okuduktan sonra babasının Selanik'e tayin edilmesiyle eğitimini Selanik'te tamamladı. 1910'da İstanbul'da hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra Tarım ve Orman Bakanlığı'nda staj yaptı. 1908-1909 yılları arasında Tanin ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde muhabir olarak çalıştı. Adliye Nezaretinin yayın organı olan Ceride-i Adliye'de muharrirlik yaptıktan sonra Beyrut'a edebiyat öğretmeni olarak atandı. Ancak 1918'de Beyrut'un İtilaf devletlerince işgali üzerine İstanbul'a döndü.

[6]Taner Tunç, *Mehmet Behçet Yazar'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme,* Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2014, s.154; Mehmet Refik ve Mehmet Behçet, *Beyrut Vilâyeti*…, Mukaddime bölümü.
[7] Mehmet Refik ve Mehmet Behçet, *Beyrut Vilâyeti* …, s.7, 210, 251.

Ardından Kastamonu'ya müdür olarak atanan Mehmet Behçet, 1921'den sonra buradan ayrılarak Ankara'da istihbarat görevlerinde bulundu. Bu görevleri esnasında Ankara Kız Öğretmen Okulu'nda Türkçe ve edebiyat dersleri verdi. 1922'de Kastamonu Maarif Müdürlüğü'ne yeniden atandı.1923-1927 yılları arasında çeşitli devlet dairelerinde görev yaptı. 1927'den sonra İstanbul'a döndü ve burada çeşitli okullarda edebiyat öğretmenliği yaptı. Mehmet Behçet, 1980 yılında İstanbul'da vefat etti.[8]

Mehmet Refik Et-Temimi, 1885'te Nablus'da doğdu. Nâblus İbtidai Mektebi ve İdadi Mektebinde öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'da Mercan İdadi mektebine birincilikle girdi. 1904'te Mülkiye Mektebini kazandı ve son sınıfta iken Maarif Nezareti tarafından Avrupa'ya öğrenci gönderilmek üzere düzenlenen sınavda başarılı oldu ve Paris'e gitti. Üç yıl kaldığı Paris'te Fransızca eğitimi aldı. 1909'da Paris Edebiyat Fakültesi Tarih Dersleri bölümünden mezun oldu ve aynı tarihte İstanbul'a döndü. İlk olarak Manastır'a tarih öğretmenliği vazifesine atandı. Ancak Balkan Harbinin çıkması üzerine görevine başlamadan Selanik'ten İstanbul'a geri döndü ve sonrasında tarih öğretmenliği görevi ile Harput'a gitti. Harput'ta yedi ay görev yaptıktan sonra Beyrut'ta yeniden açılan İkinci Sultan-i Mektebi'ne tarih ve coğrafya öğretmeni olarak atandı. Ancak iki yıl sonra bu okul kapatıldı ve iki ay boş kaldığı bu dönemde Şam İttihat ve Terakki Cemiyetinin müdürlüğünü yaptı. Daha sonra Maarif Nezareti tarafından önce İzmir'e tarih ve coğrafya ardından Şam'a, felsefe ve edebiyat öğretmeni olarak atandı. Ancak henüz göreve başlamadan 1912'de yeniden açılan Beyrut Ticaret Okulunun müdürlüğüne atandı.[9]

Mehmet Refik, 1916'da başlayan Arap isyanlarında Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın Şam yakınlarındaki Arap ordusuna katıldı. Arap ordusunun Şam'a girmesinden sonra Beyrut'ta askeri müşavir vekilliğine atanan Mehmet Refik, Şam'da toplanan Suriye konferansına Filistin temsilcisi olarak katıldı. Şam'da Emir Faysal'ın yönetiminin sona ermesi üzerine Filistin'e gitti. Kudüs'de kurulan İslam Külliyesine Emin el-Hac el-Hüseyni tarafından müdür olarak atanan Mehmet Refik, burada lise müdürlüğü yaptıktan sonra emekliliğine kadar Yafa'da lise müdürlüğü görevinde bulundu. 1944'te Filistin Arap Partisinin, 1946'da Filistin Arap Yüksek

[8] Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ahmet Yesevi Üniversitesi, https://tees.yesevi.edu.tr E.T: 17.12.2023.
[9] Mehmet Refik ve Mehmet Behçet, *Beyrut Vilâyeti …"*, Müellifler bölümü.

Komitesinin üyesi oldu. 1948'de Şam'a geçti ve burada Arap komitesinin idaresinde bulundu. Mehmet Refik Bey, 1956'da Şam'da vefat etti.[10]

Tez çalışmasına, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunan "Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı"nın bir nüshasının (Kayıt No: 4847, Yer No: A 3438-1) temini ile başlanmıştır.[11] Eserin vilâyet matbaası tarafından basım tarihi; I-Cenûb Kısmı: M.1333-H.1335 olarak verilmiştir. Ancak eserin sonunda (hitam kısmında) 15 Kânun-i evvel 332 olarak düşülen tarih, Rumî tarihin dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Transkripsiyon esnasında; bölgeye dair yer adları (köy, nahiye, kasaba, karye vs), coğrafik yer isimleri (dağ, nehir, çay, tepe, vadi vs), sosyal hayata ait bazı kelimelerin ve Samiri aylarının tetkiki konusunda sıkıntılarla karşılaşılmıştır. Tetkiki yapılamayan bazı yer isimleri ve kelimeler italik olarak belirtilmiştir.

456 sayfadan oluşan eserin transkripsiyonu esnasında Osmanlıca ve Arapça sözlüklerden yararlanılmıştır. Tevakku, Osmanlıca, Arapça, Türkçe sözlük-çeviri uygulaması da kullanılmıştır. Ayrıca Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünde yer alan "Osmanlı Yer Adları" ve "Kaynaklarıyla Osmanlı Yer Adları Sözlüğü" adlı eserlerden faydalanılmıştır. Hemze harfi (’), ayın harfi (‘), uzun a (â), u (û), i (î) şeklinde yazılmıştır. Anlatım bozukluğuna yer vermemek amacıyla harf hatası yapılan ve yazımı yanlış olan kelimeler düzeltilmiş, eksik yazım tamamlanmıştır. Bu işlem esnasında eserin son kısmında yer alan **"hata ve sevap cetveli"** bölümünden de yararlanılmıştır. Metne sadık kalınarak yabancı kelimeler italik ve kalın olarak yazılmıştır. Toplama işlemleri, tetkik edilerek hatalı bulunan yerler ilgili sayfada dipnot olarak doğru şekliyle verilmiştir. Müelliflerin dipnotları **"yazarın dipnotu"** şeklinde ilgili sayfada dipnot olarak düşülmüştür. Eserin sayfa aralarındaki harita ve fotoğraf gibi görseller çalışmanın son kısmında **"Ekler"** bölümünde ve orijinal metindeki sırasıyla verilmiştir. Bu bölümün sonunda Beyrut vilayetine ait bir harita da eklenmiştir. Orijinal metnin içinde **"içindekiler, başvurulan kaynaklar ve tavsiye edilebilecek eserler"** bölümleri de mevcut olup bu bölümler eserin son sayfalarında yer almaktadır.

[10]Züheyr Abdüllatif Ganâyim ve Muhammed Abdulkerim Muhafız, *Filistin Fî Nihayetü'l-'Asır el-'Osmanî Mîn Hilâl er-Rihletu'l-letî Kâm Bihâ Muhammed Refik et-Temimî ve Muhammed Behçet el-Kâtib,* Şirketu'l-Cedide Li'l-Tıba'a ve't-Teclîd, Ammân 20000, s.8.
[11] Ayrıca bkz. İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı ve Atatürk Kültür Merkezi Kütüphanesi.

Üç yarı yılda tamamlanan tez çalışması, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; Beyrut vilayetinin tarihçesi, kuruluşu, siyasi, coğrafi, adli ve sosyal yapısı, nüfus, ulaşım, eğitim ve sağlık hizmetlerine dair kısa ve genel bilgiler yer almaktadır. İkinci bölüm, eserin transkripsiyon kısmına aittir. Üçüncü bölümde ise transkripsiyonu yapılan eserden elde edilen veriler ışığında genel bir analiz ve değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde Beyrut vilayetine dair genel bir bilgilendirme yapılacaktır. Kavramsal ve kuramsal çerçeveye geçmeden önce tezin yönteminden bahsedilecektir. Vilayetin tarihçesi hakkında kısa ve genel bilgiler verildikten sonra Beyrut vilayetinin kuruluşu ve kuruluşunu doğuran etmenlere değinilecektir. Ardından vilayetin demografik yapısı ve nüfûsu istatiksel verilerle beraber sunulacaktır. İdari, askeri ve adli yapısı hakkında genel bir bilgi verildikten sonra sosyal ve iktisadi yaşam konularına değinilecektir. Son olarak ulaşım ve sağlık hizmetleri ve bölgede bu konularda yapılan son çalışmalar hakkında bilgiler verilecektir.

1.1. Yöntem

Çalışmada yazılı ve görsel kaynaklar kullanılmıştır. Öncelikli olarak Beyrut vilayeti ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili makaleler, kitaplar ve tezler okunarak vilayetin genel durumu hakkında bir kaynakça oluşturulmuştur. Eserin bir nüshası temin edildikten sonra Arapça-Türkçe ve Türkçe-Osmanlıca sözlüklerden, dijital sözlük-çeviri uygulamalarından ve "Osmanlı Yer Adları" ve "Kaynaklarıyla Osmanlı Yer Adları Sözlüğü" adlı eserlerden yararlanılarak transkripsiyonu yapılmıştır. Transkripsiyon esnasında harita ve fotoğraf gibi materyallerden de yararlanılmıştır. Transkripsiyonu yapılan eser hakkında genel ve kısa bir değerlendirme yapılmış ve sonuç bölümünde elde edilen bulgular sunulmuştur.

1.2. Beyrut Vilayeti'nin Tarihçesi

Bugün, Doğu Akdeniz'de Levant bölgesinin en önemli liman şehri olan Beyrut, 33° - 54° kuzey enlemleri ve 35°- 28° doğu boylamları arasında yer alır. Şehir, Lübnan Cumhuriyeti'nin beş idari bölgesinden biri olup Doğu Beyrut ve Batı Beyrut tepeleri arasında kalan bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Orta Doğu'nun en

önemli ulaşım, ticaret, kültür ve finans merkezlerinden biridir ve 18 km^{2}'lik bir alana yayılmıştır. Çoğunlukla Arapça, Fransızca ve İngilizcenin konuşulduğu şehirde halk, çeşitli mezheplere mensup Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşur. Lübnan'ın başkenti olan Beyrut'ta Akdeniz iklimi hakimdir.[12]

Tarihi geçmişi firavunlar dönemine kadar uzanan Beyrut'un ismi Sâmi dil ailesine ait Kenan dillerinde "be'erot" veya "beroe" şeklinde söylenerek günümüze kadar ulaşmıştır. Tel el-Amarna tabletlerinde Birûta, Ugarit tabletlerinde Birûtu şeklinde geçen Beyrut adı, Akadça "kuyu", kaynak" kelimelerinden gelmektedir. Helenistik çağ, Roma ve Bizans dönemlerinde şehir için "Berytos'' veya ''Berytus" ismi kullanılmıştır. İlk yerleşimlerin Fenikeliler zamanında olduğu düşünülen Beyrut; Mısır, Asur, Babil ve İran hükümdarlarının istilasına maruz kalmıştır. Büyük İskender'in halefleri olan Ptolemios Krallığı ve ardından Selevkos Krallığı tarafından idare edilmiştir. Beyrut, Roma ve Bizans İmparatorluğunun hakimiyetine girmiş Hz. Ömer zamanında yapılan İslam fetihleri sonucunda İslam topraklarına katılmıştır. Emevilerin yıkılmasıyla da sırasıyla Abbasiler, Tolunoğulları, Ihşidiler ve Fatimiler bu topraklarda hüküm sürmüştür. Haçlıların da bölgeyle ilgilenmesi sonucunda burası Kudüs Krallığına bağlanmış Eyyubiler döneminde Haçlı hakimiyetinden kurtulup 1291'de Memlük idaresine girmiştir. Bu dönemde doğu-batı ticaretinin gelişmesinde önemli rol oynayan Beyrut, Ceneviz ve Venediklilerin de ilgisini çekmiş ve kolonileri için antrepo olarak kullanılmıştır. 1516'da Yavuz Sultan Selim tarafından yapılan Mısır Seferi sonucunda Osmanlı topraklarına katılmış ve 400 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. Bu süre boyunca zaman zaman Sayda eyaletine zaman zaman da Şam eyaletine bağlı bir sancak konumunda kalmış 19. yüzyılın son çeyreğinde müstakil bir eyalet haline gelmiştir.[13]

1.3. Beyrut Vilayeti'nin Kuruluşu

Beyrut, Osmanlı hakimiyetine ilk girdiğinde küçük bir kaza konumundaydı. Osmanlı'nın yerel gelenekleri sürdürme politikaları kapsamında Beyrut'ta da mahalli idarelere ve yönetim şekline dokunulmadı. Beyrut, Sayda eyaletine bağlandığında Dürzi ve Maruni emirler, Sayda valisine bağlı olmakla beraber yarı bağımsız bir idare tarzı yürütüyorlardı. Ancak her iki grup arasında yönetimi elinde bulundurma

[12] Dursun, "Beyrut…", ss.81-84.
[13] Fırat Küskü, "Müslüman Seyyahların Gözüyle Beyrut Şehri (1890-1914)", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3 (1), s.144,145; Dursun, "Beyrut …", s.81.

çabaları ve iç çatışmalar çok sürmeden yeniden başlamıştı. Bu karışıklıklar sırasında Osmanlı Hükümetine karşı ayaklanan Zahir Ömer ve 1772'de bölgeyi işgal etmeye çalışan Rus donanması, Cezzar Ahmed Paşa tarafından bertaraf edildi. Şehri başarı ile savunan Cezzar Ahmed Paşa, Sayda valiliğine getirildi ve Osmanlı hakimiyeti bölgede yeniden tesis edildi.[14]

19. yüzyılın başlarında bölge, Mehmet Ali Kavalalı isyanı ile karşı karşıya kaldı. Fransa'nın yardımıyla Mısır'da bağımsız bir devlet kurmak isteyen Kavalalı, 1831'de Yafa, Hayfa ve Gazze'yi, 1832'de de Suriye'nin tamamını ele geçirdi. İsyanın uluslararası bir boyut kazanmasının ardından 1840'ta yapılan Londra Anlaşması ile babadan oğula kalacak şekilde Mısır valiliği, yaşadığı sürece de Suriye ve Akka valiliği Mehmed Ali Paşa'ya verildi ve böylece bu topraklar Osmanlı hakimiyetinde bırakıldı.[15]

Beyrut, Doğu Akdeniz'de bir liman kenti olarak yükselişe geçtiği ve Sayda eyaletinin bir sancağı olduğu dönemde 1864 Vilayet Nizamnamesi ile başlayan Tanzimat düzenlemelerinin bir sonucu olarak sahip olduğu önemli konumuna ters bir şekilde yeni kurulan Suriye vilayetinin bir sancağı haline getirildi. Sayda eyaleti ise ilga edildi ve sancakları Suriye vilayeti'ne ilhak edildi. Bu durum Beyrut'un ileri gelenleri tarafından tepkiyle karşılandı. Beyrut'un iktisadi geleceğinin tehlikeye gireceğini, kendi menfaatlerinin korunamayacağını ve hizmetlerinin sekteye uğrayacağını dile getiren Beyrut'un ileri gelenleri, eyalet merkezinin Beyrut'a alınmasını talep eden bir yazıyı Suriye valisine gönderdiler. Şam ahalisi ise bir İslam ve Osmanlı şehri olan Şam'ın, hac yolu üzerinde önemli bir noktada olduğu için eyalet merkezi olması gerektiği konusunda Suriye valisine baskı yapıyordu. Sayda, Şam eyaletleri ve Kudüs mutasarrıflığı birleştirilerek büyük Suriye vilayeti kuruldu ve başına Mütercim Rüşdi Paşa getirildi. Ancak Beyrutlular, Lazkıye, Trablusşam ve Akka gibi şehirlerin Beyrut'a daha yakın olduğunu ileri sürerek taleplerini devam ettirdiler. Beyrut ahalisinin tüm girişimlerine rağmen Beyrut'un sancak statüsü Bab-ı Ali tarafından korundu. I. Meşrutiyetin ilanından sonra Beyrut'un statüsü Suriye'den gelen Arap mebusların gayretleriyle Meclis-i Mebusan gündemine konu oldu. 12 Ocak 1878 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda Suriye mebusları tarafından hazırlanan layiha ile Beyrut, Akka, Lazkiye ve Trablusşam'ın Suriye vilayeti'nden ayrılarak ayrı bir vilayet halinde teşkil edilmeleri teklif edildi. Ancak layiha,

[14] Küskü, "Müslüman Seyyahların Gözüyle Beyrut…", s.146.
[15] Karakoç, *Şam ve Beyrut'ta Siyaset ve Modernleşme …*, s.53.

Encümen-i Mahsus'a havale edildikten bir ay sonra Meclis-i Mebusan kapatıldı ve mesele bir sonuca ulaşamadı.[16]

Öte yandan Berlin Konferansı'ndan sonra çizilen yeni sınırlarla Osmanlı Devleti, Balkanlarda geniş bir alanı kaybetmişti. Artık Anadolu ve Arap coğrafyası önem kazanmış, Osmanlı Devleti Müslüman ağırlıklı bir devlete dönüşmüş ve Sultan II. Abdülhamid Arap vilayetlerine daha çok önem vermeye başlamıştı. Bölgenin yeniden büyük güçlerin gündemine girmesi, İngilizlerin Kıbrıs'a yerleşmesi ve Mısır'da baş gösteren karışıklıklar bu önemi daha da arttırdı. Fransa'nın Suriye topraklarına yönelmesi de gecikmedi ve İngiltere'nin Mısır'ı işgalinden sonra Fransa, Marunilerle ilişkilerine siyasi bir boyut kazandırdı.

1880'lerde İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Rusya, Avusturya, İtalya da bölgede varlıklarını göstermeye ve misyonerlik faaliyetlerini arttırmaya başladı. Avrupalı devletlerin, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü tehdit eden faaliyetleri devam ederken 1887'de Sultan Abdülhamid'e Beyrut vilayetinin kuruluşuna dair bir rapor sunuldu. Osmanlı topraklarında Fransa'nın yürüttüğü diplomasi ve propaganda sonucunda oluşan Fransız sempatisi, hac ve arkeolojik kazı bahanesiyle Suriye'ye gelen yabancıların ajan olduğu iddiaları Sultan Abdülhamid'in endişelerini daha da arttırdı. Bu gelişmelerin sonucunda 28 Aralık 1887 tarihli irade ile Beyrut vilayetinin kurulmasına karar verildi. Suriye'ye bağlı olan Beyrut, Belka (Nablus), Lazkiye, Akka ve Trablusşam Suriye'den ayrılarak Beyrut vilayeti teşkil edildi.[17]

Esere göre; 3235-3410 boylam ve 3150-3535 enlem dereceleri arasında olan Beyrut vilayeti, Suriye sahil şeridinin en uzun kısmına sahiptir. Suriye sahilinin Halep vilayeti'ne mülhak olan Şimal (kuzey) kısmı ile Cebel-i Lübnan sancağına tabi olan orta kısmından ve Kudüs sancağı'na bağlı bulunan Cenûb (güney) kısmından oluşmaktadır. Vilayetin sınırları güneyde iç tarafa genişlemekte olup bu kısımda Akka ve Nablus sancakları Şeria Nehri ve Kudüs sancağı sınırına kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla Beyrut vilayeti; kuzeyden Halep, doğudan yine Halep ve Suriye vilayetleri, güneyden Kudüs mutasarrıflığı ve batıdan Akdeniz ile çevrilidir. Vilayet, Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı ile hemen hemen birbirine eşit iki kısma ayrılmıştır. Güneyden kuzeye doğru Nablus sancağı dahilinde Cemain nahiyesinin güneyinden Sayda kazasına kadar uzanan kısmının uzunluğu 165 km^2, kuzeyden

[16] Zafer Orha, *Beyrut Vilayeti'nde Osmanlı İdaresi (1887-1909)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2017, ss.28-31.
[17] Orha, *Beyrut Vilayeti'nde Osmanlı İdaresi*…, ss.32-34.

Trablusşam kasabasından Lazkiye sancağı dahilindeki Sahyun kazasına kadar olan kısmın uzunluğu 190 km^2 olup toplamda 355 km^2 olduğu halde kara kısmı güneyde 90-30, kuzeyde 50-30 km^2 arasındadır.[18]

Beyrut vilayeti; Beyrut, Lazkıye, Trablusşam, Akka ve Nablus olarak beş sancağa ve bu sancaklar da Akka 5, Trablusşam, Nablus, Lazkıye ve Beyrut'da 4'er olmak üzere toplam 21 kazaya ayrıldı. Kazalar da: Beyrut'ta 2, Trablusşam'da 6, Lazkiye'de 2, Akka'da 2 ve Nablus'da 1 tane olmak üzere toplam 13 nahiyeye ayrıldı. Cenin, Nablus, Beni Sab ve Salt kazalarından oluşan Belka sancağı, Beyrut vilayeti oluşturulurken bölündü ve Salt kazası Belka Çölü ile beraber Suriye'ye bağlı Havrân sancağı'na dahil edildi. Belka sancağı'nın adı bu nedenle Beyrut vilayetinin talebi üzerine Nablus olarak anılmaya başlandı.[19]

Beyrut ve dahil olduğu bölge olan Lübnan toprakları, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında 1516'da Osmanlı hakimiyetine girdi. 17.yüzyılın sonlarına kadar İstanbul'dan atanan Ma'an hanedanı daha sonra da Dürzi emirler tarafından bağımsız olarak yönetildi. 18. yüzyılda Dürzilerin çıkarttıkları karışıklıklar sırasında 1772'de Rus donanması bölgeye asker çıkarttıysa da Sayda Valisi Cezzar Ahmed Paşa karşısında başarılı olamadı. 1831-1840 yılları arasında Beyrut, bölgeyi işgal eden Mısır Valisi Mehmet Ali Kavalalı'nın hakimiyetinde kaldı. 19. yüzyılın ortalarında Lübnan toprakları, İngiltere ve Fransa arasında nüfûz mücadelesine sahne oldu. Bu mücadele uluslararası bir boyut kazandı ve 1846'da batılı güçlerin zorlamasıyla yerli halkın da söz sahibi olduğu yeni bir idari rejim kuruldu. Ancak bu rejim yine batılı devletlerin desteklediği iç karışıklık ve kanlı iç çatışmalar yüzünden başarılı olamadı. 1860'ta İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya olaylara müdahale etti ve İstanbul Hükümeti bu beş büyük devletle 19 Haziran 1861'de bir protokol imzalamak zorunda kaldı. Bu protokol gereğince Beyrut, Suriye vilayeti'nden ayrılarak İstanbul'a bağlandı. Beş büyük devletin onaylayacağı bir Hristiyan idareci, Dürzi, Maruni, Rum ve Müslüman temsilcilerin oluşturduğu bir yönetim şekli kabul edildi. Böylece Akka, Nablus, Lazkiye, Trablus sancaklarından oluşan bağımsız, yeni bir vilayet teşkil edildi ve Beyrut bu vilayetin merkezi oldu. 1888'e kadar bu idari düzenleme devam etti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı kuvvetleri buradan çekildi ve 7 Ekim 1918'de Fransa bölgeyi işgal etti.

[18] Mehmet Refik ve Mehmet Behçet, *Beyrut Vilâyeti …*, s.6.
[19] Orha, *Beyrut Vilayeti'nde Osmanlı İdaresi*…, s.43.

Beyrut, bu tarihe kadar Osmanlı Dahiliye Nezareti'ne bağlı önemli bir vilayetin merkezi idi.[20]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda bölgede manda rejimi kurulmasına karar verildi. 1920 San Remo Konferansı'nda ise Lübnan toprakları Suriye ile beraber Fransa'nın manda yönetimine verildi. 1921'de Fransa, Beyrut merkez olmak üzere Trablusşam, Belka, Sur ve Sayda'yı da içine alan Büyük Lübnan Devletini kurduğunu ilan etti. 1941'de Fransa ve İngiltere tarafından işgal edilen Lübnan, 1943'te yapılan müzakereler sonucunda "Ulusal Pakt" ile bağımsızlığını elde etti. [21]

1.4. Demografik Yapı ve Nüfus

Hristiyan ve Müslümanların yüzyıllar boyunca iç içe yaşadıkları Lübnan bölgesi, etnik ve dini çeşitliliğe sahiptir. Hristiyanlar, Katolik, Maruni, Grek-Ortodoks, Grek-Katolik, Protestan ve Ermeniler olarak Müslümanlar da Sünni, Şii ve Dürziler olarak farklı mezhepler halindeydi. Bir millet statüsü göstermeyen Dürziler ve Şiiler gibi Nusayriler, Tatar ve Çerkez muhacirler de bölgenin demografik yapısında önemli bir yer tutmaktaydı. Mithat Paşa'ya göre bölge halkı; Arap, Türk, Türkmen, Dürzi, Nusayri, Maruni, Katolik, Protestan, Süryani, Ermeni ve bunların kolları ve çeşitliliğinden oluşan millet, din ve mezhepten oluşmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak bölge, anlaşmazlıklar ve iç çatışmalara her dönem sahne olmuştur.[22]

1892-1893 tarihli salnameye göre Beyrut sancağı'nda 70.262 kadın ve 71.964 erkek olmak üzere toplam 144.226 nüfus bulunmaktadır. Müslüman nüfus 94.415, gayri müslim nüfus 47.811 olarak kayıtlara geçmiş olsa da bölgenin nüfus sayımları tam manasıyla yapılamamış Arap nüfusu tamamen yazılamamıştır. Yukarıda sayılan milletlere ek olarak Yahudi, Latin ve Kıbti nüfus da mevcuttur.

Nüfus sayımı Osmanlı topraklarının diğer bölgelerinde olduğu gibi Beyrut'ta da ihmal edilmiş bir konudur. "Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı"na ait bilgilere göre vilayetin yaklaşık olarak toplam nüfusu 552.930' dur. Bu nüfusun sancaklara göre dağılımı ise şöyledir:

---

[20] Dursun, "Beyrut…",ss.81-84; Beyrut vilâyetinin yüzölçümü tahmini ölçümlere göre 30.500 km^2 dir. Yüzölçümünün livalara göre dağılımı ise şöyledir: Beyrut 4530, Akka 7527, Trablusşam 5969, Lazkiye 5810, Nablus 6664 km^2 dir; Mehmet Refik ve Mehmet Behçet, *Beyrut Vilâyeti*…., s.6.

[21] Ahmet Bağlıoğlu, "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13:1 2008, s.15,16.

[22] Karakoç, *Şam ve Beyrut'ta Siyaset ve Modernleşme*…, s.136.

Beyrut kazası	150.000
Sur	“	41.240
Sayda	“	54.284
Merciyun	“	31.115
Akka	“	41.290
Hayfa	“	30.737
Nasra	“	20.792
Tiberyâ	“	13.717
Safed	“	32.237
Nablus	“	56.575
Cenin	“	41.915
Beni Sab	“	39.028

Her üç livanın toplam nüfûsu; Beyrut 276.639, Akka 138.773, Nablus 137.518’dir.[23] 1908-1909 tarihli salnamede ise Beyrut nüfûsunun yabancılar hariç 62.279 olduğu Beyrut’ta bulunan yabancı ve Lübnanlılar dahil edildiğinde nüfûsun 150.000’e ulaştığı bilgisi yer almaktadır. [24]

1.5. Sosyal Yapı

Kozmopolit bir yapı içinde kalabalık nüfûsa sahip gayrimüslim cemaatleri kontrol altında tutmak Osmanlı yönetimi için bir hayli zordu. Bu bölgede İslam egemenliğinden beri Hristiyan ve Musevi cemaatlerin yönetimi, ruhani reisler tarafından oluşturulan bir sistem ile sağlanıyordu. Osmanlı yönetimi aynı sistemi devam ettirdi. Ancak 17. yüzyılda Fransa’nın Katolikliği, 19. yüzyılda İngiltere’nin Protestanlığı ve Rusya’nın kendine bağlı bir Ortodoks cemaat yaratma girişimleri sonucu bu bölge, dini çekişmelerin yaşandığı en problemli Osmanlı coğrafyası oldu.

Osmanlı toprakları içinde en fazla yurt dışına işçi göçü yaşayan bölge Suriye-Lübnan bölgesi olmuştur. Göçler daha çok ABD, Avustralya ve Brezilya’ya yapıldı ve giden işçiler ülkelerine para göndermekteydi. Göçler; para sıkıntısı, işsizlik ve askerlik hizmetinden kaçmak gibi nedenlere dayanıyordu.[25]

Seyyahlara göre Beyrut halkının her sınıfında sarraflık ve bankerlik gibi birçok ticaret türüne özel bir kabiliyeti vardır. Dolayısıyla Beyrut, sanatkâr bir

[23] Mehmet Refik ve Mehmet Behçet, *Beyrut Vilâyeti …,* s.7.
[24] Küskü, “Müslüman Seyyahların Gözüyle Beyrut*…”,* s.156.
[25] Ortaylı, “19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan…”, ss.103,104.

şehirden çok tüccar memleketidir. Çalışkan ve zeki olan ahali, yerel dili olan Arapçadan ziyade Fransızca ve İngilizce konuşmaktaydı. Türkçe, sadece hükümet dairelerinde konuşulan bir dil olarak arka planda kalmıştı. Şehir, Osmanlı idaresinde olsa da yabancı etkisinin çok yoğun olduğu bir yerdi. Şehir ve liman etrafına yerleşmiş olan Hristiyan burjuvazisinin kente iktisadi, siyasi ve entelektüel etkileri oldukça fazlaydı. Avrupa'nın sosyal hayatı bu nedenle halkın yaşam tarzını etkilemiştir. Beyrutluların öğlen uykusu gibi gelenekleri vardır ve o saatlerde sokaklarda yabancılar dolaşmaktadır. Kılık kıyafet biçimi Arap usulüdür ve şalvar ön plandadır. [26]

1.6. İktisadi Yapı ve Ulaşım

Beyrut vilayeti, ticaret konusunda Osmanlı toprakları içinde çok önemli bir yere sahipti. Trablus, Ervad, Tartus, Lazkıye, Banyas, Cebele, Basire, Basıt, Sur, Sayda, Hayfa, Akka, Bassa, Kuneytıra ve Kaysariyya gibi küçük büyük birçok iskeleye sahip olan vilayette ithalat ve ihracat ön planda olmuştur. Yabancı devletlerden gelen mallar bu iskelelerden iç bölgelere ulaşmakta Suriye'den zirai mahsüller buralardan dış pazarlara gönderilmekteydi. Beyrut sancağı'nda 1892-93 kayıtlarına göre; 40 büyük komisyoncu, 15 banker, 31 kantarmalı, 56 manifaturacı, 21 kereste tüccarı, 12 demir ve maden tüccarı, tahmini olarak 1500'e yakın destgah vardı.

Beyrut'taki ipek fabrikaları ciddi bir ticari gelir sağlarken kâğıt fabrikasında imal edilen kağıtlar önce Suriye sonra da İstanbul, Halep, Mısır ve İzmir'e gönderilmekteydi. Akka'da imal edilen seccadeler vilayete gönderilmekle beraber dış ülkelere de ihrac edilmekteydi. Vilayette liman ve rıhtım, demiryolu, havagazı, elektrikli tramvay ve su şirketi gibi çeşitli şirketler vardı. Dericilik bölgenin sanayi kollarından biriydi. Beyrut merkezde 4, Sayda kazasında 20 ve Hayfa kazasında 2 tane debbağhane bulunmaktaydı. Diğer önemli sanayi kolu da sabunculuktu. Beyrut merkezde 10, Hayfa ve Sur kazasında 2'şer Nablus'da 22, Lazkiye'de de 3 tane sabunhane vardı. [27]

[26] Küskü, "Müslüman Seyyahların Gözüyle Beyrut*…",* ss.160,161.
[27]Hayriye Bayazıdoğlu, *Salnamelere Göre Beyrut (H.1310/M.1893-H.1326/M.1908),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış)Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, ss.118-131.

19. yüzyılda Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri Doğu Akdeniz bölgesiyle önceki yüzyıllardan daha fazla ilgilenmeye başladılar. Bu ilgi büyüyen şehirlerin gıda ihtiyacını karşılamanın yanı sıra yeni hammadde türlerine ihtiyaç duyan sanayinin doyurulması ve buharlı gemi taşımacılığının ucuz mala ulaşımı kolaylaştırmasından kaynaklanmaktaydı. Yeni endüstri çağı ticaretinin yoğunlaştığı İzmir ve Selanik gibi limanların yanı sıra Suriye-Lübnan limanları da önemli merkezler haline geldiler. Arap coğrafyasındaki tarımsal faaliyetler de batının endüstri ihtiyacına göre değişime uğradı. Ulaşım, depolama, ticaret ve yatırımlar yine Batı'nın özellikle Fransız ve İngilizlerin kontrolünde gelişti. Suriye-Lübnan bölgesinin demir yolu ulaşım sisteminde Fransa, denizcilikte de İngiltere üstün durumdaydı.

Kentsel altyapı hizmetleri yabancı şirketler aracılığıyla getiriliyordu. Halep, Şam, Beyrut ve Trablusşam gibi merkezler, Osmanlı topraklarındaki ilk belediye örgütlenmelerinin yapıldığı şehirler arasında değerlendirilebilir. İngiliz ve Fransız ticareti ile gelişen Beyrut, 19. yüzyıl başlarından itibaren kabuk değiştirmeye başlamıştı. 1897 yılında Şam ve Beyrut'ta tramvay ulaşımı gerçekleştirildi. Döneme göre modern sayılabilecek havagazı hizmeti de Nablus gibi küçük merkezlere getirildi.[28]

Dünyadaki endüstriyel gelişmelere paralel olarak Beyrut'ta uluslararası ticaret önemli boyutlara ulaştı. Kent; basma, amerikan bezi, pirinç, şeker, gaz yağı, maden, meşrubat ithal ederken 1894 kayıtlarına göre ihraç ürünleri; yün, ipek ve meyan kökü olmuştur. İpek, bölgenin başlıca ihracat ürünüydü ve bölge Bursa'dan sonra Osmanlı'nın en gelişmiş ipek üretim merkeziydi. Beyrut topraklarının ormanlık alanlarında kereste ve odun kömürü imali de yapılmaktaydı.[29] Tipik Akdeniz iklimi görülen Beyrut'ta ziraata uygun arazi azdı. Buna rağmen buğday, mısır, arpa, beyaz darı, susam, bakla, nohut, fasulye, pirinç, zeytin, üzüm, portakal, limon, mandalina, kayısı, muz, incir, elma ve armut yetiştirilmekte, az miktarda koyun, keçi, bargir, sığır ve merkep besiciliği yapılmaktaydı. Kâğıt, ipek fabrikaları ve zeytinyağı işletmeleri de mevcuttu. Sur, Sayda, Beyrut, Trablus, Akka ve Lazkiye'de pamuk ve ipek kumaş dokumacılığı --Trablus'un ipeklileri çok meşhurdu-- yapılmaktaydı. Kuyumculukta da mahir olan Beyrutlular, Avrupa sergilerinde madalyalar

[28] Ortaylı, "19. yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan…", ss.89-92,106.
[29] Karakoç, *Şam ve Beyrut'da Siyaset ve Modernleşme*…, s.162,163

kazanmışlardı.[30] Bunların yanı sıra Sur, Merciyun, Safed, Safita, Lazkiye kazalarında su değirmenleri, Akka'da su, buhar ve gazla çalışan değirmenler mevcuttu. Üzüm, susam ve yumurta fabrikaları da vardı.[31]

Bir Fransız şirketi tarafından 1858'de yapımına başlanan Beyrut-Şam demiryolu 1862'de tamamlandı. 1880'lerde Hama-Şam-Trablusşam arasında posta işlerinin yürütülmesini kolaylaştıracak bir karayolu yapıldı. Haberleşme işleri bölgede kurulan telgraf sistemiyle taşımacılık da kervanlarla yürütülüyordu. Bölgede yapılan demiryollarına rağmen kervanlar demiryoluyla iç bölgelerle bağlantı sağlıyordu. 1892'de farklı devletlerin şirketleriyle Yafa- Kudüs demiryolu inşaatı ile başlayan ulaşım hattı Şam-Muzarib, Beyrut-Şam, Beyrut-Maalmiten, Rayah-Humus-Hama demiryolu hattı ile tamamlandı. 1901-1904 yılları arasında tamamlanan Şam-Medine Hicaz demiryolu sayesinde de özellikle Suriye-Lübnan bölgesinde ticaret ve ulaşım kolaylaştı ve çok faal bir seviyeye geldi.[32]

1.7. Sağlık Hizmetleri

1894 kayıtlarına göre Beyrut'ta vilayet reisi ve 4 eczacıdan oluşan bir Edviye-i Tıbbiye Muayene Sağlık Komisyonu bulunmaktaydı. Şehirde kurulmuş olan Nisa Hastanesinde; Tıbbiye-i Sıhhıye müfettişi, müdür, Tıbbıye-i Hastane-i Askeriye, vekili-i harc ve iki kadı hademe görev yapmaktaydı. Yine aynı kayıtlara göre Beyrut Karantina İdaresinde kâtip, tabip ve ecnebi kâtibi vardı. 1906'da Karantina İdaresinde 4 gardiyan, 9 personel ve 5 falakacı mevcuttu. 1894 yılında Beyrut Askeri Hastanesinin idare heyetinde 2 tabip binbaşı, kolağası, kâtip, müdür kolağası ve üç eczacı bulunuyordu. 1899 yılında Beyrut Belediye Hastanesinde; Baş tabib, tabib-i sani, müdür, eczacı, eczacı muavini ve iki de ebe vardı. 1901 yılında liman idaresinde yer alan Sıhhiye Kurumu aynı dönem belediye bünyesinde Heyet-i Sıhhiye olarak yer almaktaydı. 1899 Beyrut vilayet salnamesine göre vilayet kadrosunda baytar müfettişi ve hayvan muayene memuru hizmet vermekteydi. Ancak bu memuriyet ve yapı ihtiyaç ve önemden dolayı örgütlenememişti.

Bir liman kenti olan Beyrut'un bazı kıyılarında karantina merkezleri kurulmuştu. Seferler sırasında gemilerde bulunan yolcu ve çalışanların bulaşıcı

[30] Özlem Yıldız, "20. Yüzyıl Başlarında Beyrut Limanında Deniz Ticareti", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/4, 2019, s.61.
[31] Bayazıdoğlu, *Salnamelere Göre Beyrut* …, s.132.
[32] Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan…", s.100.

hastalık taşıması gibi durumlarda karantinada tutuldukları bu yerler, 1899 yılında Karantina Teşkilatı ile örgütlenmişti. 1907 yılında yedi kişilik bir komisyon heyeti ve altı kişilik sıhhiye heyeti ile açılan Beyrut Hamidiye Hastanesi; inşaat, kadro ve plan açısından bilimsel gelişmelere önem veren, halkın ihtiyaçlarını karşılayan bir hastane olmuştu. 1894'te kentte 31 doktor varken 1907'ye gelindiğinde müslim ve gayrimüslim toplam 70 doktorun görev yaptığı ve bu kişilerin kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır. Benzer bir şekilde kentteki eczane sayılarında da artış olmuştur. 1894'te sayıları 20 olan eczaneler 1907'de 31'e ulaşmıştır. Yardımcı tıp elemanı olarak görev yapan ebeler aynı tarihlerde iki kişiden dört kişiye yükselmiştir.[33]

1.8. Adli ve Askeri Yapı

Tanzimat düzenlemeleri dahilinde ülke genelinde çeşitli mahkemeler kurulmuş ve adliye işleri bu mahkemelerde oluşturulan adliye encümenine verilmişti. Beyrut vilayetinin adliye encümeni; Naip ve İstinaf Mahkemesi hukuk dairesi reisi, İstinaf Mahkemesi ceza dairesi reisi, Bidayet Mahkemesi hukuk dairesi reisi, ceza dairesi reisi, Ticaret Mahkemesi reisi ve Bidayet Mahkemesi, Müdde-i umumiyye muavini olmak üzere 6 üyeden oluşmaktaydı.

1908 kayıtlarına göre İstinaf Mahkemesi, ceza ve hukuk dairesi olarak iki bölüme ayrılmıştı. Hukuk dairesi, başkanla beraber 5 üyeden, ceza dairesi de başkanla beraber 7 üyeden oluşmaktaydı. İstinaf Mahkemesi kaleminde bir başkatip ve dört zabıt kâtibi vardı. Mahkeme-i Şeriyye kaleminde başkatip ve zabıt katipleri bulunurdu. Bu kurum mahkemelerin evrak ve yazışma işleriyle ilgilenirdi. İstinaf Müddei-i Umumiliğinde bir savcı (müddei-i umumi) ve bir kâtip olurdu. Bidayet mahkemeleri, tüm davaların ilk görüldüğü kurumlardı, ceza ve hukuk mahkemeleri olarak iki daireye ayrılmıştı. İstintak Dairesi suç işlemiş olanların sorguya çekildiği yerlerdi ve sorgu amiri olarak bu kurumlarda ikişer müstantikler bulunurdu. Şeriyye mahkemeleri 1908 yılı kayıtlarına göre Beyrut vilayeti'nde; Beyrut Mahkeme-i şerif, Trablus, Nablus ve Lazkiye'de birer Mahkeme-i Şeriyye kalemi bulunmaktaydı.

1908 Beyrut Vilayet Salnamesine göre bölgedeki Nizamiye Kuvvetlerinin mevki kumandanlığı görevinde mirliva rütbesiyle İsmet Paşa bulunmaktaydı. Süvari 8. Alayı, 3. Nişancı Taburu ve 69. Alayın 4. Beyrut taburu bulunmaktaydı. Sayda,

[33] Karakoç, *Şam ve Beyrut'ta Siyasetve Modernleşme*…, ss.324-327.

Nablus, Trablus, Hayfa, Cenin, Beni Sab, Cebele ve Sur kazalarında Redif taburu vardı. Hem polis hem jandarma görevi gören Zaptiye kuvvetleri Polis idareleri olarak vilayet dahilindeki sancak ve kazalarda mevcuttu. Polis kurumlarından biri olan Polis Meclisleri; reis, 1 komiser salis, 1 komiser sani, 1 emanet memuru, 1 kâtip ve 1 polis memuru olarak toplamda 6 üyeden oluşmaktaydı.[34]

[34] Bayazıdoğlu, *Salnamelere Göre Beyrut…,* ss.105-117,142,144,151,153.

İKİNCİ BÖLÜM
"BEYRUT VİLÂYETİ I-CENÛB KISMI"NIN TRANSKRİPSİYON METNİ

Tetebbu'ât-ı 'İlmiye ve Edebiyye

BEYRUT VİLÂYETİ

---1---

CENÛB KISMI

Beyrut, 'Akkâ, Nâblus

Livâlarına 'âid müşâhedât ve tavsifât ile coğrâfyâ, etnogrâfyâ, jeoloji, târih, âsâr-ı 'atika, ahvâl-ı ruhiye, ahlâkiye, ictimâ'iye, sıhhiye, din, lisân, edebiyât, sanâyi'-i nefîse, ma'ârif, zirâ'at, ticâret, nâfi'a ve sanâyi' tedkikâtını hâvîdir.

Vilâyet Matba'ası

M. 1333 – H. 1335

MUKADDİME

Memleketimizin ahvâl-ı 'umûmiyyesini 'ilm ve medeniyet nokta-i nazarından tedkik ve tetebbu' iderek mukaddes vatanımızı bizlere lâyıkıyla tanıtdıracak şâyân-ı istifâde eserler mevcûda getirmek husûsundaki ihtiyacımız redd ve inkârı gayr-ı kâbil bir hakikat derecesinde ma'lûm ve bedihi olduğu hâlde şimdiye kadar bu yolda bir hatve âtılâmâmasının fıkdân-ı 'azîm ve teşebbüse 'atfı zarûrîdir. Vaktiyle neşr idilegelmekde olân vilâyet sâlnâmelerinin bi-me'l bir cedvel-i retb ve me'mûrînden 'ibâret olduğu dahi düşünülecek olursa devâir-i resmiyenin de 'aynı tesâmuha ma'ruz kâldıkları tezâhür ider.

İşte bu 'azîm ihtiyâcımızın tatmini, me'mûrîn-i hükümet ve ahâli-i memleket içün fâide-i bahş bir rehber-i 'ilmî ve medenînin ihzârıyla 'irfân-ı müstakbelemizi tenvir itmek lüzûmunu takdir buyurân vâli-i 'âli-i vilâyet 'Azmi Bey Efendi hazretleri bu kere Beyrut Ticâret Mektebi müdirî Refık Temimî ve Mekteb-i Sultâni

müdirî sânisi Mehmed Behçet Beyleri intihâb ve vilâyetin kısm-ı cenûbisine i‘zâm buyurmuşlardır.

Bir tarafdan vesâit-i ‘umûmiyyenin fıkdânına ve yâlnız iki ây devâm itmesi zarûrî olân seyâhat müddetinin mahdûdiyetine rağmen (Selefiyet-Nâblus-Tûlkerem-Melbis-Cenin-Hayfâ-‘Akkâ-Sur-Saydâ-Nebâtiye-Cedide-Merci‘yun-Câ‘ûna-Safed-Tiberyâ-Nâsra-Bisân) mıntıkalarında seyâhat iden ve diğer tarafdan esâmisi hâtimede münderic âsâr-ı ‘ilmiye ve edebiyyeden bir kısmını tedkik mecbûriyetinde kâlân mûma-ileyhâdan Refık Bey (coğrâfyâ, etnoğrâfyâ, jeoloji, târih, âsâr-ı ‘atika, ma‘ârif, zirâ‘at, ticâret, nâfi‘a ve sanâyi‘) umûrını ve (Dürzîler, Hristiyanlar ve Musevî) lerin ahvâl-ı diniyesini ve Behçet Bey ise (ahvâl-ı ruhiye, ahlâkıye, ictimâ‘iye ve sıhhıye) yi (elsine, edebiyât ve sanâyi‘-i nefîse) yi (Mütevâlîler, Bâbîler, Sâmirîler)’i ve (müessesât-ı ecnebiye) yi tetebbu‘ ve (müşâhedât ve tavsifât-ı ‘umûmiyye) yi dahi kayd ve tahrir iderek Beyrut vilâyetinin kısm-ı cenûbisine ‘âid olân işbu eseri müşterekân te’lif itmişlerdi.

Eser-i mezkûr ilk def‘a olmak üzere vücûda getirilmiş bir (tecrübe-i kalemiye) olub tesâdüf idilmesi tabi‘î olân ba‘zı mevâdın ikmâli ve kısm-ı şimâli hakkında dahi bu yolda mükemmel bir eser vücûda getirilmesi makâm-ı ‘alî-i vilâyetçe mutasavver olduğundan âz bir zamân zarfında ‘ilmî ve medenî bir delile olân ihtiyâcımız bu suretle de tatmin idilmiş olacakdır.

MÜELLİFLER

Mehmed Refik Bey

Mehmed Refık Bey (1303) sene-i mâliyesinde Nâblus’da tevlid itmişdir. Pederi cihetinden sahâbe-i kirâmdan Temimî ed-Dârî hazretlerine mensûbdur. Mumâ-ileyh Nâblus Mekteb-i İbtidâisi ile Mekteb-i İ‘dâdisinde tahsilini ikmâl itdikden ve İstânbul’a ‘azimet iderek Mercân Mekteb-i İ‘dâdisinde dahi iki sene kâldıkdan sonra mekteb-i mezkûrdan (‘aliyy-ül-a‘la) derecede neş’etle bi’l-müsâbaka (1322) târihinde Mekteb-i Mülkiyeye dâhil olmuşdur.

Mekteb-i Mülkiyenin son sınıfında bulunduğu esnâda ikmâl-i tahsil sınıfında Mâ‘arif Nezâreti Celilesince Avrupâ’ya talebe i‘zâmı takrir itmesi ve mumâ-ileyh dahi müsâbakaya dâhil olârak muvaffak olması üzerine (Pâris)’e ‘azimet itmiş ve

orâda üç sene kâlarak Frânsızca'yı tahsil itmiş ve (1327) târihinde Pâris Edebiyât Fâkültesi Târih Dersleri diplomâsını ihrâz eylemişdir.

O târihde İstânbul'a 'avdeti üzerine evvelâ Manâstır Mekteb-i Sultanisi târih mu'allimliğine ta'yin olunmuş ise de Bâlkân Harbi münâsebetiyle mahall-i me'mûriyetine 'azimet idemeyerek Selânik'den 'avdete muztar kâlmış ve bilâhare Harput Sultânisi târih mu'allimliğine tahvil-i me'mûriyet iylemişdir.

Harput'da yediây kâldıkdan sonra Beyrut'da yeniden küşâd edilen ikinci Sultâni Mektebi târih ve coğrâfyâ mu'allimliğine ta'yin olunmuş ve iki sene sonra mektebin lağvı üzerine iki ây kadar me'mûriyetsiz kâlmış ve fakat bu esnâda Şâm İttihâd ve Terakki Kulûbü müdiriyetinde bulunmuşdur. Bu zamân zarfında Ma'arif Nezâreti Celilesince evvelâ İzmir Sultânisi târih ve coğrâfyâ ve bilâhare Şâm İkinci Sultânisi edebiyât ve felsefe mu'allimliğine ta'yin olunmuş ise de ifâ-yı vazifeye mübâderetden evvel Beyrut'da (1331) târihinde yeniden küşâd idilen Ticâret Mektebi müdiriyetine ta'yin olunmuşdur.

Refık Temimî Bey'in Frânsızca (Midhat Pâşâ'nın Tunâ Vâliliği) nâmıyla Pâris Edebiyât Fâkültesi hey'et-i mümeyyizesi tarafından mazhar kabul olân matbû' bir eseri olduğu gibi Beyrut İkinci Sultâni Mektebinde bulunduğu müddetçe tedris itdiği târih derslerini hâvî olmak üzere sekiz cildlik gayr-ı matbû' (Târih-i 'Umûmî) eseri mevcûddur.

Mehmed Behçet Bey

Mehmed Behçet Bey (1308) sene-i Hicriyesine müsâdif (1306) sene-i mâliyesinde Halep'de tevlid iylemişdir. Pederi el-yevm Beyrut İstinâf Mahkemesi a'zâsından Halebli Katipzâde Mehmet Beşir Efendi'dir. Vâlidesi ise İstânbulludur ve Üsküdârlı Rızâ Efendinin kerimesidir. Mumâ-ileyh dahâ küçük yâşından beri ebeveyninden 'Arabça ve Türkçeyi öğrenmiş ve Halep'de (Feyziye) Mekteb-i İbtidâisinde tahsil-i ibtidâisini ikmâlden sonra (1315) senesinde Haleb Mekteb-i İ'dâdisine dâhil olarak orâda dört sene okumuş ve o esnâda pederinin Selânik'e tahvil-i me'mûriyet itmesi üzerine mahall-i mezkûra 'azimetle tâhsil-i sâlisini orâda

ikmâl iylemiş ve (1322) târihinde birincilikle Selânik Mekteb-i İ‘dâdisinden me’zun olmuşdur.

Târih-i mezkûrda ikmâl-i tahsil sınıfında İstânbul’a ‘azimet iderek bi’l-müsâbaka Mekteb-i Hukuk’a dâhil olmuşdur. O esnâda İstânbul muhiti kendisinde edebiyâta karşı bir meyil vücûda getirerek Türk edebiyât-ı kadîme ve cedidesini tetebbu‘a başlâdığı gibi âsâr-ı manzûme ve menşûre tahririne ve (1324) târihinde hürriyetin i‘lânı üzerine eserlerini (Resimli Kitâb) (Servet-i Fünûn) ve emsâli edebî mecmû‘alarda neşre ibtidâr iylemiş ve (Tanin) ve (Tasvir-i Efkâr) gazeteleri he’yât-ı tahririyesi meyânında bulunarak bir müddet mezkûr gazetelerde dahi mu‘âvenet-i tahririyesi sebkat itmişdir.

Bilâhare ‘Adliye Nezâreti tarafından neşr edilmekte bulunân (Ceride-i ‘Adliye) muharrirliğini der‘uhde eylemiş ve (1326) târihinde İstânbul Hukuk Fâkültesinden (‘aliyy-ül-a‘la) derecede şehadetnâme ile neş’et itmesi üzerine ‘Adliye Nezâreti İstâtistik Dâiresi ikinci sınıf kitâbetine tâ‘yin olunmuşdur. O târihde Mekâtib-i Sultâniyenin küşâdı üzerine meslek-i tedrisi tercih ve Beyrut Mekteb-i Sultânisi Edebiyât-ı ‘Osmâniye mu‘allimliğini kabul iderek Beyrut’a gelmişdir. Beyrut’da bulunduğu müddet zârfında bi’l-hâssa Edebiyât-ı garbiye tetebbu‘âtıyla meşgûl olduğu gibi Beyrut (Yesû‘iye) Kilisesi türkçe derslerini dahi der‘uhde iylemiş ve (1329) senesinde ise Ma‘ârif Nezâret-i Celilesince Mekteb-i Sultâni felsefe mu‘allimliği dahi ‘uhdesine verilmişdir.

Harb-ı ‘Umûmînin i‘lanını müte‘âkib, Beyrut Sultânisinin Şâm’a nakli hasebiyle mumâ-ileyh, Şâm’a ‘azimet itmiş ve orâda dahi (Şâm Mekteb-i İ‘dâdi ‘Askerisi) edebiyât derslerini âyruca tedris iylemişdir. (1331) târihinde ise Beyrut Sultânisi müdir-i sâniliğine tâyin olunmuş ve edebiyât ve felsefe dersleri dahi ‘uhdesinde kâlmışdır.

Mehmed Behçet Bey’in (1327) senesinde İstânbul’da Tanin matba‘asında matbû‘ (Erganun) nâmında bir mecmû‘a-ı eş‘ârı bulunduğu gibi gayr-ı matbû‘ manzûmeleri ve âsâr-ı müderrisiye ve temâşâiyesi dahi mevcûddur.

MA‘LÛMÂT-I ‘UMÛMİYYE

1-BEYRUT VİLÂYETİ’NİN MEVKI‘ VE HUDÛDU

3235-3410 tûl ve 3150-3535 ‘arz dereceleri arasında vâkı‘ olân Beyrut vilâyeti, Suriye sevâhilinin kısm-ı a‘zamından ‘ibâret olub sevâhil-i mezkûrenin Haleb vilâyetine mülhak olân kısm-ı şimâlisiyle Cebel-i Lübnân sancâğına tabi‘ kısm-ı vustasından ve Kudüs sancâğı merbûtâtından bulunân kısm-ı cenûbisinden mâ‘adâsı bu vilâyet dâhilindedir. Vilâyetin hudûdu cihet-i cenûbiyede iç tarafa doğru tevsi‘ idub bu kısmı teşkil iden ‘Akkâ ve Nâblus sancâkları Şeri‘a Nehri ve Kudüs sancâğı hudûduna kadar imtidâd ider. Bu vechle Beyrut vilâyeti; şimâlen Haleb, şarken yine Haleb ve Suriye vilâyetleri, cenûbân Kudüs mutasarrıflığı ve garben Akdenizle mahduddur.

Vilâyet, Cebel-i Lübnân mutasarrıflığıyla hemân hemân yekdiğerine musâvî iki kısma taksim idilmiş olub cenûbdan şimâle doğru kısm-ı cenûbisinin ya‘ni Nâblus sancâğı dâhilinde Cemâ‘in nâhiyesi hudûd-ı cenûbiyesinden Saydâ kazâsında (Nehrü’l-Ûlâ)’ya kadar imtidâd iden kısmının tûlu (165) ve kısm-ı şimâlisinin ya‘ni Trâblusşâm kasabasından Lazkıye sancâğı dâhilinde Sahyûn kazâsının hudûd-ı şimâliyesine kadar olân kısmının tûlu dahi (190) ki cem‘ân (355) kilometreye bâliğ olduğu hâlde ‘arzı kısm-ı cenûbide 30-90 ve kısm-ı şimâlide 30-50 kilometro arasındadır.

2-MESÂHA-I SATHİYE VE NÜFÛS

Vilâyetin ‘umûm mesâha-ı sathiyesi zan olunduğuna göre (30500) kilometro murabba‘ından ‘ibâret olub işbu rakamın livâya göre taksimi bervech-i âtîdir:

Beyrut livâsı	4530	kilometro murabba‘ı
‘Akkâ “	7527	“
Trâblusşâm “	5969	“
Lâzkıye “	5810	“
Nâblus “	6664	“
Yekûn	30500	“ **(sayfa 6).**

İşbu erkâmın ne dereceye kadar doğru olduğunu kesdirmek birâz müşküldür. Bu nice senelerden beri ihmâl itdiğimiz mühim mes'elelerden kâdâstro usûlünün 'adem-i tatbikinden nâşî seyâhatimiz esnâsında kazâ ve livâların mesâha-ı sathıyeleri hakkında elde itdiğimiz rakamlar o kadar müşevveş ve hakikatden o kadar uzâk ki gönül bir dürlü doğru olmadıkları muhakkak olân rakamları râpora geçirmeğe râzı olamıyor. Mesâha mes'elesi memleketin 'âdetâ hayât ve bekâsıyla 'alâkadârdır. Arâzî-i vasî'aya mâlik bir zengin, mülkünün hudûd ve mikdârını bilmeğe mecbur olduğu gibi millet dahi birçok zengin ma'denleri ihtivâ iden bunca medeniyetlere muhbit olân şu mülk-i vasi'-i 'Osmânî'nin hudûd ve mesâhasını sarîh ve hakiki bir suretde bilmeğe müftekirdir. Yukâriki cedvele derc idilen 'adedler 1896 senesinde ***Uital Guinet*** nâm-ı coğrâfyâ mütehassısının Pâris'de neşr itdiği "Suriye, Lübnân ve Filistin" nâm-ı eserinden iktibâs olunmuşdur. Mü'ellif, mukaddimede işbu rakamların me'hazlarını zikr itmesi icâb iderken meskût 'anh bırâkmış olduğundan tedkik itdiğimiz Beyrut, 'Akka ve Nâblus livâlarının mesâha-ı hakikiyelerini arâmağa kâlkışân kârîyi teyakkuza da'vet itmeğe mecbur kâlıyoruz.

Nüfûs: Nüfûs dâirelerinden âldığımız rakamlar bervech-i zîr derc olunur:

Beyrut	kazâsı	150000
Sur	"	41240
Sâyda	"	54284
Merci'yun	"	31115
Beyrut sancâğı yekûn……		**186639** [35]
'Âkkâ	kazâsı	41290
Hayfâ	"	30737
Nâsra	"	20792
Tiberyâ	"	13717
Safed	"	32237
'Âkkâ sancâğı yekûn …….		**138873** [36]
Nâblus	kazâsı	56575
Cenin	"	41915
Beni Sa'b	"	39.028

[35] Beyrut sancağı yekûn, **276639** olmalıdır.
[36] 'Akkâ sancağı yekûn**, 138773** olmalıdır.

Nâblus sancâğı yekûn……**137518**

Her üç livânın mecmû‘ nüfûsu……. **563030** [37]

Bâlada derc idilen iki cedvelden müstebân olacağı vechle vilâyete merbût Beyrut, ‘Akkâ ve Nâblus livâlarının mecmû‘ arâzisi 18721 kilometro murabba‘ı vüs‘atında olmasına ve nüfûs-ı ‘umûmiyyesi 563030 olduğuna nazarân her kilometro murabba‘ına 30,08 nüfûs isâbet idiyor dimekdir **(sayfa 7).**

3-AHÂLİ

Suriye ahâlisi etnoğrâfyâ nokta-i nazarından ‘Arab, Süryâni, Türk, Çerkes, Yahudi ve Frânk kısımlarına ve edyan nokta-i nazarından İslâm, Hristiyân (Rum Ortodoks, Katolik, Mârûni, Lâtin, Ermenî Katoliği, Ermenî-i kadîm, Süryânî, Keldânî, Protestân) Musevî ve Sâmirî * kısımlarına münkasımdır.

1-Suriye ‘Arabları: İslâmiyetin hîn-i intişârında ‘Arabistân Sebe Ceziresinden kâlkarak Suriye Kıt‘asında tavattun iden ‘ailelerden mürekkeb ve iki kısma münkasımdırlar: Hazarî ve Bedevî.

Suriye’nin ma‘mur şehirlerinde tavattun iderek yavaş yavaş eski ‘Arab kıyâfetlerini akvâm-ı ecnebiyenin ve ahirân Avrupâlıların esvâblarıyla tebdil itmekde olân Hazarîler kısmını Suriye şehirlerinde ma‘rûf olân büyük ve meşhûr ‘aileler teşkil itmekdedir ki bu kısmın efrâdı herhâlde aslen ‘Arab olmayân Süryânilerden kât kât fazladır. Şimdiki hâlde Hazarî ‘Arabların birçok ‘âdet ve ‘ana‘neleri, eski cedlerininkine hiçbir vechle eser-i müşâbehet irâe itmâmektedir. Bedeviler herkesin ma‘lûmu olduğu üzere hayât-ı bâdiyeyi tercih iderek seyyâr bir hâlde ve çâdır altında mukîm ‘aşâirden ‘ibâret olub Suriye’nin kısm-ı medenisinden uzâk olânları hâlâ bedâvet-i ‘Arabiyenin ufâğından en mühimine vârıncaya kadar bütün ‘âdetlerini muhâfaza itmekdedir. Misâfire olân hürmetleri, şarkılara, cengçûyane edebiyâta olân hevesleri cümlenin ma‘lûmudur. İşbu ‘aşâir belli başlı kısma münkasımdır.

Birinci kısmı ‘Anzelerden terekküb itmektedir ki bunlar kışın ‘Arabistân’ın vasatına doğru hicret ve yâzın tekrâr Suriye hudûduna ‘avdet iderler. ‘Anzeler dört mühim kabileye âyrılıyorlar: Veled-i ‘Ali, Hasene, Revâle ve Beşir. Nüfûsları 25-30 bin arasındadır.

---

[37] Her üç livânın mecmû‘ nüfûs yekûnü, **552930** olmalıdır.

* **Yazarın dipnotu:** Sâmirîlerin ahvâl-ı ‘umumiyyesi Nâblus kasabasının hîn-i tedkikinde bir tafsil izâh idilecekdir.

İkinci kısmı teşkil iden kabâil mevâsim-i erba‘ada Suriye’den âyrılmayarak mu‘ayyen bir kıt‘a-i arâziyi iskân iden Bedevilerdir. İşbu sâbit ‘aşâirin en mühim kısmını “Beni Sahr” teşkil ider ki bunlar Kerek sancâğında sâkîndirler. Bunlardan bâşka Havle Havzasında (Gavârna) ve Gurbisân’da Beşâtûh, Bevâtiye, Gazâviye ve Sukûr ‘aşiretleri dahi mevcûddur ki bu son kabileler şimdiki hâlde mevâşîden ziyâde zirâ‘at ve felâhatle iştigâl itmekdedirler *** (sayfa 8).**

2-Süryâniler: Şimdiki Suriye ahâlisinin bir kısm-ı mühimi beyninde müte‘ammim ve müsta‘mel olân lisân yüzünden ‘Arablar meyânında ta‘dâd idilmekde ise de hakikat-ı hâlde Süryânî ta‘bir idilen bu kavim, Suriye sükkân-ı kadîmesinin ahfâdındandır. Din-i mübeyyin İslâmın hîn-i intişârında ‘Arabistâ’nın şimâl taraflarını istilâ iden ‘Arablar, ahâli-i mahalliyeyi mahv ve ifnâ itmek politikasını ta‘kib itmek şöyle dursun kendilerine İslâmiyeti bile cebir ve şiddetle kabul itdirememişlerdi. Bununla berâber işbu sekene-i kadîmenin bir kısm-ı mühimi Bizânslıların hükmü esnâsında Hristiyânlığa heves itdikleri gibi İslâm fütûhâtı esnâsında dahi eski dinlerinden vâzgeçerek envâr-ı İslâmiye ile mütehallî olmuşlar ise de putperestlik ‘âdetlerinin bir kısmından yine ferâgat idememişlerdir. Ez-cümle “makâm” ‘ünvânı âltında ma‘rûf olân emâkin-i mukaddeseleri --ki hakikat-i hâlde şeri‘at-ı Museviye tarafından şiddetle redd idilen “mâkum” dan bâşka bir şey değildir-- iddi‘â itdiklerine göre evliyâ veyâ enbiyâ-yı kirâmın merkad veyâ makâm-ı mübârekleri olub fakat ta‘mik-i keyfiyet idildiği suretde ekserisinin müehhirân bir tâkım e‘izze-i Nâsara isimleriyle yâd idilmiş eski ilahe-i mevzû‘a mezârlarından bâşka bir şey değildir. Emâkin-i ‘umûmiye önünde kuzu debhi, mezâr kapularının üst tâşının kına ile televvünü, makâmât-ı mukaddese pencerelerine ufâk pâçâvraların rabtı ve bu gibi makâmlarda mum vesâir mevâd-ı zeytiyenin işgâli, emâkin-i mukaddesede yemin idilmesi ve kâzibin yemin ‘akîbinde ölümle mücâzât idileceğine i‘tikâd-ı tâm hâsıl idilmesi gibi ‘âdetler hep Suriye’yi vaktiyle iskân iden putperest akvâmın nâmını hâtırlâtân ‘alâimdendir.

Süryânî ismi, Yahudilerden mâ‘adâ Suriye’de vaktiyle tavattun iden ve ‘İbrâniceden muharref Ârâmî bir lügat tekellüm iden Suriye’nin bi’l-‘umûm akvâm-ı kadîmesine ıtlâk olunur. Akvâm-ı mezkûre Hristiyânlığın hîn-i intişârında aksâma âyrılarak kimi Nasrâniyeti kabul ve diğer bir kısmı din-i kadîm ve Sünniyeti muhâfaza itdi. Suriye’de İslâmiyet’in intişârı üzerine ‘Arabça lisânı yavâş yavâş

*** Yazarın dipnotu:** Beyrut vilâyeti ‘aşâirinin ahvâl-ı ‘umûmiyyesi ilerüde bir tafsil izâh idilecekdir.

Süryânicenin yerine kâîm olmağa bâşladı ve nihâyet lisân-ı mezkûr ‘umûmileşdi. Şimdiki hâlde yâlnız anti Lübnân’ın yâlnız bir iki köyünde ‘Arapça ile kârışık bir Süryânice tekellüm idilmekdedir.

4-EDYÂN VE MEZÂHİB

Suriye İslâmları; Sünnî, Şi‘î, veyâ Mütevâlî, Bâbî, Dürzî gibi aksâma münkasımdır. Sünnî ile **(sayfa 9)** Şi‘ilik, târih-i İslâma ‘âid ve din-i mübeyyin Ahmedî sâliklerince ma‘rûf olmağla i‘tâ-yı ma‘lûmâtdan sarf-ı nazarla burâda yâlnız Bâbîlerden ve Dürzîlerden bahs idilecekdir. *

1-Bâbîler ve Bâbîzim

(1)-Bâbîzmin Târihçesi: Bâbîyye ***(Babisme)*** 1843 târihlerinde Şirâzlı (es-Seyyid ‘Ali Muhammed) nâmıyla ma‘rûf bir zât tarafından İrân’da te’sis idilmiş bir dindir. Bu zât, tasavvuf ve felsefe ile şeri‘atı mezc iden meşhûr (eş-Şeyh Ahmed Zeyneddin el-Ahsâi) nâm-ı zâtın müridânından ders görmüşdür. Gerek şeyhin ve gerek müridânının iddi‘âsına nazarân zuhûr ve kudûmu müntazır olân Mehdi (Câbelkâ ve Câbersâ) nâmıyla tevsim idilen bir ‘âlim, gayr-ı cismânide ta‘bir-i diğerle bir ‘âlim ve ruhânide ikâmet itmekde imiş. (Es-Seyyid ‘Ali Muhammed) de âz çok bu müdde‘iyâta uyarak Mekke’den ‘avdetinde kendisinin (Bâbü’l-Mehdi) olduğunu dermiyân iylemiş ve bir müddet bu müdde‘ada devâm iyleyerek ‘anâsır-ı İslâmiye, Nasrâniye, Yahudiye ve Sünniyeden mürekkeb olmak üzere mezkûr dini te’sis iylemişdir. Kendisini bir müddet (Bâbeddin) lakabıyla de tevsim itdikden sonra bunu da terk iderek (nokta), (hâliku’l-hak) isimlerini muvâffak bulmuş ve nihâyet kendisinin basit bir peygamber değil belki bir heykel-i ilahî olduğunu da beyân ve iddi‘â iylemişdir. Hatta mensûbîninden birine (bâb) lakabını virerek cihât-ı muhtelifeye i‘zâm iylemişdir.

Bilâhare muktedâ-bihi olân Şeyhü’l-Ahsâi’nin kavlini derpiş iderek bi-nefsihi (Mehdi)’nin kendisi olduğunu ikinci def‘a olarak iddi‘âya koyulmuşdur. Esâsân İrân’da bir tarafdan rec‘anın ya‘ni eimme-i sâbıkadan ba‘zılarıyla tâbi‘inin rücû‘u hakkındaki (İmâmiye) mezhebinin ve diğer tarafdan tenâsüh-i ervâh husûsundaki tâife-i bâtınîyyenin i‘tikâdâtı izleri henüz eşhâs üzerinde bâkî idi. ‘Aynı zamânda (es-Seyyid ‘Ali)’nin a‘vânından ba‘zısı kendisinin Hasan ve ba‘zısı ise Hüseyin

* **Yazarın dipnotu:** Yâlnız Mütevâlilerin ahvâl-ı ictimâ‘iye ve edebiyyesinden ilerüde bahs idilecekdir.

veyâhud diğer bir imâm olduğunu iddi‘â ile berâber diğer tarafdan bizzât (es-Seyyid ‘Ali Muhammed) de kendisini Hasan veyâ Hüseyin gibi isimlerle yâd itdirerek diğerlerinden tefrike yârdım iden şahsiyet-i insâniyenin bir mecmû‘a-ı sıfât ve ahlâkından ‘ibâret bulunduğunu ve bir şahısda vech-i tâm üzere bu mecmû‘a-i sıfât ve ahlâkın vücûdu hâlinde herhângi zamân ve mekânda olursa olsun binefsihi o şahsiyet olacağını dermiyân iylemesi ve bu i‘tikâdâtında Şi‘iyeden tâife-i şeyhiyenin mü‘tekadâtına yakın bulunması hasebiyle ‘Ali Muhammed’in bu yoldaki da‘veti mazhar kabul olmuşdur (**sayfa 10).**

Bu def‘a müdde‘iyatının revâcını görünce kendisinin bir peygamber olduğunu ve üzerine nâzil olân kitâbın (beyân) nâmında bulunduğunu ve hatta Kur’ân-ı Kerimde dahi (halak’ül-insân ‘allemü’l-beyân) diye buyrulduğunu ve insândan maksad Muhammed olub (beyân) ise (es-Seyyid ‘Ali)’ye münzil olân kitâb olduğunu ifâde ve ityân iylemişdir.

(Beyân) kitâbı, müsecca‘ bir ‘Arabî ile ba‘zı kelimât-ı Farsiyeyi câmi‘dir. (Es-Seyyid ‘Ali) kendini bir müddet (zikr) lakabıyla de yâd itmişdir. (İnnâ nahnu nezzellnâ’z-zikra ve-innâ lehu lehâfizûn) (Fâs’elûâ ehle’z-zikri en küntüm lâ ta‘lemûn) âyet-i kerimelerinde mezkûr olân (zikr) kelimesinden maksûd bi’z-zât yine kendisi imiş. Diniyle mütedeyyin olânlar âz bir zamân zarfında gittikçe ziyâdeleşmiş ve bu zât, herkesin gönlüne korku ilkâ itmeğe bâşlamışdır. Zirâ bu dine ta‘nde bulunânlar din tarafdârlarınca öldürülmekde idi. Bu suretle pek çok kân döküldü. Ma‘mâfih bununla iktifâ itmediler.

Bâbîler, hükümet ‘aleyhine kıyâm iderek üç mevzû‘dan hücûm ve ta‘arruzda bulundular. Güç halle fitne basdırılarak (es-Seyyid ‘Ali) nâmındaki zât yâkâlânmış ve Tebriz ‘ulemâsının fetvâsıyla zindânda on sekiz ây bırâkıldıktan sonra 1850 tarih-i milâdisinde kurşuna dizilmiş ve na‘aşı bir hendeke âtılmıştır. Tarafdârânının rivâyetine nazarân cesedi semâya ‘urûc itmiş ve fakat İrânîlerin fikrine göre köpekler tarafından ekil idilmişdir.

(‘Ali Muhammed)’nin vefâtından üç sene sonra etbâ‘ından üç şahs Şâh’a sû-i kasdda bulunması üzerine o târihde birâz kân dökülmüşdür.

(‘Ali Muhammed) ba‘zı risâlelerinde şâkirdlerinden (Yahya) nâm-ı zâtın (Subh Ezel) ismiyle kendisinden sonra halife olacağını zikr itmiş bulunması hasebiyle İrân şahı bu din tarafdârânının eserini şiddetle ta‘kibe başlâmışdır. Bir

çâre-i halâs bulunmayacağını gören (Yahya Subh Ezel) büyük birâderi (Bahâi) nâmıyle mülakkab Mirzâ Hüseyin ile birlikde Bağdâd'a firâr itmişlerdir. O esnâda birâderinin tensibiyle (Subh Ezel) gözlerden nihân olarak birâderi ise (Subh Ezel)'in beynen-nâs hazır bulunduğunu ve fakat gözlerin kendisini görememekde olduğunu iddi'â idiyordu. İrân Hükümetiyle Devlet-i 'Osmâniye beyninde husûle gelen ittifâk üzerine hükümet bunları bilâhare Edirne'ye iclâ iylemişdir. Fakat bu def'a âralarına nifâk girmiş ve Bâbîlerden bir kısmı (Subh Ezel) kısm-ı âhiri ise (Bahâi)'ye teba'iyyet iylediği içün kısm-ı evvele (Ezeliye) kısm-ı âhire ise (Bâbîyye) dinilmişdir. (Bahâ-i Allah) esâsât-ı Ebâbîyyeyi ikmâl ve medeniyet-i hâzıra ile tevfıke gayret iderek mu'tekadâtını (Kitâb-ı âkdes) nâm-ı eserinde cem' itmişdir. Subh Ezel'in de âyrıca bir kitâb-ı mahsûsu var imiş. Fakat her **(sayfa 11)** ikisi esâs i'tibârıyla Bâbîyyedendir. Bir müddet sonra Hükümet-i 'Osmâniyece kendilerinde ba'zı makâsad bulunduğu hiss idilmesi üzerine Subh Ezel Kıbrıs Âdası'na nefî idilerek bilâhare orâda vefât iylemiş. (Bahai) ise 'Akkâ'ya iclâ idilmişdir. Orâda kal'abend olarak kâlan Bahâ'nın bilâhare vukû'-ı vefâtı üzerine oğlu ('Abbâs Efendi) zuhûr itmişdir. Bu da kâh Avrupâ'ya ve Âmerikâ'ya seyâhatler yâpmış kâh mübşirler göndermek suretiyle Bâbîzm'in devâm-ı intişârına bezl-i mukadderet iylemekdedir.

(2)-Bâbîzm'in Esâsât-ı Diniyesi: Bâbîzm'in târihçesini bu suretle anlâdıkdan sonra bu dinin mâhiyetine ve esâsâtına nakl-ı kelâm iyleyelim. Bâb dini, bütün edyânda olduğu gibi bir mebde-i yegâneye i'tikâd ider. Bütün enbiyâ-yı mürselinin sâdık olduğuna da inânır. Velâhveten nâsûta hulûlü hakkındaki kavl, Nasârâya da takrib ider. Ervâhın bedenden iftirâkından sonra sevâb veyâhud i'kâba ma'rûz kâlacaklarını dahi kabul iderse de bu sevâb ve i'kâb keyfiyetinin âncak mâzideki hayr ve şerri tahattür ve tahayyül suretiyle husûle gelecek bir telezzüz veyâ bir teellümden 'ibâret olacağına kâîldirler. Ve ef'âl-i redîye ile şâibedâr olân ruhlardan bu nev' melekât-ı seyyîe âtıldıkdan sonra âncak ikinci def'a olmak üzre 'alem-i cismâniye 'avdet ider. Bu şekil i'tikâdın bir nev'i tenâsüh olduğunda şübhe yokdur. Bâb dini her sabâh yâlnız iki rek'at nâmâz ile iktifâ ider. Ve yâlnız bunu emir idermiş. Vaktiyle Şirâz'da büyük bir mescid küşâd idilerek namâz esnâsında istikbâl idilmek üzre burası kıble ittihâz idilmişdir. Bâbîlerin âyları on dokuz gün i'tibâr idilmişdir. Zirâ on dokuz âdedi, lâhût-ı 'âlem-i vahdetinin kendi za'imlerince on dokuz uknûmdan mürekkeb olması hasebiyle mukaddes-i i'tibâr idilmekdedir. Bu 'âlemin riyâsetinde (Bâb) bulunuyor. Onların nazarında Bâb, Muhammed'den büyük

olduğu gibi Muhammed de ‘İsâ’dan büyükdür. Bâb dini yâlnız bir ây oruç farz itmekdedir. Müddeti de nevrûz günü hitâm bulur. Ve yevm-i nevrûz onların ‘iyd-i fatrını teşkil ider. Bu diyânet mucebince Mekke, Kudüs gibi enbiyâ ve evliyânın mezârları gibi ne kadar mevâkı‘-i mukaddese ve mübâreke vârsa cümlesi tahrib idilmek lâzımdır. Ve bu ilk sulta-i idâriyeye mâlik olacak olân Bâbî tarafından yapılmak lâzımdır. Bâb zamânında şarâb ile tütünü men‘ itmiş ise de etbâ‘ı helâl kılmışlardır. Bâb yâlnız çây şerbinin bir sevâb-ı ‘azime mazhar ideceğini beyân ve çâyı bi’l-hâssa tavsiye itmişdir. Bâb dininde âncak ikiye kadar ta‘âddüd zevcât câizdir. Şirâ veyâ mut‘a suretiyle olân izdivâcda inhisâr yokdur. Bir rivâyete nazarân hemşire ile de izdivâc câiz imiş. Yâlan söyleyen veyâhud birini ârkadan çâğırân fenâ bir günâh işlemiş bulunur ki bunun kefâreti ‘alâkadârına üç miskâl sıkletinde yâkut virmek imiş. Bulâmâzsa iki gün oruç tutmak icâb **(sayfa 12)** ider. Tahrân’da şehid olân rüfekâ-yı dinin merkadlarına cevâhir ile murassa‘ türbeler yâpılması ve kendilerinden istiklâl idebilecek her şahsın kılıcını çekerek yâ din yâ ölüm dimesi ve cizyeyi aslâ kabul itmemesi levâzım-ı diniyedendir. Bâbîlerden her birinde bir gümüş kâse ile bir temiz elbise bulunmak lâzımdır ki kâse ile sâfî sudan içsun ve elbise ile işsiz zamânında süslensun. (Bâb)’dan iki bin küsûr sene sonra âncak bir kâmil-i diğerin zuhûr itmesi kâbil olabilirmiş. Ve’l-hâsıl (Bâbîlerin dini, yâlnız bir nizâm üzere karâr kılmaz. O seyyal olân kumlar gibi esnâ-yı seyrinde ba‘zân bir tepe teşkil itmesi ve sonra mahall-i âhire intikâl iderek orâda da diğer bir kâbârcık yâpmâsı kâbildir.) suretinde i‘tikâd hâsıl itmek de dinlerince sahihdir. Bu dine göre müstefreşeler âlınmâyacağı gibi talâk da câiz değildir. Kâdınların da tesettür itmesi yine câiz olmâz.

Bu din ahkâmından olmak üzere mu‘allim, talebesini aslâ darb idemez. Zekâtın, sadakanın da Bâbîlerden bâşkâsına i‘tâsı câiz değildir. Bâbîlerden fakir bulunmâzsa sadaka ve zekât tâife-i şeyhiyeden fakir olânlara virilir.

(Ebâhiyye) mesleğine nisbetleri levâzım-ı diniyelerinden olduğu içün kendi dinlerine muhâlefet idenlerin kânlarını heder itmek mezheblerince helâldir. Dinleri emvâlde müşâreketi de emr idermiş.

(3)-Bâbîzm’in Medenî Gayeleri: Bâbîlerin Bahâiye şu‘besinin şeyh-i hâzırı (‘Abbâs Efendi) Londra’da bulunân Mecelle-i Şarkıyeye ***The Asiatic quarter by Review*** ceridesine Fârisü’l-‘ibâre bir mektûb göndermiş ve ceride-i mezkûre işbu

mektûbun fotoğrâfını (1913) senesi Nisân nüshasında İngilizceye tercümesiyle berâber neşr itmişdir. Bu mektub bir günâ mecburiyet veyâ tazyîk ile yâzılmış olmâdığı içün mündericâtı mu‘teber sâyılmak ve (Bâbîzm)’in medeni gâyeleri hakkında bir vesika-ı târihiye mesâbesinde i‘tibâr olunmak iktizâ ider.

İlerûde görileceği vechiyle Şeyh ile olân ictimâ‘larımızda tarafından dermiyân idilen efkâr ve mutâla‘âtla da mütenâkız olamâması bu mektûbun samimiliğine ve doğruluğuna da bir delil olâbilir. Biz de bu mektûbun mazmûnunu bervech-i âtî tercüme ve derc idiyoruz:

Londra’da (Şark) mecellesi müdir-i muhteremine

Hûvallah

Muhterem Dostum

Mektubûnuz vâsıl oldu… Cân ve vicdândan münba‘is olân o revâbıt-ı ruhâniye beni ziyâdesiyle mesrûr iyledi. Bu seyâhetimde dahi anlâşıldı ki ‘âlem-i garb medeniyet-i mâddiye nokta-i **(sayfa 13)** nazarından fevkalâ‘de terakkiyâta mazhar olmuş ise de medeniyet-i ilâhiyeyi külliyen ferâmuş iylemişdir.

Şimdi bütün efkâr-ı ‘âlem tabi‘atına müsta‘rak olub ‘âlem-i tabi‘atda ise nekâis çok olduğu içün medeniyet-i ilâhiye görünemez bir hâle gelmişdir. Zirâ mâdâmki ‘âlem-i tabi‘atda mebde-i esâsi tenâzû‘-ı bekâdır. Ve tenâzû‘-ı bekâ ise bütün müşkülâtın menşe’i ve beni beşer ârasındaki buğz ve ‘adâvetin ve cenk ve cidâlin de sebeb-i yegânesidir. Ve mâdâm ki ‘âlem-i tabi‘atda zûlm ve hodpesendi ve hukuk-ı sâireye ta‘addi ve galebe gibi ‘âlem-i hayvânînin icâbâtından olân sıfât gayr-ı memdûha mevcûd ve muktezâ-yı tabi‘at, beni beşer ârasında hükümrândır. O hâlde beni beşer içün felâh ve necâh muhâldir. Zirâ ‘âlem-i insâniyenin felâh ve necâhı âncak hakikat-ı insâniyenin bir ziyneti mesâbesinde olân fazâil ve hasâilin vücûduna menûtdur. Bu ise bi’t-tabi‘ muktezâ-yı tabi‘ata muhâlifdir. Zirâ tabi‘at; cenkcûdur, hûnhârdır, sitemkârdır. Tabi‘at hazreti perver-digârdan gâfildir. Binâen‘aleyh bu yoldaki sıfât ve haset ve iftirâsın ‘âlem-i hayvânîde tabi‘i olarak bulunması mülâhazasıyladır ki Cenâb-ı Hak, mahz ve lütuf ve ‘inâyet olmak üzre peygamberler göndermiş ve kitâblar inzâl itmişdir. Tâ ki terbiye-i ilâhiye ile ‘âlem-i insâni fesâd-ı tabi‘atdan ve zulmet ve cehâletden necât bulsun. Ve kemâlât-ı ma‘neviyeye ihsâsât-ı

vicdâniyeye fazâil-i ruhâniye iruşsun. Ve masdar-ı sünûhât-ı rahmâniye olsun. İşte medeniyet-i ilâhiye budur.

Bugün ‘âlem-i insânîde medeniyet-i mâddiye bir züccâc kadar letâfet üzeredir. Lâkin binlerce esefler olsun ki bu züccâc bir ışıkdan tecelliyât-ı ilâhiyenin mazharı olân medeniyet-i ilâhiye ışığından mahrumdur. Hâlbuki bu ‘asır, bir ‘asr-ı envârdır, zuhûr-u hakikat ‘asrıdır, terakkiyât ‘asrıdır. Böyle olduğu hâlde yüz binlerce esef olsun ki beni beşer ârasında câhilâne ta‘assublar, münâza‘ât-ı tabi‘iye, husûmet ve ‘adâvet hâlâ bütün şiddetiyle hüküm-fermâ oluyor. Hâlbuki bütün fenâlıklar medeniyet-i ilâhiyenin külliyen ortadan kâlkmasından ve ta‘âlim-i enbiyânın ferâmuş idilmesinden neş’et itmekdedir. Meselâ nas-ı Tevrât mûcibince cemi‘-i beni beşer, Cenâb-ı Hak tarafından halk idilmişdir, eltâf perver-digârın gölgesi âltındadır. Nas-ı İncil muktezâsınca âfîtâb-ı ânhı, muti‘ ve ‘âsi üzerine herkes üzerine pertev-endâz olmakdadır.

Kur’ân-ı Kerimde dahi (Lâ terâ fî halku’r-rahman min tefâût) diye buyruluyor. İşte mazâhir-i mukaddese-i ilâhiyenin esâsı budur. Fakat yine hezâr-ı efsûs ki ‘umûmî bir sû-i tefâhüm bünyân-ı enbiyâ-yı tahrib itmişdir. Bundan dolâyıdır ki din, muhabbet ve ülfet içün ve ‘âlem-i insânînin vahdetini te’mîn içün bir sebeb olmak lâzım gelirken bâ‘s, buğz ve ‘adâvet olmuşdur. Altı bin seneden beri beni beşer ârasında ‘âlem-i hayvânînin hasâisinden olân hûn-rizlik fermân-fermâ oluyor. Ve ‘âlem-i insânîyi zir-u zeber idiyor. Bu hâle yüz binlerce esefler **(sayfa 14)** olsun. Ben didim ki: Bâri bütün garb memâlikinde seyâhat ideyim; bütün büyük kulûblerde ve kiliselerde hazreti Bahâi Allah’ın ta‘âlimi vechle ‘âlem-i insâniyetin vahdetini i‘lân ve sulh-ı ‘umûmiyi tervic ideyim. Sesimin yetdiği kadar feryâd ideyim, diyeyim ki: Elhamdülillah şems-i hakikat ufk-ı meşrûkdan tulû‘ iderek cem‘i ‘âlem üzerine pertev-endâz oluyor. O’nun ziyâsı ta‘âlim-i âsmanidir ki ‘âlem-i insâniyetin vahdetini i‘lân ider ‘aynı zamânda sulh-ı ‘umûminin tervici, hakikatin tahrisi ve ülfet ve muhabbetin diyânet kuvvetiyle te’sisi ve ‘ilm ve ‘akıl ve dinin mu‘âmelâta tatbikî ve ta‘assub-ı dini, ta‘assub-ı cinsi ve vatanı ve siyâsinin terkî, Ma‘ârif-i ‘Umûmiyyenin ta‘mimi, beyne’l-milel ve beyne’d-düvel mevcûd ihtilâfâtın ve mesâil-i müşkilenin hallî zımnında bir mahkeme-i küberâ-yı ‘umûminin tahkimî ve fazâil-i insâniye ile ‘umûmun terbiyesi ve esâsât-ı iktisâdiyenin teşyidi ve lisân-ı ‘umûminin te’sisi gibi birçok husûsâtın lüzûmunu ‘aynı şems-i hidâyet bize iblâğ idiyor.

Tâ ki ‘âlem-i insânî zûlm ve delâletden kurtulsun, muttali‘-i envâra erişsun. Beni beşer arasındaki nizâ‘, cidâl-ı husûmet ve ‘adâvet zâil olsun, dinler beynindeki sû-i tefehhüm ortadan kâlksun, zirâ edyân-ı ilâhiyenin esâsı birdir. O da ‘âlem-i insânînin vahdetidir. Elhamdülillah Âmerika’da birçok insânlar gördüm ki maksad-ı aslîleri cemi‘-i ebnâ-yı beşer ârasında bir ülfet peydâ itmek ve ‘âlem-i insânîyi terakkî itdirmekdir. Ümid iderim ki bu ‘ulvi fikirler intişâr ider ve o zamân edyân ve akvâm beyninde nizâ‘ ve cidâl kâlmâz. İşte asıl ‘izzet-i ebediye budur; sa‘âdet-i sermediye budur; ‘âlem-i insâniyenin cenneti de budur. *

2- Dürziler

1-Târihçesi: ‘Arab târih-i kadîminin pek mühim vakâyi‘inden birini teşkil iden “Seylü’l-‘Arim” den sonra ‘Arab-ı ‘Ârabiye mensûb birçok kabilelerin ‘Ârabistân’ın şimâl ve şimâl-i şarkısiyle cihet-i garbisine doğru Yemen’den hicret itdikleri târihle iştigâl idenlerin ma‘lûmudur. Dürziler bu sıralarda Yemen’den hicretle Hire’de el-Menâzere Hükümetini te’sis iden Âl-i Tenûha mensûb olduklarını iddi‘â iderler.

Nu‘mân-ı Ekber ‘Âcem Şâhı Kisrâ Perviz tarafından katl idildikden sonra Menâzere tahtına su‘ûd iden “Lahme’n-Nu‘mân”, ‘Irâk mıntıkasından 12 asil tâife ile berâber Haleb diyârına hicret iderek Ma‘re kasabasında yerleşdi ve mâ-beyne’n-nehreynde bir vakit icrâ-yı hüküm iden Beni Eyyûblerden emir Ma‘an’ın kızıyla izdivâc iylemiş idi. Bu sıralarda Nu‘mânın ‘aşiretine benu **(sayfa 15)** Hâşim et-Tenûhî dirler idi. İslâmiyetin intişârı ve fütûhâtının ittisâ‘-ı peydâ itmesi üzerine Tenûhîler dahi şeref-i İslâmla müşerref olarak mücâhidin-i İslâmiyeye iltihâkla Suriye Kıt‘asının fethine iştirâk itdiler. Bu sıralarda Cebel-i Lübnân’ı kendilerine vatan ittihaz iylemişlerdi. Kurûn-i râbi‘-i hicride Mısır’da Devlet-i Fâtimiye’nin te’sisi üzerine Tenûhîler’in bir kısmı Suriye’yi terkle Mısır’a hicret iylediler. Ve burâda merâtib-i ‘âliye ve emlâk-ı vâsi‘a ashâbı kesildiler. Hâkim bi-emrullah taht-ı Fâtimiyeye su‘ûd iderken Tenûhîler, hükümdâr müşârün-ileyhin şahsına ve efkâr-ı diniyesine ziyâdesiyle tarafdâr görünerek ta‘kib itdiği siyâsetin müdâfı‘-ı bi-amânı olmuşlardır. Bu sıralarda Hâkim bi-emrullah Suriye’deki Tenûhîler’in idâresine kendi ricâlinden “Mehmed bin İsmâ‘il el-Dürzî” yi me’mûr itmekle isimleri bu âdamın nâmına kalb olundu. Bununla berâber el-Dürzî ile Tenûhîler ârasında şiddetli

* **Yazarın dipnotu:** Bâbîzmin hudûd-ı ‘umûmiyye-i hâzırası, Hayfâ tedkikât-ı mahalliyesinde bir tafsil zikr idilecekdir.

münâza‘ât, mücâdelât zuhûr itdi idi. Hatta vâli-i mezkûr, Dürziler tarafından katl bile idildi. Fâtimiye Devleti’nin zevâlinden sonra Tenûhîler’den Haleb diyârında kâlan kısmı, Lübnân’daki akrabâlarına Ma‘an emirlerinin zîr idâresinde olarak iltihâkla Şûf dâğlarında ihtiyâr-ı ikâmet iylediler. Bu ândan i‘tibârân Tenûhîler veyâ ta‘bir-i âhirle Dürziler pek büyük bir nüfûz ve kuvvete mâlik oldular.

Nureddin Şehid ve Hülagü Hân zamânlarında Tenûhîler en büyük mansıblara irtifâ‘ itdikleri gibi Suriye’yi feth iden Sultân Selim Hân zamânında Dürzilerin re’isi birinci Fahreddin Ma‘an, Sultan müşârün-ileyh’a olân mu‘âvenet-i fa‘aliyesinden dolâyı kendisine mükâfâtân Gazze’den Lazkiye’ye kadar imtidâd iden Saydâ eyâletine vâli nasb idilmişdi. Bu târihden i‘tibârân hâkimiyet Tenûhîlerden Âl Ma‘an’a intikâl itdi. Bunun içindir ki Cebel-i Lübnân’ın diğer bir ismi de Cebel-i Ma‘andır.

Dürziler, Lübnân’da, Hâvran’da kesretle ve Safed ve ‘Akka ve Merci‘yun ve Dımaşk taraflarında ve Haleb mıntıkasında ekâlliyetle mevcûd olub ahvâl-ı ictimâ‘iye ve tarz-ı ma‘işetleri sâkîn oldukları mıntıkaya göre bâriz bir tehâlif ‘arz iyler. Şimdiki hâlde Lübnân Dürzileri hükümete bütün ma‘nâsıyla itâ‘at itmekde olub râhata, ta‘lim ve terbiyeye heveskâr görünmekdedir. Fakat bunâ mukâbil Havrân Dürzileri vaktiyle nüfûslarının kalil olmasından ve kendilerine vukû‘ bulân hücümât ve gârât-ı Mütevâliyeden dolâyı cesûr ve cengâver kesilerek ahz-ı sâra şiddet-i temessükleriyle şöhret bulmuşlardır.

Dürziler sâir Bedeviler gibi misâfire hürmet ve ri‘âyet itdikleri gibi refâh ve alâyişden, ziynet ve debdebeden pek haz itmezler. Metin ahlâklarıyla, düzgün cümleleriyle şöhret-şi‘ârdırlar. İsrâfdan sâkınarak bedenin sıhhat ve selâmetine lâzım olduğu kadar i‘tinâ itmek bir Dürzî içün lâ-yetegayyer bir tabi‘at olmakdan ziyâde âyruca bir vazife-i diniyedir **(sayfa 16).**

Vitâlgine, “Suriye, Lübnân ve Filistin” nâm-ı kitâbında Dürzilerden bahs iderken şu suretle idâre-i kelâm idiyor.

“Havrân Sancâğında sâkîn ve Suriye vilâyeti nüfûsunun dokuzda birini teşkil iden Dürzilerden âz bir mikdârı ‘Akkâ sancâğında dahi mevcûd olub vaktiyle bu tâife, Cebel-i Lübnân’da ikâmet ve Fenikyâ ile Filistin sâhillerini iskân iderlerdi. Emir-i meşhûr Fahreddin zamânında Dürzilerin ahvâl-ı ‘umûmiyyesi şâyân-ı tahsin bir dereceye vârmışken Cezzâr Ahmed Pâşâ tarafından taife-i mezkûre, tazyikât-ı

şedide görmesi üzerine kitle kitle Havrân dâğlarına ilticâ ve hicret itmeye başlâmışdı. Fâtimiyundan Hakîm bi-Emrullaha mu‘tekıd, ervâhın cesedden cesede intikâl ve hatta kudsiyet-i ilâhiyenin ecsâm-ı mu‘ayyenede hulûl itdiğine kâîl olân bu Dürziler, i‘tikâd itdikleri Allah’ın müstesna ve ‘âlî bir vücûd-ı cismâniye hülûl itdiği ânda kendilerinin bütün dünyâya hâkim kesileceklerine ve her bir ferdin dahi hasenât ve kabâihî nisbetinde bu mülk-i vesi‘ dünyevide emlâk sahibi olâcağına vesa‘ir bi’l-‘umûm akvâmın kendilerine hidmet ideceklerine i‘tikâd ve i‘mân iderler.

Hâkim bi-emrullah zamânından berû bu mezheb, dünyânın her tarafına ta‘mimine gayret idilmiş müdhiş Fâtimiye melikinin vezir-i hâsı bulunân “Hamza”nın ufâk adalarda bile mübeşşir irsâline sa‘î iderek hatta Avrupâ’da ve İskoçyâ’da Dürziliğin ta‘mimine muvaffak olmuş imiş. İhtimâl bu efkârın taht-ı te’sirinde Frânsa’daki “Muvahhid Dürzi” ve “Lübnân Mütevellileri” locaları te’sis idilmişti. Dürzilerin ‘alâmet-i diniyeleri Hirâm nâm-ı Fenike melikinin kullândığı Akâsya ağacı olub bütün Dürzi evlerinde ve hatta mekteblerinde bu ağacdan birer dâne zer‘ idilmişdir. Nişân merâsiminde mütekâbil muhabbetleriyle berâber büyümek ve yetişmek üzere zevc ve zevce birer Akâsya ağacı zer‘ iderler.”

Dürziler ‘âkıl ve câhil nâmıyla ikiye münkasımdırlar. Yâlnız ‘âkıllar umûr-ı diniyeye vâkıf olub bunların dahi iktisâb idilen ma‘lûmâta göre dereceleri vârdır. Nâhiye veyâ köybâş ‘âkılının müsâ‘ade-i mahsûsası olmayınca hiçbir câhil sınıfını terk idemez. En büyük ‘âkıl, iddi‘â itdiklerine göre kendilerince pek muhterem ve ziyâdesiyle mektûm tutulân kitâbı okumak ve muhteviyâtına muttali‘ olmak derecesine su‘ûd iden zâtdır. Bütün ‘âkıllar her Cum‘a akşâmı halvetlerinde “ma‘bed” kitab-ı diniye kırâetini dinlemeye giderler. Bir kısmı, ictimâ‘ın ibtidâsında, diğer bir kısmı ortasında ve en muhterem kısmı dahi ictimâ‘ın sonunda çekilmeğe mecbur tutuluyor. İşbu ictimâ‘ât-ı diniyede geçirilecek olân müddetin âz veyâ çokluğu ‘âkıl derecesinin küçük veyâ büyüklüğünü gösterir. Câhillere gelince bunlar yâlnız Kurbân ve Ramazân bâyrâmlarında **(sayfa 17)** işbu merâsim-i diniyeye iştirâk itmek hakkını hâizdirler.

Her bir Dürzî ‘âkıl olamâz. Bu mertebe-i refi‘aya su‘ûd idecek zâtın âğırbâşlı, ‘afif ve sebb ve şetimden mütevakkî olması, elbise intihâbında hodpesend olmâması, müsekkerât, sigâra içmekden ve harâm mâl ahzından tevakkî itmesi şartdır. Bundan

başka her ‘âkılın sârıklı olması ve siyâh tâkiye ile ‘abâ giymesi ve sakâl sâlıvermesi lâ-bûddür.

(2) Dürzilerin Din ve İ‘tikâdları: Bu husûsda sarîh ve vâzîh bir suretde idâre-i kelâm itmek epeyce müşküldür. Dürziler, dördüncü ‘asr-ı hicriden berû havâric gibi şiddetli ve zâlimâne siyâsete ma‘rûz kâldıklarından temâdî-i ez-mân ile pek ziyâde ketûm kesildiler. Gerek seyâhatimiz esnâsında gerek bâşka vakitlerde râst geldiğim ‘âkıl-ı Dürzilerin izâhât virmemesindeki ısrârları müstebid bir ‘ana‘ne-i târihiyenin bekâyâ-yı muzlimesinden bâşka bir şey değildir.

Kendi iddi‘âlarına göre Dürzilik hepimizin bildiğimiz İslâmiyetden bâşka bir şey değildir. İsmâ‘iliye veyâ Karâmita tâife-i diniyeleriyle kat‘iyân ‘alâkaları olmadığını iddi‘â iderler. Kendilerinin putperestliğe olân buğz ve ‘adâvetleri meşhûr olmağla berâber tenâsûh-i ervâha ve Allah’ın vücûduna dahi inânırlar. Buzâğıya tâbdıklarını iddi‘â idenler ağleb ihtimâl yânlış bir fikre zâhibdirler. Yâlnız Allahu Te‘âla Hazretlerinin Fâtimiye mülükünden Hâkim bi-Emrullahın şahsında temsil ve tecellî itdiğine kâîl olduklarına inanmâmak pek de hatâ-âlûd olmasa gerekdir.

Bundan başka Dürziler, Allah’ın vahdâniyetine, nihâyeti olmadığına, ruhun ebedî olub bir cisimden diğer bir cisme intikâl itdiğine takammus haşr ve neşre i‘mân itdikleri gibi kitâb-ı mukaddese de mezkûr enbiyânın hepsine hürmetleri olduğunu musırrân iddi‘â iderler. Bütün bu serâhetler karşusında Dürzilikde insânın tereddüd itmesi icâb iderken yine mümkün olmuyor. Çünki Dürziler pek ziyâde hürmet itdikleri Hamza bin ‘Ali --ki Hâkim bi-Emrullah’ın ricâl-i mukaribesindendir-- tarafından kaleme âlınan risâlelere körü körüne imân itdikleri kaviyân zan olunmakdadır. Bir batından diğer bir batına intikâl idub büyük i‘tinâ ve ihtirâm ile muhâfaza ve halvetlerde kemâl-i huzû‘ ve huşû‘ ile tilâvet idildiği musırran iddi‘â olunân işbu “hikmet” risâleleri ser-apâ muvahhidlerin mü‘tekadâtına muğâyyer cümlelerle mâlâ-mâldır. Ez-cümle Hamza’nın bervech-i zîr-derc olunân “Mişâk-ı Veliyü’z-Zamân” risâlesi müdde‘âmızı isbâta büyük bir delildir.

(Tevekkeltu ‘alâ mevlâna el-hâkim el-ehad el-ferd es-samed el-münezzeh ‘anü’l-ezvâc ve’l-‘aded ekarra felân bin felân innehu kad teberrae min cemi‘ü‘l-mezâhib ve’l-makâlât ve’l-edyân ve’l-i‘tikâdât küllehâ ‘ala asnâf ihtilâfatuhâ ve innehu lâ-ya‘rifu şeyên gayr-i tâ‘ate mevlânâ el-hâkim celle zikruhu ve’t-tâ‘ate hiye el-‘ibâdete **(sayfa 18)** ve innehu lâ-yuşrik fi ‘ibâdetihi ehadân madâ ev hadir ev

yentazir ve innehu kad sellem rûhahu ve cismehu ve mâlehu ve veledehu ve cemi‘ mâ yemlikehu li-mevlânâ el-hâkim celle zikrehu ve radî bi-cemi‘ ahkâmehu lehu ve ‘aleyhi gayr-i mu‘teriz velâ münkir li-şeyin min ef‘ale sâih zalike em sirrahu ve metâ race‘a ‘an din mevlânâ el-hâkim celle zikruhu ev hâlefe şeyên min evâmirehu kâne berriên mine’l-bârî el-ma‘bûd ve ihtiram el-ifâdete min cemi‘ el-hudûd ve istihak el-‘ukubete mine’l-bârî el-‘ali celle zikruhu ve min ekarra enne leyse lehu fi’s-semâi ilahun ma‘bûd velâ fi’l-ardi imâm mevcûd illâ mevlânâ el-hâkim celle zikruhu kâne mine’l-muvahhidin el-fâizin.)

İşbu Mişâk-ı Veliyü'z-Zamân risâlesi mütâla‘a idildiği gibi ser-apâ vahdâniyet ve sa‘dâniyet-i ilâhiyeye muğayyer bir tâkım efkâr-ı bâtıla ile mâla-mâldır. Frenk ve İslâm müverrih ve ‘âlimleri Dürzilerin bu gibi risâleleri takdis itdiklerini ve muhteviyâtına imân ve i‘tikâd iylediklerini iddi‘â idub duruyorlar. Dürzilerin dahâ evvel dermiyân idilen i‘tikâdât zâhire-i diniyeleriyle bu küfürle memlû risâleler arasında müdhiş tebâyün mevcûd olub bu husûsda tahrir-i hakikat itmek üzre ‘âkıllara mürâca‘at iden nurperest ‘âlimler kendilerini ma‘at-teessüf boş yere iz‘âc itmiş olurlar. Şimdiki hâlde ta‘assub ve cehâlet mütekâsif bir suretde Dürzî memleketlerini kâvurub sâvurmakda olduğundan hiçbir “’âkıl” hakikatı söylemez. Bu yolda va‘ad veyâ va‘id isti‘mâli dahi ‘abesdir.

Bu münâsebetle şurâsını dermiyân itmekden kendimi âlamadım: bu kadar seneden beri İslâm, Hristiyân vesâir milletler arasında yaşâmış alışviriş itmiş bir Dürzî tâifesinin mu‘tekadâtı hakkında sarîh ve kat‘i ma‘lûmât idinmemek. Bunca ihtirâ‘ların bunca ‘acâib fenniyenin keşf idildiği şu yirminci ‘asırda Dürzilerin ‘akıde-i diniyelerine nüfûz idememek medeniyet-i hâzıra içün bir şeyndir. İnşâallah ilerde memleketimizde ‘ulûm ve fünûn lâyıkıyla intişâr ider ve bu mühim mesele, salâhiyetdar Dürzî ‘âlimleri tarafından sırf ‘ulûm ve fünûn-ı hâzıraya bir hidmet olmâk üzere tevzi‘ olunur. Ümid idelim!

3- HRİSTİYÂNLAR

1-Rum Ortodoks: Şark Hristiyânlarının kısm-ı a‘zamı Rum kilisâsına tâbi‘ ve lisânları ‘ibâdetde dahi isti‘mâl idilen ‘Arabçadır. Yâlnız hemân hemân ‘umûmiyyetle ecnebî Yunânlılardan terkib iden yüksek mertebedeki râhibler ‘ibâdetlerini Rumca ifâ iderler. Rum Ortodoksların biri Kudüs’de ve diğeri Antâkiye’de (şimdiki hâlde Şâm’da) olmak üzere iki patrikhâneleri olub Kudüs’deki

patriğin zîr idâresindeki metropolidler şehr-i mezkûredeki manâstırlarda ikâmet itmekdedirler. ‘Akkâ ve Beytü’l-Lahim metropolidleri ise me’mûriyetleri bâşında **(sayfa 19)** bulunmakdadırlar. Kudüs Patrikhânesi bütün Filistin’deki Rum kilisâlarına ve Antâkiyeninki ise Sur’dan Asyâ-yı sagirâya kadar olân kilisâların umûr-ı ‘umûmiyyesini tesviye itmeğe salâhiyetdârdır. Şâm, Ba‘albek, Haleb kilisâları bu son patrikhâneye merbûtdur. Rumlar, Protestânlardan ziyâde Lâtinlere buğz ve ‘adâvet beslemekde olub bunlara kârşu son derece muta‘assıb olmalarıyla meşhûrdurlar. Muharebe-i hâzirenin i‘lânı târihine kadar Rus Cem‘iyet-i Filistiniyesinin icrâ itdiği propâgânda sâyesinde işbu Rumlar büyük nüfûza mâlik olmuşlardı.

2-Kâtoliklerden Lâtinler: Pâpânın vekâletini hâiz olân bâş metropolidleri Beyrut’da ikâmet itmekde olub Haleb, Şâm, Beyrut Lâtin kilisâlarının idâre-i ruhâniyesi bu zât tarafından der‘uhde idilmişdir. Bugünkü günde Lâtin tâife-i diniyesinin Frânsızken, Jezvit, Lâzarist, Sur’da Sen-Jozef, Sur’da Nâzâret nâmıyla ma‘rûf müte‘addid cem‘iyât-ı mezhebiyeleri mevcûddur. İşbu cem‘iyetler ‘ani’l-kadîm Suriye’de mukîm tavâif-i Nasrâniyenin ve ba-husûs Kâtoliklerin hayât-ı edebiyye ve hatta mâddiyesine bile tahakküm itmeğe muvaffak olmuş ve harb-ı hâzırın i‘lanı târihine kadar Avrupâdaki büyük Katolik hükümetlerinin gönderdikleri mebâliğ-i cesime sâyesinde ‘Osmânlılık ve İslâmlık içün son derece muzır telkinât-ı siyâsiye ve ictimâ‘iyede bulunarak millet-i ‘Osmâniye efrâdı arasında derin tefrikaların tahdisine bezl-i mesâ‘î itmekde bulunmuşlardır.

3-Mârûniler: Bir kitle-i mütekâsife hâlinde Lübnân’ın Nehrü’l-Kelb’den Nehrü’l-Bâred’e kadar olân sath-ı mâil garbisini iskân iden bu tâife-i Nasrâniyenin bir kısmı Beyrut livâsında ve bir ekalliyet-i kalilesi Lâzkıye ve Trâblusşâm livâlarında sâkîndir. Tahminân 350,000 nüfûsa mâlik olân Mârûniler, âltıncı ‘asr-ı milâdinin evâhirine doğru (Cân Mârûn) nâm-ı râhibin sarf itdiği mesâ‘î-i fevkalâ‘de ile Lübnân’ın yüksek yâpılârında ve sarp köşelerinde toplânarak menâ‘at-ı arzıye sâyesinde Dürzilerle olân mucâveretlerine rağmen nim müstakil bir hâlde 12’nci ‘asr-ı milâdiye kadar yaşâmağa muvaffak olmuşlardı. Son iki ‘asır zarfında Hükümet-i ‘Osmâniye, şiddet ve kuvvetle hükmünü Mârûnilere hiss itdirmeğe bâşlâyarak sâkîn oldukları mıntıkalarda birçok Dürzî köylerini te’sis itmişdi.

Mârûnilerin misâfire olân hürmet ve ri‘âyetleri sâir ‘Arab ‘ırkına mensûb ‘aşâir derecesine hiçbir vakit vâsıl olamâz. (19)’ncu ‘asrın nısf-ı ahirine kadar ancak çârşâfla sokâğa çıkmağı ‘âdet edinmiş olân Mârûnî kâdını, nihâyet bu esâretden kendini kurtârmağa muvaffak olmuş ve şimdiki tarz-ı hayâtı Avrupâ kâdınlarınınkine yavâş yavâş takrib itmekde **(sayfa 20)** bulunmuşdur.

Lübnân’ın rub‘undan ziyâdesini taht-ı tasarruflarına âlân Mârunî hey’et-i ruhâniyesinin ‘aynı mıntıkada 200’den ziyâde manâstırı mevcûddur. Mârûnî râhibi olunmak hakkına mâlik ise de kârısının vefâtı hâlinde tekrâr izdivâcı gayr-ı câizdir.

Pâpâ tarafından tasdik idilmek üzre Mârûnî patrikini intihâb iden râhibler derece-i sâniyedeki köy pâpâzları tarafından müntahabdır. ‘İbâdet-i diniyeleri hiçbir Mârûninin anlâyamadığı Süryânî lisânı üzere cereyân itmekdedir.

Sinîn-i ahirede birçok Katolik cem‘iyetleri bâşda Jizvitler olmak üzre Mârûnilerle meskûn münâtıkın her tarafında yüzlerce mektebler küşâd iderek Frânsızca lisânının ta‘mimine gayret itmişlerdir. Büyük şehirlerde nesl-i hazıra mensûb gençlerin nim a‘zamı Frânsızca lisânını lisân-ı mâderzâdelerinden dahâ suhûletle yâzar ve okurlar. İşbu gençler hulkatân müteşebbis ve ticârete heveskâr olmakla berâber yedi sekiz sene çâlışmak suretiyle şehâdetnâmesini istihsâle muvaffak olduğu mektebden elde itdiği istifâde ekseriyâ Frânsız edebiyâtına ve cesâret-i medeniye ile teşebbüs-i şahsi fikrinin tenmiyesine münhasır kâlıyor. Mısır’da, Âmerikâ’da, Avrupâ’nın büyük şehirlerinde ve Beyrut’daki Mârûnî tâcirlerinin pârlâk muvaffakıyetleri müdde‘âmızı isbâta birer delildir.

4-Müttehid Rumlar: Milâd-ı ‘İsâ’dan evvel Yemen’den hicretle Şâm’ın cenûb ve garb taraflarını iskân iderek Hristiyânlığın intişârı üzerine işbu dini kabul iden ‘Arab-ı ‘Ârabiye ıtlâk olunur. İşbu müttehidlerin Rumluk veyâ Yunânlılıkla kat‘iyân ‘alâkaları yokdur. Hatta ‘ibâdet-i diniyelerini ‘Arabça ifâ itmekdedirler. Yâlnız merci‘leri Pâpâdır. Şâm’da ikâmet iden re’isleri Antâkiye, İskenderiye ve Kudüs Pâtrikî ‘ünvânını hâizdir. Bütün Âsyâ Hristiyânları ârasında zekâlarıyla, hüsn-i ahlâklarıyla temeyyüz iden ve Melkit dahi tesmiye idilen bu müttehid Rumlar ve daha doğrusu bu ‘Arab Hristiyânları arasında ‘ulûm ve fünûn epeyce ta‘mim idilmişdir. Lisân-ı mâderzâdelerini, bütün şark-ı edna Nasrânileri arasında en tâtlı ve en doğru tekellüm iden bunlardır. Teşebbüs-i şahsileri ve mu‘âmelât-ı ticâriyedeki vukûfları hayret-i efzâdır.

5-Ecnebî Kâtolik Müessesâtı: Suriye Kıt‘asında ve bi’l-hâssa Beyrut vilâyetinde mevcûd ecnebî müêssesâtı ile müêssesât-ı mezkûrenin fa‘âliyet-i diniye ve müderrisiyeleri ve bi’n-netice te’sirât-ı siyâsiyeleri hakkında bir fikir elde itmek içün sahâif-i târihîyeyi bir mikdâr çevirmek ve onuncu ‘asr-ı milâdiye kâdâr irtifâ iylemek icâb ider **(sayfa 21).**

Kurûn-i mutavassıta kilisâ târihi ‘ale’l-‘âde tedkik olunacak olursa Avrupâ’da bulunân Kâtolik kilisâlarının târih-i mezkûre doğru ne derecelerde bozulduğu en küçük bir mülâhaza ile anlâşılıyor. Bu sebebden dolâyıdır ki manâstırların ıslâh-ı ahvâli maksadıyla ve hatta sunûf-ı ruhâniye ârasında pek kat‘i teşebbüsâta girişilmeğe bâşlânmış ve bütün bu teşebbüsât evvelâ (Sen Benvâ) tarîkatının ihdâsını ve bilâhare bundan dahâ haşîn bir tarîkatın (Kulûni) Manâstırı tarîkatının te’sisi intâc itmişdir. On ikinci ‘asır evâilinde ise hiç kimse ile ihtilât itmeyerek ve hâlî ormânlarda târlâ âçarak zirâ‘atle meşgûl olân Sistersiyen, ***Sisterciens*** tarîkatı (onu müte‘âkıb en ıssız yerlerde yâşâyân (Promentre) ***Premontrés*** târik-i dünyâlığı ve nihâyet biri birinden âyrı küçük hücrelerde ve dâimî bir sükût içinde hayâtını geçiren Şârtro ***Chartreux*** nâmıyla bir tâkım tarîkatlar teşkil idilmişdir.

Ehl-i salib seferleri dahi bu gibi tarîkatlerin tezâyüdü gibi bir netice husûle getirmiş ve hatta müntesibîni şovâlyelerden bulunân ba‘zı tarîkatler zuhûr iderek Hristiyân olmâyânlara, Müslümânlara kârşu harb itmek vazifesini rehber-i harekât ittihâz itmişlerdir.

On üçüncü ‘asırda ise halk ârasına kârışmak, va‘z itmek, Hristiyân olmâyânlara Nasrâniyeti kabul itdirmek maksadıyla yeni tarîkatlar ihdâs olunmuşdur. Bunlar meyânında Frânsızken ***Franciscains*** ler ile Dominiken ***Dominicains*** leri zikr idebiliriz. Bu nev‘ tarîkatların ‘adedi birkâç ‘asır zarfında birkâç yüze bâliğ olduğu gibi rahibelere mahsus olmak üzre de birçok tarîkatlar dahâ yeniden küşâd olunmuşdur. Bütün bu tarîkatlar mensûbîni; İtâlyâ, Frânsa ve İspânyâ’dan bâşlâyârak Avrupâ memâlikinde birçok manâstırlar vücûda getirdikleri gibi diğer kıt‘ât-ı arzıyede dahi şu‘beler küşâd itmişler ve Hristiyânlığın mehd-i zuhûru olân Suriye Kıt‘asında bi’l-hâssa ve bütün ma‘nâsıyla icrâ-yı fa‘aliyeti ehemm-i vezâifden ‘add iylemişlerdir.

Esâsân hurûb-ı salibiyenin gâye-i zuhûru, arz-ı mukaddesin İslâm elinden tahlisi olub bütün ‘âlem-i Nasrâniyetin o feci‘ ve kânlı muharebelerden sonra düçâr

olduğu ric‘at ve hezimet-i elime ‘arz-ı mukaddesin harbân istilâsının ne derecede müte‘assir ve müstahil olduğunu isbât itmiş olduğundan Hristiyânlık ‘âleminin ve Hristiyân hükümetlerinin bu def‘a da kal‘ayı dâhilden zabt itmek tarîkine tevessül itdikleri ve kendi öz memleketinde bârındırmâdıkları ba‘zı cem‘iyât ve cemâ‘âtın gaye-i mukarrereleri dâhilinde tedvir ve ihzâr-ı efkâra teşebbüs itmek üzere ‘arz-ı mukaddese sevk iyledikleri bu gün, bedâhet derecesinde ma‘lûm bir hakikat olduğu vâreste-i izâhdır.

Binâen‘aleyh Hristiyânlığın neşr ve ta‘mimi esâsını kabul iden Kâtolik müessesâtı, bir tarafdan **(sayfa 22)** gâye-i diniyelerine erişmekle berâber diğer cihetden bâşkâ bir muvaffakiyet dahâ elde itdiklerini görerek bu husûsdaki mübârezelerine germî virmişler ve âz bir zamân zarfında mensûb bulundukları millet ve hükümetin bütün ma‘nâsıyla bir propâgândâcısı olmuşlardır.

Hükümât-ı ecnebiye ise kendi öz memleketleri içün muzır gördükleri bu gibi ‘anâsır-ı diniyenin memleketleri hâricindeki muvaffakiyâtını takdir iderek onları makâsadı siyâsiyelerine âlet itmeyi pek muvâffak bulmuş ve mebâliğ-i külliye sarfı suretiyle kendilerine mu‘âvenetde kusur itmediği gibi siyâsi me’mûrları vâsıtasıyla her gün kendilerine ta‘limât-ı lâzımeyi i‘tâda dahi terâhî itmemişlerdir.

Ma‘sûm bir kisve-i diniye âltında ‘arz-ı vücûd iden ruhbân ve râhibâtın her mahalde olduğu gibi bi’l-hâssa Suriye Kıt‘asında küşâd itdikleri onâ mahdud müessesât-ı müderresiye ile tenvir-i efkâra muvaffak oldukları gayr-ı kâbil-i inkâr bir hakikat olmakla berâber o nisbetde efkârı tesmim iderek ba‘zı sâfdil ahâli-i mahalliyeyi ecnebileştirdiklerini, memleketine ve milletine kârşı kendilerini pek lâ-kayd bir hâl-i felâkete ifrâ‘ itdiklerini dahi i‘tirâf itmek icâb ider.

Ecnebî müessesâtının bütün bu harekât-ı tahrikiyesi ‘anasır-ı Nasrânî üzerinde dahâ feyzli semereler virmiş ve yerli bir tâkım cemâ‘ât-ı diniye ve ruhbân tarîkatlarının te’sisini ve bu müêssesâtın dahi ecnebî müessesâtını taklid iderek ve onların eserini ta‘kib iderek ba‘zân pek garib ecnebî ruhbân cemâ‘âti kârikâtürlerinin teşkilini intâc iylemişdir. Suriye‘de lisân-ı tedrisleri ecnebî bir lisân olân ba‘zı yerli mekteblerin heb bu nevi‘den bulunduğunu kabul itmek hak-şinâslığında bulunmak zarûrîdir.

Ecnebî müessesât-ı diniyesi meyânında Ortodoks ve Protestân ruhbân ve râhibâtının dahi fa‘aliyetlerini unutmak câiz değil ise de Kâtolik müêssesâtının

teşkilât-ı ‘umûmiyyeleriyle mukâyese idilecek olursa bu nev‘ ruhbân ve râhibâtın henüz pek gerilerde kâldığını teslim itmelidir.

Kâtolik tarîkatleri Suriye’de, arz-ı mukaddesde bi’l-hâssa sonuncu ‘asır zarfında pek büyük bir mıkyâsda nemâ bulmuş olduğu içün en küçük köylere vârıncaya kadar bütün Kudüs livâsında, bütün Suriye sevâhilinde, Beyrut vilâyetinde ecnebî manâstırlara dârü’l-eytâmlara, hastahânelere, leylî ve nehârî mekteblere tesâdüf idilmekde bulunduğu gibi her âdımda husûsi kisve-i diniyeleriyle birçok rehâbin ve râhibât ile kârşu kârşuya gelindiğine hayret itmemelidir **(sayfa 23).**

Bugün Suriye muhitinde yâlnız icrâ-yı fa‘âliyet iden Katolik tarîkatlarının ‘adedini otuza iblâ‘ itmek kâbildir. Her ne kadar bunlardan bir kısmının hudûd-ı fa‘âliyetleri sâkin bir renk dini âltında yâlnız Kudüs-ü Şerif muhitine münhasır ise de kısm-ı a‘zamının bütün Suriye inhâsında tedvir, tefviz ve fa‘âliyet itdikleri âtîdeki izâhâtımızdan ve bu husûsda dermiyân ideceğimiz rakamlardan vâzhen anlâşılacakdır.

Cizvit tarîkatı ***La cie de Jesus*** müntesibinînin Beyrut’da kâîn ve (Yesû‘iye Kilisesi) nâmıyla ma‘rûf büyük mektebleri içün her sene neşr idilen progrâmlarının ***(L’université St. Joseph)*** nâmındaki risâlelerinin (5-1) sahifesinde Frânsa Hükümetiyle olân ‘alâkalarını bâllândıra bâllândıra anlâtmakdadırlar. Diğer cihetden Kudüs-ü Şerif’de umûr-ı ta‘limiye ile iştigâl iden bir hey’et-i ‘ilmiye tarafından kaleme âlınân Filistin ***La Palastine*** nâmındaki eserin mukaddimesinde Hristiyânlara mahsus olmak üzere tefrik itdiği bendde Kudüs’de bulunân Kâtolik müêssesâtını sâydıkdan sonra bu müêssesâtda mevcûd ruhbân ve râhibât ile hastaların ve talebenin ‘adedini ve bu müessesâtın derece-i fa‘âliyetini gösteren bir cedvel tanzim itmişdir. Bu cedveli ‘aynen bervech-i âtî tercüme ve istinsâh iyliyoruz:

Manâstırlarda bulunân ruhbân	760
“ “ rahibât	420
Yekûn----------	1180
Mekteblerde bulunân talabe-i zükûr	2400
“ “ “ inâs	2800
Yekûn----------	5200

Dârü'l-eytâmlarda bulunân evlâd-ı zükûr 360

" " " inâs 430

Yekûn ----------790

Hastahânelere girub çıkân hastalar senevî 6000

Mu'âyenehâne ve eczâhâneye mürâca'at idenler senevî 300,000 şahıs

Kâtolik müessesâtıyla münâsbetde bulunân her şahsın yılda bir def'a telkin itdikleri efkârı kabul itdiği tasavvur idilse ve bu tesbit tevsi' olunsa 'arz-ı mukaddese ve bütün Suriye'ye sâçılân efkâr-ı muzırranın ne büyük bir muhassala teşkil ideceği tasavvur olunmalıdır **(sayfa 24).**

Bu rakamlardan sonra muhtelif tarîkatler hakkında âyrıca izâhat virecek olursak Beyrut'daki ecnebî Kâtolik müessesâtına dâir âz çok bir fikir hâsıl idilmiş olur. Bu tarîkatları Suriye muhitine târih-i vürûdlarını nazar-ı dikkate âlarak göstereceğiz.

1-Cizvit Tarîkatı: ***La cie de Jesus*** der ki 1540 târihinde İspânyol asilzâdegânından İgnâs de Loyolâ ***İgnas de Loyola*** tarafından te'sis olunmuşdur. Cizvit ***Les Jesuites*** lerin hâl-ı hâzırdaki merkezleri Româ'dadır. Cizvitler bundan iki üç 'asır mukaddem Suriye muhitine gelerek el-yevm Lâzârist râhibleri tarafından işgâl idilen bir kısım manâstırları te'sis itdikden sonra Suriye'den müfârakat itmişler idi. Bilâhare (1831) târihinde Beyrut'a tekrâr vürûd itmişler ve (1843) târihinde Cebel-i Lübnân'da Kesrevân'da kâin *Gazyer*deki mektebi te'sis itmişlerdir. Cizvitler o târihden beri Suriye muhitinde kâlmışlar ve (1876) târihinde Beyrut'daki Yesû'iye Kilisesini ve büyük manâstırı küşâd eylemişledir. Cizvitlerin Bekfiyâ'da, Ma'âlka ve Zahle'de, *Gazyer*'de, Şâm'da, Haleb'de Ta'nâyel'de (Cezzin)'de manâstırları ve nehârî mektebleri vârdır. Yâlnız Beyrut'daki mektebleri nehârî ve leylî olub derecât-ı salise-i tahsiliyeyi şâmildir. Son zamânlarda ilahiyât ve tıbbiye şu'belerine hukuk ve hendese şu'beleri dahi 'ilâve idilerek bir Dârü'l-Fünûn şeklini âlmışdır. Cizvitler Suriye muhitinde (el-Abâi'l-Yesu'iyûn) nâmıyla ma'rûfdurlar.

2-Frânsiskenler-Les Péres Franciscains: Bu tarikat, (1210) sene-i milâdiyesinde te'sis olunmuşdur. Salibyun zamânından beri Suriye muhitine ve arz-ı mukaddesde bulunmakda idiler. Son 'asır zarfında (1848) târihinden sonra fa'âliyetlerine dahâ ziyâde germî virmişler ve bir tarafdan manâstırlarını tezyid itdikleri gibi diğer cihetden Kudüs ziyâretçileri içün me'vâlar inşâ itmişlerdir.

Frânsızken râhiblerinin yâlnız Kudüs-ü Şerif'de olmak üzere âltı manâstır ve me'vâları bulunduğu gibi 1-Beytü'l-Lahim 2-'Ayn-ı Kerim 3-Tiberyâ 4-Cebelü't-Tur ***Mont Talor*** 5-Nâsra 6-Kânâ 7-'Akkâ 8-Sur 9-Saydâ 10-Beyrut 11-Lübnân'da Harise 12- Trâblusşâm 13-Lâzkıye 14-Şâm 15-Haleb 16-İskenderun 17-'Ayntâb 18-Nusaybin 19-Yenikal'a 20-Mar'aş'da manâstırları ve me'vâları vârdır. Haleb'de bir mekteb dahi idâre itmekdedirler. Suriye muhitinde fa'âliyeti pek vâsi' olân bu râhibler (el-Abâi'l-Frânsızkân) nâmıyla ma'rûfdurlar.

3-Kârmel Râhibleri - Les Carmes: Hayfâ kasabası ittisâlinde bulunân (Cebelü'l- **(sayfa 25)** Kermel'e) nisbetle bu isimle yâd olunmakdadırlar. Bunlar salibyunun kâfile-i ahiresiyle birlikde Hristiyânlarca mukaddes olân mezkûr dâğı terk itmişler iken on yedinci 'asrın evâsıtına doğru (1636) târihinde tekrâr Kârmel Dâğına gelerek yeniden bir manâstır te'sis ve bir mesâfirhâne inşâ itmişlerdir. Kârmel râhiblerinin Hayfâ'da, Trâblusşâm'da ve 'Akkâr'da, Kubayât'da birer manâstırları dahâ vârdır. Kendileri umûr-ı ta'limiye ile iştigâl itmedikleri hâlde 'âdetleri hilâfına olarak Cebel-i Lübnân'da (Beşri)'de bir mekteb küşâd itmişlerdir. Bu râhibler (el-Abâi'l-Kermelyûn) nâmıyla ma'rûfdurlar.

4-Sen Jozef Râhibeleri - Les soeurs de Saint Joseph de L'apparition: Bu râhibeler Mârsilyâ'dan (1848) târihinde Kudüs-ü Şerif'e gelmişlerdir. Cem'iyyetleri Frânsa'da ***Gaillac*** kasabasında **Emilie de Vialard** nâm-ı râhibe tarafından te'sis olunmuşdur. Merkezleri Mârsilyâ'da olub Âmerikâ'da dahi şu'beleri vârdır. Bu râhibelerin mecmû' manâstırları (30) 'adeddir. Suriyeliler beyninde (er-Rahbâtu'l-Yosefiyât) nâmıyla ma'rûf olân bu râhibelerin Filistin'de on üç müesseseleri vârdır.

1-Kudüs.2-Yâfa.3-Nâsra'da birer hastahâneleri bulunduğu gibi doksân küçük kızı hâvî üç Dârü'l-Eytâmları (180) talebeyi hâvî iki nehârî mektebleri ve bini mütecâviz talebesi bulunân beş dini mekteblerini dahi bu meyânda ta'dâd idebiliriz. Bundan mâ'adâ:

1-Beyrut'da leylî ve nehârî bir mekteb. 2-Saydâ'da bir manâstır ve bir nehârî mekteb 3-Deyrü'l-Kamer'de bir manâstır ve bir mekteb. 4-Haleb'de iki manâstır ve iki leylî mekteb ve bir hastahâne. 5-İskenderun'da bir manâstır ve bir mektebleri dahi mevcûddur.

5-Nâsra Râhibeleri - Les Dames de Nazareth: Bu râhibeler evvel-i emirde doğrudan doğruya Nâsra kasabasında bulunmak üzre te'sis-i cem'iyet itmişler ise de

bilâhare Galile ***La Galilée*** **‘**de üç müessese daha vücûda getirmişlerdir. 1-Hayfâ’da bir nehârî mekteb. 2-Şefâ ‘Ömer. 3-‘Akkâ’da mektebler. Bundan mâ‘adâ Beyrut’da en güzide bir mahalde (Deyrü’n-Nâsra) nâmıyla ma‘rûf büyük manâstırı te’sis itmişlerdir. Suriye’de bu râhibeler (Râhbâtu’n-Nâsra) nâmıyla ma‘rûfdurlar. Bu râhibelerin Suriye’ye târih-i vürûdları (1855)’dir.

6-Kârmelitler-Les Carmélites: (Sorte Roza) tarafından bu râhibelerin târih-i te’sisleri (1570) senelerine doğrudur. Merkezleri Româ’dadır. Kudüs-ü Şerif’e (1873) târihinde gelerek şehir civârında kâîn ve Cebelü’t-Tur yâhud Cebelü’z-Zeytun nâmıyla ma‘rûf **(sayfa 26)** ***Mont Olivier*** Dâğında manâstırlarını inşâ itmişlerdir. Bundan mâ’adâ 1-Beytü’l-Lahim’de 2-Hayfâ’da Kârmel Dâğının eteğinde birer manâstırları dahâ vârdır. Bu üç manâstırda kırk kadar râhibe mevcûddur. Bunlar (Râhbâtu’l-Kermeliyât) nâmıyla ma‘rûfdurlar.

7-Frerler-Les Fréres des écoles Chretiennes: (1724) sene-i milâdiyesinde Frânsa’da teşkil-i cem‘iyyet itmişlerdir.

Frerler cem‘iyyetini teşkil iden (Jân Pâtist dö lâ Sâl) nâm-ı zâtdır. Frerlerin merkezi Pâris’dedir. Bunlar (1878) târihinde Suriye muhitine vürûd itmişlerdir. Frerlerin Suriye’deki teşkilâtları pek vâsi‘dir.

1-Kudüs. 2-Hayfâ. 3-Nâsra. 4-Beytü’l-Lahim’de mektebleri vârdır. Frerlerin esâs vazifesi ta‘lim olduğu içün yâlnız bu mekteblerde (1000)’si mütecâviz talebe vârdır. Bu mahallerden mâ‘adâ 5-Beyrut’da. 6-Trâbluşâm’da. 7-İskenderun’da leylî ve nehârî muntazam mektebleri bulunmakdadır. Bunlar (Ahvatü’l-Madâresü’l-Yesû‘iye) nâmıyla ma‘rûfdurlar.

8-Sen Jan de diyo Frerleri-Les Fréres de Saint Jean de Dieu: Bu Frerler, İspânyâ’da Granâda’da (1572) târihinde te’sis-i cem‘iyyet itmişlerdir. Bunların merkezleri Româ’da olub mecnûnları ve ma‘tûhları tedâvi itmek, hastahâneler küşâd iylemek vazifesini benimsemişlerdir. İtâlyâ, Frânsa, Bâvyerâ, Prusyâ, Macâristân ve İspânyâ’da hastahâneleri vârdır. (1897) târihindeki bir istâtistike göre bunların ‘adedleri (1481) râhib idi. (13483) hastaya bâkıyorlardı. Bu Frerler, (1879 târihinde Kudüs-ü Şerif’e gelerek Beytü’l-Lahim yolunda kâîn (Tantura)’da bir hastahâne te’sis itdikleri gibi (Nâsra)’da dahi bir hastahâne ve bir mu‘âyenehâne küşâd iylemişlerdir. Bunlar (Ruhbân Mâr Yuhannâ el-İlâhî) nâmıyla ma’rûfdurlar.

9-Sant Kler Râhibeleri - Les Religieuses de Sainte Claire: Bu râhibeler cem‘iyeti (1210) târih-i milâdisinde râhibe (Klârâ) tarafından İtâlyâ’da ***Assise*** şehrinde te’sis olunmuşdur. Bunlar (1884) târihinde Suriye muhitine gelerek Kudüs-ü Şerif civârında (Beytü’l-Lahim) yolu üzerinde bir manâstır te’sis itmişlerdir. Bunların bir de (Nâsra)’da bir manâstırları dahi mevcûddur. Her iki manâstırda râhibelerin ‘adedi (30) kadardır. Ta‘lim ile iştigâl itmezler.

10-Frânsisken Râhibeleri - Les Soeurs Franciscains: Bu râhibeler (1885) târihinde Kudüs’e gelerek (60) kadar yetimi terbiye idecek derecede bir müessese **(sayfa 27)** vücûda getirmişlerdir**.** (Yâfâ) da dahi (100) talebesi bulunân bir kız mektebini idâre itmekdedirler. Bundan birkâç sene mukaddem Şâm’a dahi gelerek orâdâ da bir müêssese vücûda getirmişlerdir. Suriye’de bâşka müesseseleri yokdur.

11-Le Sur de Şârit - Les Soeurs de Charité: Bu râhibelerin cem‘iyeti Frânsa’da Per dö Pol tarafından (1632) târihinde te’sis olunmuşdur. Kudüs muhitine (1886) târihinde gelmişlerdir. Kudüs’deki müesseselerinde küçük memedeki çocuklardan, yetimlerden, a‘mâlar, ihtiyâr-ı ‘acezeye vârıncaya kadar kâffe-i sunûf-ı beşere, muhtâcîne bâkıyorlar. Belediye hastahânesinde de hidmet idiyorlar. Beytü’l-Lahim’de bir hastahâne ile bir Dârü’l-Eytâm, Hayfâ’da bir hastahâne ve bir mekteb, (Nâsra)’da bir hastahâne, Beyrut’da büyük bir hastahâne bir Dârü’l-Eytâm, kızlara ve erkeklere mahsus bir Dârü’s-Sanâyi‘, Beyrut’da âyrıca üç küçük mekteb, Trâblus’da yetimlere mahsus bir sanâyi‘ mektebi, Cebel-i Lübnân’da (Ehden)’de (Mecnes)’de bir senâtoryum, (Burcu’l-Berâcna)’de dahi bir mekteb idâre itmekdedirler. Bunlar Suriyeliler ‘indinde (Râhbâtü’l-Muhibbe) nâmıyla ma‘rûfdurlar.

12-Bavyera Ramorları - Les Soeurs Bavaroises de Saint-Charles: Bunların merkezleri Bâvyerâ’dadır. Bu râhibeler, hastahâne idâresiyle ma‘rûf ve meşhûrdurlar. Hatta Berlin’deki en mühim hastahâneler bunların taht-ı idâresinde bulunuyor. 1-Kudüs-ü Şerif’de üç müesseseleri (iki mekteble bir Dârü’l-Eytâm). 2-Hayfâ’da bir hastahâne ve bir mu‘âyenehâne. 3-Beyrut’da bir hastahâne ve leylî ve nehârî bir kız mektebi. 4-Şâm’da 5- Haleb’de dahi müesseseleri mevcûddur. Bunlar Kudüs’e (1887) târihinde vürûd itmişlerdir. (Râhbâtü’l-Almânyât) nâmıyla ma‘rûfdurlar.

13-Marire Pârândis Râhibeleri - Les Religieuses de Marie Reparatrice: Bu râhibelerin merkezi Româ’dadır. (1888) târihinde Kudüs muhitine gelerek bir

büyük manâstır te'sis itmişlerdir. Bilâhare Beyrut'a gelerek burâda dahi bir 'ibâdethâne küşâd itmişlerdir. Suriyeliler beyninde (Râhbatu's-Sücûd) nâmıyla ma'rûfdurlar.

14-Lâzâristler - Les Lazaristes: İki kısımdır. Bunlardan bir kısım Lâzârist râhibleri vârdır ki Âlmândır. Bunlar (1890) târihinde Kolonyâ Cem'iyeti Mesihiyesi tarafından me'mûr idilerek Kudüs-ü Şerif'e gelmişler ve Kudüs'de Bâbü'l-Şarkî kurbunda yerleşerek orâda bir mekteb dahi te'sis itmişledir.

Lâzâristlerin ikinci kısmı Frânsız râhiblerinden müteşekkildir. Bunların cem'iyyeti (1632)'de **(sayfa 28)** te'sis idilmiş ve Suriye muhitine bundan bir iki 'asır mukaddem gelerek vaktiyle Cizvit râhiplerinin işgâl itdikleri manâstırlarda yerleşmişlerdir. Frânsız Lâzâristlerinin merkezleri Pâris'dedir.1-İzmir. 2-Trâblusşâm. 3-Cebel-i Lübnân'da, 'Ayn Turâ 4-Cebel-i Lübnân'da Ehden. 5-Şâm. 6-Cebel-i Lübnân'da Reyfun'da müesseseleri ve Şâm'da ve 'Ayn Turâ'da mektebleri mevcûddur. Lâzâristler umûr-ı tahririye ile de iştigâl itmekdedirler. Suriyeliler beyninde (el-'Âzâryûn) nâmıyla ma'rûfdurlar.

15-Sâleziyen Râhibler – Les Péres Salesiens: Bu râhiblerin cem'iyeti İtâlyâlı (Don Busko) tarafından (1865) târihine doğru te'sis idilmiş olub bilâhare ***Saint Sepulere*** kilisâsı rahibi "Don Bellûni" nin teşvikıyle Kudüs-ü Şerif'e (1891) târihinde vürûd itmişlerdir. Persâlezyenlerin dört müesseseleri vârdır. 1-Beytü'l-Lahim'de Darü'l-Eytâm. 2-Beytü'l-Cemâl. 3-Kremizân. 4-Nâsra'da bulunân zirâ'î Darü'l-Eytâmlar. Bu müesseselerde (220) kadar çocuk mevcûddur. Bu müesseseler (40) râhib ve frer tarafından idâre idilmekdedir. Beytü'l-Lahim'de bir de mekteb-i ibtidâileri vârdır ki (220) talebeyi hâvîdir. Suriyeliler beyninde "el-Abâi's-Sâlizyûn" nâmıyla ma'rûfdurlar.

16-Sâleziyen Rahibeler - Les Religieuses Salesiennes: Bu râhibelerin cem'iyyeti dahi Don Busko tarafından te'sis olunmuş ve (1891) târihinde Persâlezyenlerle birlikde Kudüs'e gelmişler Persâlezyenlerle teşrik-i mesâ'î itmişlerdir. Bunlar (Râhbâtü's-Sâlizyât) nâmıyla ma'rûfdurlar.

Şimdiye kadar Beyrut vilâyetinde müêssesâtı bulunân ruhbân ve râhibeler hakkında ma'lûmât virdik. Bir kısım tarîkatlar dahâ vârdır ki yâlnız Kudüs-ü Şerif'de müesseseler vücûda getirmişlerdir. Bunların yâlnız isimleriyle târih-i te'sislerini zikr itmekle iktifâ ideceğiz:

1-Les Dames de Sion: Bunlar Kudüs'de (Ekse Humo) ***Eeccé Humo*** kilisâsında bulunduğu mahalde bir müessese vücûda getirmişlerdir. Kudüs'e târih-i vürûdları (1856)'dır.

2-Les péres blanc: 1871 târihinde teşekkül itmiş bir cem'iyetdir ki râhibleri 1878 târihinde Kudüs'e gelmişdir. (Sent Ân) ve (Betesdâ) kilisâlarını te'sis itmişlerdir. "el-Abâi'l-Beyz" nâmıyla ma'rûfdurlar.

3-Les péres du Sacré-Coeur de Bétharram: 1879 târihinde Kudüs'e gelerek Beytü'l-Lahim kurbunda bir müêssese vücûda getirmişlerdir **(sayfa 29).**

4-Les soeurs de Rosair: 1880 târihinde Sen se Polkar râhibi (Dom Tanoz) tarafından te'sis idilen yerli bir cemâ'atdir, Kâtolikdir. (er-Râhbâtü'l-Verdiyât) nâmıyla ma'rûfdurlar.

5-Les péres de Notre Dames de sion: 1884 târihinde Kudüs'e gelmişlerdir.

6-Les Péres Dominicains: 1884 târihinde Kudüs'e gelmişlerdir. (Ruhbân Mâr 'Abdü'l-ahd) yâhud (el-Dominikân) nâmıyla ma'rûfdurlar.

7-Les Augustins de'l Assomption: 1887 târihinde gelmişlerdir. Kudüs'de Noturdâm dö Frâns me'vâsını idâre idiyorlar. Bu râhibler "es-Su'ûdyûn" nâmıyla ma'rûfdurlar.

8-Les Pérres Grappistes: Bu râhibler "1891" târihinde vürûd itmişledir. Kadîm "***Emmaus"*** civârında kâîn el-'Atrun'da manâstırları vârdır. Bunlar sütçilikde ve zirâ'atde meşhûr ve "el-Abâi't-Turâbiyîn" nâmıyla ma'rûfdurlar.

9-Les Benedictins du Calvaires: 1896 târihinde Kudüs'e gelmişlerdir. Bunlar on iki rahibeden 'ibâret olub Kudüs civârındaki Cebelü't-Tur'da ikâmet itmektedirler.

10-Les Riligieuses de l'Kortus Conclusus: Bunlar Âmerikalı Kâtolik râhibelerdir. "1901" târihinde Kudüs'e gelmişler ve Beytü'l-Lahim'de bir manâstır te'sis itmişlerdir.

Bu izâhatdan ânlâşılıyor ki Suriye'de mevcûd Kâtolik cem'iyâtının 'adedi yirmi âltıya bâliğ olmakdadır. Zîr idârelerinde bulunân müessesât-ı müderresiye ve şifâiyede ve Dârü'l-Eytâmlarda ne kadar talebenin, maridin ve yetimin bulunacağı da pek cüz'î bir mülâhaza ile ânlâşılır.

6-Protestânlar: Bir ekalliyet-i kalile hâlinde bulunmakda olân işbu tâife, Suriye'deki Yahudileri Nasrânileşdirmek gâyesiyle müessis olân Londra Cem'iyyet-i diniyesiyle İskoçyâ ve Âmerikâ misyonerlerinin ta'b-nâ-pezir bir mesâ'î-i mâddiye ve ma'neviyeleri ile meydâna gelmişdir. Şimdiye kadar Suriye'de Protestânlığın neşr ve ta'mimi içün milyonlar ve belki milyârlar sarf idilmiş ise de işbu din-i cedidi kabul idenlerin 'adedi yine pek mahdud kâlmışdır.

4-Yahudiler ve Siyonizm *

(1)-Yahudiler: Kütüb-i mukaddesede bir tafsil beyân olunduğu üzere Yahudiler, 'arz-ı **(sayfa 30)** mukaddesde şânlı günler geçirdikden sonra nekbet ve heybete uğrâyarak düşmanları tarafından dünyânın etrâf-ı erba'asına nefî ve iclâ idilmişlerdir. Bugünkü Filistin Kıt'asının Yahudileri yâ kendi ârzu ve ihtiyârlarıyla diyâr-ı ecnebiyeden tekrâr sevgili toprâklarına kâvuşmuş veyâhud Avrupâ'daki zengin Yahudilerden teşekkül iden isti'mâr-ı şirketlerinin hayret-bahş mesâ'îsiyle Rusyâ ve Românyâ'dan getirtilerek en yeni usûl üzere inşâ idilmiş köyleri iskân iden ecnebi Yahudilerden mürekkeb bulunmuşdur. Yâlnız Şâm Yahudileri ağleb ihtimâle göre Filistin'den hiç âyrılmayân Musevilerin ahfâdından olsalar gerekdir.

Filistin Yahudileri, on dokuzuncu 'asr-ı ibtidâlarında sırf Mağribî ve İspânyollardan ya'ni vaktiyle Ferdinând Katolik ve İkinci Filib zamânındaki engizisyonlar tarafından İspânyâ'dan tard edilmiş Musevilerden 'ibâret idi. Bunlara (Sefârdim ***Sephardim)*** ya'ni ehl-i kitâb ta'bir iderler. On dokuzuncu 'asrın evâsıtından sonra bunlara hiçbir vechle benzemeyen ikinci bir kitle-i Yehûd âkın âkın 'arz-ı mev'ûda doğru Rusyâ'dan hicret itmeye koyuldular. Bunlara (Âşkenâzim) ya'ni Avrupâ-yı şarkî Yahudileri itlâk olunur. 1840 senesine doğru yâpılân bir hesaba göre Rusyâ'dan senevî yüz kadar Yahudi ölüm zamânında hulûl itdiğine kâîl olarak Filistin yolunu tutmuşdur. İşbu hicretin esbâbını tehyie iden bir tâkım 'avâmil-i diniye gayr-ı mevcûd değildir: Yahudiler 'arz-ı mukaddesde gömülen dindârların, hesâb gününde bulundukları mezârlardan bilâ müşkülât-ı ba's olunacaklarına ve hâlbuki başka yerde medfûn olanların mev'ûd olân mahall-i mukaddese vârabilmek ve burâdan nidâ-yı râbbâniye icâbet idebilmek içün tahte'l-arz birçok uzun yolların hafrine mecbur idileceklerine i'tikâd iderler.

---

* **Yazarın dipnotu:** Yahudilerin ahvâl-ı ictimâ'iye ve edebiyyesi Melbis, Hayfâ, Tiberyâ, Câ'ûna, Safed tedkikât-ı mahalliyesinde bir tafsil izâh idilecekdir.

Âlmânyâ, Rusyâ ve Românyâ Yahudileri tarafından kabul idilen ‘ana‘nât-ı Telmûdiyeye göre Hazreti Mesih ilerüde nâzil olacağı vakit taht-ı mülükânesini Safed şehrinde kuracağından birçok Âşkenâzlar kasaba-ı mukaddeseyi tercih iderek kendilerine vatan-ı cedid ittihâz idiyorlar. Mesihin tekrâr zuhûr ideceği şehir kendilerine göre Tiberyâ olmağla burâsı dahi birçok Avrupâlı Yahudiye melce’ olmuş ve bundan başka binlerce Yahudi muhâciri Kudüs yolunu tutmuşdur.

19.uncu ‘asrın sonlarına doğru Ruslar tarafından yâpılân mezâlim ve katl-ı ‘âmeller üzerine hareket-i hicriye mütekâsif bir suretde tezâyüd ve fakat mihverini hafif bir suretde inhirâf itdirdi. Muhâcirler bu sefer Yehûdâ taraflarını iskân ve burâlarda birçok vâsi‘-i arâzi elde itmeğe koyuldular **(sayfa 31).**

Şurâsını nazar-ı dikkatden dûr tutmâmâlı ki muhâceret fikri kendi kendine Yahudiler ârasında doğmuş ve yavâş yavâş büyüyerek şimdiki hâlini âlmış bir teşebbüs-i ferdi mahsûlü değildir. 1880 sene-i milâdiyesinden sonra Rusyâ’lı Lövânten ve Vaynberg, Polonyâlı Frâymen, Rusyâlı Habsmen ve el-yevm Rişon Lüzyon müsta‘meresinde bir hayât-ı hêbgamen nâm-ı Yahudiler, muhâceretin tervici maksadıyla aralarında cem‘iyyet te’sis iylediler. İki sene sonra ilk def‘a olarak Rusyâ’dan gelen Musevî muhâcirleri tarafından Yehûdâ mıntıkasında Rişon Lüzyon nâm-ı köyü binâ ve te’sis idildi. 1883 senesinde Românyâ Yahudileri ‘aynı gâye ile bir cem‘iyet te’sis iderek toplâyabildikleri bir mikdâr pâra ve kândırabildikleri 10 ‘âileden müteşekkil bir kitle-i Yahudiye ile Hayfâ civârında tavattun itdiler. Ve burâda arâzi sâtun alarak (Zamârin veyâhud ta‘biri Yahûdisiyle (Zikron Câkob) köyünün te’sisine muvaffak oldular.

İşbu iki cem‘iyetin mesâ‘isiyle Filistin’in cihet-i garbiyesinde yerleşen Yahudi muhâcirleri zirâ‘atle iştigâl itmeye bâşlâdı. Fakat müsta‘merlerin beceriksizliğinden ve cehâletlerinden nâşî ‘adem-i muvaffakiyet bütün kuvvetiyle bâş göstererek muhâcirler elim bir hâlde giriftâr oldu, âçlık, sefâlet, emrâz-ı müstevliye gibi belâyâ-yı semâviye hep birden Yahudiler ârasında bâş gösterdi. Zengin olmağa ve ‘arz-ı mukaddesde ferih ve fuhûr yaşâyarak mes‘ûdâne terk-i hayât itmeğe koşân bu muhâcirler fakr-u zarûrete giriftâr olarak ötede berûde tesâ’il itmeye koyuldular. Mühim bir kısmı telef oldu. Hükümet-i ‘Osmâniye bunlardan birkâç kâfileyi tekrâr geldikleri memlekete i‘âde itmeye muztar kâlmışdı.

Perişânlığın bu derecesini gören beş on açık gözlü Yahudi, ‘arîz ve ‘amîk müzâkereden sonra zenginlerden i‘âne taleb itmek ve mümkün olursa külliyetlice bir mebla‘ istikrâz itmek üzere âralarından yukârıda ismi geçen ve Vaynberg nâm-ı müsta‘meri Avrupâ’ya i‘zâm iylediler (1887). Bu Yahudi, Pâris’deki büyük kâhinin delâletiyle Yahudi milyonerlerinden “Edmond Roçild”’e çâtdı. Yâna yâkıla kendi milletdâşlarının hâl-i esef iştimâlini mahrûk bir lisânla anlatdı. Bu münâsebetle Vaynberg, Bâronun hissiyât-ı sümûvvhânesi tahrik ve tehyic itmek içün bütün talâkat-ı lisâniyesini isti‘mâl idiyordu. Sergüzeşt nihâyet muvaffakıyetnâme ile tetvic idildi. Roçild âçık kredili bir me’mûr-ı mahsûsunu Rişon Lüzyon’a i‘zâm itdi. Bu vakı‘a, isti‘mâr-ı Yahudi târihinde büyük ehemmiyeti hâizdir. Çünkü bu ândan i‘tibâren sarf idilen yüz binlerce lirâlar kifâyet itmeyerek taz‘if idildi. Pâra bir seyl-i hurûşân gibi Pâris’den Şark’a doğru âkub gidiyordu. Bâron, pâradan bâşka mütefennin me’mûrlar dahi i‘zâm iderek tabi‘at-ı arz ve kâbiliyet-i zirâ‘iyye hakkında raporlar tanzim itdiriyor **(sayfa 32)** Diğer tarafdan yeniden arâzi sâtun alınmasını emr idiyordu. Âz zamân zarfında bütün Rişon Lüzyon köyü, Bâronun emlâk-ı ‘adâdına girdi.

Gayr-ı muntazar olân bu ihsân ve en‘âmlar kârşusunda Yahudiler sû-i isti‘mâl iderek dehşetli israflara koyulmaları üzerine bu hâl-i esef-engizi müşâhede iden Bâron, şehrin yâlnız su, mekteb ve umûr-ı sıhhiye vesâir müessessât-ı ‘umûmiye masârifini çekeceğini ve fakat zirâ‘at uğrunda bir pâra virmeyeceğini ihtâr itdi. Diğer tarafdan Rişon’daki arâzisinin bedel-i maktû‘uyla “yedi frânga bir dönüm” köylülere fira‘ idilmesi içün âdamlarına evâmir-i lâzıme i‘tâ iyledi. Ve fakat yine kendi ‘arkadâşlarının menâfi‘-i hakikiyesini gözeterek yirmi sene müddetle fâizsiz olarak nâ-mütenâhî ikrâzâtda bulundu. Nihâyet 1910 senesinde düyûnatdan yüzde 1-2 nisbetde cüz’î bir fâiz istifâ ideceğini i‘lân itdi ise de Yahudiler bu i‘lânı, zannıma kâlursa müstehziyâne bir tebessümle mükâbele itmiş olacaklardır. Çünkü hatta fâizsiz olarak pâra istikrâz idub da va‘denin hitâmında borcunu ödeyen eşhâs pek mahduddur.

Hayfâ, Yahudi isti‘mâr mıntıkasının merkezini teşkil iden iden Zamârin “Zikron Câkob” köyünün bulunduğu yer ser-âpâ tâşlık idi. Bâlâda zikri geçen Românyâ Cem‘iyyet-i isti‘mâriyesi dönüm bâşına 20 frânk têdiye itmek suretiyle burâsını sâtun alarak Românyâ’dan muhâcir nakline bâşlâmışdı. Fakat Yafâ mıntıkasındaki ‘adem-i muvaffakiyeti burâda dahâ bâriz dahâ âcıklı bir suretde

nümâyân oldu. Rusyâ muhâcirlerinin bâşına gelen felâketler bunlar ârasında dahi bâş göstermesi üzerine yine zengin Bârona bâş uruldu. Ve mumâ-ileyhden kopârılân yüz binlerlerle, Zamârin civârında birkâç ufâk kıt‘a-i arâzi dahâ sâtun alınarak ahvâl-ı zira‘iye dahâ emin ve dahâ selim bir hâle ifrâ‘ idildi. Diğer tarafdan zengin Roçild ilerûde istirdâd idilmek üzre işbu Yahudi muhâcirlerine dahi külliyetli ikrâzâtda bulundu. Hiç yokdan kendilerini birden birene zengin gören Yahudiler pâra sarfında tefennün itmeğe koyularak küçük zer‘iyâta nihâyet virerek müsmîr âğaçlardan müteşekkil ormân garsına mübaşeret iylediler.

Pek vâsi‘ bir suretde yetişdirilen bâğlardan şarâb yaparak fâbrika dahi inşâ olunmuş ise de ecnebilerle bu husûsda rekâbet itmenin ‘adem-i imkânını vaktiyle hesâb itmek zahmetini ihtiyâr itmeyen bu mirâsyediler, muvaffak olmayarak boş yere birçok pâranın sarfına sebebiyet virmişlerdi. İşbu ‘adem-i muvaffakiyet kârşusunda zirâ‘ati bir eğlence hâlinde telakkî iden müsta‘merler, bâğların bir kısm-ı mühimini kal‘ iderek yerine portakâl ve limon ağâçlarının te’sisini tensib iylediler.

İşbu müdhiş isrâfâtdan Bâron, müteessir olmak şöyle dursun bi’l-‘akis milletdâşlar eğlensun **(sayfa 33)** ve iş görsün diye (Tantura)’da yine bitmek tükenmek bilmeyen milyonlarıyla büyük bir câm fâbrikasının te’sisini emr itdi. Fakat mevâd-ı ibtidâiyenin fenâlığından dolâyı fâbrika, âz müddet sonra ta‘til idildi. Şâyân-ı kayddır ki yârım milyon frânklık bir masrafla meydâna gelerek sarf-ı dürüst düşünülmediğinden dolâyı ta‘til idilen bu fâbrika yüzünden yirmi seneden beru Bâronun vekilleri rüsûm-ı mütenevvi‘a ‘ünvânı âltında senevî 50 lirâ kadar bir pâra te’diye itmekdedir.

‘Aynı fikirle Câ‘ûna’da 300-400 bin frânk sarf idilerek meydâna getirilen ma‘hûd ‘ıtriyât fâbrikası yine ‘aynı ‘akâmete mahkûm olarak bir iki sene kırık dökük, Yahudi elinde işledildiğinden ve bunca senedir “güneş yüzü görmeyen” şu zavâllı millet efrâdını eğlendirdikden sonra terk idildi.

Bütün bu bahâlı eğlenceler, ‘adem-i muvaffakiyetlerle berâber Avrupâ’daki zengin Yahudiler muhâceret fikrinden vâzgeçeceklerine dahâ esâslı dahâ metin bir hâle kalbini ârzu itdiler ve bu yolda aralarında uzun uzâdıya münâkaşalar cereyân itdi. Nihâyet 1890 senesinde Rusyâ mezâlimi âltında inim inim inleyen Yahudileri kurtârmak gâyesiyle Londra’da “Cevişin Kolonizeşin Asosyâsyon” ‘ünvânlı bir cem‘iyyet te’sis itdi. İşbu cem‘iyet, muhtelif tâbi‘iyetlere mensûb Nârsis Löven ve

Frânsis Filipson, Edmon Lâhmen, Sâlâmon, Râynâk, Hânri, Frânk gibi zengin Yahudilerden teşkil idilmiş, gâyesi yâlnız arz-ı Filistin'de değil belki Kânâda, Arjântin ve Brezilyâ'da dahi vâsi' arâzi sâtun alarak oraya Yahudi muhâcirini iskân iylemekdir.

İşbu cem'iyyetin a'zâları servet ve i'tibârca Avrupâ'da pek ziyâde ma'rûfdur. Müessisler meyânında sâyılân Avusturyâlı Bâron Hirş ki --vaktiyle Rumilî şimendokurlarının imtiyâzını âlmış idi-- iddi'â itdiklerine göre 400 milyon frânkdan 'ibâret olân bütün servetini J.C.A Cem'iyyetine hibe itmiş idi.

A'zâlardan Narsis Löven, meşhûr Allyâns İzrâiliyet Cem'iyyetinin re'isi olduğu gibi bu isti'mâr cem'iyyetinin riyâsetinde dahi --vefâtına kadar-- bulunmuşdur. Löven, harb-ı 'umûmî esnâsında vefât itdiğinden yerine geçen zâtın ismini cem'iyyet-i mezkûrenin Filistin'deki me'mûrları muhâberâtın inkıtâ'ından dolâyı bilmiyorlar.

2-Siyonizm: Kudüs'ün mebnî olduğu Siyon Dâğından kinâye olub Filistin'de bir hükümet-i müstakıle-i Yahudiyenin te'sisi gâye-i siyâsiyesine itlâk olunur **(sayfa 34).** Nazariye-i mezkûre, Românyâ ve Rusyâ hükümetlerinin zalim ve i'tisâfından bîzâr kâlan Yahudiler ârasında 1882 senesine kadar gayr-ı vâzîh bir hâlde müte'ammim iki sene-i mezkûredeki Rus katli'âmından sonra yavâş yavâş hudûd-ı 'umûmiyyesi tavzîh itmeye yüz tutmuşdu.

Bir tarafdan Bâron Roçild'in milyonlarıyla Filistin'de te'sis olunân muntazam köylerde muhâcir Yahudiler iskân idiliyor diğer tarafdan Nemseli Bâron ***Hirsch*** Yahudi muhâceretinin Arjântin memâlikinde dahâ ziyâde fâide-i bâhş olduğuna kâîl oluyor ve oralarda yine muhâcirin-i mezkûre üçun zirâ'i koloniler te'sis idiliyor idi. Nihâyet 1896 senesinde Macâristân Yahudilerinden meşhûr Hertzel ***Herzel*** bütün Siyonistlerin makâsad-ı siyâsiyelerini birâraya cem' iden (Hükümet-i Yahudiye) nâm-ı eserini meydâna getirdi. Eser-i mezkûr bugünki günde bütün Yahudilerin 'âdetâ ikinci bir Telmûdu mesâbesindedir.

Şurâsı şâyân-ı dikkatdir ki Siyonizm nazariyesi milliyet-i 'asrînin mahsûlü olmayub Telmûd muharrirleri bile bu hülyâlarla mütesellî olmuş oldukları gibi her bir muta'assıb Yahudi, işbu tâtlı emellerle yaşâmaya, Telmûdun Filistin'e rücû'-ı mütezammın birkâç âyetini okumağa mecburdur.

Musevilerin Kudüs'deki nevhalar divârı önünde ağlayarak okudukları dini mersiyeler müdde'âmızı isbâta kâfidir. Yüksek sesle okunân mezâmirin bir numûnesi bervech-i âtî derc olunur:

Senden ricâ idiyoruz Sahyûna merhamet et! --Kudüs evlâdını bir âraya toplâ-- Ey Sahyûn müneccisi! 'Acele et --Kudüs'ün kalbine söyle-- Sahyûn şanlansun ve 'azamet ile mâla mâl olsun --şufûkâne bir nazarla Kudüs'e bâk-- Siyon'da krâllık bir ân evvel te'sis itsun.

Hayât-ı siyâsiyelerine hâtme çekilmesi üzerine tâ Româlılar zamânından berû arz-ı mev'ûdlarını terke mecbur idilerek dünyânın etrâf-ı erba'asına dağılân Musevilerin, hayât-ı târihiyelerini tedkik idecek olursak görürüz ki son 'asırda yetişen mütefekkirlerinin belli bâşlı mesâ'îsi ta'assub-ı diniyeyi mümkün olduğu kadar 'ana'nât-ı târihiye ile memlû millî bir kâlbe ifrâğ iylemekdir. 1760 sene-i milâdiyesinde Moiz Mendelson ***Mendelshon*** nâmında bir Yahudi mütefekkiri Berlin şehrinde yeni Yahudiliğin esâsâtını vâz' itmeğe kâlkışarak tedkikâtını nihâyet şu nokta etrâfında cem' idebilmişdi: Museviler içün âyruca bir milliyet olmâmalıdır. Her bir Yahudi, sâkîn olduğu memleketi, vatan-ı aslî ittihâz itmeğe mecburdur. Frânsa'daki Yahudiler, memleket-i mezkûreyi ve Âlmânyâdakiler Âlmânyâ'yı vatan-ı aslî ittihâz itmelidirler **(sayfa 35).**

Mendelson'un işbu efkârı, Yahudilerin hayât-ı siyâsiyeleri üzerine 19'ncu 'asr-ı evâsıtına kadar ciddi bir suretde têsirini ikâ' iylemiş idi. Fakat 1862 senesinde ilk def'a olarak (Moizhes) isminde bir Âlmân Yahudisi 'asr-ı hâzır milliyet-pervânenin anlâyabilecekleri bir lisânla Yahudi milletinin teşkili lüzûmundan bâhis "Româ Kudüs" nâm-ı eserini neşr iyledi. Bununla berâber bu kitâbın te'siri sıfır kâldı. Rusyâ İmpârâtoru İkinci Aleksandır zamânında kânlı bir ta'assubla Ruslar, Yahudilere hücûm iderek katli'âm ikâ' iylemeleri üzerine muhâceret fikri her bir Yahudinin âğzında dolâşırken Pinsker ***Pinsker*** nâm-ı Yahudi Moizhes'in fikirlerini tevsi'ân bir eser kaleme âldı. Eserde Yahudiler içün yeniden intihâb idilecek vatan-ı cedidin Filistin ve Suriye mi yoksa Âmerikâ kıt'ası mı olması lâzım geleceğini suâl idiyordu. Zaten eser-i mezkûrun neşrinden birâz evvel beş on Rus 'âilesi Filistin'e hicretle Rişon Lüzyon köyünü te'sis iylemişler idi.

Muhâceret meselesi, Yahudi mütefekkirlerini belli bâşlı iki kısma âyırmışdır. Sırf pâra ve ekmek iktisâb ve tedârikinden bâşka bir şeyi düşünemeyen Yahudi

‘amelesi, memâlik-i müttehide-i Âmerikâ’ya; fikirleri milliyet ve yeni devlet te’sisi nazariyeleriyle meşbû‘ olân Yahudiler ise Filistin’e doğru hicrete koyuldular. Ondan i‘tibâr yirmi sene zarfında 800,000 ‘amele, bahr-ı muhiti kat‘ iderek bir cedid memâlikinde birleşmiş bulundu. Diğer tarafdan Filistin isti‘mârına çalışmak üzere ufâkdan şirketler te’sis itdi. Bütün bunlarla berâber yine siyâsi Siyonizmin hâlâ prensibleri vaz‘ olunamâmışdı. Bâron Hirş bitmek bilmeyen servetiyle Ârjântin’de Yahudi müsta‘merelerinin inşâsına çâlışarak milliyetperverânın fikrine bir dürlü yanâşmak istemiyordu.

Filistin’de yerleşen Yahudi muhâcirlerinin pek sefil bir hâle düçâr olduklarını mü‘len havâdis bütün Avrupâ Yahudilerini ikâz itmeğe sebeb oldu.

1896 sene-i milâdiyesinde sahne-i Yahudiye’ye yeni bir simâ-yı müdhiş ‘arz-ı vücûd itdi. Macâristânlı Doktor Hertzel’den bahs itmek istiyorum.

Siyonizme cereyân-ı hazrını viren, mütefekkir ve milliyetperver bütün Yahudilerin gerek hâzırda ve gerek müstakbelde ta‘kıb idecekleri siyâsi programı muhkem ve esâslı bir suretde tertib iden işbu doktorun nâmı bugünki ‘âlem-i Musevide pek büyük bir mevki‘ tutmuşdur. Her Yahudi, hânesinin en güzel odasını Hertzel’in resimleriyle tezyin idiyor. Siyonistlerin Filistin’de isti‘mâl itdikleri posta pulları üzerinde bile doktorun fotoğrâfı mevcûddur **(sayfa 36).**

Doktor Hertzel, Âlmân edebiyatıyla tevaggul itmiş bir ‘âlimdir. 1896 târihinden i‘tibâren mihver ‘ilmiyesini tebdil itmeğe karâr virerek bütün zekâsını, iktidâ ‘ilmî ve edebisini Yahudi mes’elesinin halline tahsis iyledi. Bu tebdilin ‘avâmil-i hâriciyesi gayr-ı mevcûd değildi. Sen, Têyms ve Nevâ nehirleri ârasındaki bütün vâsi‘ memleketlerde dehşetli bir Yahudi ‘aleyhdârlığı temerküz itmiş idi. O zamânki gazeteler, mecmû‘alar, millet-i Yahudiye hakkında tahkir-âmiz makâlelerle imlâ idildiği gibi Avrupâ hükümetlerinin ekserisi millet-i mezkûre efrâdına karşu bir tâkım mukarrerât-ı muzırra ittihâd iyleyub duruyordu. Vaz‘iyetin pek müşkül olduğunu gören doktor, nihâyet hayât-ı milliyesi galeyâna gelerek sahne-i cidâle âtılmağa ve beni nev‘ini kâl ve kalemiyle müdâfa‘a ve mümkünse bu esâretden tahlis itmeğe karâr virdi. Neşr itdiği (Hükümet-i Yahudiye) kitâbında Filistin’den hiç bahs itmedi. Zâten kendisi o sıralarda vatan-ı cedid intihâbında müterеddid idi. Nihâyet isti‘mâr şirketleriyle itilâf iderek siyonistlerin Yâl Kongresinde (1897) cedlerin

memleketiyle şimdiki Musevilerin temâyülât-ı ruhiyeleri arasında bulunması lâzım gelân münâsebâtdan bahs-ı nutuklar irâd itdi.

1897 senesi 21 Ağustosundan 1 Eylülüne kadar devâm iden kongre, siyonistlerin meşâhir-i rüesâsından Doktor Hertzel ve Maks Nordâv ***Max Nordau*** nâm-ı iki ‘âlimin da‘vetiyle in‘ikâd itmiş Filistin’den, Âmerikâ’dan, Rusyâ’dan vesâir memâlikden 200 kişi toplânmışdı. Muhtelif zevât tarafından siyonizmin vesâit-i fa‘âlesi hakkında nutuklar te‘âtî idildikden sonra tatbikî takrir iden progrâmın esâsâları şu noktalara ircâ‘ olundu:

Siyonizmin gâyesi arz-ı Filistin’de Yahudilere mahsus ve hukuk-ı ‘umûmiyye ile mümîn köyler inşâ idilecekdir. Bu gayenin kuvveden fi‘le çıkârılması içün bervech-i âtî mukarrerât ittihâz olunmuşdur.

1-Yahudilerden çiftçi, müstakil san‘at mensûbu ve san‘atkâr muhâcirler vâsıtasıyla Filistin’in isti‘mârına devâm idilecekdir.

2-Dünyânın etrâf-ı erba‘asına yâyılmış olân Yahudiler ârasında kavânin-i mahalliye dâiresinde bir vahdet-i milliye vücûda getirilecektir.

3-Milliyet fikrinin ‘ulviyeti, milletdâşlara anlatılacak Yahudiliğin müstehcen ve ma‘yûb olduğuna zâhib olân Museviler, irşâd idilerek milliyetin bil‘akis mukaddes ve muhterem bir mebde’ olduğu tavzih idilecekdir.

4-Siyonizmin gâyesini ve nikât-ı ‘umûmiyyesini bütün hükümetlere kabul itdirmek içün lâzım gelen vesâite mürâca‘at idilecekdir.

Bundan bâşka kongre hey’eti 23 kişiden mürekkeb ve merkezi Viyâna olmak üzere bir hey’et-i **(sayfa 37)** idâre-i dâimenin teşkiline karâr virmişdir. Hêyet-i idâre, Doktor Hertzel’in zîr idâresinde bulunacak ve her bir Siyonistden senevî bir frânk istifâ iyleyecekdir. İşbu tahsisât-ı seneviyeyi viren her yüz siyonist, ‘umûmî kongrelere bir a‘zâ intihâb idub göndermeğe hakları olacaktır. Bu kongre ile Siyonizm, nazariyâtdan ‘ameliyâta geçmiş oluyor dimekdir.

Siyonizmin Vesâit-i Fa‘âlesi.-Doktor Hertzel, “Hükümet-i Yahudiye” kitâbında diyor ki “Yahudi ‘adâvetinin icrâ-yı hüküm itdiği bütün medenî memâlikden Yahudiler, muhâceret itmelidir. Bir milyâr mârk sermâye ile teşkili zarûrî olân bir Yahudi kumpânyâsı işbu muhâcirlerin emvâl-i menkûle ve gayr-ı

menkûlesini sâtarak dahâ müsâ‘id memleketlerde arâzi sâtun âlmâlı ve burâda usûl-i cedide üzere çiftlik, hâne, inşâ ve âlât-ı zirâ‘iye-i cedide tedârik iylemelidir.”

Bu fikirleri dermiyân iden doktor, müterakkî sosyâlistlerin nazariyelerini unutmayarak vatan-ı cedide birleşdirilecek, Yahudilerin tarz-ı idârelerinde sosyâlizmin harfiyen tatbik olunmasını iltizâm idiyor ve diyor ki “Milletdâşlarım, medeniyet-i garbiye ile meşbû‘, terakkî ve tecdide tarafdâr bir sosyâlist demokrâsisi âltında yaşâmalıdır.”

Nazariyâtçe pârlak olân bu efkârın, cihet-i tatbikiyesinde birçok müşkülât tahdis itmesi üzerine Yahudi zengin ve müteffekirleri, 2 milyon İngiliz lirâsı sermâye ile bir Yahudi bânkasının te’sisine koyuldular. Bânka büyük müşkülâtla te’sis idilebilmişdi.

Siyonistlerin bu günkî günde ihrâz itdikleri muvaffakiyetler gayr-ı kâbil-i inkâr hakikatlerdendir. Bâ-husûs Rusyâ ve Românyâ’daki teşkilâtları, kelimenin bütün ma‘nâsıyla mükemmeldir. Filistin’de yerleşen müsta‘merlerin hepsi ‘İbrânîceyi çocuklarına öğretmeğe mecbur tutuluyor. Ziyâret itdiğimiz bütün Yahudî mekteblerinin lisân-ı tedrisleri ‘İbrânıîcedir. İspânyolca veyâ Âşkenâzca yâlnız yâşlılar ârasında müte‘ammimdir. İntibâh-ı milli, bir tafsil-i ‘arz itdiğim vechle mekteblerde temerküz idiyor. Siyonistler, milliyetperverler bütün kuvvetleriyle ümide, ideâle doğru koşuyorlar. Fakat Bâronların, milyonerlerin bitmek tükenmek bilmeyen pâralarıyla, şımârık, müsrif ve yâlnız müstehlik kesilen bu Yahudi ekâlliyetiyle emel-i Musevî meydâna gelir mi? **(sayfa 38).**

5-BEYRUT, ‘ÂKKA VE NÂBLUS LİVÂLARININ AHVÂL-I TABİ‘İYESİ

1-Dâğlar: ‘Umûmiyyetle dağlık olân Beyrut vilâyetinin hudûd-ı şarkıyesini teşkil iden cibâlin birkâçı istisnâ idildiği hâlde şarkdan garba doğru --deniz sâhiline kadar-- vilâyeti kat‘ iden dâğların irtifâ‘ları mütevasıtdır. Vilâyetin cihet-i şimâliyesi cihet-i cenûbiyesine nazarân ziyâdece dâğlık olduğu gibi cenûba doğru imtidâd iden silsile-i cibâl dahi vilâyetin cihet-i şarkıyesini ihâta iyler. Lâzkıye sancâğının şimâl-i şarkisinden Cebel-i Lübnân’a kadar imtidâd iden Nasıriye Dâğları, Beyrut vilâyetini şimâlde Suriye vilâyetinden tefrik itmekde olub Trâblusşâm civârında (3050) metre irtifâ‘ındaki Cebelü’s-Sevâd ve ‘Akkâr kazâsında olub Nasıriye ile Lübnân Dâğları

ârasında bir nokta-i vusûl hâlinde bulunân ve 3074 metre irtifâ‘ında bulunân ‘Akkâr Dâğları vilâyetin şimâl-i silsile-i cebeliyesine (Nasıriye) mensûbdur.

İşbu silsile, ‘arz idildiği vechle Cebel-i Lübnân’a kârışarak cenûba doğru imtidâdla tekrâr Beyrut vilâyetinde Saydâ arâzisine ve burâdan dahi garba doğru Sur’a kadar imtidâd ider. Bu kazâ dâhilinde olân Litânî ve birâz sonra cenûbda ‘aynı nehrin diğer bir ismi olân Kâsımiye’nin sâhil-i ‘ulvisini teşkil iderekden deniz sâhilinde ve Kâsımiye Nehrinin munsabbında nihâyet bulur.

Litânî Nehrinin kısm-ı süflisini teşkil iden Kâsımiye hufresi fenn-i mebhasü’l-cibâl nokta-i nazarından ‘âdî bir hâdiseden başka bir şey olmâyub asıl Cebel-i Lübnân’ın hudûd-ı cenûbiyesini teşkil itdiğinden bu isim ile yâd idilmişdir. Nehrin sol kenârından cenûba ve Filistin’in dâhiline doğru yâpılân selâsel-i cibâl, zâhirân Cebel-i Lübnân silsilesine dâhil ise de seyirdeki ‘adem-i intizâmdan ve irtifâ‘ın âzlığından dolâyı âyruca bir silsile teşkil ider gibi oluyor. Fi’l-hakika Sur, ‘Akkâ, Nâsra ve Safed vesâir Filistin kazâlarında bulunmakda olân dâğlar, Bahr-ı Sefidden Şeri‘a Vâdisine kadar olân bütün mıntıkayı işgal iylemekdedir. Cihet-i şarkıyedeki selâsel-i cibâlin en yüksek noktası 1000 metreyi tecâvüz itmemekde ve Şeri‘a Vâdisinin cihet-i yesârını teşkil iylemekdedir. İşbu silsile-i şarkıyeye ‘amûd olmak üzere şarkdan garba doğru mümted birçok tepeler dahi mevcûd ve sâhilde işbu ‘avârız yekdiğerine ufâk **(sayfa 39)** tepelerle merbût olub bu hâdiseden dahi vaktiyle sâhile mevâzî bir silsile-i cebeliyenin mevcûdiyetine hüküm idenler yok değildir.

Hülâsa olarak şunu dermiyân idelim ki Kâsımiye Nehri munsabbının cihet-i cenûbiyesinde biri beyâz birûnundan diğeri Re’sü’l-Kerûm’dan bâşlayub Filistin’in içerûlerine doğru ilerûleyen iki silsile-i cibâl mevcûddur ki bunun evvelkisi Balât, Edâsir, Cermûk, Tâbur ve Dâhr ve Celbû‘ dâğlarını hâsıl ve cihet-i garbiyede birâz mürtefi‘ olân (‘Arabe) Dâğını (696 metre) teşkil itdikden sonra Kermel silsilesinin mühim şu‘abâtından ‘Aybâl Dâğına itkâ iden Re’sü’l-Akra‘’da nihâyet bulur. Şimâl-i garbiden cenûb-i şarkıye mümted işbu iki silsile ârasında vüs‘iyetle ve kuvve-i inbâtiyesiyle meşhûr ‘Akkâ Vâdisi ve Beni ‘Âmır Ovası mevcûddur.

Filistin Kıt‘asının cihet-i şimâliyesinde (Gâlile’de) en yüksek dâğ Cebel-i Cermûk (1189 m) olub Safed kasabasının şimâl-i garbisinde ve Şeri‘a Nehriyle Bahr-ı Sefid sath-ı mâili ârasındaki tepeler sırasındadır. Nâsra dâğlarının cenûbunda kâîn olub irtifâ‘ husûsunda pek ehemmiyetli olmayân Tâbur Dâğı, (561m.) kudsiyet

cihetiyle Gâlile mıntıkasının en meşhûr nokta-i mürtefi‘asını teşkil itmekdedir. İrtifâ‘ının ehemmiyetsizliğine rağmân Merc Beni ‘Âmır’ın hâkim bir kenârında vâki‘ olmasına mebnî öteden berû bir mevkı‘-i müstahkem hâlinde telakkî olunagelmişdir. Tepesini teşkil iden yâylânın ötesinde berûsünde müşâhede olunub Româlılara ve kurûn-i vusta ricâline ve ‘İbrânilere ‘âid mevâkı‘-i müstahkeme bakâyâsı bu nazariyemizi isbâta kâfidir. Cebelü’t-Tur’un (Tâbur’un ‘Arabçası) târihi-i Nasrâniyetde dahi büyük bir mevkı‘i olub mahall-i mahsûsunda âyruca işbu ehemmiyet bir tafsil ‘arz olunacaktır.

Gâlile Dâğlarının cenûbunda ‘avârız-ı tabi‘iye birdenbire mahv olarak Bahr-ı Sefidden Şeri‘a Vâdisine kadar mümted olân Beni ‘Âmır veyâ ta‘bir-i kadîmiyle “Cezrâil” veyâ “Esdrâlon ***Esdraelon*** Ovâsı bâşlar ki vaktiyle pek mebzûl bir suretde şimâl ve garb dâğlarından cenûba doğru akân nehirlere memerr olduğu kaviyen me’mûldur. Ovânın ötesinde berûsünde münferid bir hâlde civâr dâğlardan nehirlere toprâğı nakil olunân tellâle tesâdüf olunuyor. 28 kilometrodan ziyâde bir ‘arza mâlik olân işbu ovânın kuvve-i inbâtiyesi, vaktiyle nakil olunân mevâd-ı bürkaniyenin kesretinden nâşî fevkal‘âdedir. Zerin köyü civârında irtifâ‘ı 120 metredir. Bahr-ı Sefid’e doğru ilerûliyen kısmı ufkî ve fakat cihet-i şarkıyeye ya‘ni Şeri‘a Vâdisine inen kısm-ı diğeri meyilli olub nihâyet irtifâ‘ı tahte’l-bahra tenzil ider.

Merc Beni ‘Âmır, Filistin Kıt‘asını yekdiğerinden âyrı iki kısma tefrik ider. Eski zamânlardaki muhârebât-ı Yahudiye, Ken‘âniye ve Salibiyenin bir kısm-ı mühümî ve hatta 19’uncu ‘asrın **(sayfa 40)** ibtidâlarında Mısır’dan kâlkarak Suriye’nin fethine koşân Frânsız Cenerâli Bonâpârt ile ‘Osmânlı ordusu ârasındaki kuvvetli muhârebe de bu düz ve vâsi‘ arâzide vukû‘a gelmişdir.

Hayfâ civârındaki Re’sü’l-Kerûm’dan bâşlayub cenûb-i şarkıye mümted ve kilsî suhûrdan mürekkeb Kermel silsilesi, Filistin’in en muntazam cebelini teşkil itmekdedir. Bu silsile, dâr ve 400-600 metre irtifâ‘ında bir tepe hâsıl itdikden sonra şimâl-i şarkî cihetinden birdenbire irtifâ‘ını gâib iderek Merc Beni ‘Âmır’la cihet-i garbiyeden Sâruna, cenûbiyede Sâmâriye ovâlarıyla birleşir. İşbu son mıntıkada silsilenin en yüksek şu‘abâtı ya‘ni Nâblus şehrine nâzır ‘Aybâl ve Gârizim dâğları tekvin ider. Birincinin irtifâ‘ı 940 ve ikincininki 870 metredir.

2-Nehirler: Beyrut vilâyetindeki dâğların vaz‘iyet-i tabi‘iyesi vilâyet arâzisini iki sath-ı mâile taksim ve sularını iki munsabba tevzi‘ eyler ki biri Bahr-ı

Sefid ve diğeri Havle ve Tiberyâ gölleridir. Dâire-i tedkikımize giren üç livânın nehirleri bervech-i zîr beyân olunur:

Bahr-ı Sefid'e Beyrut, El-Ûlâ, Zahrânî, El-Kâsımiye, El-Kâbire, Na'min, El-Makta', Dagle, Zerka, El-Ma'cez, İskenderun nehirleri ve göl sath-ı mâiline dahi Şeri'a Vâdiyü's-Selâme Vâdiyü's-Semek nehirleri cereyân itmekdedir. Bunlardan Beyrut Nehri, Cebel-i Lübnân dâhilinde Humânâ cihetinden gelüb Beyrut ile Cebel-i Lübnân beynini fasıl iderek hazır-ı 'aleyhi's-selâmın makâm-ı 'âlileri civârında ve Nehrü'l-Ûlâ dahi Cebel-i Lübnân dâhilinde El-Bârûn nâm-ı mahalden neb'ân ile Saydâ civârında denize dökülürler.

Kâsımiye Nehri - Litânî veyâ ta'bir-i kadîmiyle ***léontes*** nâmı âltında Ba'albek kasabası şimâlinde ve 'Âsi Nehri menba'anın birkâç yüz metro cenûbunda asıl menba'ını âlır. Ve fakat mer'î olân menba'ı Ba'albek şehrinin 25 kilometro cenûbunda ve anti Lübnânın bir vâdisindedir. Bu noktadan i'tibârân her iki cihetden âldığı küçük ırmaklarla dakikada 143 metre mik'abı su sevk iden Litânî Nehri, şimâlden cenûba ve Cebelü'ş-Şeyh istikâmetinde ve vâdisinde sâğ ve soldan dûş moloz ve kayâlarla birkâç tabi'i mâni'alar teşkil iderek cereyân ider ki Nebatiye-Merci'yun yolunda kâîn (Kal'atü'ş-Şakif)'in üç kilometro cenûbunda birdenbire mecrâsını bi't-tebdil garba doğru cereyân itmeye bâşlâr ki bu ândan i'tibârân Litânî yerine Kâsımiye ismi kâim olmağa bâşlâr. Bu noktadan Sur'a kadar 7-8 kilometro mesâfe vârdır. Mecmû' tûlu takribân 160 kilo **(sayfa 41)** metro olub bunun 50 kilometrosu Merci'yun, Saydâ ve Sur kazâları dâhilindedir.

Nehrü'l-Kâbire - Safed kazâsında neb'ân idub bir haylî cenâin ve besâtin, iskâ ve 'Akkâ ahâlisinin suya olân ihtiyâçlarını def' ider. Na'amin Nehri dahi 'Akkâ Kazâsında neb'ân ve nehr-i mezkûr civârında denize insibâb ider.

Makta' Nehri - Biri Cebel-i Celbû''dan diğeri Nâsra civârındaki Cebel-i Tâbûr'dan neb'ân iden iki ayâkdan mürekkeb olub evvelkisi cenûb-i şarkiden şimâl-i garbiyeye ve diğeri şimâl-i şarkiden cenûb-i garbiyeye doğru akarak ve Hayfâ'dan 10 kilometro uzâkda üçüncü bir ayâk dahâ alarak Celbû' Dâğından i'tibârân Merc Beni 'Âmır'da 60-70 kilometro mesâfe kat' itdikden sonra 'Akkâ ile Hayfâ ârasında denize dökülür. Makta' Nehrinin mecrâsı Nâsra ve Hayfâ kazâları dâhilindedir. 'Aybâl ve Gârizim sutûh-ı mâilesinden Sâmâriye'ye doğru birçok ırmâklar cereyân

ve Sâruna Ovâsını ıskâ iylemekdedir. Nehrü'l-Ezrâk, Nehrü'l-Ahdâr ve Nehr-i Ebû Zâbûra bu manzûme-i miyâhiyeye dâhildir.

Şeri'a Nehri - Cebel-i Lübnân mutasarrıflığı hudûd-ı cenûbiyesinden Kudüs-ü Şerif mutasarrıflığına kadar Beyrut vilâyetini Suriyeninkinden fasıl iden Şeri'a Nehri, mecrâsının sath-ı bahr'dan inhitâtının pek fazla olması coğrafyâ ve jeolojî fenlerinde mühim bahisler meyânına dâhil olmasına sebebiyet virmişdir. Nehr-i mezkûr, belli bâşlı Hâssabâni, Bânyâs, Dân nâm-ı üç ırmâğın ictimâ'ından tekvin itmişdir. Bunlardan Hâssabâni Irmâğı, Cebelü'ş-Şeyh sath-ı mâil garbiyesinde vâkı' Hâsbeyâ kasabası civârında ve 660 metre irtifâ'ında bir mevkı'den ve Bânyâs Irmâğı Cebelü'ş-Şeyhin cihet-i cenûbiye-i şarkıyedeki sath-ı mâilinde ve Bânyâs kasabası kurbunda (460) metre irtifâ'ında bir fetheden ve Dân Irmâğı dahi Bânyâs'ın 260 metre cenûbundan neb'ân iderek her üç ırmâk, 2,15 metre irtifâ'ındaki Havle Gölünden 19 kilometro şimâlde müttehiden ve Şeri'a nâmı âltında cenûba doğru akâr. Hâsbeyâ kasabasından Havle Gölüne kadar olân mesâfe 50 kilometro kadardır. İşbu mesâfenin ehemmiyetsizliğine rağmen Hâssabâni Nehrinin menba'ıyla Şeri'a Nehrinin Havle'ye akdığı mevkı'in irtifâ'ları ârasındaki tehâlif iyice bâriz olub 658 metro kadar. Ya'ni kilometro bâşına Şeri'a Nehri 13,06 metre kadar bir miyâlle cenûba doğru cereyân itmekdedir.

Şeri'a Nehri Havle Gölünü kat' iderek cenûba doğru cereyâna devâm itdiği müddetçe meyl dahi tezâyid ider. Havle'den 40 kilometro cenûbda vâkı' Tiberyâ Gölüne muvâsalat iderken Gur'un ya'ni Şeri'a Vâdisinin sath-ı bahrdan olân inhitâtı 208 metreye kadar vârmış bulunuyor. Mârü'z-zikir göller ârasındaki derece-i meyl kilometro bâşına 12 metreden birâz fazlâdır **(sayfa 42).**

Şeri'a Nehrinin menba'dan Tiberyâ gölündeki munsabba kadar olân tûlu 190 kilometro olduğuna ve Tiberyâ Gölünün sath-ı bahrdan olân inhitâtı ma'lûm olmasına göre Gur ya'ni Şeri'a Vâdisinin derece-i meyl vasatisi --menba'dan munsabba kadar-- kilometro bâşına 5,58 metredir. Bunun gibi bâriz meyilli bir nehirden Gur'un etrâfındaki arâziyi irvâ ve iskâ itmek memleked içün bir sa'âdet-i 'azamâdır. Bâ-husûs Gur'un meyli şimâlden cenûba doğru müteveccih bulunmasıyla Tiberyâ Gölüne insibâb itmeden suyunu bir tâkım mâni'alarla zabt ve etrafa isâle itmek gâyet kolâydır. Âtî, vatana bu sa'âdeti gösterecek mi?

3-Göller: Beyrut vilâyetinde Havle ve Tiberyâ'dan bâşka ehemmiyetli göl yokdur.

Havle Gölü - 'İbrânîlerin "Merûm Suları" tesmiye itdikleri hufre olub şimâlden cenûba akân Şeri'a'nın yâyılmasından tekvin itmişdir. İngiliz kâşiflerinin tedkikât-ı fenniyesine nazarân sath-ı bahrdan iki metre kadar irtifâ'ı vârdır. 1885 sene-i milâdiyesinde icrâ idilân işbu tedkikâta göre gölün 'umku 2-5 metre ârasında ve şekli muntazam bir müselles hâlindedir. Gölün şimâlinde kâîn muntazam ova, iki sâ'at 'arzında ve bir havuz şeklinde olub cihet-i şarkıyedeki dâğlar garbdakinden birâz âlçâkdır. Ovanın vasatı batâklık hâlinde olmasına rağmen el-yevm (Gavârna) * nâm-ı 'aşiret tarafından iskân idilmekdedir. Muhârebe-i hâzire i'lânından mukaddem mârü'z-zikr batâklıkların kurutulmasıyla kâbil-i istifâde bir hâle ifrâ'ı zımnında Beyrut'un mu'teber ağniyâsından mürekkeb bir şirket bâ-imtiyâz te'sis itmiş idi.

Tiberyâ Gölü - Mülâzim Linç ***Lynch*** tarafından icrâ idilen tedkikâta nazarân gölün tûlu şimâlden cenûba yirmi âltı kilometro ve 824 metre ve 'arz-ı vasatisi şarkdan garba 9 kilometro ve 255 metro kadar olub mesâha-ı sathıyesi 192 kilometro murabba'ı tahmin idilmekdedir. 'Umk-ı ciheti, cenûbiyede 45 metro kadar olub sath-ı bahrdan derece-i inhitâtı 208 ve bir kavle göre 212 metrodur. Kabil-i şerb olân suyunun içinde lezzetli birçok bâlıklar mevcûd olub kısm-ı külliyesi Tiberyâ şehrinde istihlâk idilmekdedir.

Ben-i İsrâilin Keznet ***Kezneth*** veyâ Kenezâret ***Génésareth*** tesmiye itdikleri Tiberyâ Gölü, Suriye vilâyetini Beyrut'dan tefrik itmekde ve cihet-i garbiyeden iki sülüsü Beyrut vilâyeti dâhilindedir. Hufresi arâzî-i bürkâniye i'dâdına dâhil ve sathı ezmene-i kadîmede şimdikinden dahâ ziyâde vüs'atli olduğu kaviyyân maznûndur. Sevâhilinde bulunân kayâların vaz'iyet-i **(sayfa 43)** hâziresi bu son iddi'âyı te'yid iyler. Zan olduğuna nazarân vaktiyle Tiberyâ Gölü, Merc Beni 'Âmır vâsıtasıyla Bahr-ı Sefid'e muttasıl idi, o vakit hâl-i fa'âliyetde bulunân bir volkân lâvlarla mezkûr vâsıta-ı ittisâli kapândığı mârü'z-zikr ovanın âlt tabakâtında bulunmakda olân mevâd-ı bürkâniyeden istidlâl idilmekdedir. Göl hufresinin volkânik olduğu, etrâfındaki kâplıcalardan ve ka'rının bâzâlt tabakalarıyla mestûr bulunmasından ve bir de Tiberyâ havâlisinde hareket-i arzın temâdisinden dahi anlâşılabiliyor.

---

* **Yazarın dipnotu:** Bu 'aşiret hakkında tedkikât-ı mahalliyede ayruca tafsilât virilecekdir.

6-AHVÂL-I JEOLOJİYE

Filistin Dâğlarının kısm-ı a‘zamı tebâşir tabakâtından teşkil itmişdir. Muhtelif renkden kayâ depolarına ancak müteferrik bir suretde tesâdüf olunmakda olub Filistin’in en eski suhûrunu teşkil iden ve billur şistlerden veyâ porfirden olân işbu kayâlar, eski teşkilât-ı bürkâniyenin ‘âsârından başka bir şey değildir. Şimdiki hâlde bu cins tâşlara yâlnız Bahr-ı Lût’un cenûb-i şarkısinde ve Gur’un sâhil şarkında tesâdüf olunuyor. Kayâlar kils ve kârbon devrine âid kils ve mângânezi hâvî bir nevi‘ fahmiyyet-i kils dânelerinden mürekkeb tabakalarla mestûr bir hâldedir.

Üst tabakaları teşkil iden arâzî-i tebâşiriye, tebâşirli ve bâlçıklı mângânezi hâvî fahmiyyet-i kilsli olub bunlara Bahr-ı Lût’un sâhil-i şarkısinde kesretle tesâdüf olunmakdadır. İşbu tabakalar arasında istiridye, deniz kestânesi gibi hayvânât-ı bahriye ve birçok hayvânât-ı nâ‘ime müstehâse hâlinde bulunuyor. Bu gibi mesthâseler Sult’da, Şeri‘a Vâdisinin mıntıka-i şarkıyesinde ve Kudüs’ün cihet-i garbiyesinde dahi mevcûddur.

Bunlardan bâşka tebâşir ve mângânez hâvî fahmiyyet-i kils ve kum kitleleri dahâ vârdır ki bunlar nefs-i Kudüs kasabasında bulunur. Zeytun Dâğında mezârlara konmak üzere isti‘mâl idilen ve ma‘den gibi ses viren hayvânât-ı nâ‘ime müstehâseleriyle kârışık sârıya mâil beyâz renkli tebâşir sahreleri mevcûddur. Sâmâryâ cihetinde nâdir ve arâzî-i cedide de büsbütün mefkûd olân sedefli tebâşir sahreleri Gâlile’de dahi kesretle mevcûd olub bunâ mukâbil rüsûbî ve nebtûnî arâzî, Suriye sevâhilinin kısm-ı mühimini teşkil itmekdedir. Bu nev‘den olân arâzî, denizin tersib itdiği lahkdan mürekkebdir. Büyük nehirlerin her iki tarafında dahi lahkdan terkib itmiş tabakâta kesretle tesâdüf olunuyor **(sayfa 44).**

7- İKLİM VE HAVÂ

1-İklim: Bu husûsda ‘asr-ı sâbık evâhirine kadar sarîh ve fennî mâ‘lûmât âlmanın imkânı yokdur. 1895 senesinde bu husûs içün teşekkül iden bir Âlmân cem‘iyet-i fenniyesi muntazam bir suretde ma‘lûmât-ı fenniye i‘tâsına bâşlayarak ‘Osmânlı İmparâtorluğu’nun bu mıntıka-i mühimmesini ‘âleme tânışdırmağa muvaffak oldu.

Gördüğümüz üç livâ, teşkilât-ı tabi‘iyesi i‘tibârıyla iklim nokta-i nazarından üçe âyrılıyor. Deniz kenârında iklim-i bahrî, cebeli mıntıkalarda iklim-i berrî ve Şeri‘a Vâdisinde de menâtık-ı hârre iklimi icrâ-yı hüküm itmekdedir.

‘Umûmiyyet nokta-i nazarından işbu mıntıka yâlnız yâğmur mevsimi olân kış ve kurâk devresinin icrâ-yı hüküm itdiği yâz mevsiminin te’siri âltındadır. Yâğmur mevsiminin ‘akabinde birçok ây kadar (Mârtın 15’inden Mâyısın ibtidâsına kadar) ilkbahâr icrâ-yı hüküm itdikden sonra yâz mevsimi hiss olunmağa bâşlar. Mâyısın nısf-ı ahirinde yâğmurlar kesb-i nedret ider. Hazirân, hemân hemân yâğmursuz geçer. Temmuz ise büsbütün yâbis bir hâldedir. ‘Ağustos ve eylül âyları hazirâna pek ziyâde benzerler. Teşrin-i evvelin sonlarına ve sânînin ibtidâlarına doğru yâbis bir hâlde kâlmış arâziyi kâbil-i zer‘ bir hâle ifrağ iden mebzûl yâğmurlar nüzûl ider ve nihâyet az fasıladan sonra Kânun-i evvelin nısfından i‘tibâren asıl kış mevsimi bütün ma‘nâsıyla hulûl ider. Kânun-i sânîde pek mebzûl bir suretde yâğân yâğmurlar Şubât’da seyrekleşmeye bâşlâr. Mârt ve Nisân suları hubûbâtın neşvü-nemâsına hidmet ider.

Bütün bu âylarda yâğmurların kifâyet veyâ ‘adem-i kifâyeti ile mahsûlâtın iyi veyâ kötü olması arasında tabi‘i sıkı bir nisbet mevcûddur.

Deniz kenârında ve vilâyetin alçak mahallerinde epeyce yüksek olân derece-i harâret, mürtefi‘ olân mıntıkalarda mu‘tedil bir suretde icrâ-yı hüküm ider. Şeri‘a Vâdisinin cihet-i şarkıyesindeki ovalarda derece-i harâret mârt âyında geceleri tahte’l- sıfıra bile tenzil itdiği hâlde irtesi günü vakt-i zuhûrda zâîd 25 dereceye kadar çıkdığı nâdir değildir.

Vilâyetin sâhil kısmının derece-i harâreti dâğınkinden birâz fazla olmağla berâber Kudüs cihetlerine kadar te’siri hiss olunân deniz rüzgârı işbu şiddeti tahfif itmekdedir **(sayfa 45)** Şâm ve Haleb şehirlerinde deniz rüzgârını yüksek dâğlar tevkıf iderek seyrine mâni‘ olduğundan burâda harâret dahâ fazladır. Vilâyetin en sıcâk mıntıkası olân Şeri‘a Vâdisinde harâret-i vasatiye 24 olub fakat ba‘zân yâz mevsiminde (50)’ye kadar su‘ûd itdiği (Havle havzasında) nâdir değildir. Bu derece ile Şeri‘a Vâdisi, Nûba Sahrâsına yâklâşıyor dimekdir. Burâda mahsûlâtın hasâdına Nisânda bâşlânıyor ki mürtefi‘ olân veyâ sâhilde bulunân mıntıkalardan 10-15 gün evvel dimekdir.

2-Rüzgârlar: Hindistân cihetinden esen cenûb rüzgârı ***(Moussun)*** deniz ve kara rüzgârlarının tebdilâtına tâbi‘dir. Ma‘lûm olduğu üzere şimâl rüzgârı soğuk cenûbunki sıcâk, garbdan geleni rutûbetli ve şark rüzgârı yâbisdir. Ratıb-ı havânın Filistin’deki hükm-i senevisi vasatî olarak 55 ve cenûb, cenûb-i şarkininki 46 gündür. Şimâl ve şimâl-i şarkiden Suriye ve Filistin mıntıkalarına doğru eserek şiddet-i harâretin ta‘diline sebebiyet viren rüzgârların hükm-i vasatileri 114 gündür. Cenûb ve cenûb-i şarkî rüzgârları yâbis ve hârr mıntıkalara uğrayarak Suriye’ye vârdığı içün ekseriyâ sıhhate mazarrat irâs idiyor. Uzun nâm-ı cesimden ‘ârî olân bu rüzgârlar, ekseriyâ mâyısın nısf-ı ahirinde ve yâğmur mevsiminin hulûlünden evvel hüsün olunarak harâretin ba’zân 45 sântigrâda kadar su‘ûduna sebeb viriyor.

8- MA‘ÂDİN

Beyrut vilâyetinin hiçbir tarafında şimdiye kadar muntazam bir suretde işledilen ma‘âdine râst gelinmemekle berâber birçokları mütefenninlerce mechûl bir hâlde kâlmış olduğu iddi‘â itmek doğru değildir. Her üç livânın ma‘rûf ma‘âdini bervech-i zîr beyân olunur.

Beyrut Sancâğında - Saydâ kazâsında hadid, nuhâs, ‘anber ve kehribâ ma‘denleri ve mühim mikdârda haşeb-i mütefahm ***(lignite)*** dâmârları mevcûd olub işbu servet-i tabi‘iyenin kısm-ı külliyesi Saydâ’nın şarkında ve deniz kenârında 13 kilometro mesâfede kâîn (Nihâ) Dâğının sath-ı garbisinde bulunmakdadır. Âz masrafla inşâ idilecek olân bir de kovil hattıyla deniz sâhiline kadar nakli pek kolâydır. Lignit-i ma‘denin siyâh, pârlak ve tuz hâline münkalib olmâyan bir cinsi sath-ı arzda pârça hâlinde (El-Merâh) nâm-ı mahal kurbunda kâîn 750 metre irtifa‘lı bir tepede bulunmakdadır. İşbu ma‘den dâmârı, burâdan bâşlâyarak 900 metre irtifâ‘ındaki (‘Ayn Tâcura) **(sayfa 46)** ya ve burâdan dahi zan olunduğuna göre (Kerekyâ) ve (Zahletâ) köyleri ârasında cenûba ve 1200 metrelik bir mesâfeye kadar temâdî ider. İşbu noktadan i‘tibârân ma‘den gâib olur. Fakat tahte’l-arz medfûn bir hâlde (900) metrelik mesâfeye kadar devâm itdiği kavviyân zan olmakdadır. Ba‘zı yerlerde 6-7 metrelik ‘umkdan birkâç kantâr lignyit istihrâc olunmuşdur. Tabakasının sahnı 0,50-1,60 metre ârasındadır.

‘Ayn Tâcura’dan takribân 300 metre şimâlde haşeb-i mütefahm dâmârlarının üstünde ve iki tebâşir tabakası ârasında bitümlü şist ma‘deni vârdır. Sahnı 3,50-3,75 metre olub mesâhası 1000 metre kadardır.

Mezkûr dâğın cihet-i ma‘kûsesinde (800) metre irtifâ‘ında ve Nihâ ile Meşgara köyleri ârasında ve Saydâ’nın 16 kilometro şarkında vâkı‘ (Bîrte) nâm-ı köyde yine haşeb-i mütefahm ma‘deni mevcûddur. Cebel-i Lübnân mutasarrıflığına tâbi‘ (Hayture) köyünde yine mezkûr ma‘denle kehribâr mevcûd olub ‘anbere dahi işbu ma‘âdinin bulunduğu yerlerde tesâdüf olunmakdadır.

Beyrut şehrinde vaktiyle Fenike krâlları tarafından dahi inşâât-ı cesimede kullanılân kumlu tâş ocâkları mevcûd olub el-yevm, şehr-i mezkûr evlerinin inşâsında isti‘mâl olunân tâşlar burâdan ihrâc olunmakdadır. Sur kazâsına mülhak (‘Âyn İbel) ve (‘Âydib) ve (Herika) nâm-ı köylerde bitüm ma‘deni bulunur.

‘Akkâ Sancâğında - Eski Gâlile’den teşekkül iden bu sancâkda belli bâşlı kıymetdâr ma‘denler mevcûd değildir. Yâlnız Safed kasabasına nâzır olân yüksek Carmâk Dâğında sârı mermer ocâkları bulunmakdadır. Sancâğın ötesinde berûsinde bitüm ma‘denine dahi tesâdüf olunur. Nâsra şehrinin itkâ itdiği dâğ, ser-âpâ bembeyâz ve yumuşâk suhûr-ı tebâşiriyeden mürekkebdir.

Miyâh-ı Ma‘deniye - Vilâyet dâhilinde ma‘lûm ve fâidesi mücerreb miyâh-ı ma‘deniye yâlnız Tiberyâ kâplıcâlarıdır. Burâda yâlnız terkibât-ı ma‘deniyesi zikr idilerek tefsilât-ı sâiresi mahall-i mahsûsunda ya‘ni Tiberyâ kazâsı faslına terk idilmişdir. Âtîdeki rakamlar 1326 sene-i hicriyesinde kaleme âlınân sâlnâme-i vilâyetden âlınmışdır:

Harâret: 70-60

Sıklet izâfiyesi: 1,2343

Klorür	18,46
Hâmız-ı Kibrit	1,90 **(sayfa 47).**
Mângânez	1,13
Humus-ı kâlsiyum	4,96
Sodâ	9,41
Hâmız-ı fahm	---
Bromit	---
Yekûn	**35,86**

Klorür	dö sodyum	17,74	
Klorür	mângânezyum	2,78	Beyân-ı aksâmda şu nisbet bulunur
Klorür	kâlsiyum	8,94	
Kibritit	“	1,08	
	Yekûn	**30,54**	

Kâplıca menba‘larının bâşka bâşka tahlili

Klorür	dö sodyum	18,860	Klorür	17,800
“	mângânezyum	1,28	Okzijen	4,11
“	kâlsiyum	8,734	Âsit sülfik	0,634
Kibritit	kâlsiyum	1,79	Hâmız-ı karbon	0,45
Kârbonât dö kâlsiyum		0,100	Mângânez	0,433
		----------	Sodâ	9,994
	Yekûn	**29,801**[38]	Humus-ı kâlsiyum	4,906

			Yekûn	**29,801**[39]

9-ORMÂNLAR

1-Ormânlar: Vilâyet dâhilinde ekser livâ ve kazâlarda ufâk büyük ba‘zı ormân kıt‘âtı mevcûd ise de bunlardan en ziyâde ihtitâb ve intifâ‘a elverişli olânlar Lâzkiye ve Trâblusşâm livâları dâhilinde bulunânlar olmağla dâire-i tedkikatımıza dâhil olmadığından dercinden sarf-ı nazar idildi.

Beyrut şehrinin cihet-i cenûbiyesinde ve Kumluk semtinde tahminân iki bin dönüm vüs‘atında beş altı metro irtifâ‘ ve 40-50 sântimetre muhitinde sâhil çâmı ve “sanober” ta‘bir olunân eşcârı hâvî bir ormân mevcûd olub emr-i muhafazasına bâ-

[38] Yekûn**, 30,764** olmalıdır.
[39] Yekûn, **38,327** olmalıdır.

husûs ahirân teşekkül iden şirket tarafından epeyce i‘tinâ idilmekdedir. Bu ormânın 767 sene-i hicriyesinde Beyrut şehrinin garb-ı cenûbisindeki kumluğun tedricân şehrin kenârına doğru tevsi‘ iderek mezrû‘ mahalleri istilâ iylemesine hâil olmak üzere yetişdirilmiş olduğu rivâyât-ı târihiyedendir. Şu usûl, vaktiyle pek güzel düşünülmüş ve sâhile karib olân ba‘zı Avrupâ şehirlerinde **(sayfa 48)** dahi denizlerin getürdiği kumların istilâsından arâziyi muhâfaza içün evfak-ı kıt‘atda ormânlar yetişdirilmekde bulunmuşdur.

Merkez vilâyete mülhak Saydâ ve Merci‘yûn kazâları dâhilinde müteferrik bir hâlde ba‘zı orman kıt‘atı mevcûd ise de bunlar sırf ihtiyâcât-ı dâhiliye içün ihtitâb idilmekdedir.

Sur kazâsı dâhilinde ve kasabaya vasatî sekiz sâ‘at mesâfede Vâdiyü’n-Nasâra, Şıhl-i ‘Ulmân, Vâdiyü’l-Hanâzir ve halet-i ‘arz ormânları oldukça vüs‘atı hâiz ise de eşcârın ‘umûmiyyetle mişe cinsinden olması ve bunlardan en büyüklerinin muhitî bir metro ve tûlu beş âltı metre bulunması hasebiyle kerâsteliğe elvirmâmekde ve ‘umûmiyyetle hatab ve kömüre hasır ve tahsis idilmekdedir. Kazânın cihât-ı cenûbiyesinde Vâdi-i Kerker, Vâdiyü’l-Bâlun, Vâdiyü’n-Nühûr nâmlarıyla diğer ufâk ormânlar dahi mevcûddur.

‘Akkâ Sancâğı dâhilinde bulunân ormânlar dahi Şefâ ‘Ömer ve nâhiyesinin cihet-i şimâliyesinde ve ‘Akkâ ile civâr iskelelere vasatî beş sâ‘at ba‘d ve mesâfede kâîndir. Bunlar El-Garbî, Mezc, ‘Âdü’l-Hevânî, Ez-Zib nâmlarıyla yâd olunurlar. Vüs‘at-ı takribiyeleri kırk bin dönüm olub eşcârının kâffesi mişe cinsindendir. İrtifâ‘ vasatileri 4-6 metre ve muhit-i vasatileri dahi 50 santimetre ile bir metre ârasındadır. Eşcâr-ı mezkûre bir günâ sanâyi‘ ve i‘mâlâta elvirişli olmadığından ihtitâba tahsis idilmekdedir.

Hayfâ kazâsı dâhilinde vasat-ı bahrdan 400-500 metre irtifâ‘ındaki tepe ve yamâçlarda kâîn olub takribân 40,000 dönüm vüs‘atında bulunân ormânlar dahi Kermel, Vâdi-i ‘Asel, ‘*Azâma, Hâre,* Bâcûr nâmlarıyla yâd olunurlar. Eşcâr-ı mezkûr, ufâk boy ve cesâmetde oldukları cihetle Saydâ ve Sur kazâlarında olduğu gibi ihtitâbdan başka bir şeye yarâmâmakdadırlar.

2-Ormânlar Hakkında Mülâhazât: Vaktiyle “seyl gibi süd ve bâl akıtdığı” rivâyet olunân arz-ı Filistin ormânlarının tahribâtına ez-me’-i târihiyeden berû

bâşlânmışdı.İş bu tahribâtın birinci derece bervech-i zîr netâic-i vehimesi görünmüşdür.

1-Dâğların çıplâk kâlması.

2-Sâhillerde kum eksibesinin teşekkülü.

3-Batâklıkların teşekkülü.

(1)-Dâğların Çıplâk Kâlması: Dâğların çıplâk kâlması ve sutûh-ı mâileli arâzinin ağâç ve çâlılardan mahrûm kâlması te'sirât-ı havâiyenin pek şiddetli olmasına ve etekâlin husûlüne **(sayfa 49)** sebebiyet virmekde olduğu umûr-ı muhakkakadandır. Her kış mevsiminde yâğan yâğmuru müte'âkib suların küçük şelâleler teşkil itmekde ve kayâların batı tecezzisinden bir sene zarfında husûle gelmekde kâbil-i zira'ât toprâkları ovalara doğru sürüklemekde oldukları görülür. Bunun içündir ki hâl-ı hâzırdaki bütün dâğlarımız kubkuru bir iskelet manzarasını irâe itmekdedir. Bu dâğların çıplâk kâlması memleketin kabil-i zira'ât toprâklarının lâ-ekal iki sülüsden ziyâdesini gâîb itmek dimekdir.

(2)-Müteharrik Eksibenin Teşekkülü: Ormânların tahribâtı ta'bir-i essahla ağâcların mahvı eksibelerin teşekkülüne sebebiyet virmişdir. Rivâyât-ı târihiye bunu teyid idiyor. Târih-şinâsân Kaysâriyye'nin şark tarafında âltı ile sekiz kilometre yerde imtidâd iden sâyedâr kurulukları Medh ve Româlı kâdınların öğleden sonra uyku uyumak içün mezkûr gölgeliklere ilticâ itdiklerini rivâyet iderler. Hâlbuki hâl-ı hâzırda mezkûr arâzi kâmilen eksibelerle dolmuşdur.

Rivâyât-ı târihiyeye nazarân âltı-sekiz kilometro 'arz ile Filistin sevâhilinde imtidâd iden sâhil eksibeleri iki bin senelik bir zamân mahsûlüdür. Filistin'in işbu seyyâr eksibelerinin mesâha-ı sathiyesi bir milyon dönüm vüs'atında olduğu ve her sene bunların kâbil-i zira'ât mıntıkalardan istilâ itdiği arâzinin bir takdire göre 5000 dönümden âz bulunmadığı rakamla sâbit umûr-ı muhakkakadandır.

Binâen'aleyh bâşdan bâşa Filistin sevâhilinden ağâçların mahv ve tahribi şimdiye kadar bize bir milyon dönümlük arâzi gâib itdiği gibi Filistin zira'âtine dahi her sene 5000 dönümlük bir mesâha-ı sanâyi' itdirmekdedir. İşbu müteharrik eksibeleri tevkıf ve hareketden men' itmek ormânların tecdid ve ihyâsına himmet idecek hükümetin en mühim meşâgilinden olmâlıdır.

Bunun icrâsı mümkün müdür? Bunâ cevâb olarak diriz ki Frânsa'nın Bordo şehri vaktiyle seyyâr eksibe kumları âltında medfûn kâlmak tehlikesine ma'rûz idi. Hâlbuki bugün şehr-i mezkûr civârında (altun ağâcı) tesmiye olunân çâmdan geniş bir ormân mevcûddur.

Usûl-i fenniye üzere te'sis ve idâre idilmiş olân işbu ormânın nihâyet yârım 'asırlık bir mevcûdiyeti hâizdir.

(3)-Batâklıkların Teşekkülü: Batâklıkların teşekkülü ormânların tahribâtına 'atf itmek ve halen garib görünürse de işbu nazariye el-yevm mertebe-i sübûta vârmışdır. Şöyle ki: **(sayfa 50).**

Ormânlarla mestûr dâğlar üzerine yâğmur yâğdığı zamân bu yâğmur suları yâprâk ve dâllar âralıklarında tecezzî ve inkısâm ider ve bu suretle yere sukûtları betâet kesb ider. İşbu sular, yâprâk ve dâl bozuntusından teşekkül itmiş olân gâyetle kâbil-i nüfûz ve süngerimsî tabaka tarafından kemâl-i sühûletle imtisâs olunur. Böylece yavâş yavâş sütûh-ı mâilenin alt tabakâtından seyelân ve âncak ovalarda fâideli ve sâf bir hâlde zuhûr iderler ki ahâlinin istifâdesini te'mîn itdikden sonra yine sâf ve berrâk olarak nehir ve derelerin mecrâsını tevsi' ve tathîrde müdhil-i kilsî olur. Hâlbu ki Filistin dâğlarına düşen yâğmurların şiddetli sadmesini tevkıf idecek hiçbir şey bulunmadığından işbu sular kayâların çıplâk ve gayr kâbil-i nüfûz satıhları üzerinden akub gider. Sular çâyırları âşub mürûr itdiği zamân büyük seyelâblar husûle getirir. Ve bu seyelâblar birkâç sâ'at zarfında zâten yâğmur sularıyla işbâ' hâline gelen ovaların toprâklarında suyu mebzûl çâmurlar teşkil ider. İşbu çâmurda fâideli bir limyun (salsâl) teşkil ideceğine târlâdaki mezr'û'âtı tahrib ider su mecrâlarını genişletir. Ovalarda âz zamânda husûle gelen ve fakat têsirât-ı muzırrası uzun müddet devâm iden büyük seyelâb ve batâklıklar teşekkül ider. Bunların mazarrâtı bir yerde bir def'a bâşlâyınca ârtık ilân-nihâye mütezâyiden devâm ider. Bunun içün ormâncılar dirler ki ovaları kurtârmak içün dâğların muhâfaza-ı selâmetini te'mîn idiniz.

Mecrâsı mütebeddil ve cereyânı pek batî olân işbu nehirler dâğların çâmurlarıyla hacimleri tezâyid itmiş bir hâlde denize doğru akârken mansıbları kurbunda mürûrlarına hulûlet iden seyyâr kuma tesâdüf iderek bu sebebden bi'z-zarûre sâğ ve sol taraflarda arâziye yâyılârak batâklıklar teşkil iderler. Ve'l-hâsıl dâğların çıplâk kâlmasından ve seyyâr eksibe mesâhanın tevsi'inden hâsıl olân

batâklıklar Filistin zirâ‘atının en ‘azim bir âfetidir. Bu batâklıkları kurutmak içün ormânların, ihyâ ve ihdâs progrâmına dâhil olması icâb ider.

Ormânlar mezn-i harâb bir hâlde bulunmasından hârice virmeye mecbur olduğumuz birçok rüsûm-ı fâhişe vârdır. Her sene Beyrut, Hayfâ ve Yâfâ limânlarına idhâl idilen kerestenin bedeli 400 bin lirâ-yı ‘Osmânî olarak kabul idersek herhâlde hakikatı tecâvüz itmâmiş oluruz.

Memleketin bundan otuz sene evvel hârice göndermekde bulunmuş olduğu portakâl sanduklarının ‘adedi birkâç bini tecâvüz itmezken yâlnız Yâfâ’dan el-yevm ihrâc idilen sanduklar bir milyonu geçdiği gibi beş sene sonra bu ‘adedin üç milyona bâliğ olması ümid idilmekdedir.

Portakâlı denk idecek sandukları Rusyâ ve Avusturyâ’dan getirtiyoruz. Bunların beheri bize üç guruşa mâl oluyor. Ya‘ni yâlnız portakâl mahsûlünün hârice sevkî içün senede **(sayfa 51)** 30000 lirâ-yı ‘Osmânî viriyoruz. Ta‘bir-i âhirlerle ihrâc olunân beher sanduk içün Avrupâ’ya mu‘ayyen bir resm edâ eyliyoruz. Bu resm, hükümetin istifâ itdiği virgüden üç dört def‘a fazladır. Tabi‘atın ne suretle bizden intikâm aldığına birâz i‘taf-ı nazar itse fenâ olmâz.

(4)-Ormânların Mahvı ve Tahribini Tevkıf İdecek Risâil: Ormânların mahv ve tahribini men‘ ve yeniden ihdâs ve ihyâsı, kaziyeleriyle iştigâl iden hükümâtın icrâ itdikleri tecârib-i husûsiye sâyesinde işbu mühim keyfiyetin kavâninle, vâsi‘ ve âkîlâne bir suretde tevzi‘i lâzım gelen tahsisâtla, müntehib ve güzide me’mûrînle, gayet dakik ruh-ı tetebbu‘la kâim olabileceğini ânlâdılar.

Memleketin ‘âdetâ hayâtıyla ‘alâkadâr olân bu mühim işlere girişecek hükümet ilk evvelâ hatab ve kereste kat‘ıyâtının ve bu gibi mahsûlât-ı tabi‘iye ihrâcâtının şerâitini ta‘yin ve tahdid iyler. Neşvü-nemâ devresi esnâsında kat‘ıyâtın men‘iyle yâlnız sıcâkların hüküm-fermâ olduğu zamânlarda bu ‘ameliyâtın ifâ ve icrâsına müsâ‘ade-i i‘tâsı elzemdir.

Bundan bâşka ağâçların rahnedâr olmasını intâc iden köklerin kopârılmasını men‘ ve mer‘âları tanzim iylemek zarûrî olduğu gibi ormânların tahribinde pek büyük birer ‘âmel teşkil iden keçiler üzerinden rüsûm âlmak ve koyun resminden vazgeçmek dahi ormânların hayâtı nokta-i nazarından pek ziyâde elzemdir.

Zeytunliğe tahvil idilen her dâğlık arâzinin üç seneden on seneye kadar bir müddet içün rüsûmdan ma‘füvv tutulmasına dair kânun neşr idildi ise de bundan pek âz kimse istifâde itmişdir. Zâten etbâ‘ olunân vesâil-i teşvikıyeye nazarân hadd-ı â‘zamisi on sene olân işbu mu‘âfiyetin müddeti pek âzdır. Zeytunliğe tahvil idilen her dâğlık arâzinin on beş sene kadar bir müddet içün rüsûmdam ma‘füvv tutulması icâb ider. Bütün bu tedbirleri zikr iderken şimendokur idârelerine yetişdirmek içün zâlim hatab müte‘ahhidlerinin yâş ve kuru ve müsmir veyâ gayr-ı müsmir ağâçlara olân ta‘ad-diyât-ı bi-insâfânelerini der-hâtır itmemek kâbil değildir **(sayfa 52).**

10- HAYÂT-I NEBÂTİYE

Ahvâl-ı ‘umûmiyyesini tedkike me’mûr idildiğimiz üç livânın hayât-ı ‘umûmiyye-i nebâtiyesi, mezkûr livâların münkasım bulundukları üç mıntıkanın ahvâl-ı iklimiyesine göre tebdil itmekdedir. Sâhil, bâşdan bâşa Bahr-ı Sefid havzasının hayât-ı nebâtiyesi zümresine dâhildir ki sâir mıntıkalardaki hayâtdan yeşil, sâbit ve sert yâprâklı şecerelerin kesreti ve çâbuk solân ilkbahâr nebâtâtıyla temeyyüz ider. İşbu nebâtâtla Suriye sevâhili, İspânyâ, Cezâir ve Sicilyâ iklimine ziyâdesiyle müşâbehet arz iyler. Beyrut civârında kesretle yetişen tesbih ağâcı ve sevâhilin ötesinde berûsinde neşvü-nemâ bulân cemiz ağâçları iklimin memâlik-i Hâreninkine iyice takrib itmekde olduğuna birer delildir. Lübnân’ın şath-ı mâil şarkısiyle Filistin’in sâir dâğlarındaki hayât-i nebâtiye şark isteplerinkine pek benzer. Burâlarda sincâbî birçok tikenler, otlar çiçeksiz sincâbî ve tüveyc-i şefevî şeklinde pârlâk ilkbahâr nebâtâtı yetişir. Bundan başka bütün yeşil nebâtâta ve bir de küçük ormân hâlinde yâprâğı tikenli mişe ve fıstık ağâçlarına ve bir de fasıla-ı sanoberiyeye mensûb eşcâra tesadüf olunur.

Husûs-ı ikliminden dolâyı mıntıka-ı Hâre hudûdunda bulunân Nübâ ve Habeşistân mıntıkalarına müşâbih olan Şeri‘a Havzasında (uşer) ta‘bir olunân ve Sahrâ-yı Kebir’in cenûb mıntıkalarında yetişen nebâtâtla şemsiye biçiminde bir nev‘ Akâsyâ ve manzarası garib olân Yâz ağâcı **(*Maringa aptera*)** ve Havle ile Tiberyâ gölleri sevâhalinde Pâydos ağâçları yetişmekdedir.

Mahsûlât-ı zirâ‘iyeye gelince memleket, ziyâdesiyle münbit mıntıkalar ‘idâdına idhâl idilmese bile mahsûlâtı, ahâli-i mahalliyeyi idâre idecek derecede mebzûldür. Yâfa ve Hayfâ ovalarında buğdây bire sekiz ve ârpa bire 15 virdiği nâdir değildir. Kurûn-i kadîmede pek büyük bir ehemmiyeti hâiz olub ve fakat kurûn-i

vustadan beru yakın zamâna kadar ihmâl idilen bağcılık, Suriye'de ahirân ecnebî muhâcirleri tarafından ihyâ idildi. Lübnân'da, Hayfâ'da ve Yafâ'da mükemmel bâğlar vücûda getirildi.

Hayfâ kazâsı ahirân bâğcılık ile iştihâr itmiş bir kazâ olub hatta bundan birkâç sene mukaddem istihsâl idilen üzümlerden dört milyon kiloya karib şarâb i'mâl idilmiş ve bin üç yüz on üç senesinde Hayfâ'ya tâbi' Zamârin karyesinde Bâron Roçild tarafından mükemmel **(sayfa 53)** bir şarâb fabrikâsı inşâ itdirilüb orâda hâl-ı hâzırda şarâb, râkı ve konyâk i'mâl idilmekdedir.

Yetişen üzümler nefâset, kemiyet ve keyfiyetçe makbûl olduğu hâlde ne çâre ki birkâç sene evvel zuhûr iden floksera hastalığından bâğların kısm-ı külliyesi harâb olmuşdur. Bu müdhiş hastalığın harâb itmiş olduğu bâğları telâfî itmek içün seneden seneye Âmerikâ asma çubuklarıyla yeniden bâğlar vücûda getirilmekdedir. Âmerikâ âsma çubuğu yetişdirmek üzere Zamârin karyesinde İkâ Cem'iyet-i Museviyesi tarafından beş dönümlük bir ferrânlık vücûda getirilmişdir. Bundan başka 'İtliyet numûne târlâsında Âmerikâ'dan celb olunân muhtelifu'l-cins âsma çubuklarının her cinsi burâ iklimine göre hângi ve ne gibi toprâkda ve yerli ve Avrupâ çubuklarından hângileriyle terkibleri icâb ideceği tecrübe idildikden sonra tevzi' idilmekdedir.

Toprâğın muhtelif mahallerinde kâlkerin mikdâr-ı asgarisi yüzde 8 ve a'zamisi yüzde 25-30 olub vasatisi ise yüzde 10-18 kadardır. Hükümet-i seniye tarafından te'sis idilmesi iktizâ iden Âmerika âsma fidânlığından husûle gelecek çubukların yerli ahâliye tevzi'iyle burâların teşkilât-ı arziyesi i'tibârıyla bâğların yetişdirilmesine fevka'l-'âde müsâ'id olân tepe ve bâyırlarda yeniden bâğ garsiyâtının icrâsı pek elzemdir.

Suriye'ye dördüncü 'asr-ı milâdide idhâl idilen dut ağâçlarıyla yakın zamânlarda ipek böceğine virilân ehemmiyetden dolâyı ziyâdesiyle i'tinâ idildi. Bütün Beyrut vilâyetinde (4500) hektâr vüs'atında bir arâziyi işgâl iden 9,170,000 dut ağâcının 120,000'i 'Akkâ sancâğında mevcûddur.

Suriye âğâçları ârasında pek mühim bir mevkı' işgâl iden zeytun ağaçları her üç livânın ova ve yâmaçlarında kesretle bulunmakdadır. Husûsiyle Nâblus ve 'Akkâ sancâklarının birçok yerleri bu kıymetdâr ağâçla mestûrdur. Zürrâ', işbu ağâçları hiçbir suretle tımâr itmeyub hâliyle terk itmekde ve ba'zı ashâb-ı merâk ise bunları te'sirât-ı semâviyeden muhâfaza içün kışın ağâçların etrâfına tâşlar vaz'

iylemekdedir. Ba‘zıları dahi 50-60 sântimetre tûlunda ve 70-80 sântimetre ‘arzında toprâk yığınlarıyla örtmekde ve kış mürûr itdikden sonra yığınları bozmakdadır. Âlmân ve Musevî kolonilerinde mârü’z-zikir ‘ameliyâtdan mâ‘adâ her sene ağâçların etrâfındaki arâziyi güzelce sürdükden sonra lâzım gelen tımârı icrâ iderler ve 2-3 senede bir gübrelerler.

Âlınân mahsûlâtın kısm-ı külliyesini yâğ çıkârmağa ve kısm-ı cüz’îsini yemeğe hasır iylemekdedirler. Hayfâ’ya tâbi‘ ‘İtliyet köyündeki Musevî tecârib-i zirâ‘iye istâsyonunun kaleme aldığı fennî (**sayfa 54)** râpordan müstebân olduğu üzere yerli nev‘lerden âlınub tahlil idilen 25 numûneden en ziyâde yâğ mikdârı yâlnız yüzde 36,86’ya vâsıl olmuşdur. Bu zeytun ağâcının yânıbâşında bulunân diğer bir ağâcın mahsûlü tahlilde ma‘at-teessüf yâlnız yüzde 19,54 mikdârında yâğ virmişdir. Binaen‘aleyh evvelce zan olunduğu gibi zeytun yâğının nisbeti yâlnız toprâğın nev‘inden ilerû geldiği tezâhür idiyor.

Mezkûr iki yâğ numûnesi Kârmel Dâğı arâzisinde bulunân iki ağâçdan âlınmışdır.

Mu‘âyene idilen 25 numûneden:

Yedisi yüzde 30’dan ziyâde

Onbiri yüzde 25’den “

Ve diğerleri de asgarî olarak yüzde 19,54 mikdârında yâğ ihtivâ itdikleri tebeyyün itmişdir.

En iyi ecnebî nev‘lerinden üçü Zamârin karyesinde gars idilerek ba‘de’t-tahlil âtîdeki zeyt mikdârı elde idilmişdir.

	(a)	(b)	(t)
Zeytun yâğı mikdârı yüzde.	21,49	26,05	24,59

Zeytun ta‘sirhânelerinden âlınân yâğ mikdârı nisbetine gelince; ecnebî ve yerli nev‘leri kârışık olarak yüzde 16-18 yâğ virdikleri hâlde en iyi yerli cinsler yüzde 23-25 ve ba‘zân (30)’a kadar yâğ virmişlerdir. İşbu erkâm, yerli zeytun ağâcının ecnebilerden dahâ ziyâde istifâdeli olduğunu isbât idiyor. İşbu kıymetdâr mahsûlâtdan bâşka her üç livâda meyvedâr ağâçlara dahi heves idilmekde olub portakâl ve limon en mühimlerini teşkil ider. Yâlnız bu son meyveden vilâyetin

hâsılât-ı vasâtiye-i seneviyesi 28 milyon kilo grâm kadardır. Saydâ kasabası ruhnevâz, dilber ve kuket portakâl ağâçlarıyla şöhret-şi‘ârdır.

11- HAYÂT-I HAYVÂNİYE

Beyrut vilâyetinin cenûbunda berrî hımârlara tesâdüf olunduğu gibi Şeri‘a Vâdisinde hirâset ve felâhatda kullânılân mândalar dahi mevcûddur. Ekseriyâ dâğlarda serseriyâne dolâşan kurdlar kış mevsiminde irtifâ‘ı âz olân ovalara ilticâ iderek bu münâsebetle târlâların tahribine ve hayvânât-ı ehliyeye ve dahi insânlara hücûma koyulurlar. Yabân domuzu ekseriyetle çâlı **(sayfa 55)** çırpının sık bir hâlde bulunmasından mürûr-u ‘ubûru mümkün olmayân Şeri‘a Vâdisinin ba‘zı köşelerinde kesretle bulunur. Tâbur Dâğında bulunmakda olân pârslar, tâvşan ve ceylânlarla ta‘ayyüş iderler. Havle Gölünün etrafında su kuşlarına ve vahşi kanârya ve kazlara kesretle tesâdüf olunur. Zehirli yılânlar, kertenkele vesair hayvânât-ı zâhfe Şeri‘a Vâdisinde ve Gur’da kesretle bulunur. Kaysâriyye şehr-i kadîmi civârında denize dökülen Nehrü’l-Zerka ile Nehrü’l-Makta‘’da timsâhlar mevcûd olduğunu iddi‘â iden birçok zevât vârdır. Doktor (Lortel)’in tedkikâtına nazarân işbu iki nehrin timsâhları Nil Nehrinin müdhiş hayvânlarına hiçbir vech ile benzemezler. Boyları bir buçuk metreyi tecâvüz itmeyen bu hayvânlar, yâlnız mârt âyında nehirden sâhile çıkarak yumurtalarını bırâkır ki bu esnâda insânın bunlardan sâkınması icâb ider.

Filistin’in hayât-ı hayvâniyesi Âsyevî olmakdan ziyâde Mısrîdir. Timsâhların Cude nehirlerinde bulunduğunu zikr iden târih-i tabi‘i mütehassısı (Tristram) diyor ki ‘acabâ târih-i kadîmde Cude nehirleriyle Nil ârasında bir irtibât mevcûd değilmi idi? İklim cihetiyle Âfrikâ’ya benzeyen Gur mıntıkası hayât-ı hayvâniye ile de ‘aynı müşâbeheti ibrâz iyler. Şimdiye kadar Filistin’de görünen 322 cins kuşun 58’i Nil havzasında ve Âfrikâ-yı şimâlide dahi müşâhede olunmuşdur.

12- MAHSÛLÂT-I SANÂ‘İYE

Beyrut vilâyetinde sanâyi‘-i cesimeden eser kâlmâmışdır; yâlnız sanâyi‘-i zirâ‘iye ehemmiyetini gâib itmedikden bâşka biraz terakkî bile itmişdir. Vilâyetin ötesinde berûsinde epeyce mikdârda un ve zeytun yâğı fâbrikaları mevcûd olub bunların kısm-ı a‘zamı pek ibtidâi bir hâlde su veyâ hayvânla işledilmekdedir. Bütün vilâyetde su ile müteharrik 100’den fazla ve bir o kadar da havâ ile işler un fâbrikası mevcûddur. Nâblus ve Trâblus şehirlerinde sâbun i‘mâlâtı epeyce âsâr-ı terakkî göstermekde olub yâlnız sermâyedârananın hepsi medeniyet-i garbiyeye âşinâ

olmadıklarından i‘mâlathâneleri pek ibtidâi bir hâlde kâlmışdır. Nâblus’dan bahs idiliyorken bu keyfiyet âyruca tevzi‘ idilecekdir.

Son senelerde Frânsızlar tarafından Suriye’ye idhâl idilub âz müddet zarfında yerliler ârasında ta‘ammüm iden albümin ve yumurta sârısı i‘mâlâtı bi’l-hâssa şâyân-ı dikkatdir. İşbu san‘atın masrafı âz ve müşkülâtı hemân hemân yok gibi olub yerliler bunun sırrını ecnebilerden çâlmağa **(sayfa 56)** muvaffak oldular ve kendileriyle dehşetli bir rekâbete girişdiler. İki sene evveline gelinceye kadar (tabi‘î muhârebe-i târih i‘lânından evvel) muzafferiyet, ahâli tarafına temâyül idiyordu. Yâlnız yerli fâbrikalar Avrupâ’ya beher kilosu 3,5 frânkdan 10,427 kilo albümin ve beher kilosu bir frânkdan 58,645 kilo yumurta sârısı ihrâc itmişlerdi. İcrâ idilen dakik bir hesâba göre bir kilo albümin yumurta sârısının istihrâcı içün 60 yumurtanın sarfı lâzım geldiğine nazaran bu rakamlar içün senevî:

	Yumurta	3,518,700
Avrupâ’ya ihrâc olunân	yumurta	1,334,800
	Yekûn	4,853,500 yumurta istihlâk idiliyor.

Dimek ki Beyrut vilâyeti senede istihlâkât-ı mahalliyeden bâşka 4,853,500 ‘aded yumurta ihrâc idiyor dimekdir. Böyle kârlı iş birçoklarını tâvuk beslemeğe teşvik itdi. Sanâyi‘-i nesciye, kemiyet husûsunda husûfa uğrâmakla berâber hâlâ keyfiyetde mevkı‘-i mümtâzını muhâfaza itmekdedir. Beyrut’un, ‘Akkâ’nın, Trâblus’un mensûcât-ı kutniyesi ve bâ-husûs Trâblus’un mensûcât-ı hariresi ma‘rûfdur. Bu i‘mâlâthânelere lâzım olân mevâd-ı ibtidâiyenin bir kısm-ı mühimi Cebel-i Lübnân’dan gelir. Cebel-i mezkûr, Trâblus fâbrikalarına senede 350,000 ve Beyrut’dakilere 200,000 kilogrâm sıkletinde koza sâtmakdadır.

İplik hâline ifrâ‘ idilen ipeğin bir kısmı Mârsilyâ’ya ihrâc olunub kısm-ı diğeri arâbesk nakışlarla müzeyyen ince ipekliler nesc iden Beyrut fâbrikalarında istihlâk olunmakdadır.Bundan başka Beyrut, Trâblus ve Saydâ’daki i‘mâlâthânelerde alâca ta‘bir itdikleri ipekli veyâ pâmuklu mensûcât dahi i‘mâl olunur. Burâlarda kırmızıya boyânmış ipekler Avrupâ’nın en mühim sergilerinde mazhar-ı takdir olmuşdur.

Beyrut şehrinden Avrupâ’ya gönderilen âltun veyâ gümüş ma‘mûl ziynet işleri epeyce rağbete mazhar olduğu gibi i‘mâl idilen âltun ve gümüş tellerden kafes

şeklinde bir nev‘ kuyumculuk Viyâna sergisinde birinci dereceden madâlyaya nâil olmuşdu.

Bu gibi ince, zarif ve zevk-i selim mahsûlü olân ‘Osmânlı ziynet işleri Portekiz’den bâşka hiçbir Avrupâ memleketinde taklid idilemedi. İtâlyâ’nın Cenevre şehrinin kuyumculuğu gerek san‘at ve gerek intizâm-ı hudûd ve zevk-i selim nokta-i nazarından pek âşağıdır.

Beyrut’da, Saydâ’da, Nâsra’da ve vilâyetin büyük şehirlerinde yâpılân sadefle işlenmiş evâni‘-i haşebiye birçok erbâb-ı merâkın nazar-ı takdir ve tahsinini celb itmekdedir **(sayfa 57).**

13-UMÛR-I ZİRÂ‘İYE

Umûr-ı zira‘iye hakkında vukûf ve ihtisâsiyle ma‘rûf fâzl-ı muhterem Hüseyin Kâzım Bek Efendi taraflarından kaleme âlınân işbu makâle-i mahsûsayı ‘aynen derç idiyoruz:

1-Suriye Zirâ‘atine Müte‘allık Bir İki Söz: Suriye’nin hângi tarafına bâkılmış olsa, zirâ‘atin hâl-i ibtidâi ve tabi‘ide kâldığı, ‘ilmin ve ‘ilm ile ‘alâkadâr olân san‘atların tekâmülünü ta‘kib idemediği görülür. Bu nakısa, zirâ‘atden beklenilen istifâdeyi mahdud bir dereceye indirmişdir. Diğer tarafdan da toprâğın iklimin ve havânın feyz-i te’siriyle bu memleketde zirâ‘at, Ânâdolu’nun birçok yerlerinde olduğu gibi, hâl-i tabi‘iden büsbütün uzâklâşmâmışdır. Ânâdolu’nun düz ovâlarında, vâsi‘ yâylâlarında, ‘ârzalı kırlarında en müsâ‘id yıllarda bire beş ve âltıdan ziyâde hâsılât âlınamâyor; Mahsûlâtın âlub kâldırdığı ‘anâsır-ı gıdâiye ile seneden seneye kuvvetden düşen târlâlardan iyi kötü bir şey kâzânabilmek tabi‘atın ve tesâdüfün lütfûna kâlmış iken Suriye’de havânın ve toprâğın dahâ müsâ‘id ve dahâ feyyâz olması sâyesinde en ibtidâi bir tarzda yâpılân zirâ‘atle, mümkün olduğu kâdar çok ve iyi hâsılât yetişdiriliyor. İktisâdiyât-ı zirâ‘iyeye göre Ânâdolu zirâ‘ati -- en çok emek ve en âz masrafla en âz hâsılât âlmak-- hükmüyle ta‘rif idilebilir. Hâlbuki Suriye zirâ‘ati, iktisâd nokta-i nazarından da âz çok bir kâr bırâkıyor ve zirâ‘atin bu memleketde mühim bir ‘âmel ve müessir olduğu görülüyor. Bu feyz ve rüçhan şübhesiz iklime ve toprâğa ‘âiddir. Zirâ‘at ‘ilmine göre Suriye’de yâpılân zirâ‘atin Ânâdoludaki tarz-ı zirâ‘atden pek çok tehâlif itmediği muhakkakdır. Suriye’nin eski ve yeni zirâ‘ati ârâsında bir mukâyese yapmak ve zamânın vücûda

getirdiği farkları görmek pek fâidelidir. Ve bu eski devirlerde nisbetle hâsılât-ı zirâ‘iye hiss idilecek kâdâr âzâlmışdır.

Fakat bu hâl, dünyânın bâşkâ memleketlerinde de böyle olmuşdur. Her tarafda toprâklardan mütemâdiyen ba‘zı şeylerin âzaldığını, şerâit-i iklimiye ve zirâ‘iyenin en ma‘mur yerlerden en uzâk memleketlere kâdâr her tarafda bozulub değişdiğini herkes biliyor. Dünyânın büyük bir kısmı eski devirlerde vâsi‘ ve sık ormânlarla kâplânmış iken şerâit-i iklimiye ve zirâ‘iye şübhesiz bâşkâ idi. Ormânların tahribi, çâlılıkların kesilmesi **(sayfa 58)** dünyânın manzarasını değişdirdi. Ormânlardan ve çâlılıklardan âçılân münbit târlâlardan ilk senelerde âlınân hâsılâtın iyiliği ve çokluğu bu yolda yürümek içün insânlara cüret virdi. Ormânlardan âçılân yerler seneden seneye genişledi. Birkâç sene sonra kuvvetden düşen toprâkların gâib itdiği ‘anâsır-ı gıdâiyeyi geri virmek usûlleri bilinmediği içün her tarafda ormânlar insâfsızca kesildi ve yeniden yeniye târlâlar âçıldı. Bu yüzden meydâna çıkân arâzi her memleketde toprâkdan yâşâyân halkın ihtiyâcından kât kât ziyâde oldu. Ormânlar âzâlub fenâ ve kuvvetsiz toprâklar meydânda kâldı ve o zamân sefâlet-i zirâ‘iye bâşlâdı… Yâlnız ba‘zı memleketlerde ‘ilmin ve sanâyi‘in, zirâ‘ati düşürdüğü yerden kâldırâbileceği ânlâşıldı. ‘İlim, kimyâ-yı zirâ‘i otların toğrâkdan ne gibi şeyler âldığını ve bir dûziye toprâkdan eksilen bu ‘anâsırı kimyâyı, ma‘deni ve sanâyi‘i mâddelerle târlâlara geri virmek ve bu sâyede her zamânda ve her yerde toprâkdan iyi ve çok hâsılât âlabilmek imkânı olduğunu vâzhen gösteriyordu. Pek yâkın devirlere kâdâr toprâkla otlar ârasındaki münâsebetler ânlâşılamâmışdı. Toprâğa otların köklerini tutmakdan bâşkâ bir vazife viriliyor ve ehlî ve yâbâni bütün nebâtâtın dâl ve yaprâklarıyla havâdan yâşâdığına inânılıyordu. Otların mürekkebâtıyla toprâkların ‘anâsırı ârâsındaki münâsebetler tamâmiyle ânlâşıldıkdan sonra zirâ‘atın tesâdüfe tâbi‘ bir iş hâlinden kurtârılacağına ümidler çoğâldı. Zirâ‘atin birçok nazariyeleri bir kimyâ dârü’l-istihzârında hall idilen bir mu‘âdele-i fenniye hâlini âldı. ‘Alimler, bizim ekdiğimiz otları tahlil itdiler ve her birinin toprâkda ne gibi ‘anâsır-ı inbâtiye ârâdığını ânlâdıkdan sonra bu ‘anasırı, otların ekileceği toprâklara virmek çârelerini düşündüler. O vakit de toprâkları kuvvetden düşürmemek usûlleri bulundu ve burâdan --zirâ‘at-i mütenâvibe-- gibi ‘ilmî ve fâideli bir usûl meydâna çıkdı. İnsânlar ‘ilm ve san‘at sâyesinde tabi‘ata ve toprâğa tahakküm idebilmek yollarını buldular ve iklimin ve havânın ‘ârzalarına kârşı çâreler ârâdılar.

Bunun içün toprâkların dâhâ bâşkâ tarzda işlenmesi zirâ‘at-i mihânikiye âletlerinin kullânılması, hâsılâtın tenvi‘i, çâpâlâma ve sürgüleme gibi pullukların ve sâbânların derin ve âğır işlerini tamâmlâyân hafif ve yüzden sürmeler, çâpâ mâkineleri yerine ve toprâğın ihtiyâcına göre tefcir ve iskâ usûlleri… İklimin têsirini, çiftçiliğin fâidesine olmak üzere ta‘dil itdi ve zirâ‘at-i râtıba ve yâbse tarzlarıyla tabi‘ata az çok galebe itmeye imkân bulundu. ‘İlmin ilerlemiş olduğu memleketlerde zirâ‘at bu ta‘rif itdiğimiz şekilleri âldı ve zirâ‘at her ma‘nâsına göre bir fen ve san‘at oldu. Suriyemizi bi’t-tabi‘ bu memleketlerden biri ‘add ideriz. Fakat tabi‘atın burâda bâşkâ yerlerimize nisbetle dâhâ feyyâz **(sayfa 59)** olduğunu söylemişdik. Sebeplerini mutâla‘a itmek fâideden hâlî değildir: Târih bize eskiden Suriye sâhillerinin tâ içerilere doğru vâsi‘ ormânlarla kâplânmış olduğunu, Fenike ticâret-i bahriyesinin bu memleketde revâc ve hayât bulduğunu gösteriyor. Româlılar zamânında Havrân’ın en çok zahire yetişdiren bir yer olduğunu biliyoruz. Burâda te’sis iden büyük ve müte‘addid şehirlerde hayâtın toprâkdan çıkârıldığında şübhe idilemez… Fakat bu zamânların şerâit-i iklimiyesi bizim idrâk itdiğimiz ‘asrın şerâitiyle nisbet idilemeyecek kâdâr dönüşmüşdür. Ormânlar âzalmış, toprâklar kuvvetden düşmüş, nehir yâtaklarının dolup yükselmesinden câ-be-câ göller ve bâtaklıklar vücûda gelmişdir. Bununla berâber Suriye’nin toprâğı ve havâsı yine feyzli kâlmış, eski Havrân bu zamânında buğdây memleketi olmak rüchânını bütün bütün gâib itmemişdir. Bu hâl-i âtiyâ bu memleketin zirâ‘atine ‘ilmî ve ma‘kûl bir şekil virebilmek içün bize pek büyük ümidler bahş ider. Ve burâda sarf idilecek sermâyelerin, emeklerin gâib olmayacağını ânlâdır…

Beyrut vilâyetinin dâhâ doğrusu Suriye zirâ‘atinin ‘ilm nokta-i nazarından ta‘rifi, şâyân-ı istifâde değildir. Toprâğın henüz pek ibtidai bir tarzda ve son derecede basit ve sâde âletlerle işlendiği bu memleketde çiftçilikden çıkârılân fâidelerin mahdud bir derecede kâldığında şübhe yokdur. Zirâ‘at-i mütenâvibenin kimyevî ve ma‘denî, ‘anâsır-ı inbâtiyenin, zirâ‘at-i mütekâsifenin te’mîn itdiği mebzûl hâsılâta ve büyük kârlara burâlarda intizâr idilemez. Diğer tarafdan da şerâit-i iktisâdiyeyi hesâba koymak ve bunun zirâ‘atdeki te’sirlerini nazar-ı i‘tibâra âlmak lâzım gelir. Burâsı münker olmâmakla berâber Âkdeniz boyunca uzânân Beyrut vilâyeti sâhilleri şose yollarıyla, şimendokurlarıyla, bahr-ı vesâit nakliyesiyle, zirâ‘ate dâhâ müsâ‘id şerâit-i iktisâdiye hâzırlâmakdadır. Zirâ‘atin âncâk bu gibi uygun şerâitde fâideli ve kârlı olabildiğini herkes bilir. Bu nokta-i nazara göre bu memleketin zirâ‘ati, kolla

kuvvetden dâhâ bâşkâ şeyler de kâzândırmakdadır. Bâ-husûs şerâit-i iklimiye de bir çiftçiliğe elverişlidir:

Sıcâk, rutubet…. Zirâ‘atin bu iki mühim şartı bu memleketde mebzûldür. İklimin ıttırâdı, mevsimlerin intizâm-ı ta‘âkibi, yâğmurların mebzûliyeti gibi müsâ‘id şerâit eksik değildir.

Lübnân'ın tâşlık ve ‘akîm sırtlarından bâşkâ vilâyetin hemân her tarafında hayât-ı arzın bi-nihâye füyûz ve bedâyi‘i görülür. Tabi‘at her yerde insânın yüzüne güler. Suriye Kıt‘ası bugünkü hâliyle de şübhesiz bir zirâ‘at memleketidir. Şimdi siz ‘ilmin ve sanâyi‘in tekâmülünden ilerû gelen me'serâyı bu yere getiriniz, ormânları mümkün olduğu derecede yeniden yetişdiriniz, toprâkları tabi‘atda pek mebzûl olân ‘anâsır-ı gıdâiye ile cânlândırınız, denizin sevâhile **(sayfa 60)** istilâsına mâni‘ olunuz, gölleri ve bâtâklıkları kurudunuz, târlâları sulâmak çârelerini bulunuz, tohumlara i‘tinâ idiniz, sun‘î çâyırlar yetişdiriniz, tabi‘atın tav‘ı kuvvetleri olân ormânlardan ve çâyırlardan istifâde yollarını ârâyınız. O zamân Suriye âz vakitde dünyânın en müterakkî zirâ‘at memleketleri sırâsına geçer. Şu kâdâr ki tarz-ı zirâ‘ati de iyileştirmek husûsuyla zirâ‘at-ı mütenâvibeye revâc virmek lâzımdır. Ve bu sâyede memleketde ‘ilmî ve ma‘kûl bir usûl-i zirâ‘at vücûda gelmiş olur. Hâl-ı hâzırda Beyrut vilâyeti buğdây ve ârpâdan bâşkâ yine hububâtdan sâyılân, bakla, ful bakla, dârı ve mercimek gibi birçok şeyler yetişdirmekdedir. Yâlnız münâvebe-i zirâ‘at en ibtidai şeklinden bir sene ânız ve ertesi sene nadâsdan henüz uzâklaşmâmışdır. Üç dört senelik bir zirâ‘at-ı mütenâvibe usûlü bilinmiş olsa toprâklardan dâhâ ziyâde istifâde idilir, târlâların bütün bütün kuvvetden düşmesine sebebiyet virilmez ve çâyırlar yetişdirilmek suretiyle çift hayvânlarının cinsleri iyileşdirilmiş olur. Yerine göre üç veyâ dört ve belki dâhâ ziyâde senede bir def‘a hububât zirâ‘atinin toprâklardan âlub götürdüğü ‘anâsır-ı inbâtiye bir devre zirâ‘at-i mütenâvibenin diğer senelerini işgâl iden mütenevvi‘ hâsılât ile ve târlâlara virilen gübrelerle i‘âde idilir. Yine bu dozda insânlara ve hayvânlara en iyi ve mebzûl bir gıdâ viren pâtâtes, pâncâr, hâvuc ve emsâlî köklü otların zirâ‘ati ta‘mim ider, yâş ve kuru otlarla hayvânlara bol ve mugaddi bir yiyecek hâzırlânır. ‘İlmî usûl zirâ‘atin vireceği menfâ‘atleri ânlamak içün uzâklara gitmeye lüzûm yokdur. Hayfâ'da ve dâhâ birkâç yerde Avrupâlı muhâcirlerin te'sis itdikleri numûne ve tecrübe târlâlarında, köylerde bu tarz zirâ‘atin bütün feyzlerini görmek mümkündür ve bizim --zirâ‘at-ı isti‘mâriye-- ta‘bir itdiğimiz bu Avrupâ usûlüne taklid ile Suriye zirâ‘atinin her yerde ileri

götürüleceğine i‘timâdımız vârdır. Bu tarzda hâsılâtın toprâklardan âldığı ‘anâsır-ı gıdâiye tabi‘i ve sun‘i vâsıtalarla, tenvi‘-i zirâ‘atle, âdî ve kimyevi gübrelerle yine toprâğa i‘âde idilmiş olur. Memleketimizde sefâlet-i zirâ‘iyeyi bertaraf idecek, toprâklara ve insânlara feyz ve hayât virebilecek âncâk bu usûl zirâ‘atdir. Muhâcir köyleri Suriye içün birer --çiftlik mektebi-- ve --zirâ‘at-i tecrübe-- târlâsı hükmündedir. Burâlarda iklimin şerâiti, havânın têsirleri, toprâğın mürekkêbâtı uzun uzâdıya tedkik idilmiş ve iş, yeniliğin tereddüdlerinden, endişelerinden uzâklâşdırılmışdır. Hayfâ civârında zirâ‘at-ı mütenâvibe usûlünde ekilen târlâların virdiği çok ve iyi hâsılât ‘ilme istinâd iden çiftçiliğin te’mîn idebileceği fâideleri ânlâdır. Şurâsını da unutmâmalıdır ki zirâ‘atde de tedricî bir inkılâb ve tecdid, pâyidâr olabilir. ‘Asırlardan beri en ibtidâi bir tarz-ı zirâ‘atin cârî **(sayfa 61)** olduğu bir memleketde birdenbire en mükemmel ve ‘ilmî bir tarz zirâ‘ate, zirâ‘atde gâye olân münâvebe-i zirâ‘iyeye geçilemez. İklimin, toprâğın, iktisâdi ve ticâri şerâitin te’sirleri âltında zirâ‘at-ı mütenâvibenin bâşkâ bâşkâ şekiller âlması lâzım gelir. Bu eşgâli bildirecek esbâbı dâhâ evvelden düşünmeye mecburuz. Zirâ‘ati isti‘mâriyede ya‘ni vilâyetin ba‘zı noktalarında Avrupâ’nın ‘ilmî zirâ‘atine imtisâlen yâpılân emvâlde bu söylediğimiz şerâit gözedilmiş ve diğer tarafdan da toprâkların kâbiliyeti, iklimin te’sirleri âyrı âyrı tedkik idilmiş olduğundan bu tecrübelerden bâşkâ yerlerde de istifâde idilmek mümkündür. Beyrut ve Suriye zirâ‘atinin ileri gitmesine zirâ‘at-ı isti‘mâriyenin mühim bir sâik ve ‘âmel olduğunda şübhe yokdur.

Zirâ‘at-ı mütevessi‘e ve mütekâsife ta‘birlerinin delâlet itdikleri hâl ve ma‘nâ bu ‘ilmin mütehassıslarınca ma‘lûmdur ve her iki tarz zirâ‘ati icâb itdiren esbâb ve ‘avâmil vârdır. Zirâ‘atden âz çok bir istifâde idilmek içün bu sevâikin tedkiki lâzım gelir. --En çok bir sermâye ile en en âz bir yerden mümkün olduğu kâdâr ziyâde hâsılât âlmak ‘ilmî ve san‘atı olân-- zirâ‘at-ı mütekâsife- âncâk sermâye-i zirâ‘inin , kimyevî ve ma‘denî ‘anâsır-ı inbâtiyenin mebzûlen bulunduğu yerlerde her dürlü hâsılât-ı zirâ‘iyenin kolâyca ve en müsâ‘id şerâitde elden çıkârılabildiği ve ‘ilim ve san‘atın kolâylıklarından en vâsi‘ mikyâsda istifâde idilen mütemeddin ve müterakkî memleketlerde yapılabilir. Bu tarz, bir yer de dâhâ didiğimiz gibi zirâ‘atde gâyedir ve her tarafda bu gâyeye doğru yürümek lâzım gelir. Bi’l-‘akis --en âz masrafla en geniş bir yerden âz çok hâsılât âlmak san‘atı olân-- zirâ‘at-ı mütevessi‘e bizim memleketlerimize, bizim iktisâdî ve ictimâ‘î şerâitimize dâhâ uygun olân bir tarzdır. Herhangi bir memleketde gâye-i zirâ‘iye, zirâ‘at-ı mütevessi‘eden zirâ‘at-ı

mütekâsifeye geçmekdir.Bunun esbâb ve sevâiki, bu tarzdaki tekâmülü kolâylaşdırân veyâ güçleşdiren şerâiti ârâmak bizi burâda ta‘kib itdiğimiz maksaddan uzâklaşdırır. Yâlnız şu kâdar söylemek isteriz ki; bu gâyeye doğru yol âlmak içün düşünülecek ve hâzırlânacak birçok şeyler vârdır. Ve o zamân tedrici bir tekâmül ile zemin ve zamânın şerâitini, iktisâdî ve ictimâ‘î ‘âmelleri göz önünde tutmak suretiyle sâğlâm âdımlar âtılabilir. İmdî vilâyetin birçok yerlerinde câri olân eski usûlde zirâ‘atin bekâ ve devâmını icâb itiren birçok sebebler vârdır ve bu esbâb mevcûd oldukça değil zirâ‘at-ı mütekâsifeye hatta münâvebe-i zirâ‘ate doğru yürümekden fâide yerine zarar görülür. Şu kâdâr ki bu hâlde bile yâpılâcak ve hâzırlânacak birçok şeyler vârdır. Diğer tarafda da zirâ‘at-ı mütenâvibe ve mütekâsife, Avrupâ muhâcirlerinin müsta‘merelerinde dâimâ taklid ve imtisâl idilecek bir gâye hâlinde durur. Halkda **(sayfa 62)** ârâdığımız isti‘dâd hâsıl olduğu zamân bu taklid kendi kendine vücûda gelir.

Bu i‘tibâra göre yâpılâcak şeyleri şu yolda toplâyabiliriz.

A --- Vilâyetin zirâ‘at ‘ilmî nokta-i nazarından tetebbu‘u,

B --- Zirâ‘atin şiddetle ‘alâkadâr olduğu şerâit-i iktisâdiyenin mutâla‘ası,

C--- Darü’l-Mu‘allimînlerde ve tahsil-i i‘dâdî mekteblerinde tedrisât-ı zirâ‘iyeye ehemmiyet virilmek ve klâsik zirâ‘at kitâbları yâzdırılmak,

D --- Zirâ‘at ‘ilminin en basit ve fâideli nazariyelerinden bâhs ve sâde bir lisânla yâzılmış risâleleri vilâyetin her tarafına dağıtmak,

E --- Senede bir def‘a vilâyetin büyük kasabalarında bir meşher-i zirâ‘at te’sis ve mükâfâtlar i‘tâsı,

F --- Hâsılât-ı arziye umûruna âz bir müddet ve cüz’î bir fâizle ikrâzâtda bulunabilecek bir müessesenin vücûda getirilmesi,

G --- Bir tecrübe olmak üzre bir veyâ iki yerde bir zirâ‘at-ı te‘âvün şirketinin te’sisi,

Bu didiğimiz şeyler hâzırlândıkdan ve zirâ‘atin şekl-i hâzırı ve ihtiyâçları görüldükden sonra memleketin zirâ‘ati birer mes’ele hâlinde meydâna çıkâr.

Suriye toprâklarında pek vâsi‘ bir mikyâsda istifâde idilmek imkânını hâzırlâyân bir şey de meyve istihsâlâtıdır. Vilâyetin sâhili bâşdan bâşa portâkâl, incir, zeytun, hurmâ, muz, üzüm ve emsâlî meyvelerle şeker kâmışı yetişdirmeye son

derecede elverişlidir. Ve böyle istihsâlât ile büyük büyük menfa‘atler ilde itmek işden bile değildir. Sebze ve meyve bâğçevânlığı, bağcılık, ormâncılık, ipekçilik içün bir vilâyetde pek vâsi‘ ve müsâ‘id zeminler vârdır.

Hayvân yetişdirmek, tavukçuluk, tereyâğcılık pek büyük kârlar bırâkân ve zirâ‘atle uzâkdan ve yâkından ‘alâkadâr olân san‘atlardır. Yâlnız zirâ‘at nazarî ve ‘amelî bir ‘ilimdir. Ekseriyâ görünenden ileri geçmeyen i‘tiyâdât ile zirâ‘at-ı ‘ameliyeden pek çok şey kâzânılamâz; ‘ilme ve nebâtât, jeoloji, hayvânât, hikmet-i tabi‘iye, kimyâ ve mihânik gibi fenlerden feyz âlân bir zirâ‘at-ı nazariye ile tekâmüle gidilebilir. İklimden, havâdan iktisâdî ve ictimâ‘î şerâite, gümrük ta‘rifelerinden usûl-i himâyeye kâdâr her şeyi ile âz çok ‘alâkadâr olân zirâ‘atin tekâmülü zemin ve zamânın sevâik ve ‘avâmili tetebbu‘ ile hâzırlânır. Her şeyde olduğu gibi zirâ‘atde de memleketin ‘ilme büyük ihtiyâcı vârdır ve noksân olân budur. Memleketin zirâ‘atden ve zirâ‘i san‘atlardan beklediği şeyler vârdır. Şimdiki hâlde zirâ‘atden sanayi‘e intikâl idilecek devreden çok uzâkdayız. Bâ-husûs sanâyi‘in ileri gitmiş olduğu yerlerde zirâ‘at de bundan pek vâsi‘ bir mikyâsda istifâde itmişdir. Zirâ‘at-ı tabi‘atın ve insâniyetin **(sayfa 63)** mevcûdiyetinden sâdr olân bütün kuvvetlerle ‘alâkadârdır ve insânlığın hayâtıyla mu‘âsırdır. Zirâ‘at ta‘birinde tabi‘at ile insâniyeti hülâsa iden, bunları bir noktada toplâyân bir şey vârdır: Çünki işlenen toprâk ve işleyen insândır. İnsânlığın saffet-i mütemâyizesi ‘aklın tabi‘ata tahakkümüdür ve kuvvâ-yı tabi‘atdan te’mîn ve istihsâl, hayât ve sa‘âdettir. Bu mücâhede, bu müdhiş ve şerefli mübârezenin toprâklarda, târlâlarda, bâğlarda, bâhçelerde cârî olduğunu en kısa ta‘birle fa‘âliyet-i beşeriyenin zirâ‘atde tecellî itdiğini herkes bilir. Beyin ile miğde ârasındaki münâsebâtı da göz önüne getirecek olursak insânlık ‘âlemindeki tekâmülün zirâ‘atle, tabi‘ata tahakküm ile ve onun kuvvetlerinden ve kâbiliyetlerinden istifâde ile bâşlâmış olduğunu i‘tirâf itmek lâzım gelir. Hayâtın bütün fa‘âliyetinde sâik olân zirâ‘atin, esâs medeniyet olduğunda şübhe yokdur.

2-Teşkilât ve Müessesât-ı Zirâ‘iye* : İ‘lân-ı Meşrûtiyetden evvel her tarafda olduğu gibi Beyrut vilâyetinde dahi zirâ‘at teşkilâtı yok idi. Bu emr-i mühimme, 325 senesinden beri Ticâret ve Zirâ’at Nezâret-i Celilesi ehemmiyet virmeye bâşlâmışdır. Mahsûsât-ı muvâzene-i ‘umûmiyyede olân memûrîn, el-yevm yâlnız bir zirâ‘at müdiriyle Hayfâ, ‘Akkâ, Trâblusşâm, Lâzkiye ile Beyrut zirâ‘at mu‘allimleridir. Bir vilâyetin terekkîyât-ı zirâ‘iyesine hidmet idecek şu birkâç me’mûrun gayr-ı kâfî

*** Yazarın dipnotu:** İşbu ma‘lûmât, Beyrut Zirâ‘at Müdiriyeti tarafından gönderilmişdir.

olduğunu gören vâliyyü'l-'âli-i vilâyet 'Azmi Bek Efendi hazretleri 332 senesi husûsî büdçesinin dahâ vâsi' bir suretde tanzimini emir buyurdular. Ve bu suretle 331 senesinin Kânun-i evvelinde Beyrut'da ictimâ' iden meclis, 'umûmi-i vilâyet ve vilâyetin umûr-ı zirâ'iyesi içün 2,430.700 guruşluk tahsisât virmişlerdir. 332 senesi umûr-ı zirâ'iye büdçesi rabt idilmişdir. Bunun tedkîkinden dahi anlâşılacağı vechle vilâyetin her livâsında bir çiftlik mektebinin te'sis ve küşâdı takrir iderek bu mekteblerin arâzileri hemân her tarafda mübâyâ'a idilmişdir.

Sur ve Trâblusşâm mektebleri binâlarının inşâsına bâşlânmış ve hitâm bulmak üzeredir. Ahvâl-ı hâzıre dolâyısıyla diğer çiftçilik mekteblerinin binâlarına henüz bâşlânmâmışdır. 331 senesi Teşrin-i sânî zarfında yine 'Azmi Bek Efendi hazretleri tarafından küşâd buyrulân Beyrut numûne bâhçe ve süthânesi içün 332 senesi büdçesinde yüz yirmi bir bin guruş tahsisât i'tâ buyurmuşdur. Memleketin sütçilik ve peynircilik san'atının geri kâldığını ve bunun cidden muhtâc-ı teşvik ve mu'âvenet olduğunu gören vâli-i müşarûn-ileyh hazretleri tarafından Nisân sene-i 332 ibtidâisından i'tibârân Beyrut şehrinde bir sütçilik mektebinin küşâdını emir buyurdular ve keyfiyet hemân kuvveden fi'ile çıkârılmışdır. Mekteb-i mezkûre, senede meccanân yirmi talebe alınmasına karâr **(sayfa 64)** virmişdir. El-yevm mekteb-i mezkûrde bulunân talebeler fen dâiresinde yoğurt, tereyâğı, beyâz kâşkâvâl ve hellüm peyniriyle ârnâud peynirini, kâymâk i'mâlini ve diğer ba'zı Avrupâ peynirlerinin i'mâlini öğrenmişlerdir. Bu müessese sâyesinde yerli beyâz peynirin dahâ mükemmel suretde ve kâşir peynirinin ve diğer peynirlerin suret-i i'mâli ta'mim ideceği muhakkakdır.

Mâ'aşât ve masârafâtı muvâzene-i 'umûmiyyeden virilen 326 senesinden beri Beyrut'da bir de Dârü'l-Herir mektebi mevcûddur. Gerek muvâzene-i 'umûmiyyeden ve gerek muvâzene-i husûsiyedeki me'mûrîn, müessesât-ı zirâ'iyenin emr-i nezâret ve idâresi, merkezi Beyrut'da bulunân zirâ'at müdiriyetine mevdû' bulunmuşdur.

"1332" senesinde vilâyet içün muvâzene-i 'umûmiyyeden virilen tahsisât mikdârı.

Zirâ'at müdiriyle beş zirâ'at mu'alliminin bir kâtib ve bir hademenin	Guruş	Pâre
bir senelik ma'âşâtı	69600	00
Beyrut Zirâ'at Dâiresinin bir senelik icârı	03000	00
Tenvir ve teshin	00090	00

Kırtâsiye		00780	00
Müteferrika		01200	00
Harcırâh ve yevmiye		13000	00
Dârü'l-harir ma'âşâtı		17400	00
Dutluk ve ebniye icârı		06700	00
Müteferrika ve mahrûkât ve mefrûşât-ı vesâire		05000	00
Böcekçi ve 'amele yevmiyesi		01800	00
(üç âylık bir nefer böcekçiyle iki 'amele)		----------	----
	Yekûn	118570	00

14-UMÛR-I NÂFİ'A

1-Turûk ve Ma'âbir: 1331 senesinde icrâ olunân 'ameliyâtla 332 senesi zarfında yâpılâcak 'ameliyât ve inşâât ve mu'âmelât-ı fenniye ve idâriye hakkında vilâyet ser-mühendisliğinden Meclis-i 'Umûmi-i Vilâyete virilen râpor, mevzû'umuzu bir mikdâr ânlâtabilecek bir mâhiyetde olmağla Beyrut, 'Akkâ ve Nâblus livâlarına müte'allık olân kısmı bervech-i zîr 'aynen derc olunur **(sayfa 65).**

Vaktiyle vilâyet dâhilinde yâpılân yolların mecmû' tûlu 552,000 kilometrodan 'ibâret olub bunlardan 321+200 kilometrosu tarîk-i 'umûmiyyeye ve 800+351 kilometrosu da tarîk-i husûsîye tefrik ve tahsis idilmişdir. Bu suretle vücûda getirilen 'ameliyâtın çoğunda her vilâyetde olduğu gibi icâb-ı fenniyesi nazar-ı 'itibâra âlınarak tamâmiyle fennî bir 'ameliyâtla yâpıldığı gibi yâpılân aksâma da derhâl tatbikî muktezî, ta'mirât-ı mütemâdiyesine de ehemmiyet virilmeyerek metrûk bir hâlde kâldığından yollar gayr-ı kâbil-i mürûr bir hâlde harâb olmuş bulunması hasebiyle mevcûdu tamâmiyle ıslâh ve ikmâl idilmedikçe yeniden küşâdı eşedd lüzûmu olân yollardan mâ'adâ yeniden yol küşâdından sarf-ı nazar idilmişdir:

331 senesi büdçesine nazarân yâpılân 'ameliyâtla bi'l-mecburiye yâpılâmayân ve terk ve devir idilen ve idilemeyân 'ameliyât ve inşâât ve ta'mirât hakkında cereyân iden ahvâl de bervech-i zîr 'arz idilir.

1-Beyrut etrâf-ı şehir yolları - İşbu tarîkin ikmâl-i inşââtı içün geçen sene büdçesine ma'-'ilâve 220,000 guruş tahsis idilerek 'ameliyâta bâşlânılmış ve şimdiye kadar 28900 metre tûlunda tesviye-i turâbiye ve 86250 imlâ ve 9195 hafr ve 571 metre mik'abı yumuşâk ve 597 sert tesviye-i turâbiye icrâ ve 1050 metre mik'abı

kırma ve 172 ton yontma tâş ihzâr idilmiş ve bunâ mukâbil şimdiye kadar 219140 guruş sarf idilmişdir ki bu seneki tahsisâtdan âncak 860 guruş kadar bir pâra kâlıyor. Mâ‘mâfih tahsis olunân mikdâr-ı ‘ameliyâtın ikmâline gayr-ı kâfî görülmekle sene-i hâzıra dâhilinde tahsis olunub ahvâl dolâyısıyla sarf olunmâyân sâir aksam-ı tarîk bütçesinden dahâ 200,000 guruşun tefrik ve münâkale suretiyle tahsis idildiği takdirde sene nihâyetine kadar ikmâl-ı ‘ameliyâtına devâm idilebileceği müstağni-i ‘arzdır. Mezkûr tarîkin temdîdi ve icâb iden muvâsala-yı te’mîn içün muktezi-i ‘ameliyâtı hakkında 332 senesi büdçesine 200,000 guruş vâz‘ idilmişdir ki bu bâbdaki evrâk keşfiyesi bir tarafdan ‘ameliyâtına devâm idilmek suretiyle derdest tanzimdir.

2-Sur kasabası etrâfındaki kısm-ı tarîk içün - 1331 senesi zarfında tahsis olunân 91894 guruşa mukâbil müte‘ahhidi ma‘rifetiyle 1343 metre tûlunda 1,84 mik‘ab şose ferş ile silindiri keşide ve 55 metre mik‘abı kırma ve18 metre mik‘abı hâm tâş ihzâr idilmiş olduğu gibi mütebâkî 152 metre tûlundaki şose ‘ameliyâtı da sene nihâyetine kadar behe-mehâl ikmâl idilecekdir ki bu suretle müte‘ahhid, ta‘ahhüdünü ikâ itmiş bulunacaktır.

3-Saydâ-Merci‘yun tarikî - Evvelce müte‘ahhide ihâle idilerek ‘ameliyât-ı ikmâl ve yüzde beş nevâkısı ile kabûl-i muvakkatı icrâ idilmiş ise de ‘ameliyâtdan bir sene müddet geçdiği **(sayfa 66)** hâlde müte‘ahhid iki kabul ârasında ikmâline mecbur bulunduğu ta‘mirât-ı mütemâdiyesine devâm ile kabûl-i kat‘iye şâyân bir hâlde yolu ifrâ‘ iylemediğinden Nezâret-i Celilenin emriyle hesâbı kat‘ ve nevakısı ‘ameliyâta mukâbil müte‘ahhidin istihkakından 13427 guruş tenzil ve 14599 guruş da tevkıf idilerek müte‘ahhid nâm ve hesâbına ikmâl-i ‘ameliyâta devâm idilmekdedir ki ‘ameliyâtın ikmâlini müte‘âkib tevkıf olunân akçeden pâra kâldığı takdirde istihkâk olmağla müte‘ahhidine virilecekdir.

Ma‘mâfih müte‘ahhid, esnâ-yı inşââtda istihdâm iylediği ‘amelenin bir mikdârının istihkâkını tesviye iylemediği, çâlışmış olân ‘amelenin ifâdesi ve müte‘ahhidin kabûlüyle müsbit bulunduğundan ikmâl-i ‘ameliyâta kadar tevkıf idilen ve ta‘mirât içün sarfı cihetine gidilemeyecek olân müte‘ahhidin, yüzde onlarından deyni nisbetinde bir mebla‘ tefrık ve ‘ameleye müte‘ahhidin huzuruyla tevzi‘ idilecekdir.

‘Akkâ Sancâğı

1-Nâsra-Tiberyâ kısmı - İkinci ve üçüncü kısımlar için 331 senesi inşâât ve ta‘mirât faslına büdçesine 467573 guruş tahsis idilerek işbu aksâmdan ikinci kısım 330 senesinde müte‘ahhidine ihâle ile eylül nihâyetine kadar ‘ameliyâtına devâm idilmiş ise de ahvâl-ı hâzıre-i harbiye dolâyısıyla kat‘ı hesâb idilmeden müte‘ahhid ‘ameliyâtı terk iylemekle cihet-i ‘askeriyeden her iki kısım da ikmâl idilmişdir. Üçüncü kısmın ise evrâk keşfiyesi bile yâpılmâmış olduğundan bu sene nâfi‘aca hiçbir ‘imâliyât yapılmayarak bırâkılmış olduğu hâlde cihet-i ‘askeriyece eşedd lüzûmuna mebnî ‘amele tâburlarıyla müsta‘celen ikmâl idilmişdir. Bu sebebden dolâyı bu sene büdçesine idhâl idilmemişdir.

2-Hayfâ-Nâsra - Birinci ve ikinci kısımlar için 331 senesi büdçesine: 579212 guruş tahsis idilerek müte‘ahhid vâsıtasıyla vaktiyle ta‘mirâtına bâşlânılmış ise de makâm-ı ‘âli-i vilâyet-penâhîce gösterilen lüzûm üzerine konturât fesh ve ‘ameliyâta yeni kânun mucibince tatbik olunân ta‘mirât-ı mütemâdiye suretinde ahâli-i mahalliye tarafından devâm idilerek ikmâl olunmuş olmağla 332 senesi büdçesine dâhil idilmemişdir. Ve bu sene büdçesine idhâl olunân mebla‘ bu suretle iktisâd idilmişdir.

3-Nâsra-‘Afûle tarîki - 1331 senesi büdçesine işbu tarîkin müceddedân inşâsı için 301473 guruş tahsis ile 330 senesi nihâyetine kadar ‘ameliyâta müte‘ahhid tarafından devâm idilmiş ise de ahvâl-ı hâzire dolâyısıyla istihkâkının tesviye idilememesinden dolâyı müte‘ahhid terk-i ‘ameliyât itmiş bulunduğundan cihet-i ‘askeriyece ‘ameliyâtı ikmâl idilmişdir **(sayfa 67).** Bu bâbda müte‘ahhidin hesâbı bile kat‘ idilmemişdir.

4-‘Akkâ-Safed tarîki - İşbu tarîkin birinci kısımları için 1331 senesi büdçesine 330 senesinden müdevvir olarak 717454 guruş tahsis idilmiş ise de ahvâl-ı hâzire-i harbiye dolâyısıyla bu sene zarfında müdevvir-i ‘ameliyâta devâm ve ta‘kib idilmâmiş olmağla beraber güzergâh, ‘ameliyâtdan evvel kat‘î bir suretle tanzim idilmemesi ve mebde-i ‘ameliyâtda birçok vâryântlar yâpılması müte‘âhhidin iflâs ile işi terk etmesine ve konturâtosunun feshine bâdî olmuşdur. Bunâ binâen üçyüz otuz bir senesi zarfında bu tarîk üzerinde hiçbir ‘ameliyât ve sarfiyât icrâ idilmemiştir. Ma‘mâfih 332 senesi zarfında behe-mahâl işbu tarîkin ikmâli lüzûm bulunduğundan

mütekaddem 332 senesi bütçesine idhâl idilerek 817453 guruş tahsis idilmiş olmağla behe-mehâl sene nihâyetine kadar ikmâli içün sa‘î ve gayret idilecekdir.

Nâblus Sancâğı

1-Cenin-Nâblus tarîki - 330 senesinden müdevvir olân işbu tarîk ‘ameliyâtı içün 331 senesi büdçesi ‘ameliyâtı meyânında (112258) guruşluk bir meblağ tahsis idildiği hâlde ahvâl-ı hâzire-i hârbiye dolâyısıyla ‘ameliyâtına devâm idilemediğinden bu sene zarfında sarfiyât icrâ idilememişdir. Ancak terk-i ‘ameliyât itdirilmiş olân müte‘ahhidin 330 senesi zarfında ihzâr iylediği kırma tâşların kısm-ı a‘zamı mâni‘-i mürûr olân mahallere cihet-i ‘askeriye tarafından ferş olunarak top imârına müsâ‘id bir hâlde yol küşâd idilmiş olmağla mütebâkî nevâkıs-ı ‘ameliyâtın bu kere vukû‘ bulacak devr-i ‘âcizîyi müte‘âkıb görülecek lüzûm üzerine sene nihâyetine kadar yâ emâneten veyâhud pâzârlık suretiyle veyâ eski müte‘ahiddine ikmâl ittirilmesi cihetine gidileceğinden 332 senesi büdcesine dâhil idilmemiştir.

15-SURİYE KIT‘ASININ TÂRİHÇESİ

1-Kurûn-i Evvelî: Bâbiller tarafından isti‘mâl idilen (Surî) kelimesinden müştak olân Suriye ismi, miladdan üçbin sene evvel şarken Medyâ Dağlarıyla, garben Toros Cibâliyle, cenûben Bâbil memleketiyle ve şimâlen Ermenistân ile mahdud kıt‘â-i arâziye ‘ilm olmuş idi. Mürûr-u zamânla bu ‘ünvân şimdiki **(sayfa 68)** mıntıkaya itlâk idildi.

Târihin en eski zamânlarından berû ma‘rûf olân Suriyeliler, Sâmî ‘ırkına mensûb olub birkaç şu‘beye âyrılmış olân lisânları, İbrânicenin etrâfında dolâşmış durmuşdur.

Eski Bâbil harâbelerinde ahirân keşf idilân kitâbelere göre mülûk-i Keldâniye, târihin en eski zamânlarında Suriye Kıt‘asına birkaç def‘a hücûm iderek hâl-i bedâvet ve vahşetde yaşâyân akvâmını zîr itâ‘atlarına almışlar ve fakat kuvvet ve şevketlerine hâlel-i ‘ârz olduğu sıralarda ‘Irâk cihetlerinde ve ‘Acem Körfezi sâhilinde ikâmet iden Arâmî ve Ken‘ânîler Suriye’ye ta‘arruzla evvelâ şimâl taraflarını ve muahharen sevâhilini işgâle muvaffak olmuşlar idi. Milâddan yirmi ‘asır evvel vukû‘ bulân işbu hücûmlar esnâsında ‘aşâir, en ziyâde Suriye’nin sâhil kısmını ya‘ni Fenikiye Kıt‘asını iskâna koyulmuşlardı. Eski Mısırlılar bu kıt‘aya hurmâ ağâcı ma‘nâsına olan “Fenikes’’ kelimesinden müştak Ponyâ ve Yunâniler

tahrif iderek Fenike didiler. İhtimâl ki mezkûr târihlerde Suriye sevâhilinde külliyetli mikdârı hurmâ ağâcı mevcûd idi.

Diğer bir rivâyete göre Sâmîler vaktiyle ‘Arabistân’ın içerûlerinden kâlkarak birkâç hücûm ‘akibinde Suriye’nin birkâç mıntıkasını iskâna muvaffak olmuşlardır. İlk evvelâ Ken‘ânîlerin hücûmu vâkı‘ oldu. Cihet-i garbiyeyi mesken ittihâz iden Fenikeliler bu muhâcirlerin tabaka-i esâsiyesini teşkil iderler. İncil-i Şerif’e göre Ken‘ânî veyâ ta‘bir-i âhirle ‘Amorîlerden maksad, târih-i kadîmde Bahr-ı Sefid ile Şeri‘a Vâdisi ârasında vâkı‘ mıntıkayı iskân iden kabâildir. Mısır’da keşf olunân (Tel ‘Amarnâ) kitâbe-i kadîmesine göre en sonraki muhâceret (Hâbirî) ya‘ni ‘İbrânîler tarafından vâkı‘ olmuşdur. Bunlar Şeri‘a’nın cihet-i garbiyesini akrabâları bulunân Mevâbîler Bahr-ı Lut’un cihet-i cenûbuye-i şarkıyesini ve ‘Ammonîler, Şeri‘a Nehrinin şarkını iskân itdiler. Bu kabâilden pek çok sonra Ârâmîler’in muhâcereti vukû‘ bularak Lübnân ve Pere’nin (Şâm’ın) şimâl tarafları iskân idildi. Tel ‘Amarnâ kitâbesi hakk idildiği zamân Âsyâ-yı sagirî akvâmından olân Hititler, Filistin’in şimâl taraflarına kadar yâyılmışlardır ki bunların Sâmîlerle ‘alâkaları yok idi.

Suriye Kıt‘asının ticâret nokta-i nazarından olân mevki‘-i müstesnâsı, kadîmden beri büyük devletlerin nazar-ı dikkatini celb itmişdir. Nitekim Mısır fir‘avûnları milâddan on yedinci ‘asır evvel Suriye’nin kendi mülklerine ilhâkı lüzûmuna kail olarak birkâç def‘a ordu i‘zâm ve memleketin bir kısm-ı mühimini feth itmişlerdi. Fir‘avûnların bu hücûmlarını ve istilâlarını müeyyid Beyrut şehri civârında ve Nehrü’l-Kleb cihetinde kayalar üzerinde mahkûk bir resim mevcûddur. İşbu resim fir‘avûnlardan ikinci Râmzes’in ilâheler kıyâfetine girmiş bir timsâlini göstermekdedir **(sayfa 69).**

Suriye ve Filistin Kıt‘aları beş ‘asır kadar Mısır fir‘avûnları tarafından idâre olundu. Nim müstakil Mısırlı vâliler tarafından fir‘avûna gönderilen râporların bir kısmı 1887 senesinde Mısır Kıt‘asındaki Vâsyût beldesi kurbundaki (Tel Amârnâ) mevkı‘inde keşf olundu. Bâlçıkdan levhalar üzerine yâzılân bu kitâbeler hatt-ı kûfî ile kaleme âlınmış Keldânîcedir.

İşbu levhalarla isbât idiyoruz ki Suriye mıntıkası dahi o zamân sâir Âsya mıntıkaları gibi sıkı bir suretde Keldânî medeniyetinin taht-ı te’sirinde idi. Kitâbede Suriye ve Filistin’in birçok şehirlerinden ve Kudüs mülkünden bahs olunuyor. Mısır’ın meşhûr Kârnâk Harâbesinin kapusunda Filistin’de 118 şehir ve kasabanın

üçüncü Tutmozis tarafından idâre idildiği mezkûrdur. Birinci Anâstâzin'in pâpirüsünde (38) şehirden ve âyruca Sur şehrinin şimâlinde vâki‘ dört kasabadan bahs olunmakdadır.

‘İbrânîler, Şeri‘anın cihet-i şarkıyesinden memleketin içine doğru tevsi‘a koyuldukları zamân Hazreti Musâ'nın nübüvveti sâyesinde vahdâniyet-i ilâhiye ile yekdiğerine metin bir suretde merbût birtâkım ‘aşiretlerden mürekkeb idiler. Muhtelif târihlerde Ken‘ânîler dahi Şeri‘a'nın cihet-i şarkiyesinden kâlkarak ‘İbrânîlerle imtizâc itmeğe koyulmuşlardı. O zamânki ‘İbrânîler İncil-i Şerif'e göre (12) kabileden mürekkeb idiler. Bilâhare ba‘zı kabileler bunlara iltihâk iderek bir isimle yâd olundular. Ez-cümle Simeun Kabilesi, Yehudâ ve Lâvî kabileleri ile birleşti. Şimdiki hâlde her bir kabilenin vaktiyle iskân itmiş olduğu mıntıkayı ta‘yin itmek pek müşküldür. Merkezde Efrâim Kabilesiyle Manâse ‘aşiretinin nısfından mürekkeb olân Yusuf Kabilesi ve yânıbâşında yakından akrabası olân Bencâmin Kabilesi mevcûd idi. Yusuf Kabilesiyle hem-‘âyar olân Yehudâ ‘aşireti, kısm-ı cenûbiye mâlik ve İsâşâr Kabilesi, şimâlde Şeri‘aya kadar mümted olân ‘’Cizrâil’’ Vâdisinde (Merc Beni ‘Âmır) sâkîn idiler. Bunların civârında sıra ile Zabulon, Neftâlî ve sâhil kurbunda Âzer kabileleri gelir. Müntehâ-yı cenûbiyi (Dân)'lar iskân iderdi. Roben, Şeri‘anın cenûb-i şarkisinde ikâmet ider ve ekseriyâ Mevâbîler tarafından ta‘ciz olunur idi.

En eski menâbi‘-i târihiyeden ma‘dud olân Debora İlâhîsine göre o vakitteki Yahudilerin nüfûs-ı ‘umûmiyyesi 160000 kadar tahmin olunur.

İsraillilere ta‘arruz iden Filistinliler, mukâvemet görerek nihâyet bir hükümet-i Yahudiye te'sisine sebebiyet virmişlerdi. Enbiyâ-yı İsrâiliyeden Sâmuel Bencâmin kabilesinden Sâul nâm-ı zâtı muttasıf bulunduğu mezâyâ-yı ‘âliyeden dolâyı taht-ı mülükiye is‘âd itmiş ve fakat mezkûr hâkim, rekâbet-i şahsiyeden dolâyı bir dürlü yeni hükümetin esâslarını metin bir suretde kuramamışdı **(sayfa 70).**

Ahâd-ı nâsdan iken maftur bulunduğu zekâ ve fatânet sâyesinde evvelâ Filistinlerin taht-ı himâyesinde ve Krâl Sâul'un vefâtından sonra serbest bir suretde ‘âile-i hükümdârı efrâdı ile mücâdeleye girişerek nihâyet mensûb olduğu Yahudiye Prensliğine su‘ûd iden Hazreti Dâvud, Sâul'un oğlu (İzbozet)'in vefâtıyla bütün mülk-i Yahudiyi idâre itmek derecesine su‘ûd itdi. Zamân-ı hükümetinde Yahudiye mülkü en vâsi‘ hudûdunu bulmuşdu. Dâvud ‘Aleyhi's-selâm, pâyıtahtı Kudüs'ün

eski ismi olân (Cebûş)'da kurarak bir tarafdan Musevileri öteden berû ta'ciz iden Filistinleri "Refâim" Muhârebesinde te'dip itmeğe ve diğer tarafdan Mevâbîleri ve 'Ammonîleri zîr itâ'atına âlarak Şâm'ı harâca bâğlamağa muvaffak oldu. Dâhilde oğlu (Âbsâlon) tarafından ikâd idilen kânun-i fesâdı söndürdüğü gibi memleketin şimâlinde türeyen 'usâtın têdibine kuvvet yetişdirmiş idi. Bu gâilelerden sonra Dâvud, memleketin ıslâhıyla uğrâşarak umûr-ı idâreyi ve virgü mesâilini tanzim ve dâimî bir ufâk ordu dahi tertib iyledi.

Dâvud'un oğlu Hazreti Süleymân, Kudüs'ün tahkiminden sonra şehirde müdebdeb bir sarayla bir ma'bed inşâ iyledi. Civârındaki krâllarla ve bâ-husûs Mısır fir'avûnlarıyla münâsebet-i hasene te'sis itdi. Ağleb ihtimâle göre bu tarihe kadar pek ibtidâi ve 'âdetâ vahşi bir hâlde yaşâyân Yahudiler ârasında Ken'ânîlerin ve akvâm-ı mütecâvirenin medeniyetleri işbu devirde intişâr itmeğe bâşlâdı. İlk seneleri gâyet pârlâk olân devr-i Süleymânî, müehhirân edbâr yolunu tutmağa bâşlâdı. Şâm Hükümeti, Hükümet-i Yahudiyeye kârşu 'adem-i itâ'at izhâr iyleyerek cizye i'tâsından kurtuldu. Hükümet-i Yahudiyeyi teşkil iden eyâlâtın ötesinde berûsinde bile 'isyânlar bâş gösterdi. Ve Hazreti Süleymân'ın vefâtıyla nefs-i Yahudiler bile cenûbda (Hükümet-i Yahudiye) ve şimâlde (Hükümet-i İsrâiliye) nâmıyla ikiye inkısâm iderek yekdiğeriyle muhârebeye tutuşmuşlardı. Hükümet-i İsrâiliye krâlı birinci Yorba'âm, pâyıtahtını Sişem'de (Nablus'da) kurdu. Müehhirân pâyıtaht, Tirzâ'ya (şimdiki Tlûze köyü) ve nihâyet Krâl Omrî zamânında Sâmâriye'ye (şimdiki Sebastiye köyü) nakil idildi.

Yahudilerin bu inşikâkı düşmanlarının ekmeğine yâğ sürüyordu. Şâm Prensleri müte'addid def'a İsrâiliye Hükümetini mağlûb ve arâzisinin bir kısm-ı mühimini zabt itdiler. İkinci Yorba'âm zamânında işbu hükümet, muvakkat bir müddet içün eski hudûdunu tekrâr i'âde ve te'sis idebildi. Muhâfaza idilebilen en eski Sâmî kitâbesi bu zamâna 'âiddir. (Kerek civârında Dibân nâm-ı köyde keşf olunmuş Meveb meliki "Mezâ" ya 'aid bir sütûn) **(sayfa 71).**

Kable'l-milâd sekizinci 'asrın evâsıtına doğru Yahudiye hükümdârı (Eşâz) mülk ve tâcını tehlikede bırâkân şimâl Yahudilerini ancak Asûrîlerin mu'âvenetiyle def' idebilmişdi. Cenûb Yahudilerinden cizye âlmağa bâşlâyân Âsûrîler, İsrâiliye memleketine 721 (K.M) senesinde hücûm iderek mağlûb ve ahâlisini cihet-i şarkıyeye nefî ve iclâ iderek kendi hemcinslerini Filistin'de iskân ve ikâme iylediler.

Bu ahvâlden ‘ibret âlmayân Yahudiler, kendilerini toplâmak, aralarında vifâk ve ittihâd râbıtalarını takviye itmek cihetlerine gitmediklerinden nihâyet 597 (K.M.) senesinde Buhtun-Nasır tarafından bütün bütüne mağlûb idildiler ve 10,000 kadar Yahudi Bâbil’e iclâ idildi. On bir sene sonra Kudüs Yahudileri, ‘isyân itmekle Bâbiller Kudüs’ü dahi tahrib iyleyerek ahâlisinin dâğılmasına sebebiyet virdiler.

Bütün bu felâketlerle berâber ahvâl-ı ‘umûmiyye yine Yahudilere birâz müsâ‘id görünür gibi oldu. 538 senesinde Bâbil şehri, İrân Pâdişâhı Keyhüsrev tarafından zabt idilmiş, Yahudilerin tekrâr vatan-ı mahbûblarına ‘avdet itmelerine müsâ‘ade olunmuş idi. İşbu ‘avdet idenler tarafından tecdid olunân memleket-i Museviye, eski hükümet-i cenûbiyenin hudûdunu tecâvüz idemedi.

Bu sıralarda Kudüs’deki ma‘bed tekrâr tecdid ve ta‘mir olundu (516). Yukârıda bir nebze bahs itdiğimiz Âsûrî muhâcirleriyle Filistin’deki akvâmın tesâlübünden hâsıl olân Sâmirîler, Museviler tarafından red olunmağla bunlar dahi Nablus’a nâzır Gârizim Dâğının tepesinde ikinci bir ma‘bed-i Yahudî inşâ iylediler.

332 senesinde Suriye’yi feth iden İskender-i Kebirden sonra memleketde cihângir-i mezkûrun ahlâfı ârasında kâîl muhârebeler vukû‘ buldu. Nihâyet Suriye Kıt‘ası İskender-i Kebir kumâmdânlarından “Selevkos”un zîr idâresine geçdi. Hüsn-i idâre ile iştihâr iden mezkûr kumândân, pâyıtahtını (Antakiye)’de kurarak şuûn-ı ‘umûmiyye ile iştigâle koyularak ‘adâletin tevzi‘ine, insâfın harfi harfine tatbikine bezl-i gayret itmesiyle ahâlinin ahvâl-ı ‘umûmiyyesi iyiden iyiye kesb-i salâh itdi. Selevkos, Antâkiye’yi müdebdeb sarây ve emâkin-i ‘umûmiyye ile tezyin itdikden bâşka vâlide ve zevcesinin nâmlarına izâfân Efâmiye ve Lâzkıye şehirlerini te’sis iylemişdi. Kendisinden sonra Suriye’yi idâre 18 krâldan 3’üncü (Antiyohos) ‘Acemlerle uzun müddet muhârebe itdiği gibi Româlıların ‘adüvv ve ekberi olân (Anibâl) ile ‘akd-ı ittifâk iderek neticede (Termopil) ve (Mânizyâ) mevkı‘lerinde elim mağlûbiyetlere giriftâr oldu **(sayfa 72).**

Filistin ve Suriye’nin ötesinde berûsinde müşâhede olunân âsâr-ı Româniye ve Yunâniye-i kadîmeden anlâşılâcağı vechle Yunân medeniyeti yavâş yavâş burâlarda intişâr itmeğe bâşlâmışdı. Fakat Yahudiler bu cereyâna kârşu ‘inâd iderek bütün kuvvetleriyle eski ‘ana‘nât ve i‘tikâdâtına temessük itdiler. Hâlbuki münevver gençler ârasında Yunânca konuşmak moda olmuşdu. Bütün âsâr-ı diniye bu lisânla tahrir idilmeğe bâşlâdı. Yahudilerin ta‘assubunu gören Antâkiye Krâlı dördüncü

Antiyohos şiddet isti‘mâl itdi. Urşilim zabt olunarak Müşterâ putu mukaddes ma‘bedde regz ve Yahudiler müşrikliğe icbâr idildi. ‘İnâdlarında sebât iden İsrâilliler nihâyet hâhâm (Mâtâtiyâs) ve bâ-husûs oğlu (Mâkâbe)’nin ‘anûdvâne cesâretleriyle Suriyelileri mağlûb itdiler. Muhârebe, Mâkâbelerle Antiyohos’un ahlâfı ârasında epeyce devâm itdi. Ve nihâyet ikinci Dimitriyos, Mâkâbelerden (Şem‘un)’un istiklâlini tasdike mecbûr kâldı. Mâkâbe’nin hükümdârlığı (125-143) esnâsında Yahudiler mes‘ûd bir hayât geçirdiler. Hatta Birinci Âristobol’dan i‘tibâren Yahudi hükümdârlarına krâl ‘ünvânı bile virildi.

Müstakîlâne bir hayât-ı siyâsiye geçiren Yahudiler nihâyet 63 sensesinde Românîler tarafından tazyik idildi. Româlı Cenerâl (Pompe) Kudüs’ü feth iderek Yahudi mülkünü cizyeye bâğlâdı. Kable’l-milâd 40 senesinde ve Pârtların Filistin ve Suriye’ye olân hücûmlarından hâsıl olân teşevvüşden bi’l-istifâde (Herod) nâm-ı Yahudi, hemcinsinin taht-ı mülükîlerine bi-gayr-ı hak su‘ûd itdi. Ve üç sene sonra Kudüs’ü zabt iderek ve Româ hükümetiyle ittifâk ‘akd ve müttefiklerine hoş görünmek içün Româ dor mi‘mârisinde birçok sarây ve ma‘bedler inşâ itdi.

Büyük ‘ünvânını dahi ihrâz idub milâd-ı ‘İsa sırasında hüküm süren Herod’un vefâtı üzerine memleket-i Yahudiye oğulları ârasında taksim idildi. Bu sıralarda hâhâmlar, ‘İsâ’nın mesih olduğunu ve ideâl hükümetin bunun tarafından te’sis idileceğini tefe’ül itmeleri üzerine nâsyonâlist Yahudiler, Nasrâniyet müessisine mürâca‘at iderek hemcinsinin mukadderât-ı siyâsiyeleriyle iştigâl itmesini teklif itdiler. Hazreti ‘İsa bu mürâca‘atı red itmesi üzerine bir hiddet kesilen Yahudiler, evvel zâtın salbı içün Româ Hükümetinin Suriye’deki vâlisi (Pilât)’ı teşvik ve icbâr iylediler.

Bu târihden i‘tibârân Româlılar iyiden iyiye Suriye’de birleşmek politikası ta‘kibe bâşlâdılar. Bu münâsebetle kıt‘a-i mezkûrenin ötesinde berûsinde sarâylar, yollar, amfiteâtırlar, hamâmlar inşâ iylediler. Româ müsta‘mereleri meyânına idhâl idilen Beyrut şehrinde işbu Româ âsârının birçoğuna tesâdüf olunur. Oğust Kaysar, şehr-i mezkûr vâliliğine dâmâdı bulunân **(sayfa 73)** (Marks Vespisyânos Âgribâ)’yı nasb ve ma‘iyetine iki fırka-i ‘askeriye terfık itdi. Bundan başka Beyrut şehri, imparâtorun kızı (Culyâ) nâmına izâfân yâd ve bu münâsebetle sikke dahi darb olundu. İmparâtor Ogust’un şehr-i mezkûre kârşu olân muhabbet ve teveccühünü müşâhede iden Yahudiye hükümdârı büyük Herod, Beyrut’u Româlıların zevkini

okşayacak bir tarzda tezyine koyuldu. Geniş meydânlar, vâsi‘ yollar, güzel heykellerle şehir yeni bir kisve-i iktisâb, ‘âdetâ bir Româ şehrine dönmekle birçok vatandâş İtâlyâ’dan kâlkarak Beyrut’u iskân itdi. Zan olunduğuna göre şimdiki Beyrut’un (Minetu’l-Hısn) Mahallesi civârında vaktiyle hayvânât-ı vahşiye mübârezesine mahsus meydân mevcûd idi. Mezkûr meydânda meşhûr (Niron)’nun vefâtından sonra kumândân (Vespisyânos)’un imparâtorlığu i‘lân idildiği gibi mezkûrun oğlu (Titus) tarafından ‘aynı mahalde Urşilim’in zabtı münâsebetiyle merâsim-i fevka’l-‘âde ile binlerce Yahudi üserâsı katl olunmuşdu. Ve Româlılar Beyrut şehrinde bir de hukuk-ı Româniye mektebi küşâd itmişlerdi. İkinci ‘asr-ı milâdinin evâhirine doğru âçılân bu mektebde Româ kavânîni tedris olunur idi.

Târih-i mezkûrde imparâtorluk mansıbını işgâl iden zât, Suriye sülâlesinin müessisi bulunân (Septimos Sâdires) isminde bir yerli idi. Mûma-ileyh, Suriye prenseslerinden (Julyâ Dominyâ) ile izdivâc ve ‘Acemlerle kanlı muhârebeler iderek pâyıtahtları olân Medâyin şehrini zabt itmişdi. Oğlu ve halefi Kereklâ (211-217) vatandâşları bulunân Suriyelilere bütün Româ hukukunu bahş itmiş ve bâbâsı tarafından nâ-tamâm bir hâlde bırâkılân Ba‘albek’deki Müşterâ heykelini ikmâl iylemişdi.

Mârü’z-zikr hukuk mektebinden, Surlu Olpiyâz ve Humuslu Yolyos Polis gibi pek muktedir kânunşinâslar yetişdi. Mekteb-i mezkûrun ehemmiyeti o kadar büyüdü ki imparâtorlardan (Diyoklesyânus) me’zunlarını her dürlü tekâlifden ma‘füvv bile tutdu. Meşhûr İmparâtor Justinyân, Româ kavâinîni ta‘dil iderken bu uğurda mekteb-i mezkûrun (Odeksiyos) (Anâdolyus) ve (Dorotaos) nâm-ı mu‘alimlerini istihdâm itmişdi.

Ahvâl bu merkezde iken yavâş yavâş Yahudi prenslerinin hükmî fi‘li olmakdan ziyâde lafzı kesildi. En ufak teferru‘âtına vârıncaya kadar bütün umûr-ı idâriye Româlılara intikâl itdi. Meşhûr vâli (Kisyos Florus) irtikâb itdiği mezâlim bi-nihâye ile nihâyet Yahudileri gâyet ehemmiyetli bir ‘isyâna sevk itdi. İhtilâlin pek kuvvetli ve dehşetli olduğunu derk iden Româlılar, 70’inci sene-i milâdiyede (Titus) nâm-ı cenerâlin zîr idâresindeki orduyu sevk **(sayfa 74)** ile Kudüs’ü zabt ve ma‘bed-i Yahudiyi ihrâk iylediler. Âltmış iki sene sonra mesih diye ortaya âtılân (Simon Bârkoçnâ)’nın zîr idâresinde ikinci bir ihtilâl dahâ kopdu. Ve Româlılar âncak üç buçuk sene sonra bu nirân-ı ihtilâlin itfâsına muvaffak olarak Kudüs’ten bütün

Yahudileri tard ve şehri (İlyâ Kâpitolinâ) nâmı âltında bir Româ kolonisine ifrâğ iylediler.

Museviler düçâr oldukları bu mihan ve meşâka rağmân yine edebiyât ve ‘ana‘nât-ı diniyelerinin muhâfaza ve tevsi‘ idilmesine bâkdılar. Bu târihe kadar âğızdan âğıza intikâl iden mu‘tekadât-ı Yahudiye, Musevilerin bu seferki tefrık ve teşettütleri üzerine ma‘rûf bir hey’et-i ruhâniye tarafından bir araya toplanarak tahrir ve sebt-i kitâb idildi. Hazreti ‘İsâ’dan üç dört ‘asır sonra meydâna getirilen meşhûr Telmûd, işbu risâil-i mektûbeden bâşka bir şey değildi.

Yunân devrinden i‘tibârân Suriye’nin en mühim şehri, bâbâsına hürmeten (Selevkos Nikâtor) tarafından inşâ ve tesmiye olunân Antiyos (Antakiye) şehri olub Dımaşk dahi kârvânların merkezi idi. Târih-i milâdi ibtidâsında Suriye’nin pek mühim mevkı‘ini işgâl iden Tedmür şehri gâyet pârlâk bir ticâret şehri idi. Burâda te’sis iden Hükümet-i ‘Arabiye ve Româlıların lafzân zîr idâresinde olub hakikat-ı hâlde ‘âdetâ müstakıl idi. Zamânımıza kadar pâyidâr olunân âsâr-ı kadîmesi, Româ tarz-ı mi‘mârisiyle kârışık ‘Arab zevkının mahsûlüdür. Müdebdeb sarâyları, büyük ma‘bedleri şânlı hayât-ı siyâsiyesinin bir müşâhid zî-hayâtıdır. Bu zamânki devir, Suriye ve Filistin’in mes‘ûd, pârlâk günlerinden sâyılur. Româ İmparâtorluğunun 395 târihindeki inkısâmından sonra bu kıt‘a, Bizâns Româlılarına intikâl itdi.

İmparâtor (Ârkâdyus) zamânında Suriye Kıt‘ası üç vilâyete taksim olundu. Birinci ve ikinci vilâyetlerin merkezleri Antâkiye ve (Efâmiye) idi. Fırât Havzasına mücâvir olân üçüncü kısmın vâlisi o vakit (Hirâpolis) ismiyle tesmiye olunân Menbih şehrinde ikâmet idiyordu. Filistin Kıt‘ası dahi üçe taksim idildi. Pâyıtahtları Kaysâriyye ve Siupolis (Bisân) ve Petrâ şehirleri idi. İşbu taksimâtdan hâric tutulân Fenike ciheti ise yine ikiye bölünerek birinci vilâyetin vâlisi Sur’da ve diğer vâli Dımaşk’da ikâmete me’mûr idildi. İkinci vilâyete Tedmür, Humus, Hamâ, Kal’a ve şehirleri ilhâk idildiği gibi Havrân cihetleri “’Arab Vilâyeti” nâmı âltında Basrâ’da ikâmet iden bir vâlinin ‘uhdesine tevcih idildi. Umûr-ı idâriye nokta-i nazarından pek musib olân işbu taksimât, Româ kuvvet ve miknetinin za‘afiyetini intâc ve düşmânlarının muvaffakiyetini teshil itmişdi. Nitekim 611 senesinde ‘Acem pâdişâhı İkinci **(sayfa 75)** Hüsrev tarafından bütün Suriye Kıt‘ası zabt idildi ise de 17 sene sonra İmparâtor Herakliyos tarafından tekrâr istirdâd olundu.

Româlılar devrinde Suriye'de yetişmiş 'ulemâ - Lâtinlerin büyük udebâsından (Marks Fâliryos Probes) Beyrut'da yetişerek 'âlem-i edebiyâtda büyük bir şöhret iktisâb ve hitâbetde ve fünûn-ı edebiyyede birçok âsâr-ı mühimme neşr itmişdi. Eflâtun mezheb-i felsefesinin mürevviclerinden (Nâudoros) Beyrut'da yetişen 'ulemâ meyânında ta'dâd olunur.

Mıntıkada yed-i tûlâ sâhibi olub iktidâr-ı 'âlisinden nâşî Româ mekteblerinde ta'lime me'mûr idilen üçüncü 'asr-ı milâdi ricâlinden Surlu Mâlik veyâ ism-i Românisiyle (Porfirlos) edebiyât ve fesâhatın en büyük ricâlinden ma'dud olân Suriyeli (Loncinos)'un şâkirdi idi. Bunlardan başka Suriye'de Yunân müverrihi Dımaşklı Nikolâ ve Gazze'de büyükçe bir kütübhâne te'sisine muvaffak olunân şehr-i mezkûr Episkobosu (Pemfilyos) ve Basra râhibi (Kibrotes) ve belâgat ve fesâhatından altun ağızlı lakabını ihrâz iden Yuhannâ ve dahâ ba'zı 'ulemâ ve udebâ yetişmişdir.

2-Kurûn-i Vusta: Suriye'de İslâmiyet ve İntişârı - Târihin en eski devirlerinden berû 'âdetâ mensî bir hâlde 'Arabistân Sebe Cezîresinin gayr-ı münbit bâdiyelerinde pek fakirâne ve sâbırâne bir hayât imrâr iden 'Ârablar ve Româniler devrinden Havrân'da, 'Irâk'da ve Tedmür'de mahmî birer hükümet te'sis ve bir kısmı Hristiyânlığı bile kabul itmişdi. Bu zamânlara kadar 'Arablar Kahtânî ve 'Adnânî nâmıyla ikiye münkasım olub her iki kısım ârasında münâza'a eksik olmâzdı. Şarkî Româ İmparâtorluğunun devr-i inhitâtı esnâsında Ceziretü'l-'Arab'da zuhûr iden nebi-i muhterem Hazreti Muhammed (S.A.) 'Arabların tevhidine ve İslâmiyetin envârıyla mütehallî olmalarına muvaffak olmağla bunlar o vakitteki İstânbul Hükümeti'nin müdhiş bir rakibi kesildiler. İkinci halife-i müslimîn Hazreti 'Ömer Radyallahu'anh zamânında vukû'a gelen (Yermük) vakı'a-i meşhûresiyle (635 M.) necm-i zafer gâyet pârlâk bir suretde 'Arabların cânibinde lem'ân itmeğe bâşlâdı. Bu pârlâk cihâdla bütün Suriye üç sene zarfında cüyûş-ı İslâmiye tarafından tamâmen feth ve Bizânslılardan tathîr olunarak bu ândan i'tibâren memleket, İslâm ve 'Arablaşmağa bâşlâdı.

Suriye Kıt'asının en mes'ûd ve en pârlâk devri Hazreti Mu'aviye'nin te'sis itdiği Emeviye Hükümeti zamânında hulûl itmiş idi. O vakitteki İslâm cenerâlleri ma'mûrun etrâf-ı erba'asını tehdide ve bir kısm-ı mühimini zabta bile muvaffak olmuşlardı **(sayfa 76).**

‘Ayn-ı zamânda debdebeden, ihtişâm ve ziynetden vaktiyle nefret iden ‘Arablar ârasında lezâiz-i hayât, yüksek ve güzel kâşâneler, sarâylar, câmi‘ler inşâası zevkî iyiden iyiye temerküz itmeğe bâşlâdı.

Emeviye hânedânının, İslâmiyetin neşrî ve tevsi‘indeki hidmetlerini hiçbir müverrih efkâr idemez. Medeniyet-i İslâmiyenin esâsları bu münevver prensler tarafından vaz‘ idilmişdi. Fakat git gide hulefâ-yı Emeviye ezvâk-ı nefsâniye ve menâfi‘-i zâtiye uğrunda her şeyi fedâ itmeğe ve husûsiyle âl-i Beytü’l-lâha ezâ ve cefâda bulunmaları ve bâ-husûs Kerbelâ hâdise-i müellimesi, halkı kendilerinden safvetmiş ve bütün ümmetin kalbinde onulmaz yâralar âçmış olduğu cihetle işbu sülâle-i mülükânenin zevâlini herkes cân-ı gönülden ârzu itmekde idi. Hele Haccâc zâlimin dökdüğü ma‘sum kânların intikâmı Emeviler ‘aleyhine vukû‘ bulacak cüz’î bir kıyâmın muvaffakkıyetle neticeleneceğini te’mîn itmiş idi. İşte bu kıyâm, Ebu Müslim Horâsânî tarafından tertib ve kuvveden fi‘le çıkarılarak hanedân-ı Emevinin sönmesine ve âl-i ‘Abbâs hükümetinin Şâm’da değil belki ‘Irâk’da te’sis itmesine sebebiyet virdi.

‘Arabların en meşhûr şâ‘irlerinden *Ehtal,* Cerir ve el-Ferezdak ile kimyâda yed-i tûla sâhibi olân Emeviye prenslerinden Halid bin Yezid ve felsefe müntesiblerinden Yuhannâ bin Mansur ile şâkirdi Ebu Kara, Emeviler zamânında yetişmişlerdi.

Emeviler tarafından gâyet metin bir suretde esâsları kurulmuş olân medeniyet-i İslâmiye işbu yeni hükümet devrinde dahâ pârlâk dahâ fürûzân bir suretde tezyin ve tesvi‘ idildi. ‘Abbâsilerin devr-i zehebisi dimek olân Hârun er-Reşid ve Me’mûn zamânlarında her dürlü fende mütebahhir ‘âlimler yetişdi. Edebiyât-ı ‘Arabiye hilye-i zibâsını iktisa iderek en rakik hislere en cânlı tefekkürlere ve en ‘âli gâyelere ma‘kes oldu. Tabâbet, felsefe, kozmogrâfyâ ve ‘ulûm-ı tabi‘iye ve riyâziye hep birden ve bir nisbet-i tezâyide tahtında tevsi‘ idiyordu.

Fünûn ve edebiyâtda pârlâk muzafferiyetlere nâil olân ‘Abbâsiler, sahne-i siyâsiyâtdaki mühim rollerini beceremediler. Eğri siyâsetli halifeler, gaddâr, hod-bin ve zâlim cenerâller, yekdiğerini veli iderek o vakitdeki hilâfetin esâslarını sârsdılar. Ve bunun netice-i tabi‘iyesi olarak İslâmlar ârasındaki vahdet yerine tefrika kâim oldu. Endülüs’de Emevîler, Mısır’da Fâtimîler, Musul ve Haleb’de Hamdânîler ve nihâyet Anâdolu ve Suriye’de Selçukîler birbirini müte‘âkib kuvvetli hükümetler

te’sis iylediler. Udebâ ve müverrihin-i meşhûreden Dımaşk Târihi sâhibi İbn-i ‘Asâkir ve mezkûr târihine zeyl **(sayfa 77)** yâzân İbnü’l-Kalânsî, Haleb Târihi sâhibi Kemâleddin ve büyük feylesof Ebu’l-‘Alâi’l-Ma‘rî bu ‘asırlarda yetişen efâzıldandır.

Ehl-i salib muhârebeleri - On birinci ‘asr-ı milâdinin evâhirine doğru ehl-i salib muhârebeleri bâşlâmışdı. Avrupâ akvâm-ı, gayr-ı mütemeddinesinin ta‘assub-ı diniyesi galeyâna getirmeğe muvaffak olân kilisâ ricâlî, birinci ehl-i salib ordusunu sevk itmişlerdi. Hükümât-ı İslâmiye ârasındaki ‘adem-i ittihâddan istifâde itmeğe koşân bu gürûh-ı muta‘assıbîn ârasında Tûloz Kontu Reymon, Normândiyâ Dükü Rober, Flânder Kontu Rober, Godfravâ dö Buyyon kumândanlık mevkı‘lerini işgâl idiyorlardı. Godfravân’ın birâderi Bodvin, Suriye’nin şimâl taraflarını ya’ni Mezopotâmyâ’ya kadar olân bütün memâliki ve Bohemon, Antâkiye şehrini zabt itdi. Şâm, mukâvemetde sebât itdi. Bu ibtidai ve fecâi muzafferiyetlerle mest olân Hristiyânlar, zabt itdikleri memâlikin hüsn-i suretle idâre itmek cihetlerini düşüneceklerine yekdiğeriyle münâza‘a itmeğe bâşlâdılar. Bu ihtilâf hatta bir aralık hâd bir devreye vârmış idi. 15 Temmuz 1099 senesinde zabt olunân Kudüs şehrinde Godfravâ ilk def‘a olarak krâl i‘lân idildi. Godfravâ’dan sonra birinci Bodvin ve İkinci Bodvin icrâ-yı saltanat itdiler. 1118 sene-i milâdiyesi salibyûnun Suriye’deki tahkimlerinin en kuvvetli bir devrini teşkil idiyor. Bu sıralarda nasrâniyetin ta‘mimine pek ziyâde hidmetleri dokunân ***Templier*** ve ***Hospitalier*** Cem‘iyât-ı diniyeleri te’sis olundu. İşbu yeni hükümetlerin idârelerinde feodâlizm usûlü nazar-ı dikkate âlınarak Antâkiye’de, Trablus’da ve Tiberyâ, Yâfâ, ‘Askalân’da prenslikler ihdâs olundu.

Maddeten kuvvetli gibi görünen bu gürûh-ı Nasârânın hakikat-ı hâlde nazariyât ve efkâr-ı siyâsiyeleri gâyetle mahduddur. Şâm’a, mütemâdiyen yâpdıkları neticesiz hücûmlarla vakit gâib iderlerken birdenbire kendilerini emir (‘İmâdeddin Zengî)’nin dehşetli sultları karşusunda buldular. Musul’da icrâ-yı saltanat iden emir-i mûma-ileyh, şiddet ve kuvvetle Rahâ (Edess) şehrini Frenklerden zabt itdi. Bu sıralarda Bizâns İmparâtoru İkinci Cânkomen dahi Suriye’nin şimâlini zorlamağa gelmiş ve fakat Frenkleri iz‘âc itmekden bâşka bir netice elde idemâmiş idi. Emir Zengî, vefât iderken oğlu ve halefi bulunân (Nureddin)’e Musul, ‘Irâk ve Suriye’nin kısm-ı a‘zamından ‘ibâret olân geniş bir memleket bırâkmış idi.

İslâmların işbu muzafferiyetleri üzerine ikinci bir ehl-i salibî ordusu dahâ teşekkül iderek Suriye'ye hücûm itdi (1137-1149) ise de Frenkler bu sefer dahi hiçbir şey elde idemediler. Nureddin Şâh, Şâm'a bile girebilmişdi. Mûma-ileyh 1164 senesinde Mısır'a, kumândânlarından **(sayfa 78)** Şirkûre ile berâber Selâhaddin, Eyyûbî'yi i'zâm iyledi. Şecâ'at ve zekâya hâriku'l-'âde ile muttasıf olân Selâhaddin, âz müddet zarfında Mısır'ı zîr idâresine âldıkdan sonra Nureddin Şâh'ın vefâtı üzerine (1173 M.) Suriye'yi dahi mülküne zamm eyledi. Selâhaddin Eyyûbî'nin işbu pârlâk muzafferiyetleri Frenkler içün birer musibet idi. Çünkü kârşularına çıkân, İslâmların en ehemmiyetli ve en kavî orduları, mûma-ileyh Selâhaddin Eyyûbî tarafından tanzim ve tertib idilmişdi. Kâide-i muhterem bütün tertibât-ı lâzımeyi ihzâr iyledikden sonra Tiberyâ şehrine bir sâ'at mesâfede kâîn (Hıttin) Ovâsında Frenklere bütün kuvvetiyle hücûm iderek ordularını târumâr itdi (1187). Bu muzafferiyetle salibyun bütün bütün Filistin'den ellerini çekmeğe mecbur oldular. Zelil ve makhûr bir suretde mağlub olân salibyûna kârşu Selâhaddin Eyyûbî hazretlerinin ibrâz itdiği 'ûlüvv-ü cenâb ve merhamet halâ Frenk müverrihleri tarafından yâd ve tezkâr olunur.

Filistin ile beraber Kudüs'ün dahi İslâm orduları tarafından zabtı üzerine Avrupâ'da üçüncü bir ehl-i salib ordusu teşekkül itdi (1189). Bu seferki hamle-i muhâcemeye, Avrupâ krâllarının en mühümleri iştirâk itdi. Âlmanyâ İmparâtoru Birinci Frederik Bârbaros yolda Seyhân Nehrini geçerken boğuldu. Bu kuvvetler, ordularla gelen Frânsız ve İngilizler 'Akkâ Kal'ası medid bir muhasaradan sonra zabt idebildiler. Fakat Frânsa Krâlı Filib Ogust ile İngiltere meliki arslân yürekli Rişâr ârasında şiddetli bir mücâdele tahdis itdi. Zâten Frenkler kârşusunda bir sedd-i huneyn hâlinde durân İslâm orduları salibyunun tecâvüzüne mâni' oldu. Kudüs yine İslâmların elinde kâldı. Nihâyet Hristiyân rüesâsıyla Selâhaddin Eyyûbî ârasında bir müsâlaha 'akd idilerek Nasâra'ya gâyet dâr bir kıt'a-i arâzi virildi. Bundan başka Hristiyânların serbest bir suretde Kudüs'ü ziyâret idebileceklerine Selâhaddin muvâffakiyet itdi. Frenk ordularının Suriye'den mefârikatından birâz sonra Selâhaddin Eyyûbî irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurmakla yerine geçen ahlâfından yâlnız Melikü'l-'Âdil ciddi işler görebildi. 1204 senesinde toplânân dördüncü ehl-i salib yine muvaffak olamadı. İtâlyâ'nın Pizâ, Cenevre, Venedik gemicileri bunları nakil itmek içün külliyetli para kazândılar. Pâpâ'nın ısrâr ve tehdidiyle bir diğer ordu ile gelen Âlmânyâ İmparâtoru İkinci Frederik, Suriye Hükümât-ı İslâmiyesinin 'adem-i

ittihâdından bi'l-istifâde Kudüs şehrini 10 sene içün bâ-mu'âhede zabt itdi. (1229). 1240 senesinde dahi Frânsa'dan gelen diğer bir ordu Frânsa gençlerini Filistin toprâğında gömdürmekden bâşka bir iş göremedi. Sekiz sene sonra Krâl Sen Lui'nin Tunus'a olân hücûmundan 'aynı netice hâsıl olmuşdu **(sayfa 79).**

On üçüncü 'asr-ı milâdinin nısf-ı ahirinde Suriye sahne-i siyâsatında esâslı bir tebdil bâş gösterdi. Vaktiyle İslâm prensleri tarafından Memlük 'unvânı âltında ve ekserisi Türk olmak üzre sâtun alınarak sarâylarda istihdâm idilen âdamlar yavâş yavâş nüfûz ve kuvvet iktisâb iderek nihâyet Mısır Kıt'asında hükümete vaz'ı yed itdiler. İşbu yeni hânedân müessîsi bulunân (Aybek) Suriye Kıt'asına müta'addid def'a hücûm iderek memleketi Eyyûbilerin elinden âldı. Bu sıralarda Moğolların dehşeti dahi yavâş yavâş takrib idiyordu.

1260 senesinde Haleb şehrini zabt iden Hülâgü, muvakkat bir zamân içün Suriye'yi yağmâ itmiş idi. Memlüklerden Sultân (Kutuz), meşhûr kumândân (Baybars)'ın mu'âvenetiyle kıt'a-yı mezkûreyi tekrâr feth itdi. Âz müddet sonra Baybars dahi efendisine kârşu 'isyân ile Suriye'de istiklâlini i'lân iderek Kaysâriyye, Arsuf, Safed, Yafâ ve Antâkiye şehirlerini zabt itdi. Bugünkü âsâr-ı kadîme-i İslâmiyenin ekserisinde ismi mahkûk olân (Rükneddin Baybars) 1287[40] târihinde vefât iderek tahtını oğluna terk itdiyse de âz zamân sonra oğlu dahi el-Mansur Seyfeddin Kâlavun nâm-ı kumândân tarafından hal' idildi. Şâm'daki âsâr-ı kadîmenin divârlarında ismi mahkûk olân bu meşhûr prens, birkâç kasaba müstesna olmak üzere bütün Suriye sevâhilini Frenklerden istirdâd iyledi. Frenkler, 1291 senesinde 'Akkâ Kal'asıyla bu kasabaları dahi İslâmlara terk itmeğe mecbur idildiler.

3-Kurûn-i Ahire: On dördüncü 'asr-ı milâdî esnâsında vukû'a gelen birçok muhârebeler esnâsında şâyân-ı kayd ve tezkâr bir simâ-yı târihî zuhûr itmedi. Fakat 1400 senesine doğru şark-ı ednâyı velveleye boğân Timurlenk'in hücûm-ı müdhişî Suriye ahvâl-ı 'umûmiyyesini pek fenâ yola çevirmiş idi. Birçok mütefennin ve 'âlim ve bâ-husûs Şâm'daki esliha san'atkârları Timurlenk tarafından Semerkand'a nakl idildi.

1516 senesinde 'Osmânlılarla Memlükler ârasında muhârebe vukû' buldu. Haleb şehrinin şimâlinde vâkı' Mercidâbık nâm-ı mahalde Sultân Selim hazretleri,

[40] Rükneddin Baybars'ın ölüm tarihi **(1277)**'dir. Bkz. Kazım Yaşar Koparan, "Baybars I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, ss.221-223.

Mısır ordularını mağlûb iderek âz müddet zarfında bütün Suriye'yi feth itmeğe muvaffak olmuşdu.

'Asr-ı sâbıkın ibtidalarında (1799) Mısır'dan yine Suriye'nin fethine gelen Frânsız kâid-i meşhûru Bonâpârt, 'Osmânlıları Tâbur Dâğı eteğinde ve 'Afûle köyünün bulunduğu yerde mağlub iderek Safed ve Nâsra şehirlerine kadar ilerûliyebilmiş idi. Fakat o vakitteki Saydâ eyâleti vâlisi Cezzâr Pâşâ'nın mukâvemeti ve bunâ inzimâm iden İngiliz donanmâsının mu'âvenetiyle Bonâpârt'ın ordusu 'Akkâ **(sayfa 80)** Kal'ası önünde muvaffak olamayarak geldiği gibi dönmeye mecbur oldu.

1831 senesinde 'Akkâ Vâlisi Cezzâr Pâşâ'nın oğlu 'Abdullah Pâşâ'nın 'anûdâne siyâseti yüzünden o vakitteki Mısır vâlisi Mehmed 'Ali Pâşâ muntazam ordusuyla Suriye Kıt'asına hücûm iderek metbû'u bulunân Hükümet-i 'Osmâniye'ye 'ilân-ı harb itmişdi. Cebel-i Lübnân hâkimi Emir Beşir'in mu'âvenetiyle Mehmed 'Ali Pâşa'nın veled-i ma'nevisi İbrâhim Pâşâ, 'Akkâ ve Şâm şehirlerini zabt itdikden sonra 'Osmânlı ordusunu Humus'da ve Beylân'da mağlub iderek Anâdolu'ya girdi. Düvel-i mu'azzamanın müdâhalesiyle Suriye Kıt'asının idâresi dahi Mısır vâlisine virilmişdi. 1839 senesinde Hükümet-i 'Osmâniye ile Mehmed 'Ali Pâşâ'nın ârası tekrâr bozularak her iki tarafın orduları Nizib sahrasında dövüşdüler. Tal'-ı zafer yine Mısırlılar cânibinde kâldığına rağmen yine düvel-i mu'azzamanın müdâhalesiyle Suriye Kıt'ası tekrâr 'Osmânlı İmparâtorluğuna ircâ' idildi. (1860) senesinde târihde bir tafsil-i mezkûr olân vakâyi' üzerine Cebel-i Lübnân'a muhtâriyete yakın bir tarz-ı idâre bahş idilmiş idi. İşbu idârenin ne kadar mazarratlı olduğu bilâhare anlâşılarak 1916 senesinde büsbütün ilgâ idildi.

16-SURİYE'DE ÂSÂR-I 'ATİKA

Ezmine-i kable'l-târihiyeden berû Suriye Kıt'asında yerleşen büyük hükümetlerin hepsi kıt'a-i mezkûrenin birçok yerlerinde mebânî-i mu'azzama inşâ, kitâbeler hakk veyâ heyâkel-i mütenevvi'e teşyid iylemişler ise de bir tarafdan muhârebelerin tevâlîsi diğer tarafdan Suriye sükkânının cehâletiyle bu gibi târihi eselere ehemmiyet virmâmesi yüzünden âsâr-ı 'atikanın bir kısm-ı mühimî münderis olmuşdur. Bununla berâber memleket, lâyıkıyla ve bir mütehassıs gözüyle tedkik idiliyorsa epeyce şâyân-ı istifâde, âsâr-ı kadîme ve nefîseye râst gelineceği

muhakkakdır. Biz burâda Suriye'deki âsâr-ı 'atikayı edvâr-ı târihiyeye göre tasnif ve mâhiyet-i târihiyelerini mümkün olduğu kadar tedkik itmeğe gayret ideceğiz:

Ezmine-i Kable't-Târihiye Âsârı - Suriye dâğlarında vaktiyle akvâm-ı kadîme tarafından mesken ittihâz idilen tabi'î ve sun'î birçok mağâralara tesâdüf olunur. Havrân dâğlarıyla Gazze-Halil er-Rahman yolu üzerinde kâîn (Beyt-i Cibrin) köyündeki mağâraların ezmine-i kable't-târihiyeye 'âid oldukları pek muhtemeldir. Bu vâsi' mesâkîn-i kadîmenin ba'zısında eski akvâmın kemâl-i maharetle alât-ı hadidiyeyi isti'mâl iderek tâşları yontdukları müşâhede olunur. Suriye'nin **(sayfa 81)** müte'addid mevkı'lerinde icrâ idilen hafriyâtda külliyetli mikdârda çâkmak tâşından bıçâk, bâlta, makâs vesâir âlât-ı kât'a bulunmuşdur. Bu âlât-ı ibtidâiyenin birçoğu Avrupâ ve Beyrut'daki Âmerikâ ve Yesû'iye Dârü'l-Fünûnları müzelerinde mevcûddur.

Ken'ânîler Devri - Âsâr-ı târihiye bu devir ile başlıyor. Ahiren birkâç Avusturyâ 'âlimleri tarafından hafriyâtı icrâ idilerek vaktiyle gâyet cesim tâşlarla binâ idildiği tebeyyün iden "Erihâ" belde-i kadîmesi bu devir âsârındandır. Şeri'a Vadisinin cihet-i şarkıyesinde ve yine şimdiki Kerek havâlisinde Mevâbilerin vaktiyle iskân itdikleri bir tâkım ebniye-i kadîme mevcûd olub ahcârdan yâpılân işbu âsâr-ı kadîme, vaktiyle Suriye'de münteşir tâş 'ibâdetinin mevcûdiyetini isbât idiyor. Bâ-husûs tâşdan ma'mûl mâsalar o zamânlarda kurbân debhine ve mevtâların teşhirine tahsis idildiği karâin-i zâhire ile istidlâl olunur. Sinâ Sebe Ceziresinde bu kabileden birçok iskânlara tesâdüf idilmişdir. Halil er-Rahman kasabasında kâîn olub vaktiyle İbrâhim el-Halil, İshak ve Ya'kub 'Aleyhi's-selâmın defn idildikleri mağâra ile Nâblus civârında Ya'kub 'Aleyhi's-selâm tarafından kâzılân kapu bu devrin âsâr-ı 'atikasından sâyılur.

Eski Mısırîler Devri - Suriye Kıt'asının bir arâlık Mısır fir'avunları tarafından istilâ idilmesi üzerine bu kıt'ada Mısır âsârı ve ebniyesi taklid idilmişdir. Cebel-i Lübnân'daki Cebil köyünde Mısırlıların en mühim ilâhlarından İzis ve Oziris heykelleri nasb idilmiş olduğu gibi ötede berûde Mısırlıları hâtıra getirecek heyâkel-i diniyeye ve kitâbelere tesâdüf olunur. Nitekim Beyrut şehri kurbunda meşhûr fir'avûnlardan İkinci (Râmses)'in heykeli mevcûddur. Kable'l milâd dördüncü 'asırda Nehrü'l-Kleb'e nâzır kayâlara oyulân işbu eser-i târihîde fir'avûn ayâkda ve

ilâheler kıyâfetinde görünüyor, âltındaki kitâbe mezkûr fir‘avûnun fütûhâtını tafsil itmekdedir.

Hititler Devri - Edvâr-ı târihiyenin eski zamânlarında Anâdolu’yu istilâ iden Hititler, bir arâlık Suriye’ye gelerek bir tâkım şehirler te’sis iylemişlerdir. Humus civârındaki “Kudüs” ve şimdiki Cerâblus köyü kurbundaki “Kökmiş” kasabaları Hititler tarafından inşâ olunmuşdu. Ahirân İngiliz ve ‘Âlmânlar tarafından Cerâblus köyünde hafriyât icrâ idilerek birçok âsâr-ı kadîme zâhire çıkârılmış idi. İşbu âsârın tedkikinden Hititler’in tarîk-i medeniyetde ne kadar ilerû gitmiş oldukları ‘ayânân belli oluyor. Yâlnız elde idilen kitâbeleri şimdiye kadar okunamâmışdır.

Yahudiler Devri - ‘İbrânilere mi‘mârcılık, Mısır modellerini ‘aynân taklid iden Fenike **(sayfa 82)** lilerden intikâl itmişdir. Davud ve Süleymân Hazırâtı, büyük sarây ve ma‘bedlerini inşâ itdirirken bu uğurda sevâhil mi‘mârlarını istihdâm iderlerdi. Yunânilerce binâlarda sütûn isti‘mâl itmek en bâriz ‘âdetlerden biri olduğu hâlde Fenikeliler bi’l-‘akis en ziyâde yontulmuş kayâları kullânurlar ve bu suretle binâ ve plân tertibâtı dâimî suretde mâlzeme cins ve kemiyetinin têsiri âltında kâlmışdır. Gâyet iri tâşlarla inşâ idilen ‘İbrânî binâlarına dikkat idilecek olursa görülür ki iri tâşlar birbiri üzerine harcsız olarak gâyet dakik bir suretde birleşdirilmiş, kenârları ise gâyet muntazam sivrileşdirilmişdir.

Bugünkü günde Yahudilerin âsârından olarak Krâl Hezekyâ kuyuları, Selvân havuzu, Urşilim surunun istihkâmâtı ve Antonyâ burcu ile Kudüs civârındaki Ebişâlom ve Berkyâ içinde oyulmuş olân Selvâm mezârları vârdır.

Âsûrîler Devri - Mısırlılar gibi Âsurîler dahi Suriye’de kendi eserlerinden birçok numûneler inşâ itmişlerdi. Beyrut civârında Nehrü’l-Kleb kayâlarında ve fir‘avûn heykellerinin yânı bâşında Bâbîl ve Âsuryâ krâllarının birkâç resmi menkûş olub bunlar ârasında Krâl (Esrâhdon)’un resmi tefrik idilebilmektedir. Bundan başka Humus kasabasının cenûb-i garbiyesindeki Ekrûm Dâğında arslânla gülüşen bir Âsuryâ krâlının heykeliyle Vebriste Vâdisinde bu kabileden Âsuryâ nakış ve kitâbelerini muhtevî âsâr-ı kadîme keşf olunmuşdur.

Fenikeliler Devri - Yukârıda beyân idildiği vechle Fenikelilere, Mısrî ve Bâbilliler üstâdlık itmişler ise de Fenikelilere hâs bir san‘at bulmak mümkündür. Lübnân ve Suriye’nin birçok mevkı‘lerinde bulunmakda olân âsâr-ı kadîmeleri müdde‘âmızı isbâta kâfîdir. ‘Aştarûtla (Âstârta) ma‘şûkası Temûz ârasında cereyân

iden vakı‘a-i hurâfiyeyi musavver olân Kefûr Kesrevân heykeli ve Ba‘al ‘ibâdetine müte‘allık Cebil, Sanin ve Saydâ heykelleri gibi.

Yunân ve Româ Devri - İskender-i kebirin Suriye’yi fethinden evvel dahi bu iki kavmin ‘ulûm ve fünûnu Suriye’de mahsus idi. Eğer iddi‘â itdikleri gibi İyonî tarz mi‘mârisi şarkdan Yunânistân’a idhâl idilmiş ise bu son memleket dahi evvelkine tezyinât-ı mi‘mâriye-i Yunâniyeyi ve âlçılık san‘atını ihdâ itmişdir. Yunân âsarına Suriye’de pek çok tesâdüf olunabilur. Sur kasabası civârındaki Re’sü’l-‘Ayn’ın Ümmü’l-‘Avâmid nâm-ı mevkı‘inde mühim âsâr-ı Yunâniye keşf idildiği gibi Saydâ’daki krâllar mezârlığında Müze-i Hümâyûn müdiri ‘âlim-i şehir merhûm Hamdi Bek tarafından zâhire çıkârılân ve İstânbul Müzesinin kıymetini a‘lâ iden âsâr-ı kadîme-i nefîse hep bu devr-i bekâyâsındandır *** (sayfa 83).**

Româlılar, Suriye’nin birçok mevkı‘inde âsâr bırâkmışlardır. En hücrî noktalara vâsıl olân Româ tarîk-i ‘askeriyesinin âsârı hâlâ ba‘zı yerlerde müşâhede olunur. Yahudi hâkimi büyük Herod, Româlılara hoş görünmek içün memleketini Româ tarz-ı mi‘mârisinde birçok mebânî ile tezyin itmiş olduğu gibi Româlılar Suriye’yi isti‘mâra koyuldukları vakit dahi (bâ-husûs İmparâtor Terâcân zamânında) kendi memleketlerindeki şehirlere mümâsil kasabalar inşâ iylemişler idi. İşbu şehirlerin en bariz ‘alâmet-i fârikası kasabanın bir kapusundan bâşlâyarak şehri bâşdan bâşa kat‘ iden sütûn sıralarıdır. Şehrin cânibinde ma‘bedler, hamâmlar, tiyâtro binâları vesâir emâkin-i ‘umûmiyye inşâ olunur idi. Tedmür, Ba‘albek, Cerş ve ser-âpâ kayâlar içinde oyulmuş olân meşhûr Petrâ harâbeleri hep Româ san‘at-ı nefîsesinin inhitâta yüz tutduğu devirlerde ya‘ni ikinci ‘asr-ı milâdîde inşâ idilmiş birer belde-i Româniyedir.

Gâlile’de 3.üncü ve 4.üncü ‘asr-ı milâdîlerde inşâ idilen sinâgogların tarz-ı mi‘mârisi ise büsbütün bâşka olub müntehâ-yı şimâlisi dâhilen müdevver olân iki kâ‘ide üzerine itkâ itmiş bir hâlde ve sakf ise tahtadan yapılıyor idi. Divârlarında menkûş olân hayvânât resimleri pek ziyâde câlib-i dikkat ve mûceb-i istiğrabdır.

Beytü’l-Lahim kasabasındaki büyük kilisâ ile sonradan plânı degişdirilmiş olân Kamâme Kilisâsı, Bizâns İmparâtoru Justinyân tarafından inşâ idilmişdir. Nâblus kurbundaki Sebastiye Câmi‘iyle geçen sene sokâk tevsi‘atı esnâsında

---

*** Yazarın dipnotu:** Saydâ tedkikât-ı mahalliyesinde işbu âsâr-ı nefîse hakkında tafsilât ‘itâ idilecekdir.

Beyrut'da Bâzargân Çârşusunda zâhire ihrâc idilen ma'bed, Bizâns imparâtorları tarafından vaktiyle inşâ idilmiş birer kilisâ idi.

'Arablar Devri - İlk zamânlarda 'Arab mi'mârları, Yunânîlerden mürekkeb idi. Bundan dolâyı 'Arab ve Hristiyân tarz-ı mi'mârilerinde pek bâriz bir müşâbehet mevcûddur. Zan olunduğuna göre Kudüs'deki 'Ömer Câmî'i Şerifinin inşâsı esnâsında El-Kamâme Kilisâsının plânı tedkik ve tetebbu' idilmişdi.

Epeyce müddet yâlnız arâzinin fethî ve İslâmiyetin neşr ve ta'mimî ile uğrâşân 'Arablar, yavâş yavâş Bizânslılardan isti'âre itdikleri eşkâl ve nukûşa millî bir şekil virmeğe koyuldular.

Ta'dilât sırasında esâslı şeyler kabul olundu. Suryâ ve Avrupâ'da dahi olvakit ma'rûf olân müdevver kubbeleri, 'Arablar ortası semâya nazır sivri ve baslı bir şekle ifrâğ ve dâhilini istâlâktit biçiminde birçok zâviyelerle tezyin iylediler. Muahharen sarây ve câmî'lerinde beyzî ve ihtirâ'-kerdeleri olân na'l şeklindeki kavisleri isti'mâl itmeğe koyuldular (Mısır'da). 'Arab mi'mârları, hey'et-i 'umûmiyyeden ziyâde teferru'âta, mozâyik ve nukûşa ziyâdesiyle ehemmiyet virirler **(sayfa 84).**

Bunun içündir ki arabesklerle mükemmelân tezyin idilen ma'bed ve sarâylarında vahdet arâmâmalıdır. Arâbesk isti'mâli, sırf İslâm mi'mârlarının bir icâd-ı şahsileri olub kendilerinden evvel hiçbir millet isti'mâl itmâmişdir. Suriye'nin fethine muvaffak olân İslâmlar, kıt'a-i mezkûrede birçok mebânî ve ma'âbede vaz'-ı yed iderek ufâk bir ta'dil ile kabil-i istifâde bir hâle ifrâğ iylediklerinden yeniden ve belli bâşlı inşâ olunân âsâr-ı nefîseleri Endülüs vesâir memâlik-i meftûhadakine nisbetle çok değildir. Halife-i Emevî Velid bin 'Abdülmelik tarafından inşâ olunân Kudüs'deki El-Âksa ve Şâm'daki Emevî câmi'i şerifleri, 'Arab âsâr-ı nefîsesinden sâyılur. Bundan başka Şâm bimâristanı ile Şâm ve Mısır'da Fâtimîler tarafından inşâ olunmuş birçok güzel câmi'ler, medreseler ve Baybars tarafından yâpılân Haleb ve Bâ'albek Kal'aları şâyân-ı kayd ve tezkârdır. Bu bâbda dahâ ziyâde tafsilât âlmak isteyenlere Doktor Gustav Löbon tarafından kaleme âlınân "'Arab Târih-i Medeniyeti" nâm-ı eser-i nefîse mürâca'at itmelerini bi'l-hâssa tavsiye iyleriz.

Kurûn-i Vusta Kal'a ve Kilisâları- Suriye ve Filistin'de kurûn-i vustadan kâlma birçok kal'alar mevcûd olub bunlar yâ 'Arablar veyâhud kendileriyle muhârebe iden ehl-i salib tarafından inşâ olunmuşdur. Salibîler tarafından dâhilde ve

bâ-husûs sâhil boyunda 40 kadar kal‘a inşâ idilmişdi. Humus kârşusındaki dâğda mebnî Merkab, Ekrâd, Beyrut, Cebele, Kerek, Sahyûn kal‘aları, salibîlerin âsâr-ı meşhûresinden sâyılıyor.

Ehl-i salib tarafından inşâ olunân kilisâları ikiye tasnif itmek mümkündür. 1099-1187 seneleri ârasında yâpılân ma‘bedler yekdiğerine müsâvî üç ma‘berli, iki cenâhlı ve yân yâna üç mihrâblıdır. Devâir-i beyziye, binânın her tarafında müşâhede olunur.

13.üncü ‘asr-ı milâdda inşâ olunân kilisâlar ikinci sınıfı teşkil itmekde olub bunların hemân hemân hepsi Suriye sevâhilinde ve Frânsızların o zamânki üslûblarına göre yâpılmışdır.

Yâlnız sakfları kubbeli değil düzdür. Bunların beyzî dâireleri İslâm uslûb-i mi‘mârisinden ziyâde Avrupâ’nın o zamânki tarz-ı beyzî-i ibtidâisini ya‘ni gotik uslûb-ı mi‘mârisini taklid itmekdedir **(sayfa 85).**

TEDKİKÂT VE TETEBBU‘ÂT-I MAHALLİYE

1-SELEFİYETE DOĞRU

Nablus’dan âyrılırken nazarlarımızda bile garib bir lem‘a-ı tereddüd vârdı. Ezmân-ı tetebbu‘ ve tedkikatın, bir ruznâme-i seyr-i seyehâtle ta‘yin ve takayyüdü ba‘zân mümkün ve ba‘zân müstehil görünüyor ve bizi düşündürüyordu. Dahâ ilk âdımda vasâit-i nakliyesinin ‘usret-i tedâriki, bir iki günlük kıymetdâr bir zamânımızı gâib itdirmişdi. ‘Ayn-ı zamânda henüz tanzim itdiğimiz cedvelin ilk satırını --ıztırârı--çizmek ne kadar müşkül bir vazife idi. Meftûn kat‘iyet ve intizâm, dimâğlarımızda bu hakikat pek çirkin izler bırâkmışdı. Derin bir vâdi-i mechûlânın ‘umkunda bulunduğumuzu pek vâzih ânlâyorduk

Fi’l-hakika mıntıkamız haritasız ve hatta rehnümâsız idi. Ve mâdâm ki elimizde kıymetdâr bir delil-i cevelân bulunmuyordu. O hâlde ârzu idilen bir tarzda seyâhat bi-şübhe bizim içün müte‘assir idi ve olâcakdı.

Yollarımızı, köylerimizi, kasabalarımızı âncak halkdan öğrenecekdik; bu suretle elde ideceğimiz ma‘lûmât ise o kadar mütenâkız ve nâ-tamâm görünüyor ki.

Meselâ Nâblus-Selefiyet yolu ba‘zân sa‘bü’l-mürûr ve ba’zan sehlü’l-iktihâm bir yol oluyor, dört beş sâ‘atden âltı yedi sâ‘ate kadar kısâlıyor veyâ uzuyordu. Bu yolun imtidâd-ı hakikisi ne kadardı, güzergâhımız nâsıl ve nereden idi, gideceğimiz mahallin mevkı‘ ve vaz‘iyeti ne hâlde olâcakdı, nerelerde bulunacaktık? Bütün bu suâller zihnimizde dolâşıyordu. Ve biz dest-i tâl‘a teslim-i vücûd itmiş gidiyorduk. Nâblus’un şark-ı cenûbisinde bulunân kışlanın önünden geçtik. Âtlarımız mu‘tâd bir teslimiyetle kendilerince pek ma‘lûm bir tarîki ta‘kib idiyor, nazarlarımız ise rehberimize mün‘atıf bulunuyordu. Bütün bu silsile-i istifhâmât ise burâlarını müta‘addid def‘alar görenlerin kesik ve nâ-kâfî cevâblarıyla dâğılıyor ve nihâyet buluyordu.

Yolumuz muntazam bir şose hâlinde idi. Bu cihetden muzdarib değildik fakat öğleden birkâç sâ‘at geçmiş bulunduğu içün büsbütün âlevlenen güneşin şa‘ââtı yolda, arâzide kızgın vâhalar vücûda getiriyor ve her tarafa in‘ikâs iden âteşin ziyâ okları tahammülsüz bir **(sayfa 88)** şekil âlıyordu. Biz mütemâdiyen yolumuza devâm idiyorduk. Sâğ tarafımızda Gârizim Dâğı yükselirken sol tarafımızda uzâkdan bize

gülümseyen beyâz binâlarla ve ba‘zân kırmızı kiremidlerle (Balâta), (‘Asker) köyleri yâkından ise (Bîr Ya‘kub) mevkı‘i nazar-ı dikkati celb idiyordu.

On beş dakika içinde nazarlarımız önünde ârtık bir mâni‘a kâlmâmışdı. Dârı, sisâm veyâ mısır ile mezrû‘ ve ba‘zân metrûk târlâların ârasından geçen şosenin imtidâdı da pek nâ-mütenâhî görünüyordu.

Bu birçok sâ‘atden fazla ‘ayn-ı suretle yol âldık. Uzâklarda, kârşımızda, solumuzda, sâğımızda tek tük dâğ kümelerinden Cemâ‘in Dâğlarının istitâlarından bâşka bir hâil yokdu. Nihâyet Kudüs-ü Şerif’e mevsûl olân tarîki terk iderek (Havâre) köyünün önünde cenûb-i garbiye müteveccih olduk.

Yol şimdi dik ve dâr bir yokuş hâlini âlmışdı; biz Cemâ‘in Dâğlarının üzerinde tırmânmâğa bâşlâmışdık; ma‘mâfih yolumuz sarp kâyâlıklardan, zeytunliklerin ârâsından geçiyor ba‘zân ufâcık vâdilere doğru inhitâtlar, inişler yâpıyordu.

İki sâ‘atimiz bu suretle geçdi. Ba‘zân inişlerde tehlike ârtıyordu; biz ise pek ihtiyâtkârâne devâm idiyor ve yâptığımız teahhura ehemmiyet virmiyorduk. Nihâyet güneş gurûb iderken yeşillikler içinde sâklânan yüksek (Yâsuf) köyünün yânında bir müddet tevkıf itdik. Yol üzerindeki Yâsuf menba‘ında, bâşlarında destileri ile kasabanın en ihtiyâr kâdınları bekleşiyor ba‘zân küçük bir çobân, ineklerini suya doğru sürüyor ve o zamân herkes yol viriyordu. Birbiri üzerine yığılmış tâşların önünden geçdik. Kirli ve toprâklı köylü çocukları vahşî gözleriyle bizi süzerken inkişâf idemeyen bütün bu mevcûdiyetler nâmına içimizi çekiyorduk. Yavâş yavâş takrib iden akşâm, bütün muhitâtı gözlerimizden silmemişdi. Birâz sonra hafif bir mehtâb bize bir rehber-i nurânî olmuşdu. Âncak güzergâhımızı görebiliyor idik. Uzâklar ise mübhem ağâç kümeleri veyâ müzlim bak‘alar hâlinde bir temevvüc-i dâimî ile tebdile ma‘rûz kâlıyordu.

İki sâ‘at sonra delîlimizin sesini işitdik, pârmağıyla kârşıda bir yeri gösteriyor ve (Selefiyet)’e geliyoruz diyordu. Biz nazarlarımızla kasabanın ışıklarını ârıyor ve bulâmıyorduk. Birâz sonra rehberimiz kasabaya doğru koşmak ve senelerden beri mevcûd bir ‘ana‘ne ile muhtârları, heyet-i ihtiyâriyeyi, eşrâfı çâğırmak istedi. Biz men‘ itdik ve sessiz hükümet **(sayfa 89)** binâsına geldik. Bir iki muhâfız, jândârma bir müddetden beri me’mûr görmeyen hükümet konağı’nın kocamân kâpusını büyük

anâhtârlarıyla âçdı. Ve nihâyet boş bir odâda biz kısık bir ışığın gölgesinde yorgun bir uykuya tevdi‘-i vücûd itmeğe çâlışıyorduk.

2-SELEFİYET

1-Selefiyet’in Manzara ve Vaz‘iyet-i Hâriciyesi: Şimâl-i şarkiden cenûb-i garbiyeye doğru imtidâd iden (Selefiyet) Dâğının garba müteveccih eteğinde vâkı‘ olân (Selefiyet) kasabası, zeytun âğâçları ârasında gülümseyen binâlarıyla büyük bir köy hâlindedir. Bir nazarla bütün kasabayı ihâta itmek kâbil olur. Şimâlden cenûba doğru vâdideki tûlu birkâç yüz âdımdan fazla değildir. Binâların dâğ zirvesine kadar imtidâdı da bu mertebededir. Kasabanın yüksek cihetlerine çıkılırsa esmer ve yosunlu bir kitle-i ahcârdan ‘ibâret olân evler, ufâk tâşlarla toprâkla mestûr dâmlar gözükür. Evlerin etrâfını âdam boyundan yüksek, gayr-ı muntazam ve harâb, kirli tâş divârlar ihâta ider. Ba‘zân evin dâhilinden çıkân yüksek bir âğâç orâdâ bir binânın bulunduğunu a‘lâm ider. Nihâyet iki bin beş yüz nüfûs bârındırân bu kasabanın binâlarını beş veyâ altı yüze çıkarmak kâbildir. Dâğınık binâlar ârasında dâr, toprâkdan ve küçük tâş yığınından ‘ibâret dâr ve dik sokâklar yılânkâvî imtidâd ider. Burâda zî-hayât bir zihniyetin eserlerine tesâdüf itmek muhâldir; Kasabanın gelişigüzel tarz-ı inşâsına inzimâm iden ve senelerden beri devâm idegelen bir ihmâl ve ‘adem-i tekîdin izlerinden bâşka bir şey yokdur. Ma‘mâfih kasaba ne kadar kıymetdâr bir dest-i san‘atdan mahrûm kâlmış ise o nisbetde yed-i tabi‘at kendisine manzara i‘tibârıyla ibzâl-i mahâsin itmişdir. Sath-ı bahrdan (670) metro irtifâ‘ında bulunân bu kasaba, garb tarafından “Hârs”, “Kefer-i Hârs” cihetlerine, şimâlden “Zitâ” ve “Cemâ‘in” vesâir köylere cenûbdan bir silsile-i cebele nazırdır. Bütün enhâ-i zeytunlikler içindedir. Kasabaya mülâsık târlâlar ve ba‘zı bâğçelikler de âyrıca bir güzellik bahş idiyor.

2-Selefiyet’in Hudûd-ı Dâhiliyesi

1-Kasabanın Binâları ve Levâzım-ı Beytiye: Binâlarda mu‘ayyen bir tarz-ı mi‘mârî yokdur. Ma‘mâfih görenek ve i‘tiyâd üzerine evler birbirine benzetilir. Kasabanın bütün binâları ekseriyâ birer **(sayfa 90)** ikişer ve en fazla dört beş odadan ‘ibâret olur. Bu odalar bir kâtda ve toprâkdan bir havlinin etrâfında bulunur. Havlinin üstü âçıkdır. Evlerde matbah vesâir müştemilâta âyrıca tesâdüf itmek müte‘assirdir. Odaların önünde havlide yemek pişirilir. Odun yığınları yine havlidedir. Orâda çamâşır da yıkânılır. Hatta hayvânât da bâğlânılır. Odaların içerisi ekseriyâ

pencerenin âralığından dolâyı loş bulunur. Yere serilmiş ince bir hasır üzerinde bir minder, birbiri üzerine yığılmış birkâç yatâk, bir tarafda ötede bir iki tahta sandık ve burâda küçük bir âyîne. Bütün oda eşyâsı bundan ‘ibâretdir. Evleri, duvâra asılân küçük bir gâz lâmbası giceleyin odayı tenvir iderdi. Matbah eşyâsı da pek mahdud ve muhtasardır. Toprâkdan ma‘mûl birkâç çanâk (kadre) ta‘bir itdikleri toprâkdan iki kulplu yâyık bir tencere (cerre) veyâ (‘asliye) dinilen bir su destisi (cirn) ta‘bir idilen bir tâş hâvân. Bütün eşyâ bundan ‘ibâretdir. Evlerde bâkır ma‘mûlâtdan ziyâde ucuzluğu hasebiyle (Keferled) nâm-ı mahalde (mahfere)’den çıkârılân bir nev‘ beyâz toprâk ma‘mûlâtı isti‘mâl idiliyor. Evlerde süd çâlkâlayarak yâğ i‘mâline mahsus (sekâ) nâmiyle bir tulum, birkâç kâse ve bir tahta beşik veyâ bir sâlıncâk, tâşdan bir el değirmeni de ‘ilâve olunursa Selefiyet binâsının dâhili, tamâmiyle ihâta idilmiş olur.

Kasabanın bütün evleri ve levâzım-ı beytiyesi bu hâldedir. Ma‘mâfih Selefiyet’de mâ‘rûf birkâç ‘âilenin evleri mevcûddur ki bunlar bir iki kâtlıdır. Odalarının pencereleri dahâ fazladır. Evleri kiremidlidir. Bu birkâç evden en ziyâde nazar-ı dikkati celb iden Selefiyet (hükümet konâğı) ve (mekteb-i ibtidâi) si ile (câmi‘-i şerif) binâsıdır.

Fakat bu üç binâ da pek metrûk bir hâldedir. Hükümet konâğı, Selefiyetin kâimakâmlık zamânından kâlmadır. Tâş döşeli müstatilü’ş-şekil bir havlinin etrâfında on beş odalı zarif bir binâ iken şimdi ne garib bir şekil âlmış, havlisindeki incir âğâcı âltında tâş yığınları toprâklar, pencerelerin câmları kırık, odalar kirli, örümcekli. Hatta bir odaya âtlar bâğlânmış, diğer bir iki oda jândârma içün yatâkhane olmuş, birkâç oda kırık mâsalarla dolu odunluk hâlindedir. Yâlnız bir odasında nâhiye müdirinin mâsası bulunuyor.

Mekteb-i İbtidâi de binâ i‘tibâriyle fenâ değil, ma‘mâfih bu da mahmel. Hele câmi‘, hasırdan bile mahrûm uzun müddetden beri temizlenmemiş, ihtimâl kapusını uzun müddetden beri kimse âçmâmışdır **(sayfa 91).**

Selefiyet’de içerisi sıvâsız küçücük üç beş dükkân vâdır ki bunlarda ‘aynı suretle mahmel bir hâldedir.

2-Kasabanın Sokâkları: Kasabada belli bâşlı olmak üzere müntehâ-yı cenûb-i garbında kâîn hükümet konâğı önünden bâşlâyarak mekteb binâsının ve câmi‘in dahâ sonra dükkânların önünden geçen gayr-ı muntazam toprâklı bir yol

vârdır. Ma‘mâfih dört beş metroluk genişliği i‘tibâriyle kasabanın en iyi yoludur. Bundan mâ‘adâ kasabanın yüksek taraflarına mevsûl ve bu tarîke ‘amûd bir tâkım keçi yolu hâlinde müta‘addid tarîkler vârdır ki bunları da birer birer ta‘dâd itmek fâidesizdir. Yâzın ba‘zân esen bir rüzgâr bu yollardaki tozları, toprâkları bütün kasabaya dâğıtır. Veyâhud kışın yâğân en küçük bir yâğmur orâsını çâmur deryâsına çevirir ve her iki zamânda bu yollar bâşa belâ olur. Herhâlde kasaba yol i‘tibâriyle de pek fakirdir.

3-Kasabanın Suyu: Selefiyet ahâlisi garb-ı şimâlideki vâdide kasabanın beş dakika mesâfedeki ‘Ayn (menba‘)’dan suyunu tedârik ider. Sabâh akşâm kâdınlar bâşlarında (cerre) ler olduğu hâlde gelir, sularını doldurur götürürler. Ufâk çocuklar da ineklerini vesâir hayvânâtı getirir, burâda sulâr, inekler içer orâsını her suretle bulândırır. Ötede beride bırâkılân âltı kirli destilerde dâlâr çıkâr. Orâda çâmâşırda yıkânır ve su yek güzergâhda dâğılırken medhâlde husûle gelen çâmur da ‘ilâve idilir. Ve orânın kirliliği, sinekleri, pislikleri düşünülürse orâsının ne kadar iğrenç bir mahal olduğu pek kolây düşünülebilir. Ma‘mâfih esâs i‘tibâriyla suyu berrâk ve temiz iken üzerinin örtülmediğine de insân şâşâr kâlır. Suyun naklindeki müşkülât hasebiyle su sarfiyâtı burâda pek iktisâdlı olur.

3-Ahvâl-ı ‘Umûmiyye: Nâhiyenin merkezi olân Selefiyet kasabası zeytun ağâçlarıyla mezrû‘ bir tepe üzerinde kâîn ve sath-ı bahrdan 670 metro mürtefi‘ olub merkez livâ olân Nâblus’un 13 kilometro cenûb-i şarkısinde vâkı‘dir. Nâblus’dan i‘tibârân Selefiyet yoluna takribân sekiz kilometrosu Kudüs şosesi üzerinde olub işbu mesâfe kat‘ idildikden sonra bâşlâyân dâğ yolu, emsâline çok yerde tesâdüf olunamayân sa‘bü’l- mürûr ve tehlikeli vâdilerden ‘ibâretdir. Takribân 13 kilometreden ‘ibâret olân keçi yolu pek ziyâde ‘ârzalı ve münâ‘atlı idi. Hayvân gâyet müşkül bir hâlde ilerleyebiliyordu. ‘Asker olân (500) ve nüfûsdan terk-i hayât iden (300) **(sayfa 92)** şahıs dâhil-i hesâb idilmediği hâlde Selefiyet’in 1700 kadar nüfûsu vârdır. İki Hristiyân ‘âilesinden mâ‘adâ bütün kasabanın sekenesi İslâmdır. Bir dâire-i hükümet ile iki câmi‘i şerifi olân Selefiyet’in âltı sâ‘at cenûbunda ve Mecdel karyesi civârında (Re’sü’l-‘Ayn) dinmekle ma‘rûf bir kal‘a ve bir buçuk sâ‘at şimâl-i şarkisinde (Yâmuk) nâm-ı karyede tâşdan oyulmuş müte‘addid mağâralar ve beş âltı odalı dâireler mevcûd ve fakat kısmen harâbdır.

Nahiye merkezinde biri inâs ve diğeri zükûra mahsus iki mekteb-i ibtidâi mevcûd olub birincisine 10 kadar tâlebe ve zükûrunkine dahi seferberliğin i‘lânı esnâsında (100) kadar tâlib devâm iderdi. Sekiz aydan beru ma‘âşına bir dürlü kâvuşamayân mekteb mu‘allimi, âltı âydır mektebin küşâdı cihetine gitmeyerek alişvirişle te’mîn-i ma‘işetine koyulmuşdur. Ma‘ârife olân ‘adem-i rağbetin sebebi âçlıkdır. Bir iki senedir muhtârın ta‘biri vechiyle “hâl-ı ihtizârda kâlân” ahâlî, çekirgenin geçen seneki tahribâtı yüzünden pek sefil bir hâlde kâlmışlar. Muhtâr, bu sene Şevvâlinde hepimiz öleceğiz diyordu. Nâhiyenin bir kısm-ı mühimini setr iden zeytun ağâçlarından Selefiyet’den Kudüs hudûduna kadar olân kısmı bu sene birdenbire derece-i harâretin yükselmesinden nâşî mahsûl viremedi. Kısm-ı şimâldeki zeytunlerin mahsûlü zararsızdır.

Muhârebeden evvel nâhiye merkezinin zeytun yâğı hâsılâtı (10) bin desti kadar tahmin olunur. Zeytunden sonra incir, en ziyâde müte‘ammim olân bir ağâçdır.

Bütün Kudüs ve Nâblus livâlarında zeytun mahsûlünün kesretinde birinciliği (Led) ikinciliği Selefiyet ve üçüncülüğü Kabâtiye köyleri işgâl itmekdedir.

Selefiyet’de âsâr-ı ‘umrâniye nâmına bir şey tahrisine kâlkışmak ‘abesdir. Kasabanın yolları gâyet pis ve dârdır. 1317 senesinde lağv idilân kâimakâmlık zamânından kâlân ne gibi ebniye vârsa bugün gayr-ı meskûn bir hâldedir. Zâten kasabanın en güzel evleri o devirden kâlmadır.

4-Ahvâl-ı İctimâ‘iye

(1)-Tabakât-ı Ahâli, Tarz-ı Telbis ve Ma‘işet: Bütün ahâlisi Müslim olân bu kasabada uzun uzâdıya ahâli tabakalarına, başka başka tarz-ı ma‘işetlere tesâdüf idilemez. Ahâli meyânında iki üç yüz senelik ma‘rûf ‘âileler vârsa da bunların kendilerine mahsus âristokrât bir tarz-ı ma‘işetleri yokdur. Yâlnız nisbeten birâz müreffeh yâşârlar; kasabanın erkekleri Suriye kumâşlarından önü âçık ve her iki yânından birâz kesik yâkâsı kâpalı entâriyle ve bunların üzerinde de (beşt) ta‘bir idilan ‘abâ iktisâ iderler. Entârileri bir kuşâk ile **(sayfa 93)** sıkmak mu‘tâddır. Bâşlarında (‘ikâl, kefiye) veyâhud fes veyâ dâr ve küçük bir sârık ve çorâbsız ayâklarında bir yemenî (medâs) bulunur.

Kâdınlar da kırmızı ve sârı çizgili veyâ mâvi rengde (dimâ) ta‘bir olunân Şâm kumâşından gice gömleği biçiminde entâri giyerler. Bâşlarını uzun ve geniş beyâz

bâş örtüleriyle, yemenilerle örterler. Ayâkları da ekseriyâ çıplâk bulunur veyâhud onlar da (medâs) isti‘mâl iderler.

Selefiyet ahâlisi ‘umûmiyetle zirâ‘atle iştigâl iderler. Her ‘âilenin her evin büyük küçük târlâları vârdır. Târlâlarını biçüb ekmek ve mahsûllerini de veşirmek yegâne meşgâlelerini teşkil ider. Arâziye mâlik olmayânlar ise arâzi sâhiblerinin yânında ücret mukâbilinde veyâhud şirket-i muzâribe ile çâlışır ve sene nihâyetinde onlar da mahsûllerini alırlar. Binâen‘aleyh (Selefiyet)’liler ‘umûmiyyetle köylü (fellâhin) sınıfındadır. Köylülerin tarz-ı ma‘işetlerindeki besâtet Selefiyet kasabasında tamâmiyle hükmü-fermâdır. Kânun-i evvel ve Kânûn-i sânî âylarında Selefiyet’in ‘umûm erkekleri toplânır, kasaba ittisâlindeki târlâlarına çıkâr ve onları ma‘hûd âlât-ı ‘atika ile bin müşkûlâtla sürer ve buğdây, arpâ vesâire ekerler. O zamân kâdınlar hep evlerde bulunur. Erkeklerine yemek pişirir ve çocuklarına bâkârlar. Kâdınların târlâlara çıkması erkeklerin ‘avdetinden ve mezrû‘âtın yetişmesinden sonra olur. O vakit bütün kâdınlar çocuklarını birlikde götürür, arâzinin tufeyli nebâtâtını toplâmakla meşgûl olurlar. O esnâda erkekler yine boş oturmaz yine kasabanın etrâfındaki incir ve zeytun âğâçlarının âlt tarafındaki toprâkları kâzmakla iştigâl iderler. Bu tarz mesâ‘î mâyıs âyına kadar devâm ider. O zamân erkekler ve kâdınlar müşterekân hasâda çıkârlar. Erkekler hasâd yâpârlar. Kâdınlar demet (hezme) yâpâr çocuklar da mu‘âvenet iderler. Nihâyet mahsûl alındıkdan sonra nefes âlırlar. Fakat o zamân ya‘ni temmuz ve âğustos âylarında incir toplâmak, kurutmak dahâ sonra zeytun toplâmak, zeytun yâğı çıkârmakla meşgûl olur. Ve bütün seneler mütemâdî bir sa‘îyle geçer, yâlnız kasaba ahâlisi âncak yiyeceklerini te’mîn idecek derecede çâlışdıkları içün bu sa‘îleri bi’t-tabi‘ pek mahdûd ve mu‘ayyen olur, mu‘tâd dereceyi tecâvüz itmez. Su doldurmak, çocuklara bâkmak, yemek pişirmek, çamâşır yıkâmak bi’t-tabi‘ kâdının kısmetine düşdüğü içün kâdınlar burâda erkeklerden fazla çâlışkândır. Bundan mâ‘adâ kâdınlar boş zamânını tâkiye işlemekle de doldurmak isterler. Selefiyetliler irken yer ve irken yâtârlar, irken uyânırlar. Bütün hayâtları yeknesak bir suretde böylece tekrâr ider. Ba‘zân giceleyin birkâç erkek ve birkâç kâdın bir yerde **(sayfa 94)** buluşurlar. O zamân erkekler beyninde kahramânlık hikâyeleri bâşlâr. Kâdınlar ise ortâklarından ve kocalarından bahs iderler.

Selefiyet’de hayât-ı beytiye ta‘addüd zevcâtın kesreti hasebiyle pek elim şekiller âlmışdır. Bir erkeğin ‘ale’l-ekser iki, üç hatta dört zevcesi bulunur. Hâl-ı

vakitleri yerlerinde olânlar her ne kadar âyrı evlerde zevcelerini bârındırırlarsa da ekseriyâ bir evde bulunurlar. Her zevcenin birkâç çocuğu olur ve hayât pek müşevveş bir şekil âlır. Çocuklar birbirleriyle boğuşur. Kâdınlar birbirlerini söğer, döğer, erkek kârısını çocuklarını döğer, feryâd ve figân yükselir. Kâdın sabûr-ı mütevekkil yine irtesi günü işine, gücüne gider. Ve hiçbir şeyi olmâmış gibi dâvrânmağa mecbur kâlır. Fakat bu kadar gavgâ ve gürültüye rağmân erkekler kâdınlarını boşâmazlar. Talâk, Selefiyet'de şâyân-ı hayret derecede âzdır. Hatta bir kâdının tatlikî Selefiyet'de mu'ayyebâtdan sâyılır. Târlâlarda çalışmak, vaktiyle efrâd-ı 'âileye sâhib olmak ihtiyâcı dinilebilir ki erkekleri hem ta'addüd zevcâta âlışdırmış hem erkeği kâdına bâğlâmışdır.

Selefiyet'de erkekler mu'ayyen zamânlarda âva da çıkârlar. Her erkeğin bir çiftesi ve bir (sayd perdesi) vârdır. Bu siyâh kumâşdan bir metro tûlunda mustatilü'ş-şekil bir setreden 'ibâretdir. Ortasına doğru iki göz şeklinde, onun âlt tarafı da çiftenin ihrâcına mahsus 'amûdî bir şekilde oyulmuşdur. Âva çıkân perdeyi gerer. Ârkasında durur. Çiftesini de çıkârır. Bir kuşun vürûdunu bekler. Fakat yerinden kat'iyân kımıldâmak istemez. Toplâyabildiği birkâç kuşla o günün hayât-ı yevmiyesini te'mîn itmiş olur.

(2)-İ'tiyâdât-ı İctimâ'iyesi Selefiyet'in erkekleri pek genç bir yâşda iken izdivâc iderler. Esâsân tarz-ı ma'işetleri iktizâsından olarak kâdın erkek ârasında iştirâk-i mesâ'î bulunduğu ve 'aynı yerde çâlışdığı içün bütün kasaba ahâlisi birbirini tamâmiyle tânır. Binâen'aleyh erkeğin kız âramak içün görücüler göndermesine yâhud 'ale'l-'amiyâ evlenmesine lüzûm yokdur. Bir erkek bir kızı beğenince kendi tarafından 'âilesinden bir iki kişi gönderir. Kızı istetir. Muvâfakat hâsıl olursa o zamân mehir husûsunda görüşülür. Selefiyet'de mehir mikdârı iki bin guruşdan on bin guruşa kadardır. Mehirin ta'yininden ve ekseriyâ têdiyesinden sonra nikâh kıyılır. Bunu müte'âkib, erkek Nâblus'a iner, kumâşlar sâtun âlır. Kıza gönderir. Kumâşlar dikdirildikden sonra artık kızın evinde her akşâm kâdınlar kendi âralarında rakslar, müsâmereler tertib iderler. Birkâç gün sonra yevm-i zifâf ta'yin ider. Erkek kendi tarafından kâdınlar gönderir **(sayfa 95).**

Kâdınlar gelini süslemiş olarak yâ âta bindirirler. Yâhud kendileri tâşır, erkek evine getirirler. O zamân erkek, arkadâşlarının evinde med'ûv olur**.** Kız zevcetinin evine dâhil olurken eline bir ibrik su ile bir pârça hamur virirler. Gelin, suyu

hamurun üzerine döker ve evin kapusuna yâpışdırır. Bir müddet sonra erkek yâlnız olarak eve girer. Evin dâhilinde o zamân kâdınlar bulunur, kendi akrabâları orâda (debke) ler yâpârlar. Ya‘ni âyâklarını yere urarak müşterek dânslar tertib iderler. Sonra (nukût) bâşlâr. Erkek kızın yüzüne pâralar dizer. Bunun üzerine misâfir kâdınlar giderler ve zifâf merâsimi nihâyet bulur. İrtesi güni erkeğin evinde, gelen misafirlere yemek ikrâmı da mu‘tâddır.

Bir ‘âilenin çocuğu doğduğu zamân vaktiyle kurbânlar kesilir ve yine rakslar tertib idilirdi. Fakat son zamânlarda zevk-i ma‘işetden bu ‘âdet mahkûm-ı nisyân oluyormuş. Selefiyet’de çocukları, kasabada bulunân ve çırıl çıplak dolâşân bir deli ile korkuturlar. Deli geliyor dirler. Ba‘zân de sırtlân (zib‘) ile veyâ mevhûm bir hayvân ile (hemâme) ile korkutmak da mu‘tâddır.

Bâyrâm zamânlarında ve bir (gâib) vürûdunda kurbân kesmek, birbirlerini da‘vet itmek ‘âdeti şimdiye kadar cereyân idiyor.

Selefiyet’de erkek çocuklar ekseriyâ iki üç yâşında iken sünnet idilir, kasabaya birkâç senede bir sünnetçi gelir, o zamân bütün köyün çocukları müşterekân sünnet idilir. ‘Umûmî meserretler bâşlâr, çocuklara kırmızı entâriler giydirilir. Dürlü gümüş hilyâtla tezyin iderler, kurbân kesilir, kâdınlar da ârâlarında bir mu‘tâd şarkılar söyler ve el çırpârlar. Rakslar (debke) ler de yâpârlar.

Selefiyet’de bir vefât vukû‘ bulunca kâdınlar hemân yüzlerini siyâha boyârlar, elbiselerini yırtâr, feryâd iderler. Bi’l-hâssa kâdınlar ölünün etrâfında toplânır, ölüyü sârâr üzerine âtılırlar. Hatta erkekler bile ölüyü yıkâmak içün güç hâl ile kâdınların elinden kurtârabilirler. Tâbutun ârkasını da yine kâdınlar âh ve figânlarla ta‘kib iderler. Vefât iden erkek bir tarîkate mensûb ise cenâzenin önünde dâvul çâlâr. Ve nihâyet memleket hâricindeki makbereye defn itdikden sonra da üç gice mezâr bâşında Kur’an-ı Kerim okutmak mu‘tâddır.

(3)-Tenezzüh Mahalleri ve İspor: Selefiyet ahâlisi ekser zamânlarını iş bâşında veyâ târlâsını sürüb biçmekle, yâhud incir ve zeytun âğâçlarının ekildiği yerleri kâzmakla meşgûl oldukları içün akşâm üzeri evlerine pek yorgun bir hâlde dönerler. Ve hemân sıcâk **(sayfa 96)** çorbâlarını yer yemez uzânub uyumakdan başka bir şey düşünemez olurlar. Bunun içündir ki kasabada tenezzüh mahalleri iş mahalleri olân yerlerdir, su doldurmak içün kâdınlar (menba‘) yânına gidub gelirken tabi‘i bir tenezzüh icrâ itmiş oluyorlar. Bâ-husûs temmuz ve ağustos âyları

Selefiyet'in en iyi bir zamânı olur. Bütün Selefiyet ahâlisi incir bâğlarına dökülürler. Orâda yeşil ve sulu incirleri elleriyle âğâcından kopârub tenâvil itmeleri kadar kendilerinin hoşuna giden bir şey tasavvur olunamâz. Hatta birçok 'âileler yâprâklardan, âğâç dâllarından kulûbeler kurarak bâğlarda kâlırlar, köye dönmezler.

Bir kısmı da bütün gününü bâğda geçirdikden sonra akşâmleyin evine gelir. On beş yâşına kadar olân çocuklar ise her akşâm menba' ile kasaba ârasındaki târlâlara dökülürler. Ve oyun oynârlar. Bu oyunların kendisine mahsus isimleri ve mevsimleri vârdır. Meselâ (meshâl) nâmındaki oyunu kışın oynârlar. Bu oyun, bir kuvvet müsâbakasından başka bir şey değildir. Birkâç çocuğun elinde ve 'aynı cesâmetde müte'addid sopâlar bulunur. Evvelâ biri sopânın bir ucundan tutâr. Ve diğeri ucunu yere temâs itmek üzere fırlâtır. Oyunun esâsı 'aynı suretle diğer bir sopâ âtarak birincisini geçmekdir. O zamân diğerinin değneği kazânılmış olur. Bunâ müşâbih olmak üzere elleriyle tâş âtmak ta'limleri de yâpılır.

Bunlardan başka dâimâ oynânân oyunlar vârdır ki bunlar (tâbe) nâmı virilen top oyunları, (küre) nâmı virilen çelik çomâk oyunu, *(su melleh)* ta'bir idilen körebe oyunları, (kâl) nâmındaki tâşla nişân âlmak oyunları Selefiyet çocuklarının bâşlıca eğlencelerini teşkil ider. Âta binmek, ât koşdurmak vaktiyle Selefiyet ahâlisinin büyüklerini de işgâl iderdi. Hâlbuki günden güne ehemmiyetden sâkat oluyor. Kasabada güreşlere de tesâdüf olunmaz, mu'ayyebâtdan sâyılır.

Görülüyor ki Selefiyet'de bedeni hareket âncak on beş yâşına kadar yâpılır. Ondan sonra da ârtık devre-i sükûn ve inhitât bâşlâr. Ve her şeyi nazarlarında mu'ayyebatdan olur.

5-Ahvâl-ı Ruhiye

(1)-Ahlâk ve Tebâyi': Selefiyet ahâlisi 'umûmiyyet i'tibârıyla hadidü'l-mizâc değildir. Dâimâ müsâlemetkâr ve mütevekkil bir tabi'ata sâhib olmak isterler. Ve kendilerinin ma'rûz kâldığı bir fenâlığı çâbuk unuturlar. Fazla bir hiss-i kin tâşımâzlar, diğer köylüler gibi bunlar da misâfirperverdirler. Misâfirlerine kendi elleriyle hidmet iderler. Yânlarında te'dibân oturmâzlar. Selefiyet ahâlisi, bütün ma'nâsıyla dine mütemessik olmak, mütedeyyin olmak ârzusuyla da çırpınırlar **(sayfa 97).**

Fakat dini, hakkıyla bilmedikleri içün temessükleri de pek zâhirî oluyor. Birçok levâzım-ı diniye ile kendileri de farkında olmayarak ‘âmel olmâzlar. Meselâ kasabada hâl-ı hâzırda âncak yüzde on beş veyâ yirmi kişi kadar namâz kılân vârmış; bunlar da gitdikçe âzâlıyor ve câmi‘e uğrâyân pek âz âdam bulunuyormuş. Bir de Selefiyet’de ahâlinin kısm-ı a‘zamı sözlerinde durmanın lüzûmunu takdir itmez ve sözünde durmâz, yalân yere de yemin ider. Yâlâncılık dinilebilir ki onlarca irsî bir marazdır. Hatta Selefiyet’in ileri gelenlerinden biri şu sözleri söylüyor:

---Biz yâlâncı âdamlarız; hatta yâlân yere de yemin ideriz. Allah, peygamber, talâk nâmına da yemin itsek de bize inânmâyınız.

Ma‘mâfih şunu da biliniz ki bütün Nâblus livâsı yâlâncılık yâtâğı olmakla berâber yâlâncılıkda evvelâ Beni Sa‘b sonra Nâblus dahâ sonra Cemâ‘in nâhiyesi ve Selefiyet gelir. Cenin ise hepsinden mümtâzdır. Ma‘mâfih sözünde durmâmak ve yâlân söylemek husûsunda mübâlâtsızlıkları yine ba‘zı Selefiyetlilerin fikrince kendilerine Nâblus’dan intikâl itmiş. Bu yolda dermiyân-ı mütâla‘a idenler diyorlar ki:

“Selefiyet ahâlisi, yirmi otuz sene evvel böyle değildi. Bâ-husûs kasaba, kazâ merkezi iken nâhiye merkezine tahvil ile berâber Nâblus’a doğrudan doğruya idârî merbûtiyeti zamânından beri büsbütün değişdik. Nâbluslular nifâk ve ahlâksızlık tohumlarını sırf menâfi‘-i şahsiyelerini te’mîn uğrunda bize dökdüler. Vaktiyle bir kardeş samimiyetiyle yâşâyân Selefiyetliler ârtık birbirini sevmez oldu. Onlar da şahsî menfa‘atlerini diğerlerinin mazarratlarında âramâğa bâşlâdı. Nâbluslular bize bunu öğretdiler. Birbirimizi darb itmeğe, cerh itmeğe dahâ sonra bârutlarla birbirimizi öldürmeğe bâşlâdık. Birbirimizin yolunu bekledik, tâşlar ârkasında sâklândık, birbirimizi kahbece öldürdük. ‘Amucazâdeler, dâyızâdeler, hatta birâderler ârasında rekâbetler, fesâd sonra kân girdi. Bütün bu boğuşmalardan Nâbluslular istifâde itdi. Düşdüğümüz vartalardan güyâ bizi kurtârmak içün vârımızı yoğumuzu âldılar. Ve biz Nâblus ahâlisinin yânında zelil ve sefil, esir ve fakir kâldık”.

Fi’l-hakika Selefiyet’de fakirlik nazar-ı dikkat-i celb bir hâldedir. Ma‘mâfih cerh ve katl vukû‘âtı hatta fakirliğin te’siriyle birbirinin hububâtını, hayvânatlarını sirkat vukû‘âtı seferberlikden beri yok gibidir. Dinilebilir ki Selefiyet şimdi nâ-muntazar bir devre-i sükûn geçiriyor. Selefiyet’de sirkat mesâili o kadar çok ki felân

veyâ felân şeyinin felân tarafından çâlındığı, sârikin yüzüne kârşı söylenebiliyor o zamân kendisine sirkat ‘azv olunân kimse bundan kurtulmak **(sayfa 98)** için Selefiyet’de (Şeyh Celâleddin)’in makâmına gidub orâda yemin idermiş. Bütün Cemâ‘in nâhiyesi ahâlisi hatta Kudüs’den ba‘zıları bu makâma gelub terbiye-i nefs iderlermiş. Burâda yâlan yere yemin idenler Selefiyet ahâlisinin i‘tikâdına göre çârpılır, evi harâb olur veyâhud efrâd-ı ‘âilesinden biri ölürmüş.

Selefiyet ahâlisi, ekseriyetle Nâblus ahâlisinden muzdarib ve müştekîdirler. Vaktiyle kendilerine pek ehemmiyet virdikleri hâlde bilâhare fakir olduklarından dolâyı Nâbluslulardan gördükleri lâ-kaydiye kârşı âvuclarını sıkıyor ve teessürlerini ketûm itmiyorlar.

Ma‘mâfih bu hakikatı bildikleri hâlde yine mütevekkil, Nâbluslulara mürâca‘at iderler. Fâîzle pâra istikrâz iderler, âralarında arâzi da‘vâsı veyâ bir ihtilâf oldu mu hallini yine Nâbluslulardan beklerler.

Selefiyet ahâlisinin bünyeleri ekseriyet i‘tibâriyle kânsız ve za‘ifdir. Ma‘işeti te’mîn idecek kadar çâlışmak ve âza kanâ‘at itmekden başka bir şeyi düşünmeyen kasabanın erkekleri, dinilebilir ki kâdınlara nisbeten tenbeldir. Bâ-husûs lüzûmundan ziyâde çocuk yetişdirmek husûsundaki meyilleri, zevcelerin ta‘addüdü ve ferd-i münâsebât, Selefiyet erkeklerini günden güne elim bir hâl-i harâbiye sürüklüyor ve tenbelleşdiriyor. Beşden on beş çocuğa mâlik olân ‘âile sâhiblerinde pek erken vehn ve inhitât bâşlıyor.

Yâlnız şunu da söyleyelim ki izdivâca olân fazla inhimâk, kasabadan münâsabât-ı nâ-meşrû‘ayı teb‘id itmişdir. Burâda hiçbir kâdın bir erkekle münâsebât-ı gayr-ı meşrû‘ada bulunâmâz ve esâsân pek mahdud ve ufâk bir kasabada hareketi çâbucâk işidileceği içün çekinir. Bu yolda bir fenâlık yâpân bir kâdının mutlakâ hayâtı bir vâsıta ile ortadan kâldırılırmış. ‘Aynı zamânda kumâra, meşrûbât-ı küsûliyeye inhimâklar da Selefiyet’de pek yer bulâmıyor.

Ve kasaba ahâlisi dağlık yerler sâkinlerine mahsus cesâret ve şecâ‘at gibi hasâisi büsbütün gâib itmemişlerdir.

Etrâf dâğlarda görünen hayvânât-ı müftereseyi öldürmek için tehâlik gösterirler ve koşâr öldürürler; bu muvaffakiyetler uzun müddet dillerde destân olur.

(2)-Hâlet-i Fikriye: Selefiyet'in binâları, ahâlinin tarz-ı ma'işeti, ahlâk ve tebâyi'i düşünülecek olursa kasabanın hâlet-i fikriyesinin ne kadar ibtidâi bir derecede olduğu pek kolây ânlâşılır. Kâdınlardan yâlnız iki üç kâdın Kur'an-ı Kerim okumasını **(sayfa 99)** biliyormuş. Erkeklerin ise âncak rub'-ı derecesi basit bir suretde okur ve yâzârmış. Burâda ma'ârif nâmına mevcûd bir tek mekteb-i ibtidâinin yetişdirdiği talebe en fazla bir muvaffakiyete mazhar olursa âncak Kur'an-ı Kerim okuyabilir ve fakat en basit bir cem' 'ameliyâtını bile bin müşkûlâtla yâpmakdan 'âciz kâlırmış. Binâen'aleyh mevcûd mekteb, Selefiyetlerin gözünü âçmakdan kendilerinde bir intibâh uyândırmakdan pek uzâkdır. Bâ-husûs Selefiyet kasabasına mevsûl olân tarîkler sa'bü'l-mürûr ve uzâk olduğu 'ayn-ı zamânda târihî bir mevkı'in güzergâhında bulunmadığı içün Selefiyetli olmâmak şartıyla burâya yılda bir kimse uğrâmâz. Bu i'tibârla da Selefiyet ihtilâtdan istifâde idemiyor. Kasaba, günden güne mahdudiyetden mahdudiyete yuvârlânıyor. Fi'l-hakika Selefiyet'de ahâli pek mahdud bir kuvve-i fikriyeye mâlikdir. Onların bütün dâire-i ma'lûmâtları gayr-ı muntazam târlâlarında nâ-kâfî alât-ı zirâ'iyelerinde şerâit-i sıhhıyeye nâ-muvâffak evlerinde, yimeklerinde, sâldide i'tiyâdlarında nihâyet bulur. Târlâlarından a'zami bir istifâde düşünmek veyâ insânca yaşâmak fikirleri dimâğlarına uğrâmâmışdır.

Kâdınlara olân düşkünlükleriyle de günden güne harâb oluyorlar. Selefiyet kasabasının mevkı' i'tibârıyle havâsı pek sâğlâm olduğu hâlde burâda en ziyâde yaşâyânlar âncak elli yâşını bulâmıyor. Çünki bir kere nezâfetin ma'nâsını bilmez, vâlide de çocuğunu metrûk bir hâlde bırâkmağa mecburdur, her sene çocuk doğurân bir vâlideden ne hayır umulur? Bâ-husûs câhil bir 'âile olursa. Sû-i tagâddî de 'ilâve idilirse hayât ârtık ne elim bir 'azâb hâlinde olur? Bu sebebden dolâyıdır ki Selefiyet'de sâğlâm bir kuvve-i muhâkeme, dürbîn bir zihniyet de bulmak muhâldir.

Selefiyet ahâlisi içün bayrâk, vatan, fedâkârî gibi mukaddesât bi't-tabi' gayr-ı ma'lûm şeylerdir. Hükümet, nazarlarında birkâç jândarma veyâ bir nâhiye müdirinden başka bir şey değil. Binâen'aleyh bir jândarmanın şahsi bir hıyânet ve zulmü ile bütün ahâlinin nazarında bütün bir şahsiyet-i ma'neviye lekelenmek neticesine ma'rûz kâlır. Hatta bunun içindir ki nazarlarında hükümet, kendi şikâyetlerini dinlemeyen bir kâpu, me'mûr dinildiği zamân doymak bilmeyen bir âğız tasavvur iderler.

(3)-Kasabada Zevk: Hâl-ı ibtidâide yaşâyân Selefiyet ahâlisinin zevkleri de inceleşmemiş ve bütün kabâlığıyla kâlmışdır. Tabi‘atın kasabaya bahş itdiği güzelliklerden istifâde tarîki hâtırlarına bile gelmemişdir. Onların nazarlarında bir gurûb, ‘ale’l-‘âde bir yemek zamânı, penbe bir bulut, bir yâğmur, bir târlâ ise âğâçlarıyla mezrû‘âtıyla bir **(sayfa 100)** vâsıta-i ma‘işetden başka şey değildir. Şâmelerinin latif bir koku ile de ‘alâkadâr olduğundan şübhe idilir. Zevkin mahall-i tecellisi ekseriyâ kâdınlardır. Hâlbuki Selefiyet kâdınlarının huliyyâtı ne kadar garibdir?

Ellerinde dâimâ bel ve orâk bulunân, bâşlarında (cerre) ler dolâşân kâdınların, elleri yüzleri mâvi nakışlarla döğülmüşdür. Bu ellerin tâşıdığı bilezikler mürûr-u eyyâm ile siyâhlâşmış, bâkır rengini âlmış kâlın ve üzeri nakışsız âğır gümüş bileziklerdir. Bileziklerin üzerinde ba‘zân bir fındık büyüklüğünde kabârtmalar bulunur. Bu bileziklere de her yerde olduğu gibi (senârât) nâmını virirler. Yıllardan beri su yüzü görmeyen ve güneşin kızgın şu‘âları âltında yânân boyun ve enselerde bir metro uzunluğunda kâtlânmış *(kalâde)* boğmalar bulunur. Bu kalâdeler bir ipe geçmiş kehribâ taklidi üç habbeden sonra (kat‘-ı nâkıs) şeklinde dizilmiş karanfiller dahâ sonra yine üç kehribâ taklidi dâne ve bunlardan birine âsılmış mâvi boncuklarla eski bâkır pâralardan ‘ibâretdir. Kalâdeler boyunlarda ma‘denî ve kirli bir hışıltı yâpârken kulâklardaki ma‘denî bir halka ile gümüş veyâ bâkır bir pâradan ‘ibâret olân küpelerin sesi işitilir.

Kâdınlar *(karmül*) ta‘bir itdikleri sâçlarının örgülerine (*brâbeh*) ba‘zı ziynetleri tâkârlar, bunlar da gümüşden bir kavise uzun iplerle ta‘lik idilmiş ma‘denî halkalar ve pârâlardan ‘ibâretdir. Sâçlarının uçlarında bunlarda bir şıkırdı yâpâr.

Dahâ sonra şakâklara (mutâvih) nâmını virdikleri ziynetleri korlar. Her iki şakâkdaki mutâvih yukârıdan bir iple bâşa mu‘allak olur. Mutâvih, müstevî ve müdevver bir gümüş sefihasına ‘ilâve idilen uzun zincirvârî halkalarla pâralardan ‘ibâretdir. Mutâvihin her iki yânâğa ve omuzlara dökülen aksâmı kalâderlerle kârışır. *(brâbeh)*’e ise âyrıca sâçlara tâkılân gümüşden ma‘mûl küçük bir fânus hâlindeki gümüş *(tefâha)* lar temâs ider. Hele kol âltından geçmek üzere boyuna tâkılân (zibka) nâmındaki gümüş üstüvânî borularla halka ve yine pâralardan ‘ibâret olân ziynet tâkımı ‘ilâve idilirse kâdınların ne kadar âğır bir yük âltında kâldıkları ânlâşılır.

Fakat âğır su destisini bâşında tâşımağa muvaffak olân bu cins-i latife, büyükler pek hafif gelir. Ve kâdınlar kirli esvâbıyla, yânmış simâsıyla ma‘denî şâkırdılarıyla geçerken erkekler bu debdebeye meftûn olur. Bâ-husûs düğün zamânlarında veyâ sevinç zamânlarında sekiz on kâdının el çırpârak ve âyâklarını yere urârak raks itdikleri esnâda yükselecek şâkırdılar ve sesler bir kârbân-ı ‘azimin bütün debdebe-i savtiyesini ihtâr ider. Ma‘mâfih kâdınların da tesâdüf idilen bu hüsûnet, erkeklerde ne kadar teza‘uf ider. Erkekler kâlın ve nâsırlı **(sayfa 101)** elleriyle, siyâh toprâklı ve meşin hâlini ‘andırân âyâklarıyla ba‘zân kâdınlarını çiğner durur ve kâdın erkek hâlâ kurûn-i evvelini ândırân kâbâ bir hayâtla mütevekkil ve câhil yâşâr ve ‘uzviyet-i insâniyesinden mütevellid olân ihtiyâc-ı zevklerini kâbâ ‘ilâçlarla teşfiyeye çâlışırlar.

6-Ahvâl-ı Sıhhiye: Selefiyet kasabası, tabi‘at-ı mevkı‘iyesi i‘tibâriyle her ne kadar mürtefî‘ ve havâdâr ise de bir tarafdan Selefiyetlerin kat‘iyân nezâfete i‘tinâ itmemeleri, diğer tarafdan hastalık vukû‘unda müdâvâtın lüzûmuna kâîl olmâmaları ve teşkilât-ı sıhhıyenin bulunmâması hasebiyle bu son zamânlarda memleketde hüküm-fermâ olân hastalıklardan pek çok müteessir olmuşdur. Şimdiye kadar ‘umûmî ve mevkı‘e mahsus hastalıklar icrâ-yı tahribât idiyor. Fi’l-hakika Selefiyet’de kadın, erkek, çoluk, çocuk bütün efrâd-ı ‘âile temizliğe alışmâmış ve temizlik lüzûmuna bile kâîl olmâmışdır. Yemekden sonra elleri yıkâmak hemân hemân gayr-ı mu‘tâddır. Kasabada hamâm bulunmadığı gibi ekseriyet i‘tibârıyla istihmâmın ma‘nâsını bile bilmezler. Bir kâdının veyâ bir erkeğin yânında birkâç dakika durub konuşmak birâz tahammüle muhtâcdır.

Şerâit-i sıhhıyeye ri‘âyet onlar içün bi-lüzûm bir külfetdir. Onlardan birine sorârsanız bütün bu i‘tikâdla bu sözleri tekrâr ider:

“Bütün gelen hastalıklar Allahdandır. Kazâ ve kaderde ne yâzılmış ise o olacaktır. O hâlde hastalığa kârşı müdâvâtda bulunmak bi-fâidedir. Marazı getiren marazdan şifâ-yâb ider. Muhyî ve mümît olân Cenâb-ı Hak’dır. Hakk’a tevekkül insân içün kâfidir.”

Fakat ne garibdir ki bütün bu mütâla‘ât ve kanâ‘atler âncak kendileri içün meçhûl olân hastalıklara mahsûsdur. Hâlbuki birinin kârnı âğrısa (na‘ne‘) yidirmelerini ve küçük çocuklara şeftâli çekirdeği içirmelerini peka‘lâ bilirler. Ve bunların bu hastalıklar içün pek iyi bir devâ olacağına da inânırlar. Bir souk âlmanın

bu hastalıkları tevlid ideceğine de kanâ‘atleri vârdır. Fakat sebebini keşf idemedikleri bir hastalık oldu mu silsile-i mutâla‘ât diğer bir tarîk ta‘kib ider.

Son zamânlarda kasabada hüküm-fermâ olarak iki bin beş yüz nüfûsdan üç yüz kadarını götüren “tifüs” ün esbâb-ı zuhûru kendilerince pek ma‘lûmdur. Kasabadan herhângi biriyle görüşürseniz size şu yolda dermiyân-ı fikir ider:

“Bu son sene felâket senesidir. İki bin beş yüz nüfûsdan âncak bin yedi yüz kâldık. Beş yüzü ‘askere gitdi. Üç yüzü de bâşlarına harâret geldi öldüler. Çünki **(sayfa 102)** yiyecek bir şey bulâmâdılar. Ahâli, fakir ve ‘âciz. Bizi öldüren şey zan itmeyiniz ki hastalıkdır, hâyır, bizi öldüren âçlıkdır.”

Fi’l-hakika sû-i tagaddî de imrâzın tevlidi içün bir isti‘dâd ihzâr ider. Fakat üç dört zevceli erkekler, sekiz on çocuklu kâdınlar içün ne diyelim? Herhângi bir hastalıkdan ölen bir âdamın na‘aşı üzerine âtılarak onâ sârılarak ağlamağa, müte‘affin odalarda hayvân pislikleri ârasında yaşâmağa ve bi’l-hâssa o nâkıs ve câhil tevekküle ne diyelim?

Bu yüzden genç yâşında solan erkeklerin, kâdınların doğmasıyla berâber solması bir olân çocukların, büyüyemiyerek hemân solân yavruların, bâbâlarından, vâlidelerinden kendilerine tabi‘i bir hediye hâlinde irsî tâşıdıkları hastalıklar altında harâb olân zavâllıların, günden güne kuruyân mevcûdiyetlerin hiç şübhesiz hesâbını bilmiyoruz ve Allah’dan başka da kimse bilmiyor.

Eğer Selefiyet’de tevlidât pek çok olmâyaydı şübhesiz hücrâ köşelerde kâlan insânlar çokdan inhilâl iderdi ve ma‘mâfih sıhhatin ve tedâbir-i sıhhiyenin ne dimek olduğunu kendilerine öğreten bulunmâzsa bu câhil ahâliyi tahtîe itmâmeliyiz. Âylarca bir tabib, yânlarına uğrâmâz. Yıllarca bir grâm (kenin)’e nâil olmâzlarsa bu adamcağızların niçün öldüklerine değil nâsıl oluyor da yâşadıklarına ta‘accüb itmeliyiz.

7-Lisân ve Edebiyât: Selefiyet’de ahâlinin tekellüm itdiği halk ‘Arabçasından başka lisân yokdur; senelerden beri kasabada bir mekteb-i ibtidâi olduğu hâlde Türkçeyi konuşacak hatta ânlâyacak âdam yokdur. Muhtârlar, hükümet me’mûrlarıyla temâslarından dolâyı bir iki kelime ânlâr gibi oluyorlar. Bu taraflardan başka mahallere gidub Türkçeyi ögrendikden sonra ‘avdet idenlere de tesâdüf idilmez. Esâsân bütün bu kasabanın arâzisi sarp ve mâni‘alı, gezmesi seyehât itmesi

de güç olduğu içün ecnebî pârmâğı burâya girmiş değildir. Binâen‘aleyh başka lisânlara da âşinâ bir şahsa bi’t-tabi‘ tesâdüf olunmâz. Burâ ‘Arabça lisânının da kendisine mahsus bir lehçesi vârdır. Şive i‘tibârıyla en ziyâde Nâblus’a müşâbihdir. Fi‘illerin âhirine (şin) ler ‘ilâve olunur fakat elfâz fazla uzâtılmâz. (kaf) lar da tamâmiyle izhâr idilir. Fasîh lisân-ı ‘Arabiye vâkıf bir iki kişi âncak gösterilebilir. Bunlardan Selefiyetli bir şeyh vârdır ki hâl-ı hâzırda Kudüs’de bulunuyormuş. ‘Arabî ba‘zı medhiyeleri ve gazelleri vâr fakat gayr-ı matbû‘muş **(sayfa 103).**

Selefiyetin hatta halk lehçesiyle yâzılmış kendilerinin ruhunu gösterecek eserleri mevcûd değildir. Yâlnız âğızdan âğıza uzun müddetden beri intikâl iden ba‘zı pârçalar vârdır ki diğer mahallerde isti‘mâlden sâkat olduğu hâlde mazmûnları halkın fikrine uyduğu içün burâda muhâfaza idilmişdir.

Meselâ evlerde büyük âğâçların altında çocuklarını beşiklerde veyâhud sâlıncâğın içinde uyutur veyâhud târlânın bir tarafında beşikler içinde yâtırırlarken vâlidelerin sesi bu mısra‘ları tekrâr ider:

Tehlil (ninni)

Helli lu yâ hamâme ve infışi rişeki ‘aleyye

Yâ hamâmetü’l-vâdi hâti elnevm li-velâdî

Yâ hamâmetü’l-bistân hâti elnevm le’s-sibyân. Elh.

“Ey gügercin kânâdlarını âç ve onâ ninniler söyle, ey vâdinin gügercini gel çocuklarıma uyku getir. Ey bağçenin gügercini çocuklara uyku getir.”

O zamân ihtimâl, âğâçların üzerinde uçân gügercinler, kuşlar, kumrular na‘meleriyle vâlidelere refâkat ider. Ba‘zân de vâlideler, derin bir tevekkül-i dini ile bu ninniyi tekrâr ider:

Allahu ma‘eke Allahu ma‘eke

Allahu ve’n-nebi yehfuzeke

“Tânrı seninle berâberdir; Tânrı ve peygamber seni esirgesun”.

Selefiyet’de düğünlerde ve diğer sevinç zamânlarında söylenen şarkılar, medhiyeler âyrıca bir husûsiyet gösteriyor, burâda kâdınların âğzından çıkân bütün bu pârçalarda kâdının, erkeğin elinde ne kadar zebûn kâldığını gösteriyor:

Hu Hu yâ merhabân bike timsân miye mine’t-terhib

Yâ ‘azzü’l-ashâb mâ ya‘le ‘aleyke sahib

En gıbta ‘anna el‘işe mâ yatib… Elh.

“Ey düşlerin ‘azizi, ‘ulvisi hoş geldin safâlar getirdin. Sen bizden uzâk kâlırsan hayâtın da lezzeti gâib olur”.

Bunâ benzeyen birçok kudûmiyeler yüksek sesle tekrâr idildikden sonra hep bir âğızdan kâdınlardan (lu,lu,lu,lu) sesleri yükselir. Ve bunlara (zrâ‘it) nâmı virirler.

Selefiyet’de eskiden kâlma kırk, elli senelik şarkılar hâlâ büyük bir ‘aşkla söylenur **(sayfa 104)** Suriye’nin mahallât-ı muhtelifesinden çıkân şarkılar ise her yerde eskidikden sonra burâya dâhil olabiliyor:

Mendili yâ yemâ mendili	mendili yâ imâ mendili
Mendili talibü’l-fistok	mendili talebü’l-festak
Yâmen hu fi’d-divân yasduk	ebu felân fi’d-divân yasduk
Mendili yâ yemâ mendili	mendili yâ yemâ mendili

Şarkısı yirmi otuz senelik olduğu hâlde hâlâ dillerde dolâşıyor.

Ve’l-hâsıl Selefiyet’de bu eserlerin başkasına tesâdüf itmek kâbil olmâz. Selefiyetliler ‘Arâmî şi‘irleri bile esâs i‘tibâriyle kabul idecek bir zevke de mâlik değildir. Selefiyet’de kudûmâtın eserlerinden yegâne okunân bir eser vâr ise o da (Kısas-ı Beni Helâl) nâmı âltındaki hamâsî ve enâmî hikâyeler silsilesidir. Akşâmları erkekler bir evde toplânırlar. Biri okur diğerleri büyük bir ‘aşkla dinlerler. Bir akşâm Emir Rızk’ın on zevcesi olduğu hâlde âncak iki kızla kolsuz doğân bir çocuğunu düşündükçe kızârlar. Diğer bir akşâm Mekke şerifinin kızı “el-Hazrâî” ile on birinci zevce olarak izdivâcından sonra siyâh bir kuşun gelerek bu izdivâcdan simsiyâh bir çocuk doğacağı haberini işidir, hiddet iderler. Âvuçlarını sıkârlar. Bilâhare Hazrâ’nın, bâbâsı evine ‘avdeti esnâsında Zehlân Kabilesinin taht-ı himâyesine duhûlu, hiss-i intikâmlarını tahrik ider.

Dahâ sonra “Ebû Zeyd” nâmını âlân çocuğun “Birkât”ın sergüzeşt kahramânânesi pek büyük takdirâta mazhar olur.

Bilâhare Emir Rızk ile Ebû Zeyd'in muhârebeleri de büyük bir heyecânla ta‘kib olunur.

(Kısas-ı Beni Helâl)'den başka Selefiyet ahâlisi bir şey okumâz. Sebebi de her nâsılsa bu hikâye biri tarafından getirilmiş, okunmuş kendi ruhlarına uygun görülmüşdür. Garibdir ki hikâye okunurken kâdınlara işitdirilmez. Âyrı yerde okunur. Bâ-husûs okumak bilen kâdınların Kur'ân-ı Kerim'den bâşka bir şey okumâlarına erkekleri rızâ göstermez. Ve bi't-tabi‘ onlar içün hatta (Beni Helâl) hikâyeleri memnû‘ olur.

Bundan mâ‘adâ giceleri erkekler ârasında tekrâr idilen (hedite) ler efsâneler vârdır ki bunlar da ekseriyâ ‘aşk, havf veyâ şecâ‘at hakkında olur, mevzû‘-ı esâsileri enâmî eserlerden istinbât idilir. Mürûr-u eyyâm ile eşhâsa mevzû‘an Selefiyetin mahsûsâtından ba‘zı şeyler ‘ilâve olunur. Bunlar da büyük bir heyecân ve tekid ile dinlenir. Heditelere me'haz olmak üzere enâmî eserler meyânında (kitâb-ı elf leyle ve leyle)'yi zikr idebiliriz. Hikâyeler menba‘ının esâs i‘tibârıyla bu eser **(sayfa 105)** olduğunu Selefiyet ahâlisi bilmez. Fakat bunda haklıdır. Çünki bu hikâyeler dillerde destân oldukça yâvâş yâvâş hakikileşir. Ârtık işidilen mâcerâlara herkes olmuş bitmiş bir vakı‘a nazarıyla bâkar ve bunâ bütün mevcûdiyetleriyle inânmağa bâşlârlar. Ârtık bu hikâye bir kitâb, bir hurâfe olmakdan ziyâde bir sergüzeşt ve bir hakikat olarak tânınır. Ekseriyâ ba‘zı gençlerin ahlâkını terbiye itmek içün kasabanın ihtiyârları bu hikâyelerden istifâde iderlermiş.

Kasabada sanâyi‘-i nefîse ise büsbütün ma‘dumdur. Bi't-tabi‘ heykellere, resimlere tesâdüf idilmez. Fakat bu kasabada musikî dahi mahkûm-ı memâtdır. Zirâ ‘ûd, kemân, kânun veyâhud tanbura dahil hatta dâvul ve dünbelek bile Selefiyet'e dâhil olmâz, mu‘ayyebâtdan sâyılır. Bir âlat-ı musikiye refâkat idemiyen sesler de gitdikçe sönüyor. Her ne kadar kâdınlar kendi âralarında ellerini çırpârak veyâhud âyaklar üzerinde raks iderek ba‘zı şarkılar söyledikleri oluyorsa da bunda da bi't-tabi‘ ne perde ve ne de usûl ne bir şey vârdır. Bu i‘tibârla da kasaba pek büyük bir vâsıta-ı nezâhetden mahrûmdur. Ve günden güne kimselerin uğrâmadığı dâğlar ve ormânlar ârasında sâkin sâkin kimsenin haberi olmayarak gayr-ı mahsus fakat feci‘ bir sükût ve izmihlâle düçâr oluyor, kânlar kuruyor, vücûdlar yıkılıyor ve hatta bütün köy êlim bir devr-i harâbî geçiriyor.

3- CEMÂ‘İN NÂHİYESİ

(1)-Cemâ‘in Köylerinde: Selefiyet’den âyrılmazdan evvel Sâfedlâne sormuşduk:

---Cemâ‘in nahiyesinin diğer köyleri de Selefiyet’e benziyor mu?

Bu suâlimiz sâldide muhtâr üzerinde elim bir te’sir vücûda getirmiş olmalı ki bize bilâ-ihtiyâr: “biri birinden beter…” dimişdi. Bu kısa ve vâzih cevâb, vech-i tetebbu‘umuzu tağyir ve ta‘dil idecek derecede hâiz-i ehemmiyetdi. Ma‘mâfih biz bir ısrâr-ı mütevekkilâne ile bu nâhiyenin bütün köylerini birer birer kendi gözümüzle görmek istiyorduk; cihet-i garbiyeden bâşlayarak cenûba doğru bir kavis-i cevelân yâparak güzergâhımıza müsâdif bütün köyleri görmek ve tedkik itmek ne kadar fâideli ve ne kadar zevkli olâcakdı.

Öğleden bir iki sâ‘at sonra âtlarımız hâzırlânmışdı. Hükümet konâğının önünden bindik; muhtâr hazin ve mühim nazarlarıyla bizi teşyi‘ itdi. Selefiyet; güneşin, âteşin şa‘leleri âltında câyır câyır yânıyordu. Bir de kızgın tâşların, toprâkların üzerinden nâ-mer’î kığılcımlar **(sayfa 106)** fışkırıyor ve gözlerimizi yâkıyordu. Birkâç dakika tebâ‘idden sonra kasabaya bâkdık. Bir tarafda hükümet konâğı ve mekteb dahâ ötesinde câmi‘ beyâz bir âlev içinde ve bütün kasaba esmer bir dumân içinde öksüzlüklerini uyutuyorlardı.

Dahâ sonra kasaba büsbütün nazarlardan silinmişdi. Biz ârtık dik kayâlardan müteşekkil dâğların ârasındaki oyuklardan geçiyor ve ba‘zân tâş yığınından ‘ibâret ma‘vec yokuşlardan âşıyorduk. Bir zamân oldu ki bütün enzârımız dâğlar ârasında münhasır kâldı. Ortada bizden başka bir insân kâlmâmışdı.

İnsân eli görmemiş bu gayr-ı kâbil-i zer‘ dâğlıklar ne kadar esrârengizdi. Hudâyi nâbit otlar, sâzlar ve dikenler üzerinde mest-i bitâb kelebekler bir pervâz ve huşû ile uçuşuyor; kim bilir kâç zamândan beri insân görmeyen dâğ serçeleri ve gügercinler, dikenli bir âğâcın esmer sâyesine doğru kâçıyor, gizleniyor ve ba‘zân birâz uzâkdan bir kayâ çâtlâğının kenârından kocamân siyâh bir kertenkele bâşını uzâtub çekiyordu ve kim bilir görünmez köşe bucâklarda ne kadar yılânlar zehirli soluklar âlıyor ve kızgın havânın, âteşin âlevini emiyordu. Dâğlar içine sokulub ileriledikçe sıcâk kesb-i iştidâd idiyordu. İki sâ‘at mütemâdiyen yolumuza devâm

itdikden sonra rehberimiz sol eliyle bir köyü gösteriyordu ve didi ki "Bu uzâkdaki köy (Hârs)'dır; hastalık bu kasabayı da yiyub bitirdi."

Biz garb cihetini ta'kib itdiğimiz içün cenûbda kâlân (Hârs)'a gitmek istemedik; yolumuza devâm itdik ve bir sâ'at zeytunliklere gömüldükden sonra (Kefr-i Hârs) köyüne geldik. Muhtârlar hemân yolumuza çıkmış ve ahâli de etrâfımıza birikmişdi. Giyinişleri ve yürüyüşleriyle erkekleri ve kâdınları ne kadar Selefiyet ahâlisine benziyordu? Didik. Âtlarımızdan indik, öteyi beriyi gezdik. Sorduk ve öğrendik ki burâsını da hastalık çiğnemiş; burâsını da cehâlet mutlaka harâb itmişdir. Evlerin önünde iskât hâlini âlân kâdınlar, bütün vücûduna sinek dolmuş, yüzü, gözü, ayâkları, vücûdu çâmur içinde kâlmış çocuklar, uyuşuk kımıldâmağa hâli kâlmâmış erkekler burâda da ne kadar çok? Tâşdan kulûbeleri kir içinde, evlerinin içerisi dumân, 'ufunet ve kir içinde, her yer ne kadar kirli? İneklerin ifrâzâtı yânında âtılı durân koğalar şimdi kasabanın kuyusuna dâlâr çıkâr ve bu koğaya şimdi herkes sümüklü burununı, tükürüklü âğzını, kirli sâkâl ve bıyığını, çâmurlu elini sokmakda bir beis görmez; çırıl çıplâk dolâşân, çırıl çıplak yâtân, toprâklarda yuvârlanân bu çocuklar yânında küçücük inek yâvruları ve keçiler ne kadar dahâ zekî ve ne kadar dahâ temiz görünüyor. Bârî bu kasabanın insânları ruhlarını kirden muhâfaza ide **(sayfa 107)** bilselerdi ne olurdu. La'let-ta'yin birkâç ihtiyâra soriniz mektebiniz vâr mı? Kâç çocuğunuz bu mektebde okuyor?

Derhâl mütenâkız cevâblar âlırsınız: vâr, yok, kâpalı, âçık onu müte'âkib sekiz, on beş, yirmi sözlerini işitirsiniz. Birâz sükût idiniz. Onlar da utânır âralarında pâzârlığa girişir gibi bir müzâkere cereyân ider. Onda veyâhud on beşde karâr kılâr. Birâz ta'mik idiniz. Görürsünüz ki mektebin kapûsı iki seneden beri âçılmâmış, bir tek talebe de ortada yok. Of ne kadar 'âciz ve uyuşuk insânlar. Birâz berilerindeki kasabaya meselâ (Deyr-İstiye)'ye ne kadar bir mesâfe olduğunu bilmezler. Bunlarca ne sâ'at ne mesâfe fikri yokdur. Bunların zihninde her şey diğer bir şey ile irtibât kesb itmâmışdır. Bütün mevâd-ı mahfûza dağınık bir toz hâlinde dimâ'larını dolduruyor. Bu dağınık esâsları toplâmak zihinlerine bile gelmemiştir. Birkâç yüz kişiden 'ibâret kasabanın nüfûsunu bilmezler. Kasabada kâç ev bulunduğunu düşünmek hâtırlarına bile gelmemişdir. Herhâlde (Kefr-i Hârs) kasabasını pek hiddetli terk itmişdik. Yolda giderken harâretli harâretli bu sefâlet-i ictimâ'iyeden, bu zavâllı İslâmların hâlinden bahs idiyorduk. Bir refikimizin sâkin ihtârı bizi âyıltmışdı. Hepsine birden kâlın bir darb işâreti çekmeli dimedi mi? Fi'l-vâkı' pek

bedbînâne bir fikirdi. Fakat ne kadar doğru idi; sonrasını bulmak ve yâpmak şartıyla…

Bir müddet sonra farkına vârmadan (Deyr-İstiye) kasabasına geldik. Burâda da hudûd-ı ‘umûmiyyenin izleri tamâmân mevcûd. Fakat burânın ahâlisi Nâblus’dan dahâ fazla müteşekkî idi hatta içlerinden biri didi:

---Cenâb-ı Hak Hazreti Âdem’i Seylân’a, yılanı İsfahân’a, İblis’i Bisân’a âtdı. Bisân arâzisi dimek Nâblus dimekdir. Bunun içündur ki Nâblus bir fesâd yatâğıdır, Cenâb-ı Hak bizi onların şerrinden kurtârsûn…

Bir diğeri anlâtıyordu:

---İki birâder ârasında nifâk girdi. ‘Âileler birbirini kırdı. Bu hep Nâblusluların efsâd ve iğvâsıyla oldu. Cenâb-ı Hak bizi bu münâfıklardan tahlis itsûn.

Diğer biri ise dahâ ziyâde hücûm idiyordu:

(Fa‘sil yeddek izâ sâfhet Nâblusî) ya‘ni bir Nâbluslu ile musâfaha idersen elini yıkâ diyordu.

Nihâyet en sonra bahse kârışmayân bir diğeri şu neticeyi ‘ilâve itdi:

---Eğer Nâblusu kâldırırlarsa o zamân memleketimiz pir-u nûr olur. Ve’l-hâsıl Nâbluslulardan bütün ahâli muzdarib idi. Herhâlde Nâbluslulardan ba‘zı **(sayfa 108)** müteneffizânın Cemâ‘in nâhiyesi ahâlisini çiğnedikleri pek vâzih ânlâşılıyordu. Mâ‘mâfih mâdâmki nâhiye ile temâs iden ba‘zı mütemevvilân idi ve onlar da zulûm idiyorlardı. Bütün Nâblus ahâlisini kirletmekde bir ma‘nâ yokdu. Bu da nâhiyenin bir nev‘ zulmet-i fikriyesinden neşêt itdiği şübhesizdi. Biz bu kâynayân yürekleri teskinden sonra yolumuza devâm itdik. Gice çokdan hulûl itmiş ve dolgûn bir kamer ortalığı çokdan âydınlâtmışdı. Şimdi Selefiyet muhtârının mütâla‘ası hâtrmıza geliyordu. Ârtık yüksek dâğ zirveleri üzerine serpilen bu hücrâ köylerin mâcerâlarına âşinâ olmuşduk. Vaktimizi bâşka mechûllerin halline tahsis itmek dahâ fâideli olâcakdı. Serin mehtâbdan da istifâde içün veche-i hareketimizi şimâl-i şarkıye tevcih itdik. Bir müddet sonra (Zitâ)’ya girerken orânın ‘ufûnet ve tefessühü el ile tutulacak derecede kesif bir hâlde idi. Delilimiz diyordu ki Zitâ’da üç yüz kişi ikâmet idiyordu; şimdi âncak burâda dört beş kişi kâlmış.

Fi'l-hakika kasabanın hâricinde birine tesâdüf itdik. Zitâ ahâlisinin ne olduğunu sorduk. Bu yolda cevâb virdi: "Üç yüz kişinin üçde birini 'âsker âldı götürdü. Yârısını da hastalık bitirdi. Kâlânı da burâda bârınamadılar. Âç kâldılar. Havrân'a hicret itdiler. Biz de burâda âhiret kapûsında bekliyoruz." Didi. Bu mechûl âdamın sözleri bütün a'sâbımızı germişdi. Fakat kasabanın içinden geçerken gözümüzle görmüşdik ki evler heb harâb olmuş ve bomboş idi. Öteye beriye hayvânât lâşeleri âtılmış, bâşlarına köpekler üşüşmüş, bir şeyler çiğniyorlardı. Toprâk âltından, divârların, tâşların âltından âğır ve 'uzvî bir koku ortalığı kâplıyor ve bütün kasabanın muhit-i biksesi içinde siniyordu.

Zitâ'dan firâr idercesine tebâ'id itdik. Dimâğlarımız ârtık hâl-i işbâ'a gelmişdi. Vâdilerin kenârından kilsî ve kâyıcı yollardan, inişlerden geçerken biz bütün sükûtumuzu muhâfaza idiyorduk. Gicenin ve ortalığın mâtem-âlûd bikselliği âltında dimâğlarımızda kârâltıların uğûldâdığını duyuyor gibi idik. Âltı yedi sâ'at sonra ('Aynâbos) ve (Horâ) köylerini de solumuzda bırâkarak geçdik. Kudüs şose yoluna vârmışdık. Bitâb bir hâlde Nâblus'a dâhil olurken güneş ('Aybâl) Dâğının ârkasından doğuyordu.

(2)-Nâhiyenin Avhâl-ı 'Umûmiyyesi: Nâblus livâsının cenûb-i şarkında kâin Cemâ'in nâhiyesi, şimâlen cenûb ve Nâblus kazâlarıyla **(sayfa 109)** şarken Suriye vilâyetiyle, cenûben Kudüs-ü Şerif mutasarrıflığıyla ve garben Beni Sa'b ve Nâblus kazâlarıyla muhâtdır.

Tûlu tahminân dokuz sâ'at, 'arzı âltı sâ'at kadar olub nüfûsu 21,234 kadardır. 45 karyeden mürekkeb olân işbu nâhiye nüfûsunun kısm-ı a'zamı İslâm olub Hristiyânlardan Murâni Ortodoks dahi mevcûddur.

Nâhiyenin ahvâl-ı 'umûmiyyesi hakkında muhâkeme yürütmeğe kalkışacak olursak diriz ki ahâli iki sebeb-i esâsiden dolâyı siyâh bir sefâlet içinde kâvrulub dutuşur: Biri âçlık, diğeri imrâz-ı müstevliye.

Ma'at-teessüf seyâhatimizde uğrâdığımız her köyde re'yel-'ayn müşâhede itdiğimiz âçlık, beliye-i 'azamâsının tabi'i ve gayr-ı tabi'i esbâbı vârdır. Gerek çegirgenin istilâsından gerekse mevsimin derece-i harâretin 'adem-i müsâ'adesinden neş'et iden tabi'i sebebler kârşusunda bizim gibi fende, san'atda, teşebbüsât-ı 'ilmiyede 'âciz olanlar içün çâr-nâ-çâr teslim-i hâl itmekden başka çâre yokdur.

Fakat gayr-ı tabi‘i olân sebebleri izâle itmek bu günki günde hükümet içün farzdır.

Sebebler şunlardır:

“1” Nâblus a‘yânının zulm ve i‘tisafı; zenginler, köylüye yüzde on beş fâizle ve âltı ây va‘de ile pâra ikrâz idiyor. Pâraya muhtâc olân câhil, şerâitin ağır veyâ hafifliğine bâkmayarak ne vâsıta ile olursa olsun pâraya vâsıl olmak cihetini düşünür. Zengin bu suretle pârasını ikrâz itdikden sonra müstakrizi bulunân köylünün ‘âdetâ efendisi kesilir. Çünki zâten fakir dinecek derecede âz vâridâta mâlik olân köylü, va‘denin hulûlünde pârayı te’diye itmekden ‘âciz kâlur. Zengin mukriz, hükümet ricâli nezdinde peydâ itdiği nüfûzdan bi’l-istifâde köylüyü tehdid ider. Nihâyet dahâ ağır şerâit tahtında borç mu‘âmelesi tecdid idilur. Hemân hemân pâra ikrâzıyla iştigâl iden bütün Nâblus zenginleri, senede fâizi yüzde (60-70)’e kadar is‘âd itdikleri muhakkakdır. Bu pâra ikrâz ve istikrâz mu‘âmelesi, meşrûtî olân memleketimize derebeylik usûlüni i‘âde itmişdir. Çünki borcun terâkkiminden dolâyı ‘âciz kâlmış olân köylü, mukrizi bulunân zengini --ki ekseriyâ zalim ve vicdânsız olur-- memnûn itmek içün ‘âdetâ kendisine kölelik ider, Mahsûlât-ı sayfiye ve şetviyesinin gâyet âz bir mikdârını kendisine âyırdıkdan sonra mütebâkıyesini güyâ borca mahsub idilsun diye zengin mukrizine takdim ider. Her sene işbu mu‘âmelenin tekrâr itmesine rağmen köylü yine borcundan kurtulamâz. Bu pâra ikrâz ve istikrâzı mu‘âmelesinden 10 - 40 bin lirâya sonradan mâlik olmuş âdamlar Nâblus’da nâdir değildir. Nâhiye köylüsünün hükümetden istediği yegâne şey kendisine **(sayfa 110)** mu‘tedil fâizle pâra ikrâz idecek bir müessese küşâd iylemekdir. Zirâ‘at Bânkası şimdiki tertibâtıyla köylerin bu ihtiyâc-ı mübrimlerini def‘den pek çok uzâkdır.

“2” Jândârmalar, muhâttabımız-ı köylünün ta‘rifi vech ile meşrûtiyet jândârması herhâlde istibdâd devrininkinden bin kât muzırdır. Çünki devr-i sâbıkda jândârması sessiz, sedâsız rüşvetini âlır sâvuşur idi. Hâlbuki meşrûtiyet jândârması hem köylünün pârasını, tâvuğunu, yiyeceğini, arpasını gasb ider. Hem de köylüye dâyâk âtâr. Bu inzibât kolunun milletin selâmet ve istirâhatı nokta-i nazarından ıslâhı elzemdir.

“3” Muhamminlerin vicdânsızlığı ve vazife-i nâ-şinâslığı hiçbir köy tasavvur idilemez ki bunların gadr ve zulmüne düçâr olmâmış olsun. Zâten bu mühim vazifeye intihâb idilen me’mûrların hemân hemân hepsi vazife-i tahminiyelerini dahâ

mezrû‘ât, hâlet-i nazce gelmeden evvel icrâ itmişlerdi. Tahminâtın ‘akıbinde derece-i harâret mu‘tâdın hilâfında olarak epeyce terfi‘ itmesiyle dânelerin bir kısm-ı mühimî bâşâk üzerinde kurudu. Tahminâtın esâsân ‘aynı fâhişle icrâ idilmesini ve mezrû‘âtın bir kısm-ı mühimî güneşin kızgın şu‘ââtı âltında kuruduğunu nazar-ı dikkate âlmak icâb iderken bu cihet kat‘iyân düşünülmedi. Vaz‘ idilân ta‘limâtlara bâkmayarak müte‘ahhidler ve jândârmalar, köylünün nesi vâr nesi yoksa hepsini silub süpürerek anbârlara doldurdular. Zahiresiz kâlan birçok ‘âileler fevc fevc köylerini terk iderek Havrân’a hicret itmişlerdir. Selefiyet’den yüz, Kefel-i Hars’dan 20 ‘âile Zitâ köylülerinin hemân hemân hepsi Havrân’a hicret itdiğine tedkikâtımız esnâsında muttali‘ olduk.

İmrâz-ı müstevliyeye gelince; bu belâ-yı mübrim-i ilahî, bu sene nâhiyenin her tarafını ziyâret itmiş ve binlerce evlâd-ı vatanın mahvına sebebiyet virmişdir. İcrâ itdiğimiz tahkikâta nazarân her köy nüfûsunun takribân bir rub‘u tifüs ve koleraya kurbân gitmişdir. Ahâlinin mütekâsif olân cehâletiyle hükümât-ı mahalliyenin ‘adem-i tekîdi ve ‘ilâcların nedreti yüzünden hastalığın ne kadar dehşetli bir sür‘atle ortalığı kâvurub sâvurduğunu müşâhede itmek kadar feci‘ bir manzara tasavvur idilemez **(sayfa 111).**

4-NÂBLUS

1-Nâblus’un Manzara ve Vaz‘iyet-i Hâriciyesi: Nablus kasabası, iki dâğ ârasında ve vâdi üzerine inşâ idilmişdir. Bu dâğlardan biri kazânın şimâl ve şimâl-i şarki cihetlerinde vâkı‘ olân Cebelü’l-‘Aybâl, yâhud Cebelü’s-Selimiye diğeri ise garb ve cenûb-i garbî cihetlerinde bulunân Gârizim Dâğı yâhud Cebelü’t-Tur’dur.

Şark-ı cenûbî ciheti, kasabanın vâdideki aksâmına nisbetle birâz mürtefi‘ ise de şimâl-i garbî ciheti münhattdır. Cebelü’l-‘Aybâl’ın eteğinde bulunân evler birbirinden münfasıl ve mahduddur. Kasabanın bütün evleri bu i‘tibârla Gârizim Dâğının âguşunda bulunur dimekdir.

Şarkdan başlayarak cenûb-i şarkide bir mikdâr inhitât yâpdıkdan sonra garbda nihâyet bulân ve nim bir kat‘ı nâkısı andırân bir münhanî-i ceblî ârasında sıkışmış kâlmış olân Nâblus’un civâr manzarası dinilebilir ki her şehirden dahâ mahdud ve sıkıntılıdır. Garb-ı şimâli ciheti, vâdi imtidâdınca uzun ve vâsi‘ arâziye küşâd bulunduğu içün Nâblus’un füshat-ı meşhûdesi âncak bundan ‘ibâret kâlır. Güneşin evvelâ beyâz evler ârasında kâyârak nihâyet kırmızı bir âteş sefihesi hâlinde

uzâklardan nim mer'î, lâciverd ve esmer denizin sinesine gömülmesi ve bilâhare erguvânî yângınlar hâlinde dâğılması gibi kıymetdâr levhalar bu yegâne sahneden temâşâ iderler. Tâ kârşısındaki cihetler (Balâta) ve (‘Asker) tarafları ise en müdebdeb tulû‘ların ârâmgâhıdır ve dinilebilir ki gurûb ile tulû‘, tabi‘atın Nâblus'a irâe itdiği yegâne iki levhadır ki tabi‘at bütün mazhariyetlerini bu levhalarda toplâmışdır.

Her iki dâğ ârasındaki vâdiden âkân sular ise burâsını her dem sebz, tûlânı bir bağçeye tahvil itdiği içün etrâfdan ve mahâsin-i tabi‘iyeden istifâde idemeyen nazarlar bu yeşillikler içinde bir mikdâr müteselli olmak ârzu ider.

Ma‘mâfih Gârizim Dâğının eteklerinden ‘Aybâl Dâğının semâya yükselen yeşil şâhikasını ve aşâğı taraflarında öteye beriye serpişdirilmiş kırmızı kiremidli, renkli pencereleriyle beyâz evleri ve yeşil âğâçları temâşâ itmekde büsbütün şayeste-i ihmâl olâmâz ve olmâmalıdır **(sayfa 112).**

Bâ-husûs kârşı yâkaya geçub da yeşil âğâçların ârâsından Gârizim Dâğını ve eteklerini ve bütün Nâblus'u seyre koyulmakda şâyân-ı dikkat görülmelidir. Kârşıda mürûr-u eyyâm ile esmerleşen taşların kesif bir kümesi bu kadîm Şihem ***“Sichem”*** içün Flâviyâ Nêapolis ***“Flâviyâ Neâpolis”*** içün bir istihâle ve iki yüz senelik Nâblus içün bir remz-i ma‘nidâr olduğunda şübhe yokdur. Hele garb cihetinde tecdidkâr bir havâ-yı zî-şa‘şa‘a âltında pırıl pırıl pârlâyân genç binâları temâşâ itmek ve onların bâşına yeşil bir tâc ithâf iden Cebelü't-Tur'un servet-i bedi'iyesine muttali‘ olmak kadar zevk tasavvur idilemez.

Bir kuş sür‘atiyle Gârizim Dâğının üzerine tırmânârak “El-‘Irâk” ın veyâhud “Mâ‘ide” nin bulunduğu mahallerden Nâblus'un haceriyet-i mütevekkilânesini yüksekden görmekde de bir zevk vârdır.

Bâ-husûs Cebelü't-Tur'un zirvesine çıkılırsa ârtık hudûd-ı enzârı habs ve tevfık iden bütün mâni‘alar silineceği içün şark ile garb, şimâl ile cenûb bütün vüs‘at ve imtidâdıyla sine-i küşâ olur. Burâlardan Cebelü'ş-Şeyh'i ve Kermel Dâğını, denizi, Beyt-i Cân, Recib ‘Avretâ, Balâta, ‘Asker köylerini bütün yeşil târlâları müşâhede itmek kâbil olur. Ve o zamân Nâblus kasabası mihrâk noktalarında yeşillikler bulunân bir kat‘-ı nâkıs hücrî hâlinde temâşâ idilir.

2-Nâblus'un Hudûd-ı Dâhiliyesi

(1)-Kasabanın Vüs'atı ve Binâları: Yirmi binden ziyâde nüfûsa mâlik olân Nâblus kasabası, beş âltı bin hâneli âz çok 'azîm bir beldedir. Şarkdan garba olân tûlu 1400 metre, 'arzı ise 500 kadar tahmin idilebilir. Uzun senelerden beri pâyidâr olân bu kasabanın binâlarında öyle garib tenâkuzlara ve ıttırâdsızlıklara tesâdüf olunur ki bunu müheyya-yı inkişâf isti'dâdlarda zuhûr iden tecdid-i perver zevklerle zihniyet-i kadîmenin bir mücâveret-i tabi'iyesine 'atf itmekden başka çâre yokdur. Fakat bu tesâlib uzâkda yeniliğin ihrâz-ı galebe itdiği pek vâzih müşâhede olunur. Hatta uzun müddet derin bir öksürükden sonra göçerek karîn-i hâk olân iskeletlerden pek zarif bir tıfıl san'atın doğduğu memnuniyetle temâşâ idiliyor.

Kasabanın vasatı hemân 'umûmiyetle dinilebilir ki eski tarzdaki evleriyle ibrâz-ı mevcûdiyet idiyor. Burâdaki eski evler birer menşûr-ı hücrîden 'ibâretdir. Pencereleri âz ve ufâkdır. Dâmları ise eksериyâ sıvâlıdır ve evler de o kadar biribirine sıkı ve mülâsıkdır ki ziyâ ve havâ burâda kendisine bir mecrâ bulmakdan 'âciz kâlır. Binâen'aleyh evlerin **(sayfa 113)** ârasında ne bir pârça âçıklık ne bir divâr ne çit ne bir âğâca tesâdüf olunmâz. Hatta bu evlere mevsûl olân sokâklar da müte'affin ve simsiyâh kirli birer tünel hâlindedir. Evlerin iki katlı olânları da mevcûddur. Fakat âlt kât müzlim ve toprâklı bir izbeden başka bir şey değildir. Bu izbenin divârlarından suların veyâhud diğer terşihâtın sızıntıları âkâr, durur. Üst kâtları da bundan farklı zan idilmâmalıdır. Ma'mâfih bu evler meyânında mu'tenâ bir servet mahsûlü olarak vücûda gelenler de bulunuyor. Bu kadîm ve mümtâz evlerin âlt kâtı Mâlta tâşlarıyla veyâhud mermerle döşelidir. Ortada yine mermerden veyâhud tâşdan ma'mûl küçük fıskıyeli havuzlardan berrâk ve serin bir su mütemâdiyen tâşar, havuzun kârşı tarafında bir iki oda da bulunabilir ki bu âlt kısmın hey'et-i mecmû'asına (divân) nâmı virilir.

Divânlar hemân hemân yâlnız erkeklerin kabûlüne mahsus ve harem dâiresinden âyrı bir kısımdır. Harem dâiresi yâ divâna mülâsık bir mahalde veyâhud divândaki odaların fevkında olur ve medhalî de divânda oturânların göremeyeceği bir mahalde bulunur.

Ma'mâfih gerek divânlar ve gerek harem dâireleri eski tarzdaki inşââtıyla Nâbluslıların bünye-i 'uzviyesi içün bi-şübhe cânlı bir kafes veyâhud esrârengiz bir mahbusdur.

Nâblus'un vasat mahallerini işgâl iden bu büyük veyâ küçük mağâraların şark cihetine veyâ garb cihetine doğru tesâdüf idilen iştitâleleri ise büsbütün şâyân-ı nazardır. Bu nev'den birkâç dâne binâ vârdır ki mahbusdan da büyükdür. Burâları şovâlyelere yâkışır bir 'azimet ve debdebe ile semâlara ser çeken büyük bir kal'a ve büyük bir istihkâm hâlindedir. Birkâç kâtdan 'ibâret ve irtifâ'ı 'aşerât hânesinden yüksek metrolara bâliğ olân bu kâbâ sarâylar kârikâtüründe Nâblus'un asilzâdegânı ikâmet ider. Etrâfdaki yâvru evler ise her tâşında birer ma'sum hakkının feryâd itdiğine kâîl oldukları bu sarâylara nigâh-endâz oldukça irişilemeyecek sa'âdetler nâmına ciğerlerinden ve göğüslerinden derin bir âh-ı iştikâ kopârır dururlar.

Kasabanın şark-ı cenûb-i ve garb-ı şimâli cihetleriyle şimâl tarafları ise tamâmiyle yeni tarzda inşâ idilmiş evlerle mâlâmâldır. Bu taraflardaki binâların kâffesi bir iki kâtlıdır. Ve üzeri kiremidlerle örtülmüşdür. Pencerelerinde boyâlı pâncurları ise âzlığına ve ufâklığına rağmen pek zarifdir. Bâ-husûs üstü dümdüz yontulmuş beyâz tâşların câzibe-i levniyesi pek nazar-rübâdır. Bu nev' evlerin âraları zarif ve yeşil bir âğâçlıkla ekseriyâ birbirinden tefrık idilmişdir. Bâğçeleri de ba'zân beyâz tâşlı ve kireçli divârlar birbirinden âyırırlar.

Esâsân her iki tarafı ve civârı dâğlık olân Nâblus kasabasında tâşdan mebzûl bir şey bulunmadığı içün yeni evler de eskileri gibi kâffeten kârgirdir. Bu evler meyânında **(sayfa 114)** cidden büyük olânları ve binlerce lirâ sarfıyla yâpılânları vârdır. Yâzıklar olsun ki yâpılân bunca masraflara rağmân bu nev' evlerin 'umûmiyetle âlt kâtları loş, rutubetli ve maksîdir. Âlt kâtının tâvanları mukavves ve hücrî kubbeler hâlindedir. Bu kubbeler kâlın ve haşîn sütûnlar üzerinde kâimdir. Bu sütûnların bulunduğu zemin, müstevî bir sofa ise de bu sofa olmakdan ziyâde bir kilisâ koridoruna veyâhud esrârengiz bir mahbusun zemin kâtına pek şebîhdir. Görülüyor ki Nâbluslular ruhlarını kâlın ve vahşî divârlar âltında habs itmekden sıkılmıyorlar.

Müstesnâ-i kabilinden olmak üzere bu kâtılığı birâz tahfif iderek vücûd bulân ba'zı binâlar mevcûddur ki (Âlmân Oteli) bu kabil binâlardan ma'duddur.

Nâblus'da 'umûmî birçok mebâni-i resmiye ve husûsiye de mevcûddur. Hükümet konâğı, cevâmi'-i şerife, kilisâlar, 'ibâdethâneler, mekâtib-i resmiye ve ecnebiye, hastahâneler bu meyânda sâyılabilir. Beldenin sâ'at kulesini de

unutmâmalıyız. İstersek müta‘addid sâbunhâneleri de zik ider ve dükkânları da sâyâbiliriz.

Nâblus Hükümet Konâğı, şehrin ortasındadır. Fakat bir hükümet konâğına benzemekden ziyâde gayr-ı muntazam bir hâna benzer. Hele dâhilindeki habishâne kısmı tahte’l-arz bir mağâradan farksızdır. Nâblus’da Justinyân zamânından kâlma (Câmi‘ü’l-Kebir) ile (Câmi‘ü’n-Nasır), (Câmi‘ü’l-Hadrâ-i) nâmındaki câmi‘lerden mâ‘adâ birkâç mescid dahâ mevcûddur.

Nâblus’da yaşâyân ve ‘adedleri bini âşmâyân milel Mesihiyenin kasabanın garb cihetinde kendilerine mahsus kilisâları ve Sâmirîlerin dahi (Kenisetü’l- Semrâ-i) nâmıyla ma‘rûf kasabanın cenûb-i garbisinde bir ma‘bedleri vârdır. Ahâlinin i‘ânâtıyla inşâ idilen ve kasabanın şark taraflarında bulunân (Vatan Hastahânesi) de zerâfet ve güzelliğiyle pek câlib-i dikkatdir.

Sâ‘at Kulesi ise hükümet konâğının önündeki küçük ve dâr meydândadır. Her nev‘ tezyinâtdan ve kıymet-i mi‘mâriyeden ‘ârîdir.

Nâblus’un sâbunhânelerine gelince; bunları, içerisi keskin bir zeytinyâğı ve sâbun kokusuyla dolu ötesinde berisinde siyâh fıçılar ve kirli müzlim hufreler bulunân büyük ve serin penceresiz birer izbeden bâşkâ bir şeyi telakkî itmâmelidir.

Kasabanın dükkânları birkâç yüze bâliğ olur ve kasabanın cihet-i kadîmesinde mütevâzî iki yol üzerinde sırâvârî dizilmişdir. İçerisi sıvâlı ve ekserisi toprâkdan kâpu veyâ kâpakları tahtadan ‘ibâretdir. Bunlara bi’t-tabi‘ mağâza itlâkı câiz olâmâz. Kirliliği **(sayfa 115)** ve zavâllığı pek câlib-i dikkatdir. Dükkânların üzerinde câmlı levhalar içinde sâhiblerinin isimleri yazılıdır. Bu isimlerin üzerinde hep (‘Osmânlı) kelimesi mündericdir.

(2)-Levâzım ve Eşyâ-yı Beytiye: Nâblus’un tarz-ı kadîm veyâ tarz-ı cedide inşâ idilmiş olân binâlarının dâhilini ve bu binâların usûl-i tefrişini kolâyca keşf ve ta‘yin itmek kâbildir. Eski evlerde yâşâyânlar birâz muhâfazakâr olurlar. Bâbâlarından ne suretle ve ne gibi eşyâ görmüşlerse onları o suretle ve olduğu gibi idâme iderler. Binâen‘aleyh ‘umûm-ı şark evlerindeki tarz-ı tefriş burâda da tamâmiyle mevcûddur. Ortada bir hasır veyâ bir seccâde, üzerinde ba‘zân yâtâk vazifesini de ifâ iden bir minder, ârkasında iki yasdık sonra birâz yüksek bir ma‘işete göre de bir âyîne ve âltında ufâk bir dolâb birkâç lâmba, birkâç çini fincân, tâbâk,

kâse ba‘zân bir buhurdân veyâ bir (kamkam) keldân ve divârlarda kâlın hatlarla birkâç âyet-i kerime veyâ levha. İşte bütün evlerin tarz-ı tefrişi bu suretledir.

Ma‘mâfih ba‘zı şarkkârî tefriş idilen evlerde tecdidin izlerine tesâdüf idilmiyor değildir. Minderler yerden birâz yükseliyor. Bir iki sandâlye konuyor. Ortaya ba‘zân bir masa ‘ilâve idiliyor. En fazla da bir kâryola geliyor. Fakat oturulân odada yâtmak, oturmak ve yemek yimekdeki i‘tiyâd hâlâ muhâfaza idiliyor.

Dinilebilir ki ekseriyet i‘tibâriyle Nâblus evlerinin tarz-ı tefrişde irâe itdiği vasıflar bir cümle ile hülâsa idilebilir: “Nâblus evleri alâfrânkalaşmak istiyor.”

Fakat şunu da i‘tirâf idelim ki bir dürlü alâfrânkalaşamıyor. Evlerin tarz-ı tefrişinde de Nâbluslıların pek sun‘î ve ıztırârî bir külfete ma‘rûz kâldıkları da pek vâzih ânlâşılıyor. Bunun içündir ki bir odaya girdiğiniz zamân orâda âyîneli dolâblara, çiçek sâksılarına, lâvâbolara, şezlonglara, mâsalara, koltuklara, kanâpelere hatta minderlere, kâryolalara ve âvizelere her şeye tesâdüf idersiniz. Ve bütün bu eşyâ ile oda, bir levâzımât mağazasından yâlnız ve âncak bir fark gösterir. O da mağazadaki eşyânın temizliği. Burâda ise hâl bir ‘akisdir. Dahâ garibi bütün bu eşyânın kesretine ve yâpılân masrafa rağmen ba‘zân pencereler perdesiz bulunur. Ve meselâ evin süpürgesi de hatta kâpu ârkasında ‘arz-ı vücûd ider.

Herhâlde Nâblus’da en ziyâde kârâkteristik bir tarz-ı tefriş vârsa o da ba‘zı kadîm divânların tarz-ı tefrişidir. Mermer bir havuzun etrâfında yine mermerden birâz mürtefi‘ce bir sedir bulunur; bu sedirin üstü uzun minderler ve uzun seccâdelerle örtülür. Divânın **(sayfa 116)** tâvânından uzun bir zincir ile âsılı büyük bir fânus ortada hafif hafif sâllânır ve giceleyin donuk bir ışık âltında havuzun etrâfında dizilen nârgülelerden uzun mârpîçlerle minderde bâğdâş kurârak oturânlar nefes çeker dururlar. Ve burâda bi’t-tabi‘ tasni‘ ve teklifden eser görülmez. Şunu da söyleyelim ki Nâblus ahâlisi bi’l-hassa levâzım-ı beytiye tedârikiyle evlerini doldurmâlarını ve bunda bir ğalu ve iğrâk göstermelerini pek çok ârzu iderler. Bu hâl, en küçükden en büyük âileye kadar cümlesinde vârdır. Hatta en fakirlerinin bile matbahında hiç olmâzsa birkâç tâkım bâkır evânisi bulunur, sofra tâkımları da o nisbetdedir. Zenginlerin de ise bu merâk ‘âdetâ bir nisbet-i maraziye hâlindedir.

Bu i‘tibârla Nâblus’un zengin evleri hem bir bâkırcı dükkânı hem bir câm mağâzası veyâ bir doğrâma fâbrikasıdır ‘ayn-ı zamânda bu ğalu ve iğrâk bu doymazlık cem‘i zahire husûsunda da bâş gösteriyor ve evleri birer me‘külât

anbârına çeviriyor. Ve ba‘zân hırslarını pâraya da tevevcüh idiyorlar. O zamân bütün evlerini bir sarrafhâne veyâhud birer define-i ma‘âdin ve ahcâr hâline ifrâ‘ itmekle kesb-i mübâhât idiyorlar.

(3)-Kasabanın Mahalleleri ve Sokâkları: Nâblus’da bâşlıca âltı mahalle vârdır. Kasabanın şimâlinde bulunân (Haretü’l-Hable) Mahallesi ‘Aybâl Dâğının eteğindeki evlerle vâdinin şark tarafına düşen kısmı hâvidir. Bu mahallenin şimâle doğru sonlarında inşâ idilmekde olân binâlar şerâit-i sıhhıyeye en ziyâde muvâffak olân Nâblus evlerini teşkil ider. Kasabanın cihet-i şarkıyesinde ve şark-ı cenûbisinde vâkı‘ Kudüs yolundan girerken ilk tesâdüf idilen mahalleye ise (Haretü’l-Kaysâriyye) nâmı viriliyor. Büyüklüğü i‘tibâriyle bu mahalle, kasabanın en büyük mahallesi olân (Haretü’l-Hable)’den sonra gelir.

Haretü’l-Hable’nin Gârizim Dâğına doğru istikâmetince imtidâdı ki -- kasabanın cenûb tarafını vücûda getirir-- bu mahalleye de (Haretü’l-‘Akabe) dirler. Kasabanın vasatında vâdiye mülâsık olân mahalleye (Haretü’l-Karyûn) nâmı virilir ki çârşı bunun içindedir. Gârizim Dâğına doğru bu mahallenin yâpılmasından husûle gelen kısım ise (Haretü’l-Yâsmine) nâmını hâizdir. Kasabanın cenûb-i garbisini işgâl ider. Bu son mahalleler nisbeten evvelkilerden küçükdür. Hükümet konâğının binâsı (Haretü’l-Karyûn) ile (Haretü’l-Yâsmine) ârasındadır. Nablus’un garb ve şimâl-i garbî cihetindeki evlerin hey’et-i mecmû‘asına (Haretü’l-Garb) yâhud (Şûveytra) denilir ki Hristiyânların sâkîn oldukları mahalle kısmen burâsıdır. Sâmirîlerin mahallesi ise (Haretü’l-Yâsmine)’dir.

Ma‘mûriyet i‘tibârıyle bu mahallelerden en ziyâde terakkî iden (Şûveytra) Mahallesidir. Büyük **(sayfa 117)** evler ve oteller, hastahâneler, ‘ibâdethâneler, belediye bağçesi de mahallededir. Karyûn, ‘Akabe, Yâsmine mahalleleri ise etrâfındaki eski divârlarla ‘âdetâ yekpâre bir kısım hâlindedir. Bu kısmın biri şarkda diğeri garbda olmak üzere iki eski kapusu mevcûddur. Şark kapûsundan (Tarîku’ş-Şarkî) ya‘ni Kudüs Câddesi bâşlâr. Garb kapûsundan ise (Tarîku’l-Garbî) imtidâd ider ve (Mes‘ûdiye)’ye, (Sebâstiye)’ye, (Tûlkerem)’e ileh gider. Ma‘mâfih Tarîku’ş-Şarkî ile Tarîku’l-Garbî dahi vâdi kenârından (Karyûn) Mahallesinin şimâlinde hâric-i beldede iltisâk ider.

Kasabanın dâhilinde eski mahalleleri bâşdan bâşa kat‘ iden iki yol vârdır ki Nâblus’un bütün hayât-ı yevmiyesi ve hatta hayât-ı leylesi burâda nazar-ı dikkat-i

celb ider. Nâblus'un pâzarı bu yolda kurulur, dükkânlar hep burâdadır. Bu yolun ortasında mânifâturacıların bulunduğu bir kısım vârdır ki üstü tünel gibi örtülidir. Nâblus'un bu iki hatt-ı mütevâzî hâlinde ve şark ile garb ârasındaki yollarına 'amûd küçük bir tâkım ikinci derecede tarîkler vârdır ki hepsi eski bir kâldırımla döşelidir. Bu bâşlıca yolların genişliği beş âltı metrodan fazla değildir. Eskiden burâları pek kirli iken cihet-i 'askeriyece hâl-ı hâzırda nezâret idilmekde olduğu içün bi'l-hâssa bu iki yol tamâmiyle temizleniyor.

Kasabanın yüksek noktalarına mevsûl olân yolları ise pek fenâdır. Hepsi dik, yokuşlu ve bozuk kâldırımlıdır. Hele Haretü'l-Yâsmine'nin yollarının kâffesi uzun ve müte'affin tüneller içinde ve gâyet kirlidir. Ve'l-hâsıl Nâblus'un kısm-ı kadîm ekseri mahalleleri fenâ, evleri sıkı ve yolları kirli ve müte'affindir; kısm-ı cedid ise nisbeten havâdâr ve ziyâdâr evlere mâlik ve yolları da genişçedir. Ortada da diğer mahallelerin kirlerine tesâdüf olunmâz.

(4)-Kasabanın Suyu: Nâblus'un suyu, Gârizim Dâğından ve müttehid mahallerden nab'ân ider ve bir müddet sonra âyrı yerlerde olmak üzre yirmi iki 'ayn vücûda getirir. Bu 'aynların kendisine mahsus isimleri vârdır. Nitekim Şûveytra'da ('Aynü's-Sıbyân) ('Ayn Betlima), Sâmirîlerin mezârlığı kurbunda (Re'sü'l-'Ayn) (Marsarsa) yine Şûveytra'nın üst tarafında ('Aynü'l-Kefir), Karyûn Mahallesinde ('Aynü'l-Karyûn) kışla civârında ('Aynü'd-Defne) bâğçelerin yânında Bevvâbetü'l-Hadra nâm-ı mahalde ('Aynü'l-'Asel) ve öbür cihetde ('Aynü'l-Fûvâd), ('Aynü't-Tibâvî) meşhûrlarındandır. Ba'zân menba' suları bir müddet cereyân itdikden sonra bâşka nâmlarda tâşır: ('Aynü'l-Karyûn)'un birâz sonra (Sıbât) nâmını âldığı gibi. Bu 'aynlar, gayr-ı muntazam küngler ve ba'zân toprâkdan vâsi' yollar içinde cereyân itdikden sonra **(sayfa 118)** taksim idilecek noktalara gelir ve orâdan evlere dâğılır ve evden eve dolâşır. Suyu olân her evin ekseriyâ havuzu da bulunur. Nâblus'da havuza (rân) nâmını da virirler. Nâbluslular burâdan su içerler. Evlerinde suyu bulunmâyânlar ise şehrin ötesinde berisinde mevcûd çeşmelerden su doldururlar. Vâdiye âkân sular dahi bütün güzergâhında meyve âğaçları, sebze bâğçeleri vücûda getirir. Kasabanın etrâfında ve vasatında mevcûd bütün yeşillikler bunâ medyûndur.

Fakat Nâblus'un suyu her dürlü tereşşuhâta ma'rûz kâldığı içün bi't-tabi' sıhhî ve temiz değildir. Bu suyun mahfûz demir boruları içinde icrâ ve tevzi'ini belediye çokdan beri düşünüyor fakat bir dürlü yâpâmıyormuş.

Bu sudan başka, evlerde tek tük kuyular vârsa da suyu tâtlı değildir. Fakat ba‘zı sahrınclar vârdır ki yâğmur sularıyla kışın dolduruluyor. Bunlar dinilebilir ki Nâblus’un en iyi suyunu teşkil ider.

3-Ahvâl-ı ‘Umûmiyye

(1)-Mevkı‘ ve Nüfûsu: Livâ merkezi Nâblus kasabasıdır. Beyrut’un 200 kilometro cenûbunda ve Kudüs’ün 55 kilometro şimâlinde ve iskelesi olân Yâfa’nın 68 kilometro şimâl-i şarkısinde vâkı‘ ve Cebel-i ‘Aybal ile Cebel-i Gârizim’in teşkil itdiği latif bir vâdiye mebnî cesim, nisbeten ma‘mur bir memleketdir. Miyâh-ı câriyesi bol ve bâğ ve bâğçelerle muhât olub âb ve havâsı mu‘tedildir. Sath-ı bahrdan 570 metre kadar mürtefi‘ olân Nâblus kasabasının arâzisi ziyâde münbit olub memleketin servet-i esâsiyesini teşkil iden zeytun âğaçlarıyla hububâtın envâ‘ı ve meyvedâr ağâçlar, merkez kazâsının her tarafını işgâl itmekdedir. Harâret vasatiyesi 14 sântigrâd olub mevsim-i sayfde (28) dereceye terfi‘ ve fasl-ı şitâda (7) dereceye tenzil ider. Yâzın birkâç gün içün derecenin gölgede (34)’e ve güneşde (50)’ye kadar çıkdığı vârdır.

Nâblus’un mecmû‘ nüfûsu (21072) olub milliyet nokta-i nazarından taksimi şu vechledir.

(1327) senesindeki tahrire nazarân Nâblus’un nüfûsu:

Zükûr	İnâs		Mahalle	Hâne
10141	10027	İslâm	6	2224
00218	00209	Rum		
00058	00050	Lâtin **(sayfa 119).**		
00093	00087	Protestân		
00094	00066	Sâmirî		
00013	00016	Yahudi		

10617	10455	**Yekûn**		

(2)-Nâblus'un Târihçesi: Nâm-ı kadîmi Sişem (ya'ni tepe) olân Nâblus, enbiyâ-yı beni İsrâil zamânından beri ma'lûm olub Hazreti İbrâhim, Ya'kub ve evlâdları müte'addid def'a Sişem Ovâsında çâdır regz itmişler idi. Hazreti (Şu'ayb) Yuşa' son ictimâ'-ı 'umûmiyyesini burâda kurmuşdur. Filistin'in taksimi esnâsında memleket-i mezkûre (Efrâim) Kabilesine isâbet itmiş idi. Kable'l-milâd 933 senesinde (Rahba'âm) Krâllığı esnâsında ahâli, büyük bir meclis 'akd iderek Hazreti Dâvud mülkünden on İsrâil Kabilesinin tefrikına karâr virmekle (Yorba'âm) Sişem şehrini işbu yeni hükümet pâyıtahtlığına intihâb iyledi. Elli sene sonra mülûkden (Umrî) pâyıtahtı o sırada yeni te'sis olunân (Sâmira)'ya nakil itdi. Âsurîler tarafından Yahudilerin bir kısmı (722 K.M.) nefî ve iclâ idilmekle boş yerleri doldurmak üzere getirilân ecnebiler yavâş yavâş Yahudilerin mu'tekadât-ı 'ana'nâtını kabul itdi ki bunlara Sâmirî ta'bir iderler. Bunlar Bâbil esâretinden sonra Kudüs'deki merâsim-i diniyeye kabul idildikden başka Yahudilerden tahkir gördüklerinden Gârizim Dâğının eteğinde kendilerine mahsus bir ma'bed inşâ iylediler. Fakat Selefkiyân mülûkünün yedincisi bulunân Yuhannâ Herkânos tarafından ma'bed-i mezkûr tahrib idildi. Milâdın 67 inci senesinde Româ İmparâtorlarından (Vespâsyen) Sişem şehrini zabt ve ahâlisinden 11,000 kişiyi zebh itdi ise de muhârebeden sonra şehir tekrâr tecdid olunarak yeni şehir ma'nâsına olân (Flâvyâ Nêâpolis) tesmiye olunmuşdur ki Nâblus bunun mu'ribidir. (529) senesinde İmparâtor Justinyân orduları, şehirde dehşetli bir ihtilâlin âlevlerini söndürmeğe mecbur idildi. Bu münâsebetle sinâgoglar sed olundu ve Sâmirîlerin bir kısm-ı mühimî 'Acemistân'a kâçmağa diğer bir kısmı Hristiyânlığı kabul itmeğe mecbur idildi. On ikinci 'asr-ı milâdide bütün Filistin'de yâlnız bin kadar Sâmirî mevcûd idi ki Nâblusdakiler ekalliyeti ve Şâmdakiler ekseriyeti teşkil idiyor idi. 636 sene-i milâdiyesinde Nâblus şehri, İslâmlar tarafından zabt idilerek (1100) târihine kadar hükm-i İslâmî burâda mer'î kâldı. Fakat bu târihde ehl-i salib ordusu şehri zorlâyarak zabta muvaffak olmuşlar ve hatta 1120 senesinde bir meclis-i ruhânî bile 'akd itmişlerdi. Mücâhid-i muhterem Selâhaddin Eyyubî'nin meşhûr (Hıttin) **(sayfa 120)** vakı'a-i meşhûresi senesinde (1187) Nâblus tekrâr İslâmiye tarafından istirdâd idildi. 'Asr-ı ahirde Nâblus ahâlisi, Şâm ve 'Akkâ pâşâlarına i'lân-ı 'isyândan geri durmamış olub 1834 senesinde Suriye Vâlisi Mısırlı İbrâhim Pâşânın dahi 'ilân-ı tuğyân itdiklerinden Mısır 'askeri, Nâblus kasabasına ba'teten hücûm iderek şehri yağmâ ve ahâlisini têdip itdi. Bu münâsebetle şehrin şeyhi bulunân Hüseyin Ahmed, dört çocuğuyla berâber derdest idilerek Şâm'da salbân i'dâm idildi.

(3)-Ma‘ârif: Nâblus livâ merkezine ‘âid olân ma‘ârif izâhâtı, Nâblus kazâsının umûr-ı ma‘ârifinde bir tafsil teşrih idileceğinden burâda tekrârından sarf-ı nazar olunmuşdur.

(4)-Belediye, Müessesât-ı Sıhhıye ve ‘Umrâniye: Bilmem nedendir: biz şarklılar belediye kelimesinin ma‘nâ-yı hakıkisini ânlâmakdan pek uzâk kâlmışız. Bizim ânlâyışımıza göre belediye riyâseti, nüfûzlu olân a‘yânın mevkı‘ ve tahkimini takviyeye veyâhud fakir olân beğlerin ceblerini doldurmağa mahsus bir müêssese-i resmiyedir. Hiçbir yerde belediye kelimesinin mefhûm-ı hakikî ve resmiyesini isbât idecek bir emâreye ma‘at-teêssüf râst gelmedik. Belediye re’isi, riyâset itdiği dâire âdamlarıyla berâber nâhiye müdirî, kâimakâm veyâ mutasarrıfın emrini bilâ i‘tirâz harfiyân yerine getirmeğe me’mûr idilmiş gibi hareket idiyor. Zâten memleketimizdeki belediye rüesâsından bâşka bir hareket beklemek kadar garib bir fikir olamâz. Gezdiğimiz yerlerin hemân hemân hiçbirisinde belediyeyi, mefhûm-ı garbisinde bulamadık. Birçok yerlerde belediye teşkilâtının maksad-ı kânunisi unutularak ‘âdetâ me’kel hâlini iktisâb itmişdir.

Nâblus’daki belediye teşkilâtını tafsil itmekden ise şehri bâşdan bâşa gezerek işbu dâirenin ma‘dûm olân icrââtını ârâmak dahâ mantıkî ve dahâ ma‘kûl bir hareket olsa gerekdir. Nâblus rüesâ-yı sâbıka ve lâhikası dârılmasun. Bu hâl, şarkda ‘umûmî bir marazdır. En büyük şehrimizden en ufâk köylere vârıncaya kadar nerede belediye vârsa ‘aynı ‘atâlet ‘aynı cehâlet bütün fecâ‘atiyle nümâyândır. Memleketimizin ötesinde berüsinde belediye nâmına yapılân ba‘zı ferdî ve neticesiz teşebbüsâtın hepsi o gibi yerlere ta‘yin olunân idâre re’islerinin karîhaları mahsûlüdür. Nâblus kasabası bundan âltı yedi sene evvel yerli olmayânlar içün ‘âdetâ bir zindân idi. Gezecek yeri, istrâhat idecek gâzinosu, sâf havâ teneffüs idecek bağçesi bile yokdu. Memleket ser-âpâ levs içinde idi. Nihâyet fa‘âl bir mutasarrıf, memleketin cihet-i garbiyesindeki Şûveytra Mahallesinde bir belediye bağçesinin inşâsına himmet itdi. Bâğçenin yânı bâşında bir gâzino dahi te’sis idildi. Hadikanın tarhı epeyce i‘tinâlı. Fakat yine **(sayfa 121)** nezâfete pek müsâ‘id olân sokâklar olduğu gibi kâldı. Şimdiki hâlde ‘askerî tenzifât bölükleri olsaydı memleketin pislikleri yine bir müdekkikin nazarından kâçamazdı. Elimizde bulunân belediye büdçesini tedkık idecek olursak bu belediyesizliğin esbâbı kendi kendine hall idilmiş olur:

1322 Senesinin Büdçesi

Vâridât		Masârifât	
123969	Belediye ‘akârâtının icâr-ı senevisi	85340	Me’mûrîn, müstahdemin ve hêyet-i teftişiye ma‘âşâtı
10000	Gâzhâne rüsûmu	57200	Tenvirât ve tenzifât
45600	Duhûliye “	5000	Sıhhıye tahsisâtı
98950	Rüsûm-ı muhtelif		
11000	Ebniye inşââtı rüsûmu	30200	‘Acizgân tahsisâtı
14000	Vasâit-i nakliye “	6000	Şehrâyin tahsisâtı
8000	Tamgâ rüsûmu		
25805	Müsakkafât ve temettû‘ virgilerine nisbetle belediye rüsûmu	30000	Ta‘mirât ve inşâât
3550	Ruhsatiye rüsûmu	46700	Müteferrikât
47300	Vâridât-ı müteferrika		
---		---	
287120 [41]	**Yekûn**	252440 [42]	**Yekûn**

İşbu cedvelin tedkıki hâlinde birçok garibeler tezâhür ider. Bir kere vâridât, belediye masârifâtından dahâ fazla imrâzın müstevli bir suretde icrâ-yı hüküm itdiği, sefâletin pek müdhiş bir hâlde fukarâ-yı ahâliyi ve hatta ağniyâyı kâvurub savurduğu bir zamânda belediyenin vâridâtı masrafını tecâvüz idiyor. Bu, dünyanın hiçbir yerinde işidilmemişdir. Bu günkî medeni memleketlerin hiçbir belediyesinde tevâzün olamâz. Belediyeler, memleketin içinde ahâlinin nâzım-ı harekâtıdır, ab-ı müşfikidir. Muhârebe münâsebetiyle erkeksiz kâlan ‘âilelerin hâmisi olmalıdır. Nâblus bütçesindeki ‘adem-i tevâzün teşekkülün ne kadar ciddiyetden uzâk olduğuna ve erkâmın ceflü’l-kâlem cedvele geçirildiğine vâzih bir delildir.

[41] Vâridât yekûnü**, 264.205** olmalıdır.
[42] Masârifât yekûnü**, 260.440** olmalıdır.

İkinci bir garibe dahâ vârdır ki o da tahsil olunân pâranın hemân hemân iki sülüsü belediyeye değil belki ma‘âşâta, ‘aceze nâmını tâşıyân a‘yân mensûblarına, şehrâyinlere vesâireye sarf idiliyor **(sayfa 122).**

Asıl belediye nâmına yâlnız tenzifât ve tenvirât-ı sıhhıye ve ta‘mirât kalemleri vârdır. Bütün bunlara 93,200 guruş kadar bir pâra sarf olunuyor. Bu hâl dahi Nâblus belediyesinin ne kadar gayr-ı ma‘kûl ve şehir ahâlisinin ihtiyâcâtıyla ne kadar gayr-ı kâbil-i te’lif bir teşkil-i idârî olduğunu isbât idiyor.

(Vatan Hâstahânesi) – Bundan 23 sene evvel bir İngiliz misyoneri Nâblus kasabasında bir hastahâne te’sisine ve fukarâdan berâ-yı mu‘âyene mürâca‘at idenlerden 3 metâlik ve zenginlerden bir yüzlük istifâ iderek icrâ-yı tedâviye koyulmuşdu. Sabâhları mürâca‘at iden bütün hastalar büyük bir sâlona âlınarak va‘z-ı dini dinlemeye mecbur tutulmuşlardı. Maksad, Protestânlığın Nâblus kasabasında neşri idi. Propâgândânın mesmur olabilmesi içün misyoner, birçok fedâkârlıklarda bulunarak hastahânede yâtânların ekserisini meccânî bir suretde ivâ ve tedâvi itmeye koyuldu. Zenginlerden âlınân ücret ise İngiliz doktorunun takdirine vâbeste olmağla berâber yine pek cüz’î idi. Kazârâ hastanândan biri İslâm olsun Hristiyân olsun hastahânede vefât idecek olursa Protestân âyinine tâbi‘ tutulduktan sonra ‘âilesine berâ-yı defn teslim idiliyor idi. Bütün bu mesâ‘iye rağmen 23 sene zarfında yâlnız bir tek kâdın İslâmiyeti terk iderek Protestânlığa dâhil olmuşdur. Yılmayân İngilizler, bu hâlden müteessir olmak, mesâ‘ilerine ‘atâlet getürmek şöyle dursun bi’l-‘akis zenginleri ziyâret-i müteneffezânî bend itmek çârelerine tevessül itmeyi muvaffak gördiler ve bu yolda epeyce muvaffakiyet göstermişlerdi. Nâblus ahâlisi nihâyet bu Hristiyân propâgândasına kârşu toplânmak ve ‘aynı silâhla mukabele iderek dinlerini müdâfa‘a itmek lüzûmunu hiss itdiler. Bu gâleyân-ı milli ile bir vatan hastahânesinin küşâdı takrir iderek i‘âne cem‘ine mübâşeret olundu. Dört sene zarfında binânın ta‘mirâtı, itmâm ve ikmâl idilmekle bundan “6” sene ve “3” ây evvel resm-i küşâdı icrâ idildi. İdâresi içün duhûliye rüsûmunun tamâmiyle debhiye rüsûmunun nısfı tahsis olunmağla evvelkinden senevî 700-800 lirâ ve ikincisinden 200 lirâ kadar bir mebla‘ te’mîn olunabildi. 1326 senesi Mâyısının yedinci güni hastahâne, resm-i küşâdı icrâ olunarak o gün dahi 300 lirâ kadar bir i‘âne derc ve cem‘ olunabildi. İşbu mebâliğden başka bir de senevî 800-900 lirâ kadar bir mebla‘ te’min iden hastahâne hâsılâtı dahi vârdır.

Hastahânenin umûr-ı idâriyesi belediye re'isinin riyâset itdiği on kişiden müteşekkil bir komisyona ve umûr-ı fenniyesi dahi İstânbul tıbbiyesinden neş'et iderek Brûsa'da, Haleb'de, Lâzkıye'de tebâbetde **(sayfa 123)** bulunmuş değerli gençlerden Giridli Nureddin Bey'e havâle idilmişdir. Hastahânede el-yevm 60 kâryola mevcûd olub kable'l-harb fiyâtının nısfı te'diye idilmek suretle ısmârlanân 30 kâryola cenk-i 'umûminin i'lânı üzerine Nâblus'a kadar isâl idilememişdir. Nureddin Bey, kelimenin bütün ma'nâsıyla fedâkâr-ı gayyûr ve 'aynı zamânda muktedir bir doktordur. İbrâz itdiği muvaffakiyât-ı fenniyesiyle hastahânenin mükemmel bir hâle ifrâ' iyleyişi dahâ harb-ı 'umûminin i'lânından epeyce zamân mukaddem İngiliz propâgandâsına büyük zararlar ikâ' iylemişdi. Hastahânenin küşâdından evvel yevmiye İngilizlere (300-500) kişi mürâca'at iderken bezl idilen gayret neticesinde bu 'aded 60-80 kadar tenzil itdi. Herkes Vatan Hastahânesinin mükemmeliyetine, doktorunun iktidârına i'tikâd iderek burâya mürâca'at itmeğe koyuldu. Âtîdeki istâtistik müdde'âmızı isbâta bir delil-i celîdir:

(1) Nâblus Vatan Hastahânesinde yâtân hastalar

Sene	1326	1327	1328	1330
Kâdın	73	174	185	432
Erkek	164	313	408	885
Nâbluslu	65	150	199	414
Ehl-i kurâ	172	337	394	903

(2) Vatan Hastahânesinde elde idilen neticeler

Sene	1326	1327	1328	1329
Şifâ-yı tam	86	169	221	476
Salâh-ı hâl	57	154	228	439
'Ayn-ı hal	30	43	70	133
Vefât	7	20	23	50

(3) Vatan Hastahânesine mürâca'at idenler kârt ve keşfiye 'adedi

Sene	1326	1327	1328	**üç sene yekûnü**

Fukarâ	6907	8242	7067	22216
Zengin	5493	6931	7017	19441

(5)-Sanâyi‘: Nâblus’un belli bâşlı sanâyi‘i, arâzisinin bir kısm-ı mühimini setr iden zeytun âğâçlarının mahsûlünden sâbun i‘mâl itmek olub nefs-i şehirde el-yevm 23’ü büyük **(sayfa 124)** ve 7’si küçük olmak üzere (29) ‘aded sâbunhâne mevcûddur. Her mevsimde (400) def‘a sâbun ihzâr idiliyor.

Sâbun i‘mâlâtının kesret veyâ nedreti zeytun yâğının âz veyâ çok olmasıyla mütenâsib olub her bir def‘asında (tabha) 250 desti zeytun yâğı sarf olunur. Bütün merkez kazânın zeytun yâğı hâsılâtı yâpılân bir hesâb-ı takribiye göre 100,000 desti (bir desti 15 okka) olduğuna nazarân hâsılât-ı ‘umûmiyye (150,000) okka dimekdir. Zeytun âğâçları bir sene iyi (elmâsiye) ve bir sene fenâ (şeltünî) mahsûl ve birer: Eğer çekirge zuhûr itmez, veyâ dahâ zeytun çiçek hâlinde iken yâz mevsimi bütün şiddet-i harâretiyle hulûl itmez veyâhud dahâ çekirgeler zuhûr itmeden evvel yâğmurlar gayr-ı muntazam nâ-kâfî derecede yâğmâzsa mevsim iyi olur. ‘Aksi takdirde zeytun hâsılâtı nâ-tamâm kâlır. Bundan başka iyi mahsûl âlındığı mevsimin irtesi senesi ahvâl-ı tabi‘iye müsâ‘id olsa bile zeytundan âz kemiyet yetişir (Tahminân iyi mevsimin rub‘unun sülüsü nisbetinde).

Balâda zikr olunduğu vech ile Nâblus sâbunhânelerinde her sene 400 def‘a sâbun i‘mâlâtı tekerrür ider. Bu rakamın (163)’ü Nâblus ‘âilesine, (70)’i Seyhânilere, (20)’si Gazâvilere, 25’i *Şek’alara*, (20)’si Âğâlara ve (12)’si Temimilere, (20)’si ‘Anebtâvilere berâber bir Şâmlıya ‘âiddir. Bundan başka ‘Âşur ‘âilesi 15, Hayât ‘âilesi 20, Kemâl ‘âilesi 15 def‘a (tabha) sâbun i‘mâl iderler.

Ma‘lûm olduğu üzere klor kâlsiyum (kilsli potâs) ile i‘mâl olunân sâbunlar, dahâ dayânıklı ve bahâlı olub bir tabha âncak sekiz günde itmâm ve ihzâr olunabiliyor. Halbuki nitron ile yâpılân sâbunlar dahâ âz dayânır ve bir tabhası yâlnız üç gün zarfında itmâm olunabiliyor. Bundan on, on beş sene evvel bütün sâbunhânelerde yâlnız kâlsiyum (potâs mürekkebâtı) kullânılıyorken yavâş yavâş bu mâdde-i ibtidâiye ihmâl idilerek yerine dahâ ucuz olân nitron isti‘mâl idilmeğe bâşlânmışdır.

Bir def‘a (tabha)’nın sâbun i‘mâlinin masrafı:

Lirâ

250	250 desti zeytun yâğı “müsâ‘id zamânlarda”
13	6,5 vâril nitron
2,5	Yafâ’dan nitron nakli ücreti
4	kirec **(sayfa 125).**
10	zeytun tortursu (odun makâmında isti‘mâl olunur)
6,5	‘amele ücreti
1	masârif-i müteferrika

287	**Yekûn**

287 lirâ ile ihzâr olunân bir tabhalık sâbun, 20-22 kantâr sıkletinde olmasına ve bir kantâr sâbunun fiyâtı ‘âdî günlerde 1500 guruş olduğuna nazarân tekmil tabha hâsılâtı 34000-35000 guruşa sâtılur ve kâr olarak vasati 50-70- lirâ kadar bir pâra te’mîn idiliyor dimekdir. Bütün bu hesâblara rağmen sâbundan âlınân kâr, i‘mâlathâne sâhibinin mevâd-ı ibtidâiye idhâratdaki mahâret veyâ cehâletine göre terfi‘ veyâ tenâkus iyler. Ba‘zı zenginlerin kârı yüz lirâdan ziyâdeye çıkdığı kesirü’l-vukû‘dur.

Zeytun âğâçlarının kesreti yüzünden eskiden beru sâbun i‘mâlâtıyla iştigâl itmiş olân Nâblus gibi bir muhitde kokulu, gudronlu, gliserinli vesâir zarif ve sehilü’l- isti‘mâl tuvâlet sâbunlarının yâpılamâması şâyân-ı tedkıkdir. Nâblus zenginlerinden Mahmud Efendi el-Nâblusî, vaktiyle kokulu sâbundan bir kemiyet ihzâr iyleyerek İstânbul piyâsalarında sâtmağa kâlkışdı. Sâbun cinsinin iyi olmasına rağmen kabâlığı ve pek bahâlı olması yüzünden ziyâde iderek bir dahâ böyle bir tecrübeyi tekrâr itmekden vâzgeçdi.

Nâblus sâbunhânelerinde isti‘mâl idilân âlat ve edevât, gâyet ibtidâi ve kâr kadîm olub hiçbir vakit şimdiki hâlleriyle Avrupâ’nın zarif tuvâlet sâbunlarıyla rekâbete girişemezler. (10-15) milyon guruş sermâyeye mâlik olân Nâblus sâbun ticârâtından bir ikisi, Avrupâ’ya berâ-yı tahsil çocuklarını i‘zâm ve bu vâsıta ile i‘mâlâthânelerini usûl-i cedid üzere âlât ve edavât ile teçhiz itseler hiç şübhesiz sermâyeleri iki veyâ üç kât tezâyid idecekdir. Seyehâtimiz esnâsında birçok ‘ameli

teşvikâtda bulunduk. Birkâç zengin, müsâlaha ‘akıbinde çocuklarını Âlmânyâ, Frânsa, Belçikâ’ya i‘zâm ideceklerini va‘ad itdiler. Ahâlinin sâbun i‘mâlâtıyla olân ülfet ve ünsiyetlerinden dolâyı bu gibi fikirler, kuvveden fi‘le çıksa sermâyenin ve dolâsıyla servet-i ‘umûmiyyenin pek ziyâde istifâde ideceği vâreste-i izâhdır.

4-Nâblus’un Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi

(1)-Tabakât-ı Ahâli ve Tarz-ı Ma‘işet: Nâblus ahâlisini dinleri i‘tibârıyla üç kısma âyırmak kâbildir. İslâmlar, Hristiyânlar, Sâmirîler. Bu üç kitleden her birinin kendisine **(sayfa 126)** mahsus bir tâkım husûsiyetleri vârsa da bini bulmâyân Hristiyânlarla Sâmirîler ‘adedce İslâmların pek dûnunda olduğu içün Nâblus’un hayât-ı ‘umûmiyyesine olân te’sirleri de o nisbetde âz kâlıyor. Bu i‘tibârla Nâblus’a tamâmiyle bir İslâm şehri nazarıyla bâkmak icâb ider.

Ma‘mâfih burâdaki İslâmlar içinde âyrı âyrı şahsiyetler gösteren tabakalar vârdır ki bunları da Havâs tabakası, ‘Avâm tabakası, Cebelî tabakası olmak üzere üçe ircâ‘ idebiliriz.

Nâblus’un Havâs kısmı dinildiği zamân hâtra her şeyden evvel “mâl ve servet” gelir. Çünki bu tabaka mensûbînini “asilzâdekân” lakabıyla tevsim itmekden ziyâde “ashâb-ı servet” ta‘biri ile yâd itmek dahâ doğrudur. Bu tabaka meyânında birkâç yüz seneden beri Nâblus’da icrâ-yı nüfûz iderek hâkim-i yegâne kesilen, mülhakâtdaki arâziyi birer suretle taksim iderek beynlerinde dâire-i nüfûzlar çizen, hatta ba‘zân Nâblus’un şarkını veyâ garbını tutarak şehir içinde ârâlarında müsâdemeler bile yâpân ‘âileler vârdır ki istersek bu ‘âilelerin evlâdına “asilzâdekân” diyebiliriz. Ma‘mâfih nüfûzları dahâ mahdud bir derecede bulunân ve öteden beri Nâblus’da tavattun itmek suretiyle kendilerine ma‘kûl bir dâire-i şöhret te’min idebilen ‘âileler de vârdır. Bu kısım ise fazla muhâfazakâr ve ihtiyâtkârdır.

Havâs tabakasının içinde sonradan görme olânları vârdır ki bunlar yâ bulundukları me’mûriyetden meselâ a‘zâlıkdan veyâ kitâbetden istifâde iderek ve işlerine gelebilen me’mûrlara çatarak bir mikdâr idhâr-ı servet idenlerdir ki bunların da ‘adedleri ve iki kesim ârâsındaki mevkı‘leri de o nisbetde mahduddur.

Ma‘mâfih bu üç sınıfdan ‘ibâret olân Havâs kısmı birbirine istinâd iderek sâhib-i nüfûz olmak ve bu suretle servetlerini tezyid idebilmek sâiki âltında --dahâ

sonra da teşrih ve tavzîh idileceği vechle-- iki büyük kitleye her nasılsa âyrılmışlardır.

Bu iftirâk ise pek zâhirîdir. Zirâ sırf menfa‘atlerine menûtdur. Bir müddet sonra cüz’î bir tebdil-i menfa‘at sâikasıyla bu ‘âilelerin yerlerini tebdil itmeyeceklerine de emin olmak herhâlde birâz sâfdurûnluk olur. Şunu da söyleyelim ki bu ‘âilelerden birkâçı da sırf mevkı‘lerine tecâvüz olmâsun diye bir tarafa dâhil olduklarına şübhe itmâmelidir.

Bu ‘âileler za‘imlerinden seviyelerinin tenvi‘ine göre bir kısmı kisve-i ‘ilmiye tâşıyor, diğerleri ise bâ-husûs gençler ‘umûmiyyetle câket, pântâlon iktisâ idiyor. Havâs kısmının medâr-ı ta‘ayyüşü zirâ‘at, ticâret ve sanâ‘atdır.

Zürrâ‘ olân tabaka “fellâhin” vâsıtasıyla mâliki bulundukları arâziyi zer‘ itdiriyorlar ve ekseriyâ iltizâm işlerine de kârışıyorlar. Netice i‘tibârıyla ârâzide ne vâr ne **(sayfa 127)** yoksa hep kendilerine benimsiyorlar. Ticâret ile iştigâl idenlerden zahire veyâ mânifâtura ticâretiyle uğrâşânları, mühim kısmı teşkil ider. Ma‘mâfih sâbun tabh ve bey‘i ile de çâlışânlar Nâblus’un en zengin tabakasıdır. Zirâ‘at, ticâret veyâ san‘at ile iştigâl idenler ekseriyâ muhtelit bir hâlde geçer. Bir zürra‘ kendi hesâbına ba‘zân sâbun yâpdırır, sâtdırır, hatta pâra ikrâzı mesâiliyle de uğrâşır. Nâblus’da pâra ikrâzâtı pek haşîn bir suretde cereyân ider. Köylülerin bütün şikâyeti bu nev‘ faizcilerden olur. Herhâlde Nâblus’da binlerce lirâlık emlâk-ı arâziye, servete, binlerce lirâlık vâridâta mâlik olânları çokdur. Ve hep bu Havâs tabakasındandır.

Havâs tabakasının ma‘işetlerindeki genişlik hasebiyle evlerinde her şeyleri boldur ve kendilerinden bir şey esirgemezler. Fakat zirâ‘atle iştigâl idenler ticâretle uğrâşânlarından fazla geniş bir ma‘işete mâlik olduklarında şübhe yokdur. Bunların nisbeten işleri az olduğu içün Nâblus’un kıymetdâr ‘ana‘nesi dimek olan (divân) hayâtını idâme idenler de bu tabakadır. Evleri gündüz ve gice bütün zâîrin ve misâfirine küşâdedir.

Nablus’da eskiden kahvehâneler mevcûd olmadığı içün bi’l-hâssa giceleyin (sehre)leri divânlarda imrâr iderlerdi. Fakat son zamânlarda Nâblus dâhilinde iki üç mahal âçıldı. Kasabanın garb cihetinde mümtâz bir nezârete mâlik olân belediye bağçesi de küşâd idildi. Bu münâsebetle bi’l-hâssa gençler divân hayâtından tebâ‘id idiyorlar.

Havâs sınıfının bu kadar servet sâhibi olmalarına rağmen tarz-ı ma‘işetlerinde hâlâ ibtidâi hâllere tesâdüf olunuyor. Evlerinin dâhilinde, yaşâyışlarında, yimeklerinde, giyinişlerinde intizâm âramak beyhûdedir. Hatta bu ‘âilelerden birçoklarının yeni yetişen evlâdları hâricde tahsil itdikçe bir dürlü Nâblus’a dönmek istemiyor. Dönse de bu tarz-ı hayât ve ma‘işetdeki müşevveşiyyet ile kâbil değil kâynâşâmıyor. Bu suretle Nâblus’u terk iden gençlerin ‘adedini üç yüz olarak tahmin itmek kâbildir.

Bu tabakanın kâdınları ise büsbütün âcınacak bir suretde yaşâyorlar. Bunlar içün sokâğa çıkmak memnû‘ gibi bir şeydir. Bütün zamânlarını o rutubetli evde geçirirler. Tezyin husûsunda da bütün ibtidâilikleri muhâfazada ısrâr idiyorlar. Pudrâ, âllık ve ba‘zân râstık sarfıyâtı pek büyük bir yekûn teşkil ider. Yâşlı veyâ genç kâdınlar hâlâ ellerini hennâ ile boyâmak ‘âdetinden vâzgeçmemişlerdir. Hennâlı olân bu kâdıncağızların ne garibdir ki bâşları yine âlâfrângalaşmak istiyor. Ve bi’t-tabi‘ moda ile ‘alâkaları birkâç Nâblus terzisinin zevkiyle mahdud ve münhasır kâlıyor **(sayfa 128).** Nâblus’un ikinci tabaka-i İslâmiyesine gelince bunlar da ‘Avâm sınıfıdır. Bu sınıfın medâr-ı ta‘ayyüşü ‘amelelik, tâşçılık, sebzecilik gibi ba‘zı küçük işlere münhasır kâlıyor. Bunların ikâmet itdikleri evleri, iş gördükleri dükkânları birer izbe hâlindedir. Kendileri ekseriyâ her iki yânı müsellesvârî kesilmiş önü âçık ve birbiri üzerine geçmiş pullu, yerli ma‘mûlâtından entâriler giyerler. Üzerine on beş sântimetre ‘arzında bir kuşâk sârârlar. Üzerine de bir câket veyâ bir ‘abâ giyerler. Âyâkları ekseriyâ çıplâkdır, çorâb giymeleri mu‘tâd değildir. Yâlnız (medâs) dinilen yemenîler tâşırlar. Bâşlarında ise yâ fes veyâhud sârık bulunur.

Ma‘işetleri gâyetle dârdır ve Havâs sınıfının elinde o kadar ehemmiyetleri yok ki bunları her suretde istihdâm itmek Havâs’ın salâhiyeti dâiresinde oluyor. Ve ‘Avâm sınıfı Havâs’dan birine intisâb itmeyi de câna minnet biliyor.

Üçüncü tabaka ise Cibâlîlerdir. Bunlar kasabanın şarkındaki Kaysâriyye Mahallesinde sâkîndirler. Bunların aslı Gazze kasabasındaki (Cibâliye) nâm-ı mahaldendir. Nâblus’un en düşük sınıfı bunlardır. Kâdınlarında da tesettür yokdur. Yırtık elbiseleriyle, dilencilikleriyle hidmât-ı hisseleriyle Nâbluslular nazarında bunlar *(nurye)* ya‘ni çingene nâmıyle tevsim olunurlar. Bunları döğmek, söğmek nazarlarınca mübâh sâyılır. Bunların ‘adedi de üç yüzden fazla değilmiş. Lisânlarının dahâ ziyâde imâleli olmaları ile de ‘Avâm sınıfından tefrik olunur.

Nâblus'da sâkîn olân Hristiyânlara gelince: Bunların ekserisi teymurcilik, kuyumculuk gibi sanâyi'le iştigâl iderler. Fakir hâllerine rağmen evlerinde kendilerine göre nim bir intizama nim bir temizliğe tesâdüf olunur. Ma'mâfih ma'lûmât i'tibârıyla yeni yetişenlerinde de yüksek bir seviye ârâmâmalıdır. Garibdir ki bu Hristiyânların kâdınları sokâkda çârşafla dolâşırlar. Nâbluslular, ecnebi olmadıkça milel sâirenin kâdınlarını çârşafsız dolâşdırmağa rızâ göstermezler.

Sâmirîlere gelince: Bunları, hayât ve ma'işet cihetiyle Nâblus'un en zavâllı mahlûkları suretiyle telakkî itmek iktizâ ider. Fakr-u zarûret bütün bünyân-ı hayâtlarını rahnedâr itmişdir. Diğer tarafdan uzun senelerden beri Nâbluslulardan hatta küçük çocuklardan gördükleri tahkirler ve ta'n ve teşni'ler âltında gâyet düşük bir şahsiyet iktisâb itmişlerdir. Bunların da kâdınları dinleri iktizâsınca sokâğa çârşafsız çıkmâzlar**.* (sayfa 129).**

(2)-İ'tiyâdât ve Hâlet-i İctimâ'iye: (İzdivâc mesâili) - Ahâli-i İslâmiye ârasındaki tabakalar bi'l-hâssa izdivâc mesâilinde mahsus derecede birbirinden âyrılır ve husûsî simâlar gösterirlerdi. Eskiden beri Nâblus'da asilzâde olmağla ma'rûf 'âileler âncak birbirine kız virub âlabilirlerdi. Binâen'aleyh velev zengin olsa bile bir iki yüz senelik bir nesebe mâlik olmâyân, ma'lûmü'l-neseb bir 'âilenin kızını almak hakkını hâiz değildi. Ve bunâ bütün ma'nâsıyla ri'âyet idiliyordu. Hatta ba'zı 'âileler izdivâclarını yâlnız kendi ârasında te'âtî itmek suretiyle dahâ fazla muhâfazakârlık, ihtiyât ve tekîd gösteriyordu. Fakat son zamânlarda asilzâdelik yerine zenginlik vasfı kâim oldu. Zengin olân bir erkek istediği 'âileden kız âlmak hakkını iktisâb itmişdir. Nâblus'da servet mes'elesi ne garib tecelliler vücûda getiriyordu. Servetiyle müştehir 'âileler tezvic idilecek 'âilelerinden bir erkek bulunmâdığı takdirde servetlerinin hârice gitmesinden korkarak birçok genç kızlarını izdivâcdan âlıkoydukları vâkı' olmuşdur. Ba'zân da yine 'aynı düşünce sâikasıyla bu kızlar, evli bir tâkım efrâd-ı 'âile tarafından âlındığı pek çok vâkı' olmuş hâlâtdandır.

Ma'mâfih izdivâc husûsunda bâz olân bir vasıf vâr ise o da her tabakanın kendi efrâdı ile izdivâcı mes'elesidir. Bunâ tamâmiyle ri'âyet idiliyor. Zirâ a'vâmdan zengin olân bir şahıs derhâl Havâs tabakasına dâhil oluviriyor.

*** Yazarın dipnotu:** Sâmirîler hakkında ilerüde tedkikât-ı lâzımede bulunulacağı içün burâda tekrârından sarf-ı nazar olunmuşdur.

Nâblus ahâlisinin ‘Avâm sınıfı izdivâc husûsunda kat‘iyân müşkülpesentlik itmez. ‘Âilesini ve çocuğunu it‘âm idebilecek bir iktidârı hâiz olub olmadığını düşünmeyerek derhâl evlenir. Ve kendisine kız virmek husûsunda da tehâlük gösterirler. Meselâ âyda âncak yüz guruşluk geliri olân bir âdamın üç dört def‘a kâdın âlub boşâdığı ve yevmiye teşkil-i ‘âile itdiği pek çok görülür. İzdivâc mesâilinde ‘umûm-ı Nâblus ahâlisi yâş mes’elesini nazar-ı dikkate âlmazlar. Âltmış yâşında bir erkeğe servetine tam‘ iderek pek tâze bir kız virirler. O genç kızın bütün hayâtı kurutulur, neş’esi soldurulur.

Usûl-i izdivâca gelince: Nâblus’da usûl-i izdivâcın kendisine mahsus bâriz noktaları yok gibidir. Yâlnız leyle-i zifâf, düğün müsameresini ta‘kıb iden gicede icrâ olunur. Havâs tabakası düğüne tesâdüf iden günlerde dört beş ba‘zân on gün ‘umûmî ziyâfetler tertib iderler, ‘ûd, def, kânun, dünbelekden mürekkeb olmak üzre kâdınlara mahsus İslâmlardan iki çengî tâkımı vârdır. Bunlar vâsıtasıyla şarkı söylenir ve çâlgı çâlınır **(sayfa 130)** Düğün evinde toplânan kâdınların ise erkeğe medhiyeler söyleyerek (lülülü) diye bâğırmâları ve genç kızların düğün gicesi rakslar tertib itmesi de mu‘tâddır.

Kızın akrabâları üç gün güveginin evinde misâfir kâlır. Erkeğin akrabâsı tarafından kıza (nukût) nâmıyla hediyeler virmek mu‘tâddır. Leyle-i zifâfdan üç gün sonra zevcenin pederi vârsa kızını ziyâret ider. Berâberinde hediyeler ve tâtlılar getirir. Bâyrâmlarda da hediye göndermek bâşlıca ‘âdetlerdendir.

Nâblus’da en tantanalı yâpılân düğün masârifâtı ba‘zân birkâç yüz lirâdan fazla olur. Mehir vesâire de ‘ilâve idilirse bin lirâyı âşân izdivâclar da vârdır.

Nâbluslular evlâd sahibi olmak husûsunda pek büyük ra‘betleri vârdır. Ma‘mâfih erkek çocuğunu kız çocuğundan ziyâde ârzu iderler. Ba‘zân bu maksad uğrunda tekrâr izdivâc iderler. Nâblus’da hitân merâsimi henüz yirmi günlük iken sessiz icrâ idiliyor.

(‘Âile hayâtı) - Şarkda hayât-ı ‘umûmiyyemizi rahnedâr iden ve bu kere Nâblus’un esnâ-yı tedkıkinde dahi pek bâriz bir suretde tesâdüf idilen ‘azim bir maraz-ı ictimâ‘iyemizin burâda tafsiline çâlışacağım. Teşrîhâtımın âfâkî ve ‘ilmî bir mâhiyeti hâiz olduğunda şübhe idilmemelidir. Nâblus’da ‘âile hayâtı pek elim safhalar irâe ider. Esâsân memleketimizin ekser mahallerinde olduğu gibi burâda

(kâdın)'ın hiç hükmü yokdur dinilebilir. Doğması bile ârzu idilmeyen bu mahlûk içün hayâtda her nev‘ mahrûmiyetler mübâh ‘add idilir.

Kızın tahsili yârım yâmâlâk olmak lâzımdır. Kâdın içün tahsilin ne lüzûmu vârdır. Ma‘mâfih bir lütuf-ı kabilinden olarak mevcûd mekteblerin birine virildiğini farz idelim. Hatim-i şerifden sonra ârtık tahsiline hâtme virilir. Ve ihtimâl ki sâğlâm bir cem‘ ‘ameliyâtı bile yâpmâsını bilmeden çıkârtılır. Beş altı yâşına gelinceye kadar evde kız çocuğudur diyerek gördüğü soğukluk ve i‘tibârsızlığın hesâbı yokdur. Bâ-husûs vâlidesinin üzerine ortâk gelmesine sebebiyet virmiş ise. O zamân bu yâvrucağun hayâtı bile fazla görülür. İtilir, kâkılır yâvrûcak güç hâl ile evden fırlâr. Ve hep evlerden bu suretle fırlâyân diğer kızlar gibi sokâk bâşlarında toprâklarla oynâmak veyâhud âkşâmları müşterek bir ses tutdurarak bâğırmak ve şarkı söyleyerek sokâklarda koşmak veyâhud Ramazân gicelerinde ellerinde fenerler olduğu hâlde mahalle mahalle dolâşmak kendilerine yegâne nasib olân bir mâcerâdır, kız çocuğu evinde en küçük bir erkek çocuk tarafından döğülür. Ve buna tahammüle mecburdur. Çünki kız çocuğudur. Dışârıya çıksa bütün mahallenin ârkek **(sayfa 131)** çocukları tarafından darb idilmeğe, itilmeğe, kâkılmağa mahkûmdur. O bunların kâffesine tahammül ider. Ve âltı yâşına gelir gelmez ârtık onun içün evden dışârı çıkmak ihtimâli mefkûd olur. Rutubetli, müzlim, müte‘affin evlerde yâlnız bâşına nefes âlmağa mahkûmdur. Yılda bir kere vâlidesi berâberinde âlub çıksa kızın yâlnız önüne bâkması hiçbir tarafa yüzüni çevirmemesi ka‘idedendir. Sokâkların tâşlarını sâyârak ilerüyen bu biçâre, beş âltı sene sonra büsbütün yabâncı olduğu bir eve gönderilir. Ve orâda da çocuk doğurmak içün bir mâkine, erkek elinde bir hidmetçi kâyınvâlidenin, görümcenin elinde bir câriye olur. Yâbâncıların ellerine âtılân bu küçük kâdın ne hâlinden ne evinden ne zevcinden şikâyet itmemeğe mecburdur. Hayâtı olduğu gibi kabul itmekden bâşka kendisi içün bir çâre yokdur. Ma‘mâfih bunun kâffesine tahammül itse bile bir gün hiçbir kusur-ı sâdr olduğuna vâkıf bulunmâdan üzerine ortâk gelir. Ârtık bütün sabrı, tâkat ve tahammülü perişân bir hâlde hâykırmağa bâşlâr. Kâyınvâlide, görümce ilk zevce, ikinci zevce, erkek ve başka başka zevcelerin çocukları birbirine girişir. Ev o zamân bir dârü'l-‘azabdan ‘ibâret kâlır. Ve kâdın genç yâşında iken solâr, gider. Zirâ Nâblus'da da kâdının hastalanmasına ehemmiyet virilmez. Kâdın hastalanırsa ekseriyâ ‘ilâc getirmek veyâ doktora göstermek mu‘tâd değildir. Tehlike ârtdığı zamân belki bir tabibe bir iki def‘a mu‘âyene itdirilir. Fakat tabibin o zamân kurtârması içün elinde bir fırsat

bulunmâz. Bu kâdıncağız çocuklarını sefil ve perişân bırakır gider. Esâsân çocuklarıyla en küçük yâşlarında iken boğâz boğâza gelinmiş de olur. Fakat erkek hiç ehemmiyet virmez. İrtesi güni tekrâr gider bir def‘a dahâ evlenir. Ve ölen kâdının hatta mezârında bile ismi zikr idilmez. Nâblus mezârlığında bir tek İslâm kâdını ismine tesâdüf itmek kâbil değildir. Onlarca, kâdın ismi zikr itmek ‘abes imiş.

(Vefât mesâili) - Nâblus’da cenâzeleri ekseriyâ dâvul ile götürmek mu‘tâddır. Ma‘mâfih bu husûsda ölünün meslek-i ‘ilmiyeden olması veyâhud kendisinin kıymetli bir erkek çocuğu olması da meşrût imiş. Bir ‘âilede birisi vefât idince müteveffânın akrabâsını o akşâm da‘vet ider ve kendilerine ziyâfet keşide iderler. Yâhud evine bir sofra gönderirler. Bu üç gün devâm ider, zirâ ölünün evinde üç gün yemek pişirmemek mu‘tâddır. Bu üç gün zarfında Kur’ân-ı Kerim tilâvet iderler. Üçüncü gice mutlakân hatim itdirilir. Ve o zamân ilk fasl-ı hidâd nihâyet bulur.

Ma‘mâfih kâdınlar iki üç ây ve dahâ fazla bir müddet zarfında siyâh elbise iktisâ iderler. Ve bâşlarını siyâh mendillerle, bâş örtüleriyle sârâr ve örterler. Kâdınların **(sayfa 132)** cenâzelere kârşı vaz‘iyetleri büsbütün tasavvurun hâricinde bir şekil âlır. Ba‘zân kâdınların çârşaflarını âtarak cenâzelerin pişinde koşduğu ve feryâd iderek elbiselerini parçâlâdıkları vâkı‘dir. Nâblus’da cenâzelerin ârkasından bâğırmak ve feryâd itmek üzere ücretle tutulân ve *“nâihât”* veyahud “nâdibât” nâmında kâdınlar dahi mevcûddur. Nâblus’un mezârlığı kasabanın şark-ı şimâlinde ve ‘Aybâl Dâğının eteğinde havâdâr ve ziyâdâr bir mahalde kâîndir. Mezârların güzide olmasına ehemmiyet virilir. Nâblus’da en ziyâde kâdınlar içün gidilmesi mübâh olân bir yer vârsa o da mezârlıkdır. Cum‘a gününden Cum‘a irtesi sabâhı güneş doğmâzdan evvel ki zamâna kadar olân müddet zarfında makbereyi ziyâret itmek kendileri içün unutulmâz bir vecibe teşkil ider. Bunu her hafta tekrâr iderler. Ve ellerinde Mersin âğâcının dalları ve çiçekler olduğu hâlde orâya giderler. Kendi ziyâret idecekleri mezârları süslemiş olurlar. Hatta ba‘zılarının rivâyetine göre ölüler ruhlarının şuâ‘ı bu müddet zarfında kabri ziyârete gelir ve Cum‘a irtesi güni güneşden evvel mezârdan mefârikat idermiş. Bunun içün bu zamân zarfında makbereye giderseniz orâsını kâdınlarla, erkeklerle çocuklarla mâlâmâl bulursunuz. Hatta bâyrâm güni makbereyi ziyâret itmek kadar onlar içün lüzûmlu bir şey tasavvur idilmez. Makbereyi ziyâret iderlerken berâberlerinde bâdem şekeri, baklâva

vesâir götürürler hem kendileri yerler ve hem ölülerinin ruhu içün fakirlere de yidirirler.

Kâdınların fırsat düşdükçe makbereye gidub nebâtlarında bile ‘uzvî bir râyiha sinen mezârlığın havâsını teneffüs itmek kadar kendileri içün kıymetdâr bir zevk tasavvur olunmâz.

(Ziyâfetler) - Her şeyi göz önünde bol görmek husûsundaki zevk-i mahsusalarını Nâbluslular, bi’l-hâssa ziyâfetler de izhâr iderler. Havâs tabakasının özenerek yâbdıkları ziyâfetler hakikaten pek gürültülü bir şey olur. Ekseriyâ müdevver ve büyük bir mâsa etrâfında tabâklar, çâtâl ve kâşıklar bıçâksız olarak bir sıra hâlinde dizili bulunur. İkinci sırada ise mütenevvi‘ yemiş, salâta tabâkları ve ekmek pârçaları ekseriyâ öteyi beriyi işgâl ider. Sofrada hâzirûn ‘adedince bârdâk bulundurmak ‘âdet değildir. Binâen‘aleyh birbirinin bârdâğından içmek kâbil olur. Ondan sonra ortaya yemek konur. Ârzu iden tabâğına âlır. Fakat ekseriyâ önündeki tabâklar ziynet vazifesini ifâ ider. Bütün kâşıklar yemek tabâğını ziyâret idebilir. Veyâhud el ile yenilebilecek bir yemek ise çâtâla da mürâca‘at idilmez. Çâtâl, tabâğın yânında boynunu büker, durur. Nâbluslular yemek husûsunda müşkülpesendlik itmezler. Birbiriyle uymâyân yemekleri ve yemişleri cem‘ ve tevhid itmekde muvaffakiyet gösterirler. Ve bu şâlân tabâklar ‘âdetâ bir kârbân hâlinde geçer. Ba‘zân yemeklerden sonra fâsılalarla tâtlılar getirilir. Ve meselâ Nâblus’da meşhûr **(sayfa 133)** (künâfe bic-cibn) peynirli kadâyıfın veyâhud (tutiye)’nin karâtut peltesinin medhi uzun müddet tekerrür ider durur. Ve nihâyet keşif ve şâyân-ı hayret bir humûle-i ta‘âm ile kâlkılır.

Ziyâfetlerin ba‘zân bir tehâbüb-i mütekâbil ile sırf Havâs beyninde te‘âtî idildiği de vâkı‘dir. Gâibde bulunân bir akrâbânın veyâhud yeni bir me’mûrun Nâblus’a vürûdu bir sebeb ve bir vesile-i ziyâfet teşkil idebilir. Bütün âşinâlar da‘vet olunur. Ve yemekden sonra mütemâdî kahveler ve sigâralar içilir. Yâzın havuz kenârında, kışın mângâl bâşında nârgilelerin sesi yükselir. Bir müddet sonra seccâdeler kurulur. En ihtiyârı imâmete geçer. Ve hepsi birden iktidâ iderek orâda uzun bir namâz da kılınır. Dahâ sonra birkâç dur da kahveler sürer. Ortaya yâ şer‘i mes’eleler âtılır veyâhud bir mu‘tâd eşyânın is‘ârından veyâ o gün tesâdüf olunân garib bir hâlden bahisler geçer. Ve bilâhare önde kocamân kenârları olduğu hâlde dâr ve kirli sokâklardan geçilerek evlere dönülür.

(3)-Tenezzüh Mahalleri ve Spor: Nâblusluların tenezzüh mahalleri en ziyâde şâyân-ı dikkat olânı bi-şübhe kasabanın cenûb tarafında ve Gârizim Dâğının şehre nisbetle birâz yüksek bir mahallinde kâîn olân El-'Irâk mevkı'idir. Bu mevkı'de büyük ve tabi'i bir mağâra ile o mağâranın medhalinde ve her iki tarafında küçük oyuklar vârdır. Mağâranın kapusu takribân on beş metro irtifâ'ında ve on metro 'arzındadır. İçerisinin tûlu ve vüs'atı iki yüz metro kadardır. Mağâranın hârici nim dâire hâlinde oyulmuşdur. Ve yârımşar metro tahtında bulunân grânit tabakalarıyla ve siyâh rengde bir nev' çâkmâk tâşıyla âraları âyrılmışdır.

Fethenin ötesinde berisinde grânitler ârasındaki incir âğaçlarındaki yâbâni gügercinler ve serçeler ve siyâh kargalar uçuşur. Mağâranın içerisi karânlıkdır, birâz girilse büyük kertenkelelerin kâçışdığı görülür. Nâbluslular Cum'a günleri akşâm üzeri ekseriyâ burâya çıkârlar. Ve mağâranın önünde yüz metro murabba'ındaki müstevî ve yüksek satıhda otururlar. Burası zeytun âğâçları ile de mestûr olduğu içün güneş bulunduğu zamân da gölgelik olur. Burâdan vâdiyi ve şehrin kısm-ı 'atikini yüksekden temâşâ iderler. Ba'zân sabâhdan çıkârlar ve akşâma kadar burâda bir günlük bir tenezzüh ve bir safâ yâpârlar.

Bu mağâranın bir iki dakika kadar sâğında (Mâide) nâmında yüksek bir kayânın müstevî bir sırtı vârdır ki burâsı da Nâbluslunun bir kürsi-i tefricidir. Kayânın ortası oyuk olduğu içün gerek kayânın manzarası ve gerek kayâdan şehrin manzarası birbirinden kıymetdârdır. (Mâide) mevkı'inin bir tâkım hurâfeleri de vârdır. Güyâ Mısır sâlihâtından (Sitt Selime) **(sayfa 134)** öldükden sonra burâdaki oyuka gelub sokulmuş imiş. Bir de Mâide'nin ârkasında (Şukku'l-Nemr) nâmında bir mağâra dahâ mevcûddur ki bu mağâra gizli bir tarîk ile Kudüs'e mevsûl imiş. Nâbluslular bu iki mevkı'-i safâdan mâ'adâ (Kefr) nâmındaki menba'ın yânına giderler. Ve orâdaki büyük âğâcın âltında otururlar.

Cihet-i şimâliyede ('Aybâl) Dâğında medfûn ('İmâdeddin) makâmı da yüksekliği ve havâsının da bi'l-hâssa serinliği hasebiyle yâz günlerinde bir tenezzüh mahallidir. Bu dâğın yüksek bir mahallinde bir hânede yâzın ikâmet iden seksân beş yâşında bir ihtiyâr vârmış. Otuz beş seneden beri her sene burâya çıkârmış. Nâblus'un bütün kibârları da burâya gelir kendisini ziyâret iderlermiş. 'Avdetlerinde orâda bulunân bir küçük sandûkada mikdâr-ı münâsib pâra bırâkırlarmış. Bu mahallerden mâ'adâ vâdide bâğçelere gidub vakit geçirmek veyâhud kasabanın

cihet-i şarkıyesinde veyâ garbiyesinde bulunân şose yollarına doğru âkşâm üzeri güneşin gurûbundan birâz evvel gidub birâz dolâşmak da Nâbluslıların yevmî tenezzühlerinden sâyılır. Ma‘mâfih kasaba dâhilindeki mevâzî iki yolda, çârşı ârasında dolâşmak ve ba‘zân bir âşinânın dükkânında oturmak veyâhud belediye bağçesine gidub bir müddet vakit geçirmek son zamânlarda mu‘tâd olân bir nev‘ tenezzühlerden sâyılır.

İspora gelince: Nâblus’da eskiden mevcûd ât yârışlarına veyâhud (seyf ve ters) nâmı virilen (kılıc kâlkân) oyunlarına ârtık ehemmiyet virilmiyor. Bi’l-hâssa Nâblus’un yâşlı tabakası divânlardan çıkmak istemediği gibi gençleri de ise ispor gibi şeyleri hâtırlarına getirmiyor sabahleyin bir me’mûr ise evinden hükümet konâğına, bir tüccâr ise dükkânına gider. Akşâmleyin kükümet konâğından veyâ dükkânından döner. Sâkin, cânsız uzânır. Uyuşuk bir hâlde sabâha kadar kâlır.

Hâlbuki Nâbluslular küçük iken birâz fazla civelek olur. Âtlar, koşârlar fırsat buldukça (*dos*) dinilen tâş oyununu *(feshetin venta)* ta‘bir olunân âtlâma oyununu *(‘amişe)* nâmındaki körebe veyâ (kubbetü’l-hamâm) dinilen *(kale)* oyununu (*tabe*) ya‘ni top oyunu oynâr ve hareket iderler. Bâ-husûs son zamânlarda mekteblerde âz çok ta‘mim iden futbol oyunu da bedenlerin nemâsı içün en ziyâde fâideli oyunlardandır.

Yâlnız Nâbluslular büyür büyümez bütün hareketden ferâgat iderler. Ve evlerinin ve şehirlerinin maksî divârları ârasında uyuşub kâlırlar **(sayfa 135).**

5 -Ahvâl-ı Ruhiye

(1)-Mizâc, Ahlâk ve Tebâyi‘: Ekseriyâ uzuna yakın bir boya, sârı ve kânsız uzunca bir simâya mâlik olân Nâbluslıların mizâcı, ‘ırkları i‘tibârıyla da dinilebilir ki safrâvîdir. Dahâ doğâr doğmâz mahsus bir humûle-i zekâ ile bir isti‘dâd ile mücehhez bulunurlar. Ve küçük yâşlarında dahi bu isti‘dâd-ı fıtrîlerini izhâr ve ibrâz iderler. Meselâ mektebde iken dersde oyunda her şeyde tefevvûku isterler. Ve bunda muvaffak olmak içün ne olursa olsun en küçük bir vesile ve vâsıtayı bile fevt itmezler. Hayâtda iyi fenâneye sâhib olmak ihtimâli vâr ise her şeyi o küçük zihniyetleriyle elde itmek içün ‘inâd ve ısrâr iderler. Bu uğurda ba‘zân şâyân-ı tenkid tarîklere düşer ve iftirâya veyâhud yâlâna da giriftâr olurlar.

Lüzûm görürlerse kuvvete de bâzûya da güvenirler. Yâlnız bâşına çıkâramıyacakları bir işi, iki üç ârkâdaş toplânır. Bunun içün dilediği ârkâdâşı iknâ‘ iderek kendi tarafına çekmesini ve ondan bi’l-hâssa istifâde itmesini peka‘lâ bilirler. Bunun içindir ki bi’l-hâssa Nâblus mektebleri ba‘zân bir fesâd ve tezvir ocâğına ba‘zân bir musâdeme ve madâribe yatâğına ba‘zân ders ve ma‘lûmâtda tefevvûk husûsunda gâyet kıymetdâr bir rekâbet sahnesine döner. Çâlışır, uğrâşır, didinirler. Kat‘iyân bıkmâzlar kendi hissiyâtlarına ma‘lûb olarak sonradan yâpılması lâzım gelen bir şeyi evvelâ yâpmak husûsunda isti‘câl itmezler. Teenniden kat‘iyân ferâgat itmezler. Bu i‘tibârla dahâ küçük yâşlarında iken irâdelerine sâhib olduklarını pek güzel isbât iderler.

Küçük çocukların, ârkadâşlarıyla ihtilâtlârında da bir maksad-ı mahsus gözetmek cihetini ihmâl itdikleri görülmüş şeylerden değildir. Birbirleriyle olân tehabbüblerine kat‘iyen inânmâmalıdır. Gâyet zâhiridir. Ve mutlakâ menfa‘atleri içündir. Bâ-husûs Nâbluslular memleketden âyrılırsa büsbütün kendilerine yâkınlâşırlar. Öz kârdeş muhabbeti vârmış gibi bir vehmi birbirlerine ilkâ itmek husûsunda tamâmiyle san‘atkâr olurlar. Zirâ bu takrib, Nâbluslu olmayânlara kârşu bir kuvvet olarak telakkî idilir ve kendilerine emniyet bahş olur. Dahâ küçük yâşda iken izhâr itdikleri bu hasâil ve o sâfî yaşâdıkları muhitde o nisbetde inkişâf itdiriyor. Zirâ bâbâsından, vâlidesinden, ‘amucesinden hep ‘aynı te’sirâtı iktitâf itdikleri gibi akrâbâlarından olmayânlarla vukû‘ bulân ihtilâtlarında dahi ‘aynı müesserâtın âltında bulunuyorlar. Ma‘at-teessüf zekâlarını menfa‘at-ı şahsiye ve tefevvûk husûsunda sarf itmelerindeki hırsları yâşları ilerüledikçe gâyet vâsi‘ nisbetlerle ziyâdeleşir. Ve dahâ ziyâde **(sayfa 136)** inkişâf ider. Kendilerinden evvelkilerin muvaffakiyet içün sarf itdikleri bütün yorgunluklar ve onların ta‘kıb itdikleri tarîkler onlar içün ta‘kibi muktezî bir rehber-i hareket, bir delil-i sülûk ve revş olur. Gâyet otomâtik bir teslimiyetle ve sarf-ı muvaffakiyet nâmına hareketle bâbâlarının tarz-ı ma‘işetlerini meslek veyâ san‘atlarını, ‘akıdelerini olduğu gibi cüz’î bir tebdil ve tahvilde bulunmayarak kabul iderler.

Hatta bâbâlarının oturdukları evlerde otururlar. Yedikleri yimekleri yerler, yürüyüşlerini ve giyinişlerini bile ‘aynıyla yâpârlar. Denilebilir ki Nâbluslularda hâssa-i taklid bir sevk-ı tabi‘i hâlinde mevcûdiyetlerinde tecellî ider. Fakat bu garezi olarak yâpdıkları ef‘âlin maksad ve gâyesiz olduğuna veyâhud zekâya makrûn olmayarak icrâ olunduğuna inânmak sâfdurûnluk olur. Ve’l-hasıl Nâbluslularda zekâ

ile sevk-i tabi‘i birbirleriyle hem-âgûş ve fâkdır. Zekâlarının sevk-ı tabi‘ilerine ma‘lûb olduğunu ve kendilerinin bi-zekâ ve otomâtik bir mâkine hâlinde bulunduklarını iddi‘â itmekden ziyâde sevk-ı tabi‘ilerinin bile esâs i‘tibârıyla maksad-ı mu‘ayyenlerinin tahsili uğrunda zî-zekâ bir vâsıta bulunduğunu kabul itmek dahâ doğrudur. Bu sebebden dolâyıdır ki Nâblusluları dinlerine muta‘assıb denilecek derecede mütemessik görürsünüz. Sebebi, bâbâlarından böyle görmüşlerdir.

Ve’l-hasıl hiss-i menfa‘at ve hubb-i şahsi, Nâblusluların esâslı bir hâlet-i ruhiyesidir. Hatta Nâblus’da bir kitle-i eşhâs vârdır ki bu uğurda ve bunâ vârmak maksadıyla bir insân içün ne yâpâbilmek ihtimâli vârsa cümlesini yâpmakdan cüz’î derecede çekinmezler. Ve bu sebeble meselâ hiç ihtiyâçları olmadığı hâlde pek ‘âdî bir me’mûriyet peşinde dolâşır, dururlar. Binlerce lirâsı olân bu kitle efrâdı, birkâç yüz guruş mukâbilinde sabâhdan âkşâma kadar kalem odalarında kapânub dururlar. Fakat bu bi-fâide değildir. Zirâ evvelâ hükümete düşen kendi şahsî işlerini en kolây bir tarzda tesviye itmiş olurlar. Sâniyân memleketde ma‘rûf bir tâkım simâlardan bulundukları içün yabâncı olân me’mûrdan ziyâde kendilerine mürâca‘at vâkı‘ olur. Bir tarafdan gelen hediyeleri de birer birer kabul itdikden mâ‘adâ bi’l-hâssa köylünün êlinden nesi vâr nesi yoksa hepsini sızdırmak içün nüfûz-ı vazifelerini de isti‘mâl iderek her dürlü vâsıtalara tevessül itmekden çekinmezler. Sâlisân kendilerine en yâkın olânların da işlerini en kesdirme, en muvaffak bir tarzda hall iderler. Ve bu suretle de nüfûz ve hâtır sâhibi olurlar. Ve bi’t-tabi‘ netice i‘tibârıyla zâhirî olân birkaç yüz guruşluk ma‘âşları üzerine birçok yekûnler dahâ ‘ilâve idilmiş olur. Bu yolda çâlışânlar idârenin ba‘zı esrârını fâş itmekden **(sayfa 137)** çekinmezler. Meselâ birisi hakkında tahkikât icrâsı içün yâzılân bir emir derhâl bütün kulâklara yâyılır durur.

Onlar yine sırf menfa‘atleri sâikasıyla me’mûrîni dârıltmak istemezler. Yeni gelen bir me’mûru kendi taraflarına çekerek o vâsıta ile yâbâncı me’mûrdan istifâde itmek içün her dürlü tarîke tevessül iderler evlerine da‘vet iderler. Ziyâfetler tertib iderler. Ve’l-hâsıl maksadlarını hîz-i fi‘le çıkârmak içün sarf-ı fikir ve nakid itmekden çekinmezler. Ve mutlakâ me’mûru kendi taraflarına çekdikden sonra onu istedikleri suretde istihdâm itmek, kendisine sarf itdiklerini ez‘âfıyla çıkârmak ve bu yolda mütenâfi‘ olmak husûsunda zerre kadar tesâmuh itmezler.

Me’mûrîni nüfûzları i‘tibârıyla taraflarına çekmek husûsunda bi’l-hâssa Nâblusluların Havâs ‘indince ‘âdetâ tezâhimlerde bulunulur. Ev ekseriyâ bunâ yâlnız bâşına bir ‘âile muvaffak olur. Veyâhud olâmâz. Olâmâdığı takdirde diğer ‘âilelerle teşrik-i mesâ‘î itmek lüzûmu hiss idilir. Birkâç ‘âile tabi‘aten toplânır. Ve o zamân me’mûrdan müşterekân istifâde iderler. Me’mûr da onlardan çeker. Fakat herhâlde me’mûra virdiklerini şahıslarından değil yine zavâllı köylüden, biçâre fellâhdan çıkârırlar. Nâblus’da dahi fellâhînin ve tabaka-ı enâmın hükümet ile hükümet me’mûrlarıyla doğrudan doğruya temâsa selâhiyeti yokdur. Mutlakâ âğâsına, efendisine yâhud beğine mürâca‘at itmesi lâzımdır. Zirâ o âğâ, efendi veyâ beğ kendisinin hem vekili hem müdâfı‘ı hem vâsıtası hem kuvve-i icrâiyesidir. Fakat hakıkatde köylünün veyâ halkın âmir-i mutlâkıdır.

Nâbluslıların Havâs’ı, bu suretle istifâde içün ‘âilelerden mürekkeb şirket inhisâriyeler vücûda getirirler. Ekseriyâ bu şirket-i inhisâriyenin başında en nüfûzlu olân bir me’mûr bulunur. Bu şirket-i me’mûrun her dürlü levslerini kapâmağa, fenâlıklarını örtmeğe, ahâli nazarında mevkı‘ini yükseltmeğe çâlışır. Fakat bu şirket-i inhisâriyenin hâricinde kâlân ‘âileler ise bir iki def‘a bunlarla uyuşmak isterler. Muvâffak olâmâdılar mı o zamân bütün mantıkî, hakkî ve’l-hasıl ne kadar mukaddesât vârsa kâffesini dile âlırlar. Feryâda bâşlârlar. Bu me’mûrun irtikâbları, fenâlıkları teşhir idilir. Ve o me’mûrun orâdan kâldırılması içün ne yâpmak lâzım ise bütün teşebbüsâtın kâffesi yâpılır.

Eski zamânlarda bu nüfûz gavgâları bir tâkım kânlı müsâdemelere bile sebebiyet virirdi. Nâblus’un şark tarafını bir ‘âile, garb tarafını diğer bir ‘âile tutârdı. O zamân yollar yükselir, silâhlar te‘âtî idilmeğe bâşlânır ve nihâyet birkâç maktûl düşdükden sonra **(sayfa 138)** mes’ele güyâ kâpânırdı. Bu nüfûz gavgâları mülhakâta da te’sir ider ve mülhakâtda hatta ‘aynı ‘âileler ârasında kânlı fâci‘alar işgâl iderdi.

Nâbluslular, istifâdelerini yâlnız Nâblus şehrine ve havâlisine değil Nâblus’a tabi‘ Cenin ve Beni Sa‘b kazâlarına da teşmil itmişlerdir. Orâdaki asilzâdegân yâvruları ise hakikatde Nâbluslıların elinde birer vâsıtadan bâşkâ bir şey değildir. Nablus şirkât-i inhisâriyesi nâmuslu me’mûr muvâcehesinde pek müşkül bir vaz‘iyet âlır. Ve dillerini âğızlarına kor, uzun bir müddet susârlar. Ve ilk fırsat zuhûrunda mutlakâ işlerine gelmeyen me’mûrun orâdan kâldırılmasına bütün mevcûdiyetleriyle gayret iderler.

Nâbluslulardan ba‘zı eşhâs-ı ma‘rûfenin maksûd-ı mu‘ayyenlerini kuvveden fi‘le çıkârmak içün her dürlü vesâite teşebbüs itmekden geri durmadıklarını söylemişdik. Fi’l-hakika bunlar meselâ kendi âdamlarından ve âşağı tabakadan birçok kâdınlar veyâ erkekler, çocuklar çıkârub âç kâldık, çıplâk kâldık siz de merhamet yok mu diyerek ârzu itdikleri yerlerde bâğırmak tarîkine tevessül iderler.

Yâhud ‘aynı suretle âdamlar toplâyarak arzu itmedikleri me’mûrları kaçırtmak içün yolunda bâğırırlar ve hîn-i hâcetde tahkîr de itdirirler.

Ve’l-hasıl bütün bu tarîklere tevessül ile berâber ba‘zân ve lüzûm görüldükçe ‘ana‘nelerini bile yine menfa‘atleri uğrunda tebdile rızâ gösterirler. Nitekim ba‘zı Nâbluslu gençler meyânında meşrûbât-ı külliyenin son zamânlarda ta‘mim itmesi tesâdüf idilen hâllerdendir.

Nâbluslular bütün mu‘âmelelerinde ‘aynı sebebden dolâyı gâyet muhteriz ve müteyakkız dâvrânır. Âlışviriş mu‘âmelâtında lüzûmundan fazla bir kurnâzlıkla pâzârlık iderler. Ma‘mâfih gâyelerine vârmak içün ekseriyâ gürültüden ihtirâz ider ve işlerini sessizce görmek tarîkinde dahâ ziyâde ibrâz-ı meziyet iderler. Tabi‘ân müsâlametçu olmâmakla berâber fevkal‘âde fırsat gözetmek husûsundaki ihtiyâtları kendilerini pek müdhiş vartalardan kurtârır.

Kendi işlerine mâni‘a gördüler mi en sessiz bir tarzda izâlesine mutlakâ kendileri içün nasib bulunur. Düşmanlarına gâyet gizli ve âğır darbeler indirir ve kendilerini hiç göstermezler. Bu hâl, en küçük münâsebetlerinde kendini gösterir. Meselâ çârşularda, pâzârlarda ‘avâmın âğzında fenâ kelimelere, söğmelere nisbeten Nâblus’da âz tesâdüf idilir.

Nâblus ahâlisi dinilebilir ki ‘umûmiyet i‘tibarıyla “küfürbâz” değildir. Ma‘mâfih gönül ârzu iderdi ki zekânın icâbâtından bulunân istidlâl ve muhâkemenin en müsmir izlerine sa‘ik, gayretin en fa‘âl tecellilerine ve metin bir irâdenin en kavî ‘avâmiline sâhib olân Nâbluslular’da metin **(sayfa 139)** ve hayırkâr bir terbiye-i ruhiye ve müsmir ve ictimâ‘i bir esâs-ı kavim bulunsun. Hâlbuki birâz sonra söyleyeceğimiz vechle seviye-i fikriye ma‘al-esef diğer mahallâtda olduğu gibi Nâblus’da dahi düşük olduğu içün bütün bu kıymetdâr nurlar yok yere mahv olub gidiyor. Ve Nâblus hâlâ kurûn-i kadîmeye yâkışır bir kesâfetin pençe-i gadrında inleyub duruyor.

(2)-Hâlet-i Fikriye: Nâblus'un hâlet-i fikriyesini nazar-ı dikkate âlırken Nâblus'dan hâric ve 'adedi üç yüze bâliğ olân Nâbluslu gençleri unutmâmak iktizâ ider. Bu gençlerden birçoğu İstânbul mekâtib-i 'âliyesinde, bir kısmı nâdirî Avrupâ mekteblerinde ikmâl-i tahsil itmişdir. Hâl-ı hâzırda ma'ârif, 'adliyye, mülkiyye mesleklerinde ve kâffesi Nâblus'un hâricinde olmak üzere âz çok mümtâz me'mûriyetlerde istihdâm olunmakdadır. Bu gençler, bir tarafdan Beyrut muhiti ile sâniyân İstânbul ve Avrupâ muhitlerinde isti'dâd-ı esâsilerini inkişâf itdirmeğe muvâffak oldukları gibi ekseriyâ hayâtın ve levâzım-ı hayâtiyenin ne dimek olduğunu takdir itmiş bulundukları içün bir dürlü Nâblus muhiti ile kâynâşâmıyorlar. Bu sebebden dolâyı tahsilini ikmâl itdikden sonra Nâblus'a dönmüş ve orâda uzun müddet ihtiyâr-ı ikâmet itmiş bir tek gence tesâdüf muhâldir. Zirâ Nâblus'a geldikleri vakit evlerinin hâli hoşlarına gitmez.

Meselâ ba'zân potinlerini âyâklarından çıkârârâk minder üzerinde bâğdâş kurmak, şarkın tahammülsüz merâsimine ri'âyet itmek kendileri içün ne âğır yük olur. 'Âilesinin âğır yemeklerini basit musâhabe ve latifelerini hele ev içindeki 'âdî dedîkodilerini hiç beğenmez. İrken yemek yemek, irken uyânmak, evden işine, iş bâşından evine dönmek kâînâtın bütün tecelliyâtına kulâk tıkâyarak bütün kâînâtdan ve hatta şi'ir ve musikîden kat'-ı 'alâka itmek kendileri içün kâbil olâmâz. Birâz yükselmiş olân hâlet-i fikriyesini tatmin idecek bir ârkadâşa tesâdüf itmek kendisi içün muhâl olur ve binâen'aleyh bâsık tâvânlı, rutubetli, loş evden karânlık tünelleri ândırân yollardan, cehâlet fısıldâyân dudâklardan bi-ma'nâ nazarlardan kâçmak, kurtulmak ârzusu bütün mevcûdiyetinde yânâr durur ve ârtık Nâblus'unu, vatanını terk itmeğe mecbur kâlır.

Garibdir ki bu tahsil görenlerin ekserisi bu Havâs tabakasına mensûb olânların evlâdını teşkil ider. Havâs çocuklarının i'tilâsını yüksek bir iktidara mâlik olmâlarını ârzu itdikleri ve bunâ muvaffak olduklarını gördükleri hâlde ve hatta bu gençlerden birçoğunun feryâd ve iştekâlarına ra'men hiç kulâk âsmazlar. Birçokları evlâdlarından mahrûm kâldıkları halde yine hâl-i idâmeden lezzet duyârlar. Ve fi'l-hakika idâme iderler. Eskilik ile yenilik **(sayfa 140)** ârasında husûle gelen her günlük müsâdeme-i temâyülâtda bi-şübhe gençler dâimâ ma'lûb olur. Ve memleketlerini terk itmekden başka bir çâre bulamazlar.

Eskilerin galebesi husûsunda en büyük ‘âmel, müferritlerin pek müdhiş birer muhâfazakâr olmalarından ve bâ-husûs i‘tiyâdât-ı kadîmenin muhâfazasına bezl itdikleri i‘tinâyı mahsûslarından neş’et ider.

Nâblus’daki halk tabakasını ve Sâmirî tâifesini ise nazardan dûr tutacağız. Çünkî bunlar evvelce söylediğimiz vechle tabaka-ı Havâs’ın pek çok dûnundadırlar. Ve bunların kat‘iyân Nâblus’da bir hakk-ı kelâmları yokdur. Binâen‘aleyh Nâblus’da husûle gelecek inkılâb fikri tabaka-ı Havâs’dan zuhûr idecekdir.

Tabaka-ı Havâs’ın ise ihtiyârları ‘umûmiyyet üzere tahsilleri pek nâkısdır. ‘Âdetâ bir hiçdir. İçlerinde birkâç ‘ulûm-i şer‘iye vâkıfı vârsa da bi’t-tabi‘ bu kâfi olamâz. Nâblus’da ikâmet iden gençler ise âzıcık i‘dâdi ve kısm-ı a‘zamı birer ibtidâi tahsili ile kâlmışdır. Bundan dolâyıdır ki tabaka-ı Havâs dir dimez hâtra gâyet kesif ve kör bir ta‘assub gelir. Bu öyle bir ta‘assub ki her tecdide kârşı durmakdan, mevâni‘-i ilkâ itmekden bir lahza uzâk durmâz. Yâlnız gördüğüni yâpâr. Harfi harfine yâpâr. Dünyâ birbirine geçsun cüz’î derecede ehemmiyet virmez. Rahat bir evde yaşâmasını, medenî bir tarzda yaşâmasını hiç bilmez. Ve öğrenmek de istemez şerâit-i sıhhıyeyi de bilmez.

Ve’l-hasıl bu kesif ta‘assubda bir ‘ikâb-ı ‘azâb gibi şâyeste-i inkişâf isti‘dâdları üzerine siyâh kanâdlarını âçmış haşîn pençeleriyle bütün zekâları tırmâlıyor. Ve Nâblus’un bütün kâbiliyet-i te‘âlisini kemiriyor.

6-Hâlet-i Sıhhiye: Nâblus’un şimdiye kadar bahs itdiğimiz hâlet-i ictimâ‘iyesi ve tarz-ı ma‘işeti iktizâsı olarak nâsıl bir hâlet-i sıhhıye de bulunduğunu ta‘yin itmek müşkül değildir. Ma‘mâfih bu husûsda dahâ emin mütâla‘alar dermiyân itmek üzere Nâblus’da uzun senelerden beri hidmât-ı güzidesiyle ma‘rûf ve Nâblus’un hemân hemân bütün evlerini ziyâret iden kıymetdâr bir tabib ile görüşüldü. Bu husûsda derkâr olân selâhiyeti hasebiyle dermiyân itdiği mütâla‘ât hakikaten câlib-i dikkatdir. Bu zâtın fikrince her ne kadar Nâblus nüfûsu günden güne tenâkus itmiyor ve ‘adedini muhâfaza idiyorsa da bunu bir ‘alâmet-i hayr olarak telakkî itmek ve Nâblus’da tereddinin ‘adem-i vücûduna kâîl olmak doğru değildir. Bâ-husûs Nâblus’daki tevlidâtın bir tarafdan ta‘âddüd-i zevcâtın bütün şiddetiyle hükmü-fermâ olması diğer tarafdan ebeveynin fazla evlâda mâlik olmak husûsunda **(sayfa 141)** tehâlük göstermesi dolâsıyla pek büyük bir yekûne bâliğ olduğu inkâr idilemez hakikatlerdendir. Nüfûz kuyûduna veyâ hakiki istâtistike mürâca‘at

husûsunda ihtiyâr-ı külfete de lüzûm yokdur. Lâ‘let-ta‘yin bir akşâm üzeri Nâblus sokâklarında bir cevelân yapmak, maksadı te’mîne kifâyet ider. Görülecekdir ki bu mahallede yüzlerce çocukdan müteşekkil küçük insânlar sürüsü mevcûddur. Bunların fazlalığı bir lahzada bile nazar-ı dikkati câlib bir hâldedir. Fi’l-hakika Nâblus’da her ‘âilede mutlakâ beş on çocuk bulunur. Fakat bütün bu çocuklar bi’t-tabi‘ ıstıfâ-yı tabi‘î kânûnunun taht-ı tesirindedir. Bu çocukların muhakkak yüzde seksânı mahkûm-i fenâ oluyor. Yüzde yirmisi ise âncak tenâzî‘ ve mücâdele-i bekâda gâlib oluyor. Binâen‘aleyh netice i‘tibârıyla çocuklardan evlenenlerle büyüklerden mütebâkî vefiyâtın, mecmû‘u, tevlidâtın ‘adediyle bir müsâvât-ı tabi‘iye husûle gelmekde ve nüfûsun ibre-i yekûnü tebdil-i mevkı‘ itmemekdedir.

Ma‘mâfih çocuk vefiyâtının bu kadar fazla olması esbâbı da tahlil ve teşri‘ idilmek iktizâ ider:

Bu husûsdaki esbâb müte‘addiddir. Bir kere çocukların nasıl ve ne gibi ebeveynden yetişmekde olduklarını düşünürsek Nâblus’da şerâit-i sıhhıye-i izdivâciyenin ne dereceye kadar mefkûd olduğunu ânlârız. Ma‘at-teessüf birçok şehirlerimizde görüldüğü üzere on, on beş çocuklu ihtiyâr bir erkekle on iki, on dört yâşında bir kız peka‘lâ evlenebiliyor. Ve ihtimâl ki üçüncü, dördüncü izdivâcı da teşkil idiyor. Küçük ve büyük yâşda iken tesâdüf idilen sû-i isti‘mâlât şâyân-ı tezkârdır. Bâ-husûs Nâblus evlerinin rutûbeti ve sû-i tagaddi ‘ilâve olunursa bu husûsda bir fikir elde idilir. Rutubet hasebiyle birçok vâlideler esâsân româtizmâlıdır. Diğer tarafdan sû-i tagaddi hasebiyle (rahıs) dinilen diğer bir hastalıkla ma‘lûldür. ‘Aynı zamânda tohum da çürükdür. Binâen‘aleyh yâ tabi‘i bir suretde (cenin) hâlinde yâvrusunu kendiliğinden düşürür. Veyâhud rahısın tevlid itdiği ‘üsrat-ı velâdet hasebiyle çocuk doğârken ölü doğuyor. Veyâ mâkine ile pârçâlânmağa mecburiyet hâsıl oluyor.

Çocuğun bütün bu mezâhime göğüs gererek doğduğunu tasavvur idelim. Bu def‘a nemâsı içün müşkülât-ı hayâtiyeye tamâmiyle ma‘ruz kâlıyor. Derhâl româtizmaya küçükden tutuluyor. Kâlçaları eğriliyor. Ba‘zân tutamayacak bir hâle geliyor. Çocuk bir iki aylık iken esâsen vâlidesinin âlışdığı sû-i tagaddi çocuk için de mübâh oluyor. Yâ ‘âilenin hâli vakti yerindedir. Her şeyi buluyor. Ve âbur cubûr yiyor. O zamân ne bulurlarsa bütün efrâd **(sayfa 142)** çocuğun âğzına viriyorlar. Veyâ ‘âilesi fakirdir. O zamân meselâ südü âz olân bir vâlide çocuğunun âğzına bir

turb pârçasını çiğneyub yediriyor. Âz zamân geçmez, bi't-tabi‘ hastalanıyor, tabibe ve tedâviye i‘tikâdları yok ki tedâvi itsunlar. Hem burâda bu şerâit dâhilinde müdâvâtın da ne kadar te'siri görülür. Hasta muhakkak gidiyor. Nâblus'un birçok ‘avâm evleri vardır ki bütün bir ‘âile bir odada hayâtını geçiriyor. Binaen‘aleyh böyle bir mahalde verem, tifüs, çiçek gibi bir hastalık oldu mu bütün mevcûd çocukları hatta büyükleri de birlikde alub götürüyor. Çocukların çırıl çıplâk sokâklarda, toprâklarla bulânması, iyi giydirilmemesi âçık havâda yâtırılması gibi dahâ birçok esbâb da yine yâvruların ‘aleyhinde ve onların hayâtına hâtme virecek ‘avâmili teşkil iderler. Bundan dolâyıdır ki bi'l-hâssa Nâblus'da çocuk vefiyâtı gâyet elim yekûnler teşkil idiyor. Ba‘zı zamânlarda mu‘ayyen hastalıklar intişâr iderken yâpdığı tahribât ise pek feci‘dir. Meselâ 328 senesinde kızâmık hastalığı Nâblus'da 500 çocuk götürdü.

Tesadüf-i tâl‘la solmayanlar ise ekseriyâ ma‘lûl kâlıyor. Yâ rutûbet hasebiyle müzmin bronşite düçâr oluyur. Veyâhud güz hastalığına. Şunu da zikr idelim ki Nâbluslularda fikr-i nezâfet yokdur. Nâblus'da suyun bolluğuna rağmen çocuklarının yüzini birkâç günde yıkâmayânlar vârdır. İşte bu ‘avâmil têsiriyledir ki Nâblus gâyet kıymetdâr bir servet-i insâniye gâib idiyor. Nâblus'da büyüklerin hâlet-i sıhhıyesi de pek elim bir hâldedir. Son zamânlarda ya‘ni geçen yâz mevsiminde kolerâdan elli-âltmış, tifüsden ise dört yüz- beş yüz vefiyât vukû‘a gelmişdir. Bu hastalıklardan mâ‘adâ ahvâl-ı ‘âdiyede mevcûd hastalıkların ve hastanelerin de ‘adedi pek büyük bir yekûne bâliğ oluyor.

Nâblus'da veremin envâ‘ı vârdır (göğüs veremi), (bâğırsak veremi), (kemik veremi). Bunlardan kemik veremi pek çokdur. Sebebi româtizma ile za‘afiyetdir.

(Mâlâryâ), suların fazlalığıyla berâber vâdiye dâğılmasından göğüs hastalıkları, kirden miğde, bâğırsâk hastalıkları sû-i tagaddiden husûle geliyor. Ve bunlar da epeyce tahribât yâpıyor.

Nâblus'da ba‘zı ‘âilelere mahsus ırsî hastalıklarda mevcûddur. Eskiden beri ‘âilelerin yâlnız kendi efrâdıyla izdivâclar yâpması bu ırsî hastalıkların tamâmiyle teblerine sebebiyet virmişdir. Nâblus'da ‘umûmiyetle kalb hastalığına, bünyevî ve cildî hastalığa hatta (beleh) hastalığına düçâr olân ‘âileler de vârdır. Bu imrâz-ı ırsîye meyânında imrâz-ı zühreviyeden (frengî) yi de gösterebiliriz **(sayfa 143).**

Nâblus'da taze frengî pek âzdır. Irsî frengî onâ nisbetle fazladır. Tahminân binde dört, beş derecesindedir.

İmrâz-ı zühreviyeden (hırkatü'l-bevl)'e gelince bu da pek çokdur. Fi'l-hakika Nâblus'da 'umûmî muhalât yokdur. Fakat bu hâl, halk beyninde münâsebât-ı gayr-ı meşrû'anın fazlalığını ve (hırkatü'l-bevl)'in teksirini intâc idiyor.

İmrâz-ı cildiyeden (ekzemâ) imrâz-ı 'akliyeden (beleh) bâ-husûs (nevrâstetî) (isterik) de Nâblus'da mevcûddur. İmrâz-ı ruhiyeden (sirfü'l-menâm) ta'âddüd-i şahsiyet hastalıkları da bulunuyor. Cehâlet ve zulmet-i fikriye bu hastalıkların ziyâdeleşmesini intâc idiyor. Ve en küçük bir şeye de teslimiyet göstermek isti'dâdını da tâşıdıkları içün gâyet kolây mânyâtizmaya ma'rûz kâlıyorlar.

Ve'l-hasıl Nâblus'da mevcûd olân bütün bu hastalıkların esâs-ı nemâsını yâlnız bir esâsa rabt itmek kâbildir: "Sıhhatin ne dimek olduğunu Nâbluslular bilmiyor."

Ma'mâfih şunu da işâret idelim ki kâdının sıhhati erkeğin sıhhatinden çok fenâdır. Zirâ evvelce söylediğimiz vechle kâdının ne hayâtında ne memâtında erkeğin nazarında bir mevki'i yokdur. Bütün sa'âdetler her şeyi ve hatta gıdâ bile güyâ kendisine muhtass imiş. Bu münâsebetle ba'zı evlerde ve ba'zı harîs erkeklerin evde et yemeğini yediğini ve kanâ'atkâr kâdının ise yâlnız sebzelerle iktifâ itdiğini zikr idebiliriz. Hatta 'usret-i velâdatdan dolâyı 'âdetâ cân çekişen kâdının vaz'-ı hamlî esnâsında zevcinin lâkayd uzânıp yâtdığı görülür şeylerdendir.

7-Lisân ve Edebiyât: Nâblus'da tekellüm idilen lisân-ı 'umûm Suriye'de olduğu vechle ma'lûm halk 'Arabçasıdır. Bundan mâ'adâ mevcûdiyetini gösteren diğer lisân yokdur dinilebilir. Nâblus'da mevcûd mekâtib-i resmîyeden yetişenlerden ekserî Nâblus'u terk itdikleri içün yine Nâblus'da lisân-ı resmîyi, Türkçeyi bilenler âncak birkâç me'mûr ve birkâç kişiye inhisâr idiyor. Her ne kadar kasabada ecnebî mektebleri küşad idilmemiş ise de mahallî milel Mesihiyenin "Katoliklerin, Ortodoksların, Protestanların" birer mektebleri mevcûddur. Bunlardaki talebenin mecmû'u Nâblus'daki Hristiyânların kıllet-i 'adediyeleri hasebiyle âncak elli, âltmışa bâliğ oluyor. İlk iki mektebde okuyânlar Frânsızca, üçüncüsünde okuyânlar İngilizce öğrenüb çıkıyorlar. Binâen'aleyh Hristiyânlardan ba'zıları bu iki lisâna vâkıf oluyorlar. Müslümânlar ise **(sayfa 144)** çocuklarını her ne kadar bu mekteplere göndermiyorlarsa da Kudüs, Hayfâ, Beyrut, Lübnân mekteblerinde çocuklarını

bulunduruyorlar. Ve Nâblus'un hâricinde bulunân lisân âşinâlar dâhil hesâb idildiği takdirde İslâmlardan 'âncak on, on beş kişi hafif bir ecnebî lisânı, "Frânsızca" tekellüm iderler. Dimek ki Nâblus'da belli bâşlı lisân-ı halk 'Arabçadır. Beyrut'un enhâî cenûbiyesinde tekellüm idilen halk 'Arabçası içün şive i'tibârıyla bir merkez tasavvur itmek iktizâ iderse bu merkezin Nâblus'dan başka bir mahal olmadığına şübhe itmâmelidir. Cenin, Beni Sa'b, Bisân ve etrafı, 'Arabçası pek âz farklarla bir Nâblus 'Arabçasıdır. Beyrut'un şimâl taraflarından bu havaliye gelen herhângi bir şahıs şive farkını tamâmiyle hiss ider. Burâda kelimeler telaffuz olunurken ilk harfler sakîl söylenir ve yüksek bir sesle lahn idilir. Fakat kelimenin âhirî hafif söylenir ve lahn de hafif olur. 'Aynı zamânda bir mikdâr bir imâle virilir ve kelime sonundan uzâtılır. Nitekim kelimâtın uzâtılması en ziyâde 'İbrânî lisânında nazar-ı dikkati celb ider.

'Aynı zamânda (kaf) harfi tamâmiyle izhâr idilir ve menfî birçok fi'illerin âhirine bi'l-hâssa (şin) harfi 'ilâve olunur. Bu harf (şey-i) kelimesinden muhaffefdir. Meselâ (mâklet le şey'en) yerine (mâkletüş) dirler. (Şin)'lerin tekrârı gâyet mahsus bir hâldedir. Bundan mâ'adâ birde yâlnız Nâblus'da müsta'mel ba'zı kelimât vârdır ki bunların 'adedini âncak beş on kelimeye çıkarabiliriz. Dimek oluyor ki Nâblus'un halk 'Arabçası diğer Suriye merâkizinden gelenler içün ânlâşılamayacak bir mu'ammâ hâlinde değilidir.

Asıl kavâ'idi sarfiye ve nahviyeye muvafık olân lisân-ı 'Arabîye gelince, Nâblus'da büsbütün mahcûr değildir. Umûr-ı şer'iyeye vâkıf olân birkâç zât tarafından büyük bir suhûletle söyleniyor. Ve hatta ma'arife mensûb birkâç zâtın da lisân-ı fasih 'Arabîye vukûfları şâyân-ı kayddır. Bu gibi zevât, 'Arab âsâr-ı edebiyyesini okumak ve birçok ebyâtı da hıfz iderek edebiyât-ı kadîme-i 'Arabîyenin servet-i fikriyesinden istifâde itmek ve hatta haz duymak içün tehâlük gösterirler. Fakat bu gibi bedâyi'i âsârdan hoşlânânlar nazarında halk edebiyâtının bir kıymeti yokdur. Lisân-ı fasif 'Arabîye vâkıf olmayânlar nazarında ise edebiyât ve âsâr-ı edebiyye mevzû'u bir ân zihinlerini işgâl itmiş değildir. Halkın söylediği ve kâdınların sevinç zamânlarında terennüm itdikleri şarkılar, dilden dile dolaşân darb-ı meseller, vâlidelerin her gün tekrâr itdikleri ninniler onlar içün 'âdî bir şarkı bir darb-ı mesel, bir ninniden 'ibâretdir. Bu gibi eserlerin de bir kıymeti bulunduğunu lisân-ı fasih 'Arabîye vâkıf olânlar ânlâmak istemezler. Binaen'aleyh bir şarkıdan bahs iderseniz güler. Farazâ ihtiyâr bir zât ise "bu yâşdan **(sayfa 145)** sonra mı şarkı?" dir

omuz silker. Hâlbuki bi'l-hâssa Nâblus'da bu nev' halk edebiyâtının gâyet kıymetdâr tecellîleri vârdır. Nâblus'un hâlet-i ruhiyesi, hâlet-i ictimâ'iyesi ve hâlet-i fikriyesiyle 'alâkadâr eserler pek çokdur.

Bunlardan Nâblus kızlarının âkşâm üzeri sokâklarda toplanarak söyledikleri ve (medhiyât) ta'bir itdikleri şarkılar pek câlib-i dikkatdir. Bu şarkıları ekseriyâ Ramazân zamânlarında giceleyin tekrâr iderler. Bu şarkılar muhâvere hâlinde tertib idilmişdir. Ellerinde fânûslar bulunân bu kızlar, fevc fevc birleşir ve hepsi bir âğızdan bir fevc şarkının bir kısmını söyler. Diğer bir fevc kendisine cevâb virir. Ba'zân da tek tük bir muhâvere tarzında şarkının aksâmını edâ iderler. Kızcağızların bir neş'e ve bir heves tekrâr itdikleri bu pârçaların kâîllerini bi't-tabi' bulmak kâbil olmaz. Fakat fikrimce bu gibi eserlerin kâîli bir şahıs olduğu da gösterilemez. Zirâ her senenin Ramazânında terennüm iden bu kızcağızların kendi ruhlarını da âz çok ifâde itmek üzere birer kelime 'ilâve itdiklerini ve bu gibi eserlerin de bi-suretle 'umûmî ve müşterek bir heyecân mahsûlü olarak vücûda geldiğini kabul itmek dahâ ma'kûl olur. Bu gibi pârçalar, ruhların en samimî bir meş'ûresi olmak hissiyatıyla tedkike şâyândır. Bu şarkıların, muhâverelerin 'adedini yirmiye, otuza iblâğ idebiliriz. Ve bunların içinde tamâmiyle tebbler idenleri bulunduğu gibi noksân kâlânları da mevcûddur. Tâm olanlardan birini işâret idelim:

---Kızların Muhâverelerinden---

Binyati, binyâti	Kızcağızlarım, kızcağızlarım
Na'em yâ ümmi, na'em yâ ümmi	Ânneciğim, anneciğim
Bizevvicküm, bizevvicküm	Evlendireyim mi, evlendireyim mi?..
Limen yâ ümmi, lemin yâ ümmi	Kime ânneciğim, kime ânneciğim?..
İle'l-vâlî, ile'l-vâlî	Vâliye, vâliye….
Tislem idu, tesellem idu (yedde)	Eli sâğ olsun, eli sâğ olsun.
Bezevvickum, bi-zevcekum	Evlendireyim mi, evlendireyim mi?..
Li-men yâ immi, li-men yâ immi	Kime ânneciğim, kime ânneciğim
İle'l- fırrân, ile'l-fırrân	Fırunciye, fırunciye
Mâ minridu, mâ minhridu (mâneride)	İstemeyiz onu, istemeyiz onu

Bu muhâverede suâller ve cevâbların pek çok sürdüğü de vârdır. Ma‘mâfih biz âncak **(sayfa 146)** birkâç dânesi ile iktifâ idelim. Evlendireyim mi ve kime ânneciğim? suâlleri her def‘a tekrâr idildikden sonra:

İle’l-bennâ, ile’l-bennâ	Yâpıcıya, yapıcıya (ev yâpân ‘amele)
Yenkesir idu, yenkesir idu	Eli kırılsun, eli kırılsun..
İle’l-mutassarref, le’l-mutasarref	Mutasarrıfa, mutasarrıfa
Tislem idu, tislem idu	Eli vâr olsun, eli vâr olsun...
İle’l-beyyâ‘, ile’l-beyyâ‘	Sâtıcıya, satıcıya...
Mâ minridu, mâ minridu.. Elh	İstemeyiz onu, istemeyiz onu.

Küçük yâvruların ma‘sûm yüreklerinden dökülen bu i‘tirâfâtda ne derin bir ma‘nâ-yı kıymetdâr vârdır. Dahâ ufâk yâşda iken kızların yegâne düşündüğü mâdâm ki izdivâcdır. O hâlde zevc intihâbı da bir mes’eledir. Nüfûzun pek dehşetli tezâhümler yâpdığı, me’mûriyetlerin pek makbûl olduğu bir mahâlde kızlar içün zevc-i enseb bir vâli ve bir mutasarrıf oluyor. Fakat nazarlarında bir ‘amele bir sâtıcı veya furuncı, eli kırılacak ve istenilmeyecek bir mahlûktur.

Yâ bu zavâllıların nasibi bir sâtıcıya düşerse artık ötesini düşünmemelidir. Diğer muhâverelerinde bâşka noktalar celb-i dikkat eder. Evlenmek istiyân kızların nitekim ekseriyâ gözleri önünde geçilecek bir yol vârdır. Evvelâ izdivâc, sâniyân metrûkiyet. İzdivac içün ne kadar şifâ-bahş emeller besleseler de onlar peka‘lâ bilirler ki bir gün gelir mutlakâ mehcûriyet mahkûm olacaktır. Üzerine evlenilen kâdınların bütün düçâr olacakları ızdırâblar pek genç yâşda iken bu kızcağızlarca ma‘lûm olur. Çünkî her gün evlerinde gözleriyle görüyorlar. Ve vâlidelerinin çekdikleri mâtemlere de onlar âz çok iştirâk itmiş bulunurlar. Farazâ ki zevceye âltun bilezik getirilse eskisine bir şey getirilmeyeceğini peka‘alâ bilirler. Yeninin nasibi gülmek, eskinin ise âğlâmakdır. Bu nasib-i meşûm, hayâtın sonuna kadar kâdınları ta‘kıb ider. Ve şâyed ölseler bile yeni zevceler ipeklere gark olur. Fakat eski, âtılmış, yıprânmış zevceler içün en ‘adî bir deri pârçâsı bile fazla görünür. Bunu bildikleri içün içlerinden dahâ derin şikâyetler fırlâr. Ve ortâklara beddu‘âda bulunmakdan bir ân hâlî kâlmak istemezler. Âtîdeki şikâyet ve beddu‘â o kabîldendir. Hepsi bir âğızdan tekrâr iderler:

El-verdi mâ hû ‘indî.. El-verdi ‘indi’d-dırra.. Allahu yedurru’d-darra.. Vâlla nâyem ‘indehâ. Ya‘ni “Penbelisi yânımda değildir. Penbelisi ortâğın yânındadır. Allah ortâğa ve yânındakine zarar virsun” ve bütün bu du‘âlar kızcağızların hayâtının sonuna kadar kendilerini ta‘kib ider durur **(sayfa 147).**

Kızların muhâverelerinden bir kısmı Nâblus’da ma‘rûf ba‘zı yemeklerden ve ba‘zı erbâb-ı sanâyi‘den bahs ider. Bir kısmı ise hacca gitmek ravza-ı mutahharaya erişmek husûsunda ba‘zı temenniyâtı hâvîdir. Ve’l-hasıl bütün bu medhiyelerde Nâblus’un hayât-ı mahâlliyesinin pek mühim te’sirler yâpdığı vâzhân müşâhede olunmakdadır. (Medhiyât)dan mâ‘adâ nazar-ı dikkati câlib pârçâlar meyânında ba‘zı ninnileri (tehâlil)’i zikr idebiliriz.

---Ninni---

Nâmi yâ ‘uyûni nâmi	‘aynü’l-‘alâ ter‘âki
Nâmi venşerihi ve ‘aleyki	‘ammeki felân sıhrân
Sıhrân beyne ricleyki	yenşedlik el-âş‘âr
Yâ kameri’l-havş, yâ kameri’l-havş	yâ mevânis ümmeki minü’l-havf
Lev lâ cemâliki’l-fettân	mâ bakı bi‘ayni ahedin növm
Nâmi yâ ‘ayni nâmi	le’z-behlik tayrı’l-hemâmi
Yâ hemâm la tez‘alu	adheku ‘ale felân

---Mealen Tercümesi---

“Uyu gözüm uyu semânın gözleri seni bekliyor. Uyu ve münşerihü’l-bâl ol. Bâk ‘amûcen uykusunu fedâ itmiş, âyâklarının ucunda seni bekliyor. Ey evin mehtâbı, ey annene enseb viren mah! Senin fettân güzelliğin olmâsaydı kimsenin gözünde uyku kâlmâzdı. Uyu gözüm uyu. Sanâ bir gügercin kurbân ideyim. Ey kumrular siz darılmayınız. Yâvrumun yüzine gülüniz ki uyusun, uyu gözüm uyu.”

Vâlideler çocuklarının beşiğini sâllârken ihtimâl ki evinde yâlnız bir tek yâvrusuyla berâberdir. Çocuğunun bâbâsı ise yeni zevcesiyle birlikde. Şübhesiz bu vâlide içün yegâne teselli bu yâvrusudur. Nâblus’da:

Yâ hâdiyü’l-hüdâyâ, yâ meksiyü’l-‘arâyâ

Mebdâiyle bâşlâyân ba‘zı ninniler vârsa da bunları birer birer yâzmak zâîddir. Âncak şunu söyleyelim ki bu ninnilerden başka mahallerde de ma‘lûm olânları vârsa da bu kasabaların yakınlığından ve mücâveretindendir. Ma‘mâfih Nâblus’da diğerlerine tercihân isti‘mâlleri cihetiyle şâyân-ı dikkat olduklarında şübhe yokdur.

Nâblus’da terennüm idilen şarkıları da ihmâl itmemeliyiz. Bu şarkıların en neş’elisi **(sayfa 148)** halk-‘avâm sınıfından erkeklerin bir âraya toplânarak ve el çırpârak bir âğızdan söyledikleri şarkılardır. Fakat onlar ‘indince en mu‘teber olânları (Mevâliyât-ı Bağdâdiye) nâmı virilenleri ile bunların fâthesi makâmında olân (Beytiyât-ı Mevâliye) denilen mukaddimelerdir ki bunların ‘adedi Nâblus’da yâlnız söylenenleri nazar-ı dikkate âlınırsa belki kırka, elliye bâliğ olur. Güzel sesli olânlar (Beytiyât)’dan bir iftitâhiye yâpârlar. Sonra biri (Mevâliyât-ı Bağdâdiye)’den birine bâşlar:

Bednâ el-âmâcid yâ seb‘ül-ğalâ ve’l-ğâbe.

Ve ilk mısrâ‘ı bitirir bitirmez oturânlar hep bir âğızdan (beytiyât) dan birini tekrâr ider ve o zamân da hepsinin pür neş’e sedâları yükselirmiş:

Taht hevdecuhâ ve te‘âlecnâ

Sâr sahib siyûf yâ veyli.. Elh.

Bundan sonra mevâliyete devâm olunur ve diğer bir mısrâ‘ söylenir:

Bihemtek yâbtal tahşî esvedü’l-ğâb.

Ve bu suretle devâm olunurmuş.

Nâblus’da mahalli şarkılardan olmak üzere vaktiyle Nâblus’da bulunân ve istibdâdıyla fenâ bir nâm bırâkân “Tayyâr Pâşâ” nâmında birine söylenen şarkıyı misâl olarak söyleyebiliriz:

Yâ veylâ, yâ veylâ, yâ veylâhü’l-masâib

Allah, yâ Allah, Muhammed resullulllah

Hınziri’ş-şeyb, ‘abeddnâ hâs-salâyib

Tayyâr Pâşâ veyş leke ‘aleynâ

Bârud finâ yâzihü’l-matar

Yâ veylâ, yâ veylâ, yâ veylâh el-masâib…elh

“Feryâd, feryâd. Bu çekdiğimiz mesâibden feryâdlar. Ey Tânrı ey peygamber imdâdımıza yetişin “Tayyâr Pâşâ!” sen bize hâçları tâbdırdın. Bizden ne istiyorsun?”

Bu şarkı uzun senelerden beri dilden dile dolâşıyor ve hâlâ bütün bir gayzla tekrâr idiliyormuş. Giceleyin tertib idilen rakslar içün ise âyrı pârçâlar vârdır.

---Şarkı---

Has tayrahu mağribiyye

‘Ale sur İskenderiye

Kellemteni, kellemtühâ **(sayfa 149)**

Kâlet enâ en-Nâblusiye.

“İskenderiye suru üzerinde yâbâncı bir kuşun sesi vâr. Kendisiyle konuşdum. O da konuşdu ve ben Nâblusluyum didi.”

Ve bunâ müşâbih olmak üzere:

Surûcu’l-heyl yâ ğâvî

Etkantar yâ el-ma‘nevî

Veyâ

‘Ablehu yâ mevâlinâ

Eşbehu beleli temâşinâ.

Beyitleriyle bâşlâyân şarkılar tekrâr idilir. Bu gibi şarkıların yekûnü de epeyce bir kemiyet teşkil ider. Nâblus’da müsta‘mel bütün bu âsâr-ı nim mevzûndur. Ya‘ni muntazam bir vezne tâbi‘ değilse de âhenk i‘tibârıyla mısrâ‘lar beyninde bir yâkınlık bulunur. Son zamânlarda küçük kızlar tarafından bi’l-hâssa mekteblerden öğrendikleri ba‘zı pârçâların tek tük terennüm idilmekde oldukları da görülüyor:

Yâ ma‘şerü’l-benât

Hellumu li’l-‘ulûm

Feleysa min hayâtûn

İlâ bihâ nakûm….

Erkek mekteblerinde yeni yetişen çocuklar dahi ‘Arabça ve Türkçe hürriyet ve vatan şarkıları öğreniyor ve söylüyorlar. Nâblus’da müsta‘mel (durûb-u emsâl)’e gelince: Bunların da ‘adedi birkâç yüze bâliğdir.

Gerek erkeklerinin ve gerek kâdınlarının âğızlarında her sözde bir darb-ı mesel irâd iderek ve her mes’ele içün bir temsil yâparak muhâtabı iknâ‘ itmek tarîki, hâfızaları kuvvetli olân Nâbluslularca pek kolây bir şeydir. Bu darb-ı meseller meyânında bir kısmı vârdır ki bâşka bâşka milletler ve lisânlar ‘indinde da ma‘rûf ve müsta‘meldir. Meselâ:

İsme‘ ve tanniş

Ya‘ni “işit de ânlamâmazlığa gel”. Veyâhud:

Ekulleki yâ câra hatta tesme‘i yâ kenni

Ya‘ni “Kızım sanâ söylüyorum, gelinim sen dinle” darb-ı meselleri bu kabîldendir **(sayfa 150).**

Ba‘zı darb-ı mesellerde vârdır ki yâlnız Nâblus’a muhtass değil bütün ‘Arabça tekellüm idenler beyninde müstâ‘meldir:

‘Asfur kefile zerzûr tul‘û el-isneyn tayyârin

“Serçe kırlângıca kefil oldu, ikisi de üçüncü çıkdı”

Külli men rekibe el-heyl, mâsâra hayyâl

“Her âta binen süvâri olmâz.”

Darb-ı meselleri bu meyânda zikr idilebilir. Ve hemân hemân dinilebilir ki Nâblus’un bütün darb-ı meselleri bu kabîldendir. Fakat bu darb-ı meseller meyânında kıymetdâr bir ma‘nâ-yı remziyi hâvî olânları olduğu gibi dâire-i ahlâkın hudûdundan hâric olânlarının da mevcûd olduğunu unutmâyâlım. İşte Nâblus’un hâlet-i edebiyyesi bundan i‘bâretdir.

Sânayi‘i-i nefîseye gelince: Nâblus’da öyle şey arâmâmalıdır. Öteden beriden gelerek düğünlerde çâlgı çâlân bir iki çengî tâkımı ile ba‘zân yollara düşerek bir mikdâr Nâblus’da bulunân birkâç sâzende istisnâ idilirse Nâblus’da mûsikîye de tesâdüf itmek güçdür.

Evlerde pek nâdir bir iki ‘ud çâlânlar vârsa da bu dahi mûsikî nâmı tahtında medâr-ı mutâla‘a olacak bir ehemmiyeti hâiz değildir. Piyâno da o derecededir. Hülâsa, Nâbluslular edebiyât kısmında tetebbu‘ itdiğimiz şarkılarla âncak zevk-i sem‘ilerini tatyib ve tertibe çâlışıyorlar.

5-SÂMİRÎLER

1-Sâmirî Mahallesi: Milyonlara baliğ olân insân kitleleri içinde mu‘ayyen bir ideâle, bir mefkûreye tutunarak muhâfaza-i mevcûdiyet itmek ne kadar müşküldür? Din, millet, lisân gibi nâ-mahdud esâsâtın ve binlerce esbâb-ı iftirâk ve ihtilâfın icrâ-yı hüküm itdiği bir sahne-i tenâzi‘de bekâ-pezir olmak içün ne kadar kavî olmak lâzımdır? En esrârengiz ve şu‘ledâr dinleri söndüren, en muhayyikel milletleri yıkân, deviren, en terennümkâr lisânları boğân, kısân ve susdurân o ‘azim girdabâd-ı zamân muvâcehesinde bir kelebek kadar sâkin ve bir yâprâk kadar nahif bir şahsiyet ile dinini, milletini, lisânını bir ebediyet-i muhakkaka ile nasibdâr masûniyet itmek bi-şübhe en ‘ulvî ve zî-kemâl bir gâlibiyet olur.

Ma‘mâfih böyle ‘ulvî bir muvaffakiyete erişmek Sâmirîler içün ne dereceye kadar kâbil **(sayfa 151)** olâbilir. İ‘tirâf idelim ki Sâmirîlerin ikâmet itdikleri mahâlleye ilk hatveyi âtârken dimâğımda bütün bu suâller bir sarsar-ı hazân gibi medid uğultular yâpıyordu. Kendi kendime: “efrâdı yüz âltmışdan ‘ibâret bir din”, bir millet, bir lisân ve bir gâye-i hayâl. Bu za‘if dini, bu nâ-tüvân milleti, bu kısık ve sönük lisânı ve o zavallı gâye-i hayâli bizzât anlamak re’yel-‘ayn görmek ve kendi kulâğımla işitmek bütün mevcûdiyetimle duymak banâ ne kadar kıymetdâr bir semere virecekdi?” diyordum ve mütemâdiyen Nâblus’un âlûde-i müsâvî sokâklarından geçerken o yüz âltmış kişiyi bu a‘mâk-ı mechûleye düşüren tesâdüfün garâbetini düşünüyordum.

Birâz sonra Nâblus’un cenûb-i garbisinde bulunân Yâsmine Mahallesinin sonlarına takrib iderken zulmet ve ‘ufûnetle mümtezic dâr ve vahşî tünellerden geçiliyordu. Yıkık ve sızıntılı divârlara, örümcekli ve mûhiş tâvânlara sinen tahammül-endâz bir kokuyu duymâmak içün elimdeki mendil kifâyet itmiyordu. Burâda dâimâ müte‘affin ve sâldide bir havâ, kim bilir kâç yüz seneden beri ziyâ görmeyen bu tünellerde temevvücler yâpıyor ve bir humûle-i maraziye ile birçok evlerin dâr, kısa ve ‘âciz kapularını âşındırıyordu. “Sâmirîlerin mahallesi” burâsı idi. Birkâç dâr ve esrârengiz i‘vicâc, yolumuzun hatmesini teşkil itdi. Bir iki demir kapu,

bir mikdâr havlî ve birkâç bâsâmaklı merdivenden sonra tekrâr dâr ve ufâk bir oda kapûsundan girildi. Birâz ötede kırmızı sârıklı bir zâtın dudâğından bir fısıldı işidildi: Kenîsetü'l-Sâmirîye "Sâmirîlerin kilisâsi" didi. Ve ben ârtık ânlıyordum ki Sâmirîlerin ma'bedindeyim!..

2-Sâmirîlerin Ma'bedi ve Tevrâtları: Bâsık tâvânlı, murabba'üş-şekil, ufâcık bir oda. Bir tarafda yârım metro yüksekliğinde ve bütün oda tûlunca tahtadan bir sedir üzerinde rengi soluk, tozlu bir minder, odanın genişliğine doğru kıvrılıyor ve uzânıyor. Odanın medhali kârşısında yine demirden kısa bir kâpû beride kitâb hıfzına mahsus câmlı bir dolâb ve içinde bir mikdâr mücelled ve büyük kitâblar, minderin önünde küçücük siyâh bir mâsa ve üstünde bir hokka ve kalem.

Hücre; bu hey'etiyle bi't-tabi' sinagoga benzemiyordu. Bembeyâz pâtiskadan uzun entâriler giyen, sâçları, sâkâlları tabi'atiyle uzâyarak aslâ kesdirilmemiş, ma'mâfih pek genç oldukları ânlâşılân birkâç kişi bâşlarında fes olduğu ve âyâklarında **(sayfa 152)** siyâh çorâb ve potin bulunduğu hâlde yerlerinden kâlkdılar ve bize yer gösterdiler. Divârları epeyce bâdâlânmış hücrenin kitâbhâne tarafında üzeri Sâmirî hurûfâtıyla mahkûk ve divâra tesbit olunmuş bir tâş levhanın âlt yânında ahz-ı mevkı' itmiş idik. Hâzirûnun uzun ve kıvrık burunları ile pek asilâne görünen simâlarında bir hâlet-i mütefekkire vârdı. Bir müddet sonra beyâz entâri üzerinde bir hırka giymiş bâşında fes ve kırmızı sârık bulunân, siyâh sâkâllı bir zât girdi. "Kâhinimizin vekili" didiler. Sâmirîlerin re'is-i dinileri 'Umrân bin İshak bin 'Umrân el-Kâhin ise Kudüs'de bulunuyordu. Bir müddet sonra hep birden Sâmirîlerin ma'bedini görmek üzere ilk girdiğimiz kapudan çıkdık. Bir iki genç gitdi ve bilmem nerden iki büyük ânâhtâr getirdi. Yine bâsık bir kapu ma'denî bir tarrâka ile âçıldı. Potinlerimizi çıkârdıktan sonra girdik. Burâsı ufâcık ve kâpkârânlık bir yer idi. Tâvânı bir kubbe hâlinde kıvrılmış idi. En yüksek bir noktadan ve kubbenin ortasından âçılân câmlı bir menfezden ma'bede esmer bir ışık giriyor. Ve beyâz bâdânâlı divârlara temâs iderek yere serili uzun hasırlar üzerinde dâğılıyordu. Medhalin sol tarafında bir kâryola perdesine veyâhud yumuşâk bir pârâvânaya benzer bir şey önümüzde küşâde olundu. Yüksek bir sandâlye biçiminde ve kenârlı bir destek konuldu. Bu destek, üzeri işlemeli bir kadife ile örtülü idi. Yine gizli bir yerden üzeri nakışlı sârı ma'denî iki üstüvâne çıkârıldı ve desteğin üzerine konuldu. Şimdi üstüvânelerin biri sol diğeri sâğa doğru âçılıyor. Ve rengi mürûr-u eyyâm ile solmuş ve bir kâğıda benzeyen bir levhanın üzerindeki 'İbrânî hutût ve sütûr

görünüyordu. Takrib itdik. Eski kâğıdın kadîm bir deriden i‘bâret olduğu ânlâşılıyordu.Sâmirîlerin bu eski kitâb-ı mukaddesleri, Tevrâtları hakkında üstüvâneleri âçân zât, izâhât virmeye bâşlâdı:

“Bu Tevrât, bundan üç bin üç yüz küsûr sene evvel Hazreti Musâ’nın birâderi Hazreti Hârûn’un ahfâdından (Ebû-Şu‘) bin (Fenihâs) bin (el-‘Âzzâr) bin (Hârûn) tarafından kurbân derileri üzerine yâzılmışdır. Bunun ‘arzı elli beş sântimetro, tûlu ise yirmi üç metro âltmış sântimetrodur. Diyanet-i Museviye ile mütemessik olânlar içün dünyâda mevcûd yegâne hakiki Tevrât budur. Bu Tevrâtın mezâmin-i kudsiyesi bütün Museviler içün bir düstûru’l-‘amel olmak lâzımdır. Bu Tevrât’a muğâyyer olân her nüsha ihtilâf-ı mahzdır.

Biz Sâmirîler, bu Tevrât’a imân ider ve onun ahkâmı ile ‘amel iyleriz. Bu Tevrât’ın muhâfazası içün ne kadar zahmet çekiyoruz bilseniz. Hatta bir def‘asında çâldılar. Büyük bir fedâkârlıkla bulduk ve tekrâr âldık, getirdik **(sayfa 153).**

Sâmirî-i mütedeyyin kim bilir şimdiye kadar kaç müsteşrika, ne kadar ziyâretçilere bu sözleri tekrâr itmiş idi. Halbuki birçok hutût-ı ‘atika ‘ulemâsı bu Tevrât’ın yâşını dahâ genç buluyor. Ve âncak bin senelik bir mâziye ircâ‘ idebiliyordu.

Tevrât’ın bulunduğu mahallin ârkası ise kâbârık ve beyâz bâdânâlı bir mahaldi. Orâsını da gördükden sonra eski hücreye döndük. Şimdi kâhinleri Sâmirîlerin dinini izâh idiyor ve nihâyet kendilerinin Musevî oldukları hâlde nâsıl târih-i âdemden üç bin kırk dört sene sonra âyrıldıklarını ânlâtıyordu. Ve Sâmirîlerin esâs i‘tibârıyla ‘İbrânî olmadıklarını ve Mâverâünnehir veyâhud bilad-ı Fars’dan geldiklerini iddi‘â iden ekseri müverrihin ve müellifinin mütâla‘âtını ânlâmak istemiyor idi.

3-Sâmirîlerin Dini: Sâmirîlerin dinini ellerinde bulunân Tevrât ta‘yin idiyormuş. Bu Tevrât ile diğer Musevilerin ellerindeki Tevrât ârasında (360) kadar fark vârmış. Fakat Lâros Sâmirîlerden bahs iderken din i‘tibârıyla Musevilerden âyrı olmak üzre üç esâs kayd idiyor:

Birincisi Sâmirîlerin kitab-ı mukaddes olmak üzere yalnız Hazreti Musa’nın esfâr-ı hamselerini tânımaları. İkincisi kibâr-ı Musevîyûnun nükûl ve rivâyetini Sâmirîlerin red itmeleri. Üçüncüsü ise Musevîlerin mahall-i mukaddes ve Kudüs

olarak (Urşilim)i, Sâmirîlerin ise Gârizim Dâğını tânımalarıdır. Sâmirîlerde ‘akıde-i esâsiye-i diniyenin şerâiti beşdir:

(1) Allah’ın vahdâniyetine **(2)** Hazreti Musâ’nın nebî-i Allah olduğuna **(3)** Tevrât’ın münzil kitâb-ı Allah olduğuna **(4)** Cebel-i Gârizim’in Kudüs olduğuna **(5)** Yevmü’d-dinûne ya‘ni âhiretin bulunduğuna imân itmek lâzımdır. Sâmirîlerin nazarında Cenâb-ı Hak, her dürlü sıfâtdan münezzehdir. Hazreti Musâ’dan başka hiçbir nebînin nübüvvetine inanmak istemezler. Yâlnız nebî (Yuşa‘)’ın evvelâ (Efrâim)’i ölmesinden sâniyen vedâ‘nâmesini Sişem’de ya’ni Nâblus’da tanzim itmiş olmasından dolâyı kendisini nebî tânırlar ve yânlarında onun kitâbı mevcûddur. Yevm-i âhiretde dahi a‘mâl-ı beşeriyenin hesâbı görülecek ve hayr işleyenler cennete nâil ve şer fâ‘illeri ise cehenneme âtılacaklardır. Cennet, Hazreti Âdem’in cennetidir ki orâda ‘ibâdât-ı mütemâdiyeden başka bir şey yokdur. Cehennnem ise bir nârlâ hâvîdir. Ve’l-hâsıl Sâmirîler ervâha ve hulûd-ı nefse ve kıyâmet-i emvâta mu‘tekiddirler. Bundan başka Sâmirîler, nihâyet Mehdî’nin geleceğine imân iderler. Mehdî içün de muhtelif nâmlar virirler ve (Hâşâhib), (Hâtâhib), (Merci‘) dirler **(sayfa 154).**

Fakat Mehdî’nin ne zamân geleceğini bilemedikleri içün mütemâdiyen kendisini beklerler. Yâlnız Mehdî’nin ‘alâmetleri vârmış. Bunlar da: Mehdî evvelâ Kelimetullah’ı izhâr idecek. sâniyen ‘İsâyı, Musâyı ve elvâh-ı ‘aşereyi hâmil olacak, sâlisen (men) dinilen kudret helvâsı çömleğini de ya‘ni (kudretü’l-men)’i de berâberinde getirecektir.

Sâmirîler bundan başka melâikeye de mu‘tekıddirler. Sâmirîlerde tavzih idilen bu ‘akâid-i esâsiyeden mâ‘adâ ba‘zı farizaların vücûb-ı lüzûmuna i‘tikâd itmek ve onlarla da ‘amel itmek lâzımdır. Bu ‘amâl-ı diniye ise bervech-i âtîdir:

1-Salât 2- Hac 3- Savm 4- Zekât.

Sâmirîlerin namâzı iki vakte münhasırdır. Biri “salat-ı bekkir” sâbah namâzı, diğeri ise “salat-ı garb” akşâm namâzıdır. Her iki namâz on birer rek‘atdan ‘ibâretdir. Her rek‘atın evvelinde secde itmek ve sonra kalkarak âyâkda tertil-i Tevrât itmek muktezîdir. Namâzlar her ne kadar münferid olarak edâ idilirse de cemâ‘atle edâ-yı salât idenler dahâ ziyâde nâil-i mesûbât olurlar.

“Salat-ı bekkir” in müddeti şakk-ı fecirden tulû‘-ı şemse kadar “salat-ı garb”ın zamânı ise akşâmdan bir iki sâ‘at sonraya kadardır.

Namâz erkeklere ve kâdınlara seyyânen mefrûzdur. Ma‘mâfih kâdınlar, namâz kılârken erkeklere kârışmâz. Âyrıca edâ-yı salât ider.

Namâz vaktinin (nefîr) ile i‘lânı meşrût ve namâz kılâcak olânların da mutahhar olması lâzımdır. Tahâret ise iki suretle olur. Evvelâ gusûl ile sâniyen vuzû‘ ile. Hadesden tahâret her Musevî içün bir şart-ı evveldir. Hâizayı lems itmek dahi guslü mûcibdir. Hâizanin ân-ı tathîrinde üç kâdının şâhid olarak yânında bulunması da muktezî imiş. (vuzû‘)’a gelince mu‘ayyen du‘âlarla evvelâ yâlnız ellerini ve elleriyle iş gören tâkımdan elleriyle dirseklere kadar kollarını üçer def‘a ve sonra âğzını, bırunını sonra yüzini, kulâklarını ve nihâyet âyâklarını üçer kere yıkâmakdan ‘ibâretdir. Namâzdaki tertilat, Tevrâtların yâzıldığı lisânda ya‘ni ‘İbrânî-i kadîm yâhud Sâmirî lisânıyla icrâ idilmek iktizâ ider. Bu şerâite mâlik olmayânların namâzları da bi’t-tabi‘ makbûl değildir.

(Şebât) ya‘ni Cum‘a irtesi güni Hazreti Musâ’nın şeriâtı vechiyle bir yevm istirâhat olduğu içün bugün zarfında Cum‘a akşâmı gurûbundan Cum‘a irtesi gurûbuna kadar tamâmiyle terk-i işgâl itmek ve zamânını dünyânın her dürlü iğfâlâtından tecrid ve metâmi‘adan kat‘-ı nefîs iderek ‘ibâdât ve tâ‘ât ile imrâr-ı vakit itmek icâb ider. Bundan dolâyıdır ki (Şebât)’ın **(sayfa 155)** namâzı da o nisbetde medid olur. Ve sabâh namâzı üç sâ‘at, akşâm namâzı ise yârım sâ‘at sürermiş. Bir de bugüne mahsus olmak üzre âyrıca öğle namâzı vârdır ki bu da bir buçuk sâ‘at kadar devâm idermiş. Sâmirîlerdeki hacca gelince bu da Gârizim’i ziyâret itmekden ‘ibâretdir. Haccın üç şekli vardır.

1-Haccü’l-fatır ***(pâque)*** 2- Haccü’l-asâbi‘ ***(pantécote)*** 3- Haccü’l-mâzal ***(tabernacle)***

1-Haccü’l-fatır, bu kurbân bâyrâmı dimekdir. Nisân âyına musâdif olân bedire muvaffak zamânda yedi gün kâlırlar ve burâda kurbânlar debh iderler.

2-Haccü’l-asâbi‘ ise elli gün sonra olur. Dâğda ancak dört beş sâ‘at kadar kâlınır.

3-Haccü’l-mâzâl ise haccü’l-fatır gibidir. Teşrin-i evvel âyına musâdif olân bedire muvaffak zamânda yedi gün kâlırlar. Ve her ‘âile mizallenin âltında yaşâr.

Haccın şerâiti de vârdır. 1-Tevrât’ın vücûdu, 2- Kâhinin vücûdu, 3 - ‘Amel-i tavâf ve salâtdan sonra ma‘ânka.

Usûl-i tavâf ise kâhinin en önünde bulunduğu hâlde Gârizim Dâğında mevkı‘-i mahsus etrâfında beyâz ‘abâlar iktisâ iderek yedi def‘a dolâşmakdan ‘ibâretdir. Gârizim’de bulunân mevakı‘in kudsiyeti hakkında Sâmirîler âtîdeki izâhât-ı virir:

“Gârizim, heykel-i mevkı‘i idi. Vaktiyle Hazreti Musâ, heykeli *(Tiye)*’de yâpmışdı. Musâ’nın ve Hârûn’un vefâtından sonra heykeli, Yeşu‘ bin Nun Gâizim Dâğına nakil itdi. Sonra kâhin-i kebir (el-‘Âzzâr) ve sonra (Fenihâs) sonra eldeki Tevrât’ı yâzân (Ebû-Şu‘) sonra (Meşeş) kâhin oldu. Sonra kehânet (Bi‘kal)’a ondan (‘Azî)’ye intikâl itdi. O zamân ‘Azî küçük bulunuyordu. Lâvî’nin diğer sıbtından bir re’is nasb itmişlerdi. (İlî) nâmındaki bu kâhin ile bilâhare büyüyen ‘Azî ârasında ihtilâf oldu. Zirâ İlî, dûzsuz kurbân getirmişdi. Bunun üzerine (‘Azî) İlî’ye kızdı. (İlî) Kudüs’e gitdi. (‘Azî) burâda kâldı ve Musevîler ârasında bu suretle ihtilâf zuhûr idince heykel gâib oldu. Fakat onun mevkı‘i Gârizim’dir.”

Sâmirîlerdeki savma gelince bu da Haccü’l-mazâldan beş gün evvel büyük küçük her Sâmirînin hatta memedeki çocukların bile yirmi dört sâ‘at oruç tutmasından âğzına bir şey konulmâmasından ‘ibâretdir. Bu yirmi dört sâ‘at zarfında kat‘iyân uyumâk ve zamânını **(sayfa 156)** ‘ibâdât ile geçirmek iktizâ ider. Sâmirîlerin şeri‘atına göre oruç tutmayan i‘dâm olunuyormuş.

(Zekât) ise kazâncının onda birini kâhine ve fakire teberru‘ itmekle mükellef olmakdan ‘ibâretdir. Sâmirîlerde turfe ve kaşer de mevcûddur. Et ile yoğurt ve tereyâğı birleşemez ve berâber yenilemez. Et yenirse âltı sâ‘at sonra âncak yoğurt, yoğurt yinilirse üç sâ‘at mürûrunda et yenilebilir. Yiyecekleri etin, mu‘ayyen âdamlar tarafından kesilmiş olması iktizâ ider.

Sâmirîler’de kâdınlar içün tesettür bulunduğu gibi çocuk doğurmâyân hasta olân veyâ bir ‘ayb-ı şer‘isi bulunân zevcenin üzerine evlenmek dahi mevcûddur.

Sâmirîlerin erkek çocukları sekiz günlük olunca mutlakâ sünnet idilmek muktezidir. Bu müddet zarfında sünnet idilmeyen çocuk i‘dâm olunur. Esnâ-yı izdivâcda iki kişinin şehâdeti de icâbât-ı şer‘iyeden bulunduğu gibi usûl-i verâsetleri dahi ‘umûm Musevîlerin usûl-i şer‘isinden âyrı değildir.

4-Sâmirîlerin Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi

(1)-Efrâd-ı Sâmirîye ve Tarz-ı Ma‘işeti: Nâblus’un unudulmuş ve ye’s-âlûd bir köşesinde sâldide hâtırât tâşıyân ma‘bedin etrâfında zânûbhân takdis-i mahdûd ve

ma‘dûd bir tâkım evceğizler vârdır ki orâda efrâd-ı Sâmirîye ikâmet ider. Yâlnız yüz âltmış cândan ‘ibâret olân bütün efrâdın ve dünyânın en küçük milletinin gârib bir hayât-ı asilâne ve bir lehçe-i kibârâneleri vârdır ki bu hayât, simâlarından temâşâ idilir ve bu lehçe gözlerinden okunur. Bunların o pek âhenk ve yeknesak âristokrâsileri dört beş ‘âile de temerküz ider. Lâvi’nin evlâdına (‘Âiletü’l-kâhin) ve (Lâvin) ve Yusuf’un çocuklarına (‘Âiletü’l-latif) veyâ (Denfiye) ve (Sabâhiye) ve (Serâviye) ‘âileleri ve Yuşa‘ın evlâdına da (Yuşe‘iye) ‘âilesi nâmı virilir. Her ‘âilenin efrâd-ı hâzırası ‘indinde ebâ ve ecdâdını bildirir birer şeceret-i ensâb mevcûddur ki bütün o eşhâs-ı mâziyenin isimleri bir şive-i hürmetle dillerde destân olur. Ma‘mâfih o müte‘addid nesil, şecerelerinin gusûn ve ‘urûkunu ne dereceye kadar zamânın hazân-ı taglitinden kurtârâbildiklerini keşf ve ta‘yin itmek birâz müşkülcedir. Yâlnız fikirlerince kâhinin ‘âilesinden şübhe itmek câiz olâmâz. Bu ‘âile tâ Hazreti Hârûn’a ve Hazreti Âdem’e kadar mazbûtu’l-neseb imiş. Sâmirîlerde riyâset bu ‘âilenin hakkıdır. Sâmirîlerin dört kâhini, re’isi ruhânisi de bu ‘âileden olmak icâb ider. Ve bunlardan beri emânet vazifesini ifâ idermiş. Ve’l-hâsıl **(sayfa 157)** (‘Âiletü’l-kâhin) diğer ‘âilelere nisbetle en ziyâde mesmû‘u’l-kelemdir ve her ‘âileden üstündür. Hatta bütün Sâmirîler zekâtlarını evvelâ kâhine ve sonra fakire virirler. Bundan dolâyı kâhinler ve ‘âileleri, Sâmirîlerin en müreffeh bir kısmını teşkil ider. Kadîm bir zamândan beri intikâl iden bir ‘ana‘neye göre kâhinlerin meziyet-i tencimiye ve remiliyeleri ve hatta bir kuvvet-i şifâiyeleri de vârdır. Bu meziyet ve bu kıymet Sâmirî olmâyânların ‘indinde de musaddakdır. Yevmî birçok İslâm kâdınları sevgi içün, haml içün nüshalar almak üzere Sâmirîlerin ma‘bedini ziyâret ider ve kâhinlere ‘arz-ı mâfi’z-zamir iderler. Erkekler dahi ser-nüvişlerini kam kâhinden okumak isterler. Kâhinler de kırmızı sârıklarıyla ve uzun sâç ve sakâllarıyla pir-muhâbbet irâd-ı makâl iderken diğer efrâd-ı Sâmirîye güyâ bu ‘alâmü’l-mechûlât olân dehâlar önünde eğilir ve derin bir hiss-i hüşû‘ ve hürmet duyârlar.

Hâl-ı hâzırda ‘umûm Sâmirîler dinilebilir ki derin bir fakr-u zarûret içindedirler. Her kimin ile görüşseniz derhâl size hayâtın dârlığından, ma‘işetdeki ızdırabdan bahs ider. Ve sâ‘adet-i mâziyeleri nâmına tâlhifâtda bulunur. Fi’l-hakika Sâmirîlerden vaktiyle pek zengin tâcirler vârmış. Hatta birçok nüfûzlu me’mûrlar da yetişdirmişler imiş. Fakat şimdi o kadar mühmel kâlmışlar ki kâhinleri bile suret-i resmîyede tânınmıyomuş.

Bedbahtlıklarını boyunlarını bükerek ânlâtmak istemeyen Sâmirîler, şimdi hayâtlarını pek güçlükle kâzânabiliyorlar. Nâblus'un yine en hücrâ köşesinde en 'âdî hurafetlerle meşgûl oluyorlar. Yârı çıplak, yârı âç herkesden kâçârâk ve bi't-tabi' birbirlerine fazla sokularak ekseriyâ kendi öksüz ma'bedlerinin havâsını teneffüs iderlerken ba'zân kitâb-ı ensâbı yorgun elleriyle âçıyor. Ve ba'zân ed'iye-i Sâmirîyeyi dudâklarıyla tilâvet idiyor veyâ sa'âdet-i mev'ûdeyi tahzîr idiyor. Ve bu suretle loş ve ıssız kâlân hücre-i hayâtiyelerini bir lem'a-i teselliyetle tenvir ve tes'id itmek istiyorlar.

(2)-İ'tiyâdât-ı İctimâ'iye: Sâmirîlerin hâlet-i ictimâ'iyeleri pek âcıklıdır. Bi'l-hâssa erkekler izdivâc mesâilinde iktihâmı kâbil olâmayacak müşkûlâta tesâdüf idiyorlar. Zirâ yüz âltmış nüfûsdan seksân beşi zükûr ve yâlnız yetmiş beşi inâsdır. Zükûr olânlardan yirmi kadar genç vârdır ki izdivâc içün bir kız bulamıyorlar. Şeri'atları muktezâsınca her ne kadar başka bir dinle mütedeyyin bir kızla izdivâc idebilirse de kendilerine hiçbir din kız virmeği tecvîz itmediği içün bu yirmi erkek, sabûr-ı mütevekkil beklemekden başka bir çâre bulamıyorlar. Binâen'aleyh bir kız doğâr doğmâz hatta tevlidinden evvelde nişânlânıyor. Hatta kâhinlerin çocukları en **(sayfa 158)** küçük bir yâşda evlenmeye muzdar kâlıyorlar. Sâmirîlerde mehr-i mu'accel âltmış guruş ve mehr-i müeccel ise âltmış iki guruş imiş. Esâsân evlenecek olânlar pek uzun senelerden beri kızın bâbâsıyla erkeğin bâbâsı beyninde mu'ayyen bulunur. Tarafeyn evlenebilecek bir yâşa geldikleri zamân ifâte-i vakit itmeden akrabâlar da'vet olunur. Ve kâhin, kızın bâbâsının eliyle erkeğin elini müsâfaha itdirir. Şeri'at-ı Musevîye üzere icâb ve kabûl bunlara tekrâr itdirilir. Nikâhdan sonra kıza elbise ve mücevherât yâpmak mu'tâddır. Onu müte'âkıb erkeğin ba'zı akrabâsından kâdınlar gider ve kızı âlır erkeğin evine getirir. Düğün evinde ba'zı âlât-ı musikîye çâlınır şarkılar söylenir. Ve orâda bütün merâsim-i izdivâc en basit bir suretde icrâ olunurmuş.

Bir 'âilenin çocuğu olduğu zamân bütün efrâd-ı Sâmirîye gider ve 'âileyi tebrik ider. Doğân çocuk erkek ise sekizinci güni resm-i hitânı icrâ idilmek şart-ı zarûrîdir. Resm-i hitâne olân kâhinin Tevrât'dan bir sure okumasıyla bedê olunur. Bunu müte'âkib bâbâsı tarafından çocuğun tesmiyesi yapılır ve sonra çocuğu sünnet iderler. Sekiz gice mütemâdiyen kâhinler çocuk doğân evde tilâvet-i Tevrâtla meşgûl olur ve müşterekân du'â iderlermiş. Bâyrâm günlerinde dahi menâsik-i mefrûzanın ifâsından sonra akrabânın birbirini ziyâret itmesi mu'tâddır. Sâmirîlerde bir vefât

vukû‘ bulunca derhâl ölüyü yıkârlar. Kendisine temiz elbise giydirir ve tâbutâ o suretle yerleşdirirler. Tâbut götürülürken Tevrât’dan bir sure okumak mu‘tâddır. Sâmirîler cenâzelerini Nâblus’un cihet-i garbiyesinde (Re’sü’l-‘Ayn) nâm-ı mahalde defn iderler. Mezârların üzerine yâlnız ölünün ismi yâzılır. Fakat Re’sü’l-‘Ayn’da pek çok Sâmirî mezârlığı bulunduğu zan itmemelidir. Zirâ hayâtlarında Nâblus çocuklarının her dürlü ta‘n ve teşni‘lerine hedef olân Sâmirîler içün de muhâfaza-i mezâr hakkını Nâbluslular kendilerine bahş itmiş değildir.

Sâmirîlerin dilden dile dolâşân pek garib ‘âdetleri vârmış. Bunlardan birkâçını burâda zikr idebiliriz: Sâmirîlerin kendi me‘kül ve meşrûblarına Sâmirî olmayânları dokundurmak istemezler. Ve ez-kazâ dokunulursa o yemeği yemezlermiş. Bir deri pârçası kendilerine temâs iderse mutlakâ gusûl iderlermiş. Gusûl husûsâtında bi’l-hâssa kâdınlar içün pek müşkülpesend dâvrânırlar. Esnâ-yı gusûlde hamâmda şâhid olmak üzre nihâyet üç kâdın bulundurmak mu‘tâddır. İslâmların debh itdikleri hayvânların etlerini yemezler. Ve kendilerinin kesdikleri etden but tarafı kâhinlere diğer aksâmı ise diğer efrâda ‘âid imiş. Ve’l-hâsıl hayâtlarını kâbil olduğu kadar kuyûd ile mukayyed tutârlar. Meselâ sâçlarını **(sayfa 159)** sâkâllarını kesmemek cihetini iltizâm iderler. Ve bunu bir ‘alâmet-i zühd ve takva telakkî iderlermiş.

Sâmirîlerin i‘tiyâdât-ı ictimâ‘iyesi hakkında ma‘lûmât virdikden sonra burâda istitrâd-ı kabîlinden olmak üzere Sâmirîlerde isti‘mâli mu‘tâd takvim-i sinîn ve şuhûrdan bahs ideceğim. Sâmirîlerde üç nev‘ târih mevcûddur. Birincisi içün mebdâ, hilkat-ı Âdem’dir. Sâmirîlere göre hilkat-ı Âdem’den şimdiye kadar (6382) sene geçmişdir. İkincisi içün mebdâ, Beni İsrâilin arz-ı mukaddese duhûlleridir ki bundan (3588) sene mürûr itmişdir. Üçüncüsü ise târih-i Hicrîdir. Hâl-ı hâzırda kendilerince en ziyâde müsta‘mel olân târih, Beni İsrâilin arz-ı mukaddese duhûlleri târihidir. Sâmirîlerde şühûr kameriyedir ki ba‘zân otuz ba‘zân yirmi dokuz olur. Şehrlerin isimleri bir, iki, üç, elh ‘adedi suretiyle bervech-i âtîdir.

1-*Er-rahişesşun* “birinci ây”, 2-*Eş-şeni* “ikinci ây”, 3-*Eş-şeliş* “üçüncü ây”, 4-*Er-rebi* “dördüncü ây”, 5-*El-hemiş* “beşinci ây”, 6-*El-heşişiş* “altıncı ây” 7-*Hêşeşebi* “yedinci ây”, 8-*Heş-şâmini* “sekizinci ây”, 9-*Het-teşi* “dokuzuncu ây”, 10-*He-âşşari* “onuncu ây”, 11-*‘Âd-’âşer* “onbirinci ây”, 12- *Şâni ‘aşâr* “on ikinci ây”.

Bu iki âydan mâ‘adâ her beş senede, iki sene on üçer ây olur. On üçüncü âya (*Et-temimât-ı Heşşeni*) nâmı viriliyor. Ve bu suretle şuhûr-ı kameriyedeki hatâ telafî idilmiş olur.

5-Sâmirîlerde Hâlet-i Ruhiye ve Fikriye: Sâmirîlerin kânsız simâlarını, za‘if ve uzunca vücûdlarını, sâçlarının sakâllarının nümâ-yı bi-intizâmını, hareketsizlik ve uyuşukluklarını, tereddüd ve ihtirâzlarını görerek hâlet-i ruhiyelerini pek sarîh bir suretde ta‘yin ve teşrîh itmekde güçlük çekilmez. Esâsân Sâmirîlerin ruhlarını (küll hâl yezûl) cümlesinde hülâsa itmek kâbildir. Sâmirîlerin ma‘bedine mülâsık olân kitâb odasında lâkaydâne divâra ta‘lik idilen levhada yâzılı olân bu cümle ne derin bir feryâd-ı iştikâyı hâvîdir.

Günden güne münferiz olân bir nesil son günlerini yâşârken kendisini felâketden kurtâracak bir halâskâr ârâr ve bütün ümidlerinin mesdûd olduğunu görürse onda ‘azim ârâmak nasıl kâbil olâbilir. Fi’l-vâkı‘ Sâmirîler, suret-i zâhiriyede nesillerinin hâl-i **(sayfa 160)** inkırâzda bulunduğunu i‘tirâf itmek istemezler. Hatta bu meyânda (1230) târihinde Gazâl bin İshak el-Kâhin tarafından irâd idilen bir hutbeyi medâr-ı isbât olmak üzre irâd iderler. Güyâ Kâhin, hutbesinde nüfûs-ı Sâmirîyenin o zamân yetmiş olmasını temenni idiyormuş. Hâlbuki yüz seneden beri nüfûs yetmişi âşmış, iki yüze kadar fırlâmış imiş. Bütün esâsât-ı sıhhıyeyi, nazariyât-ı ‘ırkıyeyi bel‘ ve hazm itmek suretiyle dermiyân idilen bu mutâla‘ayı Sâmirîlerin ‘an samimü’l-kalb tasdik itdiklerine kâîl olmak sâfdurûnluk olur. Dahâ bir sene evvel yüz yetmiş âltı kişi iken âltısı kolerâdan ve tifüsden terk-i dünyâ itdi. Sâmirîlerde izdivâcın kılleti ile berâber ‘usreti, kânın pek mahdud bir dâirede cereyânı bi-şübhe bu yüz âltmış kişinin müstakbelini pek müşevveş ve mübhem bir hâle ilkâ itmekdedir.

Bu hakikatlerin sıhhatini i‘tirâf iden ruhlarda nâsıl bir ‘azîm ve cezm tasavvur idebiliriz. ‘Irklarının intifâ-yı tedricisi muvâcehesinde Sâmirîler içün şifâ-pezir bir devâ olaydı onâ derhâl tevessül ideceklerdi. Hâlbuki her dürlü çâreden mahrûm olân bu bir âvuç insân içün hayâtı olduğu gibi kabul itmekden başka ne yapmak kâbildir. Her gün büyük, küçük Nâbluslıların elinde ta‘zib idilen efrâd içün dimek ki dünyâda ‘azab mukadder imiş. Bir ekmek pârçasını en büyük müşkülâtla tedârik idebilen bir Sâmirî içün fakr-u zarûret bir hâl-i tabi‘i ve mu‘ayyen imiş. Nâ-tamâm bir mevcûdiyete mâlik olân efrâd içün mütemâdî ıztırâblar, hastalıklar mâdâmki bir

nasib-i dâimî imiş o hâlde sâldide Tevrâtlarını dört el ile muhâfaza iderek râtib ve öksüz ma‘bedlerine sığınmak ve orâdan (Hâtâhib)’in kudûm-ı mes‘ûdini bekleyerek cennet-i mev‘ûdelerine intizâr itmekden başka kendileri içün yâpacak bir şey yokdur. ‘Azâba, fakre, zarûrete, ıztırâba, maraza kâtlânmak ve bütün nurdan, sâ‘âdetden mahrûm her şeyden, bütün dünyâdan uzâklâşmak zarûrîdir. Binâen‘aleyh hayât-ı dünyeviyenin sâha-i zulmânisi fevkında sa‘âdet-i uhreviyenin bütün ziyâ-yı nevvâr ve câzibedârını ferş itmek iktizâ ider.

Nâbluslular istedikleri kadar kendilerini küçültsünler ehemmiyeti yokdur. Çünki onlar zâten küçükdür. Hayât istediği kadar dârâlsun onlar içün beis yok. Dârlık bir emr-i tabi‘idir. Bütün ümidlerinin kâpuları kapânsun bi-şübhe onlar bir bâb-ı halâs âçmak isti‘dâdında değildirler. Hareket itmek, istihâle iylemek zahmetine kâtlânmağa lüzûm yokdur. Ellerinde Tevrât-ı kadîm veyâ şâ‘iri Sâmirînin eseri, dudâklarında bir sure veyâ bir manzûme olduğu hâlde teşyi‘i hayât iderlerken ne inkişâf idemeyen zekâları ne de kuruyân tenleri içün mükedder olmâzlar. Sâmirîler içün haz; bir emr-i ‘ârzî, keder ise bir hâlet-i tabi‘iyedir. Bu meslek-i hissiyi kabul iden felâsefe-i **(sayfa 161)** garbın ruhlarını şâd iden Sâmirîler, bu teselliyet-kâr uykularına devâm itsunlar ve ân-ı yakzanın ziyâ-yı mev‘ûdunu rüyâlarında temâşâ itsinler. Bu kendilerine kâfîdir. Mâdâm ki mukadder olân hayâta teslimiyet lâzımdır, harekete ne lüzûm vârdır? Merhûm Fikret’in didiği gibi: “Hayâtı birkâç âdım fazla koşdurub yormak” ne içündir. Bu sebebden dolâyı ki Sâmirîler fikirlerini fazla yormak istemezler. Kendilerinden evvel gelenlerin lisânını cüz’î bilmek kâfî. Bu ta‘lim-i cüz’î ile mâzideki du‘âlarını, manzûmelerini okuyabilirlerse ne sâ‘âdet, okuyâmâzlarsa sem‘ân öğrenmek de kâbildir. Binâen‘aleyh Sâmirîlerin mektebinde okuyân yirmi beş kadar talebede tahsil, mektebden çıkânlar da ma‘lûmât ârâmak ne kadar zâîddir. Dünyânın bütün hâdisât, fenniye ve edebiyyesi bütün vekâyi‘-i esâsiye ve iktisâdiyesi ve dahâ nice insânı yorân husûsât-ı ‘alâkadârânını bulsun. Sâmirîlerin bunlara ne lüzûmu vârdır. Derin bir tevekkül. Hayâtı olduğu gibi kabûl. Sa‘âdet, fevku’t-tabi‘aya intizâr. Gününü geçirecek kadar hazırlık. İşte bütün Sâmirîlerin hâlet-i ruhiye ve fikriyesi bundan ‘ibâretdir.

6-Sâmirîlerin Lisânı: Tûlkerem’de ve Yâfâ’da bulunân iki ‘âile-i Sâmirîyede dâhil olduğu hâlde Nâblus’daki Sâmirîlerin ‘adedi evvelce beyân idildiği vechle yüz âltmış nüfûsdan ‘ibâretdir. Bunlar pek kadîm zamândan beri muhit-i ‘Arabîde yaşâdıkları içün tamâmiyle ‘Arablaşmışlar ve büyük küçük vâsıta-ı tefâhim olmak

üzre halk ‘Arabçasını isti‘mâl idegelmişlerdir. Sâmirîlerin târih-i meşâhiri de tetebbu‘ idilirse Sâmirîlerden (Mettâne’l-Mısrî) yâhud (‘Atiyü’l-Mısrî) nâm-ı zât gibi birçoklarının hatta lisân-ı fasîh ‘Arabî ile nazım-ı iş‘âr ve te’lif-i âsâr itdikleri görülür. Fi’l-hakika hâl-ı hâzırda dahi mekteblerindeki lisân tedrisleri bile hemân hemân ‘Arabça olduğu içün Sâmirîler ârasında lisân-ı ‘Arabî ile yâzı yâzânlar mevcûddur. Bu i‘tibârla Sâmirîler dahi muhitlerine uyarak o muhitde sâkîn-i milel ve akvâmın şahsiyetlerini de âz çok benimsedikleri içün Sâmirîlerde hâl-ı hâzırda hâkim olân lisân da evvel-i emirde lisân-ı muhit olân lisân-ı ‘Arabî olmuşdur. Sâmirîlerin usûl-i lisânları ya‘ni (Sâmirîce) ise ikinci derecede kâlır. Her ne kadar gerek ‘ibâdet esnâsında ve gerek müşterekân tertil-i ed‘iye zamânlarında bütün Sâmirîlerin tekrâr itdikleri cümel ve ‘ibârât, lisân-ı Sâmirîden ise de bu semâ‘i bir ta‘lim mahsûlüdür. Yoksa lisân-ı Sâmirîyi lâyıkıyla okuyub yâzmak bilenlerin ‘adedi beş on şahısdan fazla değildir. Ma‘mâfih bu lisân mütekellimleri ne kadar âz olursa olsun her **(sayfa 162)** hâlde âyrı bir husûsiyet, bir târihe ve bir edebiyâta mâlik olân bu lisân-ı kadîmin cezrlerini taharrî itmek ve bu cezrlerin esâsâtına kadar ilerülemek muktezidir. Binâen‘aleyh burâda Sâmirîlerin aslı hakkında tedkikât-ı târihiye icrâ itmek suretiyle o nikât-ı müzlimeyi tenvir itmek icâb idiyor.

Sâmirîler istedikleri kadar kendilerinin en hâlis evlâd Beni İsrâilden olduklarını ve lisânlarının kat‘iyân tahvile düçâr olmâmış bir lisân, ‘İbrânî-i kadîm bulunduğunu iddi‘â idedursunlar. Birçok müverrihler bunun ‘aksini iddi‘â ve isbât idiyor. Nitekim tedkikât-ı ‘umkasıyla meşhûr olân (Cercî Zidân) el-Helâl, mecmû‘asının 1900-1901 senesine musâdıf dokuzuncu cildinin 415’inci sahifesinde Sâmirîler hakkında bervech-i âtî serd-i mutâla‘ât idiyor.

“Etnogrâfyâ ‘ulemâsı tarafından yâpılân tedkikâta nazarân Sâmirîlerin Yahudi olmadıkları gibi Yahudi bir asıldan da teşe‘ub itmedikleri anlâşılıyor. Kendilerinin Sâmirî lakabıyla tevsim idilmeleri ise arz-ı Filistin’de kâîn (Sâmire) nevâhisinde ikâmet itmelerinden dolâyıdır. Sâmirîlerin asıl menşe’lerine gelince birçok re’yler mevcûddur. En meşhûru Sâmirîlerin bilâd-ı Fârs’da (Kütâ) nâm-ı beldeden gelmiş olmalarıdır. Bu husûsda serd olunân mutâla‘ât hülâsa idilecek olursa âtîdeki netâyic ilde idilir:

Âsûr hükümdârlarından biri milâdiden sekiz ‘asır akdem arz-ı Filistin’e gârt iderek bütün Sâmireyi işgâl ve orâda bulunân Yahudileri de ihrâc itmişdir. Sâmire

Nevâhisi uzun müddet sükkândan hâlî kâldıkdan sonra nihâyet yine Âsûr hükümdârlarından biri ve bir zanna göre (İsrâhdon) nâm-ı zât (Bâbil, Küt, ‘Avâ, Hamâ, Sefervaîm) nâm-ı mahallerden toplâdığı bir kısım ahâliyi Beni İsrâil yerine Sâmire beldelerinde iskân itmesi üzerine bu ahâli de orâda tavattun ve ikâmet itmişlerdir.

Bunlar kadîmden beri putperest idiler. Hatta bu beş kabileden ‘ibâret olân ahâliden her bir kabilenin kendilerine mahsus ve kendi memleketlerinden berâberlerinde getirdikleri bütleri mevcûd idi. Müverrih Yusifos diyor ki. (Kütiyûn) ya‘ni Kütliler esâsân ‘Acemistân’dan gelub bilâhare arz-ı Sâmire’de tavattun itmeleri hasebiyle Sâmire’ye nisbetle (Sâmirîyin) nâmı âlmışlardır. Bunlara lisân-ı ‘İbrânîde (Kütiyin) ve lisân-ı Yunânîde ise (Sâmirîyin) denilir.

Sâmirîlerin Yahudilere intisâb itmek istemeleri Yahudilerin asıllarıyla müşerref olmak istemelerinden dolâyıdır. Hâlbuki Yahudiler böyle bir intisâbdan teberrî itmekdedirler. İncillerin mütâla‘asından da bu hâl pek vâzih ânlâşılır. Sâmirîlerin kadîm pâyıtahtları (Şikem) beldesi idi ki onun **(sayfa 163)** bulunduğu mevkı‘de şimdiki Nâblus şehri mevcûddur. Nâblus şehri ise birinci ‘asr-ı milâdide İmparâtor (Vespâsyen) tarafından (Şikem)’in garbında inşâ idilerek yeni şehir ma‘nâsına (Niyâpolis) nâmı ile tevsim idilmiş ve murûr-u eyyâm ile Nâblus suretinde tahvil itmişdir. Şimdiye kadar Sâmirîlerin bakiyesi bu belde de ya‘ni Nâblus’da ikâmet ve Gârizim Dâğında ‘ibâdet-i lâzımelerini icrâ itmekdedirler. Hülâsa Sâmirîler, esâsân Yahudi olduklarını iddi‘â itseler bile Yahudi değildirler. Belki ‘Acemistân’dan ve Mâverâü’n-nehir’den gelmişlerdir.”

Yine ihâta-i kilisesiyle müştehir “Dâiretü’l-Ma‘ârif” sâhibi (Elbistânî) dahi kitâbının dokuzuncu cildinin (407) ‘nci sahifesinde bizi tenvir idecek bir suretde izâhât viriyor. Bu izâhâtı bervech-i âtî telhîs idebiliriz:

“Sâmirîler’e lisân-ı ‘İbrânîde (Şumirûnim) Tâli dilinde ise (Kûtim) ve (Kutiyûn) nâmı virilir. Sâmirî kelimesi yâlnız delâlet-i lafziyesi i‘tibârıyla Sâmire’de sâkîn olânlara ıtlâk olunursa da kitâb-ı mukaddese de bu kelime Sâmire’de bulunân esbât-ı Beni İsrâİliye değil belki Âsûr hükümdârı (İsrahadon) tarafından (Bâbil), (Küt), (‘Avâ), (Hamât), (Sefervaîm) nâm-ı mahallerden getirilerek esâsân Sâmire’de bulunurken (Melah), (‘Ali), (Hâbur), Nehr-i (Cüzân) taraflarına ve (Mâdî)

memleketine nefî ve iclâ idilen esbât-ı Beni İsrâil yerine Sâmire arâzisinde iskân idilen ahâliye delâlet itmek üzre müsta‘meldir.

Ba‘zılarının rivâyetine göre Âsur hükümdârı bütün Sâmire ahâlisini nefî itmeyerek bir kısmını mevkı‘-i aslilerinde terk itmiş ve bunlar ise bilâhare evvelce beyân idilen mahalâtdan getirilen ahâli ile ihtilât iderek Sâmirîleri vücûda getirmişlerdir. Hâlbuki birçok ‘ulemâ-ı Tevrâtdan bi’l-istidlâl diyorlar ki: Âsûr hükümdârı (Sâlmanâsâr) bütün Beni İsrâili nefî itdikden sonra (İsrahadon) tarafından Bâbil’den getirilen yabâncı bir kavim orâda arz-ı Sâmire’de iskân idilmişdir. Bu kavim ise kâmilân putperest idi. Şeri‘at-ı Musevîyeye vâkıf değildi. Hatta bu kavim bilâhare şeri‘at-ı Musevîyeyi kendilerine ta‘lim itmek üzre Âsûr hükümdârından bir kâhin istedi. Eğer Sâlmânâsâr bir kısım Beni İsrâili arz-ı Sâmire’de bırâksa idi bunâ bi’t-tabi‘ lüzûm kâlmâyacakdı.

Ve’l-hasıl Sâmirîler İsrâillilere takrib itdikleri gibi kendi dinlerinin de diyânet-i Musevîyenin ‘aynı olduğunu iddi‘â idiyordu. Beni İsrâil ise Bâbil’den ‘avdetlerinde **(sayfa 164)** Sâmirîlerle uyuşâmâdılar. Ve milâdiden (535) sene mukaddem âralarında ‘adâvat bâşlâdı.”

Dâiretü’l- Ma‘ârif bu izâhâtı i‘tâdan sonra Sâmirîlerin bir târihçesini dahâ yâpıyor ki burâda zikr itmek zâîddir.

Gerek Zidân’ın ve gerek Bestâni’nin tedkikâtı bize âz çok lisân-ı Sâmirînin cezrleri hakkında fâideli ma‘lûmât i‘tâ idiyor. Fi’l-hakika Sâmirîlerin (Bâbil), (Küt) elh mahallerden geldiklerini kabul idecek olursak lisânlarının en mühim renklerini de ta‘yin itmiş oluruz. Etnogrâfyâ ve filoloji ‘ulemâsı bize Dicle ve Fırât nehirleri ârası ile Suriye ve Filistin’de, Ermenistân’da ve ‘Acemistânın şimâl-i garbisinde sâkîn olân (Ârâmîler)’e dâir izâhât virirken onların tekellüm itdikleri lisân hakkında diyorlar ki: Elsine-i mutasarrifenin iki büyük şu‘be-i zî-irtikâsı vârdır. Bunlardan birincisi (Elsine-i Ârîye)’yi ikincisi ise (Elsine-i Sâmîye)’yi teşkil ider. Elsine-i Sâmîye ise üç büyük şu‘beye ayrılır:

1-Ârâmî Şu‘besi

2-‘İbrânî Şu‘besi

3-‘Arabî Şu‘besi

Bunlardan Ârâmî şu‘besinin fru‘ları da vârdır. Onlar da (Keldânî) ve Süryânî’dir. Ârâmî dinildiği zamân şimdiye kadar gerek Bâbilliler ve gerek Âsûrîlere ‘âid olmak üzere elde idilen mahkûkât ve menkûşâtda da tesâdüf idilen lisân budur. Hurûfâtı ise (Esfinî) ve (Enbârî) nev‘indendir.

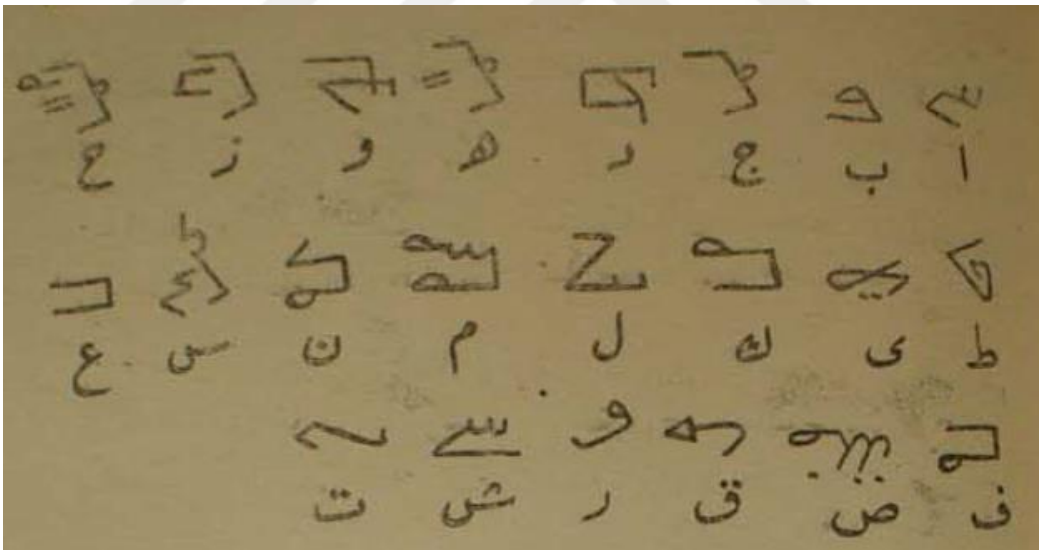
(Lisân-ı Keldânî) ise zamânın mürûruyla ba‘zı günâ tebdilâta ma‘rûz kâlmış lisân ârasından bâşka bir şey değildir. ‘Ahd-ı kadîmden Sefer Dânyâl bu lisân üzerine yâzılmışdır. Ma‘mâfih lisân-ı Keldânî ile lisân-ı Ârâmî beyninde gerek lafz ve gerek ma‘na i‘tibârıyla birçok farklar mevcûddur. Lisân-ı Keldânîye Ârâmî dimek bu i‘tibârla câiz olmâz.

(Lisân-ı Süryânî)’ye gelince bu lisân gerek elfâzında ve gerek delâletinde tağyirât ve tahvilâta ma‘ruz kâlmış bir lisân-ı Keldânîdir. Dimek oluyor ki lisân-ı Ârâmî âz bir tağyirle Keldânî ve çok bir tahville Süryânî şekillerini iktisâb itmişdir. Bu izâhâtdan da ânlâşılıyor ki Bâbillilerin lisân-ı bir lisân-ı Ârâmîdir. Fakat bu lisân, elsine-i Sâmîyeden diğer bir şu‘be ile ‘İbrânî şu‘besiyle de mürûr-u ezmân ile ihtilât ve imtizâclar kesb itmişdir.

‘İbrânî şu‘besine gelince, her ne kadar ‘İbrânî lisânı esâs i‘tibârıyla belli bâşlı bir lisân **(sayfa 165)** olub ve hatta târih-i kadîmi muhâfaza itmek i‘tibârıyla da hâîz-i ehemmiyet ise de bu lisân, istiklâlini muhâfaza idememişdir. İsrâillilerin hâl-ı hâzırda tekellüm itdikleri lisân-ı ‘İbrânîde ise birçok kelimât-ı Ârâmîye ve bâ-husûs elfâz-ı Keldânîye mevcûddur. Bunun sebebi olmak üzre Beni İsrâilin Bâbil esâreti gösterilebilir. Dimek oluyor ki zamân-ı kadîmden beri şu‘be-i Ârâmîye ile şu‘be-i ‘İbrânîye ârasında ihtilâtlar hâsıl olmuşdur. Fakat bu lisân-ı muhtelitde ‘İbrânînin veyâhud Ârâmînin ve lisân-ı Keldânînin dahâ ziyâde hükmü-fermâ olmasına nazarân hâl-ı hâzırda müsta‘mel lisân ‘İbrânî ile lisân-ı Sâmirînin teşekkül ittiğinde şübhe itmemelidir.

“Dâiretü’l-Ma‘ârif” lisân-ı Sâmirîyi mevzû‘-ı bahs iderken bu lisânın bir lügat-ı Ermeniyeden ‘ibâret olub bunda ‘İbrânî elfâz ve terâkibinin de mevcûd olduğunu iddi‘â idiyor. Hâlbuki bu iddi‘â, hâtalı olsa gerekdir. Zirâ elsine-i Ârîyeden olân Ermeni lisânının lisân-ı Sâmirîden pek uzâk olduğu bi-iştibahdır. İhtimâl ki (Ârâmîye) dinileceğine tertib hatâsı olarak Ermeniye dinilmiş olacak. Hatta Lâros ***Larausse*** dahi lisân-ı Sâmirînin lisân-ı Ârâmî ile lisân-ı ‘İbrânîden mürekkeb olduğunu (***Les samaritains)*** kelimesinde işâret idiyor.

Lisân-ı Sâmirînin esâslarını beyân itdiğimiz vechle iki şu‘be-i Sâmiye teşkil itdiğinden dolâyıdır ki üçüncü şu‘be-i Sâmiye olân lisân-ı ‘Arabî ile kelimât ve cüzûr-ı kelimât-ı ‘Arabîye ile lisân-ı Sâmirî beyninde pek vâzih karâbatler görülüyor. Esâsân elsine-i Sâmiye kelimâtı üç harfden ‘ibâret cezrlerden mürekkeb olduğu gibi her kelimede bin-nihâye bu cezrlere ircâ‘ idilebilir. Bütün kelimelerde dârî olân tahvilât ve iştikâkât bu cezrleri de tebdil itmez. Bu hâl, lisân-ı ‘Arabîde olduğu gibi lisân-ı ‘İbrânîde, lisân-ı Sâmirî ve hatta lisân-ı Ârâmîde dahi mevcûddur. Muhtelif lisânların da menşe’-i aslilerini tevhid itmek tarîkini ta‘kib iden ‘ulemâ bu ayrı şu‘abâlarında cüzûr kelimâtında tesâdüf idilen yâkınlıklardan istifâde itmekdedirler. Fi’l- hakika Sâmirîce mevcûd birçok kelimât vârdır ki âz çok onlara şebih ‘Arabça mukâbilleri de mevcûddur. Bu bahsi Sâmirîlerin edebiyâtını ânlâtırken dahâ fazla tavzih ideriz. Lisân-ı Sâmirînin hurûfâtı yirmi ikidir. Bu hurûf Fenikelilerin hurûfuna benzer ve sâğdan sola yâzılır. Esâsân gerek Kârtâcalıların ve gerek Fenikelilerin lisânı dahi şu‘be-i ‘İbrâniyeden sâyıldığı içün harfleri de Fenikelilerin hurûfâtına müşâbeheti bulunmakdadır. Bu harfler bervech-i âtîdir**: (sayfa 166).**

Bu harfler de (e,b,c,d.elh) tertibindedir. Görülüyor ki bu harfler yâzılışca dahi ma‘lûm ‘İbrânî harflerinden âyrılır. Bu harflerden mâ‘adâ fetha-endâ, fetha-imâ, fetha-âhâ, dama, kesre, şedde nâmıyla ba‘zı işâretler kullânılır.

Âhenk i‘tibârıyla lisân-ı Sâmirînin lisân-ı ‘İbrânîden farkı: Birincisinde âhenk kelimâtın meftûh olması, yukârıya doğru edâ idilmesi ve ikincisinin ise meksûr olması ve âşâğıya doğru ifâde olunmasıdır. ‘Arabîden farkı ise Sâmirî kelimâtının

sâkil, ‘Arabî kelimâtının ise hafif olarak okunmasıdır. Meselâ lisân-ı ‘Arabîde (şê’nin) lisân-ı Sâmirîde (şânân), lisân-ı ‘Arabide (bakr) lisân-ı Sâmirîde (bâkâr) suretinde teleffuz olunur.

Lisân-ı Sâmirî’de (se, ha, zel, za, zı, ğayn) harfleri mevcûd değil ise de ba‘zı harfler üzerine nokta konulmak suretiyle bu harfler de tahrir idilebileceği içün lisân-ı ‘Arabîyi hurûf-ı Sâmirîye ile yâzmak kâbildir.

Sâmirîlerin sarf ve nahivleri ise muntazam bir suretde tedvin idilmişdir. Kavâ‘id-i Sâmirîyenin ilk temelî tâşını vaz‘ iden zamân-ı kadîmde (Kâhinu’l-‘Azzâr) olmuşdur. Bu zâtdan sonra (956) sene-i hicriyesinde vefât iden (Ebû Sa‘id es-Sâmirî) tarafından bu kavâ‘id-i müdevvine ikmâl idilmiş ve nihâyet (1197) sene-i hicriyesinde vefât iden (İbrâhim el-‘İyye es-Sâmirî) ise tamâmiyle ikmâl itmişdir.

Bu eserlere göre kelimât-ı Sâmirîye lisân-ı ‘Arabîde olduğu gibi (isim, fi‘il, harf) aksâmına münkasımdır. Bu aksâm da uzun kavâ‘idi hâvîdir **(sayfa 167).**

Sâmirî kavâ‘idinin müdevven olması hasebiyle ta‘limi de bi’n-nisbe sehil olmasına rağmen Sâmirîler bunâ ehemmiyet virmemekdedir. Binâen‘aleyh bu kâ‘ideler âncak birkâç kişinin (İbrâhim el-Kâhin), (Ebû Hasan el-Kâhin), (‘Umrân el-Kâhin)’in ellerinde dolâşmakdadır. Sâmirîlerin lisân-ı Sâmirî üzerine yâzılmış kitâbları vârsa da bunların kâffesi gayr-ı matbû‘dur. Birkâç Tevrât nüshası ile ‘akâîd-i diniyelerini ve ed‘iye-i manzûmelerini hâvî on iki kitâb, yirmi dokuz kadar fıkıh kitâbı, iki târih ki cem‘an yekûn elliye yakın kitâblarını burâda zikr idebiliriz.

Sâmirîlerin binlerce senelerden ârta kâlân servet-i lisâniyeleri âncak bundan ‘ibâretdir. Şimdiki hâlde ma‘bedin sâkin bir hücresinde ba‘zılarını istinsâh iderek pek vazi‘ bir fiyâtla sâtmakdan başka bir şey yâpâmâyân ‘âciz Sâmirîler içün bu kitâbların da bir teselli olduğuna kâîl olmalıdır. Yılda bir kere Sâmirîleri ziyâret idecek bir yâbâncının hâtrı içün ba‘zân bu kitâblar küşâd idilir. Ve o zamân lisân-ı Sâmirînin kelimât-ı metrûkesi bir müddet münzevî ma‘bedde yetim ‘akisler yâpâr ve nihâyet tekrâr solâr ve kurur. Zamân geçdikçe de bu hâlde kâlmak şartıyla bu lisân içün bir istikbâl tasavvur itmek bi’t-tâbi‘ muhâldir.

Hatta esnâ-yı ‘ibâdetde dillerde dolâşan iş‘âr-ı Sâmirîye ise bu ‘itibârla dinilebilir ki Sâmirîlerin bir vedâ‘nâme-i lisânesidir. Nerede de ise bu bitâb sesler

kısılacak ve bütün bu ufâcık du‘âlar birer mesthâne-i edebiyye hâlinde diyâr-ı san‘atın en mensî bir toprâğına gömülecekdir.

7-Edebiyât-ı Sâmirîye: Sâmirîlerin lisânı hakkında tedkikâtda bulunurken bizzât Sâmirîlerin pek yâşlı olduğunu ve milâd-ı ‘İsâ’dan birkâç ‘asır evvel mevcûd bulunduğunu zikr itmişdik. Fi’l-hakika bu zamânlara ‘âîd olmak üzre her milletde bulunması lâzım gelen ba‘zı âsâr-ı edebiyye-i ibtidâiyenin Sâmirîlerde de mevcûdiyetini kabul itmek zarûrîdir. Hâlbuki Sâmirîlerin elinde bulunân edebî ve târihî müellifât bize bu ciheti tenvir idemiyor. Denilebilir ki bu eserler de zamânın dest-i mahvında harâb olmuşdur. Bâ-husûs Sâmirîlerin evvelâ İsrâilliler, sâniyen Româlılar ile âralarında cereyân iden uzun ve kânlı mücâdeleleri düşünerek şarkılar, basit hikâyeler nev‘inden ba‘zı âsârın neden muhâfaza idilememiş olduğunu ta‘yin itmek pek âsân olur.

Sâmirîlerin muhâfaza itdikleri eserlerden istidlâl idildiğine göre Sâmirîlerin en eski eser-i edebîleri (Merka bin ‘Umrân el-Kâhin) tarafından yâzılmışdır. Bu i‘tibârla (Merka) Sâmirîlerin en eski bir şâ‘iri olmak lâzım geliyor **(sayfa 168).**

Merka’nın Şâm’da tevlid ve orâda vefât itmiş olduğu kabul idiliyor ise de târih-i velâdet ve vefâtı da ma‘lûm bulunmuyor. Ba‘zıları Merka’nın milâd-ı Mesihden (80) sene evvel ve ba‘zıları ise milâdiden (300) sene sonra doğduğuna kâîl oluyor. Üç yüz seksân senelik bir fark bu şâ‘irin hayâtından şübhe itdirebilecek ve eserlerinin de kendisine tesbitini ihtimâl hâline vaz‘ idebilecek bir mâhiyetde bulunuyor. Ma‘mâfih bu zâta nisbet olunân şi‘irlerin bin sahife kadar büyük bir yekûn teşkil itdiğine bâkılır ve bu âsârın da hâlâ büyük bir tehâlükle okunduğuna dahâ doğrusu terennüm idildiğine dikkat idilirse Merka’yı, Sâmirîlerin (Omiros)’u olarak telakkî itmek iktizâ ider.

Bu zâtın menşûr bir Tevrât şerhî de vâr imiş. Diğer eserleri ise du‘â kitâbları, bâyrâmlara ‘âid târihiyeler vesâiredir ki bunların kâffesi manzûmdur. Evvelce beyân itdiğimiz vechle bine yâkın büyük sahifenin her birinde otuz beyit olduğunu hesâb idersek bu zâtın eserleri otuz bin beyite bâliğ oluyor dimekdir. Bütün bu eserlerde de derin bir ‘aşk-ı ilâhî meknûz itmiş. Fi’l-hakika Sâmirîlerin târihçe-i hayâtları bir silsile-i âlâm ve mesâib olduğu içün her Sâmirînin hudûd-ı mâddiyâtı âşarak ruhûnu musikî-i ma‘neviyâtla telziz itmesi pek tabi‘idir. Bu hâl (Merka)’nın eserlerinde tezâhür itdiği gibi Merka’yı okuyân Merka’nın eserlerini binlerce seneler muhâfaza

iden Sâmirîlerin şahıslarında da pek bâriz bir şekil âlıyor. Dünyânın günâ gün ızdırâblarından kâçarak ma‘bedlerinin âgûş-u yetimânesine kâvuşân Sâmirîlerin şi‘irleri ve o şi‘irlerdeki tevekkül-i bitâb kendileri içün ne büyük bir tesellidir. ‘Aynı hislerle çârpân yüreklerden Merka’nın sesi bir mikdâr cerihaları teşfiye iderek sünûh ider. Esâsân Merka’nın bütün şi‘irleri mâtemle yânân kalbler içün bir zülâl-ı şifâ ve yoksulluklardan nâ-tüvân kâlân sineler içün de bir ümid-i rehâ oluyor. Merka dâimâ Allah’a hitâb ider:

---**Münâcât**---ından---

‘Âbude dâlâmâ Helleven yastâ ked

Helâhün hedze keskâyi Mârun he datâhebe biye.. elh

(Merka bin ‘Umrân)

“’Arabça Mukâbili”

Yâ mebde’ül-‘âlam ilehu yescid

İlehu’l-ezkiyâ-i rabbü’l-tâibîn

Sâmirîler bir âğızdan “Ey mebde’ü’l-‘alem! Sen secde idilecek bir ilahsın. Ehl-i salâhdan olânların ve tövbe idenlerin rabbisin” diyerek münâcâtda bulunurlarken bütün ruhlar birleşir **(sayfa 169).** Ve cümlesi yine (Merka)’yı hâtırlâr ve vâcib-i evvelceden sıfât-ı samedâniyesini zikr itmeye bâşlârlar:

---**Tevcid**---inden

Bârâşed hem dintâ Şârâ tevbeke he keskebe hiye

Bâmeştû kâzer attâ Milelin selkî biryân …elh

(Merka bin ‘Umrân)

“Arabça Mukâbili”

El-bidayetü’l- medine elleti hal cevdek fihâ

Fi’l-‘adem-i zer’et kelimât ve nebet halâik

“Tercümesi”

“Bidâyet (ezel) öyle bir beldedir ki senin cevdin orâda tecellî itdi. Yoklukda (‘adm) kelimeler zer‘ itdik, bütün insânlar yetişdi (nemâ buldu)”

(Merka) bu tevcidinde cenâb-ı Hakk’ın ezelden beri mevcûd olduğunu ve kâînâtı yokdan vâr iylediğini ve hilkat-ı kâînâtın emr-i rabbânisi ile olduğunu pek vâzîh söylüyor.

Merka’nın bunâ müşâbih pek çok eserleri bulunduğu gibi Beni İsrâil’in zamân-ı felâketlerine işâret iden eserleri de mevcûddur. Şu birkâç mısrâ‘ onu gösterir:

---Târihiye---

Muşâb Beşirail ve ebu tememe

Ra‘mises hiye muşâbu tememe

Kâm mesfârâ ‘âsâ bu tememe

Hi mukâhü bu tememe

(Merka bin ‘Umrân)

“‘Arabça Mukâbili”

Mesken Beni İsrâil ve ebâuhum

Ra‘misis hîye meskenihim

Cem‘ ‘aded muzâyıkatihim

Hi evcâ‘uhum

“Tercümesi”

“Beni İsrâil ve bâbâlarının meskeni, (Ra‘mses)’in bulunduğu mahaldir. Beni İsrâil’in çekdikleri sıkıntılar ve ızdırâblar bu kelimenin delâlet itdiği ‘adedlerde mündemicdir” **(sayfa 170).**

Bu manzûmede Ra‘mses kelimesi, ebced hesâbıyla beni İsrâil’in dört yüz otuz senelik bir zamân felâketine işâret oluyor. Ve’l-hâsıl (Merka) Sâmirîlerin ruhunu okşâyacak eserler vücûda getirmek ve muvaffak olmak i‘tibârıyla şâyân-ı kayd ve tezkârdır.

Bu zâtdan mâ‘adâ târih sırasıyla en meşhûr Sâmirî simâlarından biri de (‘Umrâm Dâre)’dir. Bir rivâyete göre bu zât, Merka’nın bâbâsı imiş. Fakat kavl-i sahihe nazarân Merka’nın ahfâdındandır. (‘Umrâm) da Şâm’da tevlid itmiş ve yine mahall-i mezkûrde vefât itmişdir. Merka’dan sonra Sâmirîlerce en ziyâde okunân şâ‘ir (‘Umrâm)’dır. Bu zâtın Cum‘a irtesi (Şebât) du‘âları ile oruç du‘âları nâmı tahtında manzûm eserleri vârdır. Bir kısım âsârı da menşûrdur. ‘Umrâm’ın şahsiyet-i şâ‘irânesi, Merka’ya yâkındır dinilebilir. Bu zâtın eserleri de fikrî ve dinidir.

---Tevcid---inden

Meydelât helâ eylelâ ‘âd

Lâ ‘âlem ela dile

Lâ yastâ ked elâ el-kedle…elh.

(‘Umrâm)

“ ‘Arabça Mukâbili”

Min haysu leyse ilehu’l-evâhid

Lâ hulûd illâ lehu

Velâ yescid illâ li-kibriyâihi

“Tercümesi”

“Cenâb-ı Hak’dan başka Allah olmadığı gibi Cenâb-ı Hak’dan mâ‘adâsı içün de bekâ yokdur. Zât-ı kebriyâsından başkasına da secde idilmez.”

Diğer ---**Tevcid**---inden

Attâhü ‘âbude dâlâmâ âdelâbed

Eyden mâlen yâkel kâhü bâdek ‘âbed

(‘Umrâm)

“’Arabça Mukâbili”

Ente hû mebde’ü’l-‘âlam bi-ğayr-ı yed

Eyne mâlik yakdir kâf‘âlüke yef‘al

“Tercümesi”

“Sen ‘âlemin mübdi‘isin, halıkısın, fakat senin içün en tasavvur idilmez hângi bir mübdi‘ vârdır ki senin icrâsına muktedir olduğunun ef‘âlinin ‘aynını vücûda getirsin?”

Bunâ müşâbih ‘Umrâm’ın uzun tevcidleri mevcûddur. Fakat ba‘zıları rubâ‘î şeklindedir **(sayfa 171).**

----Rubâ‘î----lerinden

Heyi heşâr, heyyâyeyi

Âita lâmiyâz ve âta heyiyi

Ve yeyâ külâlâk time dutaheyi

Ve âttâ’ây âtidâk heyi heşâr heyi

(‘Umrâm)

“‘Arabça Mukâbili”

Ezelî, ebedî kâne ve yekûn

Küntü leyse min ibtidâî ve’l-ân tekûn

Ve’l-kudretu leke temyit ve tahyî

Ve ente hay lizatike yâ ezelî yâ ebedî

“Tercümesi”

“Cenâb-ı Hak ezelî ve ebedîdir. Ezelden beri mevcûddur. İle’l-ebed bâkî kâlacakdır. Ey Allah senin evvelin olmadığı gibi ahirin de yokdur. Kudret hep senindir. Dilediğini ihyâ idersin. Sen ey ezelî ve ebedî olân Cenâb-ı Hâk! Bizâtihi sen!”

Görülüyor ki (‘Umrâm)’ın da eserleri ser-âpâ bir lehçe-i fikriyeye mâlikdir. Bu iş‘âra şebih olmak üzere Sâmirîlerden (‘Abdullah el-Nakâ), (Ebu’l-Gavs), (İbn-i Menir) nâm zâtlar mevcûddur ki bunlar da Şâm’da medfûn şu‘arâ-yı kadîmedendir. Sâmirîlerin yeni şâ‘irlerine gelince onlar da (Şeyh Müslim), (Şeyh İbrâhim el-‘İyye) dahâ evvel ismi geçen (Gazâl el-Kâhin), (Hızır el-Kâhin) en meşhûrlarından sâyılır. Bâ-husûs (900) târih-i hicrisinden sonra vefât iden (Muttâne el-Mısrî) ya‘ni (‘Atiyü’l-Mısrî) nâm-ı Mısırlı şâ‘ir, felsefi ve fikri eserlerden mâ‘adâ garâmî ba‘zı pârçâlar vücûda getirmiş ve Sâmirîler’de Gazel tarzını ihdâs itmişdir. Bu gazel Muttâne’nindir:

---Gazel---	**"'Arabça Mukâbili"**
'Âşâ kânkaşi bân	'Aşket nefsî bike
Ve ey iylek neksef ille bâb	Ve enâ ileyke hâviyü el-kalb
Dâl evliyet yedi meşeş kât	Fakir ve leyse yedey tâile
Hühü âssu bâb	Ve huve'l- muhit
Ve kumâm merâk	Ve'l-vâkıf min ba'id
Ve leytelî 'âzâr masfâ âssu bâb	Ve leyse lî mu'in kadarü'l-muhıi
'Adhün yekum hemmimâr	Hatta en yakûmu'l-kelâm **(sayfa 172).**
Mimâr ve niyâ küdak	Kelâm ve havâsehu şed (cemi')
Mâhehümer lâdeneni	Mâzâ ekûl
Mâide bine ramâh satadak	Ve mâ etekellem ve mâ i'tezir…

(Muttâne el-Mısrî)

"Mealen Tercümesi"

"Ruhum sanâ 'âşık oldu. Kalbim de sanâ merbûtdur. Fakat ben 'âcizim. Sen ise zî-kudretsin. Senin iktidârında bir mu'yinim ve bir tâkatim yok ki sanâ 'arz-ı merâm ideyim."

Ma'mâfih şunu da zikr idelim ki Sâmirîler 'umûmiyet i'tibârıyla ve tarz-ı hayâtları icâbından olarak bu eserlerden ziyâde evvelce beyân itdiğimiz manzûmelere merbûtdurlar.

Sâmirîlerde eserleri mevcûd şâ'irlerin 'adedi otuz kadarmış. Ma'mâfih bir 'asır kadar bir zamandan beri Sâmirîce eser-i edebî vücûda getirilmemişdir. Dimek oluyor ki Sâmirî edebiyâtında, hayât-ı milliyesinde olduğu gibi pek vâzih bir devr-i sükût ve izmihlâl hüküm-fermâ oluyor.

Esâsân aksâm-ı edebiyyeden âncak "lirik" ***"Lyrigue"*** rubâbî eserler ve kısmen de "didaktik" "***Didactigue"*** âli pârçâlardan mâ'adâ eserler bulunmâdığı içün edebiyât-ı Sâmirîye pek mahdûddur. Bu nev' edebiyâtlarda ne dâstânlara ne de

temâşâlara tesâdüf idilmiyor. Sâmirîler içün halk eserleri olmak üzere kâîlleri gayr-ı ma‘lûm ba‘zı ninniler ve darb-ı meselleri mevcûd ise de şarkılar mefkûddur:

---Ninni---lerden	**“ ‘Arabça Mukâbili”**
He ‘âten heye kafar	Yâ ‘aris yâ celil
Sâlâmek busen mâner	Vicheke kandil münir
Hellüvven lâk yâher	Allahu leke yâ nir
Ye lebişek kâbûd ve tağâher	Ve yelbiseke vukâr ve iclâl

“Mealen Tercümesi”

“Ey şânlı delikânlı senin yüzün bir kandil kadar münevverdir. Tânrı seninle berâberdir. Sanâ Cenâb-ı Hak vakâr ve iclâl bahş itsin.”

Sâmirîlerin durûb-u emsâli ise pek çokdur. Bunlardan birkâçını zikr idelim:

---Durûb-u Emsâl---den

1-Lâtukâ ‘attatûk tife nümek minnek **(sayfa 173).**

“’Arabça Mukâbili”

Lâte‘izzeni hatta ta‘izze nefseke minke

“Tercümesi”

“Kendi nefsine levm itmedikçe başkasına levm itme”

2-Vehyiyâmem iyk ârate lâdamâ lâted dâhü

“‘Arabça Mukâbili”

El-eyyâm misil hablî, telüddde mâlâ ta‘lemahu

“Tercümesi”

“Günler doğuracağını bilmeyen gebeler gibidir.

3-Lat‘â ‘akârâ mâiylelâ le hekab”

“ ‘Arabça Mukâbili”

Leyse daykatün ‘azimetün ille veleha ‘âkıbe

“Tercümesi”

“Büyük bir ızdırâb yokdur ki nihâyeti bulunmâsun”

Bu durûb-ı emsâle müşâbih ve Sâmirîlerin hâlet-i ictimâ‘iye ve ruhiyeleriyle âz çok ‘alâkadâr eserler yüzden fazla imiş. Edebiyât-ı Sâmirîye hakkında bu suretle bir hülâsa elde itdikden sonra birâz da sanâyi‘-i nefîsesini mevzû‘-ı bahs itmek fâideden hâlî değildir.

8-Sâmirîlerde Sanâyi‘-i Nefîse: Sâmirîlerin edebiyâtına nisbetle sanâyi‘-i nefîsesi hiç müsâbesindedir. Bunun sebebi de evvelâ heykelsâzî ve resim husûslarındaki dini memnû‘iyetdir. Sâmirîler, Bâbil’de bulunurlarken evvelce zikr itdiğimiz vechle putperest idiler. Hatta arz-ı Sâmirî’ye intikâl iden beş kabilenin âyrı âyrı putu vârdı. Böyle bir zamânda kendilerinde kıymetdâr heykeller, ma‘bûdların bulunduğuna kâîl olmak muktezidir. Fakat arz-ı Sâmire’de ikâmet ve diyânet-i Museviyeyi kabul itdikden sonra --putperestlik ‘aleyhindeki-- bu dinin mukteziyâtını bütün ma‘nâsıyla ifâ itmek icâb idiyordu. Ve o târihden beri Sâmirîlerde ârtık ne bir heykel ne bir levha kâlmâmışdı. Bu günki günde ne ma‘bedlerinde bir heykele bir levhaya tesâdüf itmek kâbil olâmâz. Nâsıl ma‘bedlerinin divârı beyâz bir kireçle bâdâna ile sıvânmış ise evlerinde de ‘aynı hâl ve ‘aynı ziynetsizlik mevcûddur. Fakat garibdir ki menkûşât ve mahkûkât içün dini bir memnû‘iyet **(sayfa 174)** bulunmâmağla berâber bu cihetlerden de Sâmirîlerin elinde mâziden muhâfaza idilmiş eserler kâlmâmışdır. İhtimâl ki bunları da birer vâzi‘-i mukâbil ile ellerinden çıkârmışlardır. Evvelce bahs itdiğimiz kadîm Tevrât’ın ma‘denî üstüvâneleri üzerindeki nakışlar bi-şübhe pek kıymetsizdir.

Ma‘mâfih Sâmirîlerden ba‘zı gençlerin mütemâdî bir resim meşgâleleri vârdır ki bundan birâz bahs itmek isterim. Sâmirîler, Museviyete ‘âid târihî ‘ana‘nevî ne kadar mukaddesâtları vâr ise bunları bir levhada cem‘, renkli kalemlerden ve ba‘zân sulu boyâdan istifâde iderek tersim iderler. Vücûda getirdikleri levhalar hemân hemân biri birinin kopyasından ‘ibâret olub bunlar da bir san‘at ârâmak beyhûdedir. Ma‘mâfih bütün sâdelik ve ibtidâiliğine rağmen onda nazarı okşâyacak bir garâbet mevcûddur.

Orta derecede bir resim kâğıdının etrâfında âltmış ‘aded şebih-i münharif tersim idilmiş ve şebh-i münhariflerin önünde ufâk çizikler çizilmişdir. Bu şebh-i münharif muhtelif renklerle telvin idilmişdir ki bunların hey’et-i mecmû‘ası ‘âdetâ levhanın bir çerçevesini teşkil itmekdedir. Bu levhanın yârısından ‘itibâren kısm-ı fevkânisinde birbiri dâhiline geçmiş üç renkli müstatil vârdır. Müstatil hâricinin de bir tâkım hudut ve işârâtdan ‘ibâret istitâleleri mevcûddur ki bunlar da çerçevenin hudûduna kadar yâkınlâşır. Müstatil dâhilinin merkezinde ise âçılmış bir kitâb hâlinde bir resim mevcûddur ki bu (Tâbutu’l-‘ahd) imiş. Bunun üzerinde (Tuyûr) ve (Kerubyûn) resimleri, kitâbın her iki yânında ise yâprâksız birer dâllı budâklı âğâç hâlinde Hazreti Musâ’nın ve Hazreti Hârûn’un ‘asâları ve müstatiller ârasında hademenin isimleri mersûm ve muharrerdir.

Levhanın tâm orta yerinde ise sâğdan sola doğru yâprâksız bir tut âğâcına şebih zeytun yâğı kandilleri birkâç mâsa dahâ sonra birkâç buhûrdân, buhûr mahallî ve en son tarafda ise bir sofra mahalli mevcûddur. Levhanın yârıdan i‘tibâren kısm-ı tahtânisine gelince bu kısım bir münhanî ile kubbevârî çevrilmişdir. Bu münhanî dâhilinde (Bâbü’l-Kudüs) kâhinlerin cübbeleri, yine bir buhûrdân, bir çamâşır leğeni, bir ibrik resmî münhaniye mümâs olacak bir suretde yân yâna ve sâğdan sola doğru dizilmişdir.

İkinci sıralarda ise kurbân zamânında müsta‘mel bıçâk resmî, kurbân mahallî, dahâ âlt kısımda (nefîr) resmî (nefîrcilerin isimleri) birkâç tencere, birkâç çömlek ve kurbân debhî âletleri yine sıravârî dizilmişdir.

Sâmirîlerde kimbilir kâç yüz veyâ kâç bin seneden beri resim idile idile batından batına intikâl **(sayfa 175)** iden bu levhanın hâl-ı hâzır bir fikr-i san‘atla tersim idildiğine kâîl olmâmalıdır. Bu da mu‘ayyen bir kârşılık mukâbilinde hemân ithâf idilir. Garbın uzâk mahallerinden gelen seyyâhların şerefine yâpılân bu levhanın da cüz’î derecede olsun bir terakkîye nâmzed olacağına inânmâmalıdır. Dahâ yüzlerce sene tersim idilse de bu Sâmirîlerin hâtrına gelmez.

Sâmirîlerde resim ne kadar ibtidâi bir hâlde kâlmış ise raks da musikî de o nisbetde nemâ bulmâmışdır. Mi‘mâriden bahs itmek dahi sâfdurûnluk olur.

Evvelce Sâmirîlerde kendilerine mahsus şarkıların bulunmâdığını zikr itmişdik. Burâda beste nâmıyla da bir şeyin bulunmâdığını ‘ilâve ideceğiz. Her ne kadar Tevrât’dan mezkûr olduğuna göre Hazreti Hârûn’un hemşiresi Meryem

tertilât-ı diniyeyi def ile ve rübâb ile edâ itmiş ise de Sâmirîlerde bu târihden sonra musikînin nemâ bulduğunu gösterecek bir vesika-i târihîyeleri yokdur. Sâmirîlerde hâl-ı hâzırda ne bir âlât-ı musikîye vârdır ne de musikîye vukûfu olân bulunuyor. Ma‘mâfih dini du‘âlarda ve esnâ-yı salâtda Sâmirîlerin bir âğızdan tekrâr itdikleri manzûmelerde ve surelerde kendilerine mahsus kesik ve fakat yeknesak bir tecvidleri vârdır. Ba‘zân gâyet kâlın bir âhenk alân bu tecvidde bir incelikden ziyâde ve hatta bir kâbâlık mevcûddur.

Fakat Sâmirîler bu âğır âhenk muvâcehesinde pek büyük bir incizâb duyuyorlar. Zevk-i sem‘ilerinin tekmil itmediğine delâlet iden bu hâlin tabi‘iliğini işâret itmeye lüzûm yokdur. Ma‘mâfih her dürlü yoksulluklara ma‘rûz kâlân bu millet içün de bu kadarı kâfidir. Onlar bu zanla da kanâ‘at ider ve (küll hâl yezûl) ‘ibâresini tekrâr iderlerken gufrân-ı samedâninin âncak kendilerine ‘âid olâcağını düşünür. Ve bunâ bütün imânlarıyla i‘tikâd iderler.

6-NÂBLUS MERKEZ KAZÂSI

1-Nâblus Havâlisinde: Nâblus’un sâlhûrde ve meşbû‘ kitmân-ı simâ-yı hacerisini terk itmek zamânı gelmişdir. Ârtık Sişem Vâdisinin boğucu havâsına tahammül idilmiyor ve bir ân evvel bu kesif, bu nâ-tûvân muhitden tebâ‘id itmek ihtiyâçları bir nisbet muzâ‘ife ile tezâyid idiyordu. Kendi kendime diyordum ki: Eğer bu tâşlar pek kıymetdâr hâtırât-ı mâziye ile tetvic itmeseydi ve eğer târih bütün servet-i ruhâniyesini bu mütevvekkil ve esrâr-âlûd hâkk-ı kudsiye bahş iylemeseydi o zamân tâşdan ve toprâkdan ‘ibâret olân bu yerler ne kadar ebkem ve bi-me’l olacaklardı?... **(sayfa 176).** Hâlbuki yâd-ı mâzinin ithâf ideceği sa‘âdet-i hayâliye ile âgûş bâguş bu ihtiyâr ufukların havâ-yı mütedeyyinini katre katre nevş itmek ne büyük bir zevkdir. Sırf şahsiye-i târihîye muvâcehesinde bir seyâhat-ı fikriyeye tevdi‘-i nefs itmek ve bütün bu vâdilerin, bu dâğların, pınârların fevkında ‘asr-ı dide bir hulyâ-yı pir-sükûne dâlmak ne kadar büyük bir tesellidir.

Nâblus’un dâhilinde bulunduğum hâlde bi-şübhe Nâblus’da yâşâmadığıma kanâ‘atim vârdı. Nâblus’un inhâ-yı ‘umûmiyyesine hâkim olân Almân Otelinin yüksek bâlkonundan beldeyi temâşâ iderken sabâh güneşinin yâldızları içinde (Flâviyâ Niyâpolis) bugün her zamândan fazla şâyân-ı nazar görünüyordu. Bâ-husûs tâ kârşıda (El-‘Aybâl) Dâğı mütevekkil yükselirken ötesinde berisinde dâğılân esbât-ı Beni İsrâil’in hây ve hûy şatâretini gözlerimle görüyor, Rubân ***(Ruben),*** Ca‘d ***(Gad),***

‘Aser ***(Aser)*** Zâbulon ***(Zabulon***) Dân ***(Dan)*** Neftâli ***(Neptali)*** sıbtlarının bir teslimiyet-i müştereke ile Rabb-ı kelime yükselen (Âmen) sadâlarını kulâklarımla işidiyordum. Ve bunların bütün ufukları sârân nidâları kârşıki dâğda Gârizim’de ‘akisler yapıyor, orâdan da kudsî cevâblar âlıyordu. Ba‘zân Simeson ***(Simson)*** Levi ***(Lévi)*** Yehudâ ***(Juda)*** İssâhâr ***(Jsssachar)*** Yusuf (***Joseph)*** Benyâmin ***(Benjamin)*** sıbtlarının müşterek bir sesle mutâva‘atkârâne âmen didiklerini duyuyorum. Bunu müte‘âkib bütün cema‘at-i İsrâiliye ***(Josué)***’nın Hazreti Yuşa‘ın bir işâretiyle dâğılırken erkek, kâdın, büyük, küçük çocuklar birbiriyle musâfaha idiyor. Büyükler tekbir getiriyor. Âhenkdâr sureler terennüm idiyor ve Rabb’ın eltâf-ı nâ-mahdûdesine kârşı bütün yürekleriyle a‘lâ-yı şükrân idiyorlardı. O zamân semâdan gufrân-ı samedânî dökülüyor ve bütün bu tâife-i ‘İbrânîye karîn-i en‘âm oluyorlardı.

Otelin önünde âta binerek (Tarîkü’ş-Şarki)’yi ta‘kib iderken zihnim hep ‘İbrânîlerle meşgûl idi. Birâz sonra sol tarafda makbereyi, sâğda kışla ve ‘Aynü’d-Defneyi mübhem bir gölge hâlinde terk idiyorum. Şimdi Sişem Vâdisi vâsi‘ bir ovaya âçılıyor ve arz-ı Ya‘kub ***(Champ de Jacob)*** Gârizim’in eteklerinde bütün vüs‘at ve ‘azametiyle ‘arz-ı vücûd idiyordu. Düşünüyordum:

Bu yerler ne kadar zengin hâtırât ile meşbû‘ idi? Orâdan esen kudsî rüzgârlardan, pırıl pırıl âkân gümüş sulardan bitâb-ı tevekkül sine-i güşâ‘anberin toprâklardan sergüzeştlerini sordum, ânlâtdılar ve didiler ki:

“Hazreti İbrâhim (Harrân) arâzisini terk itmiş Ken‘ân Yâylâsına gidiyordu. Burâdan **(sayfa 177)** geçti ve sâldide bir âğâcın önünde haymesini kurarak bütün efrâd-ı ‘âilesiyle bütün ma‘iyetiyle berâber bir mikdâr kâldı. Burâda samim kalbinden itdiği du‘âlar mazhar-ı kabûl oldu. Ve Cenâb-ı Hak, bu arâziyi Âlen’e va‘d itdi. Seneler geçdi. Nihâyet Hazreti Ya‘kub bir beriyyetü’ş-Şâm’dan gelirken bu yerlerin kurbunda kâîn (Sâlem) kasabasına uğrâdı. Orâlarını sâtun âlınca bu yerlere (Arâzi-i İsrâil) dinildi.”

Güneş, arz-ı İsrâil üzerinde mütemâdiyen yükseliyor. Kızgın ziyâlar ortalığı yâkıyordu. Yolda Nâblus havâlisinin sâkînleri gelub geçiyor ve güneşden kızârân simâlarıyla kadîm Sişemlilerin ahfâd-ı mevkı‘iyesi olduklarını hâtırlâtıyorlardı. Onların nazarlarında ne derin ma‘nâlar mündemicdi. Güyâ parmaklarıyla bu toprâklara işâret iderek “Ya‘kub’un kızı Dinâ ***(Dina)***’yı dedelerimiz, Sişemliler burâlardan alub götürdiler.” dimek istiyorlardı. Ve ben bütün bu mâziyi zihnen

yâşıyordum. Evvelâ Ya‘kub’un heyecânını, Sişemlilerin ‘inâd ve ısrârlarını, nihâyet Dinâ’nın karâr-ı mes‘ûdîni birer sahne hâlinde temâşâ idiyordum.

Bir müddet sonra (Balâta) köyünün kârşısına gelmişdik. Latif bir menba‘ın kenârında durduk. Köyün muhtârları kasabanın zavâllılığından, fakr-u ‘irfân ve sefâletinden bahs iderlerken ben bu muhitin fevkında yaşâmak ve âncak mâziyi der-âguş itmek ile meşgûl idim. Hazreti Ya‘kub’u düşünürken burâlarda âçdırdığı kuyu hâtırıma gelmişdi. Gözlerimle onu ârâşdırıyordum, bir müddet sonra yolumuza devâm itmişdik. Sol tarafda beyâz ve yeni bir kasaba gözükdü. Yolda tesâdüf itdiğim çıplâk âyâklı bir yâvrudan sordum. Ma‘denî ve ince bir sesle (‘Asker) diyince İncilin rivâyetini tahattür itdim. Fi’l-hakika Bîr-i Ya‘kub mevkı‘i ***(Sichar)*** Sişâr civârında idi. Kadîm Sişâr’ın bu kadar yeni bir şekilde bulunacağını hiç düşünemiyordum. Burâda da pek âz bir zamân kâldıkdan sonra sâğa doğru Gârizim istikâmetinde yol âldık. Birâz sonra Bîr-i Ya‘kub ***(Luits de Jacob)’***a muvâsalat itmişdik.

Bu kuyunun üzerinde Rum Ortodoks cemâ‘ati tarafından inşâ idilen manâstırın dâhiline girerken dimâğım hâtırât-ı ‘İseviye ile meşhûn idi.

Sâldide bir râhib yânıma yânâşdı ve dâima seyyâhına hitâb iden titrek bir sesle didi ki:

“Burâsı Bîr-i Ya‘kub nâmıyla ma‘rûfdur. Biz Hristiyânlar burâya (Bîri’s-Sâmirîye) de diriz. ‘Ahd-ı cedidde Kıssatü’s-Sâmirîyeyi ***(La Samaritain)***’i elbette okumuşsunuzdur. Muhlis, ‘âlem-i Yahudiyeyi terk iderek Gâlile’ye geldiği zamân bir gün yorgun ârgın ma‘iyetiyle birlikde burâdan geçmiş, kuyu kenârında oturmuşdu. Ârkadâşları ise yemek tedârik **(sayfa 178)** itmek üzere şehre, Sişem’e inmişlerdi. O esnâda Sâmirîyeli bir kâdın su doldurmak üzere geldi. Hazreti Yesu‘ “banâ su virde içeyim” didi. “Sen bir Yahudisin, nâsıl oluyorda benim gibi bir Sâmirîyeliden su istiyorsun? Bilmiyor musun ki Yahudilerle Sâmirîler birbirleriyle ihtilât itmezler.” Cevâbını âlınca “‘Atiye-i ilahiyeyi bileydin ve banâ su virde içeyim diyen âdamın kim olduğunu ânlâyaydın ondan sen su isteyecekdin ve o da sanâ bir âb-ı hayât bahş idecekdi..elh dimişdi (Yuhannânın incili fazl-ı râb‘).

Râhib, büyük bir ‘aşk-ı dini ve bir harâretle İncil’in rivâyetini okur gibi söylüyor. Ve kendisinden de belki hâşiyeler ‘ilâve idiyordu.

Yesu‘un “Bu sudan içen yine susâr fakat benim suyumu içen aslâ susâmâz.” Hitâbı hâlâ kulâklarımda ihtizâzlar yâpârken kilisânın dâhiline girdim. Râhib, meş‘aleler yâkarak kuyuya sârkıtdı. Bâşımı uzâtdım. Kuyunun içine birkâç yıldız düşmüş gibi idi. Meş‘aleler o kadar dil-rubâ görünüyordu. Târihî sudan virdiler, içdim. İ‘tirâf ideyim ki rahik-i târih bütün mefkûremi ârtık bi-hoş itmişdi. Zeytun dâllarının içinden geçerek kilisâdan ve manâstırdan tebâ‘id iderken humûle-i mâziyeyi tâşıyamayacak kadar yorulmuşdum. Şimdi sol tarafda Cebelü’t-Tur’un zirvesi yine ‘aynı lâkaydî ile banâ nigahbân oluyor ve Nâblus’a kadar beni teşyi‘ idiyordu.

2-Nâblus Merkez Kasabasının Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi

(1)-Mevkı‘ ve Nüfûs: Nâblus livâsının müntehâ-yı cenûbisinde kâîn olub şimâlen Cenin kazâsıyla, şarken Havrân ve Ma‘ân, cenûbân Kudüs-ü Şerif sancâklarıyla ve garben Beni Sa‘b kazâsıyla muhâtdır. Bütün kazânın mecmû‘ nüfûsu 27696’sı zükûr ve 28882’si inâs olmak üzre (56575)’dir. [43]

Merkez kazâsına merbût kurâ	‘Aded	Hâne
	96	7127

Zükûr	İnâs		Kurâ
10762	10471	Cemâ‘in nâhiyesi resmî nâhiyedir.	45
08189	07875	Meşârik-i ‘Anâvî nâhiyesi gayr-ı resmî	29
04564	04280	Vâdiyyü’ş-Şa‘ir nâhiyesi gayr-ı resmî	15
04178	04255	Meşârık-i Cerâr nâhiyesi gayr-ı resmî	07
--------	--------		------
27693	28884 [44]	**Yekûn**	**(sayfa 179).** 96

1299 senesinde bütün livâ dâhilinde tahrir-i nüfûs mu‘âmelesi icrâ idilmiş ise de neticesini elde itmek evrâkın kârmakârışık ve gayr-ı musannef olmâsından nâşî ‘âdetâ müstehildi. 1321 senesinde dahi ikinci bir tahrir dahâ yâpılarak nüfûsun 14 bin kadar tezâyid itdiği tezâhür itdi. 1328 senesinde yâpılân üçüncü tahrirde tezâyid-i

[43] Kazânın mecmû‘ nüfûsu, **56578 o**lmalıdır.
[44] İnâs yekûnü, **26881** olmalıdır.

nüfûs mikdârı 1200 kadardır. Son 1331 senesinde (1231) tevlid ve (1859) kadar vefiyât vukû‘ bulmuş ve 1329 senesinde bütün kazâda 851 kadar çocuk doğmuşdur. 1330 senesinin nüfûs kuyûdâtı şâyân-ı dikkatdir. Tevlidâtı 1479’a kadar fırlatıyor ki bunun da sebebi târih-i mezkûrde mektûmların ‘afvu i‘lân idilmiş idi. 1329 senesinin vefiyâtı 598 ve 1330’unki 1271 râddesinde olub işbu erkâm ârasındaki ‘adem-i nisbet nüfûs kuyûdâtına olân ihtimâmın ne derece ciddiyetden uzâk olduğu bâliğan mâbaliğ-i izâha kâfidir.

(2)-Mevâkı‘-i Târihiye: Gârizim ve ‘Aybâl Dâğları - Nâblus Vâdisini teşkil iden iki dâğdan Gârizim veyâhud Cebelü’t-Tur (860 m.) büyük terrâce hâlinde olub müntehâ-yı şimâlisinde ağleb ihtimâl Bizâns İmparâtoru Custinyân zamânından kâlma kuleli ve fakat harâb bir kal‘a müşâhede olunmakdadır. Yâlnız kal‘anın bir buçuk metre sahnındaki divârları tarz-ı inşâlarından dahâ eski bir devr-i târihîye ‘âid oldukları zan olunuyor. Kal‘anın birâz cenûbunda eski divâr ve havuz dahi bulunmakdadır.

Sâmirîlerin iddi‘âsına göre büyük terâçenin ortasında vaktiyle inşâ itdikleri ma‘bedden kâlma büyük bir kayâ dahi müşâhede olunmakdadır. Esâsân Gârizim Dâğı üzerinde vaktiyle birçok evlerin inşâ idildiği terâçenin ötesinde berusinde müşâhede olunmakda olân âsâr-ı kadîmeden istidlâl olunabiliyor. Cenûb-i şarkî köşesinde Hazreti İbrâhim’în Hazreti İshak’ı kurbân itmeğe me’mûr idildiği iddi‘â olunmakdadır. Gârizim Dâğının tepesinden gayet güzel manzar müşâhede olunuyor. Şarkda ufâk ufâk tepeciklerle muhât *Mâhna* Ovâsı, ‘Asker, Kefr Kalil, *‘Azmut,* Sâlem, Beyt Decn, Rucib, ‘Avreta köyleriyle berâber dahâ uzâkda Gâlâd Cebeliyle bunâ hâkim olân Evşâ Dâğı gözükür. Cihet-i şimâliye manzarasını ‘Aybâl Dâğı kapâmakda olub bununla berâber Cebelü’ş-Şeyh uzâkdan tefrik olunabilmekdedir. Şimâl-i garbide havâ iyi olduğu sıralarda Kermel Dâğı müşâhede olunur.

‘Aybâl veyâ Selimiye Dâğı (938 m.) Nâblus’un cihet-i şimâliyesini kâplâmakda olub tepesinden müşâhede olunân manzara, Gâriziminkininden genişdir. Dâğın tepesinde durân bir âdam, Kermelden i‘tibâren Celbû’ Dâğına kadar bütün Gâlile cibâlini müşâhede itdikden başka dahâ uzâklarda Cebelü’ş-Şeyh ile berâber Safed kasabasını dahi görür. Bahr-ı Sefid sevâhili, cihet-i garbiyede **(sayfa 180)** ve Havrân Dâğları cihet-i şarkiyede tefrîk olunabiliyor. Birâz şimâlde ve bir tepe

üzerinde eskilerin Tirze tesmiye itdikleri ve bir müddet içün vaktiyle Yahudilerin şimâlde te'sis idilen hükümete pâyıtaht ittihâz iyledikleri Tulûze köyü mevcûddur.

Bîr Ya'kub Manâstırı - 'Ana'nât-ı Nasrâniyeye göre Hazreti 'İsa ('Aleyhi's-selam.) vaktiyle 'Asker köyü Sâmirîlerinden bir kâdına ve müehhirân Nâblusdaki Sâmirîlere icrâ-yı va'z itdiğinden Hristiyânlarca bu mahal mukaddesdir. Rivâyete nazarân Hazreti Ya'kub, 'âilesiyle berâber El-Cezire'den arz-ı Filistin'e doğru hicret iderken Cenin kazâsı dâhilinde vâkı' Sâlem köyü önünde tevakkuf iderek burâda (Sicem)'in bâbâsı (Hemor)'dan arâzi sâtun âldı. Sonra Sâlem köyü ile Nâblus kasabası ârasında ve bu son şehirden yârım sâ'at mesâfede bir Allah ma'bedini inşâ ve bir kapu hafr itdirdi. Manâstırın vech-i tesmiyesi budur. Hazreti Ya'kub vefât iderken "Ya'kub Târlâsı" dinilân ve 'Aybâl ile Gârizim dâğları ârasında vâkı' güzel ovadaki emlâkîni oğlu Hazreti Yusuf'a vasiyet itdiği mervîdir.

Manâstır, ilk evvel 350 târih-i milâdisinde İmparâtoriçe (Helen) tarafından inşâ olunmuş ise de ta'âkib-i ez-mânla üç def'a tahrib ve bir o kadar def'a da ta'mir idildi. Son ta'mirâta Bâb-ı 'Âli'den virilân fermân üzerine müttehid Rumlar tarafından bundan sekiz sene evvel mübâşeret idildi. Nâ-tamâm kâlân inşââta, i'âne ile 7000 lirâ kadar bir mebla' sarf idilerek ancak asıl Ya'kub kuyûsuyla üstünü örten binâ ve birde müdebdeb kilisânın bir kısmı ikmal idilebildi. (2) metro 'arzında ve (30) metro 'umkunda bulunân kuyunun içindeki su, dâimî bir cereyân (şimalden cenûba doğru) hâlindedir. Büyük manâstırın plânı el-yevm Nâfi'a Nezâretinin erkânından olub vaktiyle Kudüs'de mühendislikle istihdâm idilen (Frânkiyâ) Efendi tarafından çizilmiş. Harfiyân kuvveden fi'le çıkabilmek içün lâ-ekal (10) bin lirâ kadar bir meblağın sarfına dahâ ihtiyâc vârdır. Manâstırı her sene (muharebeden evvel) 2000-3000 kadar Rus hâcısı ziyâret itmekde olub her biri bir frânkdan elli frânka kadar i'âne virmekde idi. Direk 1912 senesindeki vâridâtı 400 lirâ, masârifâtı 28,399 guruşdur. Ağleb ihtimâl Rusyadaki ma'hûd Filistin cem'iyetinin işbu manâstırın inşâsında büyük bir mu'âvenet-i mâliyesi dokunmuşdur. Bîr Ya'kub'dan (160) metro şimâlde Nebî Yusuf makâmı mevcûd olub vaktiyle evlâd-ı İsrâil tarafından Hazreti Yusuf'un bakiye-i 'azâmının Mısır'dan bu mahall-i mukaddese nakil idildiğine dâir kitâb-ı mukaddesde serâhat vârdır.

(3)-Umûr-ı Ma'ârif: Nâblus merkez kazâsında elli üç zükûr ibtidâi mevcûd **(sayfa 181)** olub bunun dördü numûne olmak üzere Nâblus kasabasındadır. Merkez

ibtidâi mekteblerine (712) talebe devâm itmekdedir. Bundan başka yine merkezde üç inâs ibtidâiyesi mevcûd olub tâlabâtı 400 kadardır. İcrâ idilân tedkikât neticesinde bu seneki mekteb müdâviminde yüzde 20 kadar tenâkus mevcûd olub işbu tenâkus, fakirden ve etfâlin çalışarak iktisâb-ı kuvvete olân mecburiyetlerinden ilerü gelmişdir.

Nâblusdaki üç inâs mektebinden anâ mektebi bundan birçok sene evvel vâridât-ı mahaliye-i ma‘ârifle idâre idilmek üzere leyli inâs mektebi namıyla te’sis idilmişdi. Bu sene mart’ından i‘tibaren anâ mektebine tahvil idilerek büdçesi muhâsebe-i husûsiyeye devr idildi. Mektebin ‘aded-i tâlebâtı (100) olub bunun yirmisi leylî ve meccânîdir. Mart’a kadar ücretli âltı kız çocuğu mevcûd idi. Ma‘ârif idâresi bunları yaşlarının büyük olması hasebiyle mektebinden ihrâc iyledi. 4-6 yâşında bulunân her çocuk erkek olsun kız olsun mektebe dâhil olabiliyor. Ücret-i tedris leylîler içün 15 lirâ ‘Osmânî ve zengin nehârilerden bir ‘aded mecidiyedir. Nehârilerden ücret ahzına müte‘allık olân karâr epeyce fenâ neticeler tevlid itdi. Çünki geçen sene mektebe müdâvim tâlebâtın bir kısm-ı mühimî mektebi terk itmeğe muzdar kâldılar. Tahsil-i ibtidâinin meccânîliği hükümetçe ittihâz idilân müstahsen usullerden bulunmağla işbu ücretin bir ân evvel kâldırılmasıyla anâ mektebine eski rağbetinin tekrâr i‘âdesi lüzûmunu burâda der-hâtır itmek zarûrîdir. Mekteb müdiresi kindergârtinlere lâzım olân birçok âlât ve edâvât-ı tedrisiyenin ‘adem-i vücûdundan dolâyı vazifesinde epeyce müşkûlâta düçâr olduğunu dermiyân ve bu gibi âlâtın en mühimlerinin tedârikiyle irsâlini ricâ idiyordu.

Nâblus ahâlisi, ma‘ârife olân hevesleriyle şöhret-şi‘ârdır. Fi’l-hakika şimdiye kadar bu kasaba; İstânbul, Beyrut, Mısır ve hatta Avrupâ mekâtib-i ‘âliye ve tâliyesine 300’den fazla talebe göndermişdir. Büyük mekteblere ikmâl-i tahsil zımnında talebe i‘zâmı Nâblus evliyâ-yı etfâli ârasında gâyet müstahsen bir rekâbet hâlini iktisâb itmişdir. Yâlnız şurâsını dermiyân itmekden kendimi âlamâm:

Kazâ ma‘ârifinin şimdiki hâli gâyet perişân ve ‘âcil bir ıslâha muhtâcdır. Bütün kazâ dâhilindeki mekâtib-i ibtidâiye masârifâtına muhâsebe-i husûsiye büdçesinde (640140) guruş bir mebla‘ tahsis idilmiş iken bu meblağın sarfından ma‘at-teessüf lâyıkıyla istifâde olunamıyor. Zararsız olân Nâblus mekâtib-i ibtidâiyesini bertaraf itmek suretiyle köylerdeki mektebleri gezmeğe çıkacak olân bir müfettişin inkisâ-i hayâle uğrâyacağı muhakkakdır. Köy mekteblerinin ‘adedi 49

olduğu hâlde dinilebiliyor ki hiçbiri vazife-i tedrisiye ve tehzibiyesini yâpamıyor. Ta‘yin olunân mu‘allimlerin hemân hemân hepsi kara câhil ve ma‘âş düşkünidir. 300 **(sayfa 182)** ’den ziyâde nüfûslu Balât köyü mektebinin mevcûdu 15-20, ‘Asker köyü mektebinin mevcûdu yâlnız beş, Sebastiye-Nâkura mektebinin mevcûdu 50 talebe kadardır. (3000)’e yakın nüfûsu olân Selefiyet kasabasının inâs ibtidâiyesine âncak 7-8 talebe devâm idiyor. Kefel-i Hârs köyünde yedi sekiz seneden beru bir mekteb-i ibtidâi mevcûd olduğu hâlde hâlâ köyde okur yâzâr bir çocuğa râst gelinemiyor. Deyr-Setyâ Köyünde (10-15) çocuğun devâm itdiği gâyet sefil, pis, murdâr bir mekteb vârdır. Ve’l-hâsıl gezdiğimiz Nâblus köylerinin mekâtib-i ibtidâiyesi pek acınacak bir hâldedir. İbtidâi mu‘allimî kara câhildir. Köylünün tedris ve tehzib-i ahlâkına kat‘iyen ehliyet ve ve iktidârı yokdur. Bundan başka birkâç âydan beru bu mu‘allim olacak cühela tâkımı, ma‘âş âlamadıklarından ekserisi mektebi sedd iderek alışverişe koyulmuşdur.

Böyle sefil, murdâr bir hâlde ve bâ-husûs 600,000 bu kadar pâra sarf itmek suretiyle mekteb küşâd iderek kendimizi aldâtmakdan ise hepsini sedd iderek yerlerine usûl-i cedide üzere ve muktedir, ehliyetli, fazl-ı hulûk ellerde ve leylî olmak şartıyla yâlnız 3-4 numûne ibtidâisi te’sisine gayret itmelidir. Şimdiki 49 mekteb-i ibtidâiden köylü kat‘iyân istifâde itmiyor. Kazânın nüfûsça kesâfetli yerlerinde leylî olmak şartıyla küşâd idilecek olân birkâç âdam‘akıllı mekteb hakikatân tedris ve tenmiye-i ahlâk vazifelerini te’min idebiliyor. Yoksa şimdiki şerâitle muhâsebe-i husûsiye büdçesini kabârtub külliyetlî masraflarda bulunmanın hiç ma‘nâsı yokdur.

7-SEBÂSTİYE’DEN GEÇERKEN

Birkâç sâ‘at devâm iden bu günki seyâhatimiz bizi yormamışdı. Bâ-husûs ‘avdetde Âlmân Otelinin pir-sükûn büyük sâlonu serin nefheleriyle bize her zamandan fazla mûnis görünüyor ve ortalığın kesâfet-i haririyesi bile nazarlarda şâyân-ı müsâmaha oluyordu. Pek âz bir müddet sonra tamâmiyle terk ideceğimiz belde-i kadîme, derin bir rüyâ-yı âteşine dâlârken otelin kapusu önünde bizi bir muhit-i diğere nakle müheyyâ durân ârâbaya sessiz âtlamak içün isti‘câl idiyorduk.

Nâblus’un zeytun âğâçları ve frenk inciri dalları ârasında sıkışub kâlân habide-i tevekkül evleri, şehrin beyâz minâreleri ve nihâyet tozlu dumânlı manzarası

birer birer âyrılıyordu. Arâbamız Nâblus'dan şimâle doğru ve uzânân Yâfâ tarîki üzerinde vâdiyi ta'kib idiyor ve bir sür'at-ı mümkine ile koşuyordu **(sayfa 183).**

Nısfu'n-nehârdan birkâç sâ'at geçmişdi güneş vâdide nâ-mer'î yângınlar yâpân beyâz âlevlerini ibzâlde şimdi terdid idiyor gibi idi. Geçdiğimiz vesi' vâdi i'tirâf itmeliyim ki güzeldi. Fakat bu mühim güzelliği hiss itmek içün birâz da mütehammil olmak veyâhud bu ufkun bulunduğumuz zamân fevkındeki istihâlelerini bilmek lâzım geliyordu. "Piyer Loti" Nâblus muhitini magmûm bir havâda ziyâret iderken diyordu ki: "Mevsim-i şitânın bulutları ile berâber o bi-rahim ve şefkat yâğmurları olmâsa Nâblus bi-şübhe pek câzibedâr ***(Charmante)*** olur." Korkârım ki Loti'nin hayâl-i mülevvini, bu bi-sahâb ve bi-bârân muhit âteşinin fevkında per-vâz idecek ve Nâblus'un câzibesini de her dem dahâ uzâklarda ârâyacakdı.

Ma'mâfih i'tirâf itmeliyim ki "Gâlile" şâ'iri, bu vâdi-i râ'yâneyi zî-sükûn ve câzibedâr buluyor ve yolun her iki tarafındaki sâldide zeytun âğaçlarını ötede beride âkân küçücük ırmakları ne harâretle ânlâtıyordu. Ve "bu yolda ne bir köy ne de bir ev vârdı. Her taraf sükûn içinde idi. Yâlnız âra sıra koyunlarla geçen bir çobândan başka kimseye tesâdüf itmek kâbil değildir. Ötede beride yeşil târlâlarda kırmızı gelincikler, peygamber çiçekleri ***(Bleuet)*** tezehhür ider. Uzâkdan uzâğa küçük harâbeler görünür." Diyordu.

Fi'l-hakika Loti burâda kârîlerini âldâtmıyordu. Ârâbamız bir sâ'at kadar yol âlırken bütün sükûn-ı mevkı'i duyuyorduk. Fakat şimdi tenhâ ilerüleyen sürüler ve pür-letâfet âçılân çiçeklerin yerinde kızgın ziyâ hüzmeleri ve sârışın çorâk bir muhit vârdı. Âra sıra birkâç köylü geçiyor veyâhud Nâblus'a doğru koşân uzun bir yolcu ârâbası bir müddet gürültü yâparak tebâ'id idiyordu. Burâdaki insânların elbiselerini tek tük temâşâ iderken yine Loti hâtırıma geldi. O pür-harâret iddi'â idiyordu:

"Arz-ı mukaddesin sâkînleri elbiselerini muhite tevfık ider. Çölde yâşâyânlar hâkî renkde 'abâlar iktisâ iderler. Hâlbuki Nâblus havâlisinde yâşâyânların melbûsâtı muhitin ezhâr-ı rengârengiyle tev'em ve mülevvindir."

Ne kadar doğru söylüyordu. Bunları düşünürken sol tarafda yükselen tepelerden sıra ile (Refidiye ***Réfidié)*** birâz sonra **(**Bituzen ***Beitouzin),*** (Beyt İbâ ***Beitiba)*** köyleri bir müddet gözükdükden sonra ufâcık tepeler ârkasında sâklânıyor. Ve sâğ tarafda ise (Zâmtâtâ ***Zamtata)*** kasabası nazarlardan tebâ'id idiyordu. Nâblus'dan âyrılâlı bir sâ'ati mütecâviz bir zamân geçmişdi. Sâldide bir su mecrâsına

(sayfa 184) takrib itdiğimiz zamân şoseden inhirâfa mecbûr kâlmışdık. Şimdi şimâl-i şarkî istikâmetini ta‘kibe bâşlâmışdık. Sol tarafda ve tâ uzâkda (Deyr-Şerif) ve sâğda takribân yârım sâ‘at mesâfede (‘Ayn Nâkura) köyleri birer birer muvâcehemizden mürûr itdi. Âz bir müddet sonra yüksekçe bir tepe üzerinde yine zeytun âğaçlarıyla gömülmüş (Sebâstiye) kasabası görünmüşdü. Köye tırmânmak içün ârâbayı terk itmeğe mecbûr kâlmışdık. Gurûba meyl iden güneşin ârkamızdan gelen sârı ziyâları içinde kumlu ve tâşlı dâr bir yoldan bir çâr-yek kadar yürüdük. İnhinâlardan dolâşdık. Köyün dâhiline girerken uzâklardaki güzellik nazarlarımızın önünde büsbütün erimişdi. Biz hayret idiyorduk. Bâ-husûs Sebâstiye’nin mâzî-i zî-şa‘şa‘ası dimâğımızda pür-tantana uğultular yâpıyordu.

“İsrâil hükümdârlarından Yuri‘âm ***(Jerubéam)*** merkez sultatını Sişem’den Terzâ’ya şimdiki (Tulûze) kasabasına nakil itmişdi. Bilâhare milâdiden (920-928) sene mukaddem ahlâfından Omri ***(Omri)*** nâm-ı hükümdâr Semerun ***(Séméron)*** tepesini, mâliki olân Somer ***(Somer)***’den sâtun âldı. Lisân-ı Ârâmîde Şomerâim ***(Sohoméraîm)*** suretinde telaffuz idilen bir kasaba vücûda getirdi. Merkez-i saltanatı, tahrib idilen Terzâ’dan burâya nakil itdi. Bilâhare bu kasaba Yunânilerin dillerinde Sâmâryâ ***(Samaria)*** hâlinde dolâşdı. Ve burâsı uzun seneler hükümet-i İsrâiliye’nin bir pâyıtaht zî-didesi oldu. Hatta Şomeraim ismi bütün Sişem kıt‘asına intikâl itdi. (Samariyâ)’da Omri’den sonra sıra ile Âhâb, (Jokuzyâs), (Jorâm) saltanat sürdüler. Hatta burâda Şâm hükümdârı (Benâdâb) ile velveledâr harbler cereyân itdi. Bilâhare müsâdemeler devâm itdi. Bu merkez-i bedi‘i, Bâbil hükümdârı İsrahadon ***(Asparaddon)*** Mâkedonyâ hükümdârı Kebirî İskender dahi gâret itdi. Nihâyet büyük (Herod) mâzide def‘alarca tahrib idilen bu kasabayı yeniden i‘mâr ve dâhilini tezeyyin itdi. Burâda muhteşem bir ma‘bed vücûda getirdi. (Ogusta) ma‘nâsına olmak üzere bu kasabaya (Sebâstiye) nâmını virdi.”

Evvelce keçi yolunda sendeleye sendeleye mürûr iderken o yıkılân saltanatların bu ârâmgâhı bi-şübhe mefkûremizde kıymetdâr izler bırâkmışdı.

Şimdi her şey harâb olmuş, bitmişdi. Köyün küçücük dâr yollarının her iki tarafında ve hatta birkâç frenk inciri fidânından başka bir şey yok idi. Yâlnız bu şen ve toprâk havlilerde inekler ârasında oynâyân çocuklar. Penceresiz, çâmur obâlar ve ötede beride ‘uzviyetlerin metrûkâtı ve sonra yerde, havâda ve muhitde nâ-mahdud sinek sürüleri. Kasaba bundan ‘ibâretdi **(sayfa 185).**

Üçbin senelik bir mâzî-i zî-ihtişâma mâlik olân bu belde-i kadîmede mâziyi ihtâr idecek hiçbir şeyi kâlmâmışdı. Eğer öteye beriye âtılân birkâç ma‘bed enkâzı veyâ birkâç kırık sütûna tesâdüf idilmeseydi bu mâzi-i zî-ihtişâm pek çâbuk inkâr idilebilecekdi.

Kasabaya vürûdumuz bir hâdise teşkil itdi. Köyün muhtâr ve ihtiyârları geldi. Birâz sonra bir kitle-i ahâli harman bâşından koşarak yetişdi. Çocuklar haber âlarak etrâfımızı sârdılar. Birâz istifhâmkâr birâz da hâif nazarlarla büyük küçük herkes bizi süzüyor ve uzun bir müddetden beri zâir görmeyen bu insânlar birbirine bâkışıyordu.

Sebâstiye’nin manzara-i dâhiliyesi pek hüzün-engiz idi. Şâyân-ı temâşâ yerleri gözlerimizle ârâşdırıyorduk. Birâz sonra kendimizi (Nebî Yahya)’nın câmi‘i şerifinde bulmuşduk. Burâsı kadîm ***(Saint jean Baptiste)*** Kilisâsı idi. On ikinci ‘asrın meşhûr âsâr-ı mi‘mâriyesinden olân bu mahal, ne kadar bî-kes bir hâlde idi. Tâşla döşenmiş havlinin koyu ve müte‘affin bir kısmında kasabanın mekteb-i ibtidâisi görünmemek ‘azmiyle uyukluyor. Ve yine beri tarafda yirmi bir bâsamakla inilen loş bir mağaranın içinde yâtân Hazreti Yahya havâb-ı ebedisine dâlıyordu.

Birâz sonra ipodruma benzeyen bir mahale gitdik. Burâda birçok kâîm ve mâil sütûnlar vârdı. Herod zamânından kâlma bu âsârın huzurunda bir müddet diz çökdük. Tâ uzâklarda gurûb iden güneşin bile humret-i hicâbını duyuyor gibi idik. Ma‘mâfih orâda yaşâyânlar pek âsude-i fikir idiler. Bâkışlarından bile mâzi ile aslâ ‘alâkadâr olmâdıklarını pek güzel ihsâs idiyorlardı. Kadîm ma‘bedlerin enkâzı şimdi bir mândıranın veyâhud zavâllı bir obânın divârlarında yetimâne âğlıyor gibi idi. Bu pâyıtaht-ı ser-nigünden bir ân evvel tebâ‘id itmek ihtiyâcını bütün samimiyetle duydum. Kasabanın garb-ı cihetinden dik bir inişe teslim-i nefs iderek uzâkdan bizi bekleyen ârâbaya âtıldığımız zamân yavâş yavâş hulûl iden gece, imdâdımıza yetişmişdi. Ârâba tâşlıklı ve fenâ bir yoldan ilerülemeye bâşlâdı. Biz yine Yâfâ tarîkini bularak (Tûlkerem)’e doğru gitmek istiyorduk. Zeytun âğâçları ve zulmet ârasında iki üç sâ‘at kadar gâib oldukdan sonra yola çıkdık. Karânlık içinde koyu esmer uzânân bir yoldan ve mechûlâta doğru imtidâd iden siyâhlıkdan başka bir şeyi göremiyorduk. Yâlnız bir müddet sonra birkâç ışık gözükdü. ‘Anebta ***(Anebta)*** didiler. Ârtık (Tûlkerem ***Toul Kerm***)’e yakınlâşıyorduk. Âradan bir sâ‘at kadar bir zamân geçdi. Bizce pek garib görünen bu kasabaya vârmışdık. Birâz **(sayfa 186)** sisâm yâğı ve bolca kirlilik ve ‘ufûnet kokân bir otel odasına âtıldığımız zamân beş

âltı sâ‘atlik bir sârsıntıyı izâleye çâlışıyor. Fakat odanın musâfelerinde koşuşân nâ-mahdud ‘avâm ile kârşı kârşıya teşyi‘i leyl itmekden başka bir şey’e muvaffak olâmıyorduk.

8-TÛLKEREM

1-Kasabanın Vaz‘iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi: Şomarâim mıntıkası dâhilinde (Tûlkerem) kadar havâdâr ve ziyâdâr bir kasabaya dahâ tesadüf itmek kâbil değildir. Bâ-husûs bu kasabadaki vâdiler ârasında sıkışub kâlân inhâ-yı ‘umrâniye meyânında burâsı vüs‘at-ı dâirân mâdârıyla bir cenneti ândırır. Şimâl-i şarkiden garb-ı cenûbiye doğru imtidâd iden bu küçücük kasabanın zarif bir sayfiyeye tamâmiyle müşâbeheti vârdır. Sâ‘atlerce uzâyan düz bir ova, bu şen ve latif kasaba önünde tabi‘i bir bâğçe sükûn ve safvetiyle küşâd olunmuşdur. Onun ârkasında esmerleşen mâvi bir denizde pek uzâklardan nim mer’î bir hâlde itâre-i hayât ve selâm iyler. Tûlkerem’in herhângi bir noktasında durub civârına ‘atf-ı nazar idenler ne nazarlarını ve ne de his ve hayâllerini tevekkuf idecek bir mâni‘âya tesâdüf itmezler. Beyâz tâşlardan ihtimâmkârâne yâpılân evler ve o evlerin üzerlerini örten kırmızı kiremidler, kasabanın yirmi otuz senelik bir yâşa mâlik olduğunu pek sarîh bir suretde ifâde ider. Kasabanın garbında beş on dakika uzâkda bulunân istâsyon binâsına mevsûl tarîk ise bütün temizliği ile enzârı der-âgûş itmek ister. Ma‘mâfih Tûlkerem’in bu nurâniyet serihası muvâcehesinde gönül burâlarının âğâçsızlığını birâz da çorâklığını unutmak heyecânıyla çırpınır. Hatta hâricden müşâhede idilen bu manzara-i bed‘iyeye rağmen dâhilinde “ben ne kadar fakirim ve zavâllıyım” diyen sesler vârdır ki dükkânlarının harâb simâlarından ve hatta insânlarının temeddün-i gürîz nâsiyelerinden dökülür. Bununla berâber bu kasabada inkıyâdkâr ve temiz bir elin dolâşdığı pek güzel hiss idilir. Şimâl-i şarkide yegâne yolun müntehâsını teşkil iden hükümet binâsı, yolun cânib-i şarkısinde tek tük tesâdüf idilen zarif hâneler hoşa gider. Yolun imtidâdı beş dakika bile geçmez. Ve bütün Tulkerem’in hayât dâmârı bundan ‘ibâretdir. Kasabanın dükkânları da kahveleri de hatta yolun ortasındaki meydâncık da ve orâda sâbah akşâm kurulân ufacık pâzârı da hep burâdadır. Bu tarîkin müntehâ-yı diğerinde kasabanın yegâne câmi‘i de (Câmi‘-i **(sayfa 187)** Şeyh ‘Ali el-Ma‘ribî) Tûlkerem’in hadd-ı sânisini teşkil idiyor. Beyâz minaresinin üzerinde bir rebâb-ı samedâniye müşâbih ma‘denî bir lafza-i celâl vârdır ki üç bini âşmâyân kasabanın nüfûs-ı muhdesi içün bir nidâ-yı dâimi hâlinde yükselir. Bu her dem ılık ve latif olân küçücük beldenin ötesinde

berisinde yetişdirilen çâmlarda ve birkâç âğâçda o kadar tâze bir yeşil renk vârdır ki burânın esmeriyet-i mutlakası üzerinde ne zevk-i âmiz ve teselliyetkâr oluyor. Her akşâm birâz münhanî bir suretde istâsyona doğru kıvrılân ve uzânân yol üzerinde büyük küçük birçok Tûlkeremliler ‘âdetâ koşarak gidup geldikleri görülür. Bâ-husûs uzâklardan işidilân trenin sefer-i kudûmu veyâhud feryâd-ı iftirâkı onlar içün bir müjde-i ‘inâyet hâlindedir. İstâsyon binâsı, istâsyonun büyük ve müdevver siyâh su hazinesi, birbiri ârkasında her dem muntazar birkâç vâgon. Bütün ma‘deniyet-i kat‘iyesiyle dinilebilir ki Tûlkerem’in bir mıknâtıs-ı hayâtisidir. Orâda hatta Rusya’nın veyâ Românyâ’nın mechûl noktalarından gelen birkâç (Eşkenâz) bârâka hâlinde ufâcık birkâç (bâr) âçmış Tûlkerem’in ruh-ı şebâbını orâya çekiyor. Hele mehtâb zamânlarında ‘azîm bir kubbe-i lâciverdide pırıl pırıl pârlâyân nâ-mütenâhî yıldızlar altında istâsyon yolunu kat‘ itmek ve uzâkdan Tûlkerem’in bir sadef güzelliğiyle yine pırıldâyân evlerini temâşâ itmek de ne büyük bir zevkdir.

Herhâlde Tûlkerem’in hareket-i dâimesini te‘mîn iden ‘avâmilden biri ve en mühimî trendir. Trenin bâcâsından fışkırarak ba‘zân bütün bu sâhayı kâplâyân siyâh dumân Tûlkerem içün bir buhûr-ı sa‘âdet ve o bâcâ da bi-şübhe bir buhûrdân zî-kıymetdir. Kasabanın pek âz bir zamân zarfında mümâsil köylere nisbetle yenileşerek hatta ba‘zı âsâr-ı ‘umrâniyeye de sâhib olmasını yine onâ medyûndur. Ma‘mâfih Tûlkerem’in de tâl‘ı vârdır. Zirâ birkâç fa‘âl simâdan da nasibedâr olmuşdur denilebilir. Ve işte kasabanın âgûşunda dâimâ Tûlkerem’e temiz ve berrâk su yetişdirmeğe çâlışân bir motor ve o motorun mütevâsıl sesi sonra kasabanın ötesine berisine kadar uzânân birçok ma‘denî borular. Bunlar da o fa‘âliyetin en zî-me’l delilleri değil midir?

Kasabanın seccâde i‘mâline mahsûs müessese-i vataniyesi, belediye hastahânesi, kasabanın inşâ idilmekde olân zira‘ât mektebi, numûne ve inâs mektebleri dahi ‘aynı ellerin âsâr-ı muvaffakiyetidir.

Tûlkerem’in yeni inşâ idilmekde olân evleri de gitdikçe zarifleşiyor ve güzelleşiyor. Fi’l-hakika kasabada nümâyân olân hareket-i sarîha zevkleri de yâvâş yâvâş ta‘dil idiyor. Bu i‘tibârla bir âtî-i karibde Tûlkerem’in komşu köylerinden pek ziyâde yükseleceğine kâîl **(sayfa 188)** olmalıdır. Hatta vâlide-i mukadderâtı olân Nâblus’un âgûşunda Tûlkerem, öyle âfâcân bir duhter-i zî-şatârete benziyor ki pek âz seneler zarfında sâldide vâlidesine ârtık inkıyâd göstermeyecek nazarları şimdiden

gözlerinde okunuyor. Ve güyâ "birkâç bin yâşındaki ihtiyâr Nâblus'u unutdurmak içün dahâ beş on seneye ihtiyâcım vâr." Dimek istiyordu.

2. Ahvâl-ı 'Umûmiyye

(1)-Beni Sa'b Kazâsının Mevkı' ve Hudûdu: Merkez livânın cihet-i cenûbiye-i garbiyesinde kâin olub şimâlen Hayfâ ve cenûben Kudüs ve şarken Cenin kazâları ve Cemâ'in nâhiyesi ve garben Bahr-ı Sefid ile mahdûddur.

Bütün kazânın nüfûsu zükûr ve inâsı (39028) olub bunun tahminân kırkı Sâmirî ve Hristiyân mütebâkîsi İslâmdır. Kazânın takriben bir sülüsü dağlık ve zeytûn ağâçlarıyla mestûr olub diğer iki sülüsü her dürlü hubûbât zer'ine müsâ'id düz ovalardan 'ibâretdir. Kazâ merkezi Nâblus'un 27 kilometro garbında ve sath-ı bahrdan 100 metro ve irtifâ'ında kâin Tûlkerem kasabasıdır. Nâblus-Yâfa şosesi üzerinde vâkı' olân işbu kasabanın Yâfa'dan olân ba'di 26 kilometrodur.

(2)-Nüfûsu: Beni Sa'b kazâsının nüfûs-ı 'umûmiyyesi bervech-i zîr beyân olunur:

Zükûr	İnâs	
5488	5214	Vâdiyü'ş-Şa'ir nâhiyesi
6503	6683	Beni Sa'b nâhiyesi
5901	6110	Şa'râviyye nâhiyesi
---	---	
17892	18007	**Yekûn**

Vefiyât ile tevlidât ârasındaki nisbet tedkik idilirse görülür ki kazânın nüfûsu âz mikdarda tezâyid itmekdedir. Nitekim 1330 senesinde (160) vefiyâta mukâbil 300 tevlidât ve 1331 senesinde (199) vefiyâta mukâbil 1207 tevlidât kayd idilmişdir. 'Adedi 25'i tecâvüz itmeyen nüfûsdan mâ'adâ kazânın bi'l-'umûm sekenesi Müslimdir.

(3)-Umûr-ı Belediye: On beş yirmi sene evvel teşkil olunân işbu kazâ merkezinin belediye teşkilâtı mevcûd olub vâridâtı beş seneden beru 100-120 bin guruş ârasında sâllânub durmakdadır. Belediye büdçesinde vâridâtın en mühim kalemleri şunlardır:

(1331 senesinde) İskelelerin sergi rüsûmu 25000 **(sayfa 189).**

20000 Su bey‘inden ve âbonelerden âlınân vâridât

10000 Bâzar, panâyır ve arziye rüsûmu

14000 Bâc rüsûmu

79000 **Yekûn**

1331 senesinde yâpılân büdçenin masârifât kısmında zikr idildiği vechle vâridâtın bir rub‘u me’mûrîn-i belediye ma‘âşâtına ve bir rub‘u tenzifât ve tenvirâta, tarîk-i küşâd ve ta‘mirine, eczâ-yı tıbbiye mübâya‘asına ve yolların sulâmâsına tahsis idilmiş vâridâtdan kâlân iki rub‘u ise ufâk ufâk kalemlere ve vaktiyle yâpılân istikrâzın imhâsına, nümâyiş ve fukarâya sarf idilmekde bulunmuşdur.

Bundan âltı sene evvel Tûlkerem belediyesi şâyân-ı kayd ve tezkâr-ı mühim icrââtda bulunmaya muvaffak olmuşdur:

Eskiden kasaba ahâlisi su tedârikî husûsunda birçok müşkûlât çekiyordu. Bir kere kasabada yâlnız kuyu suları vârdı. Sâniyân suyu dâimî olân büyük kuyudan su tedârik itmek herkesin belli bâşlı meşgalesini teşkil idiyor idi. Çünki herkes işbu menba‘ın iyi suyundan istifâde ideyim diye kuyu etrâfında toplânıyor kuyu etrâfı galebelikden, izdihâmdan pislik içinde kâlıyor. Rağbet nisbetinde suyun kıymeti bahâlı idi (destisi bir beşlik). Nihâyet bundan âltı sene evvel belediye bu müşkûlâta nihâyet virerek memlekete tâze, sâfî ve temiz su tevzi‘ itmek fikriyle pınârı muhtevî büyük kuyunun suyunu 10 bârgirlik bir motorla demirden ma‘mûl büyük bir havuza nakil itdirmeğe muvaffak oldu. Havuz 40 metre mik‘abında (2600) teneke isti‘âb idecek vüs‘atdedir. Havuzda toplânân sular borularla evlere tevzi‘ idildi. Ve yevmiye dört tekne su sarf iden her bir hâneden yârım mecidiye, sekiz tekne sarf idenden üç çâr-yek mecidiye istifâ itmeğe bâşlâdı. Bütün bu hayırlı işe sarf idilen (800) lirânın belediye şimdiye kadar birkâç mislini toplâmağa ve nihâyet fa‘âl bir kâimakâmla işgüzâr bir belediye re’isi kasabanın sıhhatini, suya olân ihtiyâc-ı mübrimini böyle âz masrafla te’mîn itmeğe muvaffak olmuşlar idi.

(4)-Ma‘ârif: Ma‘ârif husûsunda Beni Sa‘b kazâsı, bütün kazâlar ârasında müstesnâ ve şâyân-ı dikkat bir mevkı‘ ihrâz itmekdedir. Kazâ ahâlisinin ma‘ârife son

derece rağbetleri mevcûd olub Tûlkerem'de bulunân âltı sınıf üzerine müretteb numûne ibtidâiyesine 250 talebe devâm itmekdedir. İşbu 'adedin bir kısm-ı mühimi köy çocuklarından terkib itmekde **(sayfa 190)** olub bunların 50-60 kadarı mekteb binâsının altında mevcûd olân dükkânlarda ikâmet ve gündüzleri mektebe devâm itmekdedirler. Her dükkânın ücret-i seneviyesi 100-120 guruş olub her birisinde 5-7 talebe beytûtet itmekdedir. Köy çocuklarının bu kadar zahmet-i ihtiyârîne sebeb, tahsili-i rüşdîyi ikmâl içündir. Görüldüğü gibi vaz'iyet son derece câlib-i dikkat ve tahsindir. Kazânın hayât-ı 'umûmiyyesinde müessir bir 'âmel olân şimdiki belediye re'isi ile ma'ârifin intişârı lüzûmundan bahs iderken pis ve şerâit-i sıhhıyeyi câmi' olmayân dükkânlarda talebe îvâsının ne kadar muzır olduğunu bir tafsil zikr itdiğimde mûma-ileyh şu suretle cevâb virdi:

"Biz bu fenâlığa kâîliz. Sâydığınız muzırlara nihâyet virmek üzere ma'ârif vâridât-ı mahalliyesiyle (30) kâryola isti'âb idecek bir binâ inşâ itdirmişdik. Talebe, ufâk bir ücret mukâbilinde burâsını iskân idecekdi fakat vâridât-ı mahalliye muhâsebe-i husûsiyeye devr idildiği ve selâhatimize nihâyet virildiği ândan i'tibâren birkâç teşebbüsle berâber bu emr-i ahir dahi yârıda kâldı. Pânsiyon olacak binâ önünüzde fakat talebe yine pis ve gayr-ı sıhhî dükkânlarda hâlâ yâtub kâlkıyor. Teşebbüsümüzün itmâmına delâlet itseniz çok iyi olur.

(Zirâ'at Mektebi) - Kârşu gözdeki binâ, kazâ zira'ât mektebi olmak ve 1000 lirâ kadar bir mebla' sarf idilmek suretiyle meydâna gelmişdir. Yânı bâşında numûne târlâsı olmak üzere (500) dönümlük bir arâzi dahi sâtun âlınmışdı. (160) bin guruşdan fazla olân mahalli vâridât-ı ma'ârif bu mektebi dahi bâliğan mâ-bâliğ idâre idebilecekdi. Muhâsebe-i husûsiye işbu vâridâta vaz'ı yed itdi ideli bu teşebbüs-i zira'âtimiz bir dürlü kuvveden fi'le çıkârılamıyor. Bunun çâre-i halline bâkmak elzemdir.

(Hâlıcılık Mektebi) - Bundan iki sene evvel küşâd idilmiş idi. Yedi yâşından i'tibâren her kız bu mektebe dâhil olabiliyor. Mu'allimesi İzmirli bir İslâm hânımı olub ma'âşı 500 guruşdur. Kocası meccânen mektebin ressâmlık ve boyâcılık vazifelerini görmekdedir. Mektebin bir de 200 guruş ma'âşlı bir mu'âvenesi ve 100 guruş ma'âşlı bir de hademesi mevcûddur. Şimdiye kadar mekteb, 30 hâlı kadar i'mâl itmiş olub önümüzde bulunân büyükçe bir seccâde üç lirâya sâtun âlınmışdır.

Bu meblağın bir lirâsı kâr olarak mektebin vâridâtına giriyor. Mevâd-ı ibtidâiye, temettû‘dan toplânân vâridâtla tedârik idilmekdedir.

Ma‘ârife olân rağbet yâlnız merkeze münhasır olub bütün kazâda gâyet ibtidâi bir hâlde mevcûd olân (25) mekteb-i ibtidâiye köylüler şâyân-ı takdir bir hevesle devâm itmekdedir. Ez-cümle basit ve ciddi bir fâide te’mîn itmekden pek uzâk olân ‘Anebta **(sayfa 191)** köyünün mekteb-i ibtidâisine 90 talebe devâm itmekdedir. Kefrü’l-Leben köyü (640) nüfûsa mâlik olub bunun 50’si Mısır’da Şâm’da ve Nâblus’da şer‘iyâtı tedris iderek icâzet âlmış hocâlardan mürekkebdir. Mekteb-i ibtidâisi, câmi‘de dâr ve gayr-ı sıhhî bir odada yerleşdirilmiş olub müdâvimin 30-35 kadardır. 600 nüfûsa mâlik olân Denâbe karyesinin mekteb-i ibtidâisine 40 talebe devâm itmekdedir. Beyt-i Led karyesi mekteb-i ibtidâisinde (50) talebe mevcûddur. Velhâsıl her köyde ma‘ârife âz çok bir heves bir ra‘bet müşâhede idilmişdir. Kendi kendine tekvin iderek neşvü-nemâ bulmakda olân bu tahsil hevesinin teşvik ve terğibi elzemdir. Tahsile büyük bir isti‘dâd-ı irâe iden bu muhitin, mekâtib-i ibtidâisinde ciddi ve sâlim bir siyâset-i ‘ilmiye ta‘kib itmek zarûrîdir. Hele merkez kazâda fa‘âl, ciddi, muktedir ellerde olmak üzere leylî bir numûne mektebinin inşâsına bu gayyûr ve ma‘ârifperver ahâli son derece müftekirdir.

(5)-Ahvâl-ı Zirâ‘iye ve Mahsulât: Kuvve-i inbâtiyesi ziyâde olân kazâ arâzisisinde ma‘at-teessüf su pek mebzûl değildir. Bâ-husûs kazânın cihet-i şimâliyesi hemân hemân sudan hâlî olub lâ-semeh Allah şu harb-ı ‘umûmîde sâhile bir ta‘arruz vukû‘a gelub hey’et-i mülkiye ve ‘askeriye ile ahâli o cihetlere çekilmeye mecbur olacak olursa su fikdânı mahzuru bütün şiddetiyle hiss olunur. Bunâ hâîl olmak üzere Tûlkerem kasabasından 17 kilometro mesâfede kâîn Sebâstiye köyünün mebzûl sularını demir borularla burâlara nakil itmek pek muvâfıkdır. Geçen sene keyfiyet, kumândân Pâşâ hazretlerine ‘arz idilerek tasvib-i sâmiye iktirân itdi idi. Hatta bir Âlmân mühendisine keşf bile yâpdırıldı.

Fakat kâfî mikdârda demir boru bulunamadıkdan başka fakir düşmüş ahâliden (2000) lirâlık bir i‘âne cem‘ine lüzûm görülmüş olmağla bu teşebbüs-i nâfi‘ yârıda kâldı.

1331 senesine mahsus zirâ‘at istâtistiki bervech-i âtîdir:

Mezrû‘âtın Cinsi	Ekilen Arâzi Dönüm hesâbıyla	Ekilen Tohum Kile hesâbıyla	Âlınân Mahsûl Kile hesâbıyla
Buğdây	25,000	15,000	120,000
Kâblâca	?	?	075,000
Arpa	12,000	6,000	060,000
Yulâf	1000	6,000	48,000
Prinç	15000	?	?
Dârı	24000	400 **(sayfa 192).**	40000
Bakla	1600	1200	12000
Mercimek	?	?	?
Zeytun	4000	?	600,000 *
Portakâl, mandâlina, limon	600	?	‘aded 625000
Sisâm, Pâmuk	?	?	?

Bu kazâda 60-80 bin liralık kârpuz ve kâvun hâsılâtı dahi vârdır.

3-Ahvâl-ı İctimâ‘iye

1-Tabakât-ı Ahâli, Tarz-ı Ma‘işet ve Hayât-ı ‘Umûmiyye: Tûlkerem kasabası simâ-yı hâricisi i‘tibâriyle her ne kadar genç ve tâze görünüyorsa da bu setre-i şebâb-û zindegi âltında yine ihtiyâr bir ruhun belki birçok istihâleden ve nihâyet tekâmülden sonra ortaya âtılmak ‘azimetiyle şimdilik gizlendiğine kâîl olmak lâzımdır. Esâsân Nâblus şahsiyet-i ictimâ‘iyesi bütün kıt‘a-i Sâmirîyenin en meçhûl noktalarına kadar icrâ-yı te’sir itdiği içün Beni Sa‘b kazâsının merkezinde bâşkâ bir husûsiyete tesâdüf itmek nâsıl kâbil olâbiliyor. Bu i‘tibârla Tûlkerem ahâlisi de ‘aynı kilk bir cüz’î olduğunda şübhe itmemelidir.

Kasaba dâhilinde ahâddan ‘ibâret olân nüfûs, gayr-ı müslimede hâric kâlmâmak şartıyla ekseri halkda derin bir ta‘assub. Kesif bir zulmet-i fikriye ve sonra

* **Yazarın dipnotu:** Bu rakamdan 82500 kıyye zeytûnyâğı istihrâc olunmakdadır.

hırs-ı menfa‘at, dâimâ o hırs… Ve bu hırsa erişmek içün âtılân birâz riyakârlık, birâz yâlâncılık ve nihâyet âz çok fesâd ve tezvir hatveleri.

Ma‘mâfih burâda inkişâf idemiyen ve yok yere mahv ve hebâ olân o zekâlar, isti‘dâdlar içün nasıl âcımâmalı? Beni Sa‘b köylerinden sırf kasabanın mekteb-i ibtidâisinde okumak üzere gelen âltmış, yetmiş çocuğun rutubetli, ‘ufûnetli, ziyâsız dükkânlarda toprâk üzerinde nasıl yaşâdıkları düşünilecek olursa bu yâvrucakların şahsiyet-i mümtâzeleri muvâcehesinde takdir ve hürmetle eğilmekden başka ne yâpılâbilir. Garibdir ki bu kâfile-i ma‘sûmîn, muhitle bir mikdâr temâs itdikden sonra öyle şâyân-ı hayret bir suretde de kesişiyorlar ki…Şumirâim Kıt‘asının mâlik olduğu bu kâabiliyet-i temsiliyenin bir mislini diğer bir ufukda bulmak kâbil olâmâz. Seneler geçdikçe ve küçükler büyüdükçe onlarda o seyl-i hurûsân hırs ve zulmete kâpılıyor. Ve onlarda kendilerince pırıl pırıl pırıldâyân şahsî menfa‘atleri peşinde **(sayfa 193)** bilâ-tevkıf ve bi-ârâm koşdukları görülüyor. Kendilerinin de memleketinde ‘aynı hâlde kâldığına bunun içün ta‘accüb itmâmelidir.

Tûlkerem, esâsân binâ i‘tibâriyle üç yüz hâneyi tecâvüz itmediği içün iki üç bin nüfûsuyla büyüyecek bir ‘âile ocâğına pek a‘lâ benzetilebilir. Öyle bir binâ ki içinde efendileri de mülk sâhibleri de işçileri de vârdır. Fakat yaşâyışları i‘tibâriyle biribirinden pek âz farklıdır. Yâlnız bir kısmında pâra vârdır. Diğerlerinde ise servet mefkûd. Libâs ve ta‘âm nokta-i nazarından birbirlerine pek yâkın, his ve fikir ve ruh i‘tibâriyle tamâmiyle bir... Eğer istisnâ idilmek lâzım gelirse Tûlkeremlilerden me’mûrîn tabakasını istersek hâric bırâkabiliriz. Unutmâyalım ki bu kasabada da ba‘zı tabakalara tesâdüf olunuyor. Kasabanın içinde en mer‘îyü’l-hâtır olânları bu yerli me’mûrlardır ki ‘adedleri ahâd hânesini geçmez. Bu, ilk tabakayı teşkil ider. Tarz-ı telbisleriyle de Tûlkeremlilerden âyrılır ve resmî elbiseler giyerler. Bunların ekseri, erbâb-ı servetden olmağla berâber nihâyet ufâk bir tahsil-i tâlî gördükleri içün lisân-ı resmiye ‘aşinâ sâyılır. Tûlkerem’e gelen me’mûrînden lisân-ı mahalliye vâkıf olmayânları ile âncak bu tabaka ihtilât idebilir ve bütün kasabanın hatta kazânın ahâlisi içün hatta bütün mürâca‘ât içün bunlar birer vâsıta belki birer melce’ olurlar. Bütün kazânın hakiki âmirleri bunlardır. Nüfûz ve selâhiyet her şey kazâ dâhilinde bunlara mahsûsdur. Ve ârzu itmedikleri bir me’mûr veyâ bir husûs içün burdân ba‘zân en büyük mevkı‘lere kadar şikâyetler, mürâca‘atlar teselsil ider. Ve mutlakâ merâmlarına nâil olurlar. Bu tabaka mensûbininin küçük bir kazâ me’mûriyetini hatta pek cüz’î bir ma‘âş mukâbilinde kabul itmelerinde ve ekseriyâ büyük bir yorgunluk

tahmil itmelerindeki sebeb budur. Hatta bunun içündir ki ashâb-ı emlâkdan olub da me'mûr bulunânların vâridât-ı seneviyesi 'aynı derece-i servetde bulunub bir me'mûriyetle işgâl itmeyenlerin vâridâtına nisbetle iki hatta üç derece fazla olduğuna hayret itmemelidir. Bütün kasabanın ashab-ı serveti de bu me'mûrlara intisâb itmek isterler. Neticede yine Nâblus'daki gibi kazâya tâbi' köyler ârasında dâire-i nüfûzları çizilmekde ve o dâireler dâhiline düşenlerden istismâr itmek hakkı onlara münhasır kâlmakdadır.

Bu dâire-i nüfûzlarda 'uzv-ı 'âmel olânlar Tûlkerem'in ikinci tabakasını teşkil iden servet sâhibleridir. Bunların içinde yirmi, otuz hatta kırk bin lirâlık arâziye, emlâka mâlik olânları ve senevî bin lirâdan dört, beş bin lirâya kadar irâd sâhibi bulunânları mevcûddur. Yâlnız Beni Sa'b umûr-ı resmîyede Nâblus'a tâbi' olduğu içün **(sayfa 194)** işlerinin Nâblusça sekenedâr olmâmasını isterler. Binâen'aleyh burâdaki dâire-i nüfûzları Nâblus'da tutân ve mensûbînini livâca müdâfa'a iden tarafdârâna da mâlikdirler. Bu i'tibârla Tûlkerem dahi Nâblus ocâğının büyük mikyâsda bir şu'besi oluyor. Kendilerince tasavvur idilen bir hakk-ı tabi'i ve mukarrer ile her dürlü i'tisâflarda bulunmak ba'zıları içün mübâhdır. Doymak bilmeyen bu âğızlar, ba'zân de birbirini yer. Nâblus'da olduğu gibi burâda da sâğ ve sol iki cenâh vârdır ki Nâblus'daki kânâdlara tutunur. Şahsi menfâ'at uğrunda sarf olunân bir isti'dâd vârdır ki memleket içün esirgenmesi ne mes'ûd semereler vücûda gelir. Hâlbuki böyle bir ittihâdı vücûda getirebilecek 'avâmın fıkdânı bi-şübhe en âcıklı hâllerdendir. Bu zî-servet tabakanın efrâdı ekseriyâ amîdir. Görenek i'tibârıyla da mahdud bir dâire dâhilinde sıkuşub kâlmışdır. Köyünden, çiftliğinden, köylüsünden, çiftçisinden nihâyet Tûlkerem'den ve Nâblus'dan başka kimseyi bilmeyenler ve bir yeri göremeyenler de vârdır.

Evleri manzara-i hâriciye i'tibârıyla ne kadar muntazam ve zarif ise dâhilden o mertebe gayr-ı muntazam ve kâbâdır. Nâblus evlerinin dâhili ne hâlde ise yâlnız havâ ve ziyâ müstesnâ kâlmak şartıyla Tûlkerem evleri de tarz-ı inşâ ve tefriş ve aksâmı nokta-i nazarından 'aynı suretledir dinilebilir. Burânın sâkînlerinde de 'aynı hâlet-i ruhiye ve 'aynı emeller mevcûddur. Burâda da hırs ve ta'assub, 'âilede geçimsizlik, ta'addüd zevcât hükmü-fermâdır. Bir farkla ki Tûlkerem'de müta'addid def'alar evlenenlerin o nisbetde ve her zevceye mahsus evleri de vârmış.

Ma‘mâfih bu tabaka mensûbîninde neden sonra bir uyânıklık husûle geldiğini görüyoruz: Çocuklarını okutmak içün sabırsızlânıyorlar. Tûlkeremli birkâç genç vârdır ki tâlî tahsilini ikmâl itmişdir. Fakat bu gençlerin Nâbluslulara iktidâ iderek Tûlkerem’e ‘avdet itmâmelerinden korkulur. Bâbâlarının iktisâ itdikleri uzun entârî ve uzun cübbe bâşlarındaki âbânî sârık veyâ ‘ikâl ihtimâl ki hoşlarına gitmez. Fakat unutmâsunlar ki bu müstesnâ memleketde yine kendileri nefh-i hayât iyleyeceklerdir. Hatta bâbâlarının simâlarında bile böyle bir ma‘nâ-yı şekliyet mündemicdir.

Tûlkerem’de kâdın hayâtı servetle de yükselmiyor. Burâda kâdın âz çok bir köylüdür. Köylülerin serbestî-i hayâtisinden hissedâr olân bu kâdınlar, serbest gezer ve serbest yaşârlar. Esâsân giydikleri elbise *(hedum*) nâmıyle ipekden ma‘mûl önü âçık entârî, bâşda ipekden (*şembir*) dinilen bir bâş örtü, entârî üzerinde yine ipekden bir kuşâk *(hazâm).* Ve bunlar hep böyle gezerler. Başka bir libâsa ihtiyaç göstermezler. Âncak Tûlkeremli me’mûr ‘âileleri çârşaf kullânırlar. Ma‘mâfih burâda kâdınların cüz’î bir mevkı‘-i **(sayfa 195)** ictimâ‘ileri bulunduğuna zâhib olmâmalıdır. Hatta kâdınlar zikir idilmek lâzım geldiği zamân ba‘zı köylerde “hâşâ huzurdan” ma‘nâsına olmak üzere “Ecellek Allah” dirlermiş. Binâen‘aleyh burânın kâdın hayâtı hakkında bâşka bir söz söylemeğe luzûm kâlmâz. Yâlnız merhûm Fikret’in bir mısrâ‘ı hâtıra getirilmelidir:

Elbet sefil olursa kâdın, âlçâlır beşer.

Fakat burâdaki sefâlet-i hayâtiyenin dâiresi dahâ vâsi‘dir. Ma‘nâ-yı hayât anlaşılmâdıkdan sonra nâ-mütenâhî arâzinin, nâ-mahdud mezrû‘âtın, âltun ve gümüş kütlelerinin ne ehemmiyeti vârdır? Fen ve san‘at burâlara âdım âtmıyor ki. Bir satvet-i kâzibe ve sonra ufâk ve bâyâğı bir nüfûz yâzıklar olsun ki bu kıymetdâr tabakaya kâfî geliyor.

Bu tabakadan sonra Tûlkerem’de üçüncü kısm-ı ahâli vârdır ki işiyle gücüyle meşgûl olân küçük sermâye sâhiblerinden, zürrâ‘dan müteşekkildir. Bu tabaka mensûbîninin sermâyesi binden beş bin lirâya kadar, geliri yüz lirâdan birkâç yüz lirâya kadardır. Bunlar basit yaşârlar ve tabaka-i gâlebenin nüfûzu âltında ekseriyâ bir âlt mesâbesinde kâlırlar. Ma‘mâfih bunların lisân-ı ‘Arabîye vukûfları ve ‘ilimden nasibleri birçok mütemevvilân-ı ‘azimeden fazladır.

Dördüncü tabakaya gelince --ekserisini bunlar teşkil ider-- köylüler (fellâhin) tabakasıdır. Bunların emvâl ve emlâkleri mefkûddur. Ücretle iş görürler ve diğer

tabakalar ahâlisine tamâmiyle tabi‘dirler. Onların hesâbına çâlışırlar. Hatta oturdukları evler de kulûbeler de kendilerinin değildir. Sene nihâyetinde âncak yedikleriyle kâlırlar. Hiçbir servet ellerine geçmez. Bütün kazâ dâhilinde eyâdî-i ‘âmele tamâmiyle bunlar oldukları hâlde hayâtdan ve medeniyetden en âz nasibini âlânlar yine bunlardır. Dünyâ ile âncak miğde ‘alâkalârı vârdır. Bâşlarındaki siyâh ‘ikâlı cübbeyi (beşt)’i ve âyâkkâbı (medâs)’ı uzun seneler muhâfaza iderler. Kadın, erkek, çoluk çocuk, büyük, küçük hep çâlışırlar. Fakat dâimâ zavâllı ve bi-i‘tibâr kâlânlar, ser-âpâ nisyân olânlar yine bunlardır.

Hutût-ı ‘umûmiyyesini çizdiğimiz bu tabakaların kendilerine mahsus ba‘zı evsâf-ı mümeyyize-i hayâtiyeleri bulunduğunu unutmâyâlım. Nitekim ilk ve ikinci tabaka mensûbîninden ba‘zısı Suriye’nin ma‘rûf birkâç gazetesine âbonedir. Sabâh, âkşâm evlerinde, divânlarında oturduğu zamân bütün etbâ‘ ve mensûbîni etrâfında birikir. Kendisi de ahvâl-ı ‘âlemden bâllândıra bâllândıra ma‘lûmât virir. Yâhud ‘ulûm-ı şarkıyeye vukûfu bulunduğuna kâîl oldukları bir zâtın bir hikâye-i târihiyesini yâhud bir hakikat-ı diniyeye dâir virdiği nâ-şenide izâhâtı dinlerler. Fakat bir müddetden beri Tûlkerem’de de (divân) hayâtı intifâya yüz **(sayfa 196)** tutmuş imiş. Kasabanın bütün gençleri ve bi’l-hâssa ashâb-ı emlâkdan olânları Tûlkerem’in ötesinde berisinde âçılân üç kahvede vakitlerini geçiriyor. Ve bâ-husûs istâsyondaki bârın bu husûsda pek büyük bir rolü oluyor imiş. Bu tabaka kâdınlarının da ba‘zı me’mûr ‘âileleleriyle temâslarından dolâyı kendilerinde mevâd-ı ihtiyâçları da yavâş yavâş uyânmağa bâşlâmışdır. Tûlkerem’de (setrî) ta‘bir idilen kâdın elbiseleri ekseriyâ Yâfâ’da veyâhud Nâblus’da dikdirilmekdedir. Bu zengin ‘âileler, Şâm ve Beyrut ma‘mûlâtından olân hulliyyâtla da tezyin iderler. Dahâ aşâğı olân tabakalarda gazete okumak ve emsâli ihtiyâcât-ı medeniye henüz belirmemişdir. Hatta ‘âmiyâne hikâyeler, kıssalar bile okumak hâtırlarına gelmez. Hâfızalarında bir tek mısrâ‘a tesâdüf itmek müşküldür. Köylüler kahvede oturmasını veyâhud oyun oynâmasını bilmez. Bir köyden Tûlkerem’e âncak eşyâ sâtun âlmak içün gelir. Ve o zamân doğrudan doğruya dükkânın yânına koşâr. Orâya yere çömelir oturur, etrâfına zekâya delâlet itmeyen bir nazarla bâkışır, durur. Kâdınların ise bâşlarında bir renkli tâkiye vârdır. Onun âlın tarafından boyuna doğru burunun üzerinden geçmiş ve her iki yânına pâralar dikilmiş bir burunluk vârdır ki simâsını nim örter. Kulâklarında (terâçe) nâmıyla zincirli ve dâireli küpeler bulunur. Nâblus’un cenûb tarafında müsta‘mel olân hulliyyât-ı kadîme burâca eskimiş imiş. Bütün bu ziynetleriyle ‘arz-ı

vücûd iden kâdınlar ellerinde ne vâr ise hepsini dükkâncıya bırâkır. Ve dâimâ borçlu Tûlkerem'den âyrılır. Yolda sâllânâ sâllânâ kollarını âçârak yürürken ellerinde, bileklerinde, yüzlerinde üst ve âlt dudâklarında âlınlarındaki (veşm) ler gözükür. Burâdaki köylülerin (veşm) leri de pek garibdir. Elde kârışık bir darb işâreti etrâfında noktalar sonra bir hatt-ı müstakim üzerinde müta'addid 'amûdlar; küçük dâirecikler, üst dudâk üzerinde müsellesî üç yıldız, âlt dudâk âltında bir kavis ve küçük çizikler suretinde işâretler yapârlar. Erkekler dahi kollarına kılınc resmi yâpdırmak ve isim yâzdırmak ekseriyâ mu'tâddır.

Bu tabakadan olânlar efendilerinin evlerine geldikleri zamân ekseriyâ dâireden hâric bir mahalde beklediklerine ve efendilerinin huzurunda da hakk-ı kelâma mâlik olmadıklarına bâkılırsa hayâtdan ne kadar nasibleri bulunduğu kolâyca tasavvur idilebilir. Ma'mâfih sa'âdet de nisbî değil midir? Bunların nazarında bir pârça bulgur birkâç habbe buğdây veyâ ârpâ kendilerini mes'ud idecek olduktan sonra ne denilir. Hayâtın ezvâk-ı günâ günini tâtub da ne yâpacaklar?

Varsun her şey kendilerince meçhûl kâlsun. Dünyâyı da bildikleri gibi bilsinler. Bu onlara kâfî gelir. Efendileri de ihtimâl ki bunu düşünerek bu ma'sûm bu sâf kitlenin **(sayfa 197)** zihinlerini bulândırmak istemiyor. Fakat bunu da kabul itmek içün insân ne kadar sâfdurûn olmak lâzımdır.

2-Tûlkerem'de İ'tiyâdât-ı İctimâ'iye ve Edebiyât: Tûlkerem'de mevcûd belli bâşlı 'âdât-ı ictimâ'iye bi-şübhe civârdan ve bâ-husûs Nâblus'dan mülhemdir. Binâen'aleyh mevkı'-i ictimâ'iyeleri yüksek olân ahâli, gerek da'vetlerinde ve ziyâfetlerinde ve gerek hitân, izdivâc ve velâdet merâsiminde hatta cenâze merâsiminde bile Nâblusluları taklid itmek isterler. Bunun içündir ki çocuklarının oyunları, büyüklerinin eğlenceleri ve 'umûmiyetle hayât-ı beytiyeleri husûsiyet irâe itmez. Yâlnız burânın köylü hayâtı âyruca evsâfa mâlikdir. Hele Beni Sa'b köylerinde ve Beni Sa'b'ın köylü tabakasında usûl-i izdivâc gâyetle câlib-i dikkatdir. Bir köylü, izdivâc ideceği zamân onun nâmına ilk âdımı âtacak olân velisi veyâ pederi değil köyün veyâ mahallenin muhtârıdır. Muhtâr bir salâhiyet-i vâsı'â ile kızın ebeveyni ile görüşmek hakkına mâlikdir. Ve ekseriyâ muhtârın tensib ideceği şurût, mer'îyü'l-i'tibâr olmak mu'tâddır. Muhtâr, tarafeynin hâlet-i mâliyesine nazaran beş ile yüz lirâ ârasında bir mehir (kayd, sâdak, rakbe) karârlaşdırır. Dört elbise (hedum) ile (hedumu'l-lefiye) ta'bir idilen kıymetdâr bir elbisenin güveyi tarafından

âlınmâsını tensib ider. Bu kıymetdâr libâs ise kızın bâbâsına veyâhud velisine ‘âid olur.

Muhtârın tensib itdiği bu şartlar derhâl tenfiz idilir. Mehirden bir mikdâr-ı münâsibi kızın velisine teslim olunur ki bundan kız içün bir şey sarf olunmâz. Bunu müte‘âkib (kitâb) nâmı virdikleri nikâh kıyılır. Bunun üzerine zevc, cehâzı hâzırlâmağa bâşlâr. Bi’t-tabi‘ bu hâzırlıkla zevc mensûbîninin Nâblus’a müşterekân gitmesiyle ve hepsinin inzimâm-ı râiyle tamâm olur. Elbise ikmâl olununca yine zevc tarafından kâdınlar toplânır. Elbiseleri tepsiler içine korlar. O esnâda merâsim-i teşyi‘ icrâ idilir. Bir kısmı hep bir âğızdan:

(‘Aile reisine hitâben)

Dıfnâke yâ beni felân

Itla‘ ve hayyi duyûfeke

“Sanâ bugün misâfir geldik. Çık da misâfirlerini kârşulâ” diye bağırır, kısm-ı diğeri ise cevâb virir:

Vallahhu lâ hayyi duyûfî

Ve edbeh el-yevm hârufî **(sayfa 198).**

“Tânrı hakiyçun bugün çıkub misâfirlerimi istikbâl ideceğim ve kuzumu onlar içün keseceğim”.

Nihâyet elbise bunâ benzeyen terennümât içinde gelinin evine isâl olunur. Bunu ta‘kib iden üç dört gün zarfında elbiseler biçilir ve dikilir. Hitâmında güveyi evinden birkâç kâdın gelinin evine gider. Kızın ellerine (hannâ) korlar ve kendisini süslerler. Bu merâsim de bitince kızı âta bindirirler. O zamân kâdınlar neş’e ve şâdî içinde yine terennüme bâşlârlar:

Cibu’l-feres, hennü’l-ceres, kumi irkebi yâ ziyna

Bi hayât ebuki ve hâleki kum irkebi lihâlik…

“Âtı getiriniz onun çân sesi işidilsun, ey burânın yegâne ziyneti, kâlk âta bin, babânın ve dâyının bâşı içün olsun kendi kendine bin.”

Kâdınların hây ve hûy şatâreti içinde gelin âta bindikden sonra yine güveği tarafı şu suretle şükrân-ı hevân olur:

Ketter Allahu hayrekûm ve lâ ‘acibnâ fî’n-nesâîb gayrekûm.

“Biz akrâbâ ve müte‘allakât içinde sizden başkasını beğenmedik, tercih itmedik, Allah sizin hayrınızı müzdâd itsun.”

Gelinin etrâfını kâdınlar bi’t-tabi‘ ihâta ider. Bâ-husûs yolda giderken her köyden nâ-mahdud kâdınlar tâkılır. Kâfile büsbütün kesb-i izdiyâd ider. Hatta bütün âşinâlar onun yânına koşâr ve mendil de bâğlârlar. Mendil bâğlâyânın yânında kız bir müddet med‘ûv bulunur. Ve böylece da‘vet tufânları içinde güveğinin evine vârır, kendisine su ve hamur getirilir. Bir mu‘tâd hamuru sulâyub evinin kapusına ilsâk itdikden sonra kız eller üzerinde eve dâhil olur. Eve girerken kudûmiyeler bâşlâr:

El-ferha ferhi, ve’l-biyût biyûti, el-ferha ‘indi yâ sadika fûti, el-ferha yâ ‘indi yâ ‘adüvve mevti.

El-ferha ferhi ve’d-diyâr diyârî, ve’l-ferha ‘indi yâ sadika te‘âli, te‘âlu ve hennûni yâ külle ehlî…

---Tercümesi---

“Sevinç benim sevincim, ev de benim evimdir. Zevk ve şâdî bugün benim yânımdadır. Ey muhibbe gel, sen de dâhil ol sürûr ve tarab benim yânımdadır. Ey rakibe sen sevil. Sevinc benim sevincim, ev de benim evimdir. Zevk ve şâdî bugün yânımdadır. Ey muhibbe gel. Geliniz, hepiniz geliniz, bütün akrabâlarım geliniz ve beni tebrik idiniz.”

Gelin girdikden sonra zevc eve dâhil olur. O zamân bütün mevcûd kâdınlar ellerine **(sayfa 199)** birer sopâ âlır ve güveğinin üzerine müşterekân hücûm ider ve kendisini bu suretle kârşulârlar. Zevc, yediği dâyâkdan memnûn zevcenin yânına koşâr, Her ikisini minder üzerinde oturtdukdan sonra her ikisinin bâşlarını birbirine urur. Ve ‘âdetâ tos yâpdırırlar. Bunu müte‘âkıb rakslar bâşlâr. (Zilyâta) nâmındaki kâdınlar bir tarafdan tef çâlârlar. Diğer yândan kâdınların (lu,lu,lu,lu)’su semâyı tutâr. O esnâda (debke)’ler müşterek rakslar bâşlâr. Bir müddet sonra zevc ve zevceyi terk itdiklerini müte‘âkib silâh âtârlar. Yedi gün raks ve ferh devâm ider. Civâr şarkıları tekrâr idilir. Gazeller, mevâller söylenir ve eve ziyâretçiler âkın âkın gelir. Cümlesi tuz, yâğ, pirinç gibi köylü hediyelerini müstashiben koşâr ve orâda bir hayât-ı te‘âvün ve iştirâk ile günlerce vakit geçirirler.

Tûlkerem'de düğün zamânlarında ve ânât-ı zevk ve tarabda tekrâr idilen bu 'umûmî halk koşmalarından başka kasabanın ve muhitin ruh-ı san'atkârânesini gösterecek bir esere tesâdüf idilmez. Ma'mâfih en küçük nininilerinde bile köylünün ruh-ı ma'sum zî-sükûnu tebbler ider:

---Tehlil (Ninni)---

Beddüynâm ve yetehennâ Yâreytu mâyağibu 'annâ

Beddüynâm növme heniye Növmetü'l-huccâc fî'l-beriyye

Beddüynâm fî serirehu Yâ Allah yahfizu yâ Allah yeciru …elh.

---Mealen Tercümesi---

"Uyuyacak ve ferahlanacak. Keşke bizden aslâ âyrılmasa. Uyusun ve ferahlansun. Ve şunu dilerim ki tâtlı tâtlı uyusun. Hâcıların çuvâldaki uykusu kadar tâtlı uyusun, beşiğinde uyusun ve Tânrı onu korusun. Ve onun yârdımcısı olsun."

Ma'mâfih gönül ârzu ider idi ki bu ma'sûm köylülerin yâvruları içün özledikleri uykunun müddeti de mahdud olsun. Hâlbuki bu hâb-ı ma'sûmâne ne kadar derin ve süreklidir. Onların bütün hayâtını kâplıyor da onlar hâlâ bundan bi-haber. Sabur ve mütevekkil mütemâdiyen uyuyor, uyuyorlar.

4-Tûlkerem'de Ahvâl-ı Sıhhıye: Kasabanın vaz'iyetinden bahs iderken evlerinin civâra nisbetle münevver olduklarını ve kasabanın birkâç sâ'at imtidâd iden bir ovaya nâzır olması ve önünün âçık bulunması hasabiyle de dahâ havâdâr olduğunu zan idersem zikir iylemiş idim. Bu i'tibârla Tûlkerem binâlarının **(sayfa 200)** kısm-ı a'zamı şerâit-i sıhhıyeye muvaffak bir tarzda inşâ olunmuşdur dinilebilir. Bâ-husûs mevkı'in havâsı birâz rutubetli olmağla berâber şikâyet idilecek bir râddede değildir. Havâ ekseri zamânlarda mu'tedil devâm ider durur. Hele Tûlkerem'in mahfuz suyu burâsı içün esâtir-i İrâniyeyi hâtıra getirecek bir âb-ı hândır. Vaktiyle bu kasaba su yüzünden pek elim ızdırâblar çeker hatta ötede beride âçılân toprâk oyuklarda toplândırılân su birikintilerini bütün bulânıklık ve kirliliğiyle içerlermiş. Bi't-tabi' bu sıkıntı şimdi ber-taraf olmuş ise de suyun âzlığı yine kasabayı kıvrândırıyor. Ma'mâfih kasabanın civâr köylere nisbetle binâ, su ve hatta havâ i'tibâriyle ciyâdeti yüzündendir ki Tûlkerem'de son zamânların sârî ve 'umûmî hastalıkları, tifüs ve kolerâ âfetleri burâda icrâ-yı hüküm ve nüfûz idememişdir. Her ne kadar birkâç tifüs vukû'âtı olmuş ise de her gün gidub gelmekde olân trenlerin

husûle getirdiği binlerce insân ihtilâtları meyânında bu kadarı tabi‘i görülebilir. Ma‘mâfih hastalık burâda, olduğu gibi itfâ idilmişdir. Kolerâya ise Tûlkerem’de aslâ tesâdüf idilmemiş imiş. Hâlbuki frenk incirinin ve bâ-husûs kârpuzun pek mebzûl olduğu bu memleketde kolerânın bâş göstermesinden korkulur idi. Binâen‘aleyh bu iki felâketden kurtulmağa muvaffak olân Tûlkerem kasabasına mes‘ûd nazariyle bâkılabilir.

Yâlnız bu kasabanın sıhhatini her dakika tehdid iden mevzû‘-ı ‘âmeller vârdır ki bunları da zikr itmek lâzımdır. Tûlkerem’in iki sâ‘at uzâğında iki kilometro vüs‘atında *(Kuturiye), (Bassa)* ve bir kilometro murabba‘ı ihâtasında bulunân (Berket *‘Atâ)* batâklıkları her ân Tûlkerem’de ve civâr köylerinde (hummâ-yı merzagî)’nin zuhûr ve intişârına sebebiyet viren üç menba‘ merz hâlindedir. Bâ-husûs batâklıklara yâkın olân (Celil), (Harim), *(Kalensuve), (Cet),* (Kâkun)*, (Zite), (‘Atil),* (Bâkâ) köylerindeki tahribât nazar-ı dikkate âlınırsa senevî yüzlerce musâbîne tesâdüf idildiği ve bu musâblardan yine senevî yüzde on nisbetinde telefât vukû‘a geldiği görülüyor. ‘Aynı zamânda mevkı‘-i tabi‘inin ifâdesine nazarân Tûlkerem ve civârı toprâğında mevâd-ı ‘uzviye çok bulunduğu içün bu hâl, hummâ-yı merzagî’inin burâlarda izdiyâd-ı nemâsına sebebiyet viriyormuş.

Ma‘mâfih hastalıkdan dahâ âcıklı bir maraz vardır ki doğrudan doğruya ahâlinin teseyyüb ve ihmâlinden neşêt idiyor. Evvelce söylediğimizi burâda tekrâr idebiliriz. Kasabanın hâricden manzarası ne kadar güzel, temiz ve zarif ise şekl-i dâhilîsi o nisbetde kirli ve kâbâdır. Tûlkeremlilerin ve onlardan bi’l-hâssa köylülerin günlerce yüzlerini ve ellerini yıkâmadığını işidirsek **(sayfa 201)** ta‘accüb itmâmeliyiz. Kasabada bir tek hamâm bile mevcûd değildir. Ba‘zı fedâkârân temiz yıkânmak üzere Nâblus’a kadar beş âltı sâ‘atlik ihtiyâr-ı zahmet itdikleri vâkı‘dır. Diğer tarafdan suyun nedreti bi’t-tabi‘ evsâhın tezâyidini intâc idiyor. İklimin harâreti ve ekseriyâ âçık ovada esen rüzgârın getirdiği kum ve toprâk dâneleri dahi ‘ilâve idilirse bu hastalığın ne olacağı derhâl anlâşılır:

Fi’l-hakika (remd-i sadidî) hastalığı burâda dehşetli icrâ-yı tahribât iyliyor. Bütün kazâ ahâlisinin yüzde ellisi bu hastalığa muhakkak tutulmuşdur. Ve bundan yüzde onunun gözleri şimdiki hâlde a‘mâdır. Burâda körlük pek âz bir mülâhaza ile hiss idilebilir. Meselâ civâr köylere mevsûl bir yolda lâ‘let-ta‘yin bir günde durub da gelub geçenleri mu‘âyene itmek kâfî gelecektir.

Bundan mâ‘adâ bütün Nâblus ve mülhakâtına ve belki dahâ birçok mahallere şâmil ba‘zı hastalıklarımız vârdır ki tabi‘atiyle burâda bulunuyor. İzdivâcların, tevlidâtın fazlalığı nisbetinde çocuk vefiyâtının ziyâdeliği doğân çocukların za‘ifliği, pek küçük yâşda erkeklerde bâşlâyân ‘inân, kâdında erkekde mevcûd kânsızlık hakkında itâle-i bahs itmek zâîddir.

Yâlnız şunu da söyleyelim ki süll er-rie, kalb hastalıkları, frengî gibi büyük dimeğe âlışdığımız hastalıklara burâda pek âz tesâdüf olunuyor. Herhâlde bu mülâhazadan ânlâşıldığı vechle Tûlkerem kasabasının hâlet-i sıhhıyesi bi’t-tabi‘ câlib-i memnûniyet bir hâlde bulunmâmakla berâber mevcûb-ı telâş da değildir. Derc itmeyi zâîd bile gördüğüm tedâbir-i ma‘lûmeye en küçük bir mikyâsda tevessül diyebilirim ki burânın ‘avârız-ı sıhhıyesi izâleye kâfî gelecektir. İhtimâl ki şimdiye kadar bir çoğumuzun böyle düşündiği ve böyle bildiği hâlde zî-kıymet bir neticeye dest-res olunâmâması ise ne garib bir hâldir. Her sene geçdikçe hâl yine ‘aynı hâl, hastalık yine ‘aynı hastalık. ‘Avâmil-i maraz ise yine ‘aynıyla bâkî. Bunları görür, hiss ider ve biliriz. Ve yine bir şey yok. Bu ise şübhesiz en büyük marazımızdır.

9-TÛLKEREM-MELBİS YOLU

1-Kalkîliyye’ye Doğru: Tûlkerem’de otel hayâtımız pek tahammül-fersâ bir suretde mürûr itmişdi. Bâ-husûs uykusuzluk yüzünden bitâb kâlân vücûdlarımızı bir müddet dinlendirmek bizim içün en **(sayfa 202)** kat‘î ve sarîh bir ihtiyaç olmuşdu. Güneşin doğmâsına da dahâ çok vakit vârdı. Arz-ı Filistin’in esrâr-âlûd ve sükûn-perver bir nükhet-i leylesini, âçık kâlân pencereden nevş idiyorduk. Şimdi her tarafda ishak sedâları temevvüc iyleyen ovalar, esmer ve ‘anberin bir deryâ-yı mestî hâlinde nâ-mütenâhiliklere doğru uzânıyor ve en hücrâ ufuklarından bize bir nesim-i teselliyet ithâf idiyordu. Uzun bir zamân geçmişdi. Semânın son yıldızları hâlâ pırıl pırıl pârlıyordu. Nihâyet (‘Anebta) ufuklarında gün, muhterizâne âğârırken kâpumıza uruldu: “Ârâbanız hâzır” didiler. Biz tevekkuf itmeksizin koşduk ve bir iskelete pek benzeyen ârâbaya âtlâdığımız zamân i‘tirâf itmeliyim ki cümlemizin bâşı dönüyordu.

Ârâba istâsyon yolunu tutdu. Birkâç dakika sonra Tûlkerem gârından geçerken güneş mütebessim nurlarını rehgüzârımıza döküyordu. Şimdi kırmızı renkli Yâfâ tarîki, uzun inhinalar yâpârak gözün ta‘yin idebileceği mesâfelere kadar uzânıyor. Ve ârâba sessiz kâyub gidiyordu. Biz, bâşlarımızı ekseriyâ ârâbanın kenâr tahtalarına lâkaydâne dâyâmış Tûlkerem’e koşânları nim bir temâs-ı nazarla temâşâ

idiyorduk. Ba‘zân ellerini bellerine iliştirerek ve her iki elini sâllâyarak yorgun ârgın yürüyen köylü kâdınları mütemâdiyen bâşlarında yoğurt, sebze veyâ hububât veyâ başka bir şey tâşıyub götürüyorlar. Ba‘zân de kâdının dâimâ merkebe binen erkeğinin ârkasında mutlakâ bir şey yüklü olduğu hâlde geçdiği nazar-ı esefle görülüyordu. Oh burânın erkekleri ne kadar haşîn ve merhametsizdi. Sâğ tarafdan ve uzâkdan (Ertâh), (Kalensuve) köylerini ve soldan (Fer‘un), (Tibe) köylerini terk iderek büyük bir sür‘atle cenûba doğru koşuyorduk. Yine pek uzâklardan ve sâğdan (Tayra) soldan (El-Mecdel)’i kat‘ itdik. Hareketimizden iki sâ‘at geçmişdi. Nihâyet (Kalkiliyye) nâhiye ve merkezine vârınca hükümet dâiresi önünde ârâbadan indik. Dört bin nüfûsa mâlik olân bu kasabanın hükümet dâiresi ve mekteb-i ibtidâi binâsı hâricde ve pek havâdâr bir yerde inşâ olunmuş idi.

Uzâkdan kasabanın evleri siyâh ve dört köşeli toprâk yığınlarına şebih görünüyordu. Kasabanın ârka tarafında ve yine uzâklarda yeni yâpılmış bir binâyı gösterdiler ve “burâsı istasyondur” didiler. Fi’l-hakika tren burâdan geçiyor. Ma‘mâfih kasabada pek âz âsâr-ı hayât revnümâ olmuş idi. Henüz teşekkül iden belediyenin vâridâtı âncak bir iki me’mûr ma‘âşına kifâyet idiyordu. Bâ-husûs Kalkiliyye sâkînlerinin civâra nisbetle pek çok fesâd ve tezvire düşkün olmaları hasebiyle kasabalarını düşünmeğe vakit bulâmâdıkları pek vâzîh **(sayfa 203)** ânlâşılıyordu. İddi‘â idilidiğine göre musanna‘ bir da‘vâ-yı bühtân içün bin kişinin bile müctemi‘an kezb üzerine şehâdet itdikleri vâkı‘ olurmuş. Bunun içindir ki fesâd ve tezvirde Kalkiliyye güyâ birinciliği ihrâz idiyormuş.

2-Kalkiliyye’nin Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi: Harem nâhiyesinin merkezi olub 4000 nüfûsu vârdır. Bu nüfûsun 600-650’si el-yevm silâh âltındadır. 100 nefer hâl-i firârdadır. Seferberlikden bu âna kadar bütün köylerde icrâ-yı tahribât iden âfâtdan tifüs hastalığı (70) kişinin mâlâryâ ve humma-yı râci‘a hastalıkları 300 kişinin mahvına sebebiyet virdi. En ziyâde ihtiyârlarla kâdınlar mühlik mikroblara âz mukâvemet gösteriyorlar. Nâhiyeye yedi köy ile bir mezra‘a merbût olub mecmû‘ nüfûsları Kalkiliyyeninkinden birâz noksândır. Nâhiye dâhilinde şimdiki hâlde vefiyât, tevlidâtdan fazladır. Bunun Nâblus Sancâğında fesâd ve tezvirle meşhûr olân merkez nâhiye ahâlisinin ma‘ârife olân hevesleri sâir Beni Sa‘b köylerinde olduğu gibi epeycedir. Gâyet sıhhî bir tarzda kârgir olarak inşâ idilen ve hatta ilerüde yapılacak köy mekâtib-i ibtidâiyelerine numûne ittihâz idilmeğe şâyân olân mekteb-i ibtidâiyesine 150-160 talebe devâm itmekdedir. Köyde okumak ve yâzmak bilenler

400-500 ârasında tahmin olunuyor. Köyün fuhşiyâtı, ‘usreti pek âzdır. Nâhiyede iki sene evvel ihdâs idilen belediyenin geçen seneki vâridâtı 2500 guruşken bu sene 12000 guruşa iblâ‘ idildi. Bu meblâğın takribân 3000 guruşu reis, kâtib ve çâvuş ma‘âşâtına tahsis idilmişdir. Mütebâkının nereye sarf idildiğine bir dürlü ‘akıl irdiremedim. Çünki ser-âpâ pis, gayr-ı sıhhî ve karânlık köy kulûbelerinden müteşekkil Kalkiliyye’de icrâât-ı belediye tahrisine koyulmak boş yere vakit gâib itmek dimekdir. Zengin ve 150 guruş gibi ehemmiyetsiz bir ma‘âşa muhtâc olmâdığından ferh ferh vazife-i milliyesini meccânen ifâ idebilmesi lâzım olân şimdiki belediye re’isinden ihtimâl ilerüde ciddi işler görebileceğimizi ümid idelim.

Nâhiyenin belli, bâşlı mahsûlü dârı olub senevî hâsılât (10) bin kile raddesindedir. Bundan başka nâhiyede mevcûd (14) portakâl bahçesinden senevî 5000 sanduk portakâl hâsıl olub bu mahsûl Yâfâ’ya sevk olunmakdadır.

Kalkiliyye köyünün etrâf-ı erba‘ası enbiyâ-yı kirâm ve evliyâ-yı muhtereme merkad ve makamlarıyla kuşâdılmışdır: Şarkında Nebî İlyâs’ın makâmı ve garbında Hazreti Ya‘kub evlâdından Bünyâmin **(sayfa 204)** ‘aleyhi’s-selâmın merkad-ı şerifleri ve sahâbe-i kirâmdan Serâka’nın türbesi ve şimâlinde kâin Ertâh köyünde Hazreti Ya‘kub ‘aleyhi’s-selâmın kerime-i muhteremelerinden on iki muhderât medfûn olub cenûbunda dahi Talha ve Zübeyr ‘aleyhümâ es-selâmın makâm-ı mübârekleri mevcûddur.

Beni Sa‘b kazâsında Calcûliye karyesinde âsâr-ı kadîmeden bir câmi‘-i şerif ile bir hâne ve Kâkun ve Burcu’l-‘Atu‘a ve Kalensuve karyelerinde birer kal‘a ve mezkûr Kalensuve karyesinde Devlet-i Eyyûbiye âsârından gâyet cesim bir havuz dahi vârdır.

Sâhil-i kazâda Fenikeliler zamânında ma‘mûr olduğu gibi Yunânîler vaktinde dahi (Ebû Lunya) nâmıyla yâd olunân ve ehl-i salib muhârebâtında mevâkı‘-i mühimmeden ma‘dûn olân (Arsuf) şehr-i kadîmenin harâbesi mevcûddur. Mücâhid-i ekber Selâhaddin Eyyûbî hazretleri ehl-i salibi burâda dahi elim bir hezimete uğrâtdıkdan sonra ehemmiyet-i harbiyesini iskât içün şehr-i mezkûru tahrib itmiş idi.

Tûlkerem kasabasının nazır olduğu münbit ve mezrû‘ ovanın müntehâsında ve merkezden üç sâ‘at ba‘dinde vakı‘ (Ebû Zâbura) iskelesinin mahfûz ve tabi‘i bir limânı mevcûd olub ufâk bir himmetle mezkûr limân ticâret-i bahriyeye sâlih bir hâle

ifrâğ idildiği suretde bütün kazâya büyük büyük fâideler te'mîn ideceği muhakkakdır.

3-Melbise Doğru: Kalkiliyye'den bir ân evvel tebâ'id itmek ihtiyâcıyla âyrılırken bi-şübhe için için âğlıyorduk. Bir müddet sonra muhit büsbütün değişmişdi. Şimdi her iki tarafında ekseriyâ frenk incirleri bulunân kumlu yollardan geçiyorduk. Civârımızdan mütemâdiyen geçenlerin gözü yâ a'ma veyâhud remdli idi. Kızgın bir güneş ortalığı kâvuruyordu. Yolun her iki tarafında ba'zân kârpuz veyâ kâvunla mezrû' yerlere ba'zân da sisâm ekilmiş târlâlara tesâdüf olunuyordu.

Bir iki sâ'at geçmişdi. Ârtık Beyrut vilâyetinin en cenûb bir noktasında bulunuyorduk. Birâz sonra Kudüs toprâğına dâhil olacaktık. Şimdi yerin zirâ'ati pek mahsus bir suretde tebdil itmişdi. Bunun 'avâmilini zihnimizle ârâşdırıyorduk. İçimizden biri "ârtık Yahudi kolonilerine geliyoruz" diyince uykudan âyılmış gibi gözlerimizi âçdık. Fi'l-hakika biz (Melbis ***Moulabbis)***'e doğru koşuyor ve Yahudilerin fa'âliyetlerini pek yâkından temâşâ içün sabırsızlânıyorduk. Burâlarda çâlışkân bir elin dolâşdığı pek vâzîh hiss olunuyordu. Hatta suâle ihtiyâc bile göstermeden küçücük ârâbacımız izâhâtı virmişdi: **(sayfa 205).**

---Burâları hep İslâmların idi. Fakat bu kadar muntazam değildi. Şimdi Yahudilerin eline geçdi. Bâkınız ne kadar güzelleşdi…

Ve içinden derin bir âh çekerek 'ilâve itdi:

"Bütün bu yerleri Yahudiler yavâş yavâş âlarak ve bütün İslâmları burâdan koğâcaklarmış, Şimdiden koğdular yâ. Yâlnız Şeyh Ribâh arâzisini sâtmâdı." didi ve eliyle işâret itdi:

"İşte şu uzâklardaki büyük bâhçenin ve büyük arâzi ve o büyük köşk de onundur. Melbis'de onun ârkasındadır."

Küçük ârâbacının mütevekkilâne söylediği sözler pek derin bir feryâd-ı şikâyeti hâviydi. Fakat kendisi yâlnız bir hikâye ânlâtdığına kâîl idi. Bilmiyordu ki bizi yârâlıyordu.

---İster misiniz Şehy Ribâh'a götüreyim?..

Cümlemiz düşünmeksizin kabul itdik. Ârâba, lavânta çiçekleriyle ve sekûd âğâçlarıyla müzeyyen gölgeli ve kokulu yollardan geçmeye bâşlâdı. Nihâyet

portakâl, muz, hurmâ âğâçları ârasında şelâleler yâpârak akân pârlâk ve büyücek bir ırmak kenârında indik. Köşk gözükmüş idi.

Bütün zarif köşkü, bütün bâhçeyi ve bütün değirmeni dolâşdık. Orâsı ‘âdetâ nim metrûk hâlde idi. Neden sonra burânın bekçileri geldi. Âncak bizi teşyi‘e muvaffak olmuşlar idi. İ‘tirâf itmeliyim ki bütün Suriye Kıt‘asında bu kadar müdebdeb ve muhteşem bir güzergâha dahâ tesâdüf itmek muhâl idi.

10-MELBİS

1-Melbis’e Girerken: Melbis’in medhali bir sâ‘at kadar devâm itmişdi. Şâhâne ve mutantan yolumuz ba‘zân uzun ve geniş bir hıyâbân oluyor. Ve ba‘zân kıvırıla kıvırıla inhitâlar yâpârak esrâr-âlûd bir yuva hâlinde görünüyordu. Yolda bir tek tâşa tesâdüf itmek muhâl idi. Ârâbamızın tekerlekleri kırmızı kum yığınları içinde yüzerek sessiz sessiz ilerliyordu. Arz-ı Filistin’in en müstesnâ bir mahallinde bulunduğumuzu biz de tahmin idiyorduk. Her iki tarafda yeşil ve tâze çâm âğâçları gülümsüyor ve portakâl, limon bâğçeleri (beyâre) ler bütün intizamıyla celb-i enzâr idiyordu. Burâları ne kadar işlenmiş ve burâları içün ne kadar âlınlar ter dökmiş idi **(sayfa 206).**

Güzergâhımızı teşkil iden lavânta çiçekleri, okâliptüsler, çâmlar ve bütün âğâçlar en küçüğüne hatta en zarif ve ufâk bir mândârine vârıncaya kadar bütün âğâçlar bir te‘âdil, bir tevâzin bir tenâsüb tâşıyordu. Bütün yol ve her iki tarafı yeşil bir bâğçe hâlinde idi. Bâğçelerin hudûdu ma‘denî tel örgülerle ve kafeslerle âyrılmış idi. Bunlar da ihtimâmkârâne örülmüş tellerden ‘ibâret idi. Bâğçenin dâhili bu kâpulardan pek güzel gözüküyordu. Ekseriyâ beyâz çâkıl tâşları ile döşenmiş uzun bir yoldan sonra küçücük, şık ve sâde bir kulûbe. Sonra yânında zarif birkâç tâvuk kümesi beride bir su motoru işliyor. Ve ekseriyâ bâğçelerin yân tarafından kâlın ma‘denî su boruları gözüküyordu.

Öğleden bir iki sâ‘at geçmişdi. Kızgın güneşin ziyâsı ba‘zân sârârân ve ekseriyâ kızârân kumlar üzerine dökülürken zî-me’l bir raîhâ-i reyk ve gubâr dâğılıyor ve öteden beriden yâyılân mestîde bir çâm kokusu ile birleşerek bir rüyâ-yı şi‘ir ve beyhûşî ithâf idiyordu. Ortada kimseler yokdu. Bütün bu müstesnâ ve kıymetdâr eserleri yâpân çâlışkân elleri görmek heyecânıyla çırpınıyorduk. Ba‘zân bir portakâl âğâcının harîm sâyesinde durân bir simâya tesâdüf idiyorduk. Bâşına kocamân bir şâbka geçirmiş üzerinde bir ‘amele gömleği ve kısa bir pântâlon çıplâk

âyâkları ile görünen eşhâsda pek kat‘i bir köylü kıyâfeti vârdı. Beri tarafda sârı sâçlı, kırmızı yüzlü, önünde beyâz önlüğüyle bir genç kâdın veyâhud penbe beyâz tertemiz birkâç tombul çocuk. Bunlar da köylü idi. Bütün bu elvâh-ı ‘âileyi temâşâ iderken hayretler içinde idik. Her zamân görmeye âlışdığımız insânlar ne olmuş idi. Fakr-u zarûret içinde teşyi‘-i hayât iden o ma‘sûm kitle nerede idi. Biz biribirimize bâkıyorduk. Nazarlarımızda pek derin bir ma‘nâ-yı istifhâm vârdı: Bu yerler de bizim mi idi? Burâları da bizim toprâkdan mı sâyılıyordu? Ârâba mütemâdiyen ileriliyordu. Nihâyet okâliptüs âğâçları gözükdü. Pek latif ve sâf bir havâ sinemizi doldurdu. Geniş, kumlu bir meydândan sonra yine uzun bir hıyâbân-ı sebzîn-i sanober görünmüş idi. Bu yolun her iki tarafında kırmızı kâşâneler gözüküyordu. Burâsı Melbis idi.

2-Melbis’in Vaz‘iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi: Ârâbamız, üzerinde hurûf-ı ‘İbrânîye bulunân şık bir kâpu önünde durdu, indik. Bir mu‘tâd her iki tarafında gül âğâçları, çâm fidânları ve hatta yâsemen fidânları bulunân ve üzeri yine yâprâklarla ve çiçeklerle örtülen gölgeli dâr bir yoldan geçdik. Etrâfını **(sayfa 207)** potakâl ve leymun âğâçlarıyla müzeyyen zarif bir binâya dâhil olduk. Yeni ve pür-sükûn otelimiz bize pek nazar-rübâ görünmüşdü. Otel sâhibi ihtiyâr bir Musevî bizi tebessümle kârşılâdı. Sâlonda beyâz ve temiz bir örtü ile örtülmüş bir mâsa etrâfında yorgunluğumuzun mühüm bir kısmını izâle itdik. Otel herhâlde pek güzel idi. Bütün pencerelerinden sevimli bir yeşillik gözüküyor. Oh burâsı ne kadar yeşil ve zarif bir memleket idi. Ma‘mâfih bütün bu evler ve burâda yaşâyânlarla âramızda ne kadar derin uçurumlar bulunuyordu. Herkes bize pek yâbâncı bâkıyordu. Ve bizde onlara. Melbis’de ilk öğrendiğimiz şey (Şâlom) selâm kelimesi idi. Hafif bir bâş inhinâsına refakât iden bu tarz selâm bizde küçük tebessümler bırâkıyordu. Kasabayı bir ân evvel temâşâ itmek ve burâsı ile dahâ fazla temâs iylemek ârzularını duyuyorduk. Fakat kızgın güneşden cesâret idemiyorduk. Akşâma doğru muhtâr i‘ânesiyle kasabada tavâfa bâşlâdık.

Kasabanın pek müstevî bir ufku vârdır. Bu yeşil memleketi birkâç kelime ile hülâsa itmek kâbildi. Kumlu, geniş ve uzun yollar ve sonra yeşil ve tâze âğâçlara gömülmüş renkli zarif yuvalar.

Herhâlde köy pek mahâretli bir dest-i san‘âtın mahsûlü idi. Kasabayı bir lahzada ihâta itmek muhâl görünmüyordu. Uzun bir yolu tutduk. Güzergâhımızda bu

yola ‘amûd birçok uzun yollara dahâ tesâdüf itdik. Anlâşılıyordu ki kasabanın âz çok mütevâzî ve ‘amûd hatlardan ve murabba‘lardan müteşekkil muntazam bir plânı vârdı. Burâdaki evler menfezsiz ve havâsız ve ziyâsız değildi. Rutûbetli, kirli bir çâmur yığınına benzemiyordu. Tasarrufkâr bir el bu iki üç ve ba‘zân de dahâ fazla odâlara mâlik olduğu anlâşılân bu nim ahşâb, bu renkli, bu kırmızı kiremidli küçücük evleri öyle muntazam bir suretde işlemiş ki pencereler zarif pâncurlarıyla süslü boyâsıyla sâde ve latif perdeleriyle pek nazar-rübâ görünüyordu. Evlerin tarz-ı mi‘mârisi de ne kadar âhenkdâr bir tenvi‘-i üslûba mâlikdir. Şimdi ‘Arabkârî bir tâk dahâ sonra “Hindu-çin”in kâşânelerini hâtıra getiren bir bâm; birâz ötede garbın en şivekâr süslerini sâklâyân bir cephe. Hepsi sâde ve hepsi güzel.

Bütün bu kulûbeler pek zarif ve mütenâsib renklerle boyânmışdı. Kulûbelerin ârasını muntazam kesilmiş okâliptüs veyâ sekûd âğâçları âyırıyor veyâhud demir teller hudûd teşkil idiyordu. Ba‘zân evlerin ârasında hiçbir şey bulunmuyor, hatta pencerelerinde kapularında bile kilsden bir eser görünmüyordu. Oh burâda yaşayânlar birbirinden ne kadar emin idiler? **(sayfa 208).**

Her yuvânın kendisine mahsus bir bâğçesi vârdır ki içinde mütenevvi‘ çiçekler, fidânlar, meyve âğâçları da mevcûd idi. Bâğçeler ârasında tâvuklar içün ufâcık ve mini mini kulûbeler ve pür-şetâret dolâşân birçok tâvuklar.

Ba‘zân şehrin ötesinde berisinde tenezzüh içün yâpılmış koruluklar ve ortasında orkestra tâkımı içün pârmaklıklı boyâlı güzel bir sahne.

Bu yeşil memleketde dolâşırken büyük bir binâya tesâdüf itdik. Kâpûsında tûtyadan bir levha üzerinde birçok ‘İbrânî cümleler yâzılı idi. Dâhilinde büyük bir galabalık bulunduğu anlâşılıyor ve içinde bir âhenk ‘İbrânî temevvüc idiyordu. Muhtâr, cum‘a irtesi olmak münâsebetiyle ahâlinin burâda fariza-i diniyelerini ifâ itmekde olduklarını söyledi. Bu muntazam büyük binâyı bu muntazam kilisâyı da geçdik. Hıyâbân-ı sebzin her dem devâm idiyor ve her yerde intizâm ve tevâzunun izlerine tesâdüf olunuyordu.

Muhtâr, bize birçok kapâlı evler gösterdi ve didi ki “Bunlar kasabanın dükkânlarıdır, bugün kapâlıdır.” Ne kadar şık dükkânlar idi. Burâda ahâlî ne mes‘ûd yâşıyordu. Evlerinin önünde oturân veyâhud kumlu, gölgeli yollara dökülen ‘âileler ne bahtiyâr idiler. Hele çocuklar tertemiz, muntazam bir önlük, beyâz bir elbise. Kasaba bugün müctemi‘an ta‘til-i işgâl itmiş idi. Bugün Melbis’de ‘umûmî bir

bâyrâm vârdı. Cum‘a irtesi olmak münâsebetiyle büyük küçük herkes temiz giyinmiş idi. Bir müddet sonra ‘umûmî namâz bitdi. Şimdi kasabanın ‘umûm ahâlisi temiz kumları çiğneyerek geçiyordu. Herkes de ne derin bir vaz‘ı mülâyemet ve hürmet vârdı. Şâlom seslerinden başka bir şey işidilmiyordu. Bâşında kocamân bir siyâh şâbka, üzerinde eski bir redingot, uzun sâç ve sakâl, ellerinde *(ture)* veyâ (telmûd) bir târik-i dünyâdan sonra yine şâbka giymiş bir genç sâğında temiz çocuğu ile yânında temiz ve müşfik zevcesi ötede beride muhabbetkâr ve samimî hissi-hayâl iden genç kızlar kümesi. Veyâ ‘aynı yâşda gülümseyerek latifeleşen sekiz on yâşında temiz çocuklar.

Melbis’de her şey başka idi. Her şey fevku‘t-tasavvur idi. Evvelki suâlimiz şimdi pek elim bir şekil âlıyordu. Bu kasaba ‘acabâ bizim mi idi?

Nereye bâksanız her tarafda kuvvetli ve mukâvim bir bâd-ı ‘İbrânî esiyordu. Bütün i‘lânlar ‘İbrânî, süslü levhalara yâzılmış sokâk isimleri ‘İbrânî, bir ısrâr-ı ‘anûd ile bütün âğızlarda dolâşân hep kelimât-ı ‘İbrânîye hatta evler üzerinde cihâtı gösterecek levhalar ‘İbrânî. Kâdınların göğüslerindeki tezyin hulliyâtı üzerinde hep kelimât-ı ‘İbrânîye. Her yerde ve her tarafda ‘İbrânîden başka bir şey yok, simâlar da tamâmiyle ‘İbrânî idi. Okâliptüs âğâçlarının âra **(sayfa 209)** sından kâyârak bütün bu kâşâneleri, bu hıyâbânı, bu bâğçeleri yâldızlâyân akşâm güneşi bu müsta‘mere-i ‘İbrânîyeye yevm (Şâbut)’un hitâm-ı mes‘ûdunu ifhâm idiyordu.

Akşâm olur olmâz kasabada bir hayât-ı tâze kımıldândı. Yirmi dört sâ‘atdir bir sükûn dini sâklâyân Yahudilerin şâdân kahkahaları yükseldi. Her tarafda sesler duyulmağa bâşlândı. Mumlar veyâ lâmbâlar kârşısında ihtiyârlar, salâtı yâpdılar. Dükkânlar âçıldı. Genç kızlar bi’l-hâssa sâtışa bâşlâdılar. Kasabada uyânân tâze hareket, âğâçlar arâsında birkâç sâ‘at imtidâd itmişdi. Otele ‘avdet itdiğimiz vakit kulâklarımızda bi’l-hâssa lisân-ı ‘İbrânî çınlıyordu. Bol sisâm yâğı kokân mâsa bâşında tiksinerek yemek yedik. Kâryolada bâşımızı yârım yatâk büyüklüğünde bir Musevî yâsdığına gömerken birkâç günden beri devâm iden yorgunluğu dinlendirecek mes‘ûd bir uyku ârıyorduk.

Sabâhleyin uyândığımız vakit güneş çokdan ***(Patach Tikvah***)’nın ya‘ni (Ümid-i Musevî)’nin Melbis’in okâliptüsleri üzerinde yükselmiş idi. Şatâretli köylüler şimdi ‘amele elbisesini giymişler, kâdın, erkek beyârelere veyâhud târlâlara gidiyorlardı. Ba‘zân uzun ârâbalar sürüyor ve mütemâdiyen koşuyorlardı. Şimdi

yollar doluyor ve boşâlıyordu. Handân yüzlerde de müstakbelin tefekkürâtı pırıldâyordu. Müşterek ve ‘umûmî ideâl herkesin nazarından okunuyor, herkes bu cümleleri tekrâr itmek isteyordu:

---Bu arz-ı mukaddesde biz bize yâşâmak ve hep böyle yâşâmak…

Bu cümleler bu dört yüz hanelik kasabanın her tarafından dökülüyordu, fakat ne garib bir tesâdüf idi. Ârkâdâşlarımızdan biri elindeki ceyb defterini bir müddet kârışdırdıkdan sonra didi ki:

---Haberiniz vâr mı bugün (10) Temmuz.

Hârice bâkdık. Ortada bir tek kırmızı renk yokdu. O zamân boyunlarımız büküldü. Dimâğımızda ‘aynı sûal yânıyordu. Bu toprâklar bizim mi idi?

Birâz sonra Musevî muhtâr geldi. Kendisinin ve bütün Melbislilerin merbûtiyet-i vataniyesinden bahs iderken biz bâşımızı sâllıyor ve “tabi‘i değil mi?” diyorduk.

3-Melbis’in Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi

(1)-Ehemmiyet-i Mevkı‘iye: Râporun kısm-ı ‘umûmîsinde bervech-i tafsil-i ‘arz idildiği vechle “Cevişin Kolonizeşin Asosyâsyon” Cem‘iyetiyle berâber sâir Yahudi zenginleri **(sayfa 210)** arz-ı Filistin’i isti‘mâra koyuldukları vakit memleketi bervech-i âtî dört mıntıkaya âyırmışlardı:

Hayfâ-Zamârin; Yâfa-Cûde; Gâlile-i Seflî-Tiberyâ; Gâlile-i ‘İlyâ yâhud Câ‘ûna-Safed. İsti‘mâr-ı keyfiyeti ve bunâ müte‘allık olân işgâl-i mâliye ve zirâ‘iye dahi üç şu‘be-i idâriye ârasında taksim idilmiş olub birincisinin merkezi Hayfa’da ikincisinin Yâfa’da üçüncüsünün Safed kazâsındaki Câ‘ûna köyünde bulunmakdadır. Dört mıntıkanın üçü dâire-i tedkik ve tetebbu‘umuza dahil olub (Beyrut vilâyetinde bulunmaları hasebiyle) Yâfa mıntıkası her ne kadar vazifemiz hâricinde kâlıyor ise de burâda dahi Yahudilerin fa‘âliyet-i zirâ‘iye ve isti‘mâriyelerini velevki muhtasarân olsun tedkik itmek fâideden hâlî olmadığına kâîliz. İşbu mıntıkanın en ma‘mûr ve zengin köyü Rişon Lüzyon ile berâber Beni Sa‘b kazâsının hudûdu üzerinde vâkı‘ Melbis veyâ “Petâş Tikvâ” (Yahudi ümidi dimekdir) olmağla bu son kasabayı ziyâret iyledik.

(2)-Târihçe: Yâfa-Cûde mıntıka-ı isti‘mâriyenin nısfından ziyâdesi meyvedâr âğâçlarla mestûr olub 1913 senesinde bu mıntıkada (630) hektâr vüs‘atında portakâl bâğçeleri ve 1600 hektâr vüs‘atında bâdem ve 950 hektâr cesâmetinde üzüm bâğları ve 400 hektârlık eşcâr-ı mütenevvi‘e mevcûd idi. Bu gibi müessesât, cesime-i zirâ‘iye içün isti‘mâr-ı Yahudi cem‘iyeti (10) milyon frânkdan ziyâde --Roçild’in pâralarından başka-- pâra sarf itdi. Yâfa mıntıkasıyla berâber Zamârin ve *Huzayra* bağçelerinden 1912-1913 senesinde (300) bin sandukdan ziyâde portakâl toplândı. Mıntıkada müsta‘mer olmak üzere (1912) senesinde (2654) nüfûs mevcûd idi. Zirâ‘at ile iştigâl itmeyerek san‘atla veyâ alışverişle pâra kazânân serbest Yahudiler, bu mikdârda dâhil değildir. Mesâha-ı sathiyesi (130-200) bin dönüm ârasındadır.

Mıntıkanın en mühim mevkı‘i olân Melbis şehri te’sis itmezden evvel görüşdüğümüz (Bârûh Dinvis) nâm-ı muhtârla berâber on kişi Lehistân’dan (bundan 35 sene evvel) Filistin’e gelerek şimdiki Melbis şehrinden bir sâ‘at mesâfede vâkı‘ Yahudiye köyünde ikâmet itdiler. Kudüs Yahudilerinden Sâlâmân ve (Koblimân) ve bir üçüncü zât şimdiki Melbis’in bulunduğu arâziyi Yahudi müsta‘merlerinden 40-50 kişinin hesâbına mübâyağa iderek arkadâşlarıyla berâber o zamân batâklık hâlinde kâlan arâzinin kurudulmasına ve kabil-i sekn ve zer‘ bir hâle ifrâğına koyuldular. İlk evvel arâzî-i hâliyenin ötesinde berisinde kinâ âğâçları dikilerek batâklıkların bir kısm-ı mühimî def‘ ve izâle idilmekle Yahudiye müsta‘merleri bundan 33 sene evvel Melbis’e gelerek şehrin te’sis ve inşâasına mübâşeret itdiler. Plân, (Musa Sellûh) nâmında bir Yahudi tarafından **(sayfa 211)** çizilerek 10-12 metre ‘arzındaydı ve 6-8 metre ‘arzında sekiz yol küşâd idildi. Müehhirân plân ta‘dil idilerek yeni sokâkların ‘arzı 10 metreden aşâğı yâpılmağa bâşlândı. Plân hâricinde ev inşâ itmek şiddetle memnû‘ olub ‘aksi takdirde kumpânya ta‘bir itdikleri memleket meclisi tarafından mezkûr hâne hemân yıkdırılur idi.

(3)-Suret-i İdâre: Her sene Mart’ında ashâb-ı emlâk toplânarak belde meclisinin intihâbına koyulur ve bu yolda bir mazbata tanzim iderler. Meclis yedi zâtdan terkib ider ki bunlardan biri riyâset makâmını işgâl ider. Bir diğeri kitâbet vazifesini görür. İşbu teşkilât, ekseri Yahudi köylerinde mevcûddur. Meclis, şehrin bütün ihtiyâcâtına bâkmağa me’mûrdur. Meclise dâhil olân kasaba muhtârının ma‘âşı 15 ve birinci kâtibin 6 ve ikinci kâtibin de ma‘âşı 3 lirâ-yı ‘Osmânîdir. Melbis’in nüfûsu 4000 kadar olub bunun 1324’ü Avrupâ’dan arâzi sâhibi ve müsta‘mer olmak üzre getirilmiş mütebâkıyesi serbest san‘at erbâbındandır. Ahâlinin hepsi Yahudi ve

müte‘ammim olân lisânları Eşkenâzcadır. Fakat ikinci derece ‘Arabça olmak üzere Âlmânca, Frânsızca ve İngilizce konuşân dahi bulunuyor. Kasabadaki ashâb-ı emlâk, iki Nemseliden başka hepsi ‘Osmânlı olub bunlar ârasında muhârebe münâsebetiyle tekrâr Rusya’ya dönen 100 kişi dahâ mevcûd idi. Şurâsı şâyân-ı kayddır ki cenk-i ‘umûmî i‘lân idildikden sonra tâ bu son zamânlara ecnebiliğini bütün kuvvetiyle müdâfa‘a iden Yahudiler, birer birer ‘Osmânlı tâbi‘iyetine dâhil oldular. Yâlnız Melbis’de (900) ecnebî Yahudi ‘Osmânlı tâbi‘iyetini tercih itmişdir.

Melbis kasabasında sükkânın ekseriyet-i ‘azimesi Rusya’dan hicret iden Yahudilerden tertib idi. Nemse’den, Âlmânyâ’dan ve hatta Âmerikâ’dan dahi vârdır. İ‘lânı harb münâsebetiyle Rusya tâbi‘iyetinde kâlân 100 kadar Yahudi ‘amelesi memleketimizi terk iderek Âmerikâ’ya hicret itmişlerdir.

Melbis şehrinin binâ idildiği arâzi, vaktiyle mühlik hastalıkların tahdisine sebebiyet viren birçok batâklıklarla mestûr iken dökülen milyonlarla işbu durgun ve muzır-ı sıhhat gölcükler yerine bugün gâyet dil-rübâ ve epeyce külliyetli irâd getirir bâğçeler kâîm olmuşdur. Hatta tifüs, kolerâ, mâlâryâ vesâir emrâz-ı intâniyenin icrâ-yı hüküm itdiği 1331-1332 senesinde bile Melbis bu hastalığın hiç birisine ma‘rûz kâlmâmışdır. Çünki sokâkların temizliğine son derece bâkılıyor. Bir de dil-rübâ bâğçeler ortasında ve seyrek bir hâlde inşâ idilen evlerin manâzır-ı hâriciyesi temizliği isbât idiyor. İsti‘mâr şirketinden âkân pâralarla ahâliden **(sayfa 212)** cüz’î mikdârda toplânân mebâliğ, kasabanın tanzif ve tathîr ve tenvirinde sarf idiliyor. Muhârebe i‘lânına kadar Melbis sokâklarında (30) kadar lüks lâmbası mevcûd idi.

Bundan altı yedi sene evvel büyük bir kuyu üzerine motor vaz‘ idilerek demir borularla kâbil-i şerb sular hânelere tevzi‘ idildi. Motorun iştirâsına ve havuz inşâasına 400 lirâ kadar bir pâra sarf idilmişdir. Şehir serî‘ âdımlarla terakkîye doğru ilerülemekde olub bundan (12) sene evvel yâlnız 60 nüfûsa mâlik iken şimdi nüfûsu dört bine bâliğ olmuşdur. Kezâlik ‘aynı sene bir dönüm arâzi birkâç guruşa sâtun âlınırken şimdi dönümü âncak (2500) frânkla sâtun âlmak kâbildir.

(4)-Umûr-ı Ma‘ârif: Melbis’de inâs, zükûr herkes okur yâzâr. Tahsil-i ibtidâi mecburiyet-i kat‘iye tahtında olub hiç kimse kendini bu mecburiyetden vâreste idememişdir. Kasabada bir laik diğeri dini olmak üzre iki mekteb mevcûd olub birincisi muhtelitdir. Laik mektebinin ücret-i seneviyesi 20-80 frânk ârasında olub talebenin yüzde 20’si meccânîdir.

Mekteb müdiri ‘an-asıl Faslı bir ‘âileye mensûbdur fakat maskat-ı re’si Şâm’dır. 12 seneden berü işgâl itdiği müdiriyet dolâyısıyla âyda 250 frânk ma‘âş âlmakda ve bundan başka gâyet güzel tefriş idilmiş bir hânede bilâ ücret ikâmet itmekdedir. Kendisi Frânsa’nın (Otto) Dârü’l-Mu‘alliminînden şehâdetnâmeli. İstihdâm itdiği yedi mu‘allimden ikisi Âlmânyâ’da okumuşlar. Aldıkları ma‘âşların ekâlli 70-80 frânk ârasındadır. Dini vilâyetin her üç mektebin mevcûdu 700 kadar olub lâike devâm iden talebenin iki sülüsü inâs bir sülüsü zükûrdur. Her iki mektebin gâye-i ta‘limiyesinde farklar mevcûd olmağla berâber lisân-ı ‘İbrânîyenin ta‘mimi husûsunda her iki müessese müsâbaka idercesine çâlışmakdadır.

4-Melbis’in Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi

(1)-Musevilerin Aksâmı, Lisân ve Şahsiyetleri: Museviler üç kısma âyrılır. Birincisi (Âşkenâzim ***Askenazim)*** dir ki şimâl Yahudileridir. Bunlar Âlmânyâ’da, Rusya’da, Polonyâ’da ve Românyâ’da ikâmet idenlerdir ki esâs lisânları eski Âlmâncadır. Ma‘mâfih lisânları yaşâdıkları yerlerin lisânıyla ve birâz da ‘İbrânî ile kârışmışdır. Münevver Musevilerin iddi‘âsına göre Âşkenâzların yekûnü (13) milyona bâliğ oluyor ki bervech-i âtîdir:

Rusya’da	7,090,000
Âmerikâ’da	2,000,000
Avusturyâ ve Macâristân’da	2,500,000 **(sayfa 213).**
Âlmânyâ’da	620,000
Türkiyâ’da	100,000
Românyâ’da	280,000
Britânyâ’da	250,000
Frânsa’da	100,000
Flemenk’de	60,000
Ârjântin’de	40,000
Kânâda’da	70,000
İtâlyâ’da	10,000

Bulgâristân'da	10,000
Mısır'da	5,000
Afrikâ-yı cenûbide	40,000
İsviçre'de	18,000
Avustrâlyâ'da	20,000
Belçikâ'da	15,000

Yekûn	13,228,000

Yahudilerin ikinci kısmı ise (Sefâradim ***Séphardim)'***dir. Esâsân Sefâradim, İspânyâ'da mütevattın olân Musevilerdir. Sefâradların lisânı İspânyolca iken bilâhâre yâşâdıkları bâşka mahaller lisânlarıyla da lisânları kârışmışdır.

Üçüncü kısmı ise (Ma'ribî)'lerdir. Bunlar da Âfrikâ-yı şimâlîde ve Suriye'de mütevattın ve lisânları 'Arabî olân Yahudilerdir. Diğer tarafdan Yemenliler (Yemenî)ler, 'Acemler (Fars)lar ile berâber (Ma'ribî)ler birçok müelliflere nazarân (Sefâradim) büyük şu'besinden sâyılırlar. Bütün Sefâradların 'adedi bir buçuk milyonu mütecâvizdir ki bervech-i âtîdir:

Âmerikâ'da	300,000
Âvusturyâ ve Macâristân'da	100,000
Türkiyâ'da	300,000
Britânyâ'da	50,000
Românyâ'da	20,000
Frânsa'da	20,000 **(sayfa 215).**
Flemenk'de	60,000
Fâs'da	110,000
Yunânistân'da	95,000
Ârjântin'de	50,000

Kânâda’da	10,000
Cezâir’de	70,000
Tunus’da	65,000
İtâlyâ’da	50,000
Habeşistân’da	50,000
Bulgâristân’da	40,000
Mısır’da	45,000
Cenûb-i Âfrikâ’da	10,000
İrân’da	40,000
Hindistân’da	20,000
İsviçre’de	2,000
Sırbistân’da	20,000
Belçikâ’da	15,000
Afgânistân’da	20,000
Diğer mahallâtda	50,000

Yekûn	1,612,000

(Âşkenâz) lisânı hakkında tetebbu‘âtda bulunânlar diyorlar ki: bu lisânın yâşı âltı yüz senedir. Bu lisân, ‘umûmiyyetle tabaka-i ‘avâm tarafından tekellüm idildiği içün bu lisâna mahsus bir sarf ve nahiv mevcûd değildir. Her ne kadar bundan birkâç sene mukaddem lisân-ı ‘İbrânîde ileriye giden bir kâfile-i lisânîyun âşkenâzcayı tetebbu‘ iderek bunâ bir şekl-i ‘ilmî virmek istediler ise de bunâ muvaffak olâmâdılar. Ve neticede bu lisânı ebedî bir ihmâle mahkûm itmekden başka bir şey yâpâmadılar. Sebebi bu lisânın münferid bir asıla ircâ‘ı takdirinde mâhiyetini gâîb itmesi olmuşdur. Bu yolda çâlışânlardan birkâçını zikr idebiliriz: Rusya’da (Dik) (Mendel Mohar Sefârin) ile (Şâlom Âloham) nâm-ı müsta‘ârîni tâşıyân (Rabinoviç) ve (Şâlom Âş) nâm-ı zevâtdır. (Sefârad) lisânının da yâşı dört yüz elli seneden eski

değildir. Bunların da tedvîn idilmiş kavâ‘id-i sarfiye ve nahviyeleri yokdur. Âşkenâzlarla Sefâradların dilden dile dolâşân ve ‘İbrânîce tedvîn **(sayfa 215)** idilen edebiyâtları da vârdır. Bu edebiyât bi’t-tabi‘ enâmî hikâyeler ve manzûmelerle bir tâkım şarkılardan ve dini ba‘zı salavâtdan ‘ibâretdir. Şarkılarında arz-ı Filistin’e muhâceret veyâhud gördükleri zulûm ve i‘tisâfdan şikâyet mevzû‘larını hâvî olânları çokdur. Hatta Âşkenâzların ‘ibâdetlerinde bile müsta‘mel ba‘zı salavâtları mevcûddur. Âtîdeki manzûme gibi:

Tâl… teyn le ratsis ârtsuh

Şise yenu biruhu bid itsuh

Reyu dugun veysire jebe âfritsuh

Kuymem irbuha fesuh. Tâl…

Tâl tesâve şunu tevu umeterus

Peri oretesi leguven ölsi feres

İrkâsu kute seres

Simu yebuthu âterus… betâl…

Bu manzûme ‘iydi’l-fatırda Cenâb-ı Hak’dan yâğmur isterken irâd olunur. Ve Hakk’ın bereketli yâğmur virerek bütün arzı şenlendirmesi niyâz idilir. Bu yolda yâzılmış birçok pârçâlar vârdır ki kilisâda imâm söyler. Sonra cemâ‘at müşterekân tertil ider.

Musevilerin şahsiyetine gelince: Arz-ı Filistin’de ve Suriye’de sâkîn olân Âşkenâzlar, Sefâradlardan dahâ âçık gözdür. Hâlbuki Avrupâ’da bulunân Sefâradların ‘umûmiyyetle Eşkenâzlardan dahâ ziyâde hâl-i intibâhda bulunduğu görülür. Sebebi de Eşkenâzların Avrupâ’da gördükleri tazyîkdir.

Sefâradlar birincilerinden dahâ zeki iseler de bu zekâlarını burâda hüsn-i isti‘mâl iderek bundan istifâde itmek tarîkini bilmiyorlar.

Diğer tarafdan Eşkenâzlar, Sefâradlardan dahâ ‘inâdçıdır. Fakat her birinin kendisine mahsus ideâlleri ve bir prensibleri vârdır. Sonra dahâ fazla ihtimâmkâr ve vazife-şinâs olurlar. Dahâ kurnâz ve dahâ cesûrdurlar. Sefâradlar ise dahâ ihtiyâtkâr dahâ mülâyim olur. Âz çâlışmakla iktifâ itmek isterler. Bu i‘tibârla Eşkenâzlar dahâ

çâlışkân görünürler. Müstesnâ-i kabîlinden olân yüksek tabakadan mâ‘adâsında temizlik ârâmak beyhûdedir. ‘Aynı zamânda her kısmında Yahudi hırs ve imsâkî ma‘rûf-ı enâm olduğu içün burâda tekrârından sarf-ı nazar olunmuşdur.

(2)-Melbis’de Hayât: Melbis’de bulunân Yahudilerin kâffesi Eşkenâz olduğu içün çâlışkânlık ve fa‘âliyet i‘tibârıyla cümlesini birbirine takrib ider ve burâda mevcûd dört bin **(sayfa 216)** kişilik ahâliyi bir kitle hâlinde telakkî idebiliriz. Ma‘mâfih tarz-ı ma‘işet ve refâh ve medeniyet i‘tibâriyle bunları ikiye tefrik itmek lâzımdır. Zirâ sermâyedârân ve arâzi sâhibleriyle işçilerin hayâtı ârasında pek vazîh farklar vârdır. Sermâyedârân bu zarif kasabada bir hây lâyf ***(Higt life)*** sürüyor. Yüksek bir hayât ile yâşıyorlar. Bunların evleri hâricen ve dâhilen pek zarif ve müzeyyendir. Avrupâkârî ve muntazam suretde tefriş idilmişdir. Her ne kadar ev sâhibi beyâresinde çâlışırsa da o yâ bir (Âgronom)’dur veyâhud yüksek bir tahsil görerek hayâtın kadir ve ma‘nâsını tâtmışdır. Melbis’de ne kadar beyâreler vârdır ki içinde mükemmel sereler, motorlar, su boruları mevcûddur. Burâların toprâğı tâze ve temiz. Birkâç bin yeşil portakâl fidânı vârdır ki senevî binlerce lirâ getiriyor. Beyârenin beri tarafında elmâ, ârmud, bâdem, şeftâli âğâçları vâr ve hepsinin etrâfında havâyı tasfiye iden o kıymetdâr okâliptüsler. Burâsı her dem sayfiye hâlindedir. Motorun ve zirâ‘atin tanzimi ile müstakbel içün hâzırlıklar yâpân reis-i mütefekkir hep bu sermâyedârdır. İşini bitirdikden ve iş gömleğini âtdıkdan sonra evinde şezlongun üzerine uzânır, dünyânın en uzâk köşelerinden gelen telgrâfları okur veyâhud birkâç yüzü tecâvüz iden kütübhâneden bir kitab çekerek okur. O, mutlakâ en mükemmel birkâç garb gazetesine ve bi’l-hâssa birkâç ceride-i Museviyeye meselâ (Âharût) yâhud (Hâvûr)’a abonedir. İhtimâl ki (hâklâyı) nâmındaki zirâ‘at gazetesine kıymetdâr bendler gönderiyor ve birkâç lisâna da bi-şübhe vâkıfdır.

Ba‘zân ihtisâsı dâhilinde kulûbde, konferânslar da virir. Kendisi de evinde bir riyâzet-i fikriyede bulunurken zevcesi de kızı da yâvrusu da mutlakâ fikrî bir sa‘îyle meşgûldür. Ba‘zân râhat itmek isterken yâ kendisi veyâhud kızı piyâno bâşına geçer, musikî ile müteselli olurlar.

Fariza-i diniyesini ifâ itmek üzere de ba‘zân kilisâya gider ve orâda kilisânın en kârşı tarafında ve yukârıda üzeri hüdhüdlerle ve ârslân resimleriyle müzeyyen (Kesetiro) levhasının, evâmir-i ‘aşerenin muvâcehesinde rükû‘ ider. Ve kilisâdan

çıkârken orâda bulunânlar bu muhterem simâ muvâcehesinde bir vaz‘-ı ihtirâm âlırlar. Ba‘zân evinde tertib olunân bir müsâmerede bütün diğer hây lâyf hayât med‘ûv bulunur. Ve böyle insânca ve medenî bir şehirli kadar mes‘ûd yâşâr. Bunlardan sermâyedâr olânların yâşâyışı heb böyle geçer. Ve bunlar içün âncak bir gâye-i kemâl, yegâne bir ârzu dahâ vârdır ki nazarlarından okunur ve en samimi ve heyecânkâr zamânlarında onu tekrâr iderler:

“Oh Ey arz-ı mukaddes!” **(sayfa 217).**

Ve bunu söylerken kâh Rabb-ı kelime doğru dönerler ve yâlvârırlar. Kâh nazarları bâş üzerlerinde, divârda resimleri hürmetle ta‘lik idilen e‘âzım-ı Museviyeye meselâ (Hertsel)’e (Mâks Nordâv)’a veyâ Bâron (Roçild)’e döner ve güyâ müşterekân bu niyâzı tekrâr iderler.

Arz-ı mukaddesde bütün harekât-ı ictimâ‘iyenin en kavî ‘âmelleri bunlardır. Diğer tabaka-i Yahudiyeye gelince bunlar işçiler ve dükkâncılardır. Bunların servetleri ma‘dûm gibidir. Yaşâyışları ise birâz muzdaribânedir. Melbis’de yaşâyân ahâlinin kısm-ı a‘zamı bu hâldedir. Dükkâncılar oturdukları evin hârice mahsus odasında âlışveriş iderler. Bunun içindir ki Melbis’de bütün dükkânlar evlerle mültesık ve yine küçücük bir kulûbe bir yuva hâlindedir. Beyârelerde çâlışânlar ise âkşâmdan âkşâma evlerine dönerler. Bu tabaka diğerinden fazla dindâr olduğu içün hayâtın birçok ezvâkından nefîslerini bi’l-iltizâm mahrûm iderler. Ve meselâ kâşer ve tarefe çok ehemmiyet virdikleri içün evleri şirlân ile etin temâs-ı dâimisinden mütevellid bir koku ile mâlâmâldır. Evleri pek kirlidir. Ve sinekler bu evlerin en lâ-yenfek ve dâimi dostlarıdır ve’l-hâsıl bütün ‘âmiyâne ma‘nâsıyla Yahudi olânlar bunlardır. Ma‘mâfih gerek Melbis’de ve gerek diğer kolonilerde bunların da mevkı‘i mevcûddur. Zirâ bu tabaka iş tabakasıdır ve âristokrâtların da vâsıta-i istrâhat ve i‘tilâlarıdır. Böyle olmakla berâber bizim köylülerimize nisbetle kâbil-i kıyâs olamayacak derecede gerek fikren ve gerek medeniyet i‘tibârıyla yüksekdirler. Ve meselâ dükkâncıların âçdıkları dükkânlarda bütün levâzım-ı medeniye mevcûddur. Zirâ‘atle meşgûl olânlarının da hayâtı ve ‘âilesi hatta birçok sermâyedâr âğâlarımızdan da dahâ mes‘ûdânedir.

(3)-Melbis’de İ‘tiyâdat-ı Diniye ve İctimâ‘iye: Melbis’de yaşâyân Âşkenâzların diyânet i‘tibârıyla diğer Musevilerden, Sefâradlardan farkları yokdur. (Şahriyet) Sâbah, (münhâ) ikindi (garbiyet) mağrib zamânlarında âbdest âlır. Derder-

i rükû'dan, inhinâdan i'bâret olmak üzere namâzlarını edâ iderler. (Şâbut) Cum'a irtesi günün namâzı ise dahâ fazla sürer.

Şuhûr-ı Museviyeden (Teşri) nin * onuncu günü ile Âb'ın dokuzuncu günü yirmi dört sâ'at oruç tutârlar. Mâlının onda birini zekât olmak üzere virir. Çocuklarını velâdetden sekiz güne kadar sünnet iderler. Bunların da üç bâyrâmları vârdır. Birincisi **(sayfa 218)** (Pish) Hamûr bâyrâmıdır ki Nisân-ı Musevinin on beşinci gününden i'tibâren sekiz gün devâm ider. İkincisi (Şâbuot) Tevrât bâyrâmıdır ki Siyon şehrinin âltıncı günüdür.

Üçüncüsü (Sûkkot) ya'ni Kâmış bâyrâmıdır ki bu da Teşrî âyının on beşinci gününden i'tibâren sekiz gün sürer. Bu zamânda mizallenin âltında otururlar.

Âşkenâzlar târef-i kâşere de tamâmiyle ri'âyet itdikleri gibi (Şâbut) günü her dürlü işlerini terk ile istrâhat iderler. O gün bütün mu'âmelât münkatı' olur. Talâk dahi diyânetde mevcûd ise de şerâiti mu'ayyendir.

Âşkenâzlar görülüyor ki diyânet-i Museviyenin ahkâm-ı 'umûmiyyesinde Sefâradlardan farksızdırlar. Yâlnız ba'zı ahvâl-ı husûsiyede âyrılır. Nitekim "bir zevcin vefâtında birâderi vâr ise çocukları olmâyân zevce ile izdivâc itmek mecburiyetindedir" suretinde Tevrât'da münderic olân hüküm, Rusyâ'daki Yahudi müfessirlerce üç yüz sene evvel kabul idilmemişdir. Bir de kâşer ve târef mesâîlinde Eşkenâzlar ile Sefâradlar bâşkâ müfessirinin akvâline itbâ' iderler. İzdivâc husûsunda da farklıdırlar. Sefâradlar çocuk doğurmâdığı takdirde zevce üzerine tekrâr izdivâc itmeyi kabul itdikleri hâlde Eşkenâzlar bunu red iderler.

İ'tiyâdât-ı ictimâ'iyeye gelince gerek izdivâc ve gerek hitân ve cenâze merâsiminde bütün Museviler binlerce senelik 'ana'nât-ı maziyelerini idâme itmek isterler. Yâlnız Eşkenâzların merâsim-i izdivâclarında garbın 'âdâtını de kendi 'ana'natına 'ilâve iderler. Bundan mâ'adâ Musevilerde câlib-i dikkat olmak üzere (Mezuzâ) ve (Tisitit) 'âdetleri vârdır. Her Musevî, evinin medhalinde ahşâb veyâ ma'denî bir boru dâhilinde kelimât-ı 'aşere yâzılmış bir kâğıd veyâ muşamma' bulundurur ve bunu medhalin sâğ tarafına ilişdirirler. Bunâ (Mezuzâ) 'âdeti itlâk

---

* **Yazarın dipnotu:** Şühûr-ı Museviye şunlardır: Bunlar kameridir sene 5676'dır: Nisân, Âyer, Siyon, Tammuz, Âb, Eylül,Teşrî. Hişven, Kislef, Tebbet, Şabât, Öder. Musevilerde her beş senede bir iki Öder olur.

olunur. (Tisitit)'e gelince her medyûnun üç fânilasının üzerinde bir ip bağlânmasıdır. Bu da Musevilerin mâziden kâlma en son yâdigârlarıdır.

5-Melbis'de Hâlet-i Sıhhiye: Musevî kolonilerde muntazam teşkilât-ı sıhhiye mevcûddur. Her müsta'merede bir tabib-i seyyâr ile her dürlü 'ilâçları hâvî bir eczâhâne bulunuyor. 'Aynı zamânda nüfûs vukû'âtı da ve vefiyât ve hastalıklar hem eşhâs ve hem müsta'mere muhtârları tarafından vakt-i zamânıyla ihbâr idilmekde olduğu içün kasabada ne gibi hastalıkların zuhûr itdiği ne gibi tahribât yâpdığı hakkında muntazam istâtistikler mevcûddur. Bu istâtistikler şu'be merkezlerinde mahfûzdur. Ve bi-şübhe bütün şerâit ve sevki hâîzdirler. Bunlara nazarân kolonilerde en küçük hastalıklardan bile ba'zân **(sayfa 219)** eser görülmüyor. Sebebi de evvelce ehemmiyet virilerek tedâbir-i vâkiyeye tevessül idildiğinden dolâyıdır. Museviler ba'zı kolonilerin ilk teşkili esnâsında bi'l-hâssa hummâdan pek çok vefiyât bırâkmışlardır. Fakat bir tarafdan batâklıkların tathîri diğer tarafdan külliyetli mikdârda okâliptüs âğâçlarının zer'i, bol mikdârda kenin tevzi'i ve sonra kolonilerin içinde her dürlü tedâbir-i sıhhıyeye ri'âyet idilmesi ve bi'l-hâssa suyun hasrı sâyesinde bugün âylar geçdiği hâlde bir tek hastaya ârtık tesâdüf idilmiyor. Son zamânlarda tifüs ve kolerâ bütün Suriye Kıt'asını yâkub kâvurduğu hâlde Yahudi köylerine bu hastalıklar girememişdir. Hastalık zuhûrunda a'zami bir sür'atle olduğu yerde itfâ idiliyor. Binâen'aleyh diğer köylerimizi her ân zedeleyen hastalıklardan ne hummâ-yı merzagî'den ne remd-i sadididen ne româtizmadan ne irsî veremden ne fakru'd-demden bir esere tesâdüf idilmez. Şerâît-i sıhhıye dâhilinde vukû'a gelen izdivâclar semeresi olarak çocuk vefiyâtı da yokdur. Esâsân 'âile, şerâît-i mantıkiye dâhilinde teşekkül itdiği içün çocuklar feyzli bir sâhada neşvü-nemâ buluyor. Bunun içindir ki burâda ikâmet idenler seneden seneye hârici muhâceretlerden ve iltihâklardan sarf-ı nazar ziyâdeleşiyorlar. Dimâğların tenviri de umûr-ı sıhhıyenin mihver-i matlûbda cereyânına hidmet idiyor. Bütün kolonilerde bir tek okumak yâzmak bilmeyen şahsa tesâdüf muhâldir. Yâlnız Melbis'de bir (Tâlmâture) nâmındaki dini ve yâlnız erkeklere mahsus diğeri (Bisâsifer) nâmıyla kızlar ve erkekler içün iki mekteb vârdır ki talebesinin yekûnü yedi yüzü buluyor. Mektebden âldıkları raşim-i tenevvür, hayât-ı 'âilede nümâ buluyor. Ve sâğlâm bir 'anasır arz-ı mukaddesin birer cennete şebih ufuklarında sessiz sessiz neşvü-nemâ buluyor.

5-Lisân-ı ‘İbrânî ve Edebiyât-ı ‘İbrâniye: Musevilerin aksâmından bahs derken Âşkenâzlarla Sefâradların lisânlarıyla hars-ı edebileri hakkında izâhât virmiş idim. Burâda bütün Musevilerin sâldide lisân-ı edebî ve umûmîlerine, ‘İbrânîye nakl-ı kelâm ideceğiz. Lisân-ı ‘İbrânî yine evvelce söylediğimiz vechle elsine-i Sâmiyenin Ârâmî ve ‘Arabî gibi büyük bir şu‘besini teşkil idiyordu. Fi’l-hakika kitâb-ı semâviyenin en kadîm bir kitâbı, Tevrâtı hâvî olmak hasebiyle bu lisânın hem bir kıymet-i diniyesi ve hem bir meziyet-i ‘azîme-i târihiyesi vârdır.

Yirmi, otuz seneden beri arz-ı mukaddese âkın âkın koşân Museviler, mâdâm ki bâşkâ bâşkâ yerlerden gelür ve bâşka lisânlar tekellüm idiyorlardı. Âralarında bir vahdet-i ‘umûmiyye vücûda getiren ‘avâmilden biri bi-şübhe evvelâ din sonra lisân olacakdı. Gerek Âşkenâzlar ve gerek Sefâradlar ârasında dini âyrılıklar veyâhud hallî gayr-ı kâbil müşküller mevcûd **(sayfa 220)** olmâdığı içün bütün Yahudileri bağlayacak en ‘azîm râbıta lisân râbıtası olacakdı. Bu hareket-i ictimâ‘iye ‘âmelleri, bu kıymetdâr câzibeyi ferâmuş itmediler. Her şeyden evvel lisân-ı ‘İbrânînin ta‘mim ve intişârına ehemmiyet virdiler. Mekteblerde lisân-ı tedris olmak üzere bu lisânı kabul itdiler. Ta‘birât-ı fenniyedeki noksânları ikmâl içün her dakika sarf-ı fedâkârî iderek bütün ‘ulûm ve fünûnun da bu lisânla tedrisini nihâyet te’mîn idebildiler. Vücûda getirdikleri birçok mütâbi‘-i ‘İbrâniye her gün sâha-i matbû‘âta nâ-mahdud kitâblar hediye idiyor. Uzun senelerden beri ârtık dillerden ve gönüllerden nerede ise silinmeye yüz tutmuş olân lisân-ı ‘İbrânî eş‘âr ve edebiyâtıyla ‘ulûm ve fünûnuyla târih ve Tevrâtıyla eskiden çok fazla ve büyük bir ehemmiyetle dillerde dolâşıyor. Ve şimdi gönüllerin en mukaddes köşelerinde yâşıyor. İki lisân-ı ‘İbrânî bi’t-tabi‘ üzere seneler geçmiş bulunduğu içün Tevrâtların ve Telmûdların yâzıldığı eski lisânla lehçe i‘tibârıyla pek farklı olmuşdur. Fakat harfler değişmiş değildir. Eskisi gibi yirmi dört harf olarak kâlmışdır.

Lisân-ı ‘İbrânînin sarf ve nahv-i mükemmeli iki yüz sene mukaddem Cermenyâlı Hristiyân (Kezenyos) tarafından tanzim idilmişdi. Bu zât, dört yüz sahifelik kıymetdâr bir grâmer vücûda getirmiş ve eseri şimdiye kadar otuz def‘a tab‘ idilerek her def‘asında ıslâh idilmişdir. Maslahların ‘adedi kesir olduğu gibi mensûb oldukları memleketlerde başka başkadır. Kezenyos grâmerinin en son tab‘ı dört beş sene evvelki târihi taşıyor ki Âlmânyâ’da sâha-ı matbû‘âta çıkârılmışdır. Kezenyos’dan mâ‘adâ Musevilerden (Şteyenberg) ve Cermânyâlı (Lotsâto) da ‘İbrânilerin büyük sarfiyyûnundan sâyılırlar.

Lisân-ı ‘İbrânînin de zengin ve kadîm bir edebiyâtı vârdır ki bunun hakkında cildler dolusu kitâblar yâzmak kâbildir. Ma‘mâfih münevver Yahudilerin mutâla‘âtına istinâden burâda belli bâşlı edvâr-ı edebiyyelerini ta‘yin itmekle iktifâ idecek ve âncak son harekât-ı edebiyye hakkında ma‘lûmât i‘tâ ideceğiz.

Târih-i edebiyât-ı, ‘İbrâniyeyi târih, fikriyât-ı ‘İbrâniye suretiyle telakkî idecek olursak sâha-ı tedkik ve tetebbu‘umuz büsbütün genişlemiş olur.

Edebiyât-ı ‘İbrânîyede en geniş devire (Tânâh) devri dirler. Bu, kitâb-ı mukaddes devridir ki milâd-ı ‘İsâ’dan beş yüz sene evvelinden i‘tibâren mâzîye doğru temdid idilen zamânı hâvîdir. Bu devirde kitâb-ı mukaddesden başka bir eser-i ‘azîme tesâdüf idilmiyor. Hazreti Dâvud’un kitâbı ve Mezâmir de bu devrin mahsûlât-ı fikriyesindendir. Bu devir birinci beyt-i mukaddesin tahribiyle ikinci beyt-i mukaddesin inşâsı zamânında nihâyet bulur **(sayfa 221).**

İkinci devr-i edebi-i ‘İbrâniye (Telmûd) devri nâmı virilir ki milâd-ı ‘İsâ’dan iki yüz sene evvelinden milâd-ı ‘İsâ’dan beş yüz sene sonraki zamâna kadar imtidâd ider. Ma‘mâfih milâdiden (200-500) sene evvelki zamâna ‘âid ve (Âpokreitim) nâmıyla bir devr-i edebî mevcûd olduğu tahmin olunuyorsa da bu devrin âsâr-ı zamânın dest-i nisyânında harâb olub gitmişdir. ‘Ulemâ-yı ‘İbrânîye şimdi bu devrin âsârına dest-res olmak üzere tetebbu‘ât icrâsıyla meşgûl imiş.

(Telmûd) devrinde vücûda gelen eserler kânunlar ve lejândlerdir. (Telmûd) manzûm değildir. Mensûrdur ve hikimâne tefsirleri hâvîdir. Bu devrin bâşlıca eseri de bundan i‘bâretdir.

Üçüncü devr-i edebi-i ‘İbrânî’ye gelince bunâ (Gâünim) ‘ulemâ ve (Râbânim) hâhâmlar devri itlâk olunur. Bu devir de üç yüz sene sürmüşdür. Bu zamân zarfında kitâb-ı mukaddesin tefsirâtıyla iştigâl idilmiş ve ba‘zı âsâr-ı hikmiye ve felsefiye vücûda getirilmişdir.

Dördüncü devr-i ‘İbrânî’ye (Sefâradim) devri dirler. Bu, Sefâradların devridir ki milâdın sekizinci ‘asrından i‘tibâren 600-700 sene kadar devâm ider. Bu devirde Tevrât’ın şerhine devâm idildiği gibi birâz felsefe ve birâz da şi‘ir terakkî itmiş (İbn-i Kebirin), (Rabyu), (Yehudâ Levi), (Mâymonit) gibi şâ‘irler yetişmişdir. Bütün bu şâ‘irler İspânyâlıdırlar. Bu devrin nihâyetlerine doğru (Eşkenâzim) devri bâşlâdı ki

onlar tarafından vücûda gelen âsâr-ı edebiyye ve bâ-husûs Almânyâ'da yâzılân dini şi'irler Sefâradların âsârını geçmişdir.

'İbrânî edebiyâtında son devire (Mâhâsefim) devri nâmı viriliyor. Bu, yüz elli sene evvelinden i'tibâren bâşlâmış ve şimdiye kadar devâm itmekde bulunmuşdur. Şi'ir ve gazetecilik, lisân tetebbu'âtı bi'l-hâssa bu devrin mahsûlüdür. Mahall-i neş'eti Âlmânyâ'da iken mukarr inkişâfı Rusya oluyor. 'İbrânîler son zamânlarda evvelâ Âlmân ve dahâ sonra Rus edebiyâtını meşk-i ittihâz itmişlerdir. Şimdiki harekât-ı edebiyye-i 'İbrânîyenin ise dahâ ziyâde şahsiyet-i san'atkârânenin ve heyecân-ı 'umûmî-i milliyetin mahsûlü olduğunu iddi'â itmekdedirler. Eski şâ'irlerden (Yehudâ Levi)'nin san'atdaki i'tilâ-yı kadîmine mu'âdil olmak üzere son şâ'irlerden büyük şâ'ir 'İbrânî Rusyadaki (Biyâlık) yirmi beş seneden beri eser vücûda getirmekdedir.

Bir tarafdan da (Çar Nihovskî), (Ya'kub Kâhen), (Şeneyer) nâmında Rusyada yaşâyân şâ'irlerin âsârı da pek kıymetdâr imiş. Yâlnız edebiyât-ı 'İbrânîyenin tamâmiyle (modern) olması içün bir müddet beklemek lüzûmu **(sayfa 222)** hiss idilmekdedir. Gerek român ve gerek temâşâ husûsunda tekâmül itmek üzere böyle bir zamâna ihtiyâc gösteriliyor. Her ne kadar (Peretes) nâm-ı şâ'irin beş on eser temâşâiyesi vâr ise de bu da bi't-tabi' kâfî 'add idilemez. Edebiyât-ı cedide-i 'İbrânîyede ***(Les fabbs de la Fontaine***)'e müşâbih olmak üzere ba'zı efsâneler vücûda getirilmekdedir.

Bâ-husûs yeni neslin terbiye ve tekâmül-i fikriyesini te'mîn itmek üzere birçok âsâr-ı cedide-i milliye yâzılıyor. Nitekim (Novâh Penyes) nâm-ı şâ'irin bu yolda yâzılmış eserleri olduğu gibi en genç şâ'irlerin eserlerinden iktibâs iderek vücûda getirdiği mecmû'a (Hâzâmir), Bâbil nâmı âltında ve iki cildden 'ibâret olmak üzere neşr idilmişdir. Bu zât, bir Rus Musevisi olub Yahudilerin en meşhûr vatanperverlerinden sâyılır. Hâzâmir'de Yahudilerin nesl-i âtîsi içün kıymetdâr pârçâlar vârdır. Bâ-husûs bir fikr-i inkılâb ile yâzılânları şâyân-ı zikirdir. Kitâbın sonunda (Hâtikvâ) ümid nâmıyla Âmerikâ'da bulunân (İmber) nâmında bir şâ'irin bir manzûmesini derc idiyor:

Hâtikvâ

Kul ut bâle vâv pinimâ

Ne feş Yehuda humîyâ

Ule fâ âte mizrâh kâdimâ

Âyin le tesyun tesvifyâ

Ut lev âvdâ tikvâ tenu

Hâtikvâ enu şânâr

Lâ şuf lehretes âvu tenu

Le yir bâdâvid hânâ… Elh.

İmber

---Tercümesi---

"Ümid--- Ne zamân ki Yahudinin yüreğinde hayât vârdır. Ve Yahudinin gözü dâimâ (Siyon)'a şark cihetine ve Kudüs'e bâkıyor. Bizim ümidimiz henüz geçmiş değildir. Bizim ümidimiz kadîm bir ümiddir ki o da arz-ı mukaddese 'avdet itmekdir. Biz Hazreti Dâvud'un yaşâdığı şehre gideceğiz."

İmberin bu şi'irine müşâbih ve dahâ hamâsî eserleri her gün vücûda geliyor ve elden ele dolâşıyor, dilden dile geziyor. Bu yolda yâzılân eserler meyânında birkâçını dahâ zikr idebiliriz: **(sayfa 223).**

Şâ'ir Biyâlık'ın bundan yedi sene evvel tab' idilmiş (Şirim) nâm-ı kitâb ile (1900-1913) târihine kadar yâzılân şi'irleri hâvî olmak üzere (Şeneyur)'un Odesâ'da matbû' (Şirim Opuhemut) nâm-ı eseri ve Ya'kub kâhinin (Seyfe Râşirim) nâmındaki (1904) târihinde matbû' eseri bu cümledendir.

Son zamânlarda Yâfâ'da yaşâyân ba'zı gençler vârdır ki mütemâdiyen eser vücûda getiriyorlar. Bunlardan (Bâraş), *(Kebipnis)* nâm-ı gençler manzûm pârçâlar, *(Breter)* românlar, (Ya'kub Şteyenberg) ise mensûreler, (Ya'kub Rabinovic) makâleler, (Yehudâ Grâzufeskî) ise mekteb kitâbları yâzmak suretiyle lisân-ı 'İbrânî içün yeni cereyânlar küşâd idiyorlar. Reâl Cimnâz mekteblerinde okutulân edebiyât-ı 'İbrânîye dersleri de bu cereyânları tahkîm ve tersin itmekdedir.

11-MELBİS'DEN CENİN'E

Melbis, her dürlü bedâyi‘-i san‘ata mâlik olmuş latif bir sayfiye hâlinde idi. Burâda uzun müddet yaşâmak şübhesiz ârzu idilmeyecek bir şey değildi. Yâlnız bir inzivâ-yı dâimiye mahkûm olmak icâb idiyordu ve öyle tahmin olunuyordu ki bu güzel, kokulu yeşil memleketde ne kadar yaşânsa bu Âşkenâzlarla kâynâşmak kâbil olâmâyacakdı. Kasabanın içinde ufâcık bir gezinti yapmak, zehirlenmek ve yârâlânmak dimek idi. Melbis'in bütün ma‘nâsıyla bizden uzâklığı kadar kasabada kesif bir şeye tesâdüf olunmâzdı. Burâda ne bir kâbâlâk ne bir fese râst gelinemezdi. Her şey, her şey (Breslâv)'lı Musevî muhtârın elinde idi. Ma‘mâfih muhtâr da bi-şübhe on beş lirâ mukâbilinde kımıldâyan bir mâkine idi. O burâya ez-kazâ gelen fellâhları itüb kâkmağa hatta döğmeye kendinde selâhiyet buluyor. Ve burânın şekl-i ‘İbrânîsini ihlâl idecek en küçük bir vesileye bile rızâ göstermiyordu. O burânın nâm-ı müste‘ârla hem hâkimi ve hem âmiri ve hem sâhib-i yegânesi idi. Yâbâncı bir şahsın burâda muhtârın izni veyâ ma‘lûmâtı olmadıkça yaşâması değil, kımıldanması bile müte‘assir sâyılıyordu. Bu hâl yâlnız bu kolonide değil bütün müsta‘merât-ı Yahudiyeye de şâmil imiş. Mâdâm ki böyle idi. O hâlde Melbis'den âyrılışımız âncak bu timsâl-i nüfûzun imdâdıyla kâbil olâbilecekdi. Fakat bu def‘a imdâd itmedi. Fikrince idemedi. Melbis'in bir buçuk sâ‘at şarkında bulunân (Re'sü'l-‘Ayn) istâsyonuna gitmek üzere hiçbir vâsıta-ı nakliye bulâmâdık. Ve yâyâ olarak bu mesâfeyi kat‘ itmeye muzdar kâldık. Öğleden birkâç sâ‘at geçmişdi. Âkşâm hareket **(sayfa 224)** ideceğini haber âldığımız treni gâib itmek de işimize gelmiyordu. Kasabanın şark cihetindeki koruluğun kenârından kasabayı pek yetimâne bir hâlde terk itdik. Güneş bizi kâvuruyordu. Delilimiz uzâklarda ufâcık bir bağçe hâlinde bir yeri gösterdi. "Ve işte Re'sü'l-‘Ayn orâsıdır. Yânında da bir harâbe gözüküyor" didi. Biz mesâfenin yek lahzada kısalığına kâîl olmuşduk. Fakat hesâbımız doğru çıkmâmışdı. Bir buçuk sâ‘ati mütecâviz mesâfe kat‘ itdikden sonra büyük bir su birikintisinin büyük bir sâzlığın yânına geldik. Birâz sonra hudûd-ı cedide ile berâber küçük bir gâr göründü. Etrâfı tamâmiyle âçıkdı. Burâsı Re'sü'l-‘Ayn pınârbâşı istâsyonu idi. Şimâlden cenûba ve cenûbden şimâle gelub geçen zâbıtân ve neferâtın i‘âşesi içün burâda bir ‘askeri çâdır yâpılmışdı. Birâz ötede de birkâç ‘askerle birkâç çâdır bulunuyordu.

Trenin zamân-ı kudûmunu sorduk. İstâsyon me'mûrları lâ-kaydâne, birkâç sâ‘at sonra dimişlerdi. Biz bu cevâba dahâ o zamân râzı olmuşduk. Ve nâsıl olsa

birkâç sâ‘at geçer dimişdik. İstâsyonda dolâşıyorduk. Güneş ârtık gurûba meyl idiyor ve ziyâsı, Melbis cihetlerinin yeşilliklerine temâs iderek bize âkub geliyordu. Şark nevâhiyesinde Selefiyet arâzisi bir dumân hâline dönüyordu.

Bir müddet sonra ortalık karârdı. Semâda ışıklar yândı. Bir ân evvel bu merzagî mahalden tebâ‘id itmek ihtiyâcını duyuyorduk. Tekrâr treni sorduk. Bu def‘a “ma‘lûm değil” didiler. Yine ‘aynı lâ-kaydla ‘ilâve itdiler:

---İhtimâl nısfu’l-leylde…

Biz Melbis’den çıkârken ihtiyâcâtımızı tedârik itmemişdik. Böyle fevku’l-ihtimâl bir hâle tesâdüf ideceğimizi de düşünemiyorduk. Evvelâ bol bir (kinin) ve sonra birâz kuru pekmesâd ve bulânık bir su ile bol bir (âsid-i lâktik ***Acide Lactipue)*** bu âkşâmki gıdâmızı teşkil itdi. Çâdırın bir köşesine yol kâryolalarımızı serub uzândık. Ba‘zân kâryolalarımızı toplâyor, bir müddet treni bekliyor. Ve nihâyet yine tekrâr uzânıyorduk. Nısfu’l-leylde birimiz tekrâr istâsyon me’mûrunu gördü. O uyuyân gözlerini oğuşdırarak “Cenin’e mi?..” diye sordu. “O tren çokdan lağv idilmiş.”

--- O hâlde ne zamân?..

Dimek isteyen vaz‘iyetimiz muvâcehesinde “Bâkâlım, belki yârın sabâhleyin” sözlerini söyledi. Bu intizâr ‘azâbı bizi bütün gice bitâb itmişdi. Âydınlığı büyük bir sabırsızlıkla **(sayfa 225)** bekliyorduk. Nihâyet sabâh oldu. Fakat trenden yine bir eser yok. Bir tarafdan yorgunluk diğer tarafdan âçlık bütün şiddetiyle te’sirini yâpıyordu. Bugün de öğleye kadar beklemek zahmetini kabul itdik. Öğleye yakın bir zamânda istâsyonda eski bir zâbıt ârkadâşımıza tesâdüf idince birâz ferahlâdık. O bize birâz gıdâ husûsunda yârdım itdi.

O esnâda trenin safîri işitildi. Yimeği yârım bırâkarak koşduk. İçinde boş vâriller ve birkâç sandûk bulunân bir bâgâj furgonuna bindik. Tren bir müddet sonra hareket itdi. Biz âyâkda sâğımızdan solumuzdan âyrılân sârımtrâk ovaları ba‘zân kırmızılâşân kum yığınlarını temâşâ idiyorduk.

Yârım sâ‘atden âz bir zamân zarfında (Kalkiliyye) istâsyonuna üç çâr-yek sâ‘at sonra Tûlkerem istâsyonuna geldik. Burâda furgonumuzu tebdil itdik. Fakat tifüs hastalarını tâşıyân kompârtımâna giremediğimiz içün katrânlı âçık bir mevâşî vâgonuna bindik. Trenin hareketini bekliyorduk. Lokomotifin bilmem neresi

bozulmuşdu. Burâda birkâç sâ‘at beklemek icâb idiyordu. Nihâyet güneş beynimizi yâkârken Tûlkerem’den âyrıldık. Derece-i harâret 58 idi. Bir iki sâ‘at bu hâle tahammül itmek icab idiyordu. Sırasıyla (‘Anebta), (Mes‘ûdiye), (Râmin), (Sile), (‘Arâbe) istâsyonlarını geçdik. Sonra uzun bir müddet devâm iden bir vâdiye geldik. Burâsı Cemâ‘in Dâğlarının istitâlarını teşkil idiyordu. Tren vâdinin içinde inhinâlar yâpdıkdan ve uzun bir müddet kıvırılub koşdukdan sonra gurûbu müte‘âkıb Cenin’e muvâsalat itdik. Cenin’in evleri nim mer’î bir gölge hâlinde idi.

12-CENİN

1-Cenin’in Vaz‘iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi

Şarkında 157 metro irtifâ‘ında küçük bir tepe, İzzeddin Tepesi yükselen bu kasabanın şimâl-i garbi ve garb cihetleri ***(Esdrelon)*** Merc Beni ‘Âmır Ovasına âçılır. Cenûb cihetinde ise Cemâ‘in’den, Nâblus’dan ve Sebâstiye’den i‘tibârân devâm iden dâğlar ve vâdiler burâda nihâyet buluyor. Vâdinin cihet-i cenûbiyesinde ise (Elmenâzel) Tepesi mevcûddur. Kasabanın bütün evleri ‘İzzeddin Dâğı üzerindedir. Kâffesinin cebhesi ovaya müteveccihdir. Kasabanın ön tarafında ve şarkından neb‘ân iderek kasabanın hâricinde yâyılân **(sayfa 226)** (‘Ayn Cenin) suyunun mecrâsında yeşil bağçeler, frenk inciri ve hurmâ âğâçları ve yine garb tarafında hurmâ âğâçları bulunuyor. Bu düz arâzinin üzerinde ve beş on dakika uzâkdan istâsyon binâsı gözüküyor. Bunun ârkasını ise nazar ârtık tahdid idemez olur, o kadar vâsi‘ ve nâ-mütenâhîdir.

Cenin, esâsân iki bin nüfûslu küçük bir kasaba olmakla berâber dâğ eteğinde bulunduğu içün yek lahzada kasabanın ufâcık ve çâmurdan ma‘mûl, penceresiz esmer birer tândıra müşâbih evlerini ihâta itmek kâbil oluyor. Bütün bu tâş, çâmur yığıntısı ârasında şehrin medhalinde. ***(Hambourg-Amérika-Linie)*** kumpânyasının büyük oteli ve solunda birâz yüksekde (Câmi‘ü’l-Kal‘a)’nın beyâz minâresi ve en yüksekde (‘Abdulhâdî) ‘âilesinin yüksek binâsı ve son senelerde inşâ idilen birkâç binâ kolâyca tefrık idilebilir. Kasabanın sol tarafında ve eteğinde makbere ‘ilâve idilirse Cenin’in vaz‘iyeti ve manzarası hakkında âz çok bir fikir hâsıl idilmiş olur.

Kasabanın dâhili diğer birçok kasabalarımızda olduğu gibi gâyetle kirlidir ve fenâdır. Yol nâmına da bir şey yokdur dinilebilir. Dahâ kasabaya girerken sâğ tarafda bir hândan ziyâde bir ıstabla şebîh büyük bir kir yatâğı, solda harâb bir iki kubbe ve toprâkdan ve tâş kırıntısından ‘ibâret ufâcık bir meydân vârdır. Bu meydânın

ortasında kasabanın suyu ‘Ayn Cenin âkıyor. Orâsı her dem çâmur, bâtâklık ve ‘ufûnet yeridir. Bu su mecrâsının bir tarafında içmek içün destiler doluyor. Veyâ biri âbdest âlıyor. Veyâhud kirli âyâklarını yıkıyor, diğer tarafdan merkeb ve emsâli nekadar hayvânât vâr ise hep orâdan su içiyor. Cenin kasabasının bu medhali öyle zan olunur ki hayvânât pâzârıdır. Yerdeki kir ve te‘affünâtın bir nazîrine hiçbir yerde tesâdüf idilemez. Beri tarafda gözleri remdli, kirli, pis çocuklar yolun ötesinde berisinde oturur veyâ uzânır. Ekseri uyuza tutulmuş, kâşınır durur. Mecrâya girub çıkdıkdan sonra orâda kurulânır. Veyâhud uzun bir müddet âyıklânır durur.

Bu meydân ‘aynı zamânda bir sâtış mahalli ve bir pâzârdır. Öteden beriden gelen sebze, meyve, kârpuz veyâ kâvun her şey burâda bu kirli sokâklar üzerine yâyılır. Her şey burâda yenilir. Kâbuklar ve kir de burâda uzun müddet kâlır. Merkeb, inek ve emsâli hayvânât burâlarını çiğner, öteye beriye dâğıdır. Kâlân bakiye de bir müddet ta‘affün ider.

Diğer tarafdan Cenin’den çıkân bu su, şehir hâricinde bâtâklıklar yâpârak bâğçeler ârasında **(sayfa 227)** dâğıldığı içün keskin bir ta‘affün kokusu bu meydânın sâldide râyihâ-i kerihesine ‘ilâve olunur. Nâ-mahdud sinekler dâlgalar yâpârak bir deniz hâlinde bu meydânın üzerinde uçuşur durur.

Bu mevkı‘den sâğlı sollu giden yollar bir keçi yolu hâlindedir. Sola doğru giden tarîk güyâ kâldırımlıdır. Her iki âdımda inhinâlar yapdıkdan sonra hükümet konâğının, posta şu‘besinin ve nihâyet ‘Abdülhâdî’nin binâsına kadar devâm ider. Sarâyın yakınında içinde şimdilik bâdincân zer‘ idilmiş olân belediye bağçesi ile beyâz bir sıvâ ile sıvânmış ufâcık ve bir rivâyete göre kilisâdan tahvil idilmiş bir câmi‘-i şerif dahi mevcûddur.

Yüksekde ve ârka tarafda mekteb binâsı ile sarây civârında birkâç eski dükkân dahi bulunduğunu unutmâyalım. Kasabanın sâğ tarafındaki tarîk ise dârala dârala nihâyet çâmur ve tâş yığınları ârasında gâib olur.

2-Ahvâl-ı ‘Umûmiyye

(1)-Kazânın Mevkı‘i, Nüfûsu, Mesâhası: Cenin kazâsı, Nâblus livâsının şimâl-i şarkisini işgâl itmekde olub şimâlen Tiberyâ ve Nâsra kazâlarıyla şarken livâyı, Suriye vilâyetinden âyırân Şeri‘a Nehriyle cenûbân Nâblus kazâsıyla muhât ve cihet-i garbiyesinde Beni Sa‘b ve Hayfâ kazâları mevcûddur. Arâzisi kısmen ufâk

dâğlardan müteşekkil ve bir kısmı dahi kuvve-i inbâtiye ve letâfet-i mevkı‘iyesiyle meşhûr Merc Beni ‘Âmır (Cezrâil) Ovasından ‘ibâretdir. Dâğları zeytun, palamut vesâir eşcâr-ı müsmire ile mestûr olub ova, ciheti Hayfâ ve Nâsra kazâları hudûdundan bed-i Şeri‘a Nehrine kadar mümted ve sath-ı bahrdan uzâkdır.

Kazâ; Bilâd-ı Hâdse, Şa‘râviyye-i Şarkıye, Meşârık-ı Cerâr, Gurbisân nâmlarıyla dört nâhiyeye münkasım ve bunlardan yâlnız Şa‘râviyye-i Şarkıye ile Bisân’da müdiriyet müteşekkil olub diğerlerinin idâresi merkez kazâya tâbi‘dir. Gurbisân nâhiyesi arâzî-i seniye-i pâdişâhîden olmak hasebiyle umûr-ı zirâ‘iyesi Bisân çiftlik hümâyunu müdirine ‘âid ve umûr-ı mülkiye ve ‘adliyesi müdire muhavveldir.

Kazânın mesâha-ı sathiyesi kuyûd-ı resmiyeye göre (1752) kilo metro olub tafsili şu vech iledir:

Kilometro hesâbıyla	Nev‘i arâzi
45	Küçük âğâç ve kökleri hâvî arâzi
60	Zeytunlik arâzi (**sayfa 228).**
20	Eşcâr-ı mütenevvi‘eyi hâvî arâzi
1080	Felâhat ve zirâ‘a tahsis idilen arâzi
542	Tâşlık ve gayr-ı mezrû‘ arâzi

1752 [45]	**Yekûn**

Nüfûsu 41915 olub [46] 39473’ü İslâm 772’si Rum 224’ü Lâtin ve 46’sı Protestândır. Kazâ dâhilinde (120) köy mevcûddur. Merkez kazâ, Cenin kasabasıdır.

(2)-Târihçe: Bu kasabaya evvelleri ‘Ayn Cenin ***(Enjanin*** Âncânin) dirlerdi ki medlûli pek vâzîhdir. (Bâğçenin menba‘ı) ma‘nâsınadır. Hatta Hazreti Yüşa‘ zamânında bu şehir vârdı. Bilâhare ***(Djinéa)*** Cineâ suretiyle yâd olunân bu kasaba, ***(Esdrelon)*** ovasıyla kıt‘a-ı Sâmirîyenin hadd-ı fâslını teşkil itmekdedir. Hatta

[45] Kazânın kilometre olarak yekûnü, **1747** olmalıdır.
[46] Kazânın nüfûs yekûnü, **40.515** olmalıdır.

Gâlileliler bir gün Kudüs'e gitmek isterken burâdan geçdiler ve Sâmirîler tarafından da burâda katl-i'âm olundular.

Müverrihîn-i Museviyeye göre de (Efrâim) sıbtıyla (Bünyâmin) sıbtının taht-ı mâlikiyetinde bulunân kıt'a-i Sâmirîye şimâlden (Cenin) kasabasına kadar imtidâd idiyormuş.

Kütüb-i Museviyede mezkûr olân bu kasabanın mevkı'-i 'indi'n-Nâsâra dahâ mühimdir. Zirâ Hazreti Yesu' Nâsra'dan Kudüs'e giderken kâç def'a burâsını ziyâret itmişdir. Hatta on 'âcizi burâda iyi itmişdi. Bu kasabanın vaktiyle bir kal'ası ve bir suru dahi mevcûd idi. Hâlbuki şimdi kal'a hân ile yeksân olduğu gibi surun yerini de frenk incirleri tutuyor.

Kasaba böyle hâtırât-ı mâziye ile meşhûn ve mevkı' 'itibârıyla her dürlü esbâb-ı sa'âdetden nasibedâr olması kâbil iken birçok köylerden daha geride kâlması bu kasaba içün ne elim bir sû-i tali'dir.

(3)-Umûr-ı İdâriye ve Belediyesi: Otuz beş seneden beru kazâya merkez ittihâz idilen kasaba-ı mezkûrenin nüfûsu 1400 olub bunun 1370'i İslâm mütebâkiyesi Rum ve Katolikdir. Vustada vâkı' olması yüzünden kâimâkamın ikâmet itdiği Cenin kasabası, nüfûs cihetiyle kazânın en mühim kasabasını teşkil itmâmekde olub Ümmü'l-Faham, *Ya'bed, '*Arâbe *ve Ceb'* köylerinin her birisinde (2500-3000) nüfûs mevcûddur. Cenin kasabası şimâl-i garbiyeye doğru ittisâ' peydâ iden meşhûr Merc Beni 'Âmır'a nâzırdır. Merc, mezkûr kısm-ı 'umûmîde bir tafsil beyân olunduğu vech ile Re's-i Cenin'de bâşlâyân bir müselles şeklinde olub şimâl-i garbiye doğru sekiz mil tûlunda bir vüs'ati hâvîdir. Arâzinin ba'zı yerinde batâklık mevcûd olmasına **(sayfa 229)** rağmen siyâh ve tahallül itmiş arâzî-i volkâniyeden terkib iden toprâğı son derece münbitdir. Cenin kasabasının nâzır olduğu işbu ovayı, Bahr-ı Sefid'e insibâb iden Nehrü'l-Makta' irvâ ve iskâ itmekdedir.

Cenin kasabasının bir belediyesi hem de (26458) guruş büdçe ile bir belediyesi mevcûd olub belediyenin mefhûm-ı hakikisinden olân tebâ'id burâda tabi'i pek bâriz bir suretde tecelli idiyor. Çünki işbu vâridâtın (14278)'i ma'âşâta ve yâlnız (6834)'ü tenzifât, tenvirâta ve kâldırım ferşiyâtına tahsis idilmiş mütebâkıyesi ihsânlara, defn-i mevtâya, harcırâhlara vesâireye sarf idilmekde bulunmuşdur. Belediyenin düşünüb düşünüb de bir dürlü kuvveden fi'le çıkârmağa muvaffak olamadığı su tevzi'i meselesi, sıhhat-i 'umûmiyye nokta-i nazarından bir ân evvel

hâll idilmek icâb ider. Cenin ahâlisinin suya olân ihtiyâçları şehrin cihet-i garbiyesinde kâîn ve mebzûl bir suretde cereyân itmekde olân ‘Ayn Cenin çeşmesiyle def‘ olunmakda olub mezkûr su, lezzetli ve miğdeye pek hafif olmâsına rağmen âçık bir suretde cereyân itmekde bulunmasından nâşî birçok levsiyâta ma‘rûz kâlarak mâlâryâ hastalığının intişârına âyruca bir sebeb teşkil itmekdedir. Pınârın üstü kapâdılarak suyunun demir borularla tevzi‘i cihet-i bundan bir buçuk sene evvel düşünülerek bu husûs içün dâire-i belediyece (70) lirâ kadar bir pâra dahi tasrif idilmiş ve hatta (30) lirâsıyla çimento vesâir mevâd-ı ibtidâiye mübâya‘a bile idilmiş idi. Ufâk bir istikrâz ‘akd iderek bu sahre ve esâslı inşââta mübâşeret itmek belediyece mültezem iken bir dürlü âz masrafa mütevakıf olân bu emir-i hayrın kuvveden fi‘le ihrâcı nasib olmadı. Mâlâryânın müstevlî ve dâimî bir suretde icrâ-yı hüküm itmesine ve âsabâtın ahâli ârasında (yüzde 90)’ı tecâvüz itmekde bulunmasına göre böyle bir ‘amel-i hayrın hîz-i vücûda isâli elzemdir. Vâkı‘a-ı mâlâryâ hastalığının belli bâşlı müsebbibi şehir kurbundaki (‘Ayn Cenin) menba‘ı mecrâsının ‘adem-i intizâmından dolâyı tekvîn iden mazarratlı mikroblardır. Fakat ‘Ayn Cenin suyunun ıslâhıyla fennî bir suretde evlere tevzi‘ mes’elesi belediyenin en esâslı icrââtından birini teşkil ider.

(4)-Umûr-ı Ma‘arif: Cenin kasabasında biri zükûra diğeri inâsa mahsus iki mekteb-i ibtidâi mevcûd olub birincisine (200)’den fazla talebe ve ikincisine (60) tâlebe devâm itmekdedir.

İbtidâ-i zükûr mektebi ismen numûne olub talebesinin isti‘dâd-ı fıtrîleri şâyân-ı tahsin bir derecede bulunmakda ise de fakr-u zarûretden nâşî evliyâ-yı etfâl lâyıkıyla çocuklarının levâzım-ı **(sayfa 230)** tedrisine ve ta‘limiyelerine bâkâmamakdadırlar. Bundan dolâyıdır ki seferberliğin i‘lânı târihinden i‘tibâren 80 çocuk tahsile vedâ‘a ve ‘âilesinin kuvvet-i lâ-yemûtini tedârike mecbûr kâldı. Ma‘lûm-ı evvelin virdiği ma‘lûmâta göre kasabada bulunân çocukların hemân hemân hepsi okumak ve yâzmak biliyor. Bundan başka büyükler ârasında yüzde nisbetinde kırâet ve kitâbete âşinâ âdamlara tesâdüf olunur. Ahâlinin tahsil-i ‘ulûme olân hevesleri zararsız olub çocukların bir kısm-ı mühimi cebr ve şiddet görmeden mektebe devâm itmekdedir. Nüfûs (2000)’e karib olân Kabâtepe köyü ahâlisi mekteb-i ibtidâilerinin tek bir mu‘allimle idâresi kâbil idilmeyeceğine kanâ‘at husûle getirerek kendi hesâblarına üç mu‘allim getirtdiler. Her birisinin zahiresini te’mîn itdikden başka birincisine 300 ve diğer ikisine 200’er guruş ma‘âş dahi virmişlerdir.

Bundan başka iki ibtidâi mu‘allimin bedel-i nakdilerini âralarında i‘âne toplâmak suretiyle tesviye itmişlerdir. Cenin kazâsının (30) köyünde bulunmakda olân mekâtib-i ibtidâiye sâir yerlerde olduğu gibi sefil, câhil, ahmak ellerdedir. ‘Umûmî olân bu maraz-ı müzminin izâlesiyle dahâ ciddi dahâ metin müêssesât-ı ‘irfâniyenin te’sisi elzemdir. İ‘tikâdımca bütün kazâda ma‘arif uğrunda senevî sarf idilmekde olân (133,600) guruşla genç, münevver, fa‘âl eller tarafından idâre idilecek iki, üç evet bütün kazâ içün iki üç numûne ibtidâisi (leylî olmak şartıyla) te’sis idilirse ma‘ârife ciddi hakiki bir suretde hidmet idilmiş olur. Şimdiki mektebler sırf ma‘âş tevzi‘i içün küşâd idilmiş birer tenbelhâneden başka bir şey değildir.

(5)-Umûr-ı Zirâ‘iye: Kuvve-i inbâtiyesiyle şöhret bulmuş Merc Beni ‘Âmır’ı ihtivâ iden Cenin kazâsının muhâsebe-i husûsiye büdçesinde bir zirâ‘at mu‘alliminin tahsisâtı mevcûd olduğu hâlde hükümet-i mahalliyenin bundan istifâde itmeğe kâlkışmayarak bir zirâ‘at mütehassısının tahrisine koyulmâması şâyân-ı dikkatdir.

Kazânın takribân iki sülüsü zirâ‘at ve felahât idilmekde olub buğdây ve ârpa vasatî olarak bire on beş ve mahsûlât-ı sâire bire on virmekdedir. En münbit olân kısım şimâl tarafları olub bütün kazâdan senevî tahminân 10,000,000 kile buğdây, 8,000,000 kile ârpa, 2,073,000 susâm, mercimek, bakla vesâir mahsûlât hasıl olub yâlnız sayfî mahsûlün hisse-i ‘öşriyesi 925055 guruş kadardır. Bu rakamın bir sülüsü darıdan, nohud ve pâmukdan diğer iki sülüsü susâmdan istifâ olunmakdadır. Zeytunun hisse-i ‘öşriyesi 431530 guruşdur. Bu seneki mahsûlât gâyet iyi iken birdenbire derece-i harâretin yükselmesi yüzünden vasatî **(sayfa 231)** yüzde otuz nisbetinde bir tenâkus hâsıl olmuşdur. Birçok karyelerin tahminâtında işbu âfet-i semâviye nazar-ı dikkate âlınmayarak me’mûrlar yine bildiklerinden şâşmadılar.

Hicâz hatt-ı ‘âlisinin Hayfâ ve Kudüs şu‘beleri kazâ dâhilinden mürûr iderek Şata, Bisân, Cisrü’l-Câmi‘, ‘Afûle, Cenin’de beş mevkıf te’sis olunmuş ve bundan dolâyı kazânın ahvâl-ı ‘umûmiyyesince bir terakkî husûle gelmişdir. Cenin yolu Şâm, Nâblus ve Kudüs’ün tarîk-i muvâsala-i ticâriyesi olmağla kazâ ahâlisi bu vaz‘ından hayli istifâde itmekdedirler.

(6)-Âsar-ı ‘Atika: Cenin kazâsının ihtivâ itdiği mevâkı‘ arz-ı Filistin’in bir kısmından ve vaktiyle ma‘mur bilâdından olmak hasebiyle bu havâlide dahâ pek mühim âsar-ı ‘atika mevcûd olmak ihtimâli vârdır. Tel el-Mütesellem ile Tel Ta‘nin’de icrâ idilân hafriyâtda zuhûr iden âsâr-ı nâdire bu ihtimâli müeyyeddir.

Tel el-Mütesellem mevkı‘ı mukaddemâ “Mâcdû” nâmıyla ma‘rûf cesim bir şehir harâbesinden ‘ibâret olub Cenin kasabasından üç, Hayfâ’dan beş sâ‘at mesâfede kâîndir. Milâd-ı ‘İsâ’dan yedi sekiz yüz sene evvel ma‘lûm olân şehr-i mezkûrun birbirini müte‘âkıb dört devir geçirdiği ve birinci devrin bâdiyet-üş-Şâm’dan hicret iden (Âmûrî) ta‘bir-i âhirle Ken‘ânîlere ikinci devrin Mısırlılara üçüncü devrin Beni İsrâil’e ve dördüncüsünün de Româlılara ‘âid olduğu târihçe müsbet bulunmuşdur. Tel’den bir çâr-yek sâ‘at mesâfede vâkı’ “Harabetü’d-Decûn” de işbu dördüncü devirden ma‘dûd bulunân Româlılardan kâlmâ birçok âsâr-ı cesime enkâzı müşâhede olunmakdadır ki bunların içinde Nehrü’d-Decûn boyunca inşâ idilmiş olân sed, şâyân-ı tezkârdır. Edvâr-ı erba‘a-ı mezkûreyi yaşâyân akvâm sırasıyla (Mâcdû)’da yerleşmişler ve bu suretle bugüne kadar ma‘rûf olân Şâm-Tiye yolunu tutmuşlardır.

25 metro irtifâ‘ında olân (Mâcdû) istihkâmâtında (1902) senesinde merkezi Lâyebzik olân Âlmân Filistin şirketi Hayfâ’da mukîm doktor (Şumâher ***Schumacher)***’i hafriyâta me’mûr itdi. Hafriyât neticesinde zuhûr iden harâbeler eski şehirlere ‘âid ve âltı yedi ‘asır fâsıla ile inşâ idilmiş olduğu tebeyyün itdi. İhtimâl milâdiden 3000 sene mukaddem inşâ olunmuş müstahkem bir şâto, tuğladan bir hendek divârı (8 metro ‘arzında) Ken‘ânî, Âsûrî, Mısrî, İsrâilî birçok âsâr Mâcdû şehrinin vaktiyle Tel el-Mütessellem nâm-ı mevkı‘de mebnî olduğunu isbât idiyor. Esnâ-yı hafriyâtda Tel’in ciheti cenûbiyesinde Beni İsrâil’den kâlmâ bir ma‘bed zuhûr itmiş olduğu gibi sureti mürtesim (li sem‘ ‘âmel Yorba‘âm)’ın hâtemi bulunmuşdur. İşbu hâtem gâyet sert olân “yâsbis” tâşından masnû‘dur. Üzerinde **(sayfa 232)** âğzını âçmış ve kuyruğunu yukârıya kâldırmış bir arslân menkûş olduğu gibi resim etrâfında iki satır olmak üzere ‘İbrânîce şu ‘ibâre mahkûkdur: (li şem‘ efet Yorba‘âm) idilân hesâba nazarân hâtem-i mezkûr 2879 senelik bir eser olub Bâbillerin kârî olân arslân nakşı gâyet dakik ve pek nâdirdir. Hâtemin keşf olunduğu yerin kurbunda ebniye telleri görülmüş ve tarz-ı binâsından Süleymân ‘Aleyhi’s-selâmın devrine mensûb olduğu müstebân olmuşdur. Hâsılı, hafriyât esnâsında Mısırlılara, Bâbillere ve İsrâillilere ‘âid birçok âlât-ı yüzük, desti, heykel gibi birçok âsâr-ı kadîme keşf olunmuş idi.

Ceninden bir buçuk sâ‘at mesâfede ve Cenin-Hayfâ şosesi üzerinde vâkı‘ Ta‘nin Tepesinde dahi yine Filistin Âlmân şirketi hesâbına yâpılân hafriyât, şehrin ehemmiyet-i kadîmesini isbât itdi. Keşf olunân lahidler içinde çocuk iskeletleriyle memlû destiler ve âlçıdan yâpılmış edvâr-ı târihiyenin en eski zamânlarına ‘âid ufâk

ibrikler ve üstü Mısırdaki "Tel 'Amarnâ" da olduğu gibi kûfî yazılarla mestûr tâşdan levhalar bulunmuşdur. İşbu kitâbeler, vaktiyle Bâbil medeniyetinin derece-i intişâr ve nüfûzunu isbât itmekdedir.

3-Cenin'in Hâlet-i İctimâ'iyesi: İki bine yâkın ve hemân hemân İslâm bulunân kasaba ahâlisinin seviye-i ictimâ'iyeleri pek gerilerdedir. Hatta bütün kıt'a-i Sâmirîye'de (Cenin)'den dahâ düşük bir kasabaya tesâdüf olunâmâz. Bir iki 'âile istisnâ idilecek olursa kâlân ahâlinin kâffesi tamâmiyle zavâllı köylülerdir. Cenin'e tâbi' *(Ramâna)* karyesinde, (Ümmül-Faham)' de ve *(Ya'bed)* karyesinde ma'rûf 'âilelerin arâzi sahibi olmak i'tibârıyla büyük bir servete ve hayâtça refâha mâlik olduklarını bilerek yine diyebiliriz ki bu ictimâ'î düşüklük bütün kasabaya şâmildir.

Burânın ahâlisi pek fenâ bir suretde yaşıyor. Evleri evvelce söylediğim vechle her şeyden fazla bir tândıra veyâhud siyâh birer izbeye şebihdir. Bu izbe, ekseriyâ bir hücreden 'ibâretdir ki yüksek bir noktada tâvânının kubbesine yakın bir yerinde âncak küçük bir pencere (nâfze)'si mevcûddur. Bu oda birkâç kısma tefrik idiliyor. (Mukda) ta'bir olunân ve yemek pişirmeğe mahsus olân mahal ile (râviye) nâmında nisbeten yüksek ve yâtmağa tahsis idilen bir kısmı vârdır. Yine bir köşede inek bâğlamağa mahsus mahal mevcûddur. Cenin'in kısm-ı 'azam ahâlisi burâlarda her gün hayâtının mühim kısmını geçirir. Bir tarafda kendisi diğer **(sayfa 233)** yânda ineği yâtıyor. Hayvânât ile berâber yâşâmânın ve insânî düşüklüğün bu en son bir şekli dinilebilir. Çoluk çocuk beş on kişi hep burâda bulunur. Burâda yemek pişirilirken hayvânât metrûkâtı yâkılır. Ortalık dumânla dolâr. En küçük bir yâşda iken mutlakâ gözler harâb olub gider. Dikkatli bir mu'âyene-i sıhhıyeye tâbi' tutârsanız ihtimâl ki bu evde yaşâyânların hem româtizmadan hem fakru'd-demden hem de veremden muzdarib olduğunu görürsünüz. Remd, uyuz bütün hastalıklar her şey bu zavâllı insân iskeletleri içündir.

Cenin'de bütün bu tabaka-i ahâli meyânında fa'âl olân 'uzuv erekeklerden ziyâde kâdınlardır. Erkekler yâ zerrâ'dır, yâ 'amele. Her iki hâlde âncak iki üç ây çâlışırlar. Kâlân dokuz ây zarfında fakir ve nâtüvân bir hâlde evinde uzânır yâtâr ve sürüklenirler. Evinin bütün ihtiyâcâtını kendisine yetiştirecek kâdındır. Yorulur, koşâr, ineği onlar otlâtır. Yoğurtu veyâ peyniri onlar yâpâr. Öteden beriden kâzândığı ile erkeğini besler.

Cenin'de ne harekete ve ne de sanâyi'e en 'âdîsine vârıncaya kadar tesâdüf itmek kâbil değildir. Vaktiyle Cenin'de bir debbâğhâne mevcûddu. Keçi derilerini burâda debâğat itdirirlerdi. Desticilik san'atı burâda revâcda idi. Şimdi ne birincisi ne de ikincisi kâlmâmışdır. Kasabada bir kâlâycı dükkânı bile yokmuş. Cebel-i Lübnân'dan seyyâr bir kâlâycının gelmesini dâimâ beklerlermiş. Dokuz ây evinde işsiz güçsüz kâlân erkeklerin işi kısmen fesâd ve tezvirdir. Burâda sırkat de her mahalden fazla imiş. Diğer tarafdan Nâsra'dan ve 'Afûle'den getirilen müskirâtla bütün beyinler dumânlaşdırılır. Ve ne çocuk ne zevce ne de 'âile hiçbir şey o zamân göze görünmez olur. Bütün sene çâlışân kâdın, mütemâdiyen döğülür. Ve ba'zân da cerh idilir. O yine sabûr ve mütevekkil kocâsına gadâ yetişdirmeye çâlışır.

Cenin i'tiyâdât-ı ictimâ'iyesi, küçük bir mikyâsda Nâblus'a veyâhud Tûlkerem'e benziyor. Kasabanın bütün mukadderâtı da bir mu'tâd zengin birkâç 'âilenin elinde kâlmış. Onlar burâdaki zulmet-i 'umûmiyyeden tamâmiyle istifâde idiyor. Ve âncak re'sü'l-mâllarına bir yekûn dahâ 'ilâvesinden başka bir şey düşünmiyorlar. Ve'l-hâsıl bu kasabada câlib-i nazar olân şeyler ise pek mu'ayyendir. Kir, 'ufûnet, hastalık, inhitât ve tedennî, dimâğsızlık, kesel, sefâlet-i hayâtiye cehil ve zulmet ve medid bir perişânî. İşte Cenin bundan 'ibâretdir.

Hatta garibdir ki Cenin ahalisi bu hâle muttali' imiş gibi çocuklarını bu suretle uyuturlarmış: **(sayfa 234).**

---Ninni---

Yâ 'ayn künî 'ale'l-bâlvi taviletü'l-ruh

Heze'l-mukadder yâ 'ayn ve hezâ elli inketeb bi'l-levh

Yâ 'ayn künî 'ale'l belevât sabûra

Heze'l-mukadder yâ 'ayn ve hezâ elli inketeb bı's-sûra

---Tercümesi---

"Ey göz! Izdırâb ve felâkete kârşı mütehammil ol. Mukadder olân, levh-i mahfûzda yâzılı olân budur. Ey göz! Mâtemlere karşı sabûr ol. İnsânın âlnına yâzılı olân budur."

Cenin ahâlisinin tâ beşikden beri işitdikleri bu hitâbda ne bâliğ bir ma'nâ-yı teselliyet vârdır.

13-SÂMİRİYE'DEN GÂLİLEYE

Cenin'de bulunduğumuz müddet zarfında bâşka bir mahal bulmak muhâl olduğu içün hastahâne ittihâz idilen (***Hotel Dschenin)***'de beytûtet idiyorduk. Kasaba etıbbâsından te'mînâtı hilâfında olarak Cenin'de tifüs ve kolerâ bütün şiddetiyle hüküm-fermâ oluyordu. Biz bunu pek'alâ biliyorduk. Tedâbir-i vâkiye olmak üzere berâberimizde getirdiğimiz 'ilâçlardan şübhe idecek derecede 'asabileşmişdik. Yânımızdaki odada yâtân hastaların âh-u enini veyâhud sert ve tehlikeli öksürüğü bütün gice yüreğimizi dâğlıyordu. Bir ân evvel bu kasabadan tebâ'id itmek ve ârtık bütün kıt'a-i Sâmirîye'den ***(Samarie)*** uzâklâşmak istiyorduk. Merc Beni 'Âmır ***(Esdrelon)*** ile bâşlâyan Gâlile (***Galilée)*** Kıt'ası nigâh-ı tecessüsümüz önünde pek nazar-bâ görünüyordu. Güç hâl ile evvelden bulâbildiğimiz ârâba tulû'-ı şems ile berâber bugün bizi ma'hûd meydânda bekliyordu. Ârâbaya âtlâdık Gâlile'nin 'umrân ve medeniyetçe en zî-şöhret bir kasabasına (Hayfâ)'ya bir ân evvel kavuşmak istiyorduk. Hurmâ âğâçlarının ve bağçelerin yânından geçdik. Uzun bir yol gözükdü. Ârâba mütemâdiyen ilerleyor ve şimâle doğru yol âlıyordu.

(Piyer Loti) Gâlilesinde burâların yeşilliğini, letâfetini tabi'i çiçeklerinin güzelliğini ânlâtmakla doymuyordu. Biz de Loti gibi bu ovadan Nisânda geçemediğimize yânıyorduk. Ova, **(sayfa 235)** şimdi yâz güneşinin şedid âlevleri âltında yânmış, kâvurulmuş idi. Bütün güzergâhımızda hüdâyi nâbat kurumuş otlardan, sârışın dikenlerden ve sonra kırmızı bir toprâkdan ve uzun bir yoldan başka bir şey yokdu. Bir iki sâ'at bu uzun arâziyi kat' itdik. Nihâyet önümüze bir istâsyon ile yine bir mikdâr çâmur yığını hâlinde birçok obâlar gözükdü. Burâsı ('Afûle) idi.

Şimdi şimâl-i garbi istikâmetine koyulduk. Ârâbamız pek hâlsiz, diğer cihetden ârâbacımız da birâz 'acemi olduğu içün en zarif olân bu yol bize nâ-kâbil tahammül bir 'azâb olâcakdı. Biz öğleyi müte'âkib ârtık denize kâvuşacağımızı ümid idiyorduk. Hâlbuki yolumuz bir iki sâ'at sonra büsbütün fenâlaşdı. Şimdi dik yokuşlara tırmânıyor, tâşlık ve kayâlık yerlerden âşıyorduk. Güzergâhımızda ne bir köy ne de insân vârdı. Nısfu'n-nehârdan epeyce bir müddet geçmişdi ki içinde bir karağol binâsıyla birkâç ev bulunân bir köyden geçdik. (Cide) didikleri zamân biz hayretler içinde idik. Farkına vârmadan ârâbamız ne kadar yerler dolâşmış idi. Hayfâ'ya üç sâ'at dahâ bulunduğunu söyledikleri zamân âvucumuzu sıkıyorduk. Bir iki sâ'at sonra yine dâğlara tırmânmağa bâşlâdık. (Hârsiye) sırtlarını âşdıkdan sonra

Kermel Dâğı ***(Mont Sarmel)*** sol tarafımızda bütün yeşilliğiyle gözükdü. Bir müddet zeytun âğâçlarının ârasından geçdik. Ârtık uzâklardan bir mâvilik fark olunmağa bâşlıyordu. Güzergâhımız şimdi 'Afûle'den gelen şimendüfer yolunu ta'kıb idiyordu. Bütün bu geçdiğimiz vâdi, mısır, buğday ile ve ba'zı sebzelerle mezrû' idi.

Nihâyet sol tarafımızda iki zarif köyü terk itdik. Bunlardan biri (El-Yacûr) diğeri ise (Beledü'ş-Şeyh) idi. Şimdi deniz bütün vuzûhuyla gözüküyor. 'Akkâ koyunu ta'kıb iden beyâz kumlar tamâmiyle görünüyordu. Nihâyet Cebelü'l-Kermel'in bir kıvırıntısını geçdikden sonra bir iki elmâs ırmağa tesâdüf itdik. Gelüb geçenlerin kesretinden aksâ-yı 'umrân'a vârdığımızı ânlıyorduk. Nazarımızın önünde şimdi her şey değişmiş idi **(sayfa 236).**

14-HAYFÂ

1-Hayfâ'ya Girerken: Hayfâ'nın en güzel zamânı ihtimâl ki akşâm zamânı idi. Kasabaya dâhil olurken Kermel'in eteğinde kırmızı kiremidli birbirinden âyrı birçok evler gözükdü. Ötede beride yeşil âğâçlar da bu yeni evlerin latif manzarasını süslüyordu. Güzergâhımız muntazam bir şose hâlini kesb itmiş bir iki kâtlı binâlar, yüksek ve geniş bâlkonlar, zarif ve boyâlı pâncurlar tamâmiyle nazar-ı dikkati celb idiyordu. Hayfâ dahâ ilk âdımda insâna:

---Görüyorsunuz âben ne kadar yeni ve güzelim?... Dimek istiyordu.

Fi'l-hakika Hayfâ, pek yeni idi. Gâr olduğu ânlâşılân bir mahalden geçdik, ârtık tamâmiyle şehre dâhil oluyorduk. Mâvi denizin sesini kulâklarımızla işitecek kadar yâkınlâşmış idik. Hayfâ'yı görmeden evvel onun içün dimâğımızda hâsıl itdiğimiz hayâli manzara şimdi hakiki bir şekil âlmışdı. Ve hatta i'tirâf itmeliyiz ki bu şekil, fazla tezyin idiyor ve fazla güzelleşiyordu. Uzâklara kadar imtidâd iden sâf ve latif bir koy sonra deniz kenârına doğru mütevekkilâne durân birçok hurmâ âğâçları ve bütün koy imtidâdınca kumlu ve temiz bir sâhil sonra uzâkda bir kasabanın hayâli "'Akkâ'nın manzara-i ba'idesi" görülüyordu.

Tamâmiyle tasdik itmişdik ki Hayfâ güzel bir kasaba idi. Bâ-husûs (Cenin) ve hatta (Tûlkerem) ve (Nâblus)'un yânında bi-şübhe burâsı bir cenneti ândırıyordu. Hayfâ, Beyrut'un küçük bir hemşiresi idi. Beyrut'daki melâmih-i vechiye 'aynıyla Hayfâ'da görünüyordu. Büyük binâlar, büyük ve câmekânlı mağâzalar, motorlar, oteller güzelce inşâ idilmiş Beyrut tarzında evler ve sonra Beyrut'un mütemeddin,

temiz ve zarif insânları birer birer gözümüzün önünden geçiyordu. Muntazam ve temiz bir yoldan geçerken zarif bağçeler içinde evler gitdikçe güzelleşiyor ve mahalle dahâ fazla kibârlaşıyordu. Nihâyet medhali beyâz midye kâbukları ile döşenmiş şık ve büyük bir binânın önünde ârâbamız tevkıf itdi. Üzerinde ***(Hotel Karmel)*** diye yâzılmış idi. Girdik. Mütebessim simâlar bizi kârşılâdı. Temiz tefriş idilmiş odamıza girdiğimiz zamân zihnimizde bi-ihtiyâr mütemâdî mükâyeseler dolâşıyordu. Dimâğım kendi kendine söyleniyordu: **(sayfa 237**).

Öteki kazâların manzara-i ‘umûmiyyesi kirli ve siyâh ehcâr veyâ toprâk yığınından ‘ibâretdi. Burâsı kırmızı kiremidlerle, latif pâncurlarıyla, âğâçlarıyla ve her dem zî-hayât mülevvin çiçekleriyle bir gelin gibi görünüyor ve nazarı bütün ma‘nâsıyla cezb idiyordu.

Öteki kazâlarda âçık mecrâlardan su doldurân merkebçiler, kirli köylüler, çıplâk, sinekler içinde, toprâklar ârasında oynâyân çocuklar, hareketsiz ve zavâllı bir ahâli, korkâk ve bi-ma‘nâ bir muhit. Burâda güzel ve cânlı ârâbalar, süsler, güzellikler, çocuklarda bir temizlik, ahâlide ruha nüfûz idecek bir hiss-i tecessüs, hayât içün, nur içün bir cesâret bir hayât vârdı. Öteki kazâlarda öteye beriye süprüntüler, kirlilikler âtılmış sinekler etrâfına üşüşmüş, ötesinde berisinde gözleri körlüğe mahkûm remdli çocuklar ellerinde kirli değneklerle öteyi beriyi kârışdırıyor. Burâda sokâklar temiz, insânlar temiz, ‘ufûnet ve kirden eser yok.

Öteki kazâlardaki evler bir sefâlet ocâğı, nur ve ziyâdan mahrûm bir zindân, burâdaki evler dahâ ilk bâkışda ânlâşılıyor ki pir-u nur ve ziyâdar. Orâda yaşâyânlar ‘âciz fakat müstebid bir erkek, câhil ve mazlûm bir kâdın ve sonra şımârık pis çocuklar hayât yükünü tâşıyorlar. Burâda okumuş, hayâtın ma‘nâsını her vaz‘iyetinden ânlâdığına hüküm idilen bir zevc. Okumuş ve terbiyeli bir kâdın, müstakbele hâzırlânmış bir çocuk ve sonra mes‘ûd bir ‘âile.

Öteki kazâlarda bi’l-hâssa sâtıcılar sınıfı, nazar-ı dikkat-i câlib. Her dürlü teşebbüsden mahrûm yerinden kılmıldânamayacak kadar tenbel insânlar. Dükkânının simsiyâh örümcekli, ‘ufûnetli ve toprâklı dükkânında sinekler içinde yüzen bir zavâllı. Burâda ise en küçük bir dükkân bile câmekânlı, temiz bir pırlânta gibi pârlıyor.

Öteki kazâlarda bir otel yok, temiz bir dükkânı, lokânta, bir kâğıdçı yok. Her taraf sulu. Burâda ise temiz bir otel bulâbilirsiniz. Her şey bulâbilirsiniz. Ve nihâyet medenî bir insân hâlinde yaşâyâbilirsiniz.

Hayfâ'nın bir yolu üzerinden tesâdüfî olarak bu akşâmki mürûr zihnime bütün zâhirî farkları ilkâ itmişdi. Fakat ben bütün o mâzî köylere hitâb idiyor ve yine bi-ihtiyâr söyleniyordum: "Onlar ne kadar görgüsüz ve ne kadar zavâllıdır."

Yemek zamânının takribini i'lân iden otelin ilk çân sesi beni bu elim mukâyeseden âyırdı. Sâlona indiğim zamân (âsetilen) ile tenvir idilen sâlonda birkâç Âlmân gencin mes'ûd kahkahaları çınlıyordu **(sayfa 238).**

2-Hayfâ'nın Vaz'iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi: Şimâl-i şarkiden cenûb-i garbiye doğru imtidâd iden Bahr-ı Sefid'in temiz bir sâhilinde ve 'Akkâ koyunun müntehâ-yı cenûbisinde vâkı' olân bu kasabanın cenûb ve cenûb-i garbi cihetleri nihâyet (550) metro irtifâ'ında bulunân Kermel Dâğının (Cebel Mâr İlyâs) eteğinde bulunuyor. Hatta (Hayfâ) kelimesi bir rivâyete nazarân dâğın ârkasında gizlenmiş olmasından kinâye olmak üzere lisân-ı 'İbrânideki (***Khafah*** Hafâh) kelimesinden, diğer rivâyete nazarân cebelin denize doğru istitâlesinden teşekkül itdiği içün yine lisân-ı 'İbrânîdeki ***(Kof)*** (Kef) kelimesinden mahrûf imiş. Bu kasabaya evvelce Kâlomon ***(Calomon)*** dinilirmiş. Hatta ba'zı müverrihîn bu kasabayı Sikâminos ***(Sycaminos)*** kasabasıyla kârışdırmışlardır. Hâlbuki Sikâminos kasabası ***(Sycomore)*** cemiz âğâçlarının bulunduğu yer dimekdir. Hâl-ı hâzır Hayfâ'nın cihet-i garbiyesinde ve sâhilden beş kilometroluk uzâkda bulunân (Re'sü'l-Kerûm) bîrûnundan sonra gelen (Tel es-Semek) nâm-ı mahalde bulunuyor. Kâlâmon kasabası ise yine kasabanın bir buçuk kilometro garbında ve şimdiye kadar (Hayfâ el-'Atika) nâmıyla tevsim idilen mahalde idi. Telmûd'da Hayfâ ile Şikmonâ ***(Shikmonah)*** birbirinden tefrik idilmişdir. Şikmonâ ile Tel es-Semek kelimeleri ârasında âz çok tahvilât-ı zamâniyeye düçâr olmuş bir karâbet-i lafziye bulunduğu da görülmekdedir. Şikmonâ ise Sikâminos'un bir şekl-i 'İbrânîyesinden başka bir şey değildir. Gerek Kâlâmon ve gerek Sikâminos beldeleri sâhil-i Bahr-ı Sefid'de bulunân iki rakib ve kadîm belde idi ise de bunlar mürûr-u zamân ile düçâr-ı harâbî olmuşdur. (Hayfâ el-'Atika) Kâlâmon'un ve Tel es-Semek de mevcûd Romen ve Bizâns devirlerine 'âid harâbe de Sikâminos'un türbelerinden bâşka bir şey değildir. Yeni Hayfâ ise Kâlâmon'un bir buçuk kilometro şarkında yeniden binâ idilmiş ve

hatta ehl-i salib zamânlarından sonra da ba‘zı tahribâta ve hatta Mısırlı İbrâhim Pâşâ zamânında da bombâr zamânlara düçâr olmuş ve kasabanın şark taraflarındaki (Burcu’s-Selâm) mevkı‘i yine harâbe hâlinde bulunmuşdur.

Kermel Dâğı, Hayfâ’nın manzarasına bir hüsn ve ‘azamet ithâf idiyor. Kermel olmâsa idi Hayfâ, deniz kenârına âtılmış ‘ale’l-‘âde bir kasaba olurdu. Hâlbuki Kermel, burânın hayât-ı ‘umûmiyyesine bir vüs‘at-ı bedi‘iye viriyor. Kermel’in, Hayfâ’nın ârkasına düşen semt şimâlisinin istitâleleri pek geniş olmâdığı içün Hayfâ, şarkdan garba doğru uzânıyor. Bundan dolâyı tûlu iki kilometro kadardır. ‘Arzı ise yârım kilo metro bile değildir.

Hayfâ’nın manzara-i ‘umûmiyyesi bütün yeşillikleriyle ve evlerinin yeniliği ile pek güzeldir. Kasabanın **(sayfa 239)** pânorâmâsını tamâmiyle ihâta itmek içün yâ denizde birâz âçılmak yâhud Kermel Dâğının sırtlarına çıkub kasabayı temâşâ itmek lâzımdır. Kermel tarîki pek dik bir yokuş hâlindedir. Burâdan Hayfâ, kanâdlarını âçmış rengin bir kuşa benzer. Şark taraflarında Yahudi kolonisi ve arâzisi dahâ sonra birâz münhatt olân vâdi içinde İslâm mahallesi ve dahâ sonra Hayfâ’nın dükkânlarını vesâiresini hâvî kadîm Hayfâ aksâmı. Garba doğru Hristiyân mahallesi ve en sonda tâm garb tarafda dağdan denize doğru uzânân uzun ve muntazam ve kenârı bâğçelerle mestûr Âlmân mahallesi ve yolu. Re’sü’l-Kerûm’e doğru imtidâd iden birkâç kilo metroluk düz sâhada ise Âlmân kolonisinin muntazam ve temiz arâzisi görünür.

Hayfâ’da yükselen ‘azîm binâlar kolây kolây sâyılacak kadar âz değildir. Bunların kâffesi ecnebilere ve hiç olmâz ise milel gayr-ı müslimeye mahsus ve münhasırdır. Bunların bir kısmını ta‘adâd idebiliriz:

Frânsiskân Manâstırı, Perkârmeslerin Manâstır ve Kilisâsı, Dâm dö Nâzâret Manâstırı, Ferer Mektebi, Âlmân Kâtolik Darü’l-‘Acezesi, İngiliz Hastahânesi ve Kilisâsı, Protestân Mekteb ve Kilisâsı, ***(Templier)***’lerin Mektebi, Âlmân Mektebi, Rum Kilisâsı, Rum Ortodoks Kilisâ ve Manâstırı, Mârûni Kilisâsı, Âlmân, Âmerikân, İngiliz, İtâlyân, İspânyâ, Rus Konsoloshâneleri, Kermel Oteli, Câmi‘-i Şerif ve bunlardan mâ‘adâ Gümrük, İstâsyon, Sâ‘at Kulesi ve birkâç büyük hâne elh..

Bütün bu binâlar Hayfâ’nın ötesinde berisinde bir heykel hâlinde yükseliyor. Ve kasabaya bir kıymet, ‘azimet-i ‘umrâniye viriyorlar. Kasabanın manzara-i dâhiliyesi de hoşdur. Hayfâ dâhilen de o kadar gülümseyen, pârlâk ve ziyâdâr bir

kasabadır ki her tarafında yeni bir hayât müşâhede olunur. Dâhilen de Beyrut'a o kadar benziyor ki tütüncüleriyle, kahveleriyle her şeyiyle küçük bir Beyrut.

Kasabanın deniz kenârını ta'kib iden temiz şosesinden mâ'adâ bunâ mevâzî olmak üzere kasabada bir yol dahâ mevcûddur. Bu yol çârşı içinde kesiliyor. Hayfâ'nın çârşısı vaktiyle dahâ kirli imiş. Şimdi üzerindeki perde yıkdırılmış, kâldırımları da yâpılmış imiş. Herhâlde bu çârşı Hayfâ'ya hiç yârâşmıyor. Ma'mâfih kasabanın garb mahallesinde âçılân Frenk bakkâl mağâzaları, kasâbaları, kumâş ve mânifâtura mağâzaları pek mutantan ve dil-rûbadır ki çârşının bu noksânını başka bir tarafda izâleye çâlışıyor **(sayfa 240).**

Kasabada mevcûd bu 'umûmî yollardan mâ'adâsı dâr ve kirlidir. Herhâlde Hayfâ, trâmvây ve tenvirât, su, rıhtım ve kânâlizâsyon husûsundaki birçok nevâkısıyla berâber pek mümtâz bir kasabadır. Bahr-ı Sefid de Beyrut'dan ve Yâfâ'dan sonra bi-şübhe en müterakkî bir iskeledir ki kıymetdâr ve şa'şa'adâr bir istikbâle de mâlikdir.

3-Ahvâl-ı 'Umûmiyye

(1)-Mevkı' ve Nüfûsu: Hayfâ kazâsı, 'Akkâ sancâğının cenûb-i garbisinde kâîn olub şarkında Nâsra kazâsıyla Nâblus livâsı, cenûbunda Cenin ve Beni Sa'b livâları mevcûddur. Cihet-i garbiye Bahr-ı Sefidle muhâtdır.

Kazâda zükûr ve inâs (1332 senesinde) 30737 nüfûs olub bunun 23823'ü İslâmdır.

Kazânın Nüfûs İstâtistiki:

1327 senesinde	1332 senesinde (Hazirân nihâyetine kadar)	
19244	23823	İslâm
914	1117	Yahudi
2109	3124	Katolik
782	868	Rum
221	249	Lâtin
125	196	Mârûni

45	54	Protestân
?	686	Yabâncı İslâm
?	620	“ gayr-ı Müslim
----------	---------	
23460 [47]	30737	**Yekûn**

Bâlâdaki cedvelden müstebân olduğu vechle kazânın nüfûs-ı ‘umûmiyyesinde beş sene zarfında (7437) bir tezâyid hâsıl olmuşdur ki sâir kazâlara nisbetle bu mikdâr şâyân-ı kuyûd-ı tezkârdır. Kazâ, 3 nâhiye ile 84 karyeden terkib itmekde olub kuyûd-ı resmiyeye göre (544) nüfûslu Zamârin ve 269 nüfûslu Hazire köyleri Yahudi müsta‘merlerine ‘âiddir.

(Kazâ ve nâhiyeye merbût Bedeviler)

Gâbetü’l-Çerkes Türkmân Bedevileri

Zamâyeri “

Şehy Hulû **“ (sayfa 241).**

Nefî‘ât “

Kibâre “

Kazâ merkezi, Hayfâ kasabasıdır. Kasaba-ı mezkûre gümrük, ticâret nüfûs ve ma‘muriyet nokta-i nazarından pek ziyâde câlib-i dikkat bir terakkî ibrâz itmekdedir.

Hayfâ nüfûsu

<u>1327 senesi</u>	<u>1332 senesi (Hazirân nihâyetine kadar)</u>	
3635	4500	İslâm
1989	2970	Katolik
221	249	Lâtin
138	196	Mârûni
125	304	Yahudi

[47] 1327 senesi nüfûs yekûnü, **23440** olmalıdır.

782	868	Rum
45	54	Protestân
?	686	Yabâncı İslâm
?	620	“ gayr-ı Müslim
---	---	
6.945 [48]	10.447	**Yekûn**

Dimek oluyor ki Hayfâ kasabası nüfûsça kuyûd-ı resmiyenin hakikatden olân tebâ‘idlerine rağmen yine beş sene zarfında dört bine karib bir tezâyid göstermiş oluyor.

(2)-Hayfâ Limânı: Nüfûsça gid gide büyük bir eser-i terakkî gösteren Hayfâ limânı, vaktiyle gâyet hakîr bir bâlıkçı iskelesi iken şimendüferle Cenin ve Şâm mıntıkalarına rabt idildi idileli gâyet serî‘ (‘Akkâ’nın zararına olarak) bir suretde kesb-i servet ve sâmân iylemekdedir.

Âtîdeki rakamlar müdde‘âmızı pek vâzih bir suretde isbâta kâfidir.

Gümrük Vâridâtı

Hayfâ Limânı	Sene
305,830	1310
547,000	1315
572,000	1320
4,300,000	1328
5,000,000	1329 **(sayfa 242).**

Ahvâl-ı hâzire-i harbiyeden dolâyı hükümet-i mahalliyenin birçok vesâik-i resmiyesiyle berâber gümrük defterlerinin mühim kısımları dahi Tiberyâ’ya nakil idilmiş olduğundan 1330 ve 31-32 senelerine ‘âid vâridât-ı ‘umûmiyye elde idilemâmişdir. Bununla berâber bâlâda derc idilen cedvel, terakkînin ne kadar serî‘ olduğunu bâliğân mâ-baliğ izâha kâfidir. ‘Asr-ı hâzır mâliyenin ilk senelerinde

[48] 1327 senesi Hayfâ nüfûs yekûnü**, 6935** olmalıdır.

‘Akkâ’nın gümrük vâridâtı 4-5 milyon guruş ve Hayfâ’nınki tahminân 100 bin guruşu râddesinde iken ve o sıralarda yâlnız bir hammâlın yevmiyesi 6-7 mecidiyeye bâliğ olurken yavâş yavâş hububât ticâretinin mihveri ‘Akka’dan Hayfâ’ya doğru intikâle bâşlâyarak bâ-husûs Der‘â - Hayfâ hattının küşâdından sonra Hayfâ’nın yâlnız gümrük vâridâtı son senelerde (5) milyon guruşu tecâvüz itmişdi. ‘Akkâ’nın gümrük vâridâtı ise bi’l-‘akis tenzil iderek 1323 senesinde 747000 guruş ve 1324 senesinde (583000) ve bir sene sonra 459000 guruşa tenzil itmişdir. Hele 1328-29 senesindeki vâridât herhâlde (100) bini tecâvüz itmâmişdir.

Hayfâ limânında furtına şimâl rüzgârından tevlid iderse bârınmak muhâldir. Fakat koyun cenûb, şark ve garb cihetleri oldukça kayâlı olduğundan diğer rüzgârların vezânı merâkib-i bahriyeyi o kadar tehdid itmez. Pek büyük vâpurlar sahilden 4,5 mil uzâkda Hayfâ limânına gelirler.

Şimâl rüzgârından tevlid itmeyen furtınalar da Hayfâ limânında on beş yirmi kadar vâpurun bârındığı görülmüşdür. Limânın sâhili sığ olub bir mil gidildikden sonra on beş metre kadar derinliğe tesâdüf olunur.

Hayfâ’da henüz limân yokdur. Bir milyon lirâ sarfıyla bir limân inşâası içün Hicâz demiryolu idâresine imtiyâz virilmişdir.

Ma‘muriyet husûsunda dahi Hayfâ, gâyet müstesna bir mevkı‘ işgâl itmekde olub gerek cihet-i şimâliyeden ve gerek istâsyon cihetinden hayli ittisâ‘-ı peydâ itmekde ve birçok yâlılar, kâşâne ve bâğçelerle büyük ticârethânelerle kesb-i ziynet iylemekdedir.

‘Akkâ’dan 30 kilometro ba‘d-ı cenûbisinde ve Kermel Dâğının eteğinde vâkı‘ Hayfâ, Româ ve Yunân müelliflerinin (Sikâminom) ve Fenikeli ve ‘İbrânîlerin (Hayfâ) didikleri kasaba olub salibyûn zamânına kadar gâyet ehemmiyetsiz bir mevkı‘ idi. (Tânkerd)’in zîr-idâresinde Frenkler, kasabayı zabt itmişler ise Selâhaddin hazretleri 1187 sene-i meşhûresinde tekrâr istirdâd iylemiş idi. Fakat 1761 senesinde Zâhir bin ‘Âmr tarafından tahrib olunân Hayfâ kasabası, tekrâr yeniden ve birâz dahâ şark cihetinde ta‘mir ve inşâ idildi.

Kasabada Hicaz teymur yolu idâresi tarafından şimendüfer âlât-ı sanâ‘iyesine mahsus bir **(sayfa 243)** i‘mâlâthâne ve bir vâgon sundırmasıyla işletme idâresine mahsus iki katlı kârgir ebniye ve cesim bir mevkıf, eşyâ-yı ticâriye sâlonu inşâ ve

te’sis idilmişdi. Müessesât-ı sanâ‘iye nâmına Hayfâ’da (7) ‘aded un fâbrikası, (16) ‘aded motor (kuyulardan su çekmek içün), (1) ‘aded buz fâbrikası, (7) ‘aded kerâste fâbrikası, (4) zeytun yâğı fâbrikası ve (1) pâmuk fâbrikası ki cem‘ân yekûn (37)[49] fâbrika mevcûddur. Vaktiyle Âlmânlar tarafından te’sis idilân şıra ve Yahudilerin sâbun fâbrikaları ahirân ta‘til idilmişdir.

(3)-Mevâkı‘i Târihîye: (Kermel Dâğı) Cebel Mâr İlyâs nâmıyla da yâd olunân ve menâzır-ı tabi‘iyesinden Tevrât-ı Şerif’in dahi bahs itdiği Kermel Dâğı, Hayfâ’dan i‘tibâren 20 kilometro cihet-i cenûbiye-i şarkıye kadar mümted olub en yüksek noktası (554 metre) Hayfâ nâm-ı köyün cenûbundadır. Cihet-i cenûbiyede, Sâmirîye mıntıkasından Melh Vâdisiyle tefrik idilen Kermel Dâğı, yeşim nev‘inden tâşla kârışık suhûr-ı kilsiyeden terkib itmekde olub kısm-ı a‘zamı mişe ve yabâni bâdem ve fıstık âğâçlarıyla mestûrdur. Giceleri hâsıl olân çiylerden sath-ı mâil dâimâ dil-rübâ bir yeşillik içinde olub Filistin’de bu hâl yâlnız Kermel Dâğına mahsusdur. En eski zamânlardan berü Cebel-i Kermel, Yahudi ve Hristiyânlar nezdinde mukaddes bir mevkı‘ tânınmışdır. Tevrât-ı Şerif’de mestûr olduğu üzere vaktiyle İsrâil Krâlı (Eşâb), kârısı Cezâbil’in ısrârıyla Fenikelilerin ba‘al ‘ibâdetini kendi teb‘ası ârasında ta‘mim itmekle Allahu Te‘âla, Beni İsrâil kavmini üç senelik kaht ile mücâzât itdi. Bu sıralarda İlyâs (‘A.) Eşâb’a mürâca‘at iderek ba‘al kâhinlerinin cezâ-yı sezalarını bulmak üzere Kârmel Dâğına is‘âd idilmelerini söyledi. Tepede, ictimâ‘-ı ‘akd olunarak ba‘al kâhinlerinin kendi allahlarından imdâd taleb itdikleri bir sırada nirân-ı semâ nüzûl iderek Hazreti İlyâs’ın kurbânını yâkmakla orâda mevcûd bütün ahâli, Allah’ın vahdâniyet ve ‘azametine kanâ‘at husûle getirerek İlyâs’ın emriyle bütün ba‘al nebilerini boğâzlâmışlar idi.

Böyle bir ‘ana‘ne-i diniye ile takdis idilân Kermel’in bâ-husûs sath-ı mâil garbisi tâ eskiden beru Hristiyânlar tarafından (mağâralarda) iskân idildi. (1156) sene-i milâdiyesinde Kârem Cem‘iyet-i diniyesi tarafından te’sis idilen manâstır, Nâpolyon’un ‘Akkâ Kal‘asına hücûmu esnâsında tahaffuzhâne vazifesini dahi görmüşdü. ‘Akkâ Vâlisi ‘Abdullah Pâşâ tarafından mezkûr manâstır tahrib olunmakla 1828 senesinde tekrâr müceddeden binâ olundu. Seyyâhların ekserisi Kermel’in tepesine çıkacakları vakit en çok cihet-i şimâliye-i garbiyeyi tercih iderler. Burânın manzarası gâyet latifdir. Şimâlden sur fenârine kadar cenûbdan **(sayfa 244)** eski Kaysâriyye’ye kadar bütün sevâhil müşâhede olunur. Şarka doğru imtidâd iden

[49] Hayfâ’daki fabrikaların yekûnü, **36** olmalıdır.

selâsil-i cibâl, Lübnân dâğlarında nihâyet buluyor. Ve şarka doğru dikkatle bâkân bir seyyâh, Şeri‘ânın şarkındaki memleketleri de tefrik idebiliyor. Müşâhidin yânıbâşında Hayfâ, hurmâ ve zeytun âğâçlarıyla üzüm bâğlarıyla latif bir manzara ‘arz iyler.

170 metro irtifâ‘ındaki manâstır, birçok seyyâhı îvâ idebilecek bir cesâmetdedir. Kilisânın yânıbâşındaki mağâra, vaktiyle İlyâs ‘Aleyhi’s-selâmın meskeni olmakla ma‘rûf olub İslâm, Hristiyân ve Yahudilerce mukaddesdir. Manâstırın cihet-i şimâliyesinde (1799) senesinde ‘Akkâ’yı muhâsara iden Nâpolyon ordusundan olânların te’yid-i nâmı içün bir ihrâm regz idilmişdi. Heykel-i mezkûr, harb-ı hâzır münâsebetiyle tahrib olmuşdur.

Manâstırdan aşâğıya inerken güyâ vaktiyle mukaddes ‘âilenin Mısır’dan Filistin’e dönerken istrâhat itdiği bir mağâra mevcûddur.

Âlmân kolonisinden dâğın tepesindeki Âlmân oteline ârâba ile yirmi dakikalık bir mesâfe vârdır. Otelden Hayfâ’nın, Limânı ve ‘Akkâ’nın manzarası gâyet güzeldir. Hele Âlmân mahallesinin intizâmıyla İslâm ve Yahudilerin ikâmet itdikleri kulûbelerin pisliği ve ‘adem-i intizâmı ârasındaki fark pek âcıklı ve vâzîh bir suretde müşâhede olunmakdadır. Otelden bir iki dakika mesâfede Âlmân İmparâtorunun Hayfâ’ya 1898 târihinde icrâ itdiğini, seyâhatin te’yid-i hazıresi içün bir sütûn regz idilmişdir. Âbidenin yânıbâşında ahz-ı mevkı‘ iden bir seyyâhın nazarı, Âlmân bulvârını bâşdan bâşa kat‘ ider. Sânki bu yekpâre tâş, Cermânya evlâdının fa‘âliyetine gayret ve intizâmına neşide-i tahsin kirâet idiyor gibi.

Tepedeki çâm âğâçlarının ötesinde berûsinde muntazam evler, oteller dahi inşââ olunmuşdur. Hayfâ’yı, Kermeliyle bu derece dil-nişin bulacağımı hiç ümid itmiyordum.

(4)-Hayfâ Belediyesi: Suriye Kıt‘asının büyük şehirleriyle ve hatta Beyrut’la ma‘muriyet ve ticâret husûsunda rekâbete girişen ve nüfûsu serî‘ bir suretde tezâyid iderek şimâl ve cenûbdan ittisâ‘-ı bidâ itmekde olân Hayfâ Belediyesinin, vâridât ve masârifâtı bervech-i zîr-beyân olunur:

(1327 senesinde)

Vâridât		Masârifât
169000	Kısm-ı evvel vâridât-ı mukannene	

31000	Kısm-ı sâni “ gayr-ı “	73670	Ma‘âşât **(sayfa 245).**
1000000	Kısm-ı sâlis gâzhâne	105500	Tenzifât, tezyinât, tenvirât, yol ve lağam inşâatı ve ta‘mirâtı
		24000	Gâzhâne bedel-i icârı
		44180	Gâzhâne masârifât-ı inşâiyesi ve iskele ta‘mirâtı
		15150	Müteferrika
		20000	Tesdid-i düyûn
---		---	
300,000 [50]		300,000 [51]	**Yekûn**

1332 senesi büdçesinde (23) bin kadar bir tenâkus mevcûd olub bu da hâl-i harb münâsebetiyle ta‘til idilmiş olân gâzhâne-i vâridâtın cibâyatına devâm idilememiş olmasından münba‘isdir. Ahvâl-ı hâzirenin ilcââtıyla bâ-husûs emrâz-ı müstevliyenin kesretle intişâr itdiği şu sıralarda belediye vazâif-i esâsiyesine mukâbil tahsis idilen rakamların mütezâyid bir hâlde bulunması lâzım gelirken bu seneki büdçesine tenzifât ve ta‘mirât ve inşâât kalemlerinde bundan beş sene evvelkinden (24500) guruş kadar bir tenâkus mevcûd olub ma‘âşât ise ma‘el-istiğrâb (17824) guruş tezyid idilmişdir.

İyi kötü iş görmeğe yeltenen Hayfâ Belediyesinden, fa‘âl, müteşebbis ahâli dahâ ziyâde gayret istemeğe haklıdır. Senede vasatî olarak (50) hâne kazânân dil-niş, fa‘âl ve medenî Hayfâ kasabası, belediyesini dahâ medenî ve mevkı‘in ehemmiyetiyle dahâ temiz ve dahâ işgüzâr ve zengin görmeğe kelimenin bütün ma‘nâsıyla haklıdır. Şehrin tezyiniyle deniz havâsının dahâ müsâ‘id bir suretde şehrin en hücrî köşelerine kadar nüfûzunu te’mîn idecek olân ve makâm-ı celil vilâyetçe tasavvur buyrulân geniş bulvârın bir ân evvel küşâdını, ticâretgâh ve konut Hayfâ her vakit taleb ider ve talebinde ısrâr idecekdir.

(Hayfâ’daki ispirto fâbrikası) - İslâm teşebbüs-i şahsisinin bir timsâlini işbu ispirto fâbrikası teşkil itmekdedir. Müesssislerden Beyrutlu Hüseyin Râşid Efendi bihim Frânsa’nın Ântib şehrinde ikmâl-i tahsil iderek 1913 senesinde maskat-ı re’se

[50] Vâridât yekûnü, **1200.000** olmalıdır.
[51] Masârifât yekûnü, **282.500** olmalıdır.

‘avdet ve o sırada (Ucen Rolân) isminde bir Frânsız mühendisine râst gelerek mevâd-ı nebâtiye-i ‘ıtriyenin mebzûl bulunduğu Hayfâ’da bir ‘ıtriyât fâbrikasının te’sisine karâr-ı i‘tâ iyledi. Mâkineler, Pâris’in ***(Derây)*** fâbrikasından bütün levâzımıyla berâber (2300) lirâ bedel ile tedârik olunarak fâbrika, Hayfâ’ da te’sis olundu. Bizler, harb-ı ‘umûmiye iştirâk iderken mâkineler henüz Hayfâ **(sayfa 246)** limânına muvâsalat itmiş idi. Üç ây sonra fâbrika sâhibi Hüseyin Efendi bihim, Beyrutlu Selim Efendi ‘Aytanî ile müşterekân ‘ıtriyât yerine ispirto istihsâline bâşlâdılar. Mevâd-ı ibtidâiyesi kuru üzüm, hurmâ, incir, keçi boynuzu, dârı ve ârpa gibi nişâsta veyâ mevâd-ı sekriyeyi hâvî ve kâbil-i tahmir olân mahsûlât olub fâbrika, senevî tahminân 100,000 kilo ispirto istihsâl itmekdedir.

Mezkûr fâbrikanın istihsâl itdiği ispirtonun beher kilosu mevâd-ı ibtidâiye, ‘amele ücreti, mevâd-ı muhterika bedeli dâhil olduğu hâlde (18) guruşa mâl olmakda olub bu kadar ğâli bir fiyâtla fâbrikanın zamân-ı sulhda rekâbet idebilmesi imkân hâricindedir.

Fiyâtın bu derece fâhiş olmasına sebeb Düyûn-u ‘Umûmiyyenin kilo bâşına istifâ itdiği üç guruşla belediyenin cibâyat itdiği (kilo bâşına) bir guruşdur. Bundan bâşka çekirge yüzünden kesb-i nedret iden mevâd-ı ibtidâiyenin fiyâtı fâhiş bir dereceyi buldu.

Zamân-ı sulhda ispirto kilosunun fiyâtı Düyûn-u ‘Umûmiyyenin şimdiki hâlde resm nâmı âltında cibâyat itdiği üç guruş olub işbu meblağa Avrupâ fâbrikalarının kârı, ispirtonun masârif-i nakliyesi ve gümrük rüsûmu dahi dâhildir.

Fâbrika sâhibleri, muhârebeden sonra Ordû-yu Hümâyun nâmına istihsâl itmekde oldukları ispirto i‘mâlâtından vâzgeçeceklerini ve yine mevâd-ı ‘ıtriye istihsâline koyulacaklarını ifâde idiyorlar. Çünkü Düyûn-u ‘Umûmiyyenin istifâ itmekde olduğu resm-i fâhişle her kilo âncak 7 guruşa mâl olabilecekdir ki bu fiyâtla Avrupâ mahsûlâtıyla rekâbete girişmek müstehildir. Şâyân-ı takdir bir sa‘î ile meydâna getirilerek yüzde 95 ‘ayârında ispirto çıkârmağa muvaffak olân memâlik-i ‘Osmâniyenin yegâne ispirto fâbrikası, sâhiblerinin muhârebe zamânında olduğu gibi ilerûde dahi mazhar-ı himâyet ve ri‘âyet olmaları ve Düyûn-u ‘Umûmiyye ile belediyenin istifâ itmekde oldukları fâhiş rüsûmun tenkısıyla işbu zarûrî olân mahsûlün revâc bulması menâfi‘-i vataniye nokta-i nazarından pek münâsibdir.

(5)-Umûr-ı Ma‘ârif: Bütün kazâda el-yevm 12 resmî ibtidâi mektebi mevcûd olub bunun üçü merkez kazâdadır. Zükûr numûne mektebinin hâl-ı hâzırı pek acıklıdır. Bir kere (10) binden ziyâde nüfûsa mâlik Hayfâ’nın işbu yegâne resmî mektebe gönderdiği talebenin ‘adedi (42)’dir. Muhârebe i‘lânından bir müddet evvel mektebin bütün mevcûdu yâlnız (3) ‘aded talebe idi. Koca Hayfâ’nın koca numûnesi mürûr-u zamânla nihâyet bâlâdaki rakam tutdurulabilmiş. Mu‘allim-i sânî --ki ‘ayn-ı zamânda mu‘allim-i evvel vekilidir-- İstânbul medreselerinin fenâ zamânlarına tesâdüf iderek burâda birkâç senesini geçirdikden sonra Mısır’da üç sene kadar **(sayfa 247)** bulunmuşdur. Her husûsda rekâbet-i ecnebiyenin; Âlmân olsun Yahudi olsun bütün dehşetiyle icrâ-yı hüküm itdiği bir sırada Yahudilerin, Âlmânların vesâir düvel-i ecnebiyenin Hayfâ mevkı‘-ı mühimiyle mütenâsib mektebler inşâ itdikleri bir zamânda bizim şu zavâllı nümûnin hâl-i esef iştimâliyle kırık dökük âlât ve edavâtıyla kâlması herhâlde millet içün mevcûb-ı hacâletdir. Hayfâ numûnesini şehrin fa‘âliyet-i iktisâdiye ve ‘umrâniyesiyle mütenâsib bir hâle ifrâğ itmek lâ-büddür. Ahirân bu numûneye ilhâk idilen ikinci zükûr ibtidâiyesi hakkında söz söylemek ‘abesdir. Yâlnız mu‘allim-i evvelleri Dârü’l-Mu‘alliminli? Mütebâkiyesi şehâdetnâmesiz.

İnâs rüşdiyesine epeyce rağbet vârdır. Mevcûdu (200)’ü geçmekdedir. Şarkın tenbel muta‘assıb ve ‘ayn-ı zamânda câhil muhitine kârşu dâimî bir teyakkuz âltında kemâl-i ‘iffet ve fa‘âliyetle çâlışân muktedir bir mu‘alime bu rağbeti tad‘if idebiliyor. ‘Aksi takdirde bâş ağrısıyla berâber vazife esnâsında bin dürlü müşkülâta râst gelinir. Nitekim fa‘aliyât bunu isbât itmiş idi.

Köy mektebleri hakkında uzun uzâdıya sahife dolduracak değilim. Memleketin hemân hemân her tarafında ma‘at-teessüf müşâhede itdiğimiz lâkaydı ve ‘adem-i iktidâr bu köy mu‘allimlerinin hepsinin tabi‘at-ı esâsiyesinde mevcûddur. Kendilerinden gayret, fa‘âliyet, vazife-şinâslık istemek câhil olân dimâ‘larına, tenbel olân mizâclarına kârşu gelmekdir ki bunun ‘adem-i kâbiliyetini herkes teslim ider. Kazâ ma‘ârif mahalliyesi uğrunda sarf idilmekde olân (171739) guruşla genç fikirli vazife-şinâs mu‘allimler tarafından idâre idilecek iki numûne mektebi inşâ idilse herhâlde bütün kazâdaki (12) ibtidâiden dahâ müsmir neticeler virir. Çünkü hiç olmâzsa senede (15-20) efendi mükemmel ma‘lûmâtla mücehhez bir hâlde ibtidâi tahsilinin ikmâline muvaffak olabiliyor. Şimdiki vaz‘iyetle hiçbir efendi ciddi bir şehâdetnâme ihrâz idememekdedir.

(6)-Hayfâ Kazâsında Muhâcirin-i Ecnebiye: İşbu muhâcirler, Âlmân ve Musevî olmak üzere iki kısma münkasımdırlar.

(Âlmânlar) - 1860 sene-i milâdiyesinde Âlmânyâ'nın Vritimbörg memleketinde Hofmân isminde biri o zamânki efkâr-ı Nasrâniyenin kilisânın hakiki prensibleriyle gayr-ı kâbil te'lif olduğunu ilerû sürerek ıslâh fikirlerini dermiyân itmekle orânın protestânları ârasında bir hareket-i diniye ihdâsına muvaffak olmuş idi. Yeryüzünden Cenâb-ı Hakk'ın 'azamet ve rahmetiyle mütenâsib bir imparâtorluk te'sis itmek fikriyle Tâmpel veyâ Kudus-ü Şerif Mühibbânı Cem'iyeti nâmıyla **(sayfa 248)** bir cem'iyet-i diniye te'sis idildi. Gâye, arz-ı mev'ûddan bâşlâyarak yavâş yavâş bütün dünyâya Allah'ın imparâtorluğunu te'sis ve kilisâ ile halkın mu'tekadât-ı ve 'âdâtını tecdid ve ıslâh iylemekdir. Cem'iyet, işe mübâşeret itmezden evvel mârü'z-zikir Hofmân ile ***Hardegg*** (Hârdek) isminde bir zâtı İstânbul'a i'zâm iyleyerek (1868) cennetmekân Sultân 'Abdül'aziz'den arz-ı mukaddesde bir Âlmân kolonisinin te'sisi içün me'zûniyet-i istihsâl iylemişdi. (Hârdek, Şâm Âlmân Konsolosu Loydfed'in büyük bâbâsıdır.) Me'zûniyet istihsâl idildikden sonra mârü'z-zikir Hofmân ve Hârdek, Suriye'ye gelerek Hayfâ'yı intihâb iylemeleri üzerine 1869 târihinde ilk Vritimbörgli muhâcir kâfilesi Hayfâ'ya ayâk bâsdı. Bir sene sonra Âmerikâ'dan 10 Âlmân 'âilesi Hayfâ'da vatandâşlarına kâvuşdu. Dahâ sonra Rus-'Osmânlı muhârebesi münâsebetiyle (1878) Rusya Hükümeti tâ büyük Petro'dan berû 'askerlikden mu'âf bir suretde Rusya'da ikâmet iden Âlmân muhâcirlerini 'askerliğe âlmağa teşebbüs itmesi üzerine Kırım'dan birkâç Âlmân 'âilesi dahâ Filistin'e hicret itdi.

Bu sıralarda pür-fa'âliyet kesilen Profesör Hofmân, Yâfâ'da, Kudüs'de arâzi sâtun âlarak Âlmân muhâcirini yerleşdiriyordu. Yâfâ'da üç çâr-yek mesâfede kâîn Sâruna köyü, Âlmân muhâcirleri tarafından te'sis idildi. Hayfâ'da yerleşen Âlmân muhâcirlerinin bir kısmı zarûret-i sefâlete düçâr olmaları üzerine 1900 senesinde Vilhelma-Hamidiye köyü te'sis idildi. El-yevm karye-i mezkûrede 30 kadar Âlmân 'âilesi mevcûddur. Bundan başka *Sersak* ve *Tivinilerin* mâlı olân Nâsra civârındaki Beytü'l-Lahim ve Ümmü'l-'Amed köyleri Hayfâ müsta'merleri tarafından sâtun âlındı (1907) Şimdiki hâlde her bir köy 12 'âile tarafından iskân idilmekdedir.

Kudüsdeki Âlmân kolonisinde el-yevm 300-400, Yâfâ'da (200)'den ziyâde, Vilhelma köyünde 300 ve Sâruna köyünde de (300)'e karib Âlmân mevcûd olub

bunların hemân hemân hepsi Vritimbörg'lüdür. İcrâ idilen takribi bir hesâba göre el-yevm bütün Filistin'de (2000) kadar Âlmân mevcûddur.

Âlmân isti'mârının vesâit-i mâliyesi - Bundan 20 sene evvel Âlmânlar Kudüs'de bir tasarruf sânduğı meydâna getirmişlerdi. Sândûkun sermâyesi Filistin'de bulunân her bir Âlmân mülk sâhibinin senevî te'diyeye mecbur tutulduğu 15 frânkdan terkib itmekde olub şimdiki hâlde (700,000) frânka bâliğ olmuşdur. Tasarruf sândûku müddet-i ma'lûmede mebla' te'diye idilmek üzere müracâ'at iden Âlmânlar içün kolonilerde hâne inşâsıyla meşgûl oldukdan başka yüzde beş fâiz ve yüzde 1 âmortismân ile ikrâz mu'âmelâtını dahi görür. Pâra istikrâz **(sayfa 249)** itmek içün Âlmânın elinde mensûb olduğu koloni meclis belediyesinden iktidâr mâliyesi hakkında bir mazbata bulunması ve iki kefili olması lâzımdır. Mazbatada zikr idilân i'tibâr-ı mâlı nisbetinde ikrâz mu'âmelesi cereyân ider. Tasarruf sandûğunun işbu mu'âvenetinden başka bir de Âlmânyâ'daki (Tâmpel Kâsası)'nın her kolonide bulundurduğu vekil vâsıtasıyla dahi teshilât-ı mâliye vücûda getirilmişdir. Bir de tasarruf kâsasına Âlmânyâ isti'mâr şirketi âyruca yârım milyon frânklık bir mu'âvenetde bulunmuşdu.

Hayfâ Kolonosi: 80 kadar 'âileden mürekkeb olub bunların 13'ü Âmerikâ'dan, (3)'ü Rusya'dan ve mütebâkıyesi Vritimbörg'den gelmişler idi. 1870 târihinde yâlnız (6) hâneden 'ibâret olân Hayfâ'daki Âlmân mahallesinin plânı, mi'mâr (Şumâher) tarafından tastîr olunmuşdu. Müsta'merlerin umûr-ı 'umûmiyyesi kendileri tarafından intihâb idilen bir meclis tarafından idâre olunmakdadır.

Meclis her dört senede bir intihâb idilân bir reisle her iki senede bir değişen yedi a'zâdan terkib itmekde olub intihâb mu'âmelesi mektebde cereyân ider.

Âlmân mahallesinin nezâfetine, tenvirâtına tevsi' veyâ yeni bir yolun küşâdına, su mes'elesine bu meclis nezâret ider. Fakat işbu icrââta mukâbil olmak üzere müsta'merler emlâkları üzerinde yâpılacak masârif-i seneviye nisbetinde meclise bir mikdâr pâra virmekdedir. Geçen sene emlâk kıymetinin binde ikisi meclis tarafından istifâ ve mahallenin mesâlih-i 'umûmiyyesinde sarf olunmuşdu. Mahallenin (1915) senesindeki belediye büdçesi, 10,000 frânk olub meclis, harb-ı 'umûmî münâsebetiyle kocasız kâlân 40 'âileye (6000) frânklık erzâk tevzi' itmiş idi. Hayfâ kolonisinin bir de âyruca belediyeye 'âid bir nizâmnâmesi mevcûd olub işbu nizâmnâmeye muhâlefet idenlerden a'zami 10 frânk cezâ-yı nakdî ahz olunacaktır.

Fakat fıtrat-ı kavânin ve nizâmâta ri‘âyetkâr olân Hayfâ Âlmânlarından 40 bu kadar seneden berû hiçbiri bu yolda hatta bir frânk cezâ-yı nakdî te’diyesini istilzâm idecek ufâk bir nizâm-ı şikenlikde bulunmâmışdır.

Hayfâ kolonilerinin bir de iki dereceli bir Reâl mektebleri mevcûd olub çocuk bâğçesine 50 ve rüşdiye kısmına 70 talebe devâm itmekdedir.

Mektebin 10,000 frânkdan ‘ibâret olân büdçesinin yârısını ashâb-ı emlâk tesviye itmekde ve nısf-ı diğeri talebeden âlınân ücretle kapâdılmakdadır. Müdüre senevî 3000 ve dört mu‘allimden her birisine 2,500-3000 frânk kadar virilmekde ve müdürle mu‘allimler, mektebde yâtub kâlkmakdadır. Bu mektebden me’zûn olân Âlmân çocukları Kudüs’de Âlmân Cimnâzında **(sayfa 250)** ikmâl-i tahsil iderler. Burâdan diploma ile neş’et idenler Âlmânyâ’daki Cimnâz me’zûnları gibi yâlnız bir sene ‘askerlik iderler (iki sene değil).

Hayfâ kolonisinin el-yevm 30 kilo metro tûlunda şosesi mevcûddur. Güzel bulvârın tûlu 850 ve ‘arzı 12 metredir.

Hayfâ’da ve bütün Âlmân kolonilerinde kâdınlar erkeklerden fazla olub hatta bundan beş sene evvel Hayfâ’da (23) kâdına koca bulunamıyordu. Kuvve-i tevlidiye Âlmânyâ’da olduğu gibi şâyân-ı dikkat bir derecede olub vasatî olarak her ‘âileye 5-6 çocuk isâbet itmekdedir. Hayfâ Âlmânları ârasında vefiyât seneviye 5-6 ve tevlidât 10-15 kadardır.

Vaktiyle Âlmân kolonileri Cebel-i Kermel’in aksâm-ı mühimmesini elde iderken kuvve-i mâliyelerinin müsâ‘ade itdiği dâire nisbetinde bu cebelden istifâde itmeği düşünmüşlerdi. Medh-ü senâye Sezâr, metânetle cebel-i mezkûrun ba‘zı cihetini çâm âğâçlarına tahsis ile köylülerin tahribât-ı mütevâliyesinden kurtulân Haleb, çâm âğâcının nâdir numûnelerini garsa muvaffak oldukları gibi cebelin bir kısm-ı mühimini bâğa tahvil itdiler. Fakat son sıralarda floksera bu bâğların hemân hemân hepsini bitirdi. Âlmânlar, bâğların tecdidi cihetini düşünmediler. Çünkü bâğlar çok masraflı oluyordu. Bundan iki sene evvel (Herkeller) tarafından te’sis idilen şırâ fâbrikası dahi bâğların bozulmasından ve mezkûr müessisin son (Lemberg) Muhârebesinde vefâtından dolâyı ta‘til-i işgâl itdi. Hayfâ kazâsındaki Âlmânlar, senede temettû‘ virgûsü nâmıyla (18434) ve emlâk ve arâzi virgûsü içün (42374) guruş te’diye itmekdedir.

(**Hayfâ kazâsındaki Yahudi muhâcirleri)** - Râporun kısm-ı ‘umûmisinde bir tafsil beyân olunduğu üzere Hayfâ veyâ Zamârin mıntıkası Yahudi münâtık-ı isti‘mâriyesinin en mühim kısmını teşkil itmekdedir. İsti‘mâr-ı Yahudi şirketinin Hayfâ’da bulunmakda olân şu‘besi gerek Zamârin ve gerek Tiberyâ mıntıkalarında bulunân Yahudi köylerinin idâre-i ‘umûmiyyesini tesviyeye me’mûrdur. Bu günki günde şirket tarafından yâlnız Hayfâ mıntıkasında (100,000) dönümlük arâzi temlik idilmişdir. Filistin’e muhâceret iden her bir Yahudi ‘âilesine 300-420 dönümlük bir kıt‘a-i arâzi tefviz idilmekde olub şirket her bir dönümden 50-60 senede imhâ idilmek üzere 20-30 frânk kadar bir pâra taleb ider. Bundan başka inşâ idilecek köy hânelerinin masârif-i inşâiyelerine mahsûben Hayfâ şu‘be-i idâresinde iki ikrâz kâsası mevcûddur. Fâiz ismen yüzde 6 üzerinden kesilir. Fakat kısm-ı ‘umûmîde ‘arz idildiği vechle deynini tamâmiyle tesviye itmiş bir Yahudi muhâcirine râst gelmek pek müşküldür. Muhâcir **(sayfa 251)** bir def‘ada altı yüz frânka kadar pâra istikrâz idebiliyor. İsti‘mâr şirketi tarafından ittihâz idilen usûllerden birisi yeni inşâ idilen her köyde sırf ‘İbrânîceyi ta‘lim itmek üzere birer mekteb inşâ itmekdir. Burâlara ta‘yin idilen mu‘allimler içün ücretsiz ve mefrûş bir hâne ile âyda 120-200 frânk kadar bir ma‘âş tahsis idilmekdedir. Bundan başka mu‘allim ve müdürler, suya, eczâ-yı tabibiye pâra virmezler. Hey’et-i ta‘limiye ve idâriyenin intihâb ve ta‘yininde Hayfâ şu‘besi doğrudan doğruya selâhiyetdâr olub Alyâns İzrâiliyetin bu husûsdaki müdâhalesi hemân hemân yok gibidir. Ba‘zân müdürlerin intihâbında re’yi âlındığı vârdır.

Zamârin mıntıkasının 1912-1913 senesindeki nüfûs ve ma‘ârif istâtikleri bervech-i zîr-beyân olunur:

Zamârin	Hazire	‘İtliyet	
74	32	12	Kulon ‘âilesi
480	132	51	“ nüfûsu “Yahudi”
134	127	00	Sanâyi‘-i müstakıleye mensûb Yahudi ‘âilesi
482	207	00	“ “ “ “ nüfûsu
036	040	00	Yemenli Yahudi ‘âilesi
105	120	00	“ “ nüfûsu

076	032	00	İslâm ‘âilesi
286	102	00	“ ‘âilelerinin nüfûsu

Zamârin’de	8	mu‘allim	268	talebe	6	sınıf	üzerinedir.
Hazire’de	3	“	042	“	4	“	“
‘İtliyet	1	“	012	“	3	“	“

Hayfâ’daki Yahudilere gelince bunlar on sene evveline gelinceye kadar pek sefil ve ‘adedleri âz idi. Bu müddet zarfında nüfûsları Siyonistlerin tahminine göre (3000) ve bizim kuyûd-ı resmiyeye göre (1117) ye kadar fırlâdı. Kısm-ı ‘azamı Rusya’dan hicret itmiş olân bu Yahudiler bundan birkâç sene evvel Hayfâ’da sâbun yapmak ve demir i‘mâl itmek üzere iki fâbrika inşâ itmeğe kâlkışdılar. Bu uğurda ellerinde mevcûd olân bütün sermâye sarf idilerek inşâât hitâm bulmuşdu. Fakat Yahudiler mevâd-ı ibtidâiyeye kâfi mikdârda pâra **(sayfa 252)** yetişdiremediklerinden yâlnız üç sene kadar işledebildikleri fâbrikada iyi cinsden sâbun i‘mâl idebilmişlerdi. Demirhâneleri muhârebenin i‘lânına kadar işlemekde devâm itdi. Hayfâ Yahudileri, en ziyâde lisân-ı ‘İbrânîlerini ta‘mim ve neşr itmek gâye-i milliyesiyle mekteblere ehemmiyet virdiler. Bu günki günde Hayfâ’da (150) mevcûdlu bir Cimnâz ve (225) mevcûdlu iki Allyâns mektebiyle bir Kindergarten (70 mevcûdlu) ve bir de Reâl ve dini iki ibtidâiyeleri vârdır. Bundan bâşka Hayfâ’nın en mühim bir noktasında Âlmân Yahudi Nâsyonâlistleri tarafından 100,000 lirâ sarf idilerek gâyet müdebdeb bir sanâyi‘-i mekteb-i ‘âlisi inşâ olunmuş ise de tedrisâtda ‘İbrânîce veyâ Almânca lisânlarından birinin intihâbı husûsunda ihtilâf-ı efkâr hâsıl olmağla mekteb idâresi hâlâ talebe kayd ve kabûlüne mübâşeret idememişdir.

Hayfâ kazâsındaki Museviler senevî temettû‘ virgüsü içün (11730) ve emlâk ve arâzi virgüsü içün (245555) guruş te’diye itmekdedir.

(Zamârin Köyü) – Hayfâ’nın cihet-i cenûbiyesinde ve beş sâ‘at mesâfede kâîn olub mahsus yetişdirilen 200 dönümlük okâliptüs ormânıyla 11,500 dönümlük arâzisi vârdır. Bunun 6400 dönümü mezrû‘ ve mütebâkıyesi mer‘a ve tâşlıkdır. Köyde ârâpne, üzüm, buğdây, burçâk ve susâm zer‘ idilmekde olub üzümünden Yahudiler fâbrikada şarâb i‘mâl itmekdedirler. Zamârin’in cihet-i garbiyesinde vâkı‘ (Zûrü’l-Zerkâ) batâklığı “7000 dönüm” Zamârin, Kaysâriyye, Tantura ve Ferdis köylerinin havâsını ihlâl itmekde ve mâlâryâ’nın intişârına sebebiyet virmekdedir.

(Hazire Köyü) – Hayfâ'nın 9 sâ'at cenûbunda olub 20,000 dönümlük arâzisi mezrû'dur. 6000 dönümlük kumsâl arâzisinde portakâl, zeytun, bâdem, okâliptüs âğâçları vârdır. Bâron Roçhild, Hazire hummâsını def' itmek üzere (30,000) âğâçlı bir okâliptüs ormânını vücûda getirmişdi.

('Itliyet) – Ehl-i salib zamânında (Hâcı şâtosu) nâmıyla ma'rûf olub Tâmpilyeler tarafından 1218 senesinde merkez ittihâz idilen bu eski şehir, Melikü'ş-Şerif tarafından tamâmiyle tahrib olunmuşdu. 'İtliyet, gâyet müstahkem bir mevki' idi. Tarafeyninde körfez bulunân bir burun üzerinde mebnî ve deniz cihetinden kuleli ve hendekli metin bir divâr ile çevrilmişdi. Hâlâ şimâl-i şarki cihetindeki kulenin enkâzı müşâhede idilmekdedir. Şimdiki hâlde 'İtliyet köyü, Yahudi çiftçilerinin taht-ı tasarrufundadır.

Yahudiler, Hayfâ kazâsında işbu üç mühim köyden başka bir de Ümmü'l-'Alak, Berike, El-Merâh ve *Gerkür Beydûs* köylerini sâtun âlmışlardır **(sayfa 253).**

(7)-Hayfâ Kazâsının Ahvâl-ı Zirâ'iyesi ve Vâridâtı: Bizden ziyâde selâhiyetdâr olması lâzım gelen zirâ'at me'mûruna kazânın ahvâl-ı zirâ'iyesi hakkında ma'lûmât âlmak üzere vâkı' olân mürâca'atımız üzerine mûma-ileyh fırsatdan bi'l-istifâde hâl-i pür melâlını anlâtmağa koyuldu:

Zirâ'at-ı âlât ve edavâtı mefkûd. Kendisine virilmekde olân harcırâh pek âz. Vesâit-i nakliye yok gibi. Bundan başka köylerden her birinde birkâç sâ'at kâlmak şartıyla zirâ'i konferânslar virmeye icbâr idiliyor ki mahdud bir zamân zarfında bunun 'adem-ı-i imkânı müsellem. Me'mûr lâ-akel her köyde üç gün kâlmalı ki mevkı'in ahvâl-ı 'umûmiyye-i zirâ'iyesi hakkında mufassal ma'lûmât idinebilsun. Kendisinde zirâ'at âlâtının yâlnız resimleri vârdır. Resimle köylü iknâ' idilebiliyor mu? Diğer tarafdan hükümet, işbu zirâ'at me'mûruna gâyet ehemmiyetsiz bir nazarla bâkmakda olub kâtibi, hademesi ve hatta senevî beş guruşdan başka müteferrikası bile yokdur. Muhâtabımız hâlâ me'mûru bulunduğu Nâblus livâsının hiçbir karyesini ziyâret idememişdir. Zâten şimdiki bulunduğu 'Akkâ livâsının tekmilini bile dolâşamâmışdır. (14191) kilo metro murabba'ı mesâhasında bulunân iki cesim livânın ahvâl-ı 'umûmiyye-i zirâ'iyesini tedkik ve ıslâh idecek me'mûrun şehriye (750) guruş ma'âşla görebileceği iş tasavvur buyurulsun. Bu gibi tedkikât, vâsi' ma'lûmâta, dakik tecrübelere ve bâ-husûs bol bol ma'âş tahsis iderek ârzu idildiği

ânda mıntıkanın herhângi bir köşesine isâl idebilecek sâğlâm vesâit-i nakliyenin bulunmasına vâbestedir.

Tâpu dâiresinden âlınân kuyûd-ı resmiyeye göre bütün kazânın mesâha-ı sathiyesi (347919) dönüm olub bu ‘aded bervech-i âtî aksâma münkasımdır.

Dönüm i‘tibârıyla mesâhası	Nev‘i arâzi
220140	Kâbil-i zirâ‘at olân arâzi
127779	Gayr-ı “ “ “ “

347,919	**Yekûn**

Kâbil-i zirâ‘at olân (220140) dönümlük arâzinin taksimi şu vechledir.

(1331 senesinde)

Dönüm i‘tibârıyla mesâhası	Ekilân mahsûl
56,500	Buğdâyın zer‘ idildiği **(sayfa 254).**
33500	Ârpanın “ “
14800	Beyâz dârının zer‘ idildiği
120	Mısırın “ “
22700	Sisâmın “ “
10000	Zeytunlik “ “
1000	İncirlik “ “

138620	**Yekûn**

Bundan başka sene-i mezkûrede 40,970 dönümlük arâzide bakla, mercimek, kâvun, kârpuz, sebze gibi mahsûlât-ı zirâ‘iye ekilmiş olub cem‘ân yekûn kâbil-i zirâ‘at olân (220140) dönümlük arâzinin (179590) dönüm mesâhasındaki arâzi zer‘ idilmişdir.

1330 senesindeki zer‘iyât hemân hemân bâlâdaki erkâmın ‘aynı olub yâlnız sisâm 39034 dönümlük arâzide ekilmiş idi.

Gayr-ı kâbil-i zer‘ olân (127779) dönümlük arâzinin 20,500 dönümü ormân ve 1980 dönümü mer‘a hâlindedir. Bütün kazâ dâhilinde 27 ormân mevcûd olub mirî olânların hâsılâtı seneviyesi (87029) guruş râddesindedir.

Çekirgenin Hayfâ kazâsında ikâ‘ itdiği hasârât, âtîde derc idilen cetvelden istihrâc olunabiliyor.

1330 senesi mahsûlât-ı ‘umûmiyye-i zirâ‘iyesi:

Kıyye i‘tibârıyla	Cins-i mahsûl
5,833,568	Buğdây
3,863,840	Ârpa
1,251,000	Sisâm
164,800	Üzüm

15,016,608 [52]	**Yekûn**

1331 senesi mahsûlât-ı ‘umûmiyye-i zirâ‘iyesi (çekirge senesinde)

4,096,800	Buğdây
2,275,000	Ârpa
700,000	Dârı **(sayfa 255).**
681,000	Sisâm
?	Yâş üzüm

7,752,800	**Yekûn**

[52] 1330 senesi mahsûlât-ı ‘umûmiyye-i zirâ‘iye yekûnü, **11,113,208** olmalıdır.

Bâlâda derc idilân iki cetvelden müstebân olacağı vechle çekirge âfeti yüzünden 1331 senesi mahsûlât-ı ‘umûmiyyesi bir sene evvelkinden yârı yârıya noksân olub a‘şâr bedelâtında dahi sene-i mezkûrede (361,192) guruş kadar bir tenzil vâkı‘ olmuş idi.

Hayvânât-ı Zirâ‘iye – Hayfâ kazâsının 1332 senesindeki hayvânât-ı zirâ‘iye istâtistiki bervech-i âtîdir:

‘Aded	
293	Ât
62	Ester
4169	Öküz
5	Mânda
316	Kısrâk
311	Deve
292	Merkeb
30	Boğâ
9	Cins Ât
259	Cins Kısrâk

5746	**Yekûn**

Bu ‘adede çürük ve üç yâşına kadar olân hayvânlar idhâl idilmemişdir.

(Hayfâ kazâsının vâridât-ı ‘umûmiyye ve husûsiyesi) - Kazânın 331 senesinde tahsil olunân vâridât-ı ‘umûmiyyesi (3,836,114) ve masârifâtı (1,583,841) guruşdur. Muhâsebe-i husûsiye büdçesinde vâridât (456142) ve masârifât (277950) guruşdur.

(8)-Hayfâ Kazâsındaki Âsâr-ı ‘Atika: Hayfâ kasabasının cenûb-i garbisinde ve sâhil-i bahrda (Kaysâriyye) nâmında bir nâhiye merkezi mevcûd olub işbu kasabanın pek ziyâde ehemmiyet-i târihiyesi vârdır. Milâdiden (10) sene sonra

Româlılardan Ogust Kaysar zamânında Beni İsrâil hükümdârlarından ve Româ tâbi‘lerinden (Büyük Herod) tarafından te’sis olunân bu kasaba **(sayfa 256)** Kaysar - ***Césareé*** nâmıyla yâd olunur idi. Milâdiden yirmi sene sonra Româlılar zamânında metropolid merkezi olmak üzere Filistin Kıt‘asının pâyıtahtı ittihâz olundu. Ehl-i salib ordularının muhâcerâtı esnâsında dahi pek büyük bir ehemmiyet ihrâz iderek kâh Frânkların kâh İslâmların yedd-i zabtına intikâl iderdi. Müte‘addid def‘a tahrib olunmakla berâber şimdiki köylü kulûbelerinin ötesinde berûsünde Româlı, Frânk ve ‘Arab âsârı ve yıkılmış surunun bakâyâsı, kal‘ası müşâhede olunmakdadır. 1326 sene-i mâliyesinde zuhûr iden 2 metro tûl ve bir metro ‘arzındaki tâş üzerinde kadîm Yunânca yâzılmış dört beş satırlık yâzı vârdır. (Bâtriyârtos Nâhlif tarafından vücûda getirilmişdir) ‘ibâresi mahkûkdur. Yine 1400 sene evvel vücûda gelub harâb bir hâlde kâlmış iki su mecrâsının temelleri mevcûddur. Milâdiden evvel inşâ olunân ma‘bedde hafriyât icrâ idildiği suretde birçok âsârın keşf idilmesi pek muhtemeldir.

4-Hayfâ’nın Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi

(1)-Hayfâ’da Hayât, ‘Umûmiyye-i İctimâ‘iye: Bin üç yüz otuz iki istâtistikine nazarân kasabada (10447) nüfûs vâr imiş. Bunun nısfı Müslim ve diğeri ise milel Mesihiye ve Museviyeden ‘ibâretdir. Esâsân Hayfâ kasabası kadar hayât-ı ictimâ‘iyece bâriz ve mütenâkız farklar gösteren bir kasabaya dahâ tesâdüf idilemez. Lâ‘let-ta‘yin çârşının bir köşesinde durub da gelub geçen insânları tedkik itmek maksadı hâsıl itmek içün kifâyet ider. Burâdaki insânların hey’et-i ‘umûmiyyesine şâmil bir vasf-ı mümeyyiz bulmak kâbil olâmâz. Burâsı o kadar beyne’l-milel ve muhtelitdir.

Bu hâl, evvelâ tarz-ı telbisde kendini gösterir: Şalvârlı, gömlekli, entârili, pântâlonlu, cübbeli, sârıklı, şâbkalı veyâ kâbâlâklı, ‘abâlı veyâ hırkalı, tâkiyeli, fesli, kâlpâklı birçok insânlar vârdır ki mütemâdiyen gelub geçiyor. Bu sâydığımız şeylerin de envâ‘ını düşünecek olursak ne kadar garib ve mütenâkız kıyâfetler bulunduğu derhâl ânlâşılır.

Tarz ve kıyâfetlerin tebdili kadar da şahsiyetlerde tebdil vârdır. Şimdi bol şâlvârını ve kollarını sâllâya sâllâya giden bir gemici veyâ bâlıkçı sonra şık bonjurini lâbes bir bânka me’mûru, ihtiyâr bir pâpâs, genç bir mektebli veyâ sârıklı bir hocâ, bir zabıt elh…

Bütün bu şahsiyetler bir sinemâ sür‘atiyle geçerken nâ-mahdud lisânlar işidirsiniz. Şimdi bir Frânsızca veyâ İngilizce sonra diğer bir Avrupâ lisânı ve meselâ Almânca veyâhud birâz **(sayfa 257)** ‘İbrânîce birâz Âşkenâzca dahâ sonra ‘Arabça veyâ Türkçe hatta Fârs lisânı bile burâda mevcûd.

Şive farklarını da düşünürseniz bir iki kilo metroluk bir yerde sıkışân bu insân kümesinin nâsıl bir mahşer-i ‘azîm olduğunu teslim idersiniz. Şimdi bir köylü ‘Arabçası sonra fasih ve nahvî bir ‘Arabça dahâ sonra bir Lübnân ‘Arabçası beride bir Nâblus şivesi elh. Bütün bu lisânları toplayacak mu‘ayyen vasf-ı esâsilere tesâdüf itmek kâbil olâmâdığı içün Hayfâ kasabasının mâziden hiçbir verâseti bulunmâdığına kâîl olmak pek tabi‘idir. Hayfâ, güyâ bütün akvâm-ı cihân içün bir telâkkigâhdır ki her şahsiyet geldiği muhitden berâberinde âz çok bir şey getirmişdir. Bir iki ‘asırlık İslâmlarında ve Hristiyânlarında dahi mevzû‘u hasâise tesâdüf olunâmâz. Bundan dolâyıdır ki Hayfâ içün diğer ba‘zı sâhil kasabalarda olduğu gibi ne bir şive-i ‘Arabiye ne bir meziyet ve husûsiyet-i hulkiye ve ruhiye ve ne de bir eser-i san‘at mevcûd olâbiliyor. Böyle olmağla berâber Hayfâ’da ba‘zı bâriz kitleler vârdır ki yâşâyışları ve hayât-ı ictimâ‘iyedeki mevkı‘-i hâzır ve müstakbelleri i‘tibârıyla birbirinden âyrılıyor. Binâen‘aleyh bu belli bâşlı insânları bervech-i-âtî ta‘dâd idebiliriz:

(1) İslâmlar, (2) Yerli Hristiyânlar, (3) Yahudiler, (4) Âlmânlar.

Bunları mutâla‘a itdikden sonra Hayfâ’da mutavattin ba‘zı ‘Acemler (Bâbiller veyâ Bahâiler) de mevzû‘u bahs idilecekdir.

(2)-Hayfâ’da İslâmlar ve Hayât-ı İctimâ‘iyeleri: Hayfâ’da hayât-ı ‘umûmiyye-i ictimâ‘iye nokta-i nazarında en düşük ve zavâllı olânlar İslâm kitlesidir. Burâda İslâmların ‘adedi dört bin beş yüz olduğu ve nısf-ı ahâliye yâkın bulunduğu hâlde hiçbir mevcûdiyet göstermiyorlar. İslâmların hâlet-i ictimâ‘iyesi, yaşâyışları hakkında ufâk bir fikir elde itmek içün sâkîn oldukları mahalleye kadar ihtiyâr-ı zahmet itmek kifâyet ider.

Hayfâ’nın gerek şark ve gerek garb cihetleri havâdâr ve latif olduğu hâlde en fenâ mahalli (Vâdiyü’s-Salibe) dinilen ve bir vâdi içinde sıkışub kâlân İslâm mahallesidir. Bu mahallenin sokâkları Hayfâ içün bu mümtâz belde içün bir hicâb sâyılır. Kâyâ pârçaları olduğu gibi bırâkılmış mürûr-u eyyâm ile ufâlânmış pârçalarıyla bir tâş yığını hâlini âlmış dik, dâr ve kirli keçi yolları ki burâda büyük

bir meşakket ve zahmetle âncak divârlara tutunarak geçmek kâbil olur. Bu yolların her iki tarafındaki evlerden dışârı âtılân teneke pârçâlarından, süprüntülerden, pislikden ve kirlilikden dolâyı insân geçerken mutlakâ büyücek ve kâlın **(sayfa 258)** mendil tâşımak mecburiyetinde kâlır. Çamâşır suları, sâbunlu ve kirli sular yine sokâğa âçılmış ba‘zân oluklardan veyâhud kâpu kenârlarından sokâğa dökülür. Burâdaki evlerin birbirine sıkışub rutubetli, müzlim ve pis evler olduğu hâricden bile görülür. Tesettür mes’elesi burâda ne elim garibeler yâpmışdır. Ne kadar eski gâz sandûkları, kirli tenekeler, eskimiş ve yâmânmış çârşaflar vesâire vâr ise kâpular içün örtü veyâ pencereler içün birer setre olmuşdur. Bu mahallelerden geçerken bu kirli perdelerin ârkasından mutlakâ bir kâdın simâsı fark idersiniz. O, bâşını uzâtır. Ve yüzüni gösterdikden sonra yere çömelir. O zamân perdenin âlt âçık tarafından görülür. Evlerin önünde bir mu‘tâd, mahalle çocuklarının süprüntülükden bakıyeler âyıklayarak birbirine âtmak suretiyle güyâ şâkâlâşdıkları görülür. Birâz sonra bu evden beyâz donuyla, âçık bâşıyla, çorâbsız âyâğıyla bir erkek gözükür. Elinde yâ kirli bir sepet veyâhud eski bir sahn mevcûddur.

İslâm mahallesinde ba‘zı büyük evler dahi vârsa da bu ‘azîm, binlerce lirâlık evlerin önü yine kir ve pislik içindedir. Hayfâ İslâmlarından birkâç zengin ‘âile vârdır ki bunların büyüklerinin ba‘zân birbiriyle nüfûz yârışı, post gavgâsı itdikleri görülür. Bunlar içün Hayfâ ve tevâbi‘i nihâyet birer me’kelden başka bir şey olâmâz. Burâsıyla ‘alâkaları âncak bu kadardır.

Mütebâkî kâlân ekseriyet-i ‘azime ise Hayfâ’da en ‘âdî sa‘atlar erbâbındandırlar. Bunların ekseri yâ gemici (bahri)’dir. Yâ bâlıkçı veyâ sandâlcıdır. Bir kısm-ı kalili ise tütüncü, leblebici, kahveci, sebzeci, yorgâncı gibi en küçük san’atlara müntesibidirler. Bahrilerden bir kısmı da kâçâkçılık ile iştigâl iderler. Bu fırkanın çâlışdıkları zamânlar mahduddur. Âncak kuvvet-i yevmilerini tedârik iderler. Sonra hiçbir şey ârâmâz olurlar. Kahvelere gider, halkalar yâpârak nârgüle tütdirirler. Bunlar içün hayât-ı ‘âile, fikir-i âtî, zevk-i ‘alem, san’at meçhûl ve ma‘dûmdur. Bunların ev hayâtı da pek elim bir ‘azâbla geçer. Çünki dahâ 18-20 yâşında iken mutlakâ kendisince pek mechûl bir zevce ile izdivâc itmiş ve pek âz seneler zarfında birkâç çocuk bâbâsı olmuşdur. Kendisi, zevce, çocuklar tahsilden mahrûm veyâ tahsilce nâkıs. Evde temizlik ve intizamdan eser yok. Her zamân gavgâ, gürültü ve sefâlet. İslâmlar beyninde ne te‘âtî-i meveddet ne ziyâret mevcûd. Kulûbleri yok, muntazam mektebleri yok, teşkilât-ı ictimâ‘iyeleri mefkûd, bunun

üzerine de içkiye mübtelâdırlar. Hayfâ'da içki sarfiyâtı şâyân-ı hayret bir derecede fazladır. Nefs-i Hayfâ'da kırk 'aded meyhâne mevcûddur. Hayâtda eğer tenâzi'-i bekâ ve istifâ bir kânun-i tabi'i ise bu İslâmlar kitlesinin bu hâlde kâlırlarsa âtide kâzânacaklarına 'akıl irdirmek sâfdrûnluk olur. Eğer Hayfâ'nın **(sayfa 259)** havâsı temiz ve suyu --her evde bir kuyu bulunmak i'tibârıyla-- mahfûz olmâsaydı Hayfâ'da mutavattın diğer milletler muvâcehesinde bi-şübhe bu kitle pek âz bir zamân zarfında intifâ iderdi. Nüfûs dâiresinin o nâ-kâfî istâtistiklerinde bile İslâmların beş sene zarfında beşde bir derecesinde tezâyid itdikleri gösterildiği hâlde diğer milletlerin nısfı derecesinde ziyâdeleşdikleri görülüyor. Bu hâlin âkıbeti pek donukdur.

Burâdaki İslâmlar ahlâk i'tibârıyla pek musâlemetkâr ve mütevekkildirler. Her şeyi kazâ ve kadere terk ider ve kendisi 'âtıl ve bâtıl Hayfâ gibi âz çok medeniyetin tecelligâhı olân bir mahalde teşyi'-i enfâs ider. İslâm evlerinde bi'l-hâssa kâdınlarındaki fakru'd-dem pek câlib-i dikkat olacak bir derecede imiş. Fakat bi'l-hâssa gençliğin fıkdânı ve erkeklerin de bir fakru'd-dem 'irfân bulunması en elim bir hâldir.

İslâmlar (324) inkılâbından sonra birâz uyândıklarını göstermek istediler (El-Ahâ-i el-İslâmî) nâmıyla bir cem'iyet teşkil itdikleri gibi umûr-ı mâliyesi içün bir eczâhâne ve iki kunduracı dükkânı âçdılar. Fakat bu cem'iyet, âz bir zamân sonra inhilâl itdi. Temâşânın ihyâsına sarf-ı mukadderet itmek maksadıyla teşekkül iyleyen (Nahzatü't-Temsil el-Edebî) Cem'iyeti dahi pâyidâr olamadı. Bu cem'iyet tarafından küşâd idilen (Mektebü'n-Nahza) da kâpândı. Şimdi İslâmların erkekleri 'âciz ve zavâllı dükkânlarında veyâhud pis kokân kahvelerinde sürükleniyor. Kâdınları ise 'ufûnet ve rutubet içinde çocuklar ise çör çöb ârasında teşyi'-i hayât iyliyorlar.

(3)-Hayfâ'da Yerli Histiyânlar ve Hayât-ı İctimâ'iyeleri: Hayfâ'da 'aded i'tibârıyla İslâmlardan sonra gelen kitle-i ahâli yerli Hristiyânlardır. Bunların mecmû' 'adedi İslâmlara yâkınlâşır. 1332 nüfûs istâtistikinde beyân idildiği vechle (4283) nüfûsdan 'ibâretdir. Bunlar Hayfâ'nın cihet-i garbiyesinde ekserisinin hâlet-i mâliyesi müsâ'id bulunduğu içün kendi mülklerinde bulunân evlerinde yaşâdıkları görülür. Ma'mâfih mevkı' ve hayât-ı ictimâ'iye nokta-i nazarından İslâmlardan pek çok üstün değildirler. Evleri şarkârî tefriş idildiği ve yaşâyışları şarkârî olduğu gibi iştigâl itdikleri sanâyi' de İslâmların tutdukları san'atlara nisbetle âncak bir hatve ilrûdedir. Hayfâ Hristiyânları da bakkâliye, divârcılık, kâldırımcılık ve nihâyet

tâşçılık ve Mârûnilerden bir kısmı ‘arabacılık ve emsâli san‘atlarla iştigâl iderler. Ma‘mâfih gerek Ortodoks Rumlardan ve gerek Kâtoliklerden ekserisinin elinde bir sermâyesi mevcûd olduğu gibi içlerinde epeyce zengin olânları hatta (60-70) bin lirâdan yüz bin lirâya kadar emlâk ve arâziye mâlik olânları da mevcûddur. (200-500) bin lirâlık sermâyesi olânlar **(sayfa 260)** ve küçük ba‘zı ticâretler de işleyenler ise ‘adedçe pek çokdur. Bunlar dâimâ işleriyle güçleriyle uğrâşır ve re’sül-mâlını tezâyide sarf-ı gayret iderler. Bâ-husûs ‘âile hayâtı i‘tibârıyla İslâmlardan çok ilerûdedirler. Evlerine girildiği vakit küçük fakat temizce bir ev fakirâne fakat mütenâsib eşyâ-yı beytiyeye tesâdüf idersiniz. Evin kâdını, çocukları konuşmasını olsun bilir. Evlerinde ortâk kayınvâlide, görümceye tesâdüf idilmez. Ve o gürültüler yokdur. Her ‘âile, hîn-i teşekkülünde bâşlıca bir ev işgâl ider. İzdivâcda ‘acele itmez. Sermâye sâhibi olduktan sonra âncak izdivâca teşebbüs ider. İzdivâc iden her iki tarafın hâli müsâ‘id olduğu derecede ebeveyni de yârdım ider. Ve bu yeni bâğlânân ‘âilenin idâme ve nemâsına gayret idilir.

Tavâif-i Yesû‘iye ârasında ziyâret te‘âtî idildiği ve kâdın, erkek, küçük, büyük dâimâ birbiriyle temâsda bulundukları içün icâbât-ı medeniye ve ictimâ‘iye ile dahâ ‘alâkadârdırlar. Evlerinin önü süprüntü ile dolu değildir. Çoluk çocuk mahallelerde sürüklenmez. Fakat erkek de İslâmlarda olduğu gibi içkiye düşkündür. Yâlnız fikirlerince usûl-i dâiresinde içerlermiş. Hatta kâdınları da dışarıya ekseriyâ İslâm gibi örtülü çıkâr. Fakat ne büyük bir farkla. Şunu da i‘tirâf itmeliyiz ki hayât-ı ictimâ‘iyelerindeki bu kımıldânma sebebsiz değildir. Zirâ Hristiyânlar Hayfâ’da İslâmlar gibi mu‘âvenesiz sâyılmâzlar. Merkezi Avrupâ olân birçok cem‘iyât-ı Nasrâniye vârdır ki Suriye ve Filistin’de mühim şu‘beleri ve propâgândâları mevcûd olduğunu bilmeyen yokdur. Bunlar mekteb, hastahâne, Darü’l-eytâm, Darü’l-‘aceze vesâire âçarak hatta ba‘zı vesâit-i neşriyeye de mürâca‘at ve dinden ve ruhbânın telkinâtından da istifâde iderek bir tarafdan efkârı tenvir ve diğer cihetden ârzu itdikleri cihete çekmekden te’hir itmiyorlar.

Hayfâ’da İslâmlardan fazla Hristiyânlarda hiss olunân fa‘âliyetin ve hareketin cezrleri burâdadır. Esâsân yâlnız Hayfâ Hristiyânları değil Suriye’nin her cihetinde bulunân milel Mesihiye, mücâviri bulunduğu tabaka-ı İslâmiyeden fikren üstündürler. Suriye’de bi’l-hâssa Mesihilerin tenvir-i efkârıyla tevhid âmâline ve fırsat düşdükçe İslâmları da ârzu itdikleri gâyeye takribe sa‘î iden cem‘iyât-ı

ecnebiyenin ‘adedi evvelce beyân idildiği vechle * otuza karibdir. Bu cem‘iyât, bi’t-tabi‘ yerli ve ecnebî her tâife-i Yesû‘iyenin kendisine mahsus olân teşkilât-ı diniyelerine, kilisâlarına, ruhbân ve râhibâtına ve bunların telkinât-ı nâ-mahdûdasına ‘ilâveten Suriye ve Filistin’de icrâ-yı fa‘âliyet ider **(sayfa 261).**

Hayfâ’da bu cem‘iyetlerden âltısı mevcûddur ki gerek mekteb ve gerek diğer müesseseler vâsıtasıyla icrâ-yı fa‘âliyet itmekdedirler. Bunun neticesi olmak üzere ecnebi lisân ve efkârı büyük bir mikyâsda ta‘mim idiyor. Nitekim Hayfâ Kâtoliklerinin yüzde seksânı Frânsızcaya vâkıfdır. Hayfâ’da Rum Ortodokslar son senelere gelinceye kadar çocuklarını kendi mahalli mekteblerine virdikleri ve bu mektebde lisân-ı Yunâniye ehemmiyet virildiği içün Frânsızca veyâ diğer bir Avrupâ lisânı bilenler nisbeten âzdır. Sekiz yüz kişi içinde âncak ellisi kadirdir. Hayfâ’da yerli Hristiyânlaın matba‘aları ve gazeteleri mevcûddur. Burâda yerli hayât-ı fikriye ve nüfûz-ı ma‘nevi bunların elinde sâyılır. Kermel Matba‘ası; Matba‘atü’l-Vataniye, Matba‘atü’n-Nefîr sâhibleri Hristiyân olduğu gibi harb-ı ‘umûmiden mukaddem Hayfâ’da intişâr iden Esbû‘î Sâ‘ka, Esbû‘î Nefîr ve haftada iki def‘a bâsılân Kermel gazetelerinin sâhib ve muharrirleri de ‘umûmiyetle yerli Hristiyânlardandır.

(4)-Hayfâ’da Yahudiler, Hayât-ı İctimâ‘iyeleri ve Fa‘âliyet-i Yahudiye: Ma‘hûd nüfûs istâtistiklerini nefs-i Hayfâ’daki Yahudilerin ‘adedi husûsunda hiç olmâz ise nazar-ı i‘tibâra âlmâmak, tasdik itmemek derece-i vücûb da oluyor. Zirâ Hayfâ’da mevcûd Yahudilerin ‘adedi (314)’den çok fazladır. Sefârad ve Âşkenâz olmak üzere bu nüfûs, bine karib tahmin olunuyor. İhtimâl ki yine ‘aynı istâtistikde yâbâncı ve gayr-ı müslim olmak üzere gösterilen hânedeki âltı yüz kişi de Yahudi olsa gerekdir.

Bunlardan Sefâradlar, (yerli Yahudiler) Hayfâ’nın kadîm sâkînleridirler. Âncak beş âltı ‘âileden ‘ibâret olân mevcûdları rutubetli ve kirli bir yerde yâşâmakda ve seviye-i ictimâ‘iyece pek düşük bir hâlde bulunmakdadır.

Ma‘mâfih Âşkenâzlar böyle değildirler. Onlar Hayfâ’nın kısm-ı garbisinde ve yeni mahallelerde mukîmdirler. Ve ekseriyâ ticâretle iştigâl itmekdedirler. Kendileri tab‘ân çâlışkân ve fevka’l-‘âde muktesid oldukları içün kendilerinde bulunân eşyâyı gerek Hristiyân ve gerek İslâm tâcirlerde bulunân ‘aynı cinsden eşyâdan dahâ ucuz bir fiyâtla sâtmakdadırlar. Bu yoldaki fa‘âliyetleri bi’l-hâssa Hristiyân ‘âlem-i

* **Yazarın dipnotu:** Sahife (21-30)’a mürâca‘at.

ticâretini bile pek düşündürüyor. Yahudilerin âncak birbirleriyle âlışveriş itmeleri ve kendi dindâşlarından bâşka kimseden bir şey sâtun âlmâmaları husûsundaki ta‘assub-ı müfritleri ticâretlerine mühim bir revâc viriyor.

Bâ-husûs ticâretleri terakkî ve nemâya müsâ‘id gâyet kıymetdâr ve ehemmiyetli şerâite de mâlikdir **(sayfa 262).**

Hayfâ’da şu‘besi bulunân ***(The Anglo Palestine Company Limited)*** bânkası âz çok bir Yahudi bânkasıdır. Bânkanın bütün me’mûrîni Yahudidir. ‘Aynı zamânda bânka sermâyesi beş yüz lirâdan âşağıya bulunân Yahudi sermâyedârân ile de mu‘âmelât-ı ticâriyede bulunuyor, gayr-ı Yahudi olânlarla bulunmuyor. Diğer tarafdan bu bânka, arâzi vesâire sâtun âlub Yahudiye veriyor. Bir mikdâr da pâra ikrâz idiyor. Yahudi, ev yâpdırıyor ve borcunu uzun seneler taksit ile ödüyor. Bundan dolâyıdır ki günden güne Yahudilerin sa‘î-i mâliye ve ticâriyeleri Hayfâ ve bütün enhâ-yı Filistiniye’de tezâyid iyliyor.

Evvelce Yahudilerin Suriye ve Filistin’deki büyük şu‘belerinden bahs itdiğimizde (İkâ) Cem‘iyetinin Hayfâ’da bir merkezi bulunduğunu söylemişdik. Fi’l-hakika idârehâne olmak üzere birkâç sene içün Hayfâ’nın cihet-i garbiyesinde Âlmân mahallesinde (15,000) frânk mukâbilinde büyük bir binâ isticâr idilmişdir. Bu binâda reisi Mösyö Veznik ikâmet itmekdedir. Reisin ma‘iyetinde iki mu‘âvin veyâ kâtib mevcûddur ki bunlardan biri dâimâ devâir-i resmîyede Yahudilerin işini ta‘kib ider. Ve her dürlü vesâite mürâca‘at iderek bir ân evvel Musevilerin hükümetdeki işlerini bitirmeğe çâlışır. Meclis-i idârenin önünde, muhâkemede, devâir-i sıhhıye ve ‘askeriyede her yerde bu kâtiblerden mutlakâ biri vârdır. Bir mahalden diğer bir mahalle ve lüzûm görüldükçe bir köyden diğerine bir kazâdan o birine koşâr. Hayfâ’da ileri gelenlerden biriyle görüşürseniz bu husûsda birçok izâhât virir ve dir ki:

“Bu kâtibin dâimâ bâşı ricâkârâne eğilir. Fakat bir eli mutlakâ cebindedir. Şimdiye kadar Yahudinin lehine olmâmak üzere fasıl idilmiş bir da‘vâ veyâ hall idilmiş bir mes’eleye tesâdüf itmek hakikaten muhâldir. Yahudilerin ârzu itmedikleri bir me’mûrun herhângi yerde olursa olsun hakk-ı hayâtı yokdur. Me’mûriyeti kâbil değil, o mahalde devâm idemez ve ne zamân bir Yahudiye ‘âid bir iş düşse her me’mûr bir pârça düşünür ve âzıcık da titrer. Yahudiler her yerde kendi tarafdârlarını kâyırmak içün her suretle de i‘mâl-i nüfûz itdikleri görülmüşdür. Hayfâ’da pek yakın

bir zamâna kadar meclis idâresinde a‘zâ yokdu. Son senede orâya da a‘zâ intihâb olundu. Her yerde böyledir”

Fi’l-hakika Yahudilerin seviye-i fikriyeleri, tahsilleri âz çok yüksek, bildikleri lisânlar müte‘addid olduğu ve herkesin marazına göre ‘ilâcını virmeği bildikleri içün bi’l-hâssa arz-ı mukaddes muhitinde tamâmıyle muvaffak oluyorlar. Yahudiler sessiz burâda terakkî ve tekâmül içün intişâr ve tezâyid içün her dürlü vesâiti ferâmûş itmiyorlar. Hayfâ’da lâ‘let-ta‘yin **(sayfa 263)** bir Yahudi kitâbhânesine girub hayât-ı ‘ilmiye ve fa‘âlenin derecesini yek lahzada ta‘yin kâbil olâbilir:

Burâda evvelâ yerden tavâna kadar birçok kütüb-i ‘İbrâniye görürsünüz. Bunun içinde tevrâtlar, şerhler, telmûdlar, kırâitler, kimyâ ve fizik kitâbları, kitab-ı riyâziye ve fenniye, şi‘ir mecmû‘aları, menşûreler, musikî pârçaları her şey vârdır ve hepsi zarif bir suretde tab‘ idilmişdir.

Sâniyân mâsa örtüleri, sigâra ve kibrit kutuları, ufacık âyîneler vesâire görürsünüz. Burâda ufak tefek ne kadar şeyler vâr ise bunların kâffesi Yahudi ma‘mûlâtındandır ve üzerinde ‘İbrânîce harfler yâzılıdır.

Sâlisân nâ-mahdud kârtpostâllara tesâdüf idersiniz. Burâdaki kartpostâl mecmû‘aları bütün ma‘nâsıyla bir târih-i ‘umûmî-i ‘İbrânî, bir coğrafyâ-yı ‘İbrânî ve bir hey’et-i ictimâ‘iye-i ‘İbrâniyedir. Yahudilerin peygamberleri, meşâhiri, Yahudilere ‘âid arz-ı mukaddesde mevcûd târihi şehirlerin resimleri. Mebânî-i kadîme-i ‘İbrâniye, vakâyi‘-i ‘azîme-i ‘İbrâniye hep burâdadır. Diğer tarafdan Rusya’da vesâir yerlerde Yahudilerin çekdiği zulüm ve i‘tisâf levhaları. Muhâceret, dilencilik, eskicilik resimleri, fakr-u sefâlet, perişânî tasvirleri hep burâda. Sonra hâl-ı hâzırdaki müsta‘merât-ı ‘İbrâniye, hâl-ı hâzır şâ‘irleri, san‘atkârları meşâhir-i siyâsiyesi ve bi’l-hâssa Hertsel ve Mâks Nordâv. Ve’l-hâsıl bütün âbidât ve mukaddesât-ı milliye hep burâda. Dahâ sonra hâl-ı hâzır zirâ‘atının, tarz-ı cediddeki mekteblerin mütemeddin evler dâhilinde yaşâyân ‘âilelerin resimleri hep burâdadır. Ve nihâyet Yahudi eyyede âlnı gösterecek kıymetdâr levhalar ki bunların sırf temâşâsı bile ruhu heyecân-ı ‘İbrâniyle müteheyyic itmeğe kifâyet idiyor. Bu nev‘ kartpostâlların her gün elden ele geçtiği, bu tasvirlerle evlerin ve sinelerin nasıl tezyin idildiği ve bununla yeni neslin her dakika nâsıl telkinâta ma‘rûz kâldığı düşünülürse Yahudilerin hâlet-i ictimâ‘iyeleri ile burâdaki fa‘âliyet-i ‘azime-i Yahudiyenin gâyeleri ne olduğu pek güzel keşf idilebilir.

(5)-Hayfâ'da Âlmânlar ve Hayât-ı İctimâ'iyeleri: Hayfâ'nın kısm-ı garbisinde ma'mur ve zarif bir mahalle vârdır ki Kermel Dâğı ile deniz ârasında sıkışmışdır. Bu mahalle, geniş ve her iki tarafı bâğçelik bulunân uzun bir yoldan ve yolun her iki tarafından hemân hemân yeknesak olmak üzere inşâ idilmiş iki kâtlı kârgir ve latif evlerden müteşekkildir. Her eve mahsûs ârka tarafında da küçük küçük bâğçeler bulunduğu gibi evlerin ön tarafında ve bu uzun câddenin her iki cânibinde ba'zân incir ve ba'zân servi, çâm âğâçları vârdır. Bu sıra âğâçların dâhilindeki kısımlarda **(sayfa 264)** küçük bir yol hâlinde bulunduğu içün bu uzun câdde tamâmiyle mevâzî üç yoldan ve'l-hasıl latif bir bulvârdan 'ibâret oluyor. Evlerin önü çâkıl tâşları veyâhud beyâz sadeflerle döşenmişdir. Bâğçelerin tarhı zarif, evlerin vaz'iyeti ve dâhili dahi zarifdir. Bu câddeden geçerken yâ bir piyâno veyâhud bir fülüt sesi işitilir veyâ bâlkonlarda pencerelerde çoluk çocuğuyla mes'ûdâne oturmuş 'âilelere tesâdüf olunur. Evlerin önü yol, bâğçe ve bütün burânın sâkînleri tertemizdir. Bu uzun câddenin her iki tarafında muntazam fenârlar ötede beride üzeri örtülü temiz kuyular da vârdır. Evlerin ârasında yine evlerin eczâ-yı mütemmimesinden olmak üzere havâdâr ve ziyâdâr yüksek sâlonlar vârdır ki bunlar da tarz-ı cediddeki dükkânları teşkil ider. Bu câddenin merkez tarafındaki meydânda küçücük bir rıhtım bulunduğu gibi câddenin müntehâsına nâzır ve Kermel Dâğının üzerinde yüksekde bir tâş sütûn bulunuyor. Bu otuz, kırk seneden beri gitdikçe güzelleşen Âlmân mahallesini teşkil ider. Küçük rıhtım, İmparâtor Vilhem'in (1898) senesinde Hayfâ'yı ziyâreti esnâsında inşâ idilmişdir. Âlmân mahallesine yukârıdan nigâhbân olân tâş sütûn da İmparâtor tarafından ikâme olunmuşdur. Üzerinde imparâtor ve imparâtoriçenin isimleri ile (1898) târihi mevcûddur.

Âlmân mahallesinin kısm-ı garbisinde evvelce söylediğim vechle vâsi' ve düz târlâlar bulunmak ve ön taraflı âçık olmak hasebiyle burâsı pek temiz ve havâdârdır. 'Aynı zamânda dünyânın en latif mahallidir. Burâda beş yüz elli kadar Âlmân yâşıyor. Ve Hayfâ'daki Âlmân kolonisini teşkil idiyorlar.

Bu Âlmânların aslı Vüritinberg eyâletindendir. (1860) târihlerinde idi ki, Vüritinberg ahâlisinden Mösyö (Hofmân) ve Mösyö (Hârdek) ve refikleri Protestânlığı bir tarz-ı cedide vücûda getiriyor ve ***(Templiers)*** oluyorlar. Bunların mezhebi Lutrik dinine nisbetle dahâ muhâfazakâr idi. Âlmânlar, bunların mezhebini men' itmek istedi. Bunun üzerine (1864) târihinde bu zevât, arz-ı Filistin'e geldiler. Mezheblerini serbestçe yâpacak bir yer ârâdılar. Ve nihâyet Hayfâ'yı buldular.

Bunun üzerine tekrâr Âlmânyâ'ya dönüb propâgândâ yâpdılar. Vüritinberg'den bir kısım ahâli arz-ı mukaddese gitmeğe karâr virince ilk muhâceret (1868)'de bâşlâdı. Bu târihden i'tibâren arâzi mübâya'asına koyuldular. Nihâyet bu mezhebi sevüb gelenler sırf bir maksad-ı ticâretle gelenlere kâtılıyor, o târihden i'tibâren Âlmân kolonileri vücûda geliyordu. Bu mezhebde cebir yokdur. Hatta ***(Templier)***'lerin çocuklarından ba'zısının Protestân olduğu vâki'dir. Hâl-ı hâzırda Hayfâ, Beytü'l-Lâhim, Üm **(sayfa 265)** mü'l-'Amed, Tayra, Yâfa, Surüne, Vilhema-Hamidiye kolonileri mevcûddur. Bunların ekseri zirâ'atle iştigâl itmekde olduğu gibi bir kısmı büyük ticâretlerle meşgûl oluyorlar. Hayfâ'nın en büyük ve zî-kıymet mağâzalarının sâhibi Âlmânlardır. Âlmânlardan bir kısmı dülgerlik, ârâbacılık ile de meşgûl olduğu gibi ba'zıları temiz oteller ve birâhâneler idâre idiyorlar. Âlmân kolonilerinin idâresi şübhesiz gâyet sâğlâmdır. Âlmânlar, merkez idârelerine kârşu mu'ayyen tekâlife tâbi'dirler. Muntazam bir belediyeleri ve muntazam bir büdçeleri vârdır. 'Aynı zamânda mu'âvenet sandûkları, mektebleri vesâiresi mevcûddur. Burâda yâşâyân Âlmânlar bir çâlışkânlık numûnesidirler. Zirâ'ate ilk bâşlâdıkları zamân pek âz bir sermâye ile işe girişdikleri hâlde sırf bu yüzden milyoner olânları vârdır. Nitekim Kermel Dâğında arâzisi bulunân (Keller) Hayfâ'ya geldiği zamân cebinde âncak on Napolyonî vârmış, onu da istikrâz itmiş imiş. Vefâtında milyonlar bırâkdı. Şimdi kolonide kendi mülkü olmak üzere milyonlar değen evleri ve arâzisi de mevcûddur. Hayâtında her âğâcını kendi eliyle gars itdiğini söyleyerek iftihâr ider imiş. Fi'l-hakika burâdaki Âlmânlar bedenen çâlışıyorlar. Kâdın, erkek bütün 'âile çâlışkândır. Keller'in oğlu (Frits Keller) Kermel'deki şarâb fâbrikasını idâre idiyordu. Bu sefer harbde vefât itdi. Şimdi gelini bu fâbrikayı idâre idiyormuş. Âlmânların kâffesi şimdi zengindir. En basit olânında bile pâra mevcûddur. Servetleri de sırf çâlışkânlıkları semeresidir.

Burâda yaşâyân Âlmânlar çâlışkân oldukları kadar birbirlerine yârdım idiyorlar. Âlmân kolonisinin muhâfazası içün pek fedakârlık idiyorlar. Yirmi, otuz sene evvel bütün koloni müntesibleri ictimâ' iderek koloniden hiçbir arâzinin hârice sâtılmâmâsını ta'ahhüd itmişlerdir. Şimdiye kadar hârice bir yerin sâtıldığı görülmemişdir. Bu ta'ahhüdün de tedâbir-i mâ'nâsı vârdır. Biri hârice sâtdığı takdirde pâranın yüzde yirmi beşini koloni sandûğına teberrû'a mecbur olacaktır.

Burâdaki Âlmânların en büyük meziyetlerinden biri de tamâmıyle mütevâzi' olmâları ve âlâyişe kâpılmâmalarıdır. Bunun içün kâdın, erkek bütün Âlmânlar gâyet

basit giyindiği fakat elbisesini gâyet temizce muhâfaza itdiği görülür. Elbisenin zevk içün değil fâide içün olduğuna kâîldirler.

‘Aynı hâssaya mâlik olmâlarından dolâyıdır ki Hayfâ Âlmân konsolosunun kendi târlâsından mahsûlünü ârâbaya koyarak ve uzun ârâbasını eliyle sürüyerek evine kadar getirdiği her zamân görülür **(sayfa 266).**

Hayfâ Âlmânları, Avrupâ medeniyetindeki fazla âçıklığı sevmezler. Ahlâkları da birâz sıkıcadır. Binâen‘aleyh bâlo gibi husûsâtı bi’l-hâssa ihtiyârlar hoş görmezler. Âlmânlardan Tânpliye olânları Protestânlardan ziyâde dindârdırlar. Fakat diyânetleri hiçbir zamân ta‘assub derecesine irtifâ itmez.

Burâdaki Âlmânların kâffesinin tahsili yerindedir. Bir kere okumak yâzmak bilmeyen bir tek şahsa tesâdüf olunmaz. Koloninin Hayfâ’da biri Tânpliyelere biri de Protestânlara mahsûs olmak üzere iki mektebi vârdır. Reâl Cimnâz derecesindeki mektebleri ise Kudüs’dedir.

Burâda Âlmânlar, zirâ‘atlerini kavâ‘id-i fenniye dâiresinde ve âlât-ı fenniye i‘ânesiyle yâpârlar. Binâen‘aleyh son sistemdedir. Ve dâimâ tümden garbîyi ta‘kib iderler.

İçlerinde zengin olânları evlâdlarını tahsil içün Âlmânyâ’ya gönderirler. Avrupâ’ya giderek ‘âli tahsil gören gençler çokdur. Bi’l-hâssa mühendislik, mâkina mühendisliği ve zirâ‘at tahsilini ikmâl idenler fazladır.

Âlmânlar işlerinde güçlerinde mütemeddin birer köylü hâlinde olmakla berâber evlerinde de birçok şehirlilerimizden dahâ şehirlidirler. Evlerinde medenî bir intizâm, ‘âile hayâtlarında bir mes‘ûdiyet ve bir samimiyet ve muhabbet-i mütekâbele mevcûddur. ‘Ailece fazla çocuk sâhibi olmak isterler. Her Âlmân kâdını içün akşâm üzeri çocuğunu temiz küçük ârâbasına koyarak düz câddede gezdirmesi kadar büyük bir teselli tasavvur olunmâz. Diğer tarafdan bu ‘âileler pek muktesiddirler. Her şeyi kendileri istihsâl itmek isterler. Ve meselâ küçücük bâğçelerinde her nev‘ sebze vesâire yetişdirerek evlerinde onu kullânırlar. Âlmânlar, hâdisât-ı ‘âlem ile de ‘alâkadârdırlar. Dünyânın en mühim gazetelerine âbonedirler. Bi’l-hâssa gençlerinin fikirlerini âçacak müessesâtları vârdır. Hayfâ Âlmân Kulûbü (Gezânag Frâyn) nâmındaki Tağannî Cem‘iyeti (Müzik Frâyn) nâmındaki musikî cem‘iyetleri bu maksad üzerine küşâd idilmişdir. (Gezânag Frâyn)’da kâdın, erkek

mevcûddur. Burâda yâlnız tağannî vârdır. (Müzik Frâyn) ise yâlnız erkeklere mahsûsdur. Ve burâda bi'l-hâssa fülüt çâlârlar.

Bir de Hayfâ Âlmânlarının (Lejen Serekal) nâmındaki bir Dârü'l-Kırâileri vârdır ki içinde büyük bir kitâbhâne mevcûddur. Bunu da idâre idenler gençlerdir. Bu kitâbhânede hârice, okumak üzere kitâb virilir. Âyda yüz pâra mukâbilinde kitâb okumak hakkı ihrâz idilir, ârzu iden evine istediği kitâbı âlır, okur hâric beldede bulunân a'zâya da kitâb gönderirler **(sayfa 267).**

Burâdaki Âlmânlar vaktiyle taht-ı himâyede bulunduğu içün 'askere âlınmıyorlardı. Bilâhâre teb'a meyânına dâhil oldukları içün 'askere âlınmağa bâşlâdılar. Hatta taht-ı himâyede olânların bir kısmı Âlmânyâ'dan gönüllü olarak 'askere âlınmalarını istid'â itdiler. Âlmânyâ kabul itdi. Şimdi orduda hidmet idiyorlarmış. Ma'mâfih bunlardan bir kısmı vaktiyle Âmerikâ'dan gelirken Âmerikâ tâbi'iyetinde idiler. Şimdiye kadar tâbi'iyetlerini muhâfaza idiyorlarmış. Hatta bunlardan biri Hayfâ'nın Âmerikâ konsolosu imiş.

Âlmânlar, spora pek ziyâde ehemmiyet virdikleri içün yâzın sabâh, akşâm küçük rıhtım civârında deniz kenârına iner orâda büyük, küçük, kâdın, erkek yüzerler. Hatta on dört yâşına kadar bütün kız ve erkek çocukları yâlın âyâk çorâbsız dolâşırlar. Âlmânlar, âra sıra Kermel'e kadar çıkâr dönerler. Turlar tertib iderler. Hele Pâzar günü Kermel'deki Âlmân sütûnunu ziyâret itmeleri mu'tâd gibidir. Âlmânlar ba'zân (lâven tenis) gibi oyunlar tertib iderek bedenlerinin sıhhatine ehemmiyet virirler. Burâda kâdınlar ve erkekler kâffeten sâğlâmdır. Ma'mâfih erkekler 'umûmiyetle kâdınlarından güzeldir. Kâdınlarında tenâsüb mevcûd değildir. Ve simâlarında bir nahâfet bir incelik yokdur. Bütün kâdınlar âz çok birer erkek kadar haşîn görünürler. Bâ-husûs Âlmân çocukları temizliklerine ve vücûdlarının sâğlâmlıklarına rağmen pek biçimsiz ***(Deformé)*** dirler. Kimi za'if ve uzun, bir kısmı şişmân kısa, bir kısmının dudâkları büyük gözleri küçük, bir kısmının ise şakâkları bâsık çenesi geniş ve müdevverdir. İhtimâl ki bu izdivâcların mahsûr bir dâirede husûlünden neş'et idiyor. Âlmânlar burâda sanâyi'i nefîseden en ziyâde musikiye ehemmiyet virirler. Musikî ile spor işte iki müfid-i teselli ki Âlmânlardan âyrılmâz.

Âsâr-ı edebiyyeyi de mutâla'a iderler. Şâ'irlerinin, san'atkârlarının eserlerini burâda lezzetle okuyacak kârîler bulunuyor. Burâda Âlmânların konuşduğu lisân tamâmiyle Âlmâncadır. Fakat Vüritinberg şivesiyledir. Âlmâncadan mâ'adâ

Frânsızca ve İngilizce bilenleri çokdur. Yerli ‘Arablarla temâsları gâyet âz olmakla berâber kısm-ı a‘zamı yerli ‘Arabçasını tekellüm ider. Şimdi tek tük Türkçeye heves idenleri de vârdır.

Ve’l-hasıl ser-âpâ bir fa‘âliyete mazhar olân bu neslin gerek yâşâyış ve gerek servet ve ‘irfân i‘tibârıyla Hayfâ’nın en üst tabakası olduğunda şübhe itmemelidir **(sayfa 268).**

15-BÂBÎLER VE BÂBÎZM HAKKINDA TEDKİKÂT-I MAHALLİYE *

1-Hayfâ’da Bâbîler: Bir akşâm Hayfâ’da Âlmân câddesinden geçerken kâpâlı ve büyücek bir ârâbanın içinde ve beyâz bir keçe külâh üzerine hafif ve ince bir beyâz sârık sârmış (Sâdakos)’dan hırka giymiş, beyâz ve uzun saç ve sâkâllı bir zâta tesâdüf itdik. O akşâm bizi lâkaydâne süzdükden sonra ârâbasıyla uzâklâşdı gitdi. Diğer bir gün de Kermel’in eteğine doğru tırmânırken ‘aynı zât, önünde rengârenk çiçekler tarh idilmiş muntazam bir konâkdan çıkıyordu. Ârâbası da kâpuda bekliyordu. Ârkasından birkâç kişi geliyordu. Bunlar ‘Acemkârî bir kâlpâk iktisâ itmişlerdi ve simâ i‘tibârıyla bir ‘Acem simâsı tâşıyorlardı. Vehle-i evvelâda zengin bir ‘Acem tâciri olduğuna hüküm itmişdik.

Ma‘mâfih sorduk ârâşdırdık. Âldığımız cevâblar o kadar mütenâkız idi ki netice-i kat‘iye istihrâc itmek kâbil değildi. Kimi pek ifrâtkârâne idâre-i kelâm idiyor ve şeyhe birçok büyük vasıflar veyâ mâ ba‘dü’t-tabi‘i mâhiyetler ‘atf idiyordu.

Ba‘zıları ise dahâ mu‘tedilâne ve büsbütün başka bir tarzda idâre-i kelâm idiyor ve hepsinden ma‘kûl görünüyordu:

“Öyle evsâfî olduğuna ‘akıl irdirilmez. Âncak bu zât, tarîkat-ı Bâbîyyenin en büyük şeyhi, reisidir. Bu tarîkatın Bâbîzm ***(Babisme)***’nin Âmerikâ’da milyonlarca müridi vârmış. Her sene bu zâta Âmerikâ’dan etekler dolusu lirâlar âkıyormuş.” diyordu.

Erbâb-ı faziletden diğer bir zât, ‘ilâve itdi ve “hâyır” didi. “Bâbîlerin değil, bu Bahâîlerin reisidir. ‘Akkâ’da ve bu taraflarda ‘Acemlerden âz çok müridi vârsa da en büyük nüfûzu Âmerikâ’dadır. Bu zât, ‘Akkâ’ da ikâmet iderken şimdi Hayfâ’ya nakl-i mekân itmiş. Bu zâtın serveti pek çokdur. Ma‘mâfih emlâk ve arâzisinin kıymetini

* **Yazarın dipnotu:** Bâbîler ve Bâbîzm hakkındaki ma‘lûmât-ı ‘umûmiyye (10-15)’inci sahifelerde mündericdir.

hakkıyla takdir itmek kâbil değildir. Etrâfında bulunânlar onun dâmâdları ve teb‘anıdır. Şeyh geçerken hepsi huzûrunda âdetâ rükû‘ iderler. Şeyhin nüfûzu da ‘ilim ve irfânı, fazıl ve kemâlâtı kadar yüksektir. “Bu zâtın ‘Abbâs Efendi veyâhud “Abdülbahâ” hakkındaki izâhâtı bizim içün epeyce **(sayfa 269)** teselliyetbahş olmuşdu. Ma‘mâfih bu şahsiyeti, lüzûmundan fazla mübhem olân bu sâhib-i din ve tarîkatın mâhiyet-i esâsiyesine kesb-i vukûfa lüzûm vârdı. Onunla temâs iderek doğrudan doğruya efkârı diniye veyâ felsefiyesine mezheb veyâ tarîkatine ve’l-hasıl her dürlü âmâl ve tefekkürâtına muttali‘ olmak icâb idiyordu. Bu şahsiyeti tedkike karâr virdik. Fakat bu zât hakkında evvel-i emirde ba‘zı ibtidâi ma‘lûmâta muttali‘ olmak karârımızın kuvveden fi‘le geçmesine yârdım idecekdi. Bir müddet tedkikâtda bulunduk. Hâsıl itdiğimiz netice ise hemân hemân evvelce zikr itdiğimiz izâhâtın bir hülâsâsı mesâbesinde idi. Fi’l-hakika deniliyor ki:

“Bu mezheb-i müessesenin ismi (Bâb)’dır. Mezheb, Tahrân’da zuhûr itdi. Kendisinin bir rivâyete göre Bâb, Allah ve bir rivâyete göre Mehdi olduğunu iddi‘â idince ‘ulemâ-yı Şi‘iye, hakkında fetvâ virerek ânı i‘dâm itdiler. Vefâtında (Subh Ezel) hilâfeti benimsedi. Umûr-ı tebşiriye ve icrâiyesi birâderi (el-Bahâi) tarafından yâpılıyordu. İrân hükümeti bunları çekemedi. Bağdâd’a nefî itdi. Orâda da bârınamadılar. Hükümet-i ‘Osmâniyece Edirne’ye nakil olundular. (Subh Ezel) ile (el-Bahâî) ârasında bu kere ihtilâf olunca Subh Ezel ve etbâ‘ını Rodos’a, el-Bahâî yi ise ‘Akkâ’ya gönderdi. Otuz sene kadar ‘Akkâ’da yaşâyân el-Bahâî nihâyet vefât itdi. Oğlu (‘Abbâs) Efendi yerini tutdu. ‘Abbâs Efendi ve etbâ‘ı, ‘Akkâ’da ikâmet idiyordu. Orâda husûsi tekyeleri yokdur. Şimdiye kadar kendilerinden İslâmiyete muğayyer hiçbir hâl-ı sâdır olmâmış imiş. Kendisinin ve etbâ‘ının emlâkı on bin lirâ kadar tahmin olunuyor. Bütün etbâ‘ı elli, altmış kadar imiş. Cümlesi ‘Acemdir. Bunların iddi‘âsına göre bu mezhebin Kafkâsyâ’da Kâzân ve İrân’da, Âmerikâ’da iki milyona yâkın etbâ‘ı ve her yerde mübeşşirleri vârmış. ‘Abbâs Efendinin zekâsı gâyet pârlâkdır. Birkâç lisâna âşinâdır. Mısır’a, Âmerikâ’ya, Pâris’e, Londrâ’ya, Avusturyâ Macâristân’a da (1910) târihinde seyâhatler yâpmışdır. Orâda hutbeler irâd itmiş ve hatta bütün dünyânın gazeteleri bundan bahs itmişdir. Yâlnız bu zât, kendi şahsiyetini dâimâ gizler ve burâda bulunduğu müddetçe kendi meslek-i diniyesinden kat‘iyen bahs itmez.”

Bu hülâsa bizim içün pek kıymetdâr idi. Hakikaten bu derecede müridânı bulunması kâbil olub olmadığını anlâmak istiyorduk. Şimdi Hayfâ’nın temiz ve

muntazam sokâklarında bir gölge mübhemiyetiyle geçen ve her akşâm servilerin veyâ okâliptüslerin zîr sâyesinde veyâhud Kermel Dâğının bütün etrafa nâzır olân havâdâr eteğinde görünen bu târihi zâtla doğrudan doğruya mülâkât itmek tabi‘atiyle zarûrî olmuş idi **(sayfa 270).**

2- Bâbî Şeyhi ile İctimâ‘lar

(1)-İlk İctimâ‘: Bâbîler hakkında tedkikât ve tetebbu‘ât-ı lâzimede bulunmak üzere her şeyden evvel hâricden bu meslek, bu mezheb hakkında ba‘zı suâller sorulmuş ve âlınân cevâbların kâffesi şeyhin ‘ilm ve faziletinden, kemâlindan, zekâ ve ‘irfânından ‘ibâret takdirkârâne hülâsalar inhisâr itmiş idi. Fi’l-hakika Bâbîzm, herkesin âğzında bir mübhemiyet-i mütemâdiye ile dolâşıyordu. Hayfâ’nın fikirce en ileri gelenlerinden sordum:

“Bâbî Şeyhi ile görüştünüz mü? Kendisi tarîkatı hakkında ne diyor?.. Cümlesi bir âğızdan:

---Kâç def‘a diyorlar. Fakat Şeyh o kadar mütevâzi‘ ki kendini tarîkatından bahs itmekden ‘âdetâ hayâ ider. Kendisinin bir ‘akıde-i İslâmiyesi bulunduğunu diğer İslâmlardan âyrı olmadığını ânlâtırken (Bâbîzm) meclisinde bir zemin-i münâkaşa bulâmâz.

Dimek ki Şeyh, kendi tarîkatını kimseye ânlâtmıyordu. Şeyhin hâricdeki vâz‘iyeti de pek muhâfazakârâne idi. Ve herkes kendisine hürmet idiyordu.

Âsyâ’da, Âmerikâ’da hiç olmâz ise binlere bâliğ olân tarafdârânı düşünülürken bütün bu insânlar kitlesinin mahsûle-i fikriyesi mesâbesinde bulunân bu şeyhin hüviyetini doğrudan doğruya tahkîk itmek mesleğini ve tarîkatını ta‘mik itmek, etbâ‘ının teksirini intâc iden ‘avâmili tahlil ve tedkik itmek lâzım geliyordu. Kermel eteğindeki köşküne gitdik. ‘Aynı tarîkatdan olduğu elbisesinden ânlâşılân bir zât bize kapuyu âçdı. Ve temiz Avrupâkârî tefriş idilmiş bir odâya bizi götürdü. Odânın divârlarında hiçbir şey yokdu. Ne levha ne bir resim. Birâz sonra şeyh “Esselâmün‘aleyküm” diyerek içeriye girdi. Ve musâfahadan sonra kârşımızdaki kânâpeye oturdu.

Fakat içimizde bir ‘ukde vârdı. Şeyhi nâsıl söyletebilecekdik. Biz her neye mâl olursa olsun hatta kendi husûsi ve şahsi prensiblerimizden bir kısmını bir müddet içün fedâya bile müheyyâ idik. Kendisine Hayfâ’nın güzelliğinden bahs itdik. Şeyh,

garbî lisânıyla olân suâlimize ‘Acem şivesiyle fakat fasih bir ‘Arabça ile cevâb viriyordu.

“Evet” diyordu. “Hayfâ’yı ‘Akkâ’ya tercih iderim. Hayfâ dahâ ziyâdâr ve dahâ ma‘mûrdur, insân Hayfâ’da sıkılmıyor.”

Bir müddet Hayfâ târihçesine nakl-ı kelâm itdi. Dahâ sonra ‘Akkâ’nın târihçesini ânlâtdı **(sayfa 271).**

‘Akkâ’nın hâl-ı hâzırda ‘umrân ve medeniyetçe pek geride bulunduğunu söyledi ve bu uzun bir müddet devâm itdi. Bunu müte‘âkıb ‘âilesinin ne zamân bu taraflara geldiğini sorduk:

O mütekâti‘ fakat kat‘î cümlelerle cevâb viriyordu: “Bundan elli sene evvel İrân Şâhı Nâsredin zamânında ‘âilemiz İrân’da oturamadı, ‘Irâk’a geldi. Orâda da ‘ulemâ-yı Şi‘iye ile geçinemedi. Zirâ onlar hayâtı ve dünyâyı düşünemiyorlardı. Bilâhare Nâsreddin Şâhın, hâkan-ı sâbık ‘Abdülhamid’e mürâca‘atı üzerine ‘âilemizi Edirne’ye gönderdiler. Orâda on beş sene kâldıkdan sonra ‘amûcemi Kıbrıs’a pederimi ‘Akkâ’ya gönderdiler. Pederim ‘Akkâ’da vefât itdi. Biz burâda hürriyetin i‘lânı zamânına kadar serbest değildik. Hürriyetden sonra bizde serbest olduk. Bundan bi’l-istifâde Mısır’a, Avrupâ’ya, Londrâ’ya, Âmerikâ’ya ve tekrâr Mısır’a beş sene devâm iden seyâhatler yâpdım.” didi. Biz kendisini hep dinliyorduk. Fakat asıl gâyeye kâvuşmak lâzım geliyordu.

Bizim ba‘zı Avrupâ ‘ulemâsının İslâmlarda mevcûd fütûr inhitâtı yânlış olarak din-i İslâmâ ‘atf itdiklerini ve dinin ‘ilmle kâbil-i te’lif olmâdığına kâîl olduklarını söyledi. Ve bu husûsda Şeyh hazretlerinin fikrini ânlamak istediğini ‘ilâve itdi. Şeyh, böyle bir hükmün kat‘iyen doğru olâmayacağını ânlâtıyor ve “işte” diyordu:

“Ceziretü’l-‘Arab kârşımızda. Ba‘set-i risâletpenâhiden mukaddem bütün ‘Arablar ne kesif bir zulmet ve cehâlet içinde idiler, İslâmiyet geldi oralarını tenvir itdi. O kadar ki İslâmiyet âz bir zamân zarfında İrân içlerine şimâle, cenûba, garba kadar tevsi‘ itdi. Dimek ki İslâmların esbâb-ı fütûru İslâmiyet değildi. Belki İslâmların yâlnız dine ve i‘tikâdiyâta sârılarak umûr-ı dünyeviyeyi sa‘îyi ihmâl itdiklerinden dolâyı fütûr ve inhitât bâşlâdı. Avupâlılar âncak sa‘î sâyesinde bu medeniyete nâil oldular.”

Sonra şâ‘irâne ve titrek cümlelerle ‘ilâve itdi: “İslâmiyeti yıkân en büyük sebebler hurûb-ı mütemâdiyedir. Birkâç ‘asır devâm iden hurûb-ı salibiye Âsyâ-yı vustâdan kopân hücûmlar dâhiyesi, Fâtimilerin, mülûk-i Çerâkese’nin muhârebât-ı mütemâdiyesi İslâm memâlikini zîr-u zeber itdi. Hücûmlar, dâhiyesininen büyük zararı İslâmiyetin ruh-ı esâsiyesini ikiye tefrik itmekde görülüyor. Onların mevcûdiyet-i ma‘neviyeleri İslâmlardan yüksek olmâdığı içün İslâmiyetin menba‘-ı i‘tilâ olân aksâm-ı medeniyesini tayy itdiler. Medreselerinde yâlnız kısm-ı diniyeyi bırâkdılar. Sırf i‘tikâdiyâtla, şerh ve tefsir ile hadisle kâldılar. Eski ruh-ı İslâmî gâib oldu ve fütûr da bâşlâdı **(sayfa 272).**

Bunu müte‘âkıb (Kur’ân)’ın akıl ile ve ‘ilm ile tamâmiyle kâbil-i te’lif olduğu mes’elesi âçıldı. O uzun bir müddet sâçlarını kârışdırdı. Ve bervech-i âtî izâhât virmeğe bâşlâdı:

“Öteden beri yânlış bir kanâ‘at vârdır: Nakil ile ‘akıl ârasında bir iftirâk bulunması. Bu kanâ‘ata nazarân nakil, dâimâ ‘akla uymâz dirler. Hâlbuki bu, Kur’ân içün doğru değildir. Burâda nakil ile ‘akıl birbirinin lâzım-ı gayr mefârikidir. Kur’ân-ı Kerimde hiçbir şey yokdur ki ma‘kûl olmâsun” Ve bu mevzû‘u âçdı. Ve şer‘ ‘akla uygun olmâlıdır. ‘Aklı olmâyân bir nakil elbette mu‘teber olmâz. ‘İlim, ‘akıl üzerine müessesdir ve ‘ilim ne kadar terakkî iderse itsun nakil ile Kur’ân-ı Kerimle tezâd teşkil itmez.” didi.

Bir müddet bahs, tefsir, âyât ve ahâdise de intikâl itdi. İslâmlarda mevcûd (tevekkülât) çılık, fakre düşkünlük ve lüzûmundan fazla kanâ‘at mes’eleleri mevzû‘-u bahs oldu.

Kendisi bu meyânda bir iki hadis-i şerif söyledi ve “bunlardan peygamberin fakr ile iftihâr itdiği ânlâşılıyor ise de bu da yânlış tefsir idilmemelidir.” didi. Ve hadisdeki makâsıd-ı ‘ulviyeyi ânlâtdı: Bu hadisler, hicret-i seniyeyi müte‘âkib fermân buyurulmuşdu. Bir maksad ve bir gâye uğrunda, memleket ve din yolunda olân fakirlik elbette şâyân-ı iftihârdır.” Mazmûnunda bulunduklarını şerh itdi.

Ve’l-hâsıl Şeyhin her sözü derin bir ta‘akkul mahsûlü olduğu ânlâşılıyordu. O esnâda içtihâd mes’elesi ortaya âtıldı. Nâsıl ise muhâvere, lisân-ı Türkî ile edâ idilmeğe bâşlânmış idi. Şeyh, Türkçeyi pek a‘lâ konuşuyordu. Nusûs-ı şer‘iyeden zamâna göre hükümler çıkârmak lâzım geldiğini, bâb-ı içtihâdın seddinin âncak siyâseten yâpılmış olduğunu hâlbuki bunun da fikrince muzarratı bulunduğunu bir

müddet söyledikden sonra Şeyh ârtık coşmuş bir hâlde bulunuyordu. Biz ârtık suâller irâd idiyor ve bin müşkülâtla Şeyhin ‘akıde-i esâsiyesine muttali‘ olmak istiyorduk. İslâmiyetde salâh-ı hâl olmak içün bir intibaha ve ba‘zı çârelere lüzûm olduğundan dem urduk. O zamân Şeyh, mübâhasasına devâm ider gibi ârtık ‘akidesini âçıyordu.

Biz ânlıyorduk ki Şeyhin fikrince:

“İmân, ‘amel-i sâlihdir. Zirâ Kur’ân-ı Kerimde ekser surelerde (İnne’l-lezine âmenu ve ‘amilu’s-sâlihât) diye buyuruluyor. ‘Amel, sâlih ise fazilet insâniyedir. Fazilet-i insâniye, hayât-ı beşeriyenin izdiyâd-ı refâh ve sa‘âdetine masrûf olân ‘ameldir. İnsân, dünyâda hulûk olmâlı, **(sayfa 273)** beni nev‘ine yârdım itmeli, kimseye fenâlık itmemeli, herkesin iyiliğini istemeli. Bütün kütüb-i semâviyenin ruh-ı esâsiyesi budur. “Şeyhin fikrince” hâk olân budur, ‘amel-i sâlihdir. ‘Amel-i sâlihe inânmak, ‘amel-i sâlihi yapmak işte ruh-ı i‘tikâd bu olabilir. Binâen‘aleyh Hristiyân, İslâm, Musevî esâs i‘tibârıyla ve kitâblarının ruh-ı i‘tibariyle bu noktada toplânırlar. Beşeriyete hidmet iden, binlerce insânı ölümden kurtârân bir mikrob kâşifi meselâ Pâstör içün bütün cihân-ı İslâm kâfir dise de bu âdam cennete müstehâkdır. Ve hatta zamânını bir dâğın üzerinde iyilik itmeyerek geçiren bir ‘âbid, bir zâhidden fazla cennete müstehakdır. Hatta bu âdam bir ilaha mü‘tekıd olmâsa bile ya‘ni kendisinde zâhiri bir ‘akide-i diniye bulunmâsa bile sırf ‘amel-i sâlihinden dolâyı mutlakâ ve mutlakâ nâil-i mesûbât olur.”

Ve’l-hasıl Şeyhin fikrince: “İ‘tikâd ve imân Hakk’a olur. Hak ise ‘amel-i sâlihdir ve bu ‘amel ‘umûmî bir faziletdir ki felân veyâ filân insânlar ârasında münhasır ve mahdûd bir şey değildir.”

Bu netâyice vârıncaya kadar bir müddet müteferrik ba‘zı mesâil mevzu‘-ı bahs oldu. Ba‘zı felâsefenin ruhu maddeye mulâsık bir kuvvetden ‘ibâret olarak tânıdıklarına ve binâen‘aleyh mâddesiz kuvvet olamayacağına dâir olân fikirleri ortaya âtıldı. Bilâhare ruhun âhiretde musâb veyâ mu‘âteb olacağına dâir mevcûd nusûsun ‘akıl ve ‘ilim ile ne suretle te’lif idilebileceği soruldu.

Şeyh o zamân bütün kuvvetiyle felsefe-i İbn-i Rüşd’e sârıldı. Ruhun vücûd-ı ‘ayniyeti hakkındaki mütâla‘alarını tekrâr itdi. Ma‘mâfih ruh mes’elesinin pek muhtelifün-fîh olduğunu anlatırken zıyyık-ı makâm ve zamândan bahs idiyor ve fakat ruh-u insânînin musâb ve mu‘âteb olacağını bütün şiddetiyle anlatıyorken birâz sonra büsbütün değişiyordu.

---Fazilet muhtâc-ı cezâ mıdır ve nâsıl?

Suâline virdiği cevâb bütün mezhebinin hudûd-ı esâsiyesini gösteriyordu:

"Fazilet, 'amel-i sâlihdir. 'Amel-i sâlih bi-nefse bir iyilik bir güzellik bir cezâdır. 'Amel-i sâlih salâhı içün yapılır, cezâsı içün değil."

Ve'l-hasıl bütün 'amâl mes'elesini dünyevi bir suretde hall idiyordu. Anlâşılıyordu ki Şeyhin fikrince mütedeyyin olmak savm ve salât ile Allah'a i'tikâdım vârdır diyerek 'amel-i sâlihi terk itmekle olmâz. Her şeyden evvel 'amel-i sâlih lâzımdır. Din-i 'amel bi's-salâhdır. Bunun içün de mükâfât veyâ mücâzât olmâz. 'Amel-i sâlih yâpmâyânın en büyük cezâsı 'amelinin fenâlığıdır. Yâpânın ise 'amelinin iyiliğidir. Ve bu yoğsa iyilik, **(sayfa 274)** bir gâyedir. Ya'ni din, din içündir, din bir fâide içün değildir. Yâlnız dine temessük dünyevi bir râhat, bir istirâhat, bir fâide te'mîn ider. Bu dünyevi fâide uğrunda İslâmların ve bütün insâniyetin salâh ve i'tilâsı içün mâziden kâlmâ ne kadar 'akıl ile gayr-ı kâbil te'lif-i mü'tekidât ne kadar 'âdât ve te'âmülât vârsa hepsini yıkmak lâzımdır.

Meselâ fikrince insân peka'lâ şâbka giyebilir. Maksûd olân zarf değil mazrûfdur. Bâşımızda bulunân fes, Yunânîlerden kâlma bir şey değil mi? diyordu. Ve'l-hasıl mazrûfu bırâkarak zarf ile uğrâşmak devri ârtık geçmişdir. Yine fikrince şekl-i hâzırla tesettür mes'elesi de bir bid'atdır. Zirâ 'asr-ı risâletpenâhîde kâdınlar 'askeri kumândân bile oluyordu. Esâsân din, 'akla kârşı gelemez. Ma'kûl olmâyân bir şey derhâl âtılır. Fikrince 'akıl ile din ta'ârruz itdiğinde 'akıl tercih olunur.

İnsâniyetin tekâmülü içün âncak bir tarîk vârdır. O da 'ilmi ve 'aklı ta'kıb itmek. 'İlim ve 'akıl her ikisi 'amel-i sâlihde insâna rehber olur. Bu bir hakikatdir. Bu hakikate inânmak ve bu hakkı bilmek lâzımdır. Hakkı bilmek 'ilim ve 'aklı bilmekle tevêmdir.

Bu suretle Şeyhin 'akidesindeki ba'zı nikâta muttali' olmuşdık. Fakat Şeyhin bütün sâhe-i ruhiyesine henüz nüfûz idememişdik. Bunların da tahkikini bâşka bir ictimâ'a terk itmeğe muzdar kâldık.

Şeyhden âyrılırken bizi kapuya kadar teşyi' itdi. Ve bizden ruh mes'elesini sorâna;

---Mes'ele-i ruhu henüz hall itmedik bu, zamâna muhtâcdır. Diyor ve tekrâr görüşmeği imâ idiyordu.

(**2)-İkinci İctimâ‘:** Birinci ictimâ‘da Şeyh, esâs ‘akidesine ta‘lik iden bütün beyânâtını büyük bir i‘tidâl-i demle söylüyor ve ba‘zân sesinin âhenk-i hatibânesine kâpularak en müzlim levhaları büyük bir iktidâr-ı tasvir ve tasavvur ile tenvir ve ifâde idiyor ve ekseriyâ gülümsüyor ve şen görünüyordu.

Bu ikinci ictimâ‘ımızda dahi bizi ‘aynı şatâretle kabul itdi. Fakat evzâ‘ ve etvârında kendisini yorgun göstermek istiyordu. Dinliyorduk o ânlâtmağa bâşlıyordu:

“Bilseniz” didi “Dün gice hiç uyumâdım. Bende o kadar şiddetli bir sinir hâli vârdır ki. Bu hâl, seyâhetlerimden ‘avdetimden sonra fazlalaşdı. Evim Âmerikâ’dan, Avrupâ’dan getirilmiş güna gün ‘ilâclarla dolu. Hiçbirinin hayrını görmüyorum. Münebbihâtdan hiçbirini isti‘mâl itmediğim hâlde kâbil değil, bu sinir hâlinden kurtulâmıyorum” **(sayfa 275).**

Bu mukaddime yek lahzada bizi düşündürdi. Seksân yâşındaki Şeyhi fi’l-vâkı‘ üzmemek istiyorduk. Fakat kendisinin esâsât-ı mezhebiyesine muttali‘ olmak bâşka suretle kâbil olâmâyacakdı. Biz suâllerimize bâşlâdık. Her nâsılsa vücûdun inhilâli hakkında mâddiyunun fikrine nakl-i kelâm olunmuşdu. Kendisi haşrın ne suretle olâbileceğini ânlâtıyor ve bervech-i âtî mutâla‘âtda bulunuyordu:

“İnsânlar, ruh-u ma‘âc-cesed haşır olacaklardır. Mübâhasamızla ânlıyordum ki şübhe-i İbn-i Sinâ’ya temâs idiyoruz. İbn-i Sinâ mes’eleyi şu suretle düşündü. Her ne kadar cismin eczâsı dâğılıyorsa da bir de bir cüzi ferd-i esâsî vârdır ki o bütün cismin bir hülâsası olarak kâlır ve bir şeye intikâl itmez. İşte yevm-i ahiretde bu hülâsalar haşır ve neşir olur.”

Bu izâhât üzerine taksim ile tahlil ârasındaki farkları gösterdik ve inhilâl neticesinde vücûdun ‘anâsır-ı basiteye incirâr ideceği ve bunların da intikâl idebileceği hakkındaki ba‘zı garb müelliflerinin efkârını dermiyân itdik. O zamân Şeyh Efendi düşündü.

“Hayır” didi “Her şeyin hülâsası vârdır. Hatta kârbonun hülâsası meselâ bir dirhem kârbon (Okâliptüs)’ün hülâsası gine olduğu gibi.” Biz bu esâsât-ı ‘ilmiyeyi pâymâl iderek bu son dermiyân idilen bütün bu garib nazariyât-ı mâ ba‘de’t-tabi‘iye muvâcehesinde iltizâm-ı sükût iyledi. Fakat bir refikımiz dâyânâmadı. “Bu hülâsa insânın neresinde bulunur?” didi.

---Her tarafında…Cevâbını virince tekrâr sordu.

---Fakat bu ‘adâletsizlik olmâz mı? Eğer hülâsa cismin her tarafında mevcûd ise o cisim muhiti olduğu takdirde bütün aksâm-ı cismin bilâhare tahvile düçâr olarak kurtulması melhûz olduğu hâlde yâlnız hülâsayı düçâr-ı ‘ikâb itmek nasıl olur? Bu, ‘âdetâ bir şekâvet çetesinin yâlnız re’isini cezâya düçâr iderek diğer a‘zâyı sâlıvirmek gibi olmâz mı? Ve bu vârid-i hâtır olâmâz mı?.. Buna da Şeyh Efendi “kıyâs ma‘ül-fârk” didi,

Herhâlde iki cevâbı nâ-kâfî idi. Biz hakika-i hayretden kâlmışdık. Birinci ictimâ‘da kendisini mantıkî ve tekâmüllü olmak üzere takdim iden Şeyhde tenâkuzların ve hatta zulmetin bulunmasına kâîl olâmıyorduk. İçimizden ihtimâl ki Şeyh, fikrini sâklıyor didik. Tekrâr bir suâl irâd itdik. Bu hülâsa mâddî midir?

---Tamâmiyle.

---O hâlde bu mâddeyi haşr idecek onunla münâsebetde bulunacak ‘âmel de mâddî midir? **(sayfa 276).**

Bu suâlle “Hâyır, ne mâddedir ne de kuvvet. Mâddeden ve kuvvetden münezzeh olân Cenâb-ı Hak’dır.” didi ve bu suretle ‘ilâve itdi.

“Cenâb-ı Hak nasıl eczâ-yı cem‘ iderek bir küll insânı vücûda getiriyorsa o hülâsayı da yevm-i mi‘âdda mazhar-ı en‘âm veyâ düçâr-ı ‘azâb iyliyor.”

Bunun üzerine cevâbını kâfî bulduk. Bir müddet öteden beriden nübüvvetden tebliğ ve tebellüğ keyfiyeti gibi ba‘zı mesâilden bahs itdikden sonra mükellefiyetdeki kasriyyet ve mecbûriyet ile berâber mesûliyet mes’elesi âçıldı. Şeyh şu fikirde bulundu:

“Eğer teklifde mükellefin menfâ‘at-i mahzesi vârsa niçün bunu kabul itmesun ve bir yük tânısun mâdâm ki mükellef “kesr-i lâm ile” sırf mükellefin “feth-i lâm ile” menfa‘âti içün, onun iyiliği içün bunu emir itmişdir. Elbette bunda da ‘adâlet vârdır. Mükellefin menfâ‘ati din ile i‘tikâd ile kıyâmındadır. Dinini bilen fenâlık yâpmâz. Ve’l-hasıl din, insânları iyiliğe mûsil bir tarîkdir. Din ile sa‘âdet elde idilir.”

---Yâ ‘ilim ile?

---‘İlim ile mi? ‘İlim, milyonlarca insânları mahv ve harâbeye sürükleyen bombâlar, zırhlılar ve toplar yâpıyor. ‘İlmin yâlnız bâşına ‘azîm fenâlıkları da vârdır. ‘İlmi, din ile mezc itmek lâzımdır. Din, ‘ilmin noksânlarını örter. ‘İlmin fevâidi de

lâ-yenkerdir. Fakat din öyle bir şeydir ki ser-âpâ fâidedir. Hiç mahzûru yokdur. ‘İlmi, din ile ikmâl itmelidir. Yâzık değil mi bu kadar milyonlar gidiyor?

---Yâ her biri bir dine sârılarak giden milyonlar? Didik. O zamân Şeyh pür-heyecân âtıldı.

---Hâyır, hâyır didi. Bütün kütüb-i semâviye birdir. Bu diyânetlerde sa‘âdet-i beşeriyeyi te’mîn iden kısım i‘tikâdı tebdil itmez. Değişen, âncak ba‘zı mu‘âmelâta ‘âid olân kısımlardır. Bunlar da zamâna göre ta‘yin ider.

Şeyh burâda gâye-i hayâlini pek güzel anlâtmışdı. Birâz dinlendikden sonra tekrâr uykudan uyânır gibi cânlândı. Uzun sâçlarını pârmaklarıyla kârışdırdı: “Bunlar mesâil-i fer‘iye ve cüz’îyedir. Elvahitin vücûd ve sübûtu tasdik idilsin. Bunlar kendiliğinden hall olunur.” Didi. Bu sözleriyle dinin harita-i ruhiyesini çizmişdi. Ve doğrusu da bu değil miydi? Mâdâm ki din bir ‘akidedir. Bu ‘akideye teslim-i nefs itdikden sonra şübhesiz her şey hall olunur idi. Fi’l-hakika Şeyh bugün pek muhâfazakâr görünüyordu. Vakit de gecikmişdi. Bundan **(sayfa 277)** sonraki muhabbetlerimiz ba‘zı nikâta inhisâr itdi.

Evvelâ Şi‘iler ile Sünniler ârasındaki ihtilâf-ı dini, mevzû‘ oldu. Bunun ehemmiyetsiz olduğuna ve her iki fırka-i İslâmiyenin tevcidi lüzûmuna kâîl idi.

Dahâ sonra (Bâbîzm) hakkında doğrudan doğruya izâhât virdi:

“Tarîk-i Bâbîyye, Şirâzlı (‘Ali Muhammed) nâm-ı zât tarafından 1260 târihinde te’sis olunmuşdur. Bu zât, (Bâb Allah) rumuzunu tâşıyordu. Şeyh ‘Abbâs’ın pederi (Bahâ-i Allah) ile bu zât ârasında bir âşinâlık bile yokmuş. Yâlnız mu‘âsırı imiş. Hazreti Bâb, Sünnilerle Şi‘iler ârasındaki ihtilâfâtı kâldırmak istiyor. Ve bunu gâyet kolây buluyordu. İşte tarîkat-ı Bâbîyyenin gâyesi budur.”

Şeyh bundan sonra Nevyork, Vaşington’da ve Sânfrânsisko’daki muvaffakıyâtından ve orâdaki meslek-i sâliklerinden bahs itdi. Ve “Bunlar fil-vâkı‘ kilisâya gidiyor. Ve kâdınları da bâşı âçık dolâşıyorlar. Fakat bu, Bâbî olmalarına mâni‘ değildir.” Şeyhin sözlerinde pek çok tenâkuz vârdı. Ma‘mâfih Şeyh pek zeki idi. Sözünü icâb-ı hâle göre çeviriyor. Ve maksad-ı aslisini örtüyordu. Kendisinden âyrılırken diyorduk ki:

---Yâ bu Şeyh büyük bir dehâ veyâhud… Âlt tarafını bizde bir dürlü söyleyememişdik…

(3)-Üçüncü İctimâ‘: Bâbî Şeyhi ile iki günden beri ictimâ‘ idiyor ve onun ‘akide-i asliyesine ve esâsât-ı fikriyesine vâkı‘ olmak istiyorduk. Hâlbuki Şeyh, mütemâdî bir ısrâr-ı san‘atkârâne ile o kadar tebdil-i şahsiyetde mahâret gösteriyordu ki hüviyet-i diniyesini tesbit itmek bir dürlü kâbil olâmıyordu.

Âmerikâ gibi ba‘id ve münevver bir muhitde büyük bir kitle-i müridân bulân Şeyhin muvaffâkiyetdeki ‘avâmil, elbette husûsî bir mâhiyeti hâiz olâcakdı. Mâdâm ki Şeyhin dermiyân itdiği mutâla‘ât-ı ‘umûmiyye şimdiye kadar birçok selâhiyetdâr âğızlardan esâsân işidilmişdi. Binâen‘aleyh Şeyhin yüz binlere hatta rivâyetlere nazarân milyonlara bâliğ olân tarafdârânını birbirine bâğlâyân sevâik, mutlakâ kendisine söyletdirilmek lâzım geliyordu. Sırf bu maksadla hatta bir müddet dahâ Hayfâ’da ikâmet itmeğe rızâ göstermişdik.

Sâbahleyin bu yolda basit mutâla‘a iderken ‘Abbâs Efendinin bize i‘âde-i ziyârete geldiğini **(sayfa 278)** söyledikleri zamân cidden memnûn olmuşduk. Zirâ ba‘zı nikât-ı mübhimeyi tenvir itmek ümidi yeniden tâzelenmişdi.

Derhâl kendisini kabul itdik. Bir müddet ihtiyârlığından ve hâlsizliğinden bir mu‘tâd bahs itdikden sonra biz bilâ-tevkıf fakat pek yumuşâk bir şive ile didik ki:

---Sizin Âmerikâ’da mürüdânınız olması bi-şübhe sihr-i ‘ilmiyenize delâlet ider. Fakat bu sihri, bu efsûn-ı râbıtayı lâyıkıyla ihâta idemediğimiz içün pek muzdarib oluyoruz. O zamân Şeyh bir müddet gülümsedi. Ve mes’ele pek basitdir didi. Semâvî dinlerde mevcûd nikât-ı asliye birbirinin ‘aynıdır. Binâen‘aleyh zâhirî ihtilâfâta âldânmayarak ve onları ber-taraf iderek bütün ‘akâid-i asliyeyi takrib itmek pek kolâydır. Diyânet-i Muhammediye Hazreti ‘İsâ’ya ve Musâ’ya ve kitâblarına imân ider. Hristiyânlık da Museviliği kâbul ider. Binâen‘aleyh bütün enbiyâ-yı mürselinin esâsâtının bir olduğunu göstermek suretiyle dünyânın üç büyük fırkasını yâkınlâşdırmak kâlıyor. Burâda bi-şübhe kuvve-i iknâ‘iyeden istifâde idilir. Şeyh bu sözleri söyledikden sonra bir Musevî müessese-i diniyesinde virdiği bir konferânsdan bahs itdi. Hitâbesinde diyordu ki:

“Museviler Hazreti ‘İsâ’yı düşmân tânıyorlar. Hâlbuki Musevilik binlerce sene zarfında pek mahdud bir dâire dâhilinde inkişâf itmişdir. Böyle olduğu hâlde ‘İseviyet, Museviliği bütün kâînâta bildirdi. Bu bir düşmân işi olâbilir mi? Diyânet-i Muhammediye de kezâ. Binâen‘aleyh bütün bu diyânetler mensûbîninin kendi

mukteda-bihlerini tânımalarını ve âralarındaki münâfesâtı tayy itmelerini tavsiye itmelidir.”

Şeyhin fikri pek vâzih idi. Evvelâ bunlar Cenâb-ı Hakk’a inânıyorlardı. Rusûle inânmak kâlıyor. Bu da hâsıl olduktan sonra bütün ihtilâfât ber-taraf olacak ve umûr-ı cüz’îyede de ittifâk husûle gelecekdi.

Bundan sonra kelâm nübûvvete intikâl itdi. Şeyh Efendi diyordu ki:

“Peygamberlikde iki şey vârdır. Biri istifâza-i feyz diğeri ise ifâza-i feyzdir. İstifâza, melâike vâsıtasıyla ve vahiy suretiyle olur. İfâza-i feyz ise hayâtlarında devâm ider. Peygamberin vefâtından sonra istifâza-i feyz husûsu devâm ider ve Ulyâ-yı Allah’da tecellî ider.

Ârtık suâl zamânı hulûl itmişdi. (Hazreti Bâb)’ın rız‘atını derhâl sormuş idik.

“Evet” didi. “Hazreti Bâb, Ulyâ-yı Allah’dandır. Bâb-ı Allah, Hakk’a ma‘rûz bir âyînedir ki feyzullahı orâda zuhûr-ı yafta olur. Ma‘mâfih Ulyâ-ı Allah’dan istifâza, vahiy tarîkiyle değil ilhâm suretiyle olur. İlhâm ise ba‘zân sâdrât-ı hayriye-i kalbiye ve ba‘zân vesâvis suretinde **(sayfa 279)** olâbilir. Binâen‘aleyh Ulyâ-ı Allah’da hatâ mutasavverdir. Ma‘mâfih Hazreti Bâb’ın şahsı güzide bir şahsiyetdir. ‘Âdetâ bir cevher-i latifdir. Onun mazhariyetine irtikâ her vücûda müyesser olâmâz. Hazretin vefâtından sonra istifâza-i feyz Şeyhin bâbâsına intikâl itmiş imiş.

---Size de intikâl itdi mi? didik.

“Hayır” cevâbını virdi. Ve “Yemin ile te’mîn idiyorum ki ben doğru söylüyorum, bende öyle bir saffet yokdur.”

Şeyh bi-şübhe tevâzu‘ gösteriyordu. Zirâ müridânının önünde pek nâçiz bir vaz‘iyet âldığını re’yel-‘ayn görüyorduk. Şeyh bizden âyrılırken “Bir insân, Hakk’a ve resûle inândıkdan sonra ferâizini yâpmâsa da olur. O zamân basit bir maksûrdan ‘ibâret kâlır. (İn Allah gafûru’r-rahim) âyet-i kerimesi muktezâ-yı münifince karîn-i safah olur. Âh o kelimeyi söyleseler” diyordu.

Ve’l-hasıl bu günki ictimâ‘ında fedâkârâne idâre-i kelâm idiyor ve geniş bir nâsıye-i ictimâ‘iye olduğunu gösteriyordu.

Şeyhden âyrıldıkdan sonra birbirimize bâkdık. Ve nihâyet hepimiz bir âğızdan “pek zeki bir ârtist değil mi?” diyebilmişdik.

16-HAYFÂ'DAN 'AKKÂ'YA

Hayfâ'da bir haftadan beri ikâmet itdiğimiz hâlde cüz'î derecede sıkılmâmışdık. Zirâ Hayfâ'nın her tarafı büyük bir dikkat ve ihtimâm ile okunacak bir sahife-i bedi'iyeye benziyordu. Ma'mâfih burâda Kermel'in tarâvetdâr etekleri, sâhilin beyâz dâlgaları ve temiz kumları, Kermel Otelinin medenî havâsı i'tirâf iderim ki bütün zihnî yorgunluklarımızı gideriyordu. Zirâ bunlar da olmâsaydı dokuz, on gün devâm iden hakiki bir devre-i metâ'ibe ve fikrî bir humûle-i tetebbu'a herhâlde tahammül idemeyecekdik. Bâ-husûs üç gün devâm iden 'iyd-i fatrın Hayfâ muhitine âz çok bahş itdiği sükûn ve sâdegî bir zevk-i huzur viriyordu. Ve biz sessiz işimize devâm idiyorduk. Muhitde de korkulacak bir hastalık yokdu. Havâ, deniz, cebel her şey güzeldi. Burâda dahâ uzun müddet kâlınâbilirdi. İ'tirâf itmeliyiz ki sabahleyin irkenden bizi 'Akkâ'ya götürmek üzere yol ârâbasının otelin kapusu önünde beyâz sadeflere gömüldüğünü gördüğümüz zamân **(sayfa 280)** içimizde derin bir sızı hiss itmişdik. Şimdiye kadar hiçbir kasaba bizde böyle hayırkâr bir iz bırâkmâmışdı. İstemeyerek ârâbanın civârına koşduğumuz zamân yâlın âyâk kumlar üzerinde koşuşân Âlmân kızları bize gülümsüyor, âğâçlar gülümsüyor müsta'merenin bir kuyumcunun elinden çıkân ve bir altun ziynet pârçasına benzeyen evleri gülümsüyor hatta âyâklarımızın âltında ma'denî bir sesle terennüm iden beyâz, şâkrâk sadefler de gülümsüyordu. Birâz zamân zarfında Hayfâ'da ne kadar insânlar tânımışdık. Burâdaki insânlar 'umûmiyyetle ne kadar sokulgân ve ne kadar insânî idi. Hayfâ'nın geniş yolundan çıngırâklarıyla, gürültüsüyle geçen ârâba etrâfında âşinâ simâlar gülümsüyor ve bizi nazarlarıyla elleriyle teşyi' idiyorlardı. Nihâyet Hayfâ'nın kısm-ı şarkısine gelmişdik. Evvelâ istâsyonu dahâ sonra gümrüğü geçdikden sonra melûl ve mütevekkil durân hurmâ âğâçlarının ârasında bir müddet kâldık. Dahâ sonra kumlu, temiz bir sâhilin kenârına yâklâşdık. Şimdi bütün nazarlarımızın muvâcehesinde sâğımızda vâsi' ve esmer bir kumluk, solumuzda 'aynı vüs'atde mâvi bir deniz… Denizin müstevî kumlar üzerinde dâğılân beyâz dâlgâları, sâbahın beyâz ziyâları ârasında yâsemen kümelerinden gümüş kümelerinden dahâ zarif görünüyor. Dâlgâlar kumlar üzerinde mütemâdiyen koşuyor sonra bitâb eriyor ve çekiliyor. O zamân nâ-mahdud siyâh yengeçlerin uzun bâcâklarıyla denizin ıslâk bırâkdığı kumlar üzerinde koşuşduğu ve sonra denizin sinesine gömüldüğü görülüyordu. Bütün bu gümüş dâlgâlar bütün bu hâşârı yengeçler ve bu ıslâk kum üzerinde ârâbamız bir sâ'ati mütecâviz bir mesâfe kat'

itmişdi. Mâvi semâ ve mâvi deniz ve o esmer kum. Her zamân bu manzara vârdı. Yâlnız yol üzerinde pırıl pırıl pârlâyân ba‘zı derelerin munsabbları âra sıra geçiyor. Ve nihâyet yine o nâ-mahdud kum devâm idiyordu. Biz mütemâdiyen sâhili ta‘kib idiyorduk. Bir def‘a ârkamıza bâkdık. Hayfâ bütün renkleriyle esmerleşiyor, eriyor ve ârkasındaki Kermel Dâğı ise yeşilliğini gâib iderek bir dumâna dahâ ziyâde benziyordu. Fakat o zamân kârşı tarafda deniz üzerinde minâreleriyle ve bütün yüksekliğiyle hâkim gibi durân bir kasaba gitdikçe tavazzuh idiyordu. Bu ‘Akkâ idi.

Dahâ ziyâde yakınlâşdığımız zamân hepimiz hayret içinde kâlmışdık. Zirâ muhayyilemiz bundan çok düşük bir ‘Akkâ simâsı tâşıyordu. Kasabaya yâkınlâşırken yine bir suyun munsabbından geçdik. Birkâç hurmâ âğacı burâda da göründü. Hudûd-ı hadidiyesi sökülmüş bir istâsyondan geçdikden sonra deniz kenârında birkâç bâlıkçı kahvesini de terk itdik. Orâlarda yeni tarzda inşâ olunmuş epeyce evler de vârdı. Birimiz bu evlere bâkarak bilâ-ihtiyâr: **(sayfa 281).**

---‘Akkâ’ya haksız yere çirkin dimişler, hiç de çirkin değil. Didi

Fakat refikîmiz henüz sözüni bitirmâmişdi ki önümüze yüksek ve büyük, geniş tâşlarıyla sâldide siyâh bir divâr çıkdı. Beri tarafda müzlim ve esrârengiz bir kâpu göründü. Ârâbamız bu kapudan girdi. Şimdi müte‘affin ve esrâr-alûd ve karânlık tünellerden bir müddet geçdik. Biz istifhâmkârâne birbirimize bâkıyorduk. Ârâba bizi nerelere götürüyordu. Burâda otel vâr mı dimeğe kâlmâmışdı. Ârâbacı kâlın sesiyle:

---Burâda ineceksiniz yol bitdi. Didi. Ârâbadan indik. Şimdi yine kârâltılı, dâr ve râtıb oyuklardan yâhud tünellerden geçiyorduk. Güzergâhımız o kadar dâr ve gayr-ı muntazam idi ki hiç yola benzemiyordu. Burâsı bir izbe medhalini dahâ fazla ândırıyordu. Bu sefer refikimiz kendi kendine:

---Ne diseler hakları vâr. Diye söyleniyordu. Nihâyet ince ve dik bir merdiven yânına geldik. İşte otel didiler. Biz hakikaten burâda imrâr ideceğimiz zamânın ne mâtem-âlud olâcağını şimdiden düşünüyor ve muzdarib oluyorduk.

17-‘AKKÂ

1-‘Akkâ’nın Vaz‘iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi: Hayfâ’dan bâşlâyarak şimâle doğru bir işâret-i istifhâm hâlinde kıvrılân koyun en üst bir noktasında ‘Akkâ kasabası bulunuyor ki âz çok bir buruna veyâhud küçücük bir şibh-

i cezireye müşâbih sâhil üzerinde uzâkdan fark olunabiliyor. Bu ufâk şibh-i cezirenin denize mevâzî olmak üzere etrâfı muhkemce ve ihtiyâr bir sur ile ihâta idilmiş ve kâra ciheti dahi şarkdan bâşlâyarak şimâle ve orâdan garba kıvrılarak yine denize kadar bir zâviye-i kâime hâlinde, kâlân aksâmı da ‘aynı suretlerle surun yüksek divârlarıyla çevrilmişdir. Bu i‘tibârla ‘Akkâ kasabasının hey’et-i mecmû‘ası şark-ı cenûbu, köşesi dâhile doğru oyulmuş müstatilü’ş-şekil bir sâha-i mesâkînden ‘ibâret kâlır. Bu sâha dâhilinde her şey birbirine o kadar sıkışmışdır ki uzâkdan görünen câmi‘in minâreleri, evlerin dâmları, kilisâların kubbeleri, kal‘a-i kadîm bütün evler birbiri üzerine yığılmış görünür. Bu sur dâhilindeki kısımdan **(sayfa 282)** mâ‘adâ şark tarafında bâğçeli ve müteferrik otuz kırk kadar hâne vârdır ki bunları da zikr idecek olursak ‘Akkâ kasabasının bütün müştemilâtıyla vaz‘iyet-i ‘umûmiyyesi ânlâşılmış olur. Kasabayı sıkı sıkıya sârân sur divârlarının pek ‘asr-ı dide oldukları yıkılân aksâmından pek çâbuk sezilir. Şimdi gerek garbında gerek cenûbundaki kısım tamâmiyle harâb bir hâldedir. ‘Akkâ’ya girenler içün öteden beri şark tarafındaki büyük demir kâpudan mâ‘adâ bir medhal yok iken üç dört sene evvel cihet-i şimâliyesinde de iki menfez âçılmışdır. ‘Akkâ’nın bütün evleri bu mahdud dâire içinde kâlmışdır. Hürriyetin i‘lânından mukaddem ‘Akkâ kasabası kal‘asıyla mücrimîn içün bir mekân-ı teb‘id ve iclâ bulunduğu içün burâsının böyle sıkı sıkı kâpânması dahâ ziyâde muvâffak görülüyordu. Bâ-husûs cüz’î derecede bir ehemmiyet-i harbiyeye mâlik olmâyân kal‘anın hâtrı içün, sur dâhilinde kırk metro ihâtasında bulunân sâhada evlerin inşâsına müsâ‘ade idilmiyor ve sur dâhilinde top âltı i‘tibâr idilen ‘azîm bir sâhada dahi binâlar yâbdırılmıyordu. Diğer tarafdan sur dâhilindeki kısmın sülüsü ba‘zı mebânî-i ‘askeriye ve sülüs-i diğeri ise evkâfa mahsûs ve münhasır olduğu içün dokuz on bin nüfûsa mâlik olân ‘Akkâ’nın, terakkî ve inkişâfı gâyet dâr bir sâha dâhilinde kâlmış idi. Bundan dolâyıdır ki evler birbiri yânına o kadar sıkışmış o kadar bitişmişdir ki memleket dâhilinde bir kârışlık boş bir yer kâlmâmışdı. Evler üç dört kât olmak üzere inşâ idiliyor. Ve sokâklar dâr, âçık birer izbe medhaline veyâhud birer tünele benzeyecek bir hâle geliyordu. Sokâklar dört köşeli ve kâlın büyük tâşlarla döşenmiş olduğu hâlde güneş görmesi kâbil olmâdığı içün divârlarından ve her tarafından müte‘affin bir râyiha sızıyor. Burânın evleri içinde yâşâyub da her dürlü ‘ilel ve eskâma düçâr olmâmak kâbil olâmâz. Fi’l-vâkı‘ en üst kâtların denize nâzır olduğu ve manzaralarının da pek latif olduğu unutulmâmalıdır. Âncak diğer kısımların içinde bir müddet oturub da havâsızlıkdan, rutubetden ve her nev‘i kokulardan boğulmâmak kimseye nasib olmâz.

Kasabanın dâr ve birçok köylerin dükkânlarına rahmet okudân bir çârşısı ile yine girift ve müzlim yollardan birine düşmüş eski bir hükümet konâğı binâsı ve sonra Cezzâr Ahmed Pâşâ Câmi‘i mevcûddur. Bu câmi‘in tâşları ***(Cesaré)***’den ya‘ni Kaysâriyye’den getirilerek inşâ idilmiş idi. Ve’l-hâsıl bütün ‘Akkâ kasabası, insânın bâşına düşecek gibi kesif bir haceriyet-i ‘umûmiyyesiyle dâhilân sıkıntılı ve âğır bir manzaraya mâlikdir. Bu esrârengiz ve sâldide belde bütün vaz‘iyetiyle tâm bir müstehâse-i târihiyedir. ‘Akkâ’dan dahâ ziyâde zengin bir mecrâya mâlik hiçbir kasabaya tesadüf olunâmâz. Fenikelillerin bu **(sayfa 283)** ihtiyâr ***(Acco)*** kasabasının bâşından neler geçmişdi. ***(Pitolémé d’egypte)***’den kinâye olmak üzere Yunânîler bilâhare burâya ***(Ptolemais)*** dimişlerdi. İmparâtor Klod’un bu müsta‘mere-i bahriyesi zamân geçdikçe mâlikler değiştiriyordu. ‘Arablar burâsını zabt itdikleri zamân burâya ‘Akkâ didiler. Salibun, Selâhaddin Eyyubî burâlarda harbler yâpdı. Ârslân yürekli Rişârd da burâya girdi. Bu târihden sonra ‘Akkâ’yı Hristiyânlığın Filistin’deki medhali suretinde görüyoruz. Hatta Sen Jân burâya ***(Saint- Jean d’Acre)*** nâmını virmişdi. Bilâhare yine İslâmların eline geçdi. Melikü’l-Şark, Şeyh Zâhir el-‘Ömer burâya temellük itdi. Dahâ sonra Cezzâr Ahmed Pâşânın eline geçdi. ‘Akkâ’yı Nâpolyon da muhâsara itdi. Sonra İbrâhim Pâşâ geldi, tahrib itdi. İngiltere ve Nemse müşterek filosu da bombârda itdi. Bütün bu keşmekeş târihi bi’l-‘umûm âsâr-ı ‘atikasını gâib itdirdi.

Bu suretle ‘Akkâ, Fenikeliler, Beni İsrâil, Yunânîler, ‘Arablar, Türkler, Frânsızlar, İngilizler, Mısırlılar vesâire içün ma‘rûf bir belde oluyor. Ve işte ‘Akkâ’nın bütün meziyeti bundan ‘ibâretdir. Binâen‘aleyh ‘Akkâ’da fikrimce ne vaz‘iyet ve ne manzara ne intizâm hiçbir şey ârâmâmalıdır. Hatta birâz hissiyâtıma ma‘lub olarak diyebilirim ki kasabanın büyücek demir kâpularını kâpâyub burâsını ‘ali-hâle öylece boş ve kimsesiz bırâkmâlıdır. ‘Akkâ, daimâ ihtiyâr ve esrârengiz kâlmâlıdır.

2-‘Akkâ’nın Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi

(1)-‘Akkâ Kazâsı: ‘Akkâ merkez kazâsı ismiyle müsmî livânın şimâl-i garbisinde vâkı‘ olub şimâlen Sur, garben Safed ve Nâsra ve cenûbân Hayfâ kazâlarıyla muhâtdır. Cihet-i garbiyesinde Bahr-ı Sefid vârdır.

İklim - ‘Akkâ ve Hayfâ’nın iklimi mu‘tedile-i hârreden ma‘dûd olub mevsim-i şitâda ender bir suretde kâr yâğâr. Bunâ mukâbil Teşrin-i sânî ve Kânûn-i

sânî ve şubât âylarında mebzûl yâğmurlar yâğâr. (1331) senesi zarfında 941 milimetre irtifâ‘ından yâğmur suyu nüzûl itmişdir. Kışın derece-i harâretin tahte’s-sıfıra tenzil itdiği hiç vâkı‘ olmâmışdır. Nihâyet fevke’s-sıfır (3-5) dereceleri ârsında raks ider. (1331) senesinde ‘azamı derece-i harâret (43’e bâliğ olduğu gibi asgarisi dahi (3-5)’e tenzil itmiş idi. Yâzın harâret-i vasatiye (5-10)’dir.

(2)-Teşkilât-ı Arzıye: ‘Akkâ kazâsı bütün livâda olduğu gibi teşkilât-ı topoğrâfyâsı i‘tibârıyla ‘umûmiyyet üzere volkânik arâziden müteşekkil tepe ve bâyırlarla muhâtdır **(sayfa 284).** Ekseriyetle meşhûd olân ehcâr, kum ve kireç tâşlarıdır. Derûnlarında kesirü’l-mikdâr hamızât-ı hadidiye bulunmakdadır. Sâhile karib olân tabakât-ı ‘amika-ı turâbiyenin terkibinde kils mevcûd olub kuvve-i inbâtiye pek ziyâdedir. Ba‘zı kumsâl arâzide âcı bakla zer‘ itmek ‘âdeti cârîdir. Kumlu olân yerlerin tabakât-ı fevkâniyesinde pek âz mevâd-ı asliye mevcûd olub burâlarda hâmız fosforundan eser görülmez. Bu toprâklardaki potâs mikdârı 0,065 ve âzot mikdârı 0,03 ve kârbonit 0,36-0,56 nisbetindedir. Terkibçe pek za‘if ‘ad olunân bu nev‘ toprâklarda iklimin müsâ‘adesiyle pek nefîs üzüm ve bâdem yetişmekde, buğdây zirâ‘atine elverişli olmâyân bu arâzide kâvun, kârpuz ve pâtates ekilmekdedir. Dâğ cihetlerine takrib idildikçe toprâk dahâ tâşlı ve kireçli olmağa bâşlâr ve bâ‘zı yerlerde arz, yuvârlâk bâzâlt tâşlârıyla mestûr bulunur. Dâğlık arâzideki toprâklar kırmızı beyâz ve siyâh dahi olur. ‘Arabların (Ardü’l-Hamrâ) tesmiye itdikleri kırmızı toprâkların terkibinde külliyetli mikdârda hamız-ı hadidi bulunur.

Beyâz toprâkların kül veyâ kurşûnî bir renge mâlik olânı pek ziyâde münbit olur. Çünkü bu misüllü arâzi eskiden beru birçok mevâd-ı ‘uzviye ile kârışarak potâsı ve hâmız fosforu mebzûl bir hâlde bulunmakdadır. ‘Umûmiyyet i‘tibârıyla sevâhil kısmı kireçli ve ova cihetleri ise killi, kumlu ve ekseriyâ tebâşirîdir.

Sâhildeki kumluk arâzide 20-60 ve ba‘zân 10-20 metro ‘umkunda tâtlı sulara tesâdüf olunur. Dâğlık arâzide su tabakası âncak 100 metro ‘umkunda bâşlâr.

(3)-‘Akkâ’nın Nüfûsu: ‘Akkâ kazâsının nüfûs istâstiki bervech-i âtîdir:

Mikdâr-ı nüfûs	Esâmi-i tavâif	Sene	Mikdâr-ı nüfûs	Esâmi-i tavâif	Sene
28256	İslâm	1325	32241	İslâm	1331
03648	Rum	“	04000	Rum	“

04097	Katolik	“	04367	Katolik	“
00373	Protestân	“	00334	Protestân	“
00212	Lâtin	“	00271	Lâtin	“
00130	Yahudi	“	00105	Yahudi	“
00004	Ermeni	“	00004	Ermeni	“
---			---		
36720	**Yekûn**		41322	**Yekûn (sayfa 285).**	

Bâlâdaki cedvelden müstebân olduğu üzere ‘Akkâ kazâsı âltı sene zarfında kuyûd-ı resmiyeye nazarân (4602) nüfûs iktisâb itmiş dimekdir. ‘Akkâ kazâsının kuyûd-ı resmîyedeki vefiyât ve tevlidât mikdârları bervech-i zîrdir:

Tevlidât	Vefiyât	Sene	Tevlidât	Vefiyât	Sene
451	457	1325	622	217	1331

İşbu cedvele bâkarak ahvâl-ı sıhhiye ve velâdiyede bir tahsin aramağa kâlkışân bir merâklıyı teyakkuza da‘vet itmelidir. Nüfûs kuyûdâtına i‘timâd itmek tevlidât ve vefiyât-ı hakikiyenin mi‘rat-ı hakikiyeleri olamadığına mebnî hiçbir vechle tecviz idilemez.

‘Akkâ kazâsında (60) köy mevcûd olub bunlardan *Bass*a (1720) ve Mecdü’l-Kerûm (1044) ve Magâr (1516) ve *Senhatin* (1582) ve Tamra (1100) ve Ṣa‘b (1240) köylerinin nüfûsları binden yukârıdır. Merkeze merbût Şefâ ‘Ömer ve nâhiyenin merkezinde 2724 nüfûs mevcûd olub kısm-ı külliyesi Dürzî’dir.

(4)-‘Akkâ’nın Târihçesi: Livâ merkezi ‘Akkâ kasabasıdır. Hayfâ’dan ‘Akkâ’ya kadar ârâba ile bir buçuk sâ‘at mesâfe olub yirmi dakikada 30 metro ‘arzındaki Nehr-i Makta‘ üstünden geçiliyor. Deniz kıyılarında vaktiyle Fenikelilerin erguvân boyâsını istihrâc içün sayd itdikleri sadefler mebzûldür. Bu sadeflerden bâ-husûs Na‘min Nehrinde kesretle bulunur. İşbu nehir geçildikden sonra vaktiyle Nâpolyon’un karârgâh ittihâz itdiği Tel el-Fahhâr, sâğ cihetinde bırâkılarak beş dakika sonra kapûsundan içerûye girilur. ‘Akkâ’nın kadîmî ‘Akü veyâ ‘Aku olub Fenikeliler zamânında büyük ve ticâretgâh bir şehir idi. Surun hâricinde meşhûd olân

bir tâkım ebniye-i ‘atika âsârına nazarân Fenikeliler zamânında şehrin kısm-ı a‘zamı o cihetde olduğu anlâşılmakdadır.

İskender-i Kebir’in vefâtından sonra Mısır’ı idâreye koyulân Batâlse zamânında bunlardan birinin ismine nisbetle (Batolmâis) tesmiye olunmuşdu. Româ müverrihlerinin yâzıları ve sikkeleri vaktiyle İmparâtor (Klod) tarafından idâre idildiğine birer delildir. Şâm fütûhâtı esnâsında Mu‘âviye bin ebu Süfyân’ın yeddiyle feth olunarak memâlik-i İslâmiyeye zamm ve idhâl olunmuş ve Hişâm bin ‘Abdülmâlik tarafından ta‘mir idilmişdi.

‘Akkâ, Beyrut’un takribân 180 kilo metro cenûbunda vâkı‘ ve Kermel burûni ile kâpânân ve 12 kilometro vüs‘atında olân ‘Akkâ koyunun müntehâ-yı şimâlisinde denizin içine girmiş müsellesü’ş-şekil bir burûn üzerindedir. Dâiren-mâdâr kadîm ve cihât-ı sâhiliyesi kısmen harâb ve aksâm-ı beriyesi müstahkem ve metin iç içe üç sur ile muhâtdır **(sayfa 286).**

Birinci Bodvin, Cenova donanmâsının mu‘âvenetiyle 1104 sene-i milâdiyesinde şehri zabt iderek ehl-i salib tarafından harbî ve ticârî bir iskele hâline geçirdi. Hıttin gâlibiyet-i meşhûresinden sonra Selâhaddin Eyyubî bu şehri dahi zabt itmiş idi. Dört sene sonra İngiltere Krâlı Arslân Yürekli Rişâr tarafından tekrâr istirdâd olunarak bu ândan i‘tibârân Hristiyânlığın Filistin’de intişârının bulvârı kesildi. Dini şovâlyeler karârgâh-ı ‘umûmîlerini Hayfâ’ya nakil itdiler. Sen Jân Şovâlyeleri isimlerini şehre bile virdiler. Hristiyânların bu son muzafferiyetleri münâsebetiyle ahâl-i İslâmiye hakkında katl-i‘âm icrâ idilmiş ve nihâyet ‘aynı senede (1191 M.) ya‘ni 690 sene-i hicriyesinde Mısır mülükünden el-Mâlik el-Eşref (Selâhaddin Celil bin Kalâvûn) tarafından kat‘iyân feth olunarak ehl-i salib hükümetine nihâyet virilmişdi.

Yavuz Sultân Selim hazretleri cânibinden sâir bilâd-ı Şâm’la berâber ‘Akkâ dahi memâlik-i ‘Osmâniye’ye ilhâk olunarak Saydâ eyâletine rabt idilmişdir.

18 inci ‘asr-ı milâdi evâsıtında meşhûr Zâhir el-‘Ömeru Hükümet-i ‘Osmâniye’ye kârşu ‘isyân iderek bütün Gâlile ve ‘Akkâ’da istiklâl peydâ itmişdi. O zamânki Beyrut mutasarrıfı ve ‘urbânla olân muhârabâtında sefk-i dimâ itdiğinden dolâyı Cezzârla telkıb olunân Ahmed Pâşâ bunun üzerine yürüyerek ma‘lûb itmekle ‘Akkâ Muhâfızlığına kendisi nasb olundu. 1799 senesinde ‘Akkâ’yı, Frânsız Cenerâli Nâpolyon Bonâpârt muhâsara itmiş ise de muhâfız Cezzâr Ahmed Pâşâ’nın

müdâfa‘a-i delirânesine o zamânki müttefikimiz İngiltere donanmasının deniz cihetinden muhâcemâtına tâbâver mukâvemet olamayarak hâîben ‘avdete mecbur olmuş idi. İddi‘â itdiklerine göre Nâpolyon’un zorlâyub da fethine muvaffak olamadığı yegâne kal‘a ‘Akkâ’dır. İşbu pârlâk muzafferiyet üzerine Cezzâr Ahmed Pâşâ, Şâm vâlisi dahi nasb olundu. 1832 senesinde muhâcim bulunân İbrâhim Pâşâ, ‘Akkâ’nın bir kısm-ı mühimini tahrib itmiş ve sekiz sene sonra şehir, İngiltere ve Nemse donanmâları tarafından bombârda idilmiş idi. Bütün bu vukû‘ât-ı târihiye ‘Akkâ şehrinin mühim âsâr-ı ‘atikasını, ebniye-i kadîmesini tahrib itmiş idi. Şehirde Cezzâr Ahmed Pâşâ merhûmun cesim ve musanni‘ câmi‘-i şerifi ve medresesi (tâşları Kaysâriyye’den getirtmişdi) ve hamâmı ile gâyet cesim bir kışla dahi mevcûd olub bunların sanâyi‘-i mi‘mâriyesi ve husûsân çinî tezyinâtı güzeldir. Şimdiki ‘askeri hastahânesinde vaktiyle Sen Jân Şovâlyelerinin ikâmet itdikleri mervîdir.

Câmi‘-i şerif içinde bir de Ahmediye Kütübhânesi mevcûd olub 1196 târih-i hicrisinde câmi‘-i şerif ile berâber Cezzâr Ahmed Pâşâ tarafından binâ idilmiş 1323 senesinde tekrâr tecdid **(sayfa 287)** idilerek kitâblar tasnif ve teclid olunmuşdu. Kitâbların ‘adedi (1199) olub bunun (488)’i tefsir, kıssa ve hadisden (466)’sı lügât, tasavvuf ve edebiyâtdan mütebâkisi târih, coğrâfyâ vesâir ‘ulûm ve fünûndan bahseder.

(5)-Vaz‘iyet-i ‘Umûmiyye: Kasabanın nüfûsu (9471) olub bunun 7121’i İslâm, 1418’i Rum, 595’i Katolik, 133’ü Lâtin, 68’i Mârûni ve 105’i Yahudi’dir. Şehir, mûhkem bir sur ile muhât olub vaktiyle surun hâricinde hâne inşâsı memnû‘ olduğundan hâneler gâyet sık diğer diğerine mülâsık ve sokâklar ‘âdetâ mütemâdî ve dâr bir tünelden ‘ibâret olub şimdiki hâlde ıslâhı pek ziyâde masraflıdır. İ‘lân-ı meşrûtiyetden sonra tahsin idilen müsâ‘ade üzerine surun hâricinde hâne inşâsına bâşlânmış olub ba‘de’l-harb yeni tarzda güzel bir mahalle vücûda getirileceği pek me’mûldur.

‘Akkâ, yakın zamâna kadar bütün Havrân ve onâ mücâvir bilâd-ı dâhiliyenin muhreci olmak hasebiyle mühim bir merkez-i ticâret olub büyük yelken gemilerinin duhûlüne son derece müsâ‘id limânı mu‘âmelât-ı ticâriyesini teshil itmekde idi.

İddi‘â itdiklerine göre (hâl-i harb dolâyısıyla) evrâk-ı resmiye, dâhile sevk idilmiş olduğundan sarîh rakamlar elde idilemedi. O vakitlerde ‘Akkâ limânından senevî 2,5 milyon kile zahire sevk olunurdu. Fakat Hayfâ şehri Şâm ve Cenin

cihetlerine şimendüferle rabt idildiği ândan i‘tibârân ‘Akkâ ticâretine yavâş yavâş sekte-i ‘âraz olmağa ve seneden seneye gümrük vâridâtı tenâkus itmeğe bâşlâdı:

Guruş

447000 1323 senesinde

583000 1324 “

450000 1325 “

Yevmiyeleri âltı ve hatta yedi mecidiyeye kadar çıkân hammâllar birer birer Hayfâ yolunu tutmağa mecbur kâldılar. Yüz binlerce deve, ester vesâir hayvânât-ı nakliye ivâ iden cesim hâneler birbirini müte‘âkib kapularını kapâmağa ve ta‘til-i işgâl itmeğe muztar kâlmışdı. Tâ kurun-i kadîmeden ticâret-i bahriyede emekdâr olân ‘Akkâ limânının ahâlisiyle berâber şu ‘atâlet-i ticâriyesini görüb de müteessir olmâmak kâbil değildir. Harb-ı hâzırdan birâz evvel bütün ‘Akkâlıların dört gözle bekledikleri şimendüfer nihâyet târihi şehirlerine muvâsalat itmiş birkâç seneden berû uyuklâyub kâlmış olân fa‘âliyet-i ticâriye birâz uyânır gibi bir hâlde iken harb-ı ‘umûmî **(sayfa 288)** i‘lân ve şimendüfer nakliyâtı ta‘til idilerek hatta râylar bile söküldü. Yüzleri birâz gülmeye bâşlâyân ‘Akkâlılar şimdi hayât-ı ticâriye ve servet-i târihiyelerinden müjde getirecek olân lokomotif seslerini dört gözle beklemekdedirler.

(6)-‘Akkâ Kazâsının Ma‘ârifi: Merkez livâda 70 mevcûdlu bir i‘dâdiye ile ikisi zükûr ve ikisi inâs olmak üzere dört ibtidâi vârdır. Birinci zükûrun mevcûdu 184 ve ikinci zükûrunki 68’dir. Birincisinde zararsız olân hey’et-i ta‘limiye ikincisinde dahi fenâ değilmiş. İnâs mekteblerinin birincisine 68 ve ikincisine 152 tâlebe devâm itmekdedir. Bundan başka ‘Akkâ’da Rum Ortodoksların bir zükûr ibtidâiyesi ve Hristiyân bir kâdının zîr idâresinde bir anâ mektebi vârdır. Her birinde 60-70 talebe mevcûddur. Merkeze tâbi‘ olân 60 köyden yâlnız Zib, Şefa ‘Ömer, Şa‘b, Mecdü’l-Kerûm ve *Sahnin* karyelerinde ibtidâi mektebleri te’sis idilmişdir. ‘Akkâ kazâsı ma‘ârifine sarf idilmekde olân (174,22) guruş sâir yerlerde olduğu gibi memleketin cihât-ı kesifesini hiç olmâzsa âz tahfif idecek bir suretde sarf idilmâmekdedir. Yekûn istiksâr idilmeyecek bir derecede olmakla berâber âz da değildir. Sıhhî, ‘asr-ı hâzır gâyeli bir iki mektebin masârifâtına bâliğân mâ-bâliğ kâfidir.

3-‘Akkâ’nın Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi: On bine yâkın olân nüfûsun yedi binden ziyâdesi İslâm’dır. Kâlân kısmı ise kesreti i‘tibârıyla sıra ile Rum Ortodoks, Rum Katolik, Lâtin, Yahudi, Mârûni, Protestân, Ermeni’dir. Bunlar içinde bir şahsiyet-i mahsûsaya bir kârâktere mâlik olânları olsa olsa İslâmlar’dır. Fakat ne elim şahsiyet… Bir kere ‘Akkâ’nın evleri ne kadar elim bir vaz‘iyetde ise burânın yâşâyışı dahâ fazla müellimdir. Ahâlinin içinde ticâret ve zirâ‘atle iştigâl iden ve yirmi otuz bin lirâlık arâzi ve emlâk ki mâlik olân sekiz on İslâm ve beş âltı Hristiyân zenginden mâ‘adâ kâlânların iştigâl itdikleri san‘atlar bâlıkçılık, kâyıkçılık, sebzecilik gibi fakir san‘atlardır. Ahâlinin bir entâri veyâ bir şâlvâr ile bir kuşâk ve bir câketden ve bir fes veyâhud abâni bir sârıkdan ‘ibâret olân tarz-ı iktisâları değil, bunların bütün şahsiyetleri fakirânedir. Esâsân ‘Akkâ, ma‘ârif nokta-i nazarından en düşük olân mahallerden sâyılır. Burâda belli bâşlı bir mekteb bulunmâması yüzündden ‘Akkâ muhiti olduğu gibi kâlmışdır. Ahâlinin vakit geçirdiği yerler bi’l-hâssa kahvelerdir. ‘Akkâ’nın sur hâricinde âltı basit kahve **(sayfa 289)** si vârdır ki gice gündüz doludur.

‘Akkâlılarda hâd bir zekâ bulunmâdığı gibi fazla bir kımıldânmâ, bir çâlışkânlık, bir hareket ve meselâ bir pârça teşebbüs ve’l-hasıl hiçbir şeyi yokdur. ‘Aynı zamânda kendi i‘tirâfları vechle ne birbirini sevmek hissi ve ne birbirine mu‘âvenet ârzusu dahi gayr-ı mevcûd imiş. ‘Akkâlılar, her ne kadar hârici kıyâfetleri i‘tibârıyla temizce giyinirlerse de evlerinin ziyâ görmeyen dâhili pek kirlidir, evlerinde intizâm ârâmâmalıdır.

Burâda ta‘addüd-i zevcât pek âzdır denilebilir. Sebebi de her şeyden ziyâde fakirdir. ‘Akkâlılar muktesid de sâyılmâzlar. Aldıklarını, bulduklarını sarf iderler. Âtîyi de düşünmezler. Bir tarafdan da ‘Akkâ ahâlisi mütedeyyindir. Fakat muta‘assıb değildir. ‘Akkâ’nın âltı câmi‘i Cum‘a günleri ekseriyâ doludur… Burâlarda Şâzlî, Refa‘î gibi tarîkatler epeyce müte‘ammim olduğu içün Pâzâr irtesi ve Cum‘a giceleri ekser mahallerden zikir sesi işidilir.

‘Akkâ’nın merâsim-i izdivâciyede ve sâirede ‘umûm sahildeki kasabalar gibi Beyrut’daki usûl-i izdivâc ta‘kib idilir. Yâlnız nikâhdan sonra zevc (fatûr) nâmıyla çârşaf ve elbise gibi hediyeler gönderirmiş. Beş yâşına gelmedikçe erkek çocuklarını sünnet itmek burâda mu‘tâd değildir.

‘Akkâlılar ekseriyâ dükkânlarına veyâ kahveye orâdan da eve giderler. Kendileri tab‘an rehâvetli olduklarından tenezzüh içün veyâ havâ âlmak içün bir yere

gitdikleri yokdur. Müstesnâ kabilinden olmak üzere ba‘zân deniz kenârına çıkârlar. Ba‘zân da ‘Akkâ’dan bir çâr-yek mesâfede bulunân ve âz çok bir bâtaklık olân (Şâhuta) bâğçesine veyâhud cihet-i şimâliyedeki (bahçe)’ye çıkârlar. ‘Akkâ’da lisân yâlnız ‘avâm ‘Arabçasından ‘ibâretdir. Burâda (kaf)’lar (o) hemze gibi telaffuz olunur. Ve Nâblus’da olduğu gibi ba‘zı ef‘âlin âhirine (şin)’ler ‘ilâve olunur. Yâlnız kelimeler uzâtılmâz.

‘Arabçadan başka bir lisân burâda kullânılmâz. Türkçe bilenler yüzde bir bile değildir. İslâmlardan âncak iki kişi Frânsızca bilirmiş. Hristiyânlardan Frânsızca bilenler yirmi kişi bile değildir. Burâda ‘Akkâ’nın hâlet-i ruhiyesini gösterecek ne husûsi şarkılar ne darb-ı meselleri yokdur. Ve’l-hasıl hayât-ı ‘umûmiyye i‘tibâriyle de ‘Akkâ gâyet kesif bir gölgeden ‘ibâretdir.

4-‘Akkâ’da Hâlet-i Sıhhiye: ‘Akkâ’da dâimî olarak mevcûd olân hastalıklar mâlâryâ ve hummâ-ı râci‘adır. Bunun **(sayfa 290)** sebebleri ise müte‘addiddir. Evvelâ bâtâklıkların bulunmâsıdır. Bir kere ‘Akkâ’nın şark-ı cihetinde bir çâr-yek sâ‘at mesâfede (2-3) kilometro murabba‘ı vüs‘atında ve ‘umku bir metroya yakın olân (Şahûta) bâtâklığı vârdır ki bu (Na‘âmin) Nehrinin kış esnâsında tuğyânından husûle gelir. Sâniyân şehrin dâhilinde ve garb tarafında (Birketü’l-Hamâm) nâm-ı mahalde bir iki yüz metro murabba‘ı vüs‘atinde bir bâtâklık mevcûddur ki bu da yâğmur sularının terâkümünden husûle geliyor. Sâlisân yine Bereketü’l-Hamâmın kurbunda yâğmur sularından hâsıl olmâ beş yüz metro murabba‘ında bir bâtâklık dahâ bulunur ki bu üç bâtâklık ‘Akkâ’nın havâsını tamâmiyle iksâd idiyor. Bâ-husûs ‘Akkâ kasabası binefse şerâit-i sıhhiyeden fersâh fersah uzâkdır. Evlerinin sıkılığı, rutubeti, güneşsizlik ve havâsızlığı üzerine kât kât evlerdeki ma‘lûm tereşşuhât ve neşr itdiği fenâ kokular ‘ilâve olunur. Yine o dâr sahâ dâhilinde birkâç makbere ve birkâç hân, birkâç âhur ve birkâç hamâm külhanının da bulunduğu hesâb idilirse burânın havâca ne kadar müstekreh bir hâlde kâlacağı ve her dürlü emrâzın husûlüne sebebiyet vireceği pek kolây ânlâşılır.

‘Akkâ’nın suyu da pek fenâdır. Bu su, kasabadan üç sâ‘at uzâkdan, şimâlde kâîn (Kâbirî) nâm-ı karyeden nab‘ân iderek tâşdan yâpılmış bir yol dâhilinde gelir ve evlere dâğılır. Fakat yolda her dürlü ihtilâtâ ma‘rûz kâldığı içün kasabaya gelinceye kadar berrâk iken esmerleşir, hatta ta‘mı da bozulur. Ve ekseriyâ içinde günâ gün mikroblar bulunur.

Kasaba ahâlisi her ne kadar içkiye pek miyyâl değilse de burâda fakr-u zarûret sâîkasıyla münâsebât-ı gayr-ı meşrû‘a pek mütezâyid bir hâlde imiş. Hatta yevmî birkâç iskât-ı cenin vukû‘âtı olurmuş.

‘Akkâ ahâlisi ekseriyetle safrâvî ve ‘asabîdir. Doğân çocuklar da ekseriyâ za‘if oluyor. Kâdınların sıhhati de pek elim bir hâldedir. Âralarında epeyce nevrâsteni olânları da vârdır.

Ahâlisinde garib bir i‘tikâd da vârmış. ‘Akkâ’nın şark tarafında beş dakika uzâkda (‘Aynü’l-Bakar) tesmiye idilen bir mahalde kirli ve ‘ufûnetli bir bâtâklık bulunur. Bu bâtâklığa girub çıkân her dürlü hastalıkdan şifâ-yâb olurmuş. ‘Akkâlılardan ve ‘avâmdan birçoğunun ‘Akkâ’da sıhhatleri içün mürâca‘at itdikleri yegâne tabibin bu olduğu düşünülürse ‘Akkâ hâlet-i sıhhıyesinin ne derecede bulunacağı ta‘yin ider.

5-‘Akkâ ile Hayfâ Arasında Rekâbet: Tarîk-i medeniyetde serî‘ hatveler, merhaleler kat‘ iden seneden seneye vüs‘at-ı peydâ iderek **(sayfa 291)** güzel köşklerle, büyük ticârethânelerle dil-rübâ bâğçelerle kesb-i ziynet iyleyen Hayfâ kasabası, nihâyet hayât-ı ticâriyesini gasb itdiği ‘Akkâ’dan mutasarrıflık merkezini dahi âlmağa kâlkışıyor. Hayfâ ahâlisi diyor ki: “Bizim güzel şehrimize mahsus bir suretde tezâyid iden nüfûsuyla serî‘ bir suretde terakkî iden ticâretiyle ârtık kâimâkamlık kâfî değildir. Mutasarrıflık merkezi gitgide sönüyor. Fa‘âliyet-i ticâriyesi hemân hemân mu‘tal bir şey, nüfûs bizim şehrimizinkinden âz ve bâ-husûs şehrin ıslâhıyla medenî bir hâlde ifrâ‘ı gayr-ı mümkün olub mutasarrıflık makâmının orâda kâlması hiçbir vechle tecvîz olunamâz. Zâten Hayfâ şehrimizin ihtiyâcât-ı medeniye ve ‘ümrâniyesini kâimâkamlık ârtık def‘ idemiyor. Bilâ tereddüd mutasarrıflık makâmı burâya kâimakâmlık da kârşuya nakil idilsun.”

‘Akkâlılar derin bir ‘ana‘ne-i târihiye ile merbût bulundukları eski şehirlerine sürülmek istenilen bölgeye bütün kuvvetleriyle mu‘ârızdır. Müdâfa‘a yolunda diyorlar ki: “Bir kere Hayfâ, kozmopolit bir şehir olub milli bir fizyonomisi yokdur. Müşâhede itdiğiniz bu güzel hâneler, mağâzalar, depolar hemân hemân hepsi yerli İslâmların değildir. Yâ ecnebilerin veyâ Yahudilerindir. Çehre-i milliye ibrâz idemeyen bir şehre i‘timâd olunmaz. Sâniyân lede’l-icâb ‘Akkâ şehri birkâç tâbur ve hatta ‘askeri bir fırkayı ivâ idebilen geniş kışlası, karagolhâneleri, hastahânesi vârdır. Hayfâlılar ise kasabalarına gelecek ufâk bir kıt‘a-i ‘askeriyeyi otellerde, hânlarda

misâfir itmeğe mecburdur. Bundan başka Hayfâ İslâmları her vakit Âlmânların Avrupâlı Yahudilerin gözü âçık Hristiyânların mâdûnundadır. Bu yeni şehirde musâhabesinden memnûniyet hiss idilecek kâç İslâm a‘yânı vârdır.”

‘Akkâlılarla Hayfâlılar mücâdele ide dursun, biz bu husûsdaki müstakil fikrimizi dermiyân idelim: Âz bir müddet zarfında hayret-i bahş terakkîler gösteren ve seneden seneye vüs‘at-ı peydâ iderek şimdiki haliye-i zibâsını iktisâ iyleyen Hayfâ’nın muntazam idâresi ancak mutasarrıflıkla veyâ hiç olmâzsa merkez vilâyete doğrudan doğruya merbût bir kâimakâmlıkla kâîmdir. Âmiri bir sâ‘at mesâfede olân bir kâimakâm, icraâtında bir dürlü serbest olâmıyor. Bir lüzum-ı mübrime mebnî ittihâzına mecbur olduğu tedâbir-i idâriyenin bir kısm-ı mühimini mutasarrıf ilgâ idebiliyor. Anlâşıldığına nazarân Hayfâ’ya ta‘yin olunân kâimakâmların ekserisi mutasarrıflık makâmının kurbiyetinden müştekîdir. Birçok ictihâtlara sebebiyet virmiş olân işbu idâri mes’elenin halli pek münâsibdir **(sayfa 292).**

18-‘AKKÂ’DAN SUR’A

‘Akkâ’ya girerken dahâ kâni‘ olmuşduk ki bu beldede yâşâmak gâyet güç bir şeydir. Burâda kâldığımız müddetçe bu kanâ‘atimiz cüz’î derecede zelzele uğrâmâmışdı. Ma‘mâfih bir dakika evvel burâdan teba‘id itmek ârzu itdiğimiz hâlde bunâ muvaffak olâmıyorduk. Bâ-husûs ‘Akkâ-Sur yolu hem bir günlük bir zamânımızı işgâl idecekdi. Hem bu seyâhatimiz âtlarla kızgın güneş âltında olâcakdı. Ve biz bi-şübhe bitâb kalâcakdık. Bu da âyruca gözümüzü yıldırıyordu. Nihâyet öğleden sonra serinliğinde çıkub giceleyin seyâhete devâma karâr virdik ve güç hâl ile ‘amel-i mânda ve nâtüvân birkâç binek âtı bulârak yola çıkdık. İ‘tirâf itmeliyiz ki ‘Akkâ’dan âyrılırken hiçbirimiz ârkamıza bâkmak istememişdik. ‘Asr-ı dide Sur’u terk itdikden sonra birâz sol tarafa doğru dönüb ufâk bir yokuşu tırmânmağa bâşlâdık.

Birâz sonra sâğ tarafda dâğlara doğru birçok köyler (El-Cedide), (El-Meker), (Kefr-i Yâsif-***Achsaph*** “eski ismi”) köyleri bulunuyordu. Yirmi dakika sonra sâğ tarafda (El-Bahçe)’yi terk itdik. Ve bir su yolunun bulunduğu yüksek bir taksim mahallini geçdikden sonra Cezzâr Pâşâ’ya ‘âid iken şimdi ‘Abdullah Pâşânın taht-ı mâlikiyetinde bulunân şatoya tesâdüf iyledik. Yârım sâ‘at mürûrunda (Vâdiyü’s-Semiriye)’de vâkı‘ bir köprüden mürûr iyledikden ve yirmi dakika da yola devâm olunduktan sonra ‘aynı isimdeki kasabaya tesâdüf iyledik. (Semiriye) kasabasının

eski ismi ***"Simeron Meron"*** idi. Salibyûn tarafından da bu kasabaya ***(Le Casale Semelaria Templi)*** nâmı viriliyordu. Burâdaki düz arâzinin her sene zer‘ idilmekde olduğu anlâşılıyordu. Sâğ tarafda (El-Kavikât), (‘Umkâ - Telmûd’da mezkûr ***Amiqo*** ve ‘İbrânilerin değişdirerek ***(Bethhaemeq)*** didikleri köy), (Şeyh Dâmun), (Şeyh Dâvud), (El-Kahve), (El-Kebire eski ismi - ***El Kabry)*** köyleri bulunuyordu. Bu son köyde büyük su yolu gözükdü ve sonra artık uzâkdan (Re’sü’l-Nâkura)’nın beyâz kayâları nümâyân oluyordu. Beş dakika sonra bir ırmâğın mecrâsı ve (15) dakika zarfında (Vâdiyü’l-Mecûna) ile (El-Mezra‘a) köyü sâğ tarafda kâlıyordu. Yirmi dakika sonra (Nehrü’l-Mefşûh) üzerinde bir köprü göründü. (40) dakika sonra yol sola doğru kıvırıldıktan ve bu suretle de bir çâr-yek sâ‘at kadar bir mesâfe kat‘ idildikden sonra harâbe **(sayfa 293)** hâlinde bir tepe üzerinde (Ez-Zib)’e muvâsalat itmişdik.

‘Akkâ’dan âyrılalı iki buçuk sâ‘ati mütecâviz bir zamân geçmişdi. Burâya vârdığımız zamân ârtık ufukda güneşden eser kâlmâmışdı. Ortalık büsbütün kârârmışdı. Sur’a vârmak içün hiç olmâz ise yedi, sekiz sâ‘at isterdi. Rehberimiz yolun fenâlığından da bahs idince bu giceyi (Zib)’de geçirmeğe karâr virdik.

İrtesi gün sabâhleyin irkenden dahâ güneş doğmâmışdı. Birâz samân ve âzıcık yânık, bol bol kümes kokân kasabadan yine âtlara binerek âyrıldık. Beni İsrâil’in bu eski ***(Achazib)*** ve Rum - Lâtin müelliflerinin ***(Ecdtppe)*** kasabasından âyrıldıkdan bir müddet sonra idi. Vâdi-i (El-Karin)’e dâhil olduk. (35) dakika zarfında (Vâdiyü’l-*Karakra)* (10) dakika sonra sâğda (‘Aynü’l-Müşrifiye)’den geçdik. Burâsına mâzide ***(Misrephath Mayin)*** dirlerdi. Sâğda (El-Baka) köyü vârdı. Şimdi (Cebelü’l-Meşka)’ya geldik. Bu dâğ, denize doğru uzânıyordu. Ve en en son ucuna (Re’sü’l-Nâkura) nâmı viriliyordu. Eskiden burâsına Surluların merdiveni ma‘nâsına olmak üzere ***(Tyriorum Scala)*** dirlerdi ve burâda yol, âdım izlerinden teşekkül itmiş idi. Pek dâr devâm idiyordu. Burânın manzarası gâyet güzeldi. Cenûbdan ‘Akkâ, mâvi bir deniz ârasında gözüküyordu ârkada Kermel Dâğı yükseliyordu. Bu yol on beş dakika kadar sürdü. Nihâyet yol, dâhile doğru bir mikdâr kıvrılmış idi. (35) dakika sonra semt-i şimâliden Sur kasabası görünmeğe bâşlâdı ki burâdan dört sâ‘at uzâkda bulunuyordu. Şimdi sâğ tarafda ve yüksekde (Kal‘atü’ş-Şem‘a) vâr idi. (30) dakika sonra sâğda bir ırmâğın kenârında (Ümmü’l-‘Amûd) yâhud (Ümmü’l-‘Avâmid) harâbesi kat‘ olundu. Burânın eski ismi ***"Tourân"*** idi. Irmâk ise (Hâmol eski ismi ***"Hammon")***’dan geliyordu. 40 dakika

sonra sâğda (İskenderûne ***Alexandraschene***) Nehri ve harâbesi geçildi. Bundan sonra (Re'sü'l-Ebyâd)'a doğru yol yine kayâlık olmağa bâşlâdı. Biz hep deniz sâhilini ta'kib idiyorduk. Re'sü'l-Ebyâd vaktiyle ***"Promentarium Allum"*** nâmıyla ma'rûf idi. Şimdi sâğ tarafda birâz yüksek bir mahalde "Burcu'l-Beyâre" bulunuyor ve solda ise 60 metro 'umkunda deniz kenârında bir uçurûm görünüyordu. Tepeye tırmândıkdan ve müdhiş bir inişden indikden sonra bir sâ'at zarfında nihâyet tekrâr düz sâhil ta'kib idilmeğe bâşlânmışdı. Şimdi sâğ tarafda bir tepe üzerinde "Şibriye" harâbeleri dahâ uzâkda "Büyûtu's-**(sayfa 294)**-Seyyid 'Azye" gözüküyordu. "Vâdiyü'l-'Azye"'den yârım sâ'at dahâ geçildikden sonra sâğda eski bir köprünün muvâcehesinde "Kelile" köyü ve yirmi dakika zarfında nihâyet "Nehrü'l-Mansura" âşıldıkdan ve yirmi beş dakika kat'-ı mesâfe olundukdan sonra evvelân "Re'sü'l-'Ayn" ve orâdan bir sâ'at zarfında Sur ***"Tyr"***a muvâsıl iyledik. Sur kasabasının bütün etrâfı kumluk idi. Bu kasaba güyâ kumlara gömülmüş idi. Evvelân sâğa birâz döndük ve sonra şehrin dârca bir medhali kurbunda bir gügercinci dükkânının yânında tevkıf itdik. Tâm nısfu'n-nehâr olmuşdu. Biz yedi sekiz sâ'at devâm iden bu seyâhetden bitâb bir hâlde idik. Büyücek bir otelin dellâl çârşûsına benzeyen uzun sâlonunda tâkâtsiz bir tarafa kendimizi âtdığımız zamân her ne olursa olsun mûz'î bir sa'âdete nâil olduğumuza kâîl oluyorduk.

19-SUR

1-Sur'un Vaz'iyeti, Manzarası Hudûd-ı Dâhiliyesi: Milâd-ı 'İsâ'dan takribân iki bin yedi yüz sene evvel inşâ idilmiş ve 'İbrânîlerin dilinde "Zor" ve 'Arabların lisânında Sur ***"Seur"*** şeklini âlmış olân kadîm ***"Syr*** - Sir" kasabasının bütün suret-i târihiyesini hâl-ı hâzırdaki küçük ve büsbütün ehemmiyetsiz bulunân Sur kasabasından okumak kâbil değildir. Binâen'aleyh Sur'a dâhil olurken elde târih-i kadîm zamân-ı hâzırdan kat'-ı 'alâka iderek mâziyi âncak hayâlen yaşâmak lâzım gelecektir. Bu kasabanın esâtire kârışân hayât-ı mâziyesini âstârte ***"Astarté"*** nin bu maskat-ı re'sini Melkart ***"Melqart"***ın bu dini merkez saltanatını âncak bu vâsıta ile görmek kâbil olâbilir. Şimdi bu kasabayı vaktiyle birbirinden âyrı iki âda hâlinde bir tarafdan bir merkez-i bahrî diğer tarafdan şimâlen Nehrü'l-Kasimiye'den, cenûbân Re'sü'l-'Ayn'a kadar imtidâd iden vâsi' bir merkez yeri olarak dahâ görüyoruz. Ve gelub geçen nâ-mahdud cins ve milletden, din ve mezhebden olân nâhiyelerin burâlara ithâf itdiği bir Sur, bir kal'a, bir sedd veyâ hâcz, bir ma'bed veyâ bir kânâl

ve sonra ‘azim ve zengin birçok hâtırât-ı kahrâmânânenin hep bu dört bin senelik toprâklarda ve kumlarda medfûn olduğunu yine fikrân nümâ iyliyoruz.

Hâlbuki şimdiki fakir belde garba doğru uzânmış kumlu bir şebih-i cezirenin semt-i şimâl ve şimâl-i garbisine sıkışmış küçücük ve bi-nâm bir mesken yığınından bâşka bir şey **(sayfa 295)** değildir. Mevzi‘i i‘tibârıyla cezire-i kadîmenin şimâl tarafdaki zal‘ını işgâl idiyor. Kasabanın şark tarafındaki medhalinden garba kadar olân mesâfesi bir iki yüz metrodan çok fazla değildir. Kasabanın işgâl itdiği mevkı‘den kâlân aksâm-ı arziye ki kasabanın garb ve cenûb cihetlerini teşkil idiyor. Bu arâzinin bir kısmı târlâ hâlinde zer‘ idilmekdedir. Cenûb cihetinde ise büyücek bir mezârlık mevcûddur.

Sur’un şark-ı cenûbisinde mâziden kâlmâ sütûnlarla ba‘zân seddlerin, hâczlerin enkâzına tesâdüf olunuyor. Bu enkâz-ı cezirenin garb-ı cenûbisine ve garba kadar imtidâd itmekdedir. Cenûb cihetindekiler ba‘zı bağçelerin içine gömülmüşdür. Bu taraflarda ba‘zı hücreler harâbelerine de tesâdüf olunuyor ki bunların kadîmden mezâr oldukları tahmin idiliyor.

Sur’un garb cihetine gelince, burâda da kurûn-i mutavassıta Flâmenk izleri görünüyor ki hâlâ birçok sütûnlar sâhilde görünmekdedir. Ve’l-hasıl mâzîden pek âz bir şey kâlmışdır. Âsâr-ı ‘atikadan ‘ad olunân birçok mevâd-ı ibtidâiye ‘Akkâ’ya ve Beyrut’a nakil olunmuşdur.

Mâzîden kâlân ve âz çok bir eser hâlinde bulunân yegâne şey kasabanın şark tarafında bulunân salibyun zamânına ‘âid kilisâdır ki âncak kısm-ı şarkisi muhâfaza olunmuşdur.

Kasabanın medhalinde ise ne kasabaya mülâsık bulunân sur dâhili ve ne de İskender tarafından yâpılân sedd ve kânâl ve ne de bunun hâricindeki diğer surdan eser mevcûddur. Sur kasabanın şimâl sâhilinde hâl-ı hâzırda bir rıhtım mevcûddur ki bu eski zamânda şimâl rıhtımı veyâ Saydâ rıhtımı nâmıyla ma‘rûf olân mersâ-yı kadîmin yerini işgâl idiyor, sâhilde dahi eski inşââtın izleri görülüyor. Sur’un diğer bir rıhtımı dahâ vârdır ki bu kısım (mersâ-yı Mısrî) hâl-ı hâzırda kumlar âltındadır. İşte Sur’un şekl-i mevcûdu bundan ‘ibâretdir. Bu kasabada mevcûd evlerin etrâfında da mürûr-u zamân ile yıkılân hâczlerin şimdiye kadar bir heyulâ-yı tazyiki vâdır ki kasabayı genişlemekden men‘ idiyor. Ma‘mâfih bunun sebebi de civârdaki arâzinin (arâzî-i müdevvere) den bulunmâsıdır. Şark tarafda bulunân bu yerler yüksek bir

fiyâtla satılmak istenildiği içün kimse âlmâyur. Diğer tarafdan deniz kenârındaki mezrû‘ iki yüz dönümlük arâzi ile hâlî dört bin dönümlük kumluk arâzi dahi temlik idilemeyince kasaba ‘aynı küçüklükde kâlıyor.

Sur kasabasının çârşusı kasabayı şarkdan garba doğru kat‘ iden yegâne yol üzerinde vâkı‘dir. ‘Adedleri kırk elliyi geçmeyen dükkânlar da küçücük ve tamâmiyle tarz-ı ‘atik üzeredir. Bu yol üzerinde ufâcık bir meydâncık vârdır ki ortasında küçük bir kulûbe ile içinde **(sayfa 296)** birkâç fidân bulunân bir sâhası bulunuyor. Burâsı belediye bağçesi imiş. Sur’un dört beş metro ‘arzında ve küçük çâkılvârî tâşlarla döşenmiş olân bu tek yolundan mâ‘adâsı dâr ve toprâklıdır. Bunlar da eğri büğrü girintiler ve çıkıntılar hâlindedir. Kasabanın hâricinde ve şarkında yâlnızca (‘Ayn) tesmiye olunân ‘umûmî bir kuyu vârdır ki ahâlinin içme suyu burâdandır. Bir de kasabanın bir âltında bulunân mâzîden kâlmâ târihî bir hamâmı ve şimâl tarafındaki rıhtım civârında vâkı‘ bir iki şarkârî kahvesi de ‘ilâve olunursa Sur’un vaz‘iyet-i dâhiliyesi ta‘yin itmiş olur.

Sur kasabası civârını Hazret-i Yesu‘ ziyâret itmiş ve (Sen Pol) de burâda yedi gün ikâmet iylemiş imiş, bunun içün Mesihiyûn bu kasabayı unutmâmışlardır. Hazreti Yesu‘’un bütün güzergâh-ı hayâtiyesinde birçok mebânî-i Nasrâniye vücûda getirmek mu‘tâd olduğundan Sur’da da büyücek binâlar, kilisâlar vesâire vücûda getirilmişdir. Bunlar meyânında Frânsizkân Manâstırı ve Mektebi ***(Soeurs de st. Josoph)***’in bir manâstırı ve bir mektebi, Rum Ortodokslarla Rum Kâtoliklerin birer mektebi, bir İngiliz zükûr ve inâs mektebi, bir a‘mâ mektebi gibi müessesâtı sâyabiliriz.

2-Ahvâl-ı ‘Umûmiyye

(1)-Sur Kazâsı: Sur kazâsı şimâlen Saydâ, şarken Merci‘yun kazâları, cenûbân ‘Akkâ Sancâğı ve garben Bahr-ı Sefid ile mahduddur. Kazâ, üç nâhiyeye münkasım ve bunlardan yâlnız Tebnin nâhiyesinde müdiriyet müteşekkil olub diğerlerinin idâresi merkeze tâbi‘dir.

Kazâ ahâlisi 1331 senesinde zükûr ve inâs (41,240) nüfûsdan ‘ibâret olub 1324 senesinde (32,305) râddesinde idi. Dimek oluyor ki yedi senede kazânın nüfûs-ı ‘umûmiyyesi (8,935) kadar tezâyid itmişdir. İşbu mikdâr sâir kazâlara nisbeten memnûniyet-i bahş bir raddedir.

Mesâha-ı sathiyesi resmî tahminâta nazarân (500) kilometro murabba‘ı olub arâzinin nev‘ine göre taksimi şu vechledir.

Kilometro murabba‘ı

165 zirâ‘ate sâlih arâzi

10 su âltında kâlân arâzi

5 kâbil-i iskâ arâzi **(sayfa 297).**

150 ormânlık ve mer‘â

170 tâşlık arâzi

---

500 Kazânın mesâha-ı ûmûmiyyesi.

(2)-Kazâ’nın Ahvâl-ı Tabi‘iyesi: Kazâ dâhilinde pek yüksek cibâl-i gayr mevcûddur. ‘Âmel nâmı virilân dâğların mebdei, Kâsımiye Nehri olub Müşirfe nâm-ı mahalde nihâyet bulur. Lübnân dâğlarının şu‘abâtından ve irtifâ‘-ı vasatileri 650 metredir. İşbu dâğların suhûru kilsi ve grânitdir. Nehir nâmına kazâda yâlnız meşhûr Kâsımiye Nehri mevcûd olub bu nehir hakkında kısm-ı ‘umûmîde kâfi derecede tafsilât virilmişdir.

Kazâ dâhilinde derece-i harâreti, yâzın sâhilde a‘zami 435 ve dâğ cihetinde 28’dir. Son bahârda (25) ve dâğda (20)’dir. Kışın sâhilde 7 ve Cebel cihetlerinde (2)’ye kadar iner. İlk bahârda ise sâhilde 20 ve dâğ cihetinde (17)’dir.

Rüzgârlar - Son bahârda şimâl, kış mevsiminde cenûb ve garb rüzgârları eser. Yâzın bütün kazâ ekseriyetle garb ve ilk bahârda şark rüzgârlarına ma‘rûz kâlmâktadır. Meltemler, hazirân ve temmuz âylarında vezân olurlar.

(3)-Sur Kasabası: Kazâ merkezi Sur kasabasıdır. Merkez vilâyetin 75 kilometro cenûb-i garbisinde vâkı‘ ve şimâl ve cenûb ve garb cihetleri Bahr-ı Sefid ve şark tarafı ba‘zı cebâîn ve arâzî-i mezrû‘a ile muhâtdır.

Kasabanın nâm-ı kadîmi (Tir)’dir. A‘sâr-ı kadîmede ve Fenikeliler zamânında sefâin-i külliyeye mâlik ve bu vesâit ile küre-i arzın ticâret-i bahriyesine hâkim olarak (meliketü’l-bihâr) şöhretini kazânmış ve servet ve medeniyetin derecât-ı ‘âliyeden sünnî ihrâz ile o sâyede ekser ‘ulûm ve fünûna merkez intişâr olmuş olân

bu şehir, suhûrdan mürekkeb iki ada ile bunları karaya rabt iden şoseyi muhtevî bir berzahdan ‘ibâret bir kıt‘a-i arâzi üzerine mebnî idi. Tir, ‘İbrânîce ve Fenike lisânında sahra ma‘nâsınadır. İki adayı karaya rabt iden şose, büyük Aleksânder tarafından inşâ idilmişdi.

Şimdi Sur şehri, berzahın iki adaya iltisâk peydâ itdiği mevkı‘de mebnî olub eski Tir ise vaktiyle şibhe-i cezire üzerinde inşâ idilmişdi. Kasabanın âncak bir sülüsüni işgâl itdiği şibhe-i cezirenin mesâha-ı hâziresi yâlnız (576.508) metre murabba‘ından ‘ibâretdir. Kasaba-i hâzirenin manzarası mezrû‘âtın fıkdânından dolâyı pek sefil olub bu sefâleti **(sayfa 298)** ötede berûde mezrû‘ hurmâ âğâçları ve denizin manzara-i latifesiyle cihet-i şarkiyedeki sath-ı mâilin yeşilliği bir dereceye kadar ta‘dil itmekdedir. Sur’un fa‘âliyet-i ticâriyesiyle gemiciliği sıfıra tenzil iderek ihrâcâtı, Havrân’dan gelen hayvânâtla pâmuk ve tütünün cüz’î bir mikdârına inhisâr itmişdir. Şimdiki limânından (1329 sene-i mâliyesinde) senevî 30 bin lirâlık hububât ve meyve ihrâcâtı vârdır. Şehrin âsâr-ı mühimme-i kadîmesinden gâyet âz bir şey kâlmışdır. Edvâr-ı muhtelifede te’sis ve tevsi‘ idilen eski Sur kabristânının bekâyâsı hâlen meşhûddur. Bundan başka yekpâre tâşdan yâpılmış kadîm bir ma‘bedle Re’sü’l-‘Ayn’nın (Süleymân kuyularından) su nakil iden mecrâların âsârı hâlen bâkîdir.

Bu havuzlar (8) ‘aded olub vaktiyle Krâl (Hirâm) tarafından vâkı‘ olân mürâca‘at üzerine Hazreti Süleymân’ın kalfa i‘zâm iderek mezkûr havuzları inşâ itdirdiği rivâyeti kurûn-i vustâ zamânında yetişen müverrihler tarafından dermiyân olunuyor idi. Bu günki günde tarz-ı inşâlarından hazinelerin Româlılar âsârından olduklarını tavzih itdi. Kasabada ehl-i salib zamânında Venedikliler tarafından (Sen Mârk) nâmına inşâ idilmiş bir kilisâ harâbesi mevcûd olub vaktiyle Cezzâr Ahmed Pâşâ, ‘Akkâ’da câmi‘ binâ iderken burânın kırmızı grânitinden sütûnlarını nakil itdirmek istemiş ve fakat ‘adem-i imkândan dolâyı vâzgeçmişdi.

(4)-Sur’un Târihçesi: Tir şehri ilk def‘a olarak ‘Adlon nâm-ı mevkı‘de ve karada inşâ idilmişdi (Milâdiden üç bin sene evvel). Kasabanın o vakitteki ismi (Sârâ) imiş. Asıl Sur şehri yukârıda zikr olunân iki adanın göçüğü üzerinde Fenike Krâlı (Hirâm) tarafından inşâ ve bir şose ile Hâmilkârt ma‘bedine rabt idilmişdi. Ebu’l-müverrihin Hirodot’un müşâhedâtına göre vaktiyle ma‘bed-i mezkûrde âltundan bir sütûn mevcûd idi. Kable’l-milâd (969) senesinde Hazreti Süleymân,

Kudüs ma‘bedini inşâ iderken kendisine müttefikî bulunân Fenike Krâlı (Hirâm)’ın mâlzeme, kâlfa ve ‘amele göndermesi üzerine mükâfatân İsrâil krâlı, sütûn-ı mezkûru Fenike ma‘bedine ihdâ itmiş olduğu zan olunuyor.

Hirâm tarafından inşâ olunân Sur şehri, (587 K.M.) senesinde Buhtun-Nasır tarafından tahrib olunmağla ahâli büyük adaya geçerek (572 K.M.) burâda ikinci Sur şehrini binâ iylemişlerdi. Saydâ ile rekâbet-i ticâriyeye girişerek Bahr-ı Sefid ve Atlâsının en hücrî köşelerine sefâîn ticâriyesini gönderen, ticâret-i ‘umûmiyyesiyle ‘âlem-i kadîmede pek büyük bir nüfûz ve hey’et-i icrâzına muvaffak olân târihî Sur Şehri, işte bu sıralarda inşâ idilen kasabadır. Kable’l-milâd 332 senesinde kasaba, İskender-i Kebir tarafından tahrib olunduğuna ve onâ dehşetli **(sayfa 299)** rakib kesilen İskenderiye şehrinin binâ idildiğine rağmen ahâlisi yine sebât ve mukâvemet itdi. Erguvân boyâları ve evâni-i züccâciye san‘atlarında birinciliği muhâfaza itdi. Kable’l-milâd (18) senesinde nihâyet Româlı (Pompe) tarafından zabt ve teshîr olunarak Româlıların muhamîsi bulunân İsrâil hâkimi (Büyük Herod)’un zîr idâresinde Saydâ ile berâber ilhâk idildi. İslâmların, Suriye fütûhâtında Sur şehri, memâlik-i İslâmiye dâiresine idhâl idilmişdir. 1124 sene-i milâdiyesinde salibyundan Kudüs Krâlı İkinci Bodvin ***Boudouin*** o vakit pek müstahkem olân kal‘a ile berâber Sur şehrini zabt itmekle (87) sene kadar ehl-i salibin elinde bulunub Selâhaddin hazretlerinin vukû‘ bulân muhâcemâtına rağmen yine İslâmların dâiresine i‘âde idilemedi. Nihâyet Mısır hükkâmından (El Melikü’ş-Şerif Selâhaddin bin Kalâvûn) tarafından Hristiyânlar tard idilerek Sur, i‘âde ve 1517 senesinde Yâvuz Sultân Selim hazretleri zamânında memâlik-i ‘Osmâniye’ye ilhâk idildi.

Sur şehrinin ehemmiyet-i ticâriyesini sekteye uğrâtân ‘evâmil-i kesirenin bir kısmı da âfât-ı semâviyeden menba‘andır. 1202 senesinde gâyet dehşetli bir zelzele olarak şehrin kısm-ı a‘zamı tahrib idilmişdi. Geçen ‘asırda dahi (1837) vukû‘a gelen kuvvetli bir zelzele şehri râh-ı te’hire iyiden iyiye sürügelmiş idi.

Şehrin, şimâl ve cenûbunda vaktiyle iki büyük limânı olub fakat şimdiki hâlde cenûbdaki büsbütün dolmuş ve şimâldeki dahi hayli dârlâşmışdır. Zan olunduğuna nazarân cenûb limânı vaktiyle Sur’dan mer’î olân Re’sü’l-Abyâd’a kadar mümteddir. Bir dâlgakırân ile kapâdılmış idi. İşbu dâlgakırândan pek âz âsâr kâlmışdır.

Adanın şimâl tarafında bulunmakda olân şimdiki limânın teymûr mahallinden başka iç limânda sefâîn-i sağire iskelesinde bir ve teymûr mahallinde altı kulâç su mevcûd olub bir ânda hâl-ı hâzırda büyük cesâmetde beş ve küçük cesâmetde dahi 15 pârça vâpur bârınabiliyor. Limânın 150 metre tûlunda eski bir rıhtımı ve âsâr-ı kadîmeden 400 metre tûlunda bir dâlgakırân seddi vârdır.

Vaktiyle Sur şehrine 2,5 kilometro şarkda kâîn (Ma‘şuk) tepesinde bulunân hazinelerden tahte’l-arz mecrâlarla su getirilir idi. Suyunu Re’sü’l-‘Ayn’dan âlân işbu hazinelerin âsârı, tepenin cenûbunda bulunân büyük kayânın yânıbâşında meşhûddur.

Şimdiki hâlde Sur ahâlisi suya olân ihtiyâçlarını kasabanın şimâl medhalinde kâîn yegâne bir kuyu ile def‘ itmekdedirler. İşbu kuyunun suyu berrâk ve fakat birâz tuzludur **(sayfa 300).**

(5)-Sur’un Nüfûs ve Belediyesi: 1324, 1328,1331 senelerine ‘âid nüfûs cedveli bervech-i zîr-derc olunur:

Sene 1331	Sene 1328	Sene 1324	
3749	3650	3447	İslâm
1758	1669	1643	Kâtolik
519	447	432	Rum
516	489	474	Mârûni
31	30	30	Protestân
6573	6285	6026	**Yekûn**

Bâlâdaki cedvelden müstebân olacağı vech üzere Sur şehri bu son senelerde nüfûs husûsunda dahi hiçbir eser-i terakkî irâe itmâmekdedir. Zâten muhârebe-i hâzire i‘lânına kadar gerek şehirden gerekse bütün kazâdan Âmerikâ’ya mütemâdî bir suretde muhâceret vukû‘ buluyor idi. Ma‘âdiniyle, ormânlarıyla ve portakâl bâğçeleri te’sisine olân kâbiliyet-i tabi‘iyesiyle meşhûr olân ve kurûn-i evvelâda pek büyük bir mevkı‘-i ticârî ihrâz iden Sur kasabasının fakr-u sefâleti ile Siyonist ve

Âlmânların akvâmının Filistin'de müsta'mere te'sis iderek gâyet pârlâk neticeler elde itmeleri herhâlde nazar-ı dikkati câlib ahvâl-ı müessefedendir. Bütün kazâdan memâlik-i ecnebiyeye şimdiye kadar (5000) kişi muhâceret ve bunun yârısına karib bir mikdârı birâz servet iktisâb itdikden sonra tekrâr 'avdet itmişdir.

Ahâlinin tenbelliği, fakr-u sefâleti Sur şehrinin 'atâleti veyâ husûs-ı kesretle vukû' bulân Âmerikâ muhâcereti gibi sefahât, ictimâ'iye-i mühimmenin her biri 'azimkâr ve vatanperver me'mûrları iş bâşına da'vet idecek acıklı birer sâikdir.

Sefil bir hâlde kâlân Sur sokâklarının tûlu dört bin metreden 'ibâret olub bunun yâlnız 500'ü âltı metre ve mütebâkiyesi 1-3 metro 'arzındadır. Bütün târih müntesiblerini hâl-ı hâzırdan dolâyı müteessir iden Sur'un bir de belediyesi dahi vârdır. Ahâlinin ziyâdesiyle fakir olması ve hâl-i harb dolâyısıyla vaktiyle mevâd-ı ticâriye üzerinden istifâ idilen vâridâtın bir kısm-ı mühimî mu'attal kâlması yüzünden pek düşük bir hâlde kâlân işbu belediyenin 1332 senesindeki vâridât-ı 'umûmiyyesi (55150) olub masârifâtı ise 'aynı büdçeye göre 73966 guruşdur. İşbu meblağın (360,100) otuz âltı bin guruş kadarı ma'âşâta (5,000) bini **(sayfa 301)** tedâbir-i sıhhıyeye ve (4000)'i techiz-i emvâta tahsis olunmuşdur. Belediye reisi defn-i emvât masrafının kesretinden şikâyet iderek diyor ki: Kable'l-harb belediye büdçesinde bunâ mukâbil (3) bin guruş mevcûd iken biz üç ây zarfında bu uğurda (2) bin guruşdan ziyâde pâra sarf itdik. Zavâllı reis! Melbis, Matla, Rişon Lüzyon vesâir Yahudi köyleri etrâf-ı erba'adan imrâz-ı sâriye ile mülevves köylerle muhât olduğu hâlde Musevî müsta'merlerin yine sâğ ve hastalıkdan sâlim olduklarını ve bu ni'metin sarf-ı ciddi, metin ve fennî tedâbir-i tahaffuziye-i belediye ile te'mîn olunduğunu 'acabâ reis biliyor mu? İdi. Bilse de bilmese de hâîz-i ehemmiyet değildir. Esâsân şu zavâllı memleketdeki belediye teşkilâtıyla, belediye âdamlarıyla iş görmenin imkânına bendeniz kâîl değilim.

Sur belediyesinin (1332) büdçesinde tenvirât, tenzifât, yol tevsi' ve küşâdı gibi belediye teşkilâtından beklenen rakamlar gayr-ı mevcûd! Kasabanın ortasını işgâl itmekde olân köhne, âğâçsız, kuru otlarla malâmâl olân belediye bâğçesine büdçede (2800) guruş kadar bir pâra tahsis idilmişdir. Bâğçeye hâl-ı hâzırıyla (2800) pâra bile sarf itmek günâhdır. Yâ hadikanın ıslâhıyla muntazam bir hâle ifrâ' idilmesi veyâhud büsbütün kâldırılarak yerine büyük bir meydân vücûda getirilmesi lâzımdır.

(6)-Umûr-ı Ma‘ârif: Bütün kazâda el-yevm zükûr içün 12 ve inâs içün 3 ki cem‘ân on beş mekteb-i ibtidâi mevcûd olub bu mekteplere 250’si zükûr ve 150 inâs olmak üzere (400) çocuk devâm itmekdedir. Bu rakamın yüzde 60’ı gayr-i müslim ve yüzde 40’ı müslimdir.

Kazâ ahâlisinin üç rub‘a yakın bir mikdârı İslâm olduğuna göre bu nisbet pek ziyâde şâyân-ı dikkatdir. Mütevâlî olân Sur kazâsının İslâmları kesif bir cehâlet altında ezilmiş kâlmışdır. Yâpılân bir hesâb-ı tahminiye göre çocukların yâlnız yüzde beşi mekteplere devâm itdiğine ve yüzde 95 pis mezbelelerde, murdâr sokâklarda vakitlerini geçirmekde olduklarına göre hükümet-i mahalliyenin tedrisât-ı ibtidâiye kânunu mevcûbunca tahsil-i ibtidâiyenin ta‘mimi içün lâzım gelân mesâ‘iye germî virmesi elzemdir. Gerek merkez kazâdaki ibtidâiye ve gerek köylerdeki mekâtib-i resmiye ve gayr-ı resmiye hakkında kâfî derecede ma‘lûmât âlmânın imkânı yokdur. Çünki ta‘til-i resmî münâsebetiyle bütün mektebler kapâlı ve mu‘allimler dahi me’zûn idi.

(7)-Ahvâl ve Mahsûlât-ı Zirâ‘iye: 1331 senesinde Sur kazâsının mezrû‘ arâzisi bervech-i zîr-taksim olunur: **(sayfa 302).**

Dönüm	Nev‘-i Mezrû‘ât	Ekilen tohum ile âlınân mahsûl nisbeti
32,000	Buğdây	bire beş
10,000	Ârpa	bire yedi
10,000	Mercimek	bire yedi
3,000	Bakla	bire sekiz
10,000	Burçâk	bire âltı
8,000	Hilbe	bire on

83,000 [53]	**Yekûn**	
40,000	Mezrû‘ât-ı safiye içün ihzâr olunân arâzi	
57,000	Münâvebe-i “ “ boş kâlân arâzi	

[53] Dönüm yekûnü, **73,000** olmalıdır.

180,000 [54] **Yekûn-i ‘Umûmiyye**

Dimek oluyor ki kazânın mezrû‘ ârâzisi mesâhası (180,000) dönümden ‘ibâret olub mesâha-ı ‘umûmiyyenin âncak bir sülüsünü teşkil ider diğer iki sülüsü yâ gayr-ı mezrû‘ veyâ tâşlık arâzidir.

Mahsûlât-ı seneviye-i ‘umûmiyye istâtistiki (1331 senesi) dahi âtîde derc olunur:

Kıyye	Mahsûlün cinsi
3,000,000	Buğdây
1,000,000	Ârpa
100,000	Burçâk
150,000	Mercimek
50,000	Acı bakla
150,000	Bakla
35,000	Nohud
150,000	Hilbe
10,000	Sisâm
150,000	Dârı
4,745,000 [55]	**Yekûn**

Ormânlar – Ma‘lûmât-ı resmiyeye göre bütün kazâda (15) ‘aded ormân mevcûd olub bu ormânlardan senevî 55,000 okka odun kat‘ ve 650,000 okka kömür i‘mâl olunur. Bununla **(sayfa 303)** berâber senevî kazâya hâricden 300 metro mik‘abı kerâste idhâl olunur. Bu ormânların 2200 dönümden ‘ibâret âltı ‘adedi kurâ ve kasabâta ve 5200 dönümden ‘ibâret dokuzu hükümete ‘âiddir. Bu ormânlarda ‘umûmiyyetle mişe ve palamut ağâçları bulunmakdadır. Meclis-i idâre-i kazâca bu ormânların selâmeti içün yekdiğerine karib her dört mevkı‘ içün bir ki cem‘ân dört dâireye kurâ-yı mücâvireden şehri yüzer guruş eciriyle dört kolcu intihâb ve ta‘yinine

[54] Yekûn-i ‘umûmiye, **170,000** olmalıdır.
[55] 1331 senesi kıyye cinsinden mahsûlât yekûnü, **4,795,000** olmalıdır.

ve bu ecirinin nizâmı mucibince ahâli-i mücâvireden istifâsı mümkün değilse belediye (?) dâiresinden tesviye olunacağına lüzûm görülmüşdür. Şimdiki hâlde ancak iki bekçi müstahdemdir.

(8)-Tebnin Nâhiyesinde Âsâr-ı 'Atika: Kazâya mülhak Tebnin nâhiyesinin merkezi olân Tebnîn, kazâ merkezinin yirmi kilometro şarkında kâîn bir kasaba olub ormân, bâğ ve eşcâr-ı müsmire ile mestûr bir tâkım tepeler üzerinde mebnî bulunmağla güzel manzarası vârdır. Ahâlisinin ekserisi Mütevâlî ve bir kısmı Hristiyân olân bu büyük köyün âsâr-ı kadîmeden olân şâtosunda nâhiye müdiri ikâmet itmekdedir. Şâtonun şarkında kurûn-i vustâdan evvelki zamâna 'âid büyük kıt'ada tâşlar ve su hazineleri mevcûd olub vaz'iyetden Tebnin'in o devr-i târihide pek müstahkem bir hâlde bulunduğu isdidlâl olunuyor. Kurûn-i vusta âsârından ve Tiberyâ derebeği *(Honsen* Umer) tarafından inşâ olunân kal'a, sırf Saydâ arâzisine arâsıra çâpul icrâ itmek içün yâpılmışdı. Hıttin vak'a-ı mühimmesinden sonra Tebnin Kal'ası dahi İslâm ordularının eline geçdi. Nihâyet 'Akkâ Vâlisi Cezzâr Ahmed Pâşâ, kal'a-i mezkûreyi tahrib iyledi.

Sur kazâsı dâhilinde ve merkez kazâdan sekiz sâ'at cihet-i şarkıyesinde kâîn (Kudüs) veyâ ta'bir-i kadîmiyle "Kâdes" köyünde ve pınârın yânıbâşında tekne hâlinde birkâç büyük lahid mevcûd olduğu gibi çeşmenin şimâl-i şarkısinde vaktiyle mevtâların defnine tahsis idilmiş iri tâşlardan yâpılmış bir mahzen vârdır. Köyün etrâfında El-'Amâra tesmiye itdikleri ve Româlılardan kâlmâ harâb bir ma'bedle birçok işlenmiş lahidler ve mebâni-i kadîme müşâhede olunmakdadır. Burâlarda tahribât icrâ idilse birçok âsâr-ı 'atika-ı mühimmenin zahire ihrâc idilmesi muhakkakdır.

3-Sur'da Hayât-ı İctimâ'iye: Sur'un nüfûs-ı hâziresi âltı, yedi bin kadar tahmin olunabilir. Bunun yârısı Hristiyân, yârısı İslâmdır. İslâmdan beş yüzü Sünnî mütebâkıyesi Mütevâlîdir. Hristiyânların "400"'ü Mârûnî Lâtin mütebâkisi ise Rum'dur. Kasabada bir mikdâr **(sayfa 304)** Musevî ve Protestân da mevcûddur.

Sur'da İslâmlarla Hristiyânların mahalleleri âyrılmışdır. Kısm-ı şimâli ve şimâl-i garbisi Hristiyân ve mütebâkî kısımlarında ise İslâmlar ikâmet ider. Kasabanın şarkındaki "Hâretü'l-Masâruh" bi'l-hâssa Sünnîlere 'âiddir.

Burâda Sünnilerin 'adedi çok olmâdığı içün esâsân küçük olân Sur kasabasında âyrıca bir husûsiyet göstermiyorlar. Gerek tarz-ı telbisleri ve gerek tarz-ı

ma‘işetleri, hâlet-i ruhiye ve fikriyeleri ve i‘tiyâdât-ı ictimâ‘iyeleri i‘tibâriyle de bütün sâhil İslâmlarından farksızdırlar. Burâda ne bir hâyat-ı ‘ilmiye ve ne de bir hayât-ı san‘ata tesâdüf olunâmâz. San‘atları basitdir. Âza kanâ‘at iderler. Birâz da tenbeldirler. “Din”in de burâda Sünniler beyninde ta‘assub derecesine yükselmediği görülür. Ve hatta şeyhlerinin iddi‘âsınca din i‘tibârıyla da ihmâlkâr imişler. Ma‘işetlerinin dârlığı da burâda kendini gösteriyor. Ta‘addüd zevcât Sünnilerde yok gibidir.

Kasabada sâkîn olân Mütevâlilere gelince bunlar hayât-ı ictimâ‘iyece büsbütün düşkün gibidirler. Esâsân Mütevâliler de büyüklerine kârşu mevcûd ferd-i inkıyâd dolâyısıyla bunlar vârlarını yoklarını teslim itmekden terâhî itmezler. Bunların büyükleri de bu fırsatı ganimet bilerek bu kitleden inekden süt sâğârcasına istifade itmek tarîkini biliyorlar. Diğer tarafdan mevcûd rüesâ-yı diniye dahi büyüklerin âmâlını tervic mecbûriyetinde bulunduğu içün Mütevâlileri olduğu gibi bırâkmalarında dahlleri vâr gibidir. Binâen‘aleyh Mütevâlilerin gerek köyde yâşâyânlarının ve gerek kasabada yâşâyânlarının hayâtları ârasında bir fark görünmez. Hepsi ‘aynı suretle bir âlet olmakdan başka vazifeleri bulunmadığı içün bunlarda ne ‘âile hayâtı ne çocuk terbiyesi ne bir refâh fikri tasavvur olunâmâz.

Esâsân Mütevâlilerin umûr-ı ta‘limiyesi müctehidlere virilmişdir. Medreselerde onlar ilkâ-yı drûs iderler. Tâlib sıra ile mürâhik, fakih ve bilâhare ‘Irâk’a gidub orâda tahsilini ikmâl itdikden sonra bir müctehid olub çıkâr, tâlib, mürahik, fakih ve müctehid hep Sünnilerin kisve-i ‘ilmiyesini iktisâ iderler. Mütevâliler bütün husûslarda müctehidlere mürâca‘at iderler.

Her karyede “Hüseyniye” ta‘bir olunur bir Mütevâlî câmi‘i vârdır ki minâresi, minberi yokdur. Mütevâlilerin dini, ‘umûm-i Şi‘iyûn gibidir. Âyruca bir husûsiyeti yokdur. Dinlerini büyük bir inkiyâd ile tutârlar. Bi’t-tabi‘ Cenâb-ı Hakk’a ve peygambere inânırlar. ‘Aynı zamânda Hazreti ‘Ali’den i‘tibâren ma‘rûf eimme-i isna ‘aşerenin hilâfetine i‘tikâd iderler. Bu imâmların sonuncusu Mehdi, ‘Irâk’da Sâmire’de “255” senesinde ihtifâ itdiği içün bundan sonra halife bulunacağına kâîl **(sayfa 305)** değildirler. Mütevekkilâne Mehdinin kudûmunu beklerler, şâ‘irleri de: “E‘cel fidâkü’l-‘âlemûn bi-esrihim” diyerek ona da‘vet terennümleri irâd iylerler.

Mütevâlilerde nikâh-ı mut‘a bulunduğu içün bir kâdının birbirini müte‘âkib birkâç erkek ile izdivâcı sehil olduğu ve bâşka bâşka bâbâlardan bir sürü çocuğu olduğu görülür.

Mütevâliler, müctehidleri imâm olmadıkça cemâ‘atle namâz kılmâzlar. Namâzları da cem‘ iderler. Meselâ öğle ile ikindiyi her ikisinin de vakt-i mu‘ayyeni meyânında bir zamânda kezâ akşâm ile yâtsuyı da kezâ orta bir zamânda birlikde kılârlar. Namâzda ellerini kâvuşdırmâzlar. Mütevâliler, terâvih namâzını efrâdî olarak edâ iderler. Mütevâlilerde Cum‘a namâzı yokdur. Bâyrâm namâzını da müctehidin imâmetiyle kılmak lâzımdır.

Mütevâlilere göre din, zî-hayât bir müctehidden telakkî idilir. Sur, Saydâ ve Merci‘yun’da üç büyük müctehidleri vârdır. Mütevâliler, Hazreti Hüseyin içün evkât-ı mu‘ayyenede mâtem tertib iylerler. Bir Hristiyân’dan bir şey yedikleri zamân âğızlarını bol su ile çâlkâlârlar.

Mütevâlilerde bir celsede olmak üzere üç def‘a zevceyi tatlık câiz olmâz. Talâk bire masrûf olur. Erkek içün nikâh, mut‘a ile nikâh-ı kat‘iyi cem‘ kâbildir. Nikâh-ı mut‘ada talâk yokdur. Ecelin hitâmında nikâh da tamâm olur. Nikâh-ı mut‘a ile olân izdivâclarda tarafeyn birbirini tevârüs itmez. Âncak çocuk vâr ise irse dâhil olur.

Mütevâliler zekâtlarını yine mütevâlilere virirler. Bir de kârlarının beşde birini âyrıca sâdâtına i‘tâ iderler. Sâir i‘tikâdât ve husûsâtda âyrılık yokdur. Bir de garib i‘tikâdları vârdır ki bunu da zikr itmeden geçmeyelim. Her evde “câbiye” veyâhud “Ümm Kerî” nâmıyla bir havuz vârdır ki bir şey’in nezâfetini te’mîn içün mutlakâ bu havuza sokub çıkârtmak lâzım gelir. Bu câbiyelerin uzun müddet olduğu gibi bırâkıldığı düşünülürse ne kadar zararlı bir i‘tikâd olduğu anlâşılır.

Sur’da mukîm olân tavâif-i Mesihiyeye gelince, bunlar hepsinden fazla câlib-i dikkatdirler. Kasabada ticâretle iştigâl iderler. Bir tarafdan müessesât-ı diniye ve ta‘limiyelerinin bulunması ve diğer tarafdan Beyrut ve Saydâ ve Cebel Hristiyânlarıyla iş güç hasebiyle dâimâ temâsda bulunmakda olmâları münâsebetiyle bunlarda bi’l-hâssa son zamânlarda uyânıklık hâsıl olmuşdur. Tarz-ı ma‘işet ve hayât-ı beytiye i‘tibârıyla kasabada üstün sâyılırlar. Bunlardan elsine-i ecnebiyeye vâkıf olânları da vârdır.

İşte hayât-ı ‘umûmiyyelerini bir mikdâr mevzû‘-ı bahs itdiğim Surluların ictimâ‘i **(sayfa 306)** vaz‘iyetleri bundan ‘ibâretdir. Bütün bu kitleler yâlnız ba‘zı noktalarda birbirleriyle dahâ fazla birleşirler. Evvelâ nüfûz mes’elesinde burâda gerek Mütevâlî ve Sünnî ve gerek Rum, Mârûnî ne kadar tabakât-ı ahâli vârsa bunlar içinde mu‘âyyen ba‘zı kimseler her nâsılsa sürülmüşdür. Bunlar mâziden tezâyid ide ide kendilerine intikâl itmiş bir mikdâr servete de mâlikdirler. Bu servetlerinin tezyidi içün uzun seneler her dürlü vesâite mürâca‘at iderek kendilerince fâideli ‘add itdikleri a‘zâlıklarda, me’mûriyetlerde bulunmuşlar, a‘şâr iltizâmı yâpmışlar Ve’l-hasıl her fırsatdan istifâde iderek bin-nihâye nüfûz sâhibi olmuşlar. Sur’da da böyle bir müteneffizân tabakası mevcûddur ki burâya doğrudan doğruya re’sül-mâla mâlik oldukları hâlde diğer bir meziyete sâhib olmâları hasebiyle iltihâk idenler de mevcûddur. Sur’daki tabaka-i müteneffizândan bir kısmında Şi‘iler rüesâsını diğer bir kısmında da Sünnilerin mütemevvilânını görüyoruz. Tavâif-i Mesihiye’den bu veyâ bu kısma tâbi‘ olânları da mevcûddur. Bunlar birbirlerinin ‘aleyhine her dürlü tezvirât ve ifsâdâtda bulunmakdan çekinmezler. Ve bütün gâyeleri fazla bir nef‘-i mâddî, fazla bir kâr elde itmekden ‘ibâretdir. Hatta selâhiyâtdârânın rivâyetine göre meselâ ba‘zân yine menfa‘atleri uğrunda uyuşarak a‘şârı olduğu gibi eski kıymetde bırâkdıkları her sene görülür hâllerden idi. Bu bi-şübhe her dürlü esbâb, refâh ve temeddünden mahrûm olân fakir ahâlinin bâşında dâimâ yânân bir kânûn-i felâketdir. Ve her dürlü cinsiyetin ve mezhebin fevkında bir mevkı‘i vârdır.

Sur’da ‘umûmî olmak üzere ma‘at-teesüf görülen ikinci bir hâl dahâ vârdır ki köklerini sefâlet-i ictimâ‘iyede buluyoruz. O da muhâceret mes’elesidir. Sur’dan Âmerikâ’ya İslâm ve Hristiyân, muhâceret idenlerin ‘adedi binlere bâliğ oluyor. Bunların ekseri, ‘âilelerini, çocuklarını burâda bırâkarak âyrılmışdır. Bu muhâcirîn, Âmerikâ’dan, kazâncından iktisâd idebileceğini âncak ‘âilesine gönderebiliyor. Fakat bu da kâfî gelemediği içün burâda ‘âileler sefil ve hâmisiz kâlıyor. Çocuklar büyüyor. O zamân ötede beride kimsesiz sürünüyor. Kâdın da çocuklarını ârtık doyuramıyor. Her dürlü ictimâ‘i düşkünlüklere kâtlânmağa mecbur kâlıyor.

Sur’da mevcûd olân en büyük yâra bi’l-hâssa bu mes’elede kânâyor. İddi‘â idildiğine göre hâl-ı hâzırdaki Sur nüfûsunun yârısından çok fazlası böyle hâmisiz kâlân kâdınlardan müteşekkil imiş. Bunların içinde tavâif-i Mesihiye de Mütevâliler de hepsi dâhildir. Bunlar kuvvet-i yevmilerini tedârik itmek içün fevka’l-‘âde müşkülât çekiyorlar. Ve’l-hasıl muhâceret, bütün netâyicleriyle burâları içün ‘azîm

bir âfetdir. Bu maraz-ı ictimâ‘iyenin çokdan vahim bir şekil âldığına kâîl olmak iktizâ ider. Sur’daki bu hastalık, mülhakâtdaki kurâda da revnümâ oluyor. Hatta (*Cevye)* karyesinde pek hâd **(sayfa 307)** bir şekilde bulunuyormuş. Ve bi-şübhe kasabanın bu, en tehlikeli ve derin bir uçurumu oluyor.

4-Sur’da Halet-i Sıhhıye: Sur’un hâlet-i sıhhıyesini beldenin vaz‘iyetiyle burâdaki hayâtın tarzıyla ve civârın şerâit-i sıhhıye ile derece-i ‘alâkasıyla ölçmek lâzımdır. Bir kere belde evlerinin nasıl sıkı sıkıya havâ âlmâyacak, güneş görmeyecek tarzda yâpıldığını evvelce söylemişdik. Binâen‘aleyh bu ciheti burâda tekrâr itmek istemem.

Tarz-ı hayâta gelince Sur’da bulunân eyd-i ‘âmelenin evvelâ ne gibi işlerle meşgûl olduğunu gösterecek bir cedvel irâe ideceğim. Bu bizim maksadımızı pek bâliğâne ifâde idecekdir.

Mu‘allim, tabib vesâir	39
Tüccâr	143
Mârângoz	150
Minâreci	400
Hammâl	400
Hidmetkâr	150
Bir işle meşgûl olmayân	2800

Bu istâtistikin bi’t-tabi‘ diğerleri gibi şerâit-i mevsûkıyeti hâiz olmâdığını i‘tirâf itmekle berâber diyebiliriz ki fi’l-hakika burâda yaşâyânlar fakr-u zarûret ve sefâletden pek bitâb bir hâlde bulunuyor. Hayâtda kat‘iyân bir zerre refah görmüş değildirler.

Bir de bunâ zamîme olmak üzere Sur civârında (Sâmiro), (Bakbuk) (Re’sül’-‘Ayn) nehirlerinin dâğılmasından mütevellid batâklıkların bulunduğunu da kayd idelim.

Binâen‘aleyh gerek evce ve gerek ma‘işetce gerek havâca zedelenen bu ahâlide için için bir marazın şiddetli bir suretde seyrini icrâ itdiğine kâîl olmak lâzımdır. Her ne kadar tabib, Sur’da bulunduğu müddetçe üç veremliye tesâdüf

itdiğini söylüyorsa da kendisine mürâca‘at-ı lüzûm görmeyerek sessiz sessiz râh-ı bekâyı tutânların ‘adedini âncak Allah bilir. Her dürlü refâh-ı hayâtdan, intizâm ve hüsn-i tagaddi ve ta‘ayyüşden ve hatta temiz bir havâdan mahrûm olân Surluların hâlet-i sıhhıyesi kim ne dirse disun âcıklıdır.

Burâlardaki mâlâryâ vukû‘âtı pek fenâ tahribât yapıyor, insânları iskelete çeviriyor. Göz hastalıkları da şiddetle icrâ-yı hüküm idiyor. Hatta tabib bile kendisine yevmî mürâca‘at iden (10-12 hasta içinde (6-7) sinin göz hastalığına düçâr olduğunu söylüyordu **(sayfa 308).**

Son zamânlarda “Temmuz 1332 târihine kadar” burâda tifüs şiddetle tahribâtını yâpmışdır. Yüzü mütecâviz insânı Sur’dan âlub götürmüşdür. Burâda küçük hastalıklardan meselâ hırkatü’l-bevl, ‘âdî ishâl gibi şeylerden bahs itmeyi şübhesiz lüzûmsuz ‘add idiyorum.

Yâlnız nüfûs defterlerindeki kuyûd-ı zâhiriyeye ve bu sahifelerde meşhûd tezâyüd-i ca‘liye rağmen nüfûsun izmihlâl müstakbelini burâda işâret itmeden geçemeyeceğim. Âkın âkın devâm iden muhâceret, burâların muhitine âtî i‘tibârıyla pek şedid darbeler indirmişdir. Burâda büyük bir kitle-i ahâli vârdır ki ‘âtıl bir hâldedir. Tevlidât, günden güne pek zâhir bir hâlde tenâkus iylemiyor. Vâkı‘a-ı istâtistiklerimizin doğruluğuna kâil değilim. Ma‘mâfih sahih geçinen istâtistiklerin de bir hakikat-ı riyâziye ifâde idemeyeceği keyfiyeti mütesellî idiyor. Bin üç yüz yirmi sekiz senesinde kazâca tertib idilen ‘umûmî bir istâtistikde böyle garib bir cedvele tesâdüf itdim.

<u>Sur kazâsında</u>

Müteehhil	7,200
Dul	3,500
Mutallaka	2,500
Bekâr	19,500

Ma‘mâfih bu cedvelden de âz çok ânlâşılıyor ki 7,200 kişiye, küçük bir yekûne mukâbil 25,500 kadar büyük bir yekûn ve ‘âtıl bir kitle-i nüfûs vâr imiş. Bu hesâbda çocuklar dâhil olmâsa gerekdir. Zirâ diğer bir sütûnda kazânın nüfûsu bu

yekûnden yedi bin fazla gösteriliyor ki bu ‘aded bâkî çocuklara terk idilmiş olsa gerekdir.

Binâen‘aleyh tevlidâtın hakikî tenâkusu mes’elesi ‘ilâve idilecek olursa Sur’un ne elim hâlet-i sıhhıyede bulunduğu ve nasıl nihân bir izmihlâle doğru sürüklenmekde olduğu küçük bir mülâhaza ile bilinmiş olur.

20-SUR-SAYDÂ YOLUNDA

Sur’da kâldığımız müddet zarfında pek garib bir otelde yaşıyorduk. Fi’l-hakika burâsının vâsi‘, kati‘ her dürlü esbâb-ı istirâhatdan mahrûm bir hâbgâh bi-ma‘nâ olduğunda şübhe yokdu. İhtiyâcımızı ihzâr içün pek çok zahmet çekiyorduk. Derdimizi kimseye ânlâtmak da müyesser olâmıyordu. Böyle olmakla berâber Sur kazâsı, bize hatta ‘Akkâ kadar da sıkıntılı görünmemişdi **(sayfa 309).**

Sur’un toprâğında mutlakâ bir meziyet vârdır ki bunu âncak kadîm ***(Paloetyros)***’lılar ânlâtâbilirdi. Saydâ’ya doğru harekete karâr virdiğimiz zamân târihin bu zî-servet sahifesine uzun bir nazire-i vedâ‘ ‘atf iylediğimizi inkâr itmek pek zâlimâne bir hareket olur. İçimizden biri diyordu ki: “dört bin sene yaşâyân bu şehir herhâlde şimdiki kadar bir tedennî ve izmihlâl yüzü görmemişdir.”

Öğlenin güneşi, harâreti tamâmiyle ta‘dil itmişdi. Bir ârâbaya bindik. Şimdi ihtiyâr Tir şehrini örten kumlar sâğımızdan firâr idiyor gibi idi. Fakat bu kumlarda ne feci‘ bir ma‘nâ-yı serzeniş vârdı güyâ:

---Bırâkınız o servet-i mâziye hâb-ı ebedisine dolsun. Dimek istiyordu.

Fi’l-hakika bütün şehir ve bütün mâzî uyuyordu. Yâlnız o hırçın deniz, o hâlâ pür-heyecân sâhile hücûm idiyordu.

Hareketimizden yârım sâ‘at geçmemişdi ki yolumuz dâhile doğru kıvrıldı. Beş dakika sonra solumuzda “‘Ayn Bakbuk” sâğımızda ise “Turâ”, “Bidyâs” karyeleri bulunuyordu. Bir sâ‘at sonra bir hân ve onu müte’âkib “Nehrü’l-Kâsımiye” görünmüşdü. “Nehrü’l-Kâsımiye” “Litânî” Nehrinin kısm-ı süfliyesine itlâk olunuyordu. Nehir epeyce derin idi. Suları da *Giz*’in istikâmetine doğru koşuyordu. Hânın üst tarafında “Burcu’l-Havâ” harâbeleri vârdı. Ondan bir çâr-yek mesâfede ve dâhilde “Kubûru’l-Mülûk” bulunuyordu. Burâdan tebâ‘id iderken güneş uzâkdan son ışıklarını döküyordu. Yolumuz pek latif olarak devâm idiyor, kadîm Fenike

arâzisinin âkşâm rüzgârları yâyılıyordu. Yirmi beş dakika sonra mehtâb hafif hafif güzergâhımızı tenvire bâşlâdı. Şimdi yolda diğer bir hânın harâbeleri seçiliyordu.

Sâğ tarafda ise iki beyâz kayâ pârçası vârdı ki bunlar da iki kadîm mağâra sâklâmışdı. Yirmi dakika sonra "Ebu'l-Esved"e yâkınlâşdık. Şimdi bir sürü harâbe bâşlâmışdı. Yirmi beş dakika sonra sâğda "Beni Sir" son birkâç sütûn ile bir mağâra ve on beş dakika sonra "'Adlon"a vârdık. 'Adlon'a eskiden ***(Ornitopolis)*** dirlerdi. Burâda "Ümmü'l-Bezâz" nâmında bir mağâra mevcûddur ki içinde tâşdan bir memeden su dâmlârmış.

Bir müddet sonra sâğda "El-Ensâriye"'den geçtik. Kırk dakika sonra uzâkdan "Nehrü'l-Hizrâni" yi terk itdik. "Es-Seksekiye" önünde birkâç mağârayı bırâkdıkdan sonra **(sayfa 310)** solda ba'zı harâbeler ve sâğda dahi yüksekde "Sârâfând"'ın bulunduğu mevkı'e geldik. Sârâfând eskiden ***"Zarapta"*** yâhud ***"Larepta"*** suretiyle ma'rûf idi. Orâda hazrın makâmı vâr imiş. Bir müddet sonra uzâkdan dâlgâların bulunduğu tarafda koyu bir gölge gözükmüşdü;

---Gündüz evlâydı. Burâdan Saydâ gözüküyordu. Uzâklardaki kârâltı işte Saydâ… didiler.

Dimek Saydâ'ya yâkınlâşıyorduk. On beş dakika sonra ('Aynü'l-Kantara) menba'ına, yirmi dakika sonra "El 'Akabiye" Irmâğına geldik. Şimdi denizin kenârında ve âşâğıda (Burcu'l-Hazar) nâmıyla kadîm bir kal'a vârdı. On beş dakika sonra (Nehrü'l-Cezzâriye)'ye geldik. On dakika sonra (Tel el-Barâk) ve (Hân el-Barâk) kurbunda (Nehrü'l-'Adesiye)'ye vardık. Burâda bâğçeler vârdı. Yirmi dakika sonra (Nehrü'l-Zahrâni) yirmi beş dakika sonra (Vâdiyü't-Tiş) ve sâğda (El-Gâziye) bulunuyordu. Burâda düz arâzi ve ovâ bâşlâdı. Nihâyet kırk dakika zarfında (Nehrü'l-Zenbak)'a takrib iyledik. Dahâ sonra sâğ tarafda (Deyr-Bisin), (Meyvemiye) geçildikden sonra ârtık Saydâ'nın bâğçelerine muvâsalat iylemişdik.

Şimdi bâğçeler ârasından geçiyorduk. Yirmi dakika sonra "Nehrü'l-Barğût" u âşdık. Nehrü'l-Barğût'a eskiden ***Ardupia*** dirlerdi. Nihâyet beş dakika zarfında Saydâ'nın ilk evi görünmüşdü. Zamân hemân nısfu'l-leyle takrib itmişdi. Şimdi Saydâ mehtâbın nuru âltında yeşilliğiyle pek câzib görünüyordu. Nihâyet ârâbamız büyücek bir binâ önünde durdu. Burâsı otel idi. Bu zarif ve şâ'irâne seyâhet bizi hiç yormâmışdı.

21-SAYDÂ

1-Saydâ'nın Vaz'iyeti, Manzarası: Fenikelilerin diğer şehirlerinde olduğu gibi eski ***(Sidon)*** ve şimdiki Saydâ kasabası da kâranın denize doğru uzânmış bir kısmı ***"Promontoir"*** üzerinde binâ olunmuşdur. Şâ'ir Yunânînin "Nihâs-ı ahmerle zengin" bir şehir olarak eş'âr-ı muhalledesinde tasvir itdiği bu belde-i kadîmenin Sur ve 'Akkâ kadar bir mâzîsi ve onlar kadar bir sergüzeşt ve hatta mâcerâsı **(sayfa 311)** bulunduğu hâlde kasabanın şekl-i hâzırı bu mâzî-i zî-ziyneti garibdir ki hâtırlâtmak istemiyor. "Omiros" bu zamânda yâşâmış olsaydı bi-şübhe bu latif kasabayı o da beğenecek ve burâsını bir şehr-i nihâs olarak değil bir belde-i zemerdin hâlinde takdis iyleyecekdi. Fi'l-hakika Saydâ, bütün ma'nâsıyla yeşil bir memleket idi. Garb, şimâl ve cenûb cihetleri mâvi denize doğru gömülen bu kasabanın denize imtidâdınca bütün sırtları yemyeşildir. Şimâl ve cenûbda bir iki sâ'at kadar devâm iden vâsi' portakâl bâğçeleri limon, mândâlina, bâdem, muz ve diğer meyve âğâçlarıyla mezrû' olduğu içün burâsı her dem bahârdır. Şimâlden cenûba ve bir mikdâr garba doğru uzânân kasabanın, hâricden manzarası pek zengindir. Bâ-husûs bâğçelerin şarkından ârkasına düşen "Cebelü'r-Reyhân-***Tomat Niha,*** Tomât Nihâ"nın yeşil tepeleri ile uzâkdan pırlânta gibi pârlâyân "Helâliye ve Berâmiye" köyleri ve orâda ihtimâmkâr bir dest-i san'atla işlenen boyâlı zarif köşkleri bütün bu belde-i hadrâya şâhâne bir güzellik bahş ider. Bâğçelerin şimâl tarafından âkân "Nehrü'l-Ûlâ", Lübnân ile bu yeşil sâhanın hadd-ı faslını teşkil ider. Ve bu haddî beyâz ve muntazam bir şose yolu şarka doğru ikmâl ider. Kasabanın garbında bu iklim-i muhâsenin denize küçük bir hediyesi hâlinde ufâcık bir âda vârdır. Ve'l-hâsıl kasaba bütün binâlarıyla yeşillikleriyle, bâğçeleriyle ve deniziyle Bahr-ı Sefid sâhilinin en müzehher beldelerinden birini teşkil ider.

2-Saydâ'nın Hudûd-ı Dâhiliyesi:

(1)-Kasabanın Binâları ve Sokâkları: Saydâ'nın şark tarafında kasabayı cenûbdan şimâle doğru boydan boya kat' iden yegâne geniş bir câddesi vârdır ki tâ Sur'dan gelir. Ve tâ şimâl tarafında da deniz üzerinde bulunân "Kal'atü'l-Bahr" kurbunda nihâyet bulur. Fakat o zamân sâğa doğru şimâl istikâmetinde kıvrılarak sâhil boyunu bir müddet ta'kıb ider. Saydâlılar Kal'atü'l-Bahr'a kadar olân kısma "Şâkiriye" Câddesi nâmını virirler. Sâhil boyunca olân istitâleye ise "Tarîkü'l-Kamle" dirler. Ma'mâfih Şâkiriye Caddesi müntehâsından bir mikdâr evvel su

bendinin yânından yine sâğa doğru kıvrılarak Beyrut'a kadar devâm ider ki bu caddeye Beyrut Câddesi dirler. Beyrut Câddesi, yârım sâ'atden fazla bir zamân zarfında mütemâdiyen bâğçelerin ârasından geçdiği içün Suriye'nin en latif bir yolu telakkî idilir. Şâkiriye Câddesinin cenûbundan Sur'a giden kısımlarının da 'aynı letâfete mâlik olduğunu unutmâmalıdır. Saydâ'da bulunân diğer yollara gelince, bunların nâ-mahdud denilecek kadar fazlalığına ve ekserisinin de tâşlarla döşeli olmasına rağmen pek elim bir hâlde bulunduklarını işâret itmek lâzımdır. Bu **(sayfa 312)** yollar o kadar müte'affin ve müzlim tüneller hâlinde uzânır ki Saydâ'nın bu eski sokâkları, 'Akkâ'nın yollarını pek üstde bırâkır. Bütün Suriye sâhilinde bunlardan dahâ fenâ geçidler bulunduğunu zan itmemelidir.

Saydâ'nın aksâ-yı 'umrân olmak üzere telakkî idilen cihetleri şimâl ve şark kısımlarıdır. Burâda Beyrutkârî evler, büyük oteller, temiz ve büyücek mağâzalar vesâire Şâkiriye Câddesini bâşdan bâşa tezyin ider. Bâ-husûs şimâlden şarka doğru kıvrılân sâhil üzerindeki yeni evler her dürlü zerâfete mâlikdir. Ekseriyâ mâvi veyâ kırmızı boyâlı olân bu evler, 'umûmiyyetle iki kâtlıdırlar. Üstleri de kırmızı kiremidlerle örtülmüşdür. Bir cebheleri denize ve diğer cebhesi câddeye âçıldığı gibi esâsen evlerin ârasında âz çok bir fâsıla bulunduğu içün bu evlerin dört tarafı âçık sâyılır. Evlerin câdde üzerindeki cebhelerinde herhâlde garib kafesler ve ba'zı tesettür tuhaflıkları yâpılmış ise de bu kadarını ma'zur görmek lâzımdır. Bu yolda Beyrut tarz-ı mi'mârisine taklidân yâpılân evler âz değilse de Saydâ'nın nüfûs mevcûdesine nisbetle ehemmiyetsiz kâlıyor. "Şâr'", "tâhun", "vustâni" nâmlarıyla ma'rûf olân bu kısımdan mütebâkî kâlân Saydâ'yı âğza âlmâmak lâzımdır. Hâlbuki kasabanın cenûbunu, garbını, vustunu ve garb-ı şimâlisini bu fenâ evler teşkil ider. İhtimâl ki Sur gibi, 'Akkâ gibi Saydâ kasabası da mahdud bir sâha dâhilinde uzun müddet sıkışmış kâlmış olmâlı ki burânın evleri 'Akkâ'nın bir şekl-i musaggarı olmuşdur. Burâda yâlnız bir kâtlı ev bulmak kâbil değildir. En küçük bir sâhada ekseriyâ yolun tâvânını teşkil iden kubbeler üzerinde esmer, yosunlu, pis tâşlar ve siyâh kirli tahta pâncurlar sâldide pâslı demirler görülür. Evlerin is ve dumâna bâtmış divârları, kirli, dâhili, müzlim ve havâ görmez sâhası dahi fark olunur. İşte bütün bu yerlerde Saydâlılar ikâmet itmekdedirler. Saydâ'nın yollarını âncak Nâblus'un Sâmirî mahallesinde tesâdüf itmek kâbildir. Fakat bu evlerin bu şekli hiçbir yerde görülmez. Bu evlerini tanzim itmek ve temizlemek veyâhud sokâklarını tevsi' iderek

burâya bir pârça ziyâ, bir pârça hayât göndermek kâbil değildir. Bunlar içün insân vehleten der ki bu evler içün tek bir çâre vârdır: Yıkmak…

Ma‘mâfih bu evlerin dest-i zamânla yıkılacağını ummâmalıdır. Çünki pek muhkemdirler ve bunlar bu hâricden gülümseyen yeni Saydâ içün ne büyük bir şeyn teşkil ider. Bunların yekûnü beş âltı mahalle kadardır. İsimleri de kendileri kadar kabâdır. (Zuytini), (Mesâlha), (Keşk), (Kenân) elh. Saydâ'da 'umrân-ı ahirden hissedâr olmazdan mukaddem mevcûd ba'zı âsâr-ı 'atikaya tesâdüf olunuyor. Bunlar meyânında kasabanın cenûbundaki (Kal'atü'l-Ma'ze) yâhud (Kal'atü'l-Fevkâ) ile sâhil-i bahırda kâîn (Kal'atü'l-Bahr) yâhud (Kal'atü't-Tahtâ) ve kasabanın garbında rüesâ-yı **(sayfa 313)** Dürûzdan Fâhreddin tarafından inşâ idilen sarây zikr olunabilir.

Saydâ'nın câmi' husûsunda zenginliği vârdır. Evvelce dokuz câmi'i olduğunu eski eserlerde okuyoruz. Hâl-ı hâzırda yâlnız (Câmi'ü'l-Kebir), (El-Bahr), (El-Batâh), (Kethüdâ), (El-Musaliye), (Meczûb) câmi'leri ma'rûfdur. Saydâ'da (Mir), (Cedid), (Sûk), (Şeyh) nâmlarıyla dört hamâm bulunduğu düşünülürse bu cihetden de bedbaht sâyılmâmak lâzımdır.

Kasabanın kısm-ı kadîmî vustunda (Sâhatü'l-Sarâyâ) nâmıyla ma'rûf bir küçük meydân ile bir havuz bulunduğunu unutmayalım.

Kasaba, bu binâları ile kâlsaydı bi-şübhe diğer sahildeki kardeşleri gibi âz çok bi-ma'nâ olacakdı. Hâlbuki evvelce söylediğimiz vechle yeni tarzdaki mağâzaları ve binâları pek çokdur. Ve 'aynı zamânda kahveleri, otelleri ve nihâyet matba'aları buhârla müteharrik un fâbrikaları ve bütün bâğçelerin, beyârelerin ârasında dâğılmış motorları da vârdır. Bâ-husûs gerek yerli tavâif-i Mesihiyenin ve gerek cema'ât-i ecnebiyenin vücûda getirdikleri mebânî, me'mûrîn-i ecnebiyenin yâpdıkları binâlar ve nihâyet birçok ma'âbed-i Mesihiye Saydâ'ya bir revnak virmişdir.

Bunlar meyânında Âmerikân cem'iyetinin zükûr ve inâs'a mahsus mekteblerinin, Frânsızkân kilisâsını ve zükûra mahsus Lâtin mektebi, Sur ***(Soenrs)***'lerin bir mektebi ile Dârü'l-eytâmını ve Jezvitlerin kilisâsıyla mekteblerini, Mârûnilerin, Rum Ortodoksların ve Rum Kâtoliklerin kilisâlarıyla mekteblerini ve Âlyâns İsrâilitin de bir mektebini zikr idebiliriz. Bütün binâların nasıl ihtimâm-ı cedid perverâne ile vücûda geldiği muhtâc-ı zikir değildir. Ekseriyâ mebâliği 'azime sarfıyla inşâ idilen bu mebânînin Saydâ'ya bir ruh-ı 'umrân bahş itdiğini inkâr itmek de doğru olmâz.

(2)-Kasabanın Suyu: Saydâ gerek mevkı‘ ve gerek manzarası i‘tibârıyla mazhar olduğu bütün bir hüsn-i tâl‘ı esefler olsun ki su husûsunda bulâmâmışdır. Saydâ’nın suyu fenâ didikçe fenâdır. Su, burâya pek uzâk mesâfelerden Cebel-i Lübnân’da (‘Ayn Zahlete) civârında kâîn (El-Bârûk) menba‘ından gelir. El-Bârûk suyu mevkı‘inde pek temiz ve mümtâzdır. Fakat bütün güzergâhında üstü âçık cereyân itdiği içün her dürlü televvüsâta düçâr oluyor. Bâ-husûs (‘Amâtur) nâm-ı mahalde büsbütün kirleniyor. Nihâyet kasaba civârına yakınlâşırken (Tâl‘) dinilen yüksek su bendlerine geliyor. Ve orâdan taksim idilerek demir borular vâsıtasıyla kasabanın her tarafına dâğılıyor. Fi’l-vâkı‘ su, memleket içinde bulâşmıyorsa da esâsân kasabaya bulânık olarak geldiği içün birçok hastalıkların da menba‘ı bu su oluyor **(sayfa 314).**

İçinde her dürlü ‘uzviyata tesâdüf ididlir. Ve fenâ da bir kokusu vârdır. Bu suyun usûl-i tevzi‘i ‘asr-ı dide bir ‘ark üzerine cereyân idiyor. Yeniden bu suya iştirâk itmek mebâliğ ve fireye tevkıf itdiği içün kasaba susuzlukdan pek zahmet çekiyor. Her ne kadar kasabanın ötesinde berisinde kuyular vârsa da bunların da suyu âz olduğu içün ihtiyâca kifâyet idemiyor. Ma‘mâfih Âmerikân mektebinde son zamânlarda kuvvetli bir ârtezyen kuyusu âçılarak suyu ba‘zı mahallâta dâğıdılmış ise de pek mûz‘î kâlmışdır. Yâlnız kasabanın kısm-ı şimâlisinde câdde üzerinde Âmerikân müessesesi tarafından küşâd idilen şık bir çeşmeye kadar sevk idilmişdir.

3-Saydâ’nın Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi

(1)-Saydâ Kazâsı: Saydâ kazâsı, şimâlen Cebel-i Lübnân sancâğı mülhakâtından Cezzin ve şarken Merci‘yun ve cenûben Sur kazâları ve garben Bahr-ı Sefid ile muhâtdır.

Kazâ Meclis İdâresinden aldığımız ma‘lûmâta göre ‘umûm kazânın mesâha-ı sathiyesi 400,000 dönüm râddesinde tahmin olunmakda olub nüfûsu âtîdeki cedvelde gösterilmişdir:

İslâm	Kâtolik	Mârûni	Rum	Protestân	Ermeni Kâtolik	Lâtin	Musevi	Ecnebi	
11398	961	650	131	73	2	17	888	47	Nefs-i kasaba
8614	17								Şomer nâhiyesi
9438	1218	2465		37					Cebbâ‘ “

17608	327	393						Şakif	“

47058	2513 [56]	3508	131	110	2	17	888	47	**Yekûn**

Yekûn-i ‘umûmî

Zükûr	İnâs
27555	26829

54,284 [57] **Yekûn**

‘Umûm kazâdaki tevlidât ve vefiyâtın mikdârına gelince bunlar dahi âyru bir cedvelde bervech-i âtî gösterilmişdir **(sayfa 315).**

1325 senesinden 1331 senesine kadar

Tevlidât		Vefiyât
4758	İslâm	1516
278	Mârûni	110
154	Kâtolik	54
11	Protestân	7
13	Rum	9
2	Lâtin	2
69	Musevi	21
---		---
5285	**Yekûn**	1719

Bâlâdaki erkâmdan müstebân olduğu üzere Saydâ kazâsının nüfûsunda âltı sene zarfında 3566 kadar bir tezâyid vuk‘û’a gelmiş olub Hayfâ kazâsına nisbeten

[56] Katolik nüfûs yekûnü, **2,523** olmalıdır.
[57] Zükûr ve inâs yekûnü, **54,384** olmalıdır.

(7437 nüfûs) yârı yârıyadır. Elimizdeki erkâm-ı resmiye üzerine tedkikât icrâ idecek olursak görürüz ki eski sene zarfındaki İslâm tevlidâtında inâs, zükûrdan 90 nefer ziyâde ve vefiyâtda zükûr, inâsdan "360" kadar fazladır. Dimek oluyor ki Saydâ kazâsında erkekler git gide tenâkus itmekdedir.

Kazâ merkezi, Saydâ kasabası olub otuz üç derece otuz dört dakika 'arz-ı şimâli ile otuz üç derece iki dakika tûl-ı şarkide vâkı' ve merkez vilâyete bir şose ile merbûtdur. Kasaba, Beyrut-Sur yolunun merkez noktasında vâkı' ve birincisinin 45 kilometro cenûbunda ve ikincisinin yine 45 kilometro şimâlindedir. On mahalleye münkasım olân Saydâ'nın nüfûs-ı 'umûmiyyesi "14167" [58] olub bunun "11398" i İslâm "961"i Katolik "650"si Mârûni "131"i Rum Ortodoks "73"ü Protestânt "17"si Lâtin "888"i Musevi ve "47"si ecnebidir.

Kasabanın son sekiz senelik İslâm tevlidâtında inâs "1115" zükûrdan "1015" yüz kadar fazla ve vefiyâttan da yine inâs "250" zükûrdan "360" yüz on kadar noksândır. Gerek Saydâ'da ve gerek bütün kazâda zükûrun git gide müzmahil olması orâ 'ırkının serî' bir tereddî devresini geçirmekde olduğuna vâzih bir delildir. Bunâ mâni' olacak tedâbir-i sıhhıye ve ictimâ'iyenin ittihâzı vecibedendir.

(2)-Saydâ'nın Târihçesi: Sâir Fenike iskeleleri gibi kasaba, kârşısında ada bulunân bir burunun üzerinde mebnî olub vaktiyle Fenikeliler zamânında gâyet mühim bir mevkı'-i ticârisi **(sayfa 316)** olân Sidon şehrinin mevkı'ını işgâl itmekdedir. Sidon'un 'İbrânîcede ve Fenike lisânındaki mukâbili bâlık saydı ma'nâsına olân ***Tsidon*** kelimesidir.

İşbu kasaba, Hâm bin Nuh'un oğlu Ken'ân'ın ekberi olân Sidon tarafından binâ olunduğu mervîdir. Ahâlisi bu belde-i latifenin mevkı'-i tabi'isinden istifâde ve bütün sevâhil-i mütecâvire ve akvâm-ı sâire ile te'sis-i münâsebât iderek harf ve sanâyi' ve ticâret ve 'ulûm ve fünûnda pek ziyâde terakkî itmişlerdi. Bu sebeble Saydâ, Fenikelilein en büyük kürsileri ve bütün Akdeniz'in merkez-i ticâreti idi. Bir arâlık merkeziyet Sur şehrine geçmiş ise de Saydâ yine ehemmiyet-i ticâriyesini muhâfaza itmiş idi.

Yunân şâ'iri "Homer" in didiği gibi her husûsdan mâhir olân Saydâlılar, vaktiyle ticâretlerinin pek vâsi' bir suretde tezyid ve terakkî itdirmeğe muvaffak

[58] Saydâ'nın nüfûs-ı 'umûmiyyesi, **14.165** olmalıdır.

olmağla bu münâsebetle Bahr-ı Sefid havzasında ve hatta bahr-ı muhit-i Atlâsîde ticâri iskeleler te'sisine kadar gitmişlerdi. Müstakil bir suretde şânlı günler yaşâdıkdan sonra Saydâ şehri, kable'l-milâd 840 senesinde Asuryâ Krâlı üçüncü Sâlmânasâr tarafından zabt idilmiş ve birâz sonra Keldânilere, İskender-i Kebire intikâl itmiş idi. İşbu cihângirden sonra Selefkilerin yedd-i zabtına geçmiş ise de muhtâriyetini yine muhâfaza iylemiş idi. "18 K.M." senesinde Suriye'yi feth iden Româlılardan İmparâtor Ogust zamânında Yahudi hâkimi büyük Herod'a bahş itmişler idi.

Hicret-i nebeviyenin 14'üncü senesinde hülefâ-yı râşidinden Hazreti 'Ömer'in zamân-ı hilâfetlerinde Şâm fütûhâtı sırasında memâlik-i İslâmiye dâiresine dâhil olmuş ise de ehl-i salib hücûmları esnâsında Kudüs Krâlı Bodvin bilâ mukâvemet zabt ve istilâ iylemiş idi. Hıttin muzafferiyet-i İslâmiye 'azîmesinden sonra Selâhaddin Eyyubî, Saydâ'nın istihkâmlarını tahrib iylemiş Frânklar on sene sonra "1197" tekrâr muvakkat bir müddet içün istirdâd itmişlerdi. Bu suretle birkâç def'a kâh İslâmların ve kâh Hristiyânların elinde kâlân Saydâ şehri, nihâyet Yavuz Sultân Selim hazretleri zamânında 923 sene-i Hicriyesi ve 1517 sene-i Milâdiyesinde Suriye Kıt'asıyla berâber zamîme-i Memâlik-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniye olmuşdur. İşbu vakâyi'-i harbiyeden Saydâ şehri harâb bir hâle düçâr olarak ancak on yedinci 'asrın ibtidâlarında birâz terakkî yolunu tutabilmiş idi. O zamânki Dürzi emiri meşhûr Fahreddin, burâsının iklim ve mevkı'-i latif tabi'isini beğenmekle şehrin ebniye-i 'umûmiyye ile tezyinine ve ticâretinin tevsi'ine koyulmuş idi. İpek ticâreti Saydâ'nın en mühim bir menba'-ı servetini teşkil itdi. Fakat emir-i mezkûrun vefâtından sonra 'Akkâ Vâlisi Cezzâr Ahmed Pâşânın **(sayfa 317)** fenâ icrââtıyla Saydâ, ehemmiyet-i ticâriyesini büsbütün gâib iderek nihâyet Beyrut şehrine merkeziyet-i ticâriyesini terk itmeğe kadar tenzil itdi. Ahirân vâkı' olân zelzele-i 'azîmeden memleket yine harâb olmuş, ümerâ-yı 'Osmâniyeden Süleymân Pâşâ zamânında birâz i'mâr idilmiş idi.

Saydâ bir müddet merkez eyâlet ittihâz olunmuş ve sonra Suriye vilâyetine tâbi' Beyrut sancâğının bir kazâsına merkez ittihâz idilmiş ve'l-hâletü'l-hezihi livâ-i mezkûr mülhakâtından bulunmuşdur. Tahrib idilmiş bir surun içine sıkışmış kâlmış olân Saydâ kasabasının şimdiki hâlde limânı bile yokdur. Kum vesâir ile sığ bir hâle gelen şimâl limânı, vaktiyle hakiki bir dok hâlinde idi. Limân her iki tarafdan kayâlar ve resiflerle çevrilmiş ve şimâl-i şarkisinde bulunân beyzü'ş-şekil dokuz kavisli

köprü, karayı Kal‘atü’l-Bahr’a rabt itmekdedir. Zan olunduğuna göre Kal‘a, Dürzi emiri Fahreddin zamânında inşâ olunmuşdu. Cenûbdaki Mısırlılar limânına gelince burânın dahi eski divârları ve cihet-i şarkiyede sun‘î iki limânı mevcûd olub vaktiyle emir Fahreddin tarafından doldurulmuş idi. Saydâ’nın şimâl-i şarkısinde ve en mürtefi‘ noktasında “1253” sene-i milâdiyesinde Frânsa Krâlı Sen Lui tarafından inşâ olunmuş Kal’atü’l-Mard nâmında bir kal‘ası ile şimâlindeki “Nehrü’l-Ûlâ”dan kasabaya su getiren tahte’l-arz su mecrâları vârdır.

Âsâr-ı ‘atika nokta-i nazarından ehemmiyeti pek ziyâde tenâkus itmişdir. Kârşısında vaktiyle emir-i meşhûr Fahreddin’in sarâyı bulunân Câmi‘ü’l-Kebir, eskiden Ser Cân Şövâlyeleri tarafından kilisâ olarak inşâ idilmişdir.

Âsâr-ı ‘atika simsârları tarafından pek ziyâde zedelenen Saydâ şehri, şimdiki kasabanın cihet-i şarkısinde vakı‘ olub ovâdan birâz mürtefi‘ olân kayâlar ârasında kasaba-i kadîmenin mezârlığı müşâhede olunmakdadır. Beş âltı sâ‘atde ziyâret idilebilen işbu türbenin en mühim kabirleri şehrin cenûb-i şarkısinde bulunmakdadır. 1855 senesinde keşf olunarak Pâris Müzesine gönderilen Saydâ Krâlı (Eşmu Nâzâr) lahidi burâda zuhûr itmiş idi. Yine burâlardaki ufâk kilisâ vaktiyle Fenikelilerin “Estârte” ilahesine mahsus inşâ itdikleri ma‘bedden başka bir şey olmadığı ağleb ihtimâldir. Magduşa köyündeki kilisâ dahi bu kabîldendir.

1303 sene-i devriyesinde 1887 senesinde Saydâ kasabasının şimâl-i şarkısinde ve ahâli-i mahalliyeden Şerif Efendinin bâğçesinde Müze-i Hümâyun müdiri tarafından hafriyât-ı mühimme icrâ idilerek yirmi bir lahid keşf olunmuş idi. Bu lahid meyânında İskender-i Kebir lahidi nâmıyla şöhret bulân ve kimin mezârı olduğu ve hângi heykeltrâşın mahsûl-i çibre ü şey-i mahâreti idüğü bilinemiyân kâbârtma resimlerle müzeyyen **(sayfa 318)** ve nükûş ve elvân günâgün ile menkûş ve mülevven bir lahid vârdır ki san‘at heykeltrâşının berâ-i nümûzec ‘acibe-i nemâs dimeğe şâyân olmak i‘tibârıyla yâlnız bu lahid son derece kıymetdârdır. Bu eser-i girânbahâyı ziyâret ve temâşâ içün Avrupâ ve Âmerikâ ‘ulemâsından Dersa‘âdete pek çok kimseler gelmiş ve bu lahidin ta‘rif ve tevsikî sadedinde makâle yâzmâmış mecmû‘a kâlmâmışdır. Luhûd-ı mezkûrenin yâlnız birisinde Fenike lisânıyla bir kitâbe mahkûk olduğundan ânın (Tânit) nâmında bir Fenike krâlının mezârı olduğu tahakkuk idebilmişdir.

(3)-Umûr-ı Belediye: Önümde Saydâ belediyesinin 1324, 28, 30 ve 1332 senelerine ‘âid büdçeler duruyor. Vâridât, 1324 senesinde (144940) guruş iken dört sonra (187207) guruşa ve iki sene sonra “191.000” guruşa kadar çıkıyorken ahvâl-ı hâzire-i harbiye dolâyısıyla 1332 senesinde tekrâr “159700” guruşa tenzil idiyor. İşbu vâridât ekseriyle debhiye, gâzhâne vesâit-i nakliye rüsûmuyla emlâk ücûrâtından teşkil idiyor. 1332 senesine mahsus büdçenin masraf kısmı ser-âpâ ‘ucûbelerle mâlâmâldır. Sekiz sene evvel “42300” guruşa kadar çıkabilen ma‘âşât faslının bu sene “84715” ve mevâsim ve i‘yâd faslına “10120” ve fukarâ faslına”15500” guruş vaz‘ olunmuşdur. Hâl-ı harb münâsebetiyle belediyelerin gice gündüz ciddi işlerle meşgûl olmaları lâzım geleceğini bilmeğe yeltenen Saydâ belediyesi, fa‘âliyetini yâlnız ma‘âşâtın tezyidinde mevâsim ve i‘yâd faslıyla fukarâ tahsisâtının taz‘if idilmesinde isti‘mâl itmişdir. Belediye teşkil-i esâsından pek ziyâde uzâk olân işbu üç kaleme cem‘ân yekûn 110335 guruş sarf idilecekdir. Vâridât-ı ‘umûmiyyeden bâkî kâlân (49365) guruş tenvirâta, sıhhıyeye, tenzifâta sarf idilecekdir. İcrâât-ı belediye, memleketimizin sâir kasabâtında olduğu gibi hiç mesâbesindedir.

(4)-Ma‘ârif: Nefs-i kasabada tahsil-i ibtidâi, 1333 senesi mârtına kadar 1296 senesinde merhûm Midhat Pâşâ tarafından te’sis olunân Makâsad-ı Hayriye Cem‘iyeti ma‘rifetiyle idâre ve neşr olunur idi. Hîn-i tesisinde cem‘iyet-i mezkûr, dört mu‘allim ve 150 talebe ihtivâ iden bir mekteb-i ibtidâi ile mübâşeret iderek bir tarafdan i‘âne ile vâridâtının tezyidine ve diğer tarafdan mekteb ‘adedinin teksirine sarf-ı mesâ‘î itmiş idi. Ufâkdan işe bâşlâyân işbu cem‘iyet-i ‘âliye, emlâkinin yavâş yavâş tezyidinden dolâyı mühim vâridâta nâil olarak ve ehemmiyeti gitdikçe ârtarak kirâya virdiği emlâkın ‘adedi kırkı tecâvüz idiyordu. 1329 sene-i mâliyesinde vâridât, 84,370 guruş kadara bâliğ olmuşdur.

Cem‘iyet, bu epeyce mühim vâridâtla dört mekteb idâre idiyordu. Zükûra mahsus hayriye **(sayfa 319)** ve feyzıye mektebi ve Şâr‘ Mahallesindeki inâs mektebiyle zükûr ve inâsa mahsus Şem‘un ve Mahmûdî dârü’l-tedrisleridir. İşbu dört mektebde 618 zükûr ve 532 inâs ile 17 mu‘allim ve 18 mu‘allime mevcûd idi. Meşrûtiyetin i‘lânı târihine kadar işbu mekteblerde istihdâm olunân mu‘allimler, kâimakâmların birer kuvve-i icrâiyesinden bâşka bir şey değillerdi. 1324 senesinden sonra Cem‘iyet-i Hayriye tecdid yolunu tutmağa sa‘î itdi ise de lâyık-ı vechle âsâr-ı muvaffakiyet gösterememişdi. Bin lirâya yakın vâridât ile dört mekteb dahâ ‘ilmi

idâre olunabiliyordu. Ve nihâyet 1331 senesinde Ma‘ârif Nezâret-i Celilesinin emriyle cemi‘iyet, lağv olunarak emvâli hey’et-i asliyesiyle muhâsebe-i husûsiye-i vilâyete devr olunmağla mekâtib-i mezkûre Beyrut Ma‘ârif Müdiriyetine ilhâk idildi.

Kırk bu kadar seneden berû ma‘ârif müdiriyetinin idâresi âltında müesses olân ibtidâiye mektebi, bundan âltı yedi sene evvel numûneye kalb idilerek dahâ ehliyetli olması lâzım gelen Dârü’l-Mu‘allimin tahsilini görmüş mu‘allimler ‘uhdesine tevdi‘ idildi. Şimdiki hâlde mekteb-i mezkûrun mevcûdu (100)’e bâliğ olmakdadır. Saydâ ziyâretimiz ta‘tile tesâdüf itmesi hasebiyle mekteb-i mezkûrun derece-i terakkî veyâ tedennisi hakkında fikir dermiyân itmek kâbil olamâmışdır. Âmerikâ misyonerleri Saydâ ahâlisinin ‘ulûm ve fünûna olân kâbiliyetlerini nazar-ı dikkate âlarak 1880 senesinde te’sisine muvaffak oldukları sanâyi‘ mektebi yavâş yavâş rağbet kazânmakla mekteb-i mezkûr idâresi dahi işbu rağbet nisbetinde mektebin tevsi‘-i hudûduna koyularak Saydâ bâğçelerine nâzarı yüksek bir tepede ve “Meyvemiye” karyesi civârında birkâç bin lirâ masrafla gâyet güzel bir şu‘be inşâ itdirdi ve ibtidâi kısmıyla berâber mektebin birinci sınıfı burâya nakil idildi.

1895 senesinde mektebde mârângozluk ve kûnduracılık şu‘beleri küşâd idildi. 1913 senesinde mektebe 298 talebe devâm idiyordu. Derece-i tahsili rüşdîdir. Bundan başka yine Âmerikâ misyonerlerinin bir inâs ve Sen Cozef râhibelerinin yine bir inâs mektebleri mevcûddur. Birincisine 65 ve ikincisine 130 tâlebe devâm idiyor idi. Şimdiki hâlde bütün bu ecnebî mektebleri mesdûddur.

(5)-Ahvâl-ı Zirâ‘iye: (Portakâl Bâğçeleri) Bütün Suriye Kıt‘asında Şâm ve Yâfa’dan sonra en ziyâde bâğçelerin kesretiyle dil-firîb bir manzara ‘arz iden kasaba, Saydâ’dır. Portakâl, limon, mândârin gibi eşcâr-ı müsmire hadikaları kasabayı ihâta itmekde ve gâyet dil-nişin bir hâlde bulundurmakda olub bunların çiçek zamânı hemân ilk bahârda neşr itdikleri revâih-i **(sayfa 320)** latife meşâmm cânı ta‘tir iyler. Bâğçeler, Saydâ’nın şark tarafını kâmilen ihâta ider. Hudûdu, şimâlen yârım sâ‘at mesâfede kâîn Nehrü’l-‘Ûlâ şarken Cebel-i Lübnân’ı kazâdan âyırân şose ve Nehr-i Sinbak’dır. ‘Adedleri 300-350 ye vârân bu hadikalar ikiye âyrılıyor. Bir kısmı büyükler ‘idâdına dâhildir. Ya‘ni her biri on dört fidân “2000 metre murabba‘ı bir fidân” vüs‘atında diğeri iki fidânlıkdır.

Saydâ toprâğı, portakâl zer‘iyâtı nokta-i nazarından kırmızı veyâ beyâz kumluğa ve kırmızı siyâh ve beyâz toprâğa taksim olunur. Deniz kenârında bulunân

kırmızı kumlar ile siyâh toprâklı arâzi en ziyâde portakâl ve limon vesâir eşcâr-ı müsmire zer‘ine müsâ‘iddir. Beyâz toprâk tabâkâtı su sakîyine gayr-ı müsâ‘id olduğundan bu zer‘iyâta kat‘iyân elverişli değildir. Saydâ arâzisinin tahminân bir sülüsü turâb-ı ebyâd diğer bir sülüsü remil-i ebyâd ve üçüncü sülüsü muhtelif tabakât-ı turâbiyeden mürekkebdir. İcrâ idilen bir hesâb-ı tahminiye göre Saydâ bâğçeleri vasatî olarak senede 70 milyon portakâl ve 30 milyon limon vesâire virmekdedir. Bâğçelerden teslim itmek şartıyla portakâlın beher bin ‘adedi 40-100 ve ekşi limonun beher bini 50 guruşa sâtılıyordu. 1902 senesinde Saydâ’dan hârice 50,000 sanduk portakâl ve limon sevk idilmişdir. Son zamânlarda Saydâ ahâlisini yenidünyâ ağâçlarının zer‘iyâtına pek ziyâde ehemmiyet virdiklerini görüyoruz. Vasatî olarak 600 kantâr viren işbu nefîs mahsûlün beher kantârı 125-150 guruşa sâtılmakda ve günden güne ahâlinin bu meyveye olân rağbeti tezâyid itmekdedir. Bundan başka Saydâ’da ipek böceği yetişdirmekle meşgûl elli kadar bâğçe mevcûddur. Bütün bu bâğçelikden şimâl tarafdakiler suyunu Nehrü’l-Bârûk’dan ve cenûbdakiler kâ‘uralar vâsıtasıyla kuyulardan âlmakdadırlar. Bâğçelerin yâlnız bir ikisinde su çekecek motorlar mevcûddur. Saydâ kazâsının mahsûlât-ı seneviye-i vasatiyesi bervech-i zîrdir:

Alınân mahsûl (kile hesâbıyla)	Zer‘ olunân mahsûl (dönüm hesâbıyla)	Cins-i mahsûl
320000	80000	Buğdây
800000	100000	Ârpa
30000	10000	Beyâz dârı
2500	500	Bakla
90000	15000	Mercimek **(sayfa 321).**
12000	2000	Nohud
20000	2000	Burçâk
1,274,500	209,500	**Yekûn-i ‘umûmî**

Bundan bâşka Saydâ kazâsında 600,000 kilo tütün ve 45,000 kilo koza mahsûlü yetişdirilmekde ve kazâda mevcûd 25000 âğâcdan (1,250,000) kıyyelik zeytun toplânmakdadır. Resmî istâtistiklere göre kazâ-yı mezkûrde 5000 dönümlük portakâl, mândârin, limon, yenidünyâ bâğçeleri mevcûd olub bunların mahsûl-i seneviyeleri 6,000,000 kıyyedir.

Hayvânât-ı Zirâ'iye – Kazâda mevcûd hayvânât-ı zirâ'iye bervech-i zîr beyân olunur:

Ât ve Ester	Merkeb	Deve	Öküz ve İnek	Koyun	Keçi
1500	2500	1000	8500	6000	25000

4-Saydâ'nın Ahvâl-ı İctimâ'iyesi

(1)-Tabakât-ı Ahâli ve Tarz-ı Ma'işet: Kasabanın ahâlisi son istâtistike nazarân (14,167) olarak gösterilmekdedir. Bunun takriben on iki bini İslâmdır. Mütebâkıyesi ise bine yakın Museviden mâ'adâsı tavâif-i Mesihiye'ye mensûbdur.

Burâda mevcûd İslâmların bir kısmı Sünnî ve diğer kısmı Mütevâlîdir. Bunların içinde emlâk ve arâzi sâhibi olânları veyâ sâbun i'mâlâtıyla veyâhud muhtelif şu'abât-ı ticâretle iştigâl ve otuz kırk bin lirâlık bir servete mâlik olânları mevcûddur. Hristiyânlardan da bu yolda zengin olânları vârdır. Bunlar dahâ dûn derecede olmak üzere (1000-5000) lirâ sermâyesi bulunânlardan on Sünnî ve dört Şi'î ile sekiz Mesihi sâyılabilir. Bu küçük istâtistik bize Saydâ'daki zenginliğin İslâm elinde olduğunu gösterir. Ma'mâfih nüfûs 'adedi de nazar-ı i'tibâra âlınırsa bunu bir meziyet telakkî itmâmek iktizâ ider.

Saydâ'nın zengin tabakası tarz-ı ma'işet i'tibârıyla tamâmiyle iktisâdkârâne geçinir. O kadar iktisâdkârâne ki 'âdetâ cimrilik derecesine vârdırırlar. 'Âilesinden, çocuklarından ve hatta kendi şahsından keserek servetini tezyide bütün vârlığıyla çâlışdıkları içün evlerindeki hayâtlarında bir refâh ârâmak beyhûdedir. Böyle olmakla berâber gâyet büyük, müdebdeb evlerde oturmak içün cân âtârlar. Fi'l-hakika bu zengin tabakanın evleri haricân pek mutantan gözükür. İhtimâl ki bu tantana ve debdebenin doğrudan doğruya bir kıymet-i mâddiyesi bulunduğu içün onlarca sevilir. Fakat bu yüksek tabakada ev eşyâsı nâmına pek âz şeyler bulunur. Hatta gıdâları da gâyet basit geçer. Kâdınları câhil, çocukları tahsilsiz ve fazla da

(sayfa 322) şımârıkdır. Mütevâlilerden olânları da böyledir. Ma‘mâfih birkâç müstesnâsı bulunduğunu zikr itmek zarûrîdir.

Bu virdiğimiz izâhâtın Hristiyân zenginlerine de şâmil olduğunu zan itmemelidir. Çünki onlar Beyrutla ve Beyrut Hristiyânlarıyla ihtilât-ı mütemâdilerinden mülhem olarak evlerinin iyi ve en nazar-ribâ tarzda döşemeyi öğrenmişlerdir ve tarz-ı ma‘işet i‘tibârıyla mu‘tedil bir refâhın lüzûmunu takdir iylemişlerdir.

Kâdınlarında usûl-i mu‘âşeret ve çocuklarında da terbiye ve ma‘rûf eksik olmâz. Hatta Hristiyânların vasat derecede bir servete mâlik olânlarının da böyle bir hüsn-i nazara mâlikiyetleri vârdır.

Sünnî ve Mütevâlî olân tabaka-ı mütevasıta ise İslâmların zengin tabakasından farksızdır. Olsa olsa yâlnız sermâyelerinin kemiyeti i‘tibârıyla bir sefâvet gösterirler.

Tabaka-ı basiteye gelince bunlar fi’l-vâkı‘ gemicilik, bâlıkçılık, hammâllık, sebzecilik, dükkâncılık gibi işlerle uğrâşırlar. Ve fenâ yaşâdıkları da doğrudur. Fakat bunlarda bir çâlışkânlık ve bir uyânıklık vâr ki bütün kusurlarını ve hatta zavâllılıklarını örter.

Burâda bir mikdâr bu üç tabakanın ‘âile hayâtında ısrâr itmek istiyorum. Saydâ’da Sünniler yâlnız bir kâdın ile yaşâdıkları içün Beyrut’un cenûb kısımlarındaki ‘âilelerde revnümâ olân münâferetlerden burâda eser yokdur. Mütevâlilerde ise nikâh mut‘a bulunduğu içün ta‘âddüd zevcâta lüzûm göstermez. Hristiyânlarda da esâsân ta‘âddüd zevcât mevcûd değildir. Binâen‘aleyh ‘umûm-ı sükkânı i‘tibârıyla Saydâ hayâtında bir mikdar salah emârelerine tesâdüf olunmakdadır. Burâda istitrâd kabilinden olmak üzere nazar-ı dikkatimi celb iden bir hâlden bahs ideceğim: Beyrut vilâyetinin cenûb taraflarına gidildikçe simâ ve beden güzelliği düçâr-ı inhitât oluyor. Fakat ‘Akkâ’dan i‘tibâren Sur’a doğru nesil iyileşiyor. Ve Saydâ’da ve bu muhitde gerek kâdınlarda ve gerek erkeklerinde tamâmiyle güzellik fark olunuyor.

Saydâ muhiti, bir güzellik muhiti telakkî idilmek lâzım gelince ahâlisinde tarz-ı telbis i‘tibârıyla bir meyl-i tezyin bulunduğuna şâşmâmalıdır. Bâ-husûs Beyrut gibi bir ufk-ı münevvere yakın olân Saydâ kasabasının büyüğünde, küçüğünde,

zengininde fakirinde kendi üstünü başını düzeltmek temiz giyinmek, kayıdlarına, ihtimâmlarına tesâdüf olunuyor.

Fil-vâkı‘ Saydâlılara mahsus bir libâs veyâhud tarz-ı telbis bulunduğuna kâîl olâmâzsak bile her şeyi kendilerine yâkışdırmak istemelerinde bir ihtimâm görünür. Bâ-husûs bu ihtimâm kâdınlarında fazla hiss idilir **(sayfa 323).**

En fakir Mütevâlilere, en fakir Hristiyânlara, köylülere vârıncaya kadar süse meftâniyet izlerine burada tesâdüf olunur. Yimez, içmez fakat elbisesine sarf ider. Ve temiz gezinmek, temiz ve bi’l-hâssa güzel görünmek ister. Bu hâl, tarz-ı ma‘işetin iktisâdkârâne olmasında en büyük bir ‘âmil oluyor.

(2)-İ‘tiyâdât-ı İctimâ‘iye: Kasabada sâkîn olân Sünniler ile Şi‘iler ve Hristiyânlar belli başlı bir kitle hâlinde bulundukları ve ihtilât ve temâs i‘tibârıyla da münferid ve mu‘tezil bir târz-ı hayât ta‘kıb itdikleri içün i‘tiyâdât-ı ictimâ‘iyelerinde mümtâz ve kârâkteristik evsâfa tesâdüf güçleşir. Sünnilerin muvâcehesinde koca bir merkez. Beyrut şehri vâr ki onun te’sirinden kabil değil âzâde olâmâz. Şi‘iler ise bir tarafdan Sur diğer tarafdan Nebâtiye, Merci‘yun, elh gibi yakın mahallâta, kasabâta ve köylere merbût ve dâimâ temâsda bulundukları içün bunların da ictimâ‘i ‘âdetlerinde bir iştirâk-ı tabi‘i gözetmek lâzım gelir.

Hristiyânlara gelince bunlar ‘umûmiyyetle ‘ana‘nevi bir hayât imrâr itdikleri içün esâsân Beyrut’da da Hayfâ’da da Sur’da da bulunsalar pek birbirlerine karib bir şekilde yaşâyacaklarından sarf-ı nazar Beyrut Hristiyânlarına olân kurbiyetleri bunların husûsiyetini bi-şübhe eritir.

Musevilerin ise hayâtı ‘umûmiyyetle ve bütün Suriye’nin pek müstesnâ mahallerinde âncak tebdiller gösteren a‘sâr-ı dide bir i‘tiyâda tabi‘atıyla cereyân itdiği içün bunda da ‘aynı suretle efrâdî bir hâl ârâmak beyhûde olur.

Bu i‘tibârla Saydâ kasabasının i‘tiyâdât-ı ictimâ‘iyesi şimâl ve cenûb ve şark ve garb i‘tiyâdâtının telâkkigâhı olmak zarûrîdir. Böyle olmağla berâber burâlarda tek tük câlib-i dikkat ba‘zı hâlete tesâdüf idildiği içün diğer mevkı‘lere ‘âidiyeti veyâ nisbeti bilindiği hâlde zikri tercih olunmuşdur. Bunlar meyânında bir kısmı vârdır ki sırf Sünnilere ‘âiddir. Mevlid-i şerif kırâeti gibi. Nikâh kıyıldıkdan sonra veyâ çocuk sünnet idildikden sonra ekseriyâ mevlid-i şerif okunduğu ma‘lûmdur. Mütevâliler ise (ta‘ziye) nâmını virdikleri (mersiye-i Hüseyin)’i okurlarmış. Sünniler de mevlidden

sonra hâdiruna şerbet virdikleri hâlde Mütevâlilerde çây dağıtmak mu‘tâddır. Ma‘mâfih velâdet zamânlarında tebrik içün gelenlere Saydâlıların virdikleri meşrûb, isim ve cismi i‘tibârıyla garibdir. Bu meşrûba (kınâr) dirler. İhtimâl ki Türkçe “kaynâr” kelimesinden muharrefdir. Bu meşrûb evvelâ kâynâtılmış sonra üzerine şeker, çâm fıstıkı, fıstık konulmuş târçın hülâsasından ‘ibaretdir.

Saydâ’da gerek Sünnilere ve gerek Şi‘ilere şâmil garib bir ‘âdet vârdır. O da müteveffânın **(sayfa 324)** makbere de defninden sonra mezârı üzerine bir çâdır kurarak üç gün veyâ ba‘zân bir hafta, bir ây mezârında kuran okutdurulması ve gündüzleyin bütün müteveffâ akrabâlarının bu çâdırı ziyâret itmesi ve mütemâdiyen âğlâmasıdır. Bu ‘âdet, Mütevâlilerden İslâmlara intikâl itmiş olsa gerekdir. Sur’da da bu mevcûddur. İşte Saydâ, i‘tiyâdât i‘tibârıyla âncak birkâç ufâk vasıf gösteriyor. Evvelce söylediğim vechle ehemmiyetsizliği ve kıymetsizliği pek âşikârdır.

5-Ahvâl-ı Ruhiye

(1)-Ahlâk ve Tebâyi‘: Saydâ ahâlisinin hâlet-i ruhiyesinde bir vasf-ı esâsî ârânmak lâzım gelirse kâr ve kesb husûsundaki meyl-i mahsuslarını görürüz. Kâzânç içün bir Saydâlı yorulur. Koşâr, uğrâşır, tahammül ider, yılmâz ve mutlakâ kâzânır. Bu, meşrû‘ bir dâirede kâldıkça şübhesiz gâyet memdûh ve kıymetdâr bir hasletdir. Fakat bu meylin bir hırs derecesini bulmâsından korkulur ki bu ekseriyâ Saydâlılarda âz çok kendisini gösteriyor. Ya‘ni memdûh bir meyil mezmûm bir hırs ve bir sevda şeklini âlıyor. O zamân bunun uğrunda her şeyi fedâ itmek lâzım gelir. Saydâlıların pârayı fazla sevmeleri, evlerine iyice bakmâmâları, kendilerinin de tagaddilerine iyi dikkat itmemeleri bu meylin bir tevsi‘inden ve bir hırs hâlini âlarak hasta-i kalb olunmâsından dolâyıdır.

Ma‘mâfih her Saydâlıda esâs i‘tibârıyla bu vasfın bulunduğunu teslim itmeliyiz. Saydâ’da uyûşukluk nâmına bir şeye tesâdüf olunmâz. Erkek, ekmeğini yerin âltından çıkârtır. Küçük çocuk çâlışır. Ufâk tefek hammâllıklar ider, koşâr, yorulur o da kâzânır. Kâdın da öte beri toplâr, ekmek yâpâr, peynir ve yoğurt yâpâr. O da kendince çâlışır ve kâzânır. Hava iyi olduğu zamân da Şâkiriye Câddesinin ortasında kurulân pâzârdan geçmek, bunu teslim içün kifâyet ider. Burâda ihtiyârın gencin, çocuğun, kâdının feryâd itdiği koşduğu yorulduğu ve’l-hâsıl çâlışdığı görülür.

Bundan dolâyıdır ki Saydâlılar iş husûsunda birbiriyle ‘âdetâ yârışa girişirler. Çocuklar mektebde birbirini geçmeğe çâlışır. Büyükler birbirinden zengin olmâsını ister. Ve’l-hâsıl hayât münâza‘asında kâzânmanın yolunu nazarî değil ‘amelî olarak bilirler.

Saydâlılarda evvelce de didiğim vechle hırs da mevcûddur. Bu hırs bi’l-hâssa zâhirân havaî ‘add idilecek şeylerden nefret itdiriyor. “Mâdâm ki görecek kimse yokdur ve bu âdam veyâ şu kâdın şöyle idi diyecek yokdur. O hâlde niçün fazla masraf ideyim?” der ve yemez. Kuşâğına veyâhud çântasına mâddî bir servet dahâ ‘ilâve ider. Saydâ da **(sayfa 325)** ahâlinin birbirine ziyâretler yâpması pek mu‘tâd olmâdığı içün Saydâlıların mobilyaya ve ev eşyâsına düşkün olmâmasının sebebini ‘aynı suretle tefsir idebiliriz. “Çünki görecek kimse yok.”

Saydâlıların asıl korkuları birbirlerindendir. Dine olân merbûtiyetleri pek koyu değildir. Hayâtda esâs-ı ahlâkîleri, gayrın nazarından ve tenkîdinden kâbil olduğu kadar kurtulmakdır. Bu gayrı düşünürken de ekseriyâ emsâl hatra gelir. Bunun içindir ki Saydâ’da İslâmların birbirleriyle, Mütevâlilerin birbirleriyle hatta Hristiyânların dahi âncak birbirleriyle iyi geçinemedikleri görülür. Âralarında dâimâ münâza‘alar, tahrikât, ifsâdât ve teşvikât cereyân ider. Zirâ birbirlerini çekemiyorlar, zirâ hırsları, hırs-ı tefevvûkları vârdır. Hâlbuki diğer tarafdan İslâmlarla Mütevâlilerin veyâhud Hristiyânların âraları burâda şâyân-ı hayret derecede iyidir. Çünki hırs emsâl ârasında olur. O dâireyi aşmâz.

Ma‘mâfih Saydâlılar böyle hırsa temâs itmeyen husûsâtda gâyet selimü’t-tabi‘ ve yumuşâk huyludurlar. Bir kuzu kadar halim, muti‘ ve ri‘âyetkârdırlar.

İşte Saydâ muhitinde dahi eksik olmayân nüfûz gürültülerinin de cezrlerini burâda bulmak kolâydır. Ma‘mâfih ahâlinin seviyece diğer muhitlerden nisbi tefevvûku, bu nüfûz dâirelerini birçok noktalardan burâda rahnedâr idiyor.

(2)-Hâlet-i Fikriye: Saydâ ahâlisinde revnümâ olân meyl-i sa‘î ve fa‘âliyet hasletleri bi-şübhe bi-zekâ değildir. Herhâlde Saydâlılarda inkişâfa müste‘id bir raşim-i te‘âlinin bulunduğunu kabul itmek iktizâ ider. Mekteblere devâm iden muhtelif beldeler sükkânı meyânında Saydâlılar dâimâ hâiz-i rüchân oluyorlar. ‘Aynı zamânda taklid isti‘dâdına da mâlik oldukları içün âz bir zamân zarfında Saydâlılarda pek vâzih bir uyânıklık müşâhede olunmakdadır. Saydâ’nın bu kadar terakkiye de mazhar olması da hâlet-i fikriyenin gitdikçe salâha doğru i‘tilâsını bi-şübhe ifhâm

ider. Yâlnız burâdaki Hristiyânların seviye-i ‘umûmiyyece Müslümânlardan üstün olduğunu inkâr itmemeliyiz. Sebebini de tavâif-i Mesihiye ve ecnebiye tarafından küşâd idilen mekteblerde ârâmalıdır. Saydâ’da Hristiyânlardan kâdın, erkek hiç okumak bilmeyen bir şahsa tesâdüf olunmâz. Her yerde olduğu gibi milel Nasrâniye burâda da gözlerini âçmışlar, ihtiyâcât-ı hayâtı dahâ pârlâk bir gözle görüyorlar.

Hâlbuki İslâmlarda ârzu idildiği kadar bu cihetden bir kımıldânma yokdur. Saydâ’da Müslümânlarla Hristiyânların bir kere nisbet-i ‘adediyeleri düşünülsün. Sora da beş on Hristiyân **(sayfa 326)** mektebindeki talebe-i Mesihiyenin ‘adediyle İslâm mekteblerindeki talebenin yekûnü düşünülsün. O zamân hâsıl idilecek netice herhâlde İslâmların bu husûsdaki terâhilerini gösterecektir. Henüz cüz’î derecede bir tahsil görmeden gözü âçılmadan bir san‘ata intisâb itdirmek. İşte Saydâ’nın birçok fikirlerinde çınlâyân bir heyulâ. Hâlbuki âtîde mücâdele-i hayâtiyede fikren pek za‘if bir neslin muvaffak olâmayacağını şimdiden düşünemiyor ve takdir iylemiyorlar. Diğer tarafdan milel Mesihiyenin mektebleri ile mevcûd mekâtib-i İslâmiye ârasındaki fark vâzih, Saydâ’da da Hayfâ’da da her münevver olân yerde de pek bâriz bir suretde kendini gösteriyor ki hâlet-i fikriyenin düşük veyâ yüksek olmasındaki ‘âmeller meyânında bulunmak i‘tibârıyla bu hâlde câlib-i nazardır.

İslâmların hâlet-i fikriyesindeki düşüklük kâdınlarında da kızlarında da dahâ elim şekiller âlıyor. Bu düşüklüğün diğer esbâbını burâda izâh itmeden geçeceğim. Çünki gâyet bâriz ve ma‘lûmdur.

Saydâ’nın Beyrut’a kurbiyeti hasebiyle âz çok zevk-ı mutâla‘a da uyânmışdır. Her ne kadar âsâr-ı mutâla‘ası içün ne ‘umûmî bir kütübhâne vücûda getirilmesi ne de ma‘ârif, te‘âvün ve te‘âli içün bir kasaba kulûbü yâpılması düşünülmüş değil ise de zevkin küçük bir şeklini gazetelere olân düşkünlüklerinde görebiliriz. Beyrut’un, Şâm’ın en iyi gazeteleri burâda birçok âbonelere mâlikdir. Herkes okumak, ahvâl-ı ‘âleme muttali‘ olmak ister hatta bir ârâlık Saydâ’da (El-‘İrfân) nâmında bir matba‘a küşâd idilerek ‘aynı nâmda ‘ilmi, siyâsi, edebî haftalık bir mecmû‘a da neşr olunmuşdu. Bu gazetelerin sâhibi Mütevâlî olduğu içün bi’l-hâssa gazateleri de Mütevâlilerin vâsıta-ı tenvir ve te‘âlisi olmak gâyesini tâşıyordu. Fakat son zamânlarda kâğıd fıkdânı hasebiyle ta‘til-i neşriyâta mecburiyet hâsıl olmuşdur. Gazetenin hakikaten ciddî ve ‘ilmî bir ceride olması hasebiyle tekrâr intişârı bi-şübhe ârzu idilir.

(3)-Zevk ve His Mesâili: Saydâlılar ne kadar harîs ve ne kadar çâlışkân ne kadar mâddî insânlar olursa olsun bir cennete şebih olân beldelerinin mahâsininden istifâde tarîkini, tabi‘at kendilerine kısrî olarak öğretmişdir. İlkbahârda çiçekler âçıldığı ve yenidünya meyvesinin mevsimi olduğu zamânlar Saydâ bâğçelerinin râyiha-i ‘anberin ve meşk-âlûdu, kasabaya varmazdan iki sâ‘at mesâfeden duyulurmuş. Saydâlılar bu mevsimde fırsat düşdükçe bâğçelere koşârlar, âğâçlar ârasında gezer ve tabi‘atın i‘tâ-yı müstesnâsından istifâde iderler **(sayfa 327)** Bu, her sene onlar içün bir zevkdir. Bâ-husûs Saydâlıların işlerini bitirdikden sonra gezme mahalline koşdukları her gün görülür. Saydâlıların bir kısmı memleketinin cenûb tarafındaki yola dökülür, bir kısmı şimâl istikâmetini ta‘kib iderek Kal‘atü’l-Bahr civârında dolâşır. Bir kısmı sâhili şarka doğru ta‘kib iderek her dem pırıl pırıl pârlâyân kumların üzerinde gezer durur. Ve bu onlar içün ârtık en tâtlı bir meşgâle olmak derecesine gelmişdir. İlk ve son bahârları, yâzı ve kışı her zamânı güzel olân Saydâ esâsân bütün ma‘nâsıyla bir tenezzühgâhdır, bir tefric mahallidir. Bâ-husûs ârkasındaki Zemerdin Tepeleri ciyâdet-i havâiyeleri ile ne kıymetdâr bir ruhâniyet bahş iderler. Gözleri en şu‘ledâr renklere âlışmış olân Saydâlılar ârtık güzelliği ânlâmışlardır. Ve güzelliğin dahi kadrini bilirler. Pârmakları nasıl âltunun güzelini biliyorsa zevkleri de en güzel çiçeklerden ve en güzel simâlardan o suretle ânlâyor. Saydâ’nın çiçeklere olân meftûniyeti şâyân-ı hayretdir. Her evde mutlakâ sâksı, sâksı gül, yâsemen, karanfil, (fill), (zâmbâk) çiçekleri bulunur. Ve onların temâşâsından doymâzlar. Bâ-husûs bu muhitin güzellikleri şâyân-ı kayddır. Saydâ mıntıkası, simâ ve vücûd içün Suriye’de bir ideâl telakkî idilmek lâzım gelir. Semâsı, denizi, muhiti, çiçeği ve insânları güzel olân Saydâ’da zevk-i bedi‘inin de mevcûdiyeti ârzu idilirdi. Ma‘mâfih sordum ârâştırdım. Ve kemâl-i memnûniyetle ânlâdım ki Saydâ muhiti, bütün bir şu‘be-i edibenin Mütevâlî edebiyâtının da kâh maskat-ı re’si kâh merkezini teşkil idiyormuş. Ne bahtiyâr muhit?

22-MÜTEVÂLİ EDEBİYÂTI

Saydâ, Sur ve mülhakâtının şâdî-i tabi‘atına bâkârak bu inhâda vücûda gelecek edebiyâtın da şûhluğuna, inceliğine kâîl olmak iktizâ ider. Hâlbuki bir mikdâr ta‘mîk-i nazar ve mutâla‘a idilecek olursa bu suretle yetişebilecek şûh ve rakik şahsiyetlerin ba‘zı ‘avâmil-i taht-ı te’sirinde olarak değişdiği ve büsbütün tânılamayacak ve bu muhitle cüz’î derecede bir ‘alâkası olduğunu gösteremeyecek kadar tebdil itdiği görülmekdedir.

Saydâ, Merci‘yun, Sur ve etrâfının âz çok dâğlık arâziyi hâvî bir mıntıka teşkil itmekde ve burâlarda hâssaten iki yüz bine karib Mütevâlilerin iskân iylemekde olduğu ma‘lûmdur. (Cebel-i ‘Âmel) nâmını âlân bu mıntıkanın vasf-ı mümeyyizi bi-şübhe Şi‘ilikdir. Dört bir tarafını Sünniler ve Museviler **(sayfa 328)** ve Mesihiler sârân bu insân kitlesinin her ne olursa olsun burâlarda muhâfaza-i mevcûdiyet iylemeleri içün uzun senelerden ve hatta uzun ‘asırlardan beri bezl-i sa‘î ve ihtimâm idildiği pek vâzih hakikatlerdendir. Ma‘mâfih bütün bu sa‘îlerde en büyük rol din âdamlarına münhasır olmak icâb idiyor. Zirâ Cebel-i ‘Âmel sâkînlerinin hâl-ı hâzırda “dini bir muhâfaza-i mevcûdiyet” gâyesi vârdır ki bu da âncak ricâl-i ‘ilmiyeye ve onların da ilkâât ve ta‘âlim-i mezhebiyelerine istinâd iderek husûle gelebileceği tabi‘idir. Diğer tarafdan Mütevâlilerin büyük âdamları, beğleri ‘asırlardan beri tevârüs itdikleri bir sulta-i nüfûz ve tefevvûku elbette gâib itmek istemeyeceklerdir. Bu Mütevâlî nâmı tahtında toplânan insân kitlesinin dâğılması nasıl olur? O zamân kendileri ne yâpâcaklar? Nasıl yaşâyacaklar ve nüfûzlarını kime tânıtdırabilecekler? Binâen‘aleyh büyüklerin herkesden evvel bu ‘ilmî simâlara sarılârak ve onlara hatta lüzûmundan fazla ri‘âyet ve hürmet göstererek ve hatta elden geldiği kadar bezl-i ‘itâyâdda bulunarak onların celb-i rızâlarına çâlışâcakları pek bedihîdir. Fi’l-hakika böyle de yâpıyorlar. Mütevâlilere müctehidin ve fıkıhâ sınıfının mazhar-ı nüfûz ve i‘tibâr olmalarındaki ser ve hikmet hep budur. Beğlerinin bile ellerini öperek hürmet ve ‘âdetâ takdis itdikleri bu ‘ilmi simâların bi-şübhe büyüklükleri vârdır. Kitle-i halk dahi bu suretle düşünmek mecburiyetinde bulunuyor.

Ve onlar da kât kât fazla olarak müctehidin ve fıkıhâsının muvâcehesinde zânûzede-i ta‘zim oluyorlar. Ma‘mâfih unutmâmalı ki hidemât hep mütekâbildir. Yüz bin derecesinde insânların Beği mâdâm ki kendilerine bu kadar ri‘âyet ve hürmet gösteriyor o hâlde kendileri de ‘ulemâ da bu dinin fâiz-i şükrânını virmelidir. ‘Ulemânın âğzından esâsât-ı Şi‘iye ile berâber dâimâ ve her fırsâtdan bi’l-istifâde büyüklerin nüfûzunu takdir ve tesbit-i terennümâtını duyârsınınz. Ve bunlar Beğlerin seyyâr ve zî-nüfûz cânlı bir meddâhı olarak dâimâ ‘arz-ı vücûd iderler. Esâsân medreselerde okudulacak derslerin ne gibi bir meziyeti, bir te’siri olacak? Olsa olsa esâsât-ı Şi‘iyeyi öğrenmek değil mi?

Hâlbuki bu esâsât, Beğlerin de hoşuna gidiyor. Mütevâlî rüesâsının fi’l-vâkı‘ ‘ilm i‘tibârıyla mevkı‘-i ictimâ‘iyeleri gerilerde bulunuyor. Ma‘mâfih bunun ne hükmü ve ne ehemmiyeti vârdır? Bütün hâkim oldukları kitle kendilerinden yüz kât

dahâ müzlim değil mi? Binâen‘aleyh onların bu cihetden elbette korkuları olmâz. ‘İlm i‘tibârıyla rüesâ-yı ‘ilmiye geçinen zevât ise onların nev-‘ummâ-bendeleri bulunuyorlar. Sonra telkin itdikleri gâyeler eimme-i isna ‘aşerden son halifenin Sâmire’de ne suretle ihtifâ itdiği değil mi? Fi’l-vâkı‘ bu Mehdî er geç mutlakâ çıkub gelecekdir. Fakat o bir tarafdan gele dursun şimdi mâdâm ki onlar içün **(sayfa 329)** Mütevâliler içün bir halife yokdur ve olâmâz. Olsa olsa reisler bulunur. Onlar da kendileridir. O hâlde bundan dahâ iyi din ve bundan dahâ iyi telkinât olur mu? Rüesânın ‘ulemâ tabakasından bu suretle ihtizâzları değil bi’l-‘akis ve bütün ma‘nâsıyla fâideleri mevcûd olunca yüz bine bâliğ olân bu kitle-i ‘avâmın bâşında onların zararına dönen dolâbların ârtık bilâ şerik ve lâ rakib hîz-i fi‘le çıkacağı hakkında şübhe kâlmıyor dimekdir.

Bir tarafdan böyle gâyet sıkı bir inhisâr ‘ilmi ve diğer cihetden sıkı bir dâire-i nüfûz âltında yetişen tabaka-i ahâlinin ne gibi şeylerden hoşlânabilecekleri pek kolây ânlâşılıyor. Bunlar öyle eserler isteyecekler ki bütün belâgatıyla Hakk’ın büyüklüğünü eimme-i isna ‘aşerin kudsiyetini terennüm itsun, öyle eserler ârzu iderler ki Mehdinin kudûmunu tes‘id itsun, beğlerini medh itsun, şer‘i ve bi’l-hâssa onların şeri‘atını yükseltsun. Bunu yâpâcak olânlar da ‘âlim tabakası olâbilir. Hâlbuki ‘âlim-i tabakanın da gâyesi bu değil mi? Onların da san‘atı âncak bu. Bu da kesâda uğrârsa o zamân Beğlerden bulduğu bu nüfûzu, milletdeki bu mevkı‘-i mu‘allâyı nasıl tekrâr bulâbilirler. Binâen‘aleyh bunların da yâzıları hep bu dâire dâhilinde olâcak ve âncak bunlar yâzı yâzabileceklerdir.

Beğler de gâyelerinin en derin noktalarına kadar temâs iden bu eserlerden dahâ iyi eser bulâbilir mi? ‘Âlimler fikirlerince böyle güzide ve nef‘-i milliye yârayacak eserler vücûda getirirken bi-şübhe onlar âvuçlar dolusu ihsânlarını, ‘âtıfetlerini eksik itmiyorlar. Bi-şübhe eserin meziyetini düşünmeyerek bile onları ıtrâda terâhî itmiyorlar. İşte bundan dolâyıdır ki bütün bu sevâik âltında teşkil iden (Cebel-i ‘Âmel) edebiyâtı içün bir (şeyh) ve bir şeri‘at edebiyâtı dimek doğrudur. Cebel-i ‘Âmel edebiyâtını, Mütevâlî ‘ulemâ-yı edebî ba‘zı edvâra taksim idiyorlar. Hâlbuki devr-i edebî taksimâtının âncak eşkâl-i cem‘iyetin tebdil ve tahviliyle husûlü tabi‘i bulunduğundan sarf-ı ‘indi bir nokta-i nazara göre yâpılân bir taksimin bir meziyet-i ‘ilmiyesi bulunamayacağı vâreste-i izâhdır. Mezkûr ‘ulemâya nazarân Mütevâlî edebiyâtı üç devre taksim olunur:

(Birinci Devir) Şi‘ilerin, Mütevâlilerin Cebel-i ‘Âmel’de tavattunlarından on birinci kurûn-i hicri evâiline kadar geçen zamânı hâvîdir. Şi‘ilerin zamân-ı tavattunu ise Halife Hazreti ‘Osmân zamânlarına tesâdüf idiyormuş. Bu devrin ekseri zamânları günâ gün muhârebât ile geçdiği içün bu devrede ‘ilm nokta-i nazarından ba‘zı te‘âlîler revnümâ olduğu gibi birçok sükût ânları geçdiği şâyân-ı kayd ve tezkârdır **(sayfa 330).** Bu devirde iştihâr idenler meyânında (778 H.) târihinde vefâtı vukû‘ bulân (Şeyh Mehmed bin Mekkî el-Cezzinî)’yi zikr idebiliriz. Bu zât, Saydâ’nın ârka taraflarına düşen Cebel-i Lübnân mıntıkasında kâîn (Cezzin) nâm-ı mahalde tevlid itmişdir. Gerek kendisi ve gerek zevcesi ve çocukları dahi erbâb-ı ‘ilimden sâyılırlar. Bâ-husûs kızı (Sittü’l-Meşâyih Fâtma) bâbâsından kâlân irsî taksim iderlerken yâlnız pederinin kitâblarını âlmak üzere bütün hissesine düşen emlâkını virdiği târihen müsbetdir. Hatta bu husûsdaki sakk-ı müsâlahanın elân mahfûz olduğu iddi‘â idiliyor.

Şeyh Mehmed, hayâtında ‘ilm ve fazlıyla iştihâr itmişdir. Ekseri hadise ve usûl-i fıkıha dâir olmak üzere âltmış, yetmiş eseri mevcûddur. Cümlesi lisân-ı ‘Arabî üzere te’lif itmişdir. ‘Asrında o kadar şöhret sâhibi idi ki bir zamân Dımaşk’da mahbus iken Horasân Meliki (‘Ali bin el-Müeyyid) tarafından husûsi bir mektubla da‘vet idilmişdi. Bu zât, şi‘irden ziyâde ‘ilme ehemmiyet virdiği içün tâlif-i ‘adidesi meyânında âncak on iki beyiti zuhûr itmiş idi.

Yine bu devrede müştehir olânlardan biri de (Şeyh Zeyneddin bin ‘Ali el-Cebbâ‘î) nâm-ı zâtdır. Bu zât, Saydâ’nın şarkında ve Nebâtiye’nin şimâl taraflarında kâîn (Cebbâ‘) nâm-ı mahalde tevlid itmişdir. (966 H.) târihinde Kostantiniye’ye giderken yolda öldürüldü. Kâtilini Kostantiniye müftüsü Şerif ‘Abdurrahim el-‘Abbâsî kısâs itdirdi. Bu zâtın yetmiş sekiz te’lifi vârmış. Bu eserler ‘ilm-i kelâm, tefsir, hadis ve fıkha dairmiş. Bunlar meyânında manzûm olânları da vârdır.

Yine bu devir erkânından (Şeyh Bahâiddin Mehmed bin Hüseyin el-‘Âmelî) nâm-ı zât mevcûddur. Şeyh Bahâiddin, Kerk’de tevlid itmiş fakat Cebbâ‘’da yetişmişdir. Sonra İrân’a muhâceret iderek Şeyh ‘Abbâs Safevî zamânında vezir olmuş ve fakat bilâhâre vezâreti terk itmişdir. Seyâhati esnâsında (Keşkül), (Muhlâta) nâmlarıyla iki ânsiklopedik eser vücûda getirmişdir. Bu zâtın târih-i neş’eti on birinci kurûn-i hicridir. Keşkülünü (1002 H.) târihinde kaleme âlmışdır.

Bu zâtın da eş‘ârı vârdır. Hesâb ve hendeseye ‘âid müellifât-ı ‘ilmiyesinden mâ‘adâ birçok kütüb-i diniyesi de vârmış.

En mühim simâlarını anlâtdığımız bu devir tarafında görülüyor ki en ziyâde ‘ilim terakkî itmişdir. Bu devir meşâhirinin ‘adedini iki yüz hatta üç yüze kadar çıkârabiliriz. Mütevâlî edebiyâtının **(ikinci devri**)’ine gelince bu da on birinci kurûn-i hicri ibtidâsından on üçüncü kurûn-i mebdeine kadar devâm ider. Bu devirde Şeyh (Mehmed bin Mahmud el-Maşkarî) **(sayfa 331)** nâmında bir zât iştihâr itmişdir ki bu devrin en ‘azîm şâ‘iri bu imiş. Bu zâtın ba‘zı eş‘ârı (Selâfe) ve (Reyhânî) nâmındaki eserlerde matbû‘ imiş. Ekser eş‘ârı gazel ve nesib hâlindedir. Neş’eti on birinci kurûn-i hicridir.

Yine bu devir erkânından olmak üzere (Şeyh Necibiddin ‘Âmelî)’yi zikr idebiliriz. Bu zât dahi Cebbâ‘’da doğdu. Fakat İrân’da vefât itdi. Bu zâtın bir (Rahle)’si vârdır. Epeyce eş‘ârı dahi mevcûddur ki (İbn-i Ma‘sûm)’un (Selâfatu’d-Dehr) nâmındaki eserde bir kısım eş‘ârı iktibâs idilmişdir. Bu zâtın âsâr-ı diniyesi de vâr imiş.

Yine bu devir meşâhîrinden (Şeyh Mehmed el-Harfuşî) nâmıyla bir zât vârdır ki bu da Cebel-i ‘Âmel’dendir. On birinci kurunda yetişmişdir. Eş‘ârı bulunduğu gibi ‘ulûm-ı ‘Arabiyeye dâir te’lifleri mevcûddur. Yine bu devirden (Şeyh Hasan ibn-i Zeyneddin el-Cebbâ‘î el-Âmelî) vârdır ki te’lifâtı klâsik kitâblara inhisâr idiyor. Eserleri bütün Şi‘ilerin mütevattın olduğu memleketler mekâtibinde tedris olunagelmekdedir.

Yine bu ikinci devirden (Şeyh ‘Ali bin Yunus el-Nebitî) nâm-ı zât vârdır. Bu zât Nebatiyelidir. Eş‘ârı yoksa da ‘ilm-i kelâma ve tefsire dâir eserleri mevcûddur. Bu küçük hülâsadan ânlâşılıyor ki ikinci devirde yetişen şu‘arâ birinci devirdekinden ‘adedçe fazladır. Bu i‘tibârla bu devire (Şu‘arâ) ve ilk devire ise (‘ulemâ) devri itlâk olunabilir.

Mütevâlî edebiyâtının **(üçüncü devri)’**ne gelince bu on üçüncü kurûn-i hicri mebdeinden şimdiye kadar geçen zamânı hâvîdir. Bu devirde evvelâ (Şeyh ‘Abdünnebî el-Kâzımî) iştihâr itmişdir. Zamân-ı neş’eti kurunun evâsıtına tesâdüf iyliyor. Aslı Irâk’da kâîn (Kâzımiye) kasabasındandır. Ma‘mâfih bilâhare Sur civârında vâkı‘ (Cevye) kasabasında ikâmet itdiği içün bu zâtı Cebel-i ‘Âmel müşâhirinden sâyabiliriz. Müellifât-ı, ‘ulûm-ı ‘Arabiyeye ve fıkıha dâirdir. Bu

devirde sâniyân (Şeyh Habib el-Kâzımî) tânınmışdır. Bu zât dahi Kâzımiyeli iken Sur'da tavattun ve burâlarda iştihâr itmişdir. Mevkı'i Ma'reke'dedir. Bizzât yâlnız şâ'irdir. Te'lif-i diniyesi mevcûd olmâdığı gibi âsârı da gayr-ı matbû' imiş. Bir de (Şeyh 'Ali Zeydân el-'Âmelî) dahi (Ma'reke)'de doğmuş, orâda iştihâr iylemişdir. Bu zât da şu'arâdandır.

Yine devr-i ahir 'ulemâsından (Şeyh 'Âli es-Sebitî)'yi zikr idebiliriz. Bu zât 'ulemâ-yı lügatdandır. Müellifât-ı 'adidesi vârdır. Eserleri 'ilm-i beyâna, tarihe, 'ilm-i bedi'e vesâireye 'âiddir. Şi'irleri de pek müterakkî imiş **(sayfa 332).**

Son zamânlarda iştihâr idenlerden biri 1301 târihinde vefât iden (Şeyh Mehmed'Ali 'İzzeddin)' dir. Bu zâtın menşe'i (Kefere) karyesi ise de Sur civârında kâîn (Henâviye) karyesinde iştihâr itmişdir. Bu zâtın te'lifleri meyânında 'ilm-i kelâma 'âid olânları bulunduğu gibi (Sûku'l-Ma'âdin) nâmıyla ânsiklopedik bir eseri de vârdır. İş'ârı dahi gayetle pârlâk imiş.

1303 târihinde vefât iden (Şeyh 'Abdullah Na'mî el-Cebbâ'î) dahi mühim fakîhlerdendir. Bütün Cebel-i 'Âmel emr-i iftâda bu zâtın ictihâdını tervic iderlermiş. Eş'ârı pek âzdır. Tâlif-i fıkhiyesi de vârdır.

Bunlardan mâ'adâ Mütevâlilerin hâl-ı hayâtda bulunân şâ'irleri de vârdır. Bunlardan Merci'yun kazâsına tâbi' (Hayyâm) karyesinde tevlid iden (Şeyh 'Abdülhüseyin)'i zikr idebiliriz. Bu zât on seneden beri Nebâtiye'de ikâmet idiyor imiş. Divân eş'ârı vârsa da gayr-ı matbû' imiş. Âsâr-ı manzûmesi meyânında (Didâktik- ***Didactique)*** pârçalar bulunduğu gibi lirik ya'ni neşide tarzında olmak üzere mürettebeleri vârmış. Bu zâtın muhtere'ât-ı ahireden bahs ider bir kasidesi son zamânlarda Saydâ'da münteşir (el-'İrfân) risâlesinde neşr idilmiş. Gazeliyâtı dahi mevcûd imiş. Şeyh 'Abdülhüseyin'in müellifât-ı fıkhiyesi de vârsa da gayr-ı matbû' imiş. Bu zâtdan mâ'adâ Nebâtiyeli (Şeyh Süleymân Zâhir)'i zikr idebiliriz. Divân eş'ârı vâr ise de gayr-ı matbû' imiş. Bu zâtın yâlnız (el-'İrfân) risâlesiyle Merci'yun'da münteşir (el-Merc) gazetesinde neşr idilmiş yâzıları vârdır. Bir de hayâtda bulunânlardan biri de Nebâtiyeli (Şeyh Ahmed Rızâ)'dır. Bu zâtın pek âz eş'ârı vârdır. Ba'zı âsârı Mısır'da Münteşerü'l-Muktatif mecmû'asında tab' idilmiş imiş. Müellifâtı meyânında (Risâle el-Hazz), (Ravzatü'l-Latâif) ve (Hidâyetü'l-Muta'âllemin) nâm-ı eserleri vârdır. Bunlardan ikincisi gayr-ı matbû'dur.

Mütevâlî edebiyâtı hakkında yâpılân bu hülâsa da bize gösteriyor ki bu nev‘ edebiyâtın kendisine mahsus evsâf-ı mümeyyizesi mevcûd olmâdığı gibi yâlnız bâşına bir edebiyât teşkil idecek mümtâziyetleri dahi bulunâmıyor. Bâ-husûs târih-i edebiyâtın ma‘nâsı, tahdid ve âsâr-ı ‘ilmiye ve dersiyeyi ve tâlif-i diniyeyi ihrâc idecek olursak doğrudan doğruya san‘at ***(Art)*** mevzû‘u dâhiline girecek pek âz şeyler kâlır ki bunlar da ‘umûm ‘Arab edebiyâtının olsa olsa pek ufâk bir şu‘besinden başka bir şey sâyılmâz. Bu şu‘benin de ne gibi ‘avâmil-i taht-ı te’sirinde mevcûd bulunduğunu evvelce söylediğimiz içün bu edebiyâta şeyh ve şeri‘at edebiyâtı dimemizde ne kadar haklı olduğumuz ânlâşılır **(sayfa 333).**

Bu edebiyâtın târih-i edebiyâtlar meyânında mevkı‘i ise sıfıra yâkın olmak iktizâ ider. Yâlnız (lirik) birkâç pârça ile bir târih-i edebiyâta mâlik olduklarını iddi‘â iden Mütevâliler yânılmış olurlar. Bâ-husûs bu bahs idilen âsârın matbû‘ olduğunu da zan itmemelidir. Hemân hemân ‘umûmiyyetle denilecek derecede gayr-ı matbû‘dur. Binâen‘aleyh bunları Mütevâlî milletinin hoşuna gitmiş, zevk-i ta‘lik itmiş bir âbide-i edebiyye suretinde telakkî itmek de sâfdrûnlukdur. Yine evvelce söylediğimiz vechle ba‘zı makâsıd-ı mahsusa hedef-i esâsî ittihâz idilmek üzere vücûda gelen bu âsâr, âncak ba‘zı eşhâsa hitâben vücûda gelmiş olduğu içün te’sirleri de mesâfe-i ez-mân dâhilinde bir sıfırdan ‘ibâret kâlmışdır. Bunun içün Mütevâlilerin edebiyât-ı Şi‘iye ve edebiyât-ı Mütevâliye diyerek Cebel-i ‘Âmel muhitini çınlatdığı bu eserlere kârşu lâkaydâne ve ‘ilmî bir hande ile mukâbele itmek iktizâ ider ve unutmâmalıdır ki Mütevâlilerin hatta her milletde olduğu gibi kendi ruh-ı basit şahsilerini gösterecek küçük ve basit şarkıları bile mevcûd değilmiş. Bunun sebebini pek ma‘rûf bir simâ-yı edebilerinden sorduğum zamân bu cevâbı almışdım:

---Mütevâlilerde ‘asabiyet-i kavmiye değil, ‘asabiyet-i diniye vârdır…

Bu ‘asabiyet-i diniyenin ma‘nâsı herhâlde evvelki satırlarımdan anlâşılmış olâcağı içün burâda tekrârından nazar idiyorum. Herhâlde sebebi her ne olursa olsun şunu iddi‘â idebilirim ki Mütevâlilerin kendilerine mahsus kârâkteristik bir edebiyâtları pek mevcûd değildir.

23-SAYDÂ-CEDİDE YOLUNDA

1-Nebâtiye’ye Doğru: Bir müddetden beri Hayfâ’dan i‘tibâren bâşlâyân bir sâhil seyâhati bizi denize kârşu ne kâdâr olsa lâkayd bırâkmışdı. Bâ-husûs Saydâ’nın nâ-mütenâhî mesâfelere uzânân sâf mâilikleri dahi bizim içün çok okunmuş ve hatta

ezberlenmiş bir kitâb-ı şi‘irin en âşinâ bir sahifesine benziyordu. Onun hayâl-i nurânisi bizim içün en samimi bir refîk-i mu‘azzez gibi idi ki kendisinden âyrılmadıkça câzibe-i muhabbeti der-hâtır olunâmayacağı pek‘alâ biliniyordu. Ne yâlân söyleyeyim. Dâhile doğru ikinci bir cevelân yâpmâya karâr virdiğimiz zamân en evvelâ zihnime bu âşina-yı samimî geldi. Ârtık sevgili denizden âyrılâcakdık. Fakat denizi son bir nazarla görmeden bu belde-i zemerdinden tebâ‘id ideceğimi hiç düşünmiyordum. Hâlbuki bu iftirâk ne feci‘ olmuşdu? Sabâhleyin dahâ ortalık karânlık idi. Ârâba **(sayfa 334)** mız bizi birdenbire en müstesnâ bir âgûş-ı vefekârdan âyırdı, kâpdı, götürdü. Ve biz ne denizi ne bâğçeleri ve ne Saydâ’yı bir nazar-ı vedâ‘ ile temâşâ idemedik. Bütün bu güzelliklerin üzerinde sabâhın serin fakat kârâltılı setre-i mübhemiyeti çökmüşdü. Yâlnız semâda tek tük pırıldâyân son yıldızlar manzûme-i iftirâkı âltun sâçlarıyla nakş idiyorlardı. Ârâba mütemâdiyen şoseyi ta‘kib idiyordu. Bir müddet sonra etrâfımızdaki esmer gölgeler bitdi. Ârtık Saydâ’nın âğâçları da nihâyet bulmuşdu. Bunu müte‘âkib uzâkdan bir ses, denizin sesi nidâ hâlinde hâykırıyordu.

---Güle güle…

Ve biz denize uzâkdan şükrân-ı hân mütemâdiyen esmer târlâlardan ve bilâhâre yokuşlardan mürûr idiyorduk. Hareketimizden kırk dakika geçmişdi ki (Deyr-Bisin ***Deir Bessin)*** köyünden âyrılmışdık. Şimdi ortalık âydınlânmışdı. Bir sâ‘at sonra (Nehrü’l-Zâhrânî)’den geçdik. Ve elli dakika bir mesâfe kat‘ını müte‘âkıb (Hân Mehmed ‘Ali)’ye vârdık. Ârtık güneş, rehgüzârımızı yâldızlıyordu. Bir müddet sonra sâğ tarafdan (Ziftâ) karyesini terk itdikden sonra uzun bir iniş ile Nebâtiye kasabasına vârmışdık. Burâsı bir nâhiye merkezi idi.

Nebâtiye, uyku mahmûrluğu ile pek nazar-rübâ görünüyordu. Ser-âpâ Mütevâlilerin sâkîn bulunduğu bu köyde tek tük yeni evler gözüküyor ve kasabanın iki tarafı şişkin bir tepe etrâfında ve beyz bir şekilde tevsi‘i pek hoş görünüyordu. Burâda birkâç sâ‘at kâldık. Evler, ahâli, tebâyi‘ her şeyi ‘aynı idi. Yâlnız burâda simâlarda dahâ ziyâde bir güzellik câlib-i dikkat oluyordu.

2-Nebâtiye Nâhiyesi: Nebâtiye kasabası, Saydâ tevâbi‘inden olub 40 köyden ‘ibâret ve 15 bin nüfûsa mâlik olân Şakif nâhiyesinin merkezidir. Nüfûsu 4000 râddesinde olub bunun yâlnız 200’ü Katolik ve mütebâkisi İslâm Şi‘ilerindendir. Karye-i mezkûre, hububât ticâreti nokta-i nazarından pek mühim bir noktada vâkı‘

olub her pâzâr günü köyde kurulân pâzârda Merci‘yun, Safed, Hâsbeyâ ve Saydâ kazâlarından getirilen zahire, hayvânât-ı bakriye vesâire âlınur ve sâtılur. Ahâlinin zinde gençleri şimdiki hâlde yâ ‘asker veyâhud Âmerikâ’da hal-ı hicretde olub köyü tezyin iden güzel binâlar bir cedide kazânılân pâralarla vücûda gelmişdir. Şimdiye kadar Şakif nâhiyesinden ‘ale’t-tahmin 2000 genç Âmerikâ’ya muhâceret itmişdir **(sayfa 335).**

Bu muhâcirlerin bir kısmı bir mikdâr-ı servet cem‘ine muvaffak olduktan sonra tekrâr maskat-ı re’sine ‘avdet itmekdedir. Fakat bu gençler memleketlerine ‘avdet itdikden sonra dahi tarz-ı ma‘işetlerinde yine bâriz bir değişiklik gösterememekdedir.

Nebâtiye’de hububât ve mânifâtura ile iştigâl iden yüz elli kadar tâcir mevcûd olub bunların bir kısm-ı mühimi ma‘at-teêssüf ticâretin şart-ı lâyenbağî bulunân sadâkat ve emniyetle kendilerini pek ‘alâkadâr görmek istememekdedirler. İddi‘â idildiğine göre Beyrut komisyoncularından 1000-2000 lirâlık mâl getirub da borcunu te’diyeye yanâşmayân tâcirler nadir değilmiş. Nâhiyenin belli bâşlı mahsûlâtı zahire olub bunun mikdâr-ı sahihî hakkında ma‘lûmât âlmak kâbil olmâmışdır. Şu kadar vâr ki nâhiye ahâlisi her sene yâlnız dört ây kadar kendi mahsûlleriyle geçinmekde ve mütebâkî sekiz sene âz zahireyi hafta pâzârına gelen zahire ticârâtından tedârik iylemekdedirler.

Nâhiye arâzisi bâdemliğe, zeytunluğa ve bâğlara ziyâdesiyle elverişli olduğu hâlde ahâlinin cehâletinden bir dürlü bu gibi zer‘iyât-ı cesime revâc bulmâmakdadır. Vaktiyle nâhiyenin bir kısm-ı mühimi zeytunlikden ‘ibâret iken a‘şâr usûlünün pek fenâ ve köylüyü bâtırırcasına tatbiki yüzünden ahâli bu kıymetdâr âğâçları birer birer kesdi. O suretle ki nâhiyede bu günki günde zeytun âğâçları pek ender bir suretde ötede beride eski servet-i tabi‘iyenin ‘âdetâ birer numûnesi hâlinde kâlmışdır. A‘şâr usûlünün nâhiyede icrâ itdiği tahribâtın derecesi nâhiyeden bir sâ‘at mesafedeki Cebel-i Lübnân bâğlarının zeytunliklerinin kesretiyle kıyâs olunabilur. Nâhiye markezinde zükûr ve inâsa mahsus birer ibtidâi mevcûddur. Birincisine 60-70 ikincisine 30-50 talebe devâm itmekdedir. Ahâlinin ma‘ârife olân rağbetlerine rağmen şu iki mekteb ma‘at-teêssüf hiçbir sâhib-i cem‘iyeti memnûn idemeyecek bir hâl-i tezebzüb ve cehâletdedir. Islâhlarıyla seviyesi ve tahsili metin mu‘allimlerin ta‘yini elzemdir. Köylerin hiçbirinde mekteb te’sis idilmemişdir. Merkez kazâya

emsâlen 1306 târihinde te'sis idilub kable'l-harb vâridâtı (4) bin guruşa bâliğ olân (Nebâtiye Makâsıd-ı Hayriye) Cem'iyet-i tedrisiyesi 1331 senesinde lağv idilerek vâridâtı muhâsebe-i husûsiye devr idildi. Merkez nâhiyede "60" bin guruş vâridât ve bir o kadar masrafla bir belediye dâiresi vârdır. Fakat vâridâtın kısm-ı mühimini teşkil iden hayvânât rusûmu hemân hemân mefkûd olduğundan şimdiki hâlde dâire-i mezkûrenin icrââtı yok gibidir **(sayfa 336).**

3-Cedide'ye Doğru: Öğleye kadar Nebâtiye'de kâldıkdan sonra kasabanın ihtiyâr çârşusu ve yine ihtiyâr câmi'i kârşusunda ârâbımıza binerek âyrıldık. Şimdi ârâbamız yine mezrû' arâzi dâhilinde ilerliyor. Ve fakat güneşin kızgın âteşleri âltında yine birâz yokuşça yerlerden dolâşıyordu.Yolda birçok Mütevâlî kâdınlarından başka bir şeye tesâdüf idilmiyordu. Güneşden yânân simâlarında tenâsübün en vâzih nişâneleri fark olunuyor. Bâ-husûs siyâh gözlerin füsûn-ı câzibesi i'tirâf olunuyordu. Bu kâdınlar, ekseriyâ bâşlarına beyâz veyâhud renkli örtüler sârmışlar, boyunlarına sârı kehribâdan veyâhud boncuklardan gerdânlıklar tâkmışlar, handân ve şâdân ilerliyorlardı. Bu tarafların ahâlisinde ne kadar süs düşkünlüğü vârdı. Mâvi veyâ kırmızı renkdeki basma entârilerini kâldırarak bellerine ilişdiren bu kâdıncağızların iç çâmâşırlarının kenârında kırmalar ve hatta dântelâlar gözüküyordu. Ellerinde tâşıdıkları boğçaların yâpdığı hafif bir inhinâ ile harâmâne kasabaya koşuyor. Veyâ kasabadan âyrılarak köylere gidiyorlardı. Ortalık tahammül idilemeyecek derecede sıcâkdı. Rehgüzârımıza tesâdüf iden bir evin kuyusundan bol bir su içerken kârşı taraflarda yerlerin âdetâ âlevlendiği duyuluyordu. İki sâ'at kadar bir mesâfe kat' itdikden sonra "Ernun"'a vârdık. Yârım sâ'at sonra kârşımızdaki sıra dâğlar önünde ve hatta bizim önümüzde büyücek bir vâdi görünmüşdü. Sâğ tarafda yüksek, sarp ve dik kâyâlar üzerinde sath-ı bahrdan yedi yüz on beş metro irtifâ'ında bulunân Kal'atü'ş- Şakıf gözükmüşdü. Bu kal'a, "1179" târihinden beri mevcûd idi. Salibyun burâsına ***(Belfort)*** nâmını virmişlerdi. Bir müddet sonra vâdiye doğru yakınlâşmışdık. Burâsı büyük "Litânî" Nehrinin mecrâsı idi.

Bu mecrânın manzarası hakikaten zarif ve sevimli idi. Mâvi renkde bir su, yeşil âğâçlar ârasında bâşdan bâşa mesâfeler kat' idiyor, kârşı tarafda dâğlar kât kât olmuş 'azîm bir ântikî tiyâtırı ândırıyordu.

Ârâbamız âşâğıya doğru kıvrıla kıvrıla inerken her lahza manzara değişiyor ve yeni güzellikler revnümâ oluyordu. Bu hâl epeyce devâm itmişdi ki ârtık suyun

akdığı yere kâvuşmuşduk. Burâsı hakikaten zengin ***(Pittoresque)*** bir manzaraya mâlikdi. Bâşımızın üzerinde semâya ser çeken bir dâğ, sâğ tarafımızdan yükseliyor, kârşımızda ‘aynı suretle ve o yükseklikde ikinci bir dâğ bütün hudûd-ı basirimizi kâpâtıyordu. Burâsı ne kadar serin bir gölgelikdi. Hem su ne kadar sür‘atle âkıyordu. Nihâyet bir **(sayfa 337)** köprünün yânına takrib idince ârâbadan indik. Burâsı (Cisrü’l-Hardalî) nâmını tâşıyormuş. Bu köprü ve bu su bu manzara bize pek müstesnâ gözükmüşdü. Uzun bir müddet bu su ile bu esrârengiz güzellik ve yeşillikle ve bütün bu serin gölgelerle müşâfe olduk. Tekrâr yola devâm iderken uzunca süren bir köprüden geçiyor ve burâdan sonra Nehrü’l- Kâsımi+ye nâmını âlarak Sur, Saydâ yolunda denize kâvuşân bu nehirle yine denize selâmlar gönderiyor idik. Nihâyet bu def‘a şimâl ve cenûba mümted olân vâdinin şark tarafındaki dâğa tırmânmağa bâşlâmışdık. Güzergâhımızda berrâk bir menba‘dan su içdikden sonra yâvâş yâvaş gidiyorduk. Burâları ne kadar mümtâz yerler idi? Burânın manzarasından dahâ zarif bir yer hâtırlayâmıyordum. Bâ-husûs kârşı tarafda üzerinde şâhâne (Kal‘atü’ş-Şakif) bulunân dâğın irâe itdiği levhalar ne rengin idi? Şimdi sârı bir renkde iken kızârıyor sonra mâvileşerek tekrâr kum rengini buluyor. Bir müddet sonra erguvânî rengini âlarak bütün hudûd-ı enzârı şu‘lelendiriyor yukârıdaki kal‘a biz dâğı tırmândıkça güzelleşiyordu. Ve biz epeyce uzun sâ‘atler yükseldikçe o hâlâ bizden dahâ üstün bedi‘alar gösteriyordu. Biz zihnimizce tahmin idiyorduk ki bu kal‘adan dünyâyı temâşa itmek ne hoşdu. Bi-şübhe burâdan her yer gözükecekdi. Evvelâ Litânî’nin mecrâsı imtidâdınca şimâle doğru uzânân sâha-ı zemerdini ve nâ-mahdud köyleri sonra şarkda ve uzâkda bütün ‘azimetiyle Cebelü’ş-Şeyh ***(M. Hermon)*** ve (Es-Sebibe) şâtosu ve nihâyet cenûb tarafda tâ Safed’e kadar devâm iden Neftâli ***(Neqhtali)*** kıt‘a-i cebeliyesi ve sonra büsbütün bâşka bir tarafdan ve meselâ şimâl-i şarkiden Cebelü’r-Reyhân ve Cenin tarafları her yer gözükecekdi. Biz şimdi mütemâdiyen tırmânırken hep bu menâzır-ı mahalliyeyi de zihnen temâşâ idiyorduk. Nihâyet kal‘a ile kârşı kârşıya geldiğimiz zamân kal‘a bir renk fazı âlmışdı. Sonraları küçülmeğe bâşlâyân bir kamer güzelliğiyle yâvâş yâvâş hudûd-ı enzârımızdan eriyerek siliniyordu. Şimdi bir müddet görünmez olmuşdu. Ve biz kâh kasabanın âğâçlıkları ârasından kâh incir âğâçları meyânından geçiyor. Ve Cedide’ye doğru koşuyorduk. Bu, epeyce bir zamân devâm itmişdi. Nihâyet yine Kal‘atü’ş-Şakif görünmüşdü. Fakat bizden şimdi pek uzâklarda idi ve mesânın ziyâ-yı hariri ârasında gizleniyordu. Ârâbamız ilerledikçe ârtık her şey gâib oluyor ve fakat tâ uzâkdan Cebelü’ş-Şeyhin zî-vakâr zirveleri bizim yegâne nigahbânımız hâlinde

yükseliyordu. Tâşlık ve uzun bir yoldan yine epeyce bir zamân kat‘-ı mesâfe itdik. Nihâyet ortalık tamâmiyle karârıyordu ki Cedide uzâkda bir gölge halinde bizi âgûşuna da‘vet idiyordu **(sayfa 338).**

24-CEDİDE

1-Cedide’nin Vaz‘iyeti ve Manzarası: Yirmi otuz seneden beri Merci‘yun kasabasının bir merkezi olmakdan başka bir meziyet-i mütekaddimesi bulunmâyân bu kasabanın ismi kendisine pek mutâbık idi. Sâğında solunda hafif meyiller yâpârak şimâlden cenûba doğru uzânân bir kıt‘a-i cebeliye üzerinde (Cedide) kasabası pek ziyâdâr görünüyordu. Cebelin şark tarafından bâşlâyarak ortada muhaddeb bir şekil âldıkdan sonra nihâyet garba doğru tekrâr fakat bu def‘a âz bir meyil yâpân bu kasabanın evleri birbirine sıkışmış olaydı herhâlde pek küçücük bir yer görüneceği tabi‘i idi. Zirâ bütün hânelerin ‘adedi burâda âncak beş yüze yâkınlâşıyordu.

Kasabanın vaz‘iyet-i hâzırası hülâsa idilmek lâzım gelirse ortaları muhaddeb uzun bir müstatile dahâ doğrusu nim bir üstüvâneye benziyor diyebiliriz. Mustatilin zâl‘-ı şimâlisine mücâvir (Debin) ve (Balât) karyeleri bulunur ki bi’l-hâssa birincisi hemân hemân Cedide’ye bitişik görünür.

Şark cihetindeki meyil (Vâdiyü’l-Hoh) ile bu isimdeki bâğlıkları ve (‘Aynü’l-Hebâbiri) ile (Nab‘ü’l-Hamâm) sularını hâvîdir. Cenûb tarafında ise (Kali‘a) karyesi uzâkdan görünür. Garb cihetinde ise boydan boya (Litânî) Vâdisi vesâire ve nihâyet yine garbda (Bubka) karyesi mevcûddur.

Cedide’nin nazır olduğu muhit öyle tahmin idiyorum ki (Kal‘atü’ş-Şakif) kadar güzeldir. Zirâ şark tarafında ve uzâkdan Cebelü’ş-Şeyhin kârlı zirveleri, şimâlde Cebelü’r-Reyhân ve Cebelü’l-Bakâ‘ ve garb cihetinde uzâkdan (Cebelü’l-Ârtun) ve (Kal‘atü’ş-Şakif) ile en uzâklardan (Bahr-ı Sefid) gözükür. Cenûb tarafında ise (Cebel-i Sanîn) vârdır. Uzâklarda ve vâdi dâhilinde hayâl hâlinde (Havle) Gölü mevcûddur. Ötede beride görünen (Hayyâm) gibi latif köylerin manzaraları da ‘ilâve idilirse Cedide’nin ne kadar meşhûdât-ı tabi‘iyece güzel olduğu ânlâşılır.

2-Cedide’nin Hudûd-ı Dâhiliyesi:

(1)-Cedide’nin Sokâkları ve Binâları: Nâ-mahdûd yokuşlar ve inişler kıvrıntılar yâpârak tâ Saydâ’dan gelen şose, Cedide’nin ortasında nihâyet bulur. Ve

orâda ufâk bir meydâncık **(sayfa 339)** vücûda getirir. Bu ufâk meydânın ortasında tâşdan bir kâ‘ide üzerine mevzû‘ bir tâş sütûn vârdır ki bunun ortasındaki mukavves demir üzerine vaktiyle büyücek bir lâmba ta‘lik idilirmiş. Garibdir ki başka bir esere mâlik olmayân Cedideliler bu sütûna tahakkümkârâne (kabir) dirlermiş. Cedide’nin hükümet konâğı da câmi‘i de bu meydân civârındadır. Kasabanın garba müteveccih yolu ise dâr ve gayr-ı muntazam bir suretde devâm ider. Kasabanın yetmiş, seksândan ‘ibâret dükkânları bu yol üzerindedir. Bundan mâ‘adâ yedi sekiz kadar tarîk dahâ vârdır ki bunlar dik olmağla berâber bir tâş yığınından bâşka bir şeye teşbih idilemez. Bütün bu yolların âldıkları isimler ise mevcûd oldukları mahallere göre ta‘yin ider.

Kasabada mahalleler cihât-ı erba‘anın ismini tâşırlar. İslâm mahallesi ise kasabanın şimâl tarafındadır. Cedide’nin bütün evleri Lübnân tarzında yâpılmışdır. Müstatil veyâ murabba‘ü’ş-şekil bir odadan ve bir kâtdan veyâhud ortasında tâş döşeli bir ârâlık bulunân iki küçücük odalı birer kâtdan ‘ibâretdirler. Cedide esâsân münhanî ve yokuşlu bir kasaba bulunduğu içün ba‘zân üstü toprâk kırma tâşla örtülerek bir silindirle bâsılân dâmlar, diğer yânıbâşındaki yüksek evler içün havlî vazifesini görürler. Böyle olân evlerde çokdur.

Evlerin kâffesi büyücek ve esmer renkde kayâ tâşlarından yâpılmışdır. Ekserisinin hârice doğru âçılân iki kânâdlı tahta kâpâkları bulunduğu gibi dâhilân de ba‘zısında tûlânî demir çubuklar geçirilmiş ve içeriden âçılân câm kânâdlar da ‘ilâve olunmuşdur. Her oda içün iki üç i‘tiyâdî pencereden mâ‘adâ odanın yüksek bir noktasında küçük müstatil şeklinde fetheleri dahâ vârdır ki bunlara da (kameriye) nâmı virilür. Bunların üstü câmla örtülüdür. Son zamânlarda büyücek evlerde yâpılmağa bâşlândığı içün ‘aynı tâşdan bir sofâ üzerinde odalar ta‘âddüd idebiliyor. Garibdir ki bu evlerde en ziyâde ihtiyâçlı olân bir şeyi bulunâmıyor. Ve herkes öteye beriye koşarak yâ bir âğâç gölgesini veyâhud bir divâr kenârını ârâmağa mecbur kâlıyor. Hem bu Cedide’ye mahsus en ‘umûmî ve en şâyân-ı ıslâh bir hâldir. Cedide evlerinden her biri bir târlâ hâlinde bulunduğu içün birçok evler birbirinden müteferrikdir. Bu bâğçeler dâhilinde tut âğâçları vesâire bulunur. Ba‘zân âğâçlar evler içün bir rehd-i fâsıl oldukları gibi tâş yığınları vesâire dahi hânelerin ârasını âyırabiliyor. Evlerden zamân-ı inşâsı yeni olânların üstü kırmızı kiremidle örtülü olduğu görülür. Küçücük evlerde âyrıca matbah vesâir kısımlar ârâmâmalıdır.

Yemek ekseriyâ bâğçelerde pişirilir. Ve nihâyet kışın odaların içinde olur **(sayfa 340).**

Kasabanın beş yüz hâneden ‘ibâret olân evlerinin veche-i inşâiyeleri ise yâ şark veyâhud garba olur ekseri şarkdır. Kasaba dâhilinde büyücek müessesâta tesâdüf olunmâz. Yâlnız Katolik ve Ortodokslara vesâir tavâif-i Mesihiyeye mahsus kilisâlarla mektebler binâsı tek tük nazar-ı dikkati celb ider. Bu i‘tibârla Cedide hem yeni ve hem muhtasar bir kasaba oluyor. Kasabada evlerin tarz-ı tezyini pek câlib-i dikkatdir. Ekser evlerde ve bi’l-hâssa Hristiyânların sâkîn oldukları evlerin divârlarında hükümât-ı ecnebiyenin re’skârında bulunânların resimleri bulunur. Fakat bi’t-tabi‘ bunda ne târih ne intizâm ve ne de bir maksad-ı rüchân gözetilir.

Bunlardan mâ‘adâ çerçeve içinde veyâ el ile işlenmiş nakışlardan yâpılân çiçekler ârasında bütün ‘âilenin fotoğrâfları vârdır. Ve burâda en mühim mevkı‘ ise mutlakâ dini bir mâhiyeti hâiz bulunanlara mahsus olur. Bâşındaki hâleleriyle Yesu‘ ve Meryem ekser divârları tezyin ider. Fakat bu resimler o kadar mebzûldur ki köylülük o levhaların her cânibinden âkâr. Her odada bir mâsa, bir âyîne ve sonra rengârenk lâmbalar ve garib yâpma çiçekler de tarz-ı tezyinin tetimmesini teşkil ider.

(2)-Kasabanın Suyu: Kasabanın genç ve ihtiyâr bütün kâdınları sabâh akşâm şimâl-i şarkide bulunân (‘Aynü’l-Kebire)’ye kadar gider ve su doldururlar. Burâsı üstü kâpâlı bir menba‘dır ki suyu iki muslukdan âkâr durur. Bir de hayvânâta su virmek veyâhud çâmâşır yıkâmak içün ikinci bir menba‘ vârdır ki (‘Aynü’s-Sağire) nâmını âlır. Kasabanın cenûb tarafında en iyi suyu hâvî (‘Aynü’s-Safsâfa) nâmıyla bir menba‘ vârdır. İçme suyu burâdan dolduruluyor. Bunun da üstü âçık değildir.

Bundan mâ‘adâ kasabada dâhilindeki evlerde müte‘addid kuyular bulunmakdadır. Bu kuyuların da suyu tâtlıdır ve içilebilir. Yirmi otuz kadar sahrinc mevcûddur. Bunlar ekseriyâ kiremidli evlerin yağmur sularıyla doldurulur.

Bundan ânlâşılıyor ki Cedide, su cihetinden hiçbir zahmet çekmez. Fil-vâkı’ menba‘ suları yâzın sonlarına doğru birâz âzâlırsa da o zamân kuyular imdâda yetişir. Ve herhâlde kasaba susuz kâlmâz. Bâ-husûs suların mahfûz ve esâsân kasabanın havâsının iyi olması dolâyısıyla gerek su ve gerek havâ dahi Cedide’ye bir mümtâziyet bahş itmekdedir.

3-Ahvâl-ı ‘Umûmiyye

(1)-Merci‘yun Kazâsı: Merkez vilâyetin cenûb-i şarki cihetinde kâîn ve şimâlen Cebel-i **(sayfa 341)** Lübnân mülhakâtından Cezzin, Şerkâ, Suriye vilâyetine mülhak Hâsbeyâ ve Kuneytıra, garben Saydâ cenûbân Sur ve ‘Akkâ mülhakâtından Safed kazâlarıyla mahduddur.

Kazânın arâzisi ‘umûmiyyet üzere ‘ârzalı ve yâlnız Havle Gölünün etrâfı ovâlıkdır. Şeri‘a Nehri kazânın hudûd-ı şarkiyesini ve cenûb-i şarki cihetinde bi’t-tevsi‘ mezkûr Havle Gölünü teşkil ile bu göle ve Şeri‘a Nehrine munsabb olmak üzere birkâç çây ve dere dahi mevcûd olub miyâh-ı câriyesi boldur.

Tâpu kaleminin kuyûdât-ı resmiyesine göre mesâha-ı sathiyesi (540) kilometro murabba‘ı olub bunun 104 kilometre murabba‘ı mülkhâne yerleri ile tetimme-i süknâları ve bâğ ve bağçe sâhasına ve 135 kilometre murabba‘ı tâşlık hâlî ormânlığa kâbiliyeti olân veyâ gayr-ı münbit olân arâzî-i emiriyeye ve mevâta ‘âiddir. Dimek oluyor ki felâhat ve zirâ‘ata elvirişli bulunân arâzî-i emiriyenin mesâha-ı sathiyesi (301) kilometro murabba‘ıdır. Ahâlisi zükûr ve inâs (22035)’i İslâm ve (4765)’i Rum Ortodoks ve 1467’si Yahudi Katolik ve 1304’ü Mârûni ve 1075’i Protestân ve 100’ü Lâtin ve 270’i Yahudi olmak üzere (31115) nüfûsdan ‘ibâretdir. (1331 senesi). ‘Umûm kazânın 325 senesindeki tevlidâtı (104) ve vefiyâtı (75) ve 1329 senesindeki tevlidâtı (227) ve vefiyâtı (126) olub 1330 senesinde ise tevlidât 219 ve vefiyât 72 ve 1331 senesinde 256 ve (103) nüfûsdan ‘ibâretdir.

Şimdiye kadar kazâdan Âmerikâ’ya veyâ sâir cihetlere muhâceret idenlerin mikdâr-ı sahihi nüfûs dâiresince gayr-ı ma‘lûm olduğu beyân idilmekde ise de icrâ itdiğim tahkikât-ı husûsiye nazarân şimdiye kadar Merci‘yun kazâsından (10) binden ziyâde vatandâş memleketimizi terk ile şimâli Âmerikâ’ya, Brezilya’ya ve Meksikâ’ya hicret itmişdir. Yâlnız Cedide kasabası şimdiye kadar bu yolda (2500) kişi gâib itmişdir. İşbu 10,000 kişinin bir sülüsü İslâmdır. Muhâcirlerin bir kısm-ı mühimi vatan-ı aslisine büsbütün veda‘ ile ‘âlem-i cedide temelli bir suretde yerleşmekdedir.

Kazâ, ‘İbrâniyûnun mevâkı‘-i meşhûresinden olân Şeri‘a Nehri havâlisinden olub Fenikeliler zamânında zirâ‘ati pek ziyâde müterakkî olduğu zan olunmakdadır. Fenike memâlikinin geçirmiş olduğu inkılâbât bi’t-tabi‘ bu havâlide dahi câri olub nihâyet Suriye Kıt‘asıyla berâber memâlik-i ‘Osmâniye’ye ilhâk idilmişdir.

(2)-Cedide Kasabası: Kazâ merkezi Cedide kasabasıdır. Otuz beş derece yirmi dört dakika ‘arz-ı şimâli ile 33,15 tûl-ı şarkide ve Kal‘atü’ş- Şakif’in bulunduğu tepeye mevâzî **(sayfa 342)** bir cebelin zirvesinde kâîndir. Cedide’yi Saydâ’ya rabt iden şosenin tûlu 55 kilometro murabba‘ı ve kasaba-ı mezkûrenin merkez vilâyete olân ba‘di 22 sâ‘atdir. 700 metredan fazla bir irtifâ‘a mâlik olması hasebiyle kazâ merkezinin havâsı gâyet sâğlâm olub Cebelü’r-Reyhân’a, Cebelü’ş-Şeyh’e ve Merci‘yun’a olân manzarası pek şâ‘irânedir.

Merkez kazâ ahâlisi zükûr ve inâs 297’si İslâm, 2195’i Rum, 890’ı Katolik, 370’i Protestân olmak üzere 3752 nüfûsdan ‘ibâret olub 1331 senesindeki tevlidâtı 60 ve vefiyâtı 23 kişidir.

Pek ibtidâi bir hâlde bulunmakda olân Cedide kasabasının belediyesi şimdiye kadar memleket dâhilinde şâyân-ı kayda tezkâr hiçbir işi kuvveden fi‘le çıkârmâmışdır. Kasabanın plânı olmadıkdan başka sokâkları toz toprâk ve sivrileşmiş çâkıl tâşlarıyla mâlâmâldır. Bir yabâncı, kasabada yirmi ve hatta otuz gün dahi dursa sokâkların taksimâtı hakkında kat‘iyen bir fikir elde idemez. Büdçenin vâridât kısmı 1327 senesinde (29250) ve 1331 senesinde (14699) ve bu sene (34885) guruşdur. Masârifâtı, 1327 senesinde (40175) ve geçen sene (20876) guruşdur. Tedkik itdiğimiz belediyeler ârasında en ziyâde düşük ve ‘âtıl bir hâlde kâlân dâire, bu kasabanın olub herhâlde esâslı bir suretde ıslâha son derece muhtâcdır.

(3)-Umûr-ı Ma‘ârif: Merkez kazâda resmî bir inâs ve bir zükûr ile Rum Ortodoksların iki şu‘beli bir mekteb-i ibtidâileri dahâ vârdır. Belediye teşkilâtında olduğu gibi ma‘ârif husûsunda dahi Cedide kasabası, garib ve ‘acayib bir manzara irâe itmekdedir. Numûne zükûr mektebi mu‘allimlerinin ehliyetli, dirâyetli olmâmasından dolâyı kelimenin bütün ma‘nâsıyla bir tenbelhâne hâlini iktisâb itmişdir. Orâya devâm iden (120) talebe terbiye-i tahsil nâmına hiçbir şey görmüyorlar. İnâs mektebi dahi pek fenâ bir hâldedir. Mevcûdu 40’ı bile tecâvüz itmâmekdedir.

İşbu bozuk müessesât-ı resmiyeye mukâbil Cedide’nin gâyet güzel bir Rum ibtidâisi vâr idi. Mektebin ruhsat-ı resmiyesinde vaktiyle Rusya hükümetine virilmiş olub mu‘allim ve mu‘allimelerin ma‘âşâtını Rus Filistin Cem‘iyeti tarafından tesviye idiliyor idi. Mevcûdi zükûr ve inâs 400’ü tecâvüz idiyordu. Binâ, taife-i Rum tarafından inşâ idildiği hâlde ruhsatın Rusya hükümeti tarafından vaktiyle istihsâl

idilmesi üzerine ma‘ârif müdiriyeti tarafından mekteb geçen sene sedd idilmişdi. Mevcûdu, zükûr ve inâs 300 talebeye kadar vârân Protestân mektebi **(sayfa 343)** dahi ruhsatsız bulunduğundan ta‘til idildi idi. İşbu mekâtib-i Nasrâniyenin sedd ve ta‘til idilmesi ahâli-i mahalliye içün bir zarardır. Okumak yâzmak bilen bütün Hristiyânlar bu günkü günde mektebsiz kâldılar. Mekâtib-i resmiyemize gelince bunlar hiçbir vakit şimdiki vaz‘iyetleriyle telâfi-i mâ-fât idemezler. Mekâtibin terakkîsi ve memlekete ideceği hidmet, mu‘allimlerin ve mu‘allimelerin muktedir, dirâyetli olmalarına vâbeste olub hâlbuki bu meziyetin hemân hemân hiç birisini bizim resmî mu‘allimlerimizde ma‘at-teessüf müşâhede itmek sa‘âdetine nâil olamadık. Merkezin ma‘ârif-i resmiyesi bu derece bozuk olduktan sonra köy mekâtibinden ayruca bahs itmek ‘abesdir. Vaz‘iyet-i terbiyevîye bâşdan bâşa muhtâc-ı ıslâhdır. Fikrimce geçen sene ma‘ârif uğurunda muhâsebe-i husûsiye kâsasından sarf idilen (23005) guruşun bir rub‘u bile lâyıkıyla istismâr idilemedi. ‘Aynı tahsisâtla ve fakat ciddi ve mütevâsıl bir sa‘î ile dahâ müfid ve nâfi‘ netâic ilde itmek kâbildir.

(4)-Mahsûlât-ı Zirâ‘iye: Merci‘yun kazâsının belli bâşlı mahsûlü olub bütün mahsûlât-ı zirâ‘iye hakkında elde idilân resmî râpor bervech-i zîr derc olunur:

Alınân mahsûl (kile)	Senede zer‘ olunân mahsûl (dönüm)	Cins-i mahsûl
120,000	30,000	Buğdây
400,000	50,000	Ârpa
30,000	10,000	Beyâz dârı
15,000	3,000	Mısır
2,500	500	Bakla
21,000	7,000	Mercimek
175,000	25,000	Nohud
6,000	2,000	Burçâk
20,000	500	Tütün
100,000 kıyye zeytun	20,000 ‘aded	Zeytun âğâcı
1,000,000 kilo	5265	Bâğ

4-Cedide'nin Ahvâl-ı İctimâ'iyesi: Üç yüz otuz bir senesi nüfûs kayıdlarına bâkılacak olursa Cedide nüfûsunun 3752 şahısdan 'ibâret olduğu görülür. Bunlardan (2195)'i Rum ve 890 Katolik (370)'i Protestân ve (297)'i ise İslâmdır. Halbuki bu nüfûsun belki yârısı muhâceret hasebiyle **(sayfa 344)** Âmerikâ'da ve Mısır'da bulunduğu nazar-ı dikkate alınırsa Cedide'nin ne kadar ahâli i'tibârıyla âz bir yekûne mâlik olduğu tezâhür ider. Cedide'de bu nüfûs boşluğu pek câlib-i dikkât bir hâldedir. Cedide, hemân hemân bir sükûn ve tenhâ-ı mutlak hâlindedir.

Kasabanın İslâmları sünnîdir. Ekseri basit bir ticâretle meşgûl oldukları gibi hayât nokta-i nazarından 'umûmiyyeti i'tibâriyle pek müreffeh değildir. Pek kanâ'atkârâne ve fakirâne yâşıyorlar denilebilir. Bunlar yirmi beş hâne kadar küçücük bir kitle hâlindedir. Hatta bunlardan zirâ'ati olânlar yok gibidir.

Bu sebebden dolâyı Cedide'ye Hristiyân bir kasaba nazarıyla bâkâbiliriz. Binâen'aleyh gerek Rum Ortodoks ve gerek Rum Kâtolik cemâ'atlerinin büyük bir nüfûza mâlik olduğunu pek kolây tahmin idebiliriz.

Fi'l-hakika Cedide'de bir "matrânhâne" vârdır ki burânın "matrân" metropolidi Hâsbeyâ, Râşiyyâ, Saydâ, Sur mıntıkalarına da bâkâr. Fakat en ziyâde Cedide ile Hâsbeyâ'da ikâmet ider. Bu matrân, pâra toplamak üzere Âmerikâ-yı cenûbiye, Brezilyâ'ya da gitmiş imiş. Yedi kişiden ve bir kâtibden 'ibâret olân matrânhâne meclisi Ortodoks tâifesinin işlerine bâkıyor. Virdikleri i'lâmları da ekseri kendileri tenfiz idiyorlarmış. Kilisâya tâbi' bir eytâm sanduğu da vârdır. Bu kasabanın muhtâc-ı mu'âvenet olânlarına yârdım idiyor. Bu muhtâc-ı mu'âvenet olânlar da âncak 10-15 kişiden 'ibâret kâlır. Kilisânın da evkâfı dahi mevcûddur. Ve âz çok pâralıdır. Cedide'de üç dört râhib vârdır. Bunların izdivâc, 'imâd, vefât, hutbe, selâm, marad zamânlarda mu'ayyen tahsisât âldığı gibi matrânın da vâridât-ı mahsûsası vârdır. Yâlnız matrânın senevî takribân bin lirâyı bulurmuş. Cedide, Rum tâifesinin bir zükûr ve inâs mektebi vârdır. Mu'allimin ve mu'allimâtın ücreti Rusya'dan gelir. Bu pârayı (Rus Filistin Cem'iyeti) te'diye idiyormuş. Burâdaki talebe ve tâlibânın 'adedi dört yüz kadardır. Bi't-tabi' tâifenin de bir kilisâsı ve bir de kasabanın şarkında kâîn bir mezârlığı vârdır.

Rum tâifesinin gençlerinde okumak yâzmak bilmeyen bir tek şahsa tesâdüf olunamâzmış. Ve'l-hasıl bu tâife, her husûsâta merci' olmak üzere bi't-tabi' matrânhâneyi tânımakdadır. Ve yine bi't-tabi' iki bin nüfûsun da bütün mukeddâratı

matrânhânenin efkâr ve âmeline mu‘allak oluyor. Cedide’de bir de Katolik matrânhânesi vârdır. Merkezi Cedide olub dâire-i nüfûzu Hâsbeyâ, Râşiyyâ, Kuneytıra, Merci‘yun kurâsıdır. Bu matrânhânenin arâzisi, değirmenleri, emlâkı da vârdır ki vâridât-ı seneviyesi iki bin lirâ kadardır. Nefs-i Cedide’de bir kilisâ ve dâhilinde yâlnız üç **(sayfa 345)** râhib (Hûrî) vârdır. Bunlar muvazzaf oldukları içün vâridâtları Ortodokslara nisbeten âzdır. Bu tâife-i mesihiyenin mektebleri vesâir teşkilâtı da mevcûddur. Ve bu civârda Rum Ortodokslarla muvâzî gitmekdedirler.

Bu iki tâife mukâyese idilecek olursa Kâtoliklerin dahâ münevver oldukları görülür. Elsine-i ecnebiye bunlar ârasında dahâ müte‘ammimdir.

Protestânların dahi Cedide’de kilisâları ve bir de pâpâsları mevcûddur. Cedide’de bu teşkilât-ı diniyeye mâlik olân bütün tâife-i mesihiyenin hâlet-i ictimâ‘iye i‘tibârıyla tabakalarına gelince bunları üçe âyırabiliriz.

Birinci tabaka, üç bin lirâdan âltı bin lirâya kadar servete mâlik olanlarıdır ki ‘adedi beş âltıyı geçmez. Biri tâcir biri ovkât kâlânları da zürrâ‘dır. Bunların yaşâyışları kasaba ahâlisine göre yüksekdir. Havâdâr ve temiz evleri vârdır. Evlerinin eşyâsı da temizdir. Ekserisinin tarz-ı tefrişi ise uzun ve yüksek minderler üzerinde seccâdeler ortasında mâsâlar, âyîneler dolâblar bir de divârda seccâdeler elh. Bu tabaka meyânından bulunânlarda hakikaten zevk vârdır ve yaşâmasını bilir.

İkinci tabakaya gelince servetleri ‘aynı derecede bulunmakla berâber zevklerinin ve hâlet-i fikriyelerinin her nasılsa ‘adem-i inkişâfından dolâyı gerek evce ve gerek ma‘işetce diğer tabakanın dûnundadır. Bunların ‘adedi ötekiler kadardır. Cedide’nin tüccâr tabakasını bu meyâna idhâl idebiliriz. Evce sıkıntıları kasaba hâlet-i ictimâ‘iyesinde mahsus bir hâlde imiş.

Üçüncü tabaka ise mekkâriler ve esnâfdır. Bunlardan bir kısmı dükkân sâhibidir. Bir kısmı ise âncak civâr ‘urbânlarıyla âlışveriş itmekle imrâr-ı evkât itdikleri içün dükkânları bârgirlerinin üzerindedir. Bu tabakanın kâdınlarından yüzde otuzu erkeklerden ise hemân hemân yüzde doksânı okumak yâzmak bilir.

Cedide’de ‘âile hayâtı diğer mahallâta nisbetle basit bir fâikiyet irâe ider. Ev dâhilinde birbirine iyi mu‘âmele itmek burâda ‘umûm sâkinlere şâmil bir hâldir. Kâdınlar yâlnız ev işleriyle uğrâşırlar. Erkekler ise ticâretle uğrâşır, dükkânında bulunur veyâhud ‘urbânın yânına devre çıkmış olur. Sermâyedâr tabakası ise evinde

oturur. Zürrâ‘ köylüler vâsıtasıyla zirâ‘atini yâpdırır. Arâzileri Cedide’nin hâricindedir. Burâda Pâzar güni bütün dükkânlar kâpânır. Ârada ziyâretler te‘âti olunur. Gezmeler tertib iderler. Nitekim kasabanın şimâl tarafında bir çâr-yek sâ‘at mesâfede bulunân (Debin) karyesindeki bâğçeliklere giderler. Orâsı yeşil bir yerdir. İçinde sular âkâr veyâhud **(sayfa 346)** kasabanın cenûb-i şarkısinde bir çâr-yek sâ‘at mesâfede kâîn “Nab‘ü’l-Hamâm” “’Aynü’l-Kasır” yeşilliklerine giderler. Yâhud zamânında etrâfındaki bâğlıklar bir tenezzüh mahalli olur, üzüm ve incir yerler.

Cedide’nin İslâmları ise Cum‘a günü tenezzühlerini yâpârlar. O gün dükkânlarını âçmâzlar. Cedide’de içkiye ibtilâ yok gibidir. Fi’l-vâkı‘ hemân kâffe-i ahâli içki isti‘mal iderse de burâda meşrûbât fikirlerince ma‘kûlü tecâvüz itmemişdir.

Kasabada tarz-ı telbis dahi bir şive-i Mesihiye iktisâb itmişdir. Burânın Hristiyânları Hayfâ’da veyâhud başka yerlerde olduğu gibi sokâğa örtülü olarak çıkmâzlar. Bunların elbiseleri dahâ ziyâde köylücedir. Ve bir eteklik üzerine bir nimten bir gömlek ve sonra âçık ve göze bâtıcı renkler. Bâşda bir yemenî veyâ renkli bir örtü. İşte Cedide’nin ekser kızları ve kâdınları bu tarzdadır.

Erkeklerine gelince bunlar da kısa ve ekseriyâ siyaha meyil bir renkde entâri giyerler. Entârilerin önleri bi’t-tabi‘ âçık ve her tarafı on beş sântimetro kadar kesikdir. Âyaklarında ekseriyâ siyâh bir çorâb ve bir pâpuş görünür. Veyâhud kundura. Ba‘zân entârinin âltında bir şâlvâr gözükür ve ba‘zân şâlvâr entârisiz giyilir. Gerek entârinin ve gerek şâlvârın üzerinde bir câket iktisâ iderler ki beldeki siyâha yakın kuşâk ve bâşındaki yine siyâha yakın eğri fes ile büyük ve mâil püskül mutlakâ bulunur. Ve bunlar ‘âdetâ ruhbâniyete hâzırlânmış birer heykel hâlinde kasabanın her yerinde görünür. Serveti bulunân tabakaların ise tarz-ı iktisâsı birâz garibleşmiş sâyılır.

Cedide kasabasında müteneffizân tabakaları yok gibidir. Vâkı‘â âz çok fesâddan istifâde iderek te’min-i servet veyâ mevkı‘ idenleri vârsa da diğer kazâ merkezlerine nisbeten hiç hükmündedir. Burada nüfûzun olmâması kim ne dirse disun burâda İslâmların sâkîn olmâmasından ve Hristiyânların ise âz çok tavâif-i Mesihiye rüesâsının kontrolü âltında bulunmalarından ve bundan mâ‘adâ sivrilecek fazla bir zenginlik dahi bulunmâmasından neş’et itdiği kabul olunâbilir.

Cedide hâlet-i ictimâ‘iyesini burâda harâb iden şey muhâceret mes’elesidir. Cedide nüfûsunda mukayyed olân iki üç bin Mesihiden bugün âncak bini mütecâviz

insân vârdır. Kâlânları hep Âmerikâ'dadır. Âmerikâ'ya giden Hristiyânların ekseri bir dahâ dönmez. Ma'mâfih 'âilesini Âmerikâ'ya âldırıncaya kadar burâlara dâimâ pâra gönderib mu'âvenetde bulunuyor. Cedide'nin ekser hâneleri Âmerika'dan gelen pâralarla yâpılmış sâyılır. Bir kısım muhâcirler vârdır ki pâra kâzânarak döner burâda ev yâpdırır. Ve elindeki pârasını yimeye bâşlâr. Pâra **(sayfa 347)** bitince tekrâr Âmerikâ'ya gider. Ve bir dahâ ârtık burâlara dönmez.

Cedide'de kocasız kâlân, 'âile reisleri bulunmayân birçok evler, kâdınlar ve çocuklar vârdır. Garibdir ki Sur'da görülen münâsebât-ı gayr-ı meşrû'a maraz-ı ictimâ'iyesi burâda lâ-yazker denilecek kadar bir hiçdir.

İhtimâl ki burâda 'unsurun vahdetinden ve diğer 'anâsırın bulunmâmasından neş'et idiyor. Diğer tarafdan Cedideliler, bu dâğ mahlûkları birâz dahâ hayâta kârşu dürbindirler. Çâlışmağı severler Cedide kızlarının ekser zamânları el işleriyle, dântelâ örmekle, fisto işlemekle, çorâb, kuşâk yâpmağla meşgûl oldukları görülür. Yün gömlekleri yâpârlar ve hep çâlışırlar. Ve dâimâ kontrol ve teşvik âltında bulunmaları da onların mevcûdiyetini muhâfaza idiyor. Bâ-husûs Cedide muhiti dağlık ve birâz münzevî olması da Cedidelileri Surlulara ve hatta Saydâlılara benzetmiyor. Bir de burâdaki kanâ'atkârlık dahi 'ilâve idilir ve senevî âncak iki bin guruşla geçinen küçük köylü âileleri bulunduğu düşünülürse dermiyân idilen mülâhazaların sıhhati tebeyyün ider.

5-Lisân ve Edebiyât: Cedide'nin hâlet-i ictimâ'iyesinden bahs iderken burâda sâkîn Hristiyânların âz çok elsine-i ecnebiye öğrendiklerinden bahs itmiş idik. Bu lisânlar meyânında Âmerikâ'dan gelenler istisnâ idilecek olursa kâlânların Frânsızca bildikleri tabi'idir. Fakat bunların 'adedi de pek çok değildir. Kasabada Türkçe bilen yerliler ise iki, üç kişidir. Kâlânları 'Arabça söyler ve yâzârlar. Ma'mâfih 'Arabçanın lisân-ı fasihini de burâda ârâmak beyhûdedir. Burâdaki yerliler, halk 'Arabçası konuşurlar. Şivelerine gelince burâda iki nev' şive mevcûddur. Biri Lübnân şivesidir ki ahâlinin sülüsünü teşkil ider. Diğer sülüsânı ise ekseri Havrân'dan muhâceret iderek burâlara geldikleri içün bunların da lehçeleri 'urbâna şebihdir. Cedide'de uzun uzâdıya bir edebiyât ve lisân-ı edebî de ârâmâmalıdır. Ma'mâfih bu civârda müsta'mel 'umûmî şarkılar veyâ mevâller vârdır ki bunlar ('İtâbe) ve (Micâne) nâmlarıyla ma'rûfdur.

(‘İtâbe)ler serzeniş şi‘irleri ma‘nâsına lirik pârçalardır. Mevzû‘ları da ‘âşıkâne olur. ‘İtâbelerin ekserisi muhâvere tarzındadır ki ‘âşık ve ve ma‘şûka beyninde te‘âtî olunur birkâçını zikr idebiliriz.

---‘İtâbe---

Yâ bu zâlef sevâdü’l-mercânay **(sayfa 348).**

Ve haddü’l-bint habbü’l-mercânay

Yevm-i firâk ve la fi’l-mercânay

Ve sabbahet hayâl min tahte’l-seyâbâ

Mealen Tercümesi

“Ey sâçları siyâh olân Mercân, bilmelisin ki kızın yanâğı da mercân gibidir. Ma‘şûkumun firâkı banâ pek âcı geldi. Ve şimdi elbise dâhilinde bir hayâle benzedim.”

---‘İtâbeye mukâbele ---

Hallili eşşâile ‘al’el-kitfi gurfây

Ve habbi min el-cehil yâ velef gurfây

Kasadtu ‘uyûnihim ve beşil gurfây

‘Amennu mâ min mâi’l- heyâbâ..

---Mealen Tercümesi---

“Omuzlarında destiler tâşıyânı sevdim. Ey sevgilim! Bilsen beni ‘aşk ne kadar zebûn itdi. Ellerimde destiler olduğu hâlde ben de o göz (menba‘) ları kasd itdim. Meğer ki o su, bir âb-ı hayât imiş.”

---‘İtâbe---

Yâ re’si düb növbehü ve düb susây

Ve hisse bi dâmiri nakarât susây

Enâ lekayt yâ halık edârillahu ve susây

Ve mâ lekeytiş refık ‘ale’l-hem câbâ

---Tercümesi---

“Ey bâşım! Sen dâimâ nöbetler ve sevdâlar geçiriyorsun. Ve senin darbânenin sesi içimi bir kurt gibi yiyub bitiriyor. Ben ârtık herkesi nâzlândırmakdan bıkdım. Hatta sevdâdan da bıkdım. Ben ne zavâllıyım ki derdime bir ortâk bile bulâmâdım.”

Micânelere gelince bunlar da hissi pârçâlardır ki “Mic yâ bu el-mic” elh diyerek mu‘ayyen bir nakarâta terfikân söylendiği içün bu ismi âlmışdır. Bunlardan da birkaçını irâd idebiliriz:

---Micâne---

Yâ zarifu’t-tûl hübbik matrahu

Gamzet ‘uyunik fi kalbi yecrehu

Bitmûn ‘ale hayyik bi seyfik tedbahu

Bes el-‘avâzil mâ tahşeş beynanâ **(sayfa 349).**

---Mealen Tercümesi---

“Ey güzel boylu! Senin sevgin yerindedir (lâyıkdır). Gözünün gamzeleri kalbimi yâralıyor. Senin kârdâşına sözün geçer. Ve kılıcınla onu yârâlârsın. Yâlnız yâbâncılar âramıza girmesun.”

---Micâne---

Şuf zarifu’t-tûl vâkıf ‘ale’ş- şifâ

Ve’l-muhabbe âharithâ lil hafâ‘

Velli yuv‘ad va‘d hulü lil vefâ‘

Halli va‘dek ve’l-mukadder Rabbenâ

---Mealen Tercümesi---

“Dâğ kenârında durân zarif boyluya bâk. Onun sevgisi sonra cefâ virir bilirim. Ma‘mâfih va‘ad viren va‘adini ifâ itmelidir. Sen de va‘adini ifâ et. Allah takdirini yâpâr.”

---Micâne---

Yâ zarifu’t-tûl ‘ayni yâ zarif

Laizmik zammü'l-habak bi havaz rif

Ve inkâna yâ 'umrî lâ'indi tadif

Cuvâ kalbi lâ 'ammirlik meskenâ..

"Ey boyu zarif olân zarif! Ey benim gözüm! Seni pencereler kenârında âçân reyhânlar gibi der-agûş ideyim. Ey benim hayâtım! Eğer sen evime misâfir olmak istemezsen kalbimde sanâ bir mesken yâpârım."

Cedide'de bunâ müşâbih olmak üzere sevinç zamânlarında terennüm idilen birçok ('itâbe) leri ve (micâne) leri vârdır. Bunların mevzû'ları görülüyor ki zarif boylu, dâğ, güzellik, su destileri elh gibi şeyler olduğu içün hayâta âz çok temâs idiyor. Burâda bir hâlet-i ruhiyeyi ifâde itmeleri nokta-i nazarındandır ki bu şarkılar mazhar-ı kabul ve tahsin oluyorlar **(sayfa 350).**

25-CEDİDE-SAFED YOLU

1-Cedide'den Hâlsa'ya: Cedide'de kâldığımız müddetçe hemân dört bir tarafı pencereli veyâ kapulu mu'tezil bir odada ikâmet idiyorduk. Cedidelilerin mihmân-nevâzlığı olmâyaydı biz burâda pek sıkıntı çekecekdik. Ma'mâfih bu vâsıta ile tahfif-i mezâhim itdiğimize kâîl oluyorduk. Sabâhleyin bizi ârtık cenûb tarafına doğru götürmek üzere tâşlarla dolu pek dik bir yoldan geçerek bizi âlmağa gelen uzun yol ârâbası bizim içün pek kıymetdâr bir halâskâra benziyordu.

Ârâbaya âtlâdıkdan sonra ârtık cenûba doğru tekrâr şoseyi kat' itmeğe bâşlâdık. Şimdi solumuzda tâ uzâklara "Havle"ye kadar uzânân düz ovanın mebdeleri görünüyordu. Cedide'nin son veyâhud ilk binâlarını, kilisâları, mekteblerini terk idiyorduk. Nihâyet her iki tarafı vaktiyle zer' idilen târlâların ârasından geçdik. Bir müddet sonra şoseyi terk iderek yolda tesâdüf itdiğimiz bir köyün dâhline doğru uzânân kayâlık, dâr ve tâşlı bir güzergâhı ta'kıbe bâşlâmışdık. Biz zan idiyorduk ki bu tâşlık pek devâm itmeyecekdi. Zirâ ârâba kârınca âdımıyla ilerlerken iki elimizle ârâbaya tutunmağa mecbur olmuşduk. Yolun fenâlığından pek sârsılıyorduk. Ârâbanın yuvârlânması dahi ihtimâl dâhilinde bulunduğu içün hatta bir müddet yâyâ yürümeğe muztar kâlmışdık.

Fakat köyden geçdiğimiz hâlde hâlen yol 'aynı bozuklukda devâm idiyordu. Burâsı bi-şübhe bir şose değildi. Burâya insân eli değdiğini gösterecek hiçbir eser yokdu. Bu yol böylece bir sâ'ati mütecâviz bir zamân devâm itdi. Nihâyet inişler

bâşlâmışdıŞimdi güzergâhımızda büyücek kayâlar veyâhud kayâ enkâzı bulunuyordu. Biz çâr-nâçâr ârâbadan inmeğe muztar kâlmışdık. Ârâba şimdi bomboş, uzun ve fenâ yollardan geçerek kâh önümüze çıkıyor ve kâh uzâklarda kayâların ârkasından âncak sesini işidiyorduk. Nihâyet iniş bitmişdi. Şimdi ârtık Merci‘yun Ovasında bulunuyorduk. Bir müddet düz ve yumuşâk bir toprâk üzerinden geçdikden sonra birdenbire kârşımıza pek yeni bir köy çıkdı.

Burâsı “Matla”dır didiler. Sorduk.

---Yahudi kolonilerinden biri ...

Cevâbını virmişlerdi. Burâsı bütün Merci‘yun Ovasına nâzır bir köy idi. Burâda birâz dik ve fakat geniş ve cenûba doğru imtidâd iden uzun bir yol ile her **(sayfa 351)** iki tarafında yeknesak evler ve ârkasında küçücük bağçeler ve en geride tekrâr birer sıra evler bulunuyordu.

1896 târihinde te’sis idilen bu müsta‘mere, Bâron Roçild tarafından yârım milyon frânk sarfıyla ve (İşteretmet) tarafından yâpılân plân dâiresinde vücûda gelmişdi. Burâda iki yüz yetmiş koloni ikâmet idiyordu. Fakat o târihden beri kimse Bâron’a borcunu ödemiş değildi. Roçild’in pâraları kemâl-i ‘âfiyetle yiyinmekle berâber bu büyük Yahudi ceyb-i mâlisinin sarfiyâtı pek semeresiz kâlmışdı. Matla’da sâkîn olân Yahudilerin uyuşukluk ve tenbelliği pek câlib-i dikkat bir hâlde idi. Bâ-husûs evlerin dâhili ser-apâ kirli ve sinekli idi. Kasabanın intizâm-ı haricisine nisbetle evlerin içi garibdir ki pek müte‘affin bir hâlde idi. Matlalılardan okumak yâzmak bilmeyen bir kimse bulunmâdığı içün bu kadar lâkaydı cidden şâşılacak bir hâlde idi. Hâlbuki İkâ Cem‘iyeti burâya da ehemmiyet viriyor. Ve hatta Matla içün tabib ve eczâhâneye vârıncaya kadar Matla’yı bir şeyden mahrûm itmiyordu. Hatta burâda mevcûd mektebin üç mu‘alliminden her birine (100-150) frânk viriyordu. Böyle olmağla berâber Gâlile-i şimâliye tâc olân bu küçük koloni ile cenûbî Gâlile veyâhud Yâfâ müsta‘mereleri ârasında pek mahsûs farklar görünüyordu.

Matla’da bir iki sâ‘at kâldıkdan sonra uzun yolu ta‘kıb iderek ârâbamız yine cenûba doğru yol âlıyordu. Kasabadan âyrılır âyrılmâz eski yol bozukluku tekrâr gözükdü. Şimdi yine ovanın dâhilinden gidiyorduk. Yol güzergâhımızda küçücük menba‘lar âkıyor. Ve ba‘zân yolumuzda ufâk kânâllar hâlinde refâkat idiyorlardı. Bir sâ‘at kadar böylece tî mesâfe itdiken sonra uzâkdan ba‘zı siyâh çâdırlar sezmeğe bâşlâmışdık.

---Hâlsa'ya vârıyoruz. Uzâkdan görünen çâdırlar (Gavârna) 'aşiretinin evleridir.

Didiler. Şimdi yolumuzda siyâha meyyâl koyu lâciverde müşâbih uzun ve geniş elbiseler giyen 'aşiret kâdınlarına râst geliyor ve nazarlarımızla onları istifhâmkârâne tedkik idiyorduk. Birâz sonra küçük bir bahire hâlinde etrâfı sâzlıkla muhât yeşil bir su birikintisinin kenârına geldik. Hudâyi nâbit bir çimen bir mikdâr yân taraflarını sârıyordu. Şimdi çâdırlar ziyâdeleşmişdi. Nihâyet çâdırların ârasından bir kâtlı fakat tûlânî ve vâsi' bir binâ gözükdü. Binânın önünde birçok kısrâklar duruyordu. Gavârna 'aşiretinin reisi burâda ikâmet idiyordu **(sayfa 352).**

2-Gavârna 'Aşireti Ârasında

(1)-Hâlsa Köyü: Havle nâhiyesi, 12 köyden müteşekkil ve bütün ahâlisi hayme-nişin bulunân Gavârna 'aşireti olub bundan 150 sene evvel reisleri 'İsa el-Berâhim ile berâber Nablus livâsındaki Ümmü'l-Faham köyünden muhâceretle Havle Havzasını iskân itmişlerdi. Muvâsalatları esnâsında bu havâli ser-âpâ sâzlık ve batâklık hâlinde idi. Kırk bu kadar seneden beru Gavârna 'aşireti efrâdı, ibtidâi bir usûlle kurutma 'ameliyâtına koyularak ve kâbil-i zer' takribân "15" bin dönüm arâzi iktisâb iyleyerek işletmeğe bâşlâmışlardı. 'Aşiret-i reis zekâ-yı hâdd ile müştehir Hüseyin el-Hâc Yusuf el-Berâhim bundan iki buçuk sene evvel teşekkül iden Havle şirketine kârşı gâyet sert bir lisân kullânıyor ve diyor ki: "Behim ve sersaklar hiçbir vakit bu kadar cesim ve fennî 'ameliyât-ı zirâ'iye vücûda getiremezler. Bu âdamların şirket teşkiliyle imtiyâz istihsâlinde ta'kib itdikleri yegâne gâye ise Havle Havzasını olduğu gibi Siyonistlere külliyetli bir meblağ mukâbilinde devr itmekdir. Biz, vatanın hayâtıyla ve kendimizin menâfi'-i mâddiyemizle doğrudan doğruya 'alâkadâr olân işbu efkâra kârşu durmak mecburiyetindeyiz."

'Aşiret efrâdı ârasında tahsil-i ibtidâi kelimesi bile işidilmemişdir. Senelerden berû ma'ârif hissesi nâmına i'âne virmekde olân bu zavâllılara bir iki mekteb-i ibtidâinin küşâd idilmesi pek zarûrîdir. Ziyâret itdiğimiz 'aşiret reisinin ikâmet iylediği Hâlsa köyününü ârkasındaki dâğın tepesinde Sur kazâsı muzâfâtından (Honin) Kal'ası ya'ni şimâl-i şarki uzâklarında ve Şeri'anın esâs menba'ından Bânyâs Çâyının zuhûr itdiği cebelin ârkasında Bânyâs Kal'ası dahi müşâhede olunmakdadır.

Havle havzasında Merci‘yun kazâsına tâbi‘ Gavârna ‘aşiretinin sâkîn olduğu 12 köyün mahsûlât-ı seneviyesi:

Kilo ile vezni	Cins-i mahsûl
1,000,000	Buğdây
400,000	Ârpa
100,000	Pirinç
500,000	Beyâz dârı
1,000,000	Mısır dârısı
2,000	Sisâm

3,002,000	**Yekûn (sayfa 353).**

Bundan başka Havle Havzasında tahminân 20 bin guruşluk kârpuz, kâvun ve sebze zer‘ olunmakda olduğu gibi tahminân “5000” ‘aded kâvâk âğâcı dahi bulunuyor.

(2)-Gavârna ‘Aşiretinin Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi: Ârabamız reisin evi önünde durmuşdu. Biz inerken bütün ‘aşiret halkı bizi istikbâl idiyordu. Sonra ‘aşiret reisi göründü. Bizi, her tarafı seccâdelerle döşeli bir odaya götürdüler. Fakat girerken birkâç odadan dahâ mürûr itmişdik. Bulunduğumuz odanın üç dört kapusı vârdı ki bir şeyle kapânmıyordu. Pencereleri câmsız ve demirsiz idi. Biz oturduktan sonra bâşlarında beyâz kefiyelerle kâlın siyâh ‘ikâllar bulunân ortası ve yânları âçık ‘Arabkârî entârileriyle birâz uzunca câketler (sâkü) ler giyen çıplâk âyâklı ‘aşiret reisleri bâğdâş kurarak bir saf yâpdılar. Oturânların kâffesi ihtiyâr olânlardan idi. Cümlesi sâkâllı ve bâ‘zân uzun sâçlı idi.

Odanın dışârıya nazır bir kâpusundan hârici, nazarımızla teftiş idiyorduk. Bizim gelişimiz onlar içün bir vef‘a hükmünde idi. Ârtuk kâdınlar koşuyor, erkekler koşuyor ve âteşler yânıyordu. Birâz sonra (tık,tık,tık) sedâsı âhenkler yâpârak ortalığı ihâtaya bâşlâdı. Şimdi dışârıda her şeyden evvel misâfir içün kahve ihzâr idiliyordu. ‘Aşiretler ârasında ilk iş kahve ikrâmı olduğu içün bu merâsim-i lâzime ile ifâ idilir ve ‘aşiret efrâdı bi’l-hâssa kahve ihzârından zevk-yâb olduğu içün kâbil olduğu kadar

bu merâsimi uzâtmağa çâlışır. Her şeyden evvel bütün binâyı ve etrâfdaki çâdırları evvelâ siyâh bir dumân istilâ ider. Ve dahâ sonra âteş çıtırdâmağa bâşlâr. (Muhmâs) nâmını virdikleri bakırdan âğır ve büyük uzun kollu bir kâşığa benzeyen tâvâyı âteşe korlar. Kahve dânelerini şimdi uzun ve ince demirden bir kâşıkla kâvurur dururlar. Ve nihâyet (mehbâc) nâmını virdikleri kâlın ahşâbdan ma‘mûl bir tahta havânda kâvurulmuş kahveyi dökerler. Ve âz çok bir direk pârçasına müşâbeh (yeddü’l-mehbâc) ile ve âhenkdâr tık tık tıtık.. sedâsını izhâr iderek kahveyi dökerler. Bu onlar içün her zamâna mahsus bir ‘âdetdi. Kahvenin dökülmesi de uzun bir müddet devâm itdikden sonra şimdi bâkır güğümler âteş kenârına sıralânmışdı. Dökülen kahveyi her birinde kâynâtub diğerine süzerek boşâltıyor ve tekrâr kâynâtıyorlar. Sonra bir şeyler dahâ ‘ilâve iderek kâynâtdılar. Ve sonra güğümü bir elde birbiri üzerine sıralânmış mahalle kahvesi kılıklı fincânları da diğer bir elde tutarak geldiler. Ve bize kâkuleli, bahârlı, âcı bir dâmla kahve sundular. Bu sâkilik tekrâr itmişdi. Şimdi **(sayfa 354)** dışârı da yemekler pişiriliyor. Ve galabalık ziyâdeleşiyordu.

Öğleden bir sâ‘at geçmişdi ki odanın ortasına bir yatâk serdiler. Üzerini bir çârşafla örttüler. Ve bütün sahınları dizdiler. Bütün hazâr, yâtâğın etrâfında halka olmuşdu. Şimdi önümüzde yirmiyi mütecâviz sahın ve tabâk vârdı. Hepimiz elimizle yedik. Tekrâr kahveler sunuldu. Reis de bir tarafdan bize ‘aşiret hakkında ma‘lûmât viriyordu. On iki karyeden ‘ibâret olân Gavârna ‘aşireti epeyce büyükdü. Bütün ‘aşiret bu reise tâbi‘di. Reisin nüfûz-ı hey’eti bi-şübhe her dürlü tasavvûrun fevkında idi. ‘Aşiretin bir imâmı ve her karyede bir muhtârı da bulunuyormuş. İmâm ba‘zân namâz kıldırıyor ve muhtâr ise dâimâ tekâlif-i siyânet iyliyormuş. ‘Aşiret ârasında ta‘addüd-i zevcât bütün şiddetiyle hüküm-fermâ imiş. Dörder zevcesi olânlar ‘aşiretin üç rub‘unu teşkil idiyormuş.

Biz bunâ müşâbih izâhâtdan pek memnun olmuyorduk. ‘Aşiretin ârasında dolâşmak ve onların yâşâyışını re’yül-‘ayn görmek istiyorduk.

Şimdi ‘aşiretin çâdırları ârasında geziniyorduk. Bu çâdır “hayme”ler iki suretle yâpılmışdı. Bir kısmına “‘arişe” nâmı viriyorlardı. “kaşk” ve “bâbir” ta‘bir itdikleri sâzlardan ma‘mûl idi. Yâlnız ön tarafı âçık tûlânî bir şekilde bulunuyordu. Bu haymelerin sâzları hep Havle Gölünün civârından getiriliyordu. Haymeler dâhilinde yine sâzdan bir hasır birkâç desti “carra” ve sonra yorgânımsı veyâ yatâğımsı bezler vesâire bulunuyordu.

Ma‘mâfih ba‘zı haymeler böyle değildi. Onlar kış mevsimine mahsus idi. Bunlara “beyt şa‘r” diyorlardı. Bu nev’ haymeler keçi yününden i‘mâl idiliyordu. Ma‘mâfih biçimleri “‘arişe”lere müşâbih idi. Fakat renkleri siyâh ve maksî idi.

(Gur)’da münhatt arâzide ikâmet itdikleri içün kendilerine (Gavârna) dinilen bu Havle mıntıkası ‘aşiretleri ârasında sunûf ve tabakalar dahi mevcûddu. Burâda mertebe-i asâlet bi’t-tabi‘ irsî idi. Ve bu mevkı‘i, haymelerin büyüklüğü veyâhud küçüklüğü ile izhâr idiyorlardı. Nitekim Haymelerin ba‘zıları dört hücreli ba‘zıları üç ve nihâyet iki ve bir hücreli idi. Bu hücreler bir nev‘i imtiyâz sâyıldığı içün ‘âilesi ne kadar teksir iderse itsun bir hücreli haymelere mâlik olabilecek efrâd-ı ‘aşiret âncak diğer bir hayme dahâ inşâ itmekle bu ihtiyâcını te’mîn idebilirmiş.

Bu müte‘addid hücreler beyninde dolâşırken ötede beride kıvrânân çocuklara müzmin mâlâryâdan **(sayfa 355)** yüzleri morârmış kâdınlara ser-âpâ bir sinirden ‘ibâret kâlmış efrâda tesâdüf idiyorduk. Esâsân burâları Havle Gölünün bu havâlisi ser-âpâ su birikintileriyle mâlâmâl olduğu içün bu civârda iskân itmek hakikaten pek büyük bir tehlikeye kâtlânmak dimek idi. Ve bunlar mütevekkil ve lâkayd bunâ güyâ tahammül idiyorlardı.

Bunların içinde okumak yâzmak bilen ahâd derecesinde olduğu içün bi’t-tabi‘ dünyâ ile ‘alâkaları pek yok gibi idi. Ma‘mâfih bu ‘aşiret tamâmiyle hâl-i bedâvetde değildi. Nim Hazarî idi. Böyle olduğu içün elbiseleri bâ-husûs kâdınların tarz-ı iktisâsı birâz köylülere benziyordu. Gavârna ‘aşiretinin kâdınları siyâh bir renge boyânmış âmelikandan ma‘mûl ve geniş bir entâri biçiminde “gata”lar giyerler. Bunun üzerine bir ferâce kabilinden olmak üzere (ferâmâlye) nâmını virdikleri yine ‘aynı renk kumâşdan bir hırka iktisâ iderler. “Gata” ların üzerinde bellerine “şevihiyye” nâmıyla renkli kuşâklar sârârlar. Bâşlarında ise “samâde” didikleri siyâh bir bâş örtü ile “‘asâba” tesmiye olunân siyâh kumâşdan fakat burmalı olmâyârak ârkadan ihmâlkârâne bâğlânân bir nev‘ ‘ikâl kullânırlar.

Bunların yüzlerinde dudâklarının kenârında bâşlarında âyâklarında kollarında “dakka” didikleri veşmler bulunur.

Biz çâdırlar ârasında dolâşırken kâdınların lâkaydâne gezindikleri ve kâh iki koluna uzun bir ip geçirilen su dolu destileri ârkalarında tâşıdıkları görülüyordu. Kâdınlar haymeleriyle “‘Aynü’z-Zeheb” nâmındaki su menba‘ının ârasındaki uzunca mesâfeyi her gün kimbilir kâç def‘a böylece kat‘ iderlerdi.

Bu yeknesak manzara bizi âz bir zamân zarfında işbâ‘ itmişdi. Henüz kurûn-i ibtidâiye hayâtı imrâr iden bu bedevilere kârşı içimizde derin bir sızı olduğu hâlde bunlardan tebâ‘id ihtiyâcını hiss idiyorduk. Zirâ bütün haymelerden katre katre sefâlet, zavâllılık ve izmihlâl dökülüyordu.

3-Hâlsa'dan Câ‘una'ya: Hâlsa'dan dahâ doğrusu bu ‘azîm haymegâhdan âyrılırken bizi teşyi‘ iden (Gavârna) rüesâsı hep bizim elimizi sıkıyor. Ve fikirlerince ikrâmda kusur itdikleri içün niyâz-ı safh idiyorlardı. Ârâbamız şimdi eski sârsıntılarına devâm iderek ötede beride biriken ‘azîm bâtâklıklar ârasından geçiyordu. Biz mütemâdiyen "Havle" arâzisinde kat‘-ı mesâfât idiyorduk. Burânın suyunu uzun uzâdıya içmiş ve pek vâzih **(sayfa 356)** temâslarda bulunmuş olduğumuz içün mâlâryâ, gözümüzün önünde pek korkunç bir şekilde tecessüm idiyordu. Mütemâdiyen kinin kasaları âlıyorduk. Ortalık câyır câyır yânıyordu. Biz şimdi tahte'l-bahr bir inhitâtda seyâhat itdiğimiz içün iki üç sâ‘at devâm iden bu (Gur) bizi pek bitâb bırâkmışdı. Vâkı‘â-ı güzergâhımız pek şâyân-ı temâşâ idi. Tâ uzâklarda yüksek dâğların Cebelü'ş-Şeyhin zirveleri sonra âşâğıda büyücek bir havuza benzeyen bir göl nâ-mütenâhî ‘aşiret haymeleri her dem yeni bir şekil âlıyordu. Kâh bir menba‘ın kenârından geçiyor pür- iştihâ içilen sulara bir nigâh-ı tahsirle bâkıyor ve biz kâbil olduğu kadar âz su içmeğe çâlışıyorduk. Kâh burânın hayâtıyla hayâlen kârşı kârşıya geliyor ve bir müddet kendi kendimize düşünüyorduk. Ve burâlardan birkâç mertebe olsun zihnen yükselmeğe çâlışıyorduk.

Yol âkşâma doğru o kadar fenâlaşmışdı ki ârâba en son bir gayretle âncak birkâç âdım âtabilecek bir hâle gelmişdi. Bir Yahudi müsta‘meresinden (Zebid)'den geçdikden sonra yol bir mikdâr düzelir gibi oldu. Fakat tekrâr yokuşları tırmânmağa bâşlâdık. Şimdi Câ‘una müsta‘mere-i Yahudiyesi uzâkdan yüksek bir dâğın eteğinde görünüyordu. Kuneytıra'ya müteveccih olân bir şoseden geçdikden sonra şimdi Câ‘una'ya takrib itmişdik. Güneş ârtık gurûb idiyordu.

Câ‘ûna, ilk nazarda pek latif görünmüşdü. Bâ-husûs kasabanın medhalinde epeyce bir müddet devâm iden bâdemlik ârasından böyle bir zamânda geçmek pek dil-rübâ idi. Bâdemlik imtidâdınca yol tamâmiyle muntazam ve geniş bir şose hâlini âlmışdı. Fakat kasabaya girmek içün tekrâr bir dâğa tırmânmak, yokuşlar çıkmak icâb idiyordu. Hâlbuki yolda sakatlânân ârâbamız yokuşu çıkâmıyordu. Ortalık karârmışdı ki biz Câ‘ûna'nın medhalindeki uzun ve dik şoseyi yâyâ kat‘ idiyorduk.

Bu akşâm yorgunluğu da bütün bir günlük sârsıntıyı pek tahammül-şiken bir hâle ilkâ idiyordu. Güzergâhımızda bir sayfiyeye müşâbih ufâk bir yuvâya tesâdüf itdik. Burâsı otel idi. Otele dâhil olduğumuz zamân pek yabâncı simâlar kârşısında bulunmuyorduk. Melbis köyü bütün Yahudileriyle tekrâr dirilmişdi. Şimdi (Şâbut) gicesinin sükûnet-i dindârânesi içinde o bir dürlü kâynâşâmadığımız râyiha-i Yahudiye ile meşbû‘ yatâklarda bitâb uzânıyorduk.

4-Câ‘ûna

(1)-Yahudi Câ‘una: Safed kasabasına nâzır olân Ken‘ân Dâğının sath-ı mâil şimâlisinde **(sayfa 357)** mebnî ve yüksek Gâlile isti‘mâr-ı Yahudi mıntıkasını idâreye me’mûr şu‘beyi muhtevidir. Bundan kırk sene evvel Safed Yahudilerinden (Fridmân) ve (Fânştâyn) nâm-ı iki Yahudi tarafından köyün bulunduğu arâzinin bir kısmı sâtun alınarak yavâş yavâş müsta‘merler iskân idilmeğe başlândı. Fakat umûr-ı zirâ‘iyede sarf idilmesi lâzım gelen mebâliğin nedreti yüzünden müşkülât zuhûr itmekle arâzî-i mezkûre, Românyâ’dan gelen muhâcirlere bedel mukâbilinde devr idildi. Berlin Mu‘âhedesine kadar ‘Osmânlılara tâbi‘ ve muhtâriyet-i idâreye mâlik olân Românyâ Hükümeti, istiklâl-i tâmmını iktisâb itdikden sonra Yahudilere zulm ve ta‘addilere bulunmağa bâşlâdığından bunların bir kısmı muhâcerete karâr virerek Kânâda ve ekseriyetle Filistin yolunu tutmuşlardı. Câ‘ûna eski yerinde arâzi sâtun âlân bu muhâcirler dahi fakr-u sefâlete düçâr olarak muhtâc-ı mu‘âvenet bir hâle geldiklerinden nihâyet Bâron Roçild’e mürâca‘atla kendilerine bir âvâns virilmesini ricâ itdiler. Bâron, is‘âf-ı matlûbları zımnında (Şâyt) isminde bir me’mûrunu Câ‘ûna’ya i‘zâm itdi. Ve bu ândan i‘tibâren köy mezrû‘âtıyla, ebniyesiyle, müessesâtıyla berâber Bâron hesâbına işledilmeğe bâşlândı. Câ‘ûna köyü, Hayfâ ve Yahudiye mıntıkalarındaki Zamârin, Rişon ve Melbis gibi büyük müsta‘merelerin intizâm ve mükemmelliyetinde değildir. ‘İbrânîcesi (Roşpinâ) kelimesinden dahi anlâşılacağı üzere Câ‘ûna’nın te’sis idildiği mevkı‘ ser-âpâ suhûr ile mestûr olmasından ve sükkânı gayret, teşebbüs ve fa‘âliyet husûslarında sâir mıntıkalardaki müsta‘merlerden pek dûn bir derecede bulunmalarından nâşî işbu köy bir dürlü Avrupâ müsta‘merelerinin düz sokâklarına dil-firib âğâçlı ve temiz evlerine mâlik olamıyor. Yüksek Gâlilede belli bâşlı dört koloni mevcûd olub bunlarla berâber sâir ufâk köy ve çiftliklerin isimleri ve mesâhaları bervech-i âtî beyân olunur:

Yüksek Gâlile mıntıkasındaki çiftlik ve köyler cedveli

Yekûn	Âğâçlık	Menâzi‘-i kıyye	Gayr-i kabil-i zer‘	Kâbil-i zer‘	
Dönüm	“	“	“	Dönüm	Esâmi
21885	0	0	18604	3281	Ken‘ân Dâğı
10938	2196	0	4192	4550	Câ‘ûna
613	0	0	35	578	Mücâvez
384	0	0	39	345	Mâhnâyim
535	0	12	93	442	Semere
3016	0	0	584 **(sayfa 358)**	2432	Kabâ (eski)
1278	0	0	395	883	Kabâ (mefrûz)
1149	11	0	139	999	Necmetü’s-Subh
2189	0	0	341	1848	Vakâz
5437	123	0	2605	2709	Mişmâr
1245	0	0	630	611	Titbe (mefrûz)
11366	80	0	870	10496	Hayâra
832	0	0	64	768	Melâha
16733	150	0	7544	9037	Matla
---	---	---	---	---	---
76,600 [59]	2560	12	36,135	38,973 [60]	**Yekûn**

İşbu köylerin bir kısmı ile Tiberyâ mıntıkasındaki bütün Yahudi müsta‘merleri vaktiyle Bâron Roçild’in pârasıyla sâtun âlınmış olmağla mûma-ileyhin âdamları tarafından bir müddet doğrudan doğruya idâre idiliyordu. Fakat bundan 15 sene akdem Bâron, fenâ hâlde hasta düşerek ölümden korkmağa bâşlâmış olması üzerine (A.J.K) Cem‘iyet-i isti‘mâriyesine mürâca‘at iyleyerek Filistin’deki müsta‘merelerin idâresi içün bir ittifâk ‘akd iyledi. Cem‘iyet-i mezkûre Bâronun sermâyesiyle sâtun âlınân işbu müsta‘merelerin idâresi içün âyruca bir komisyon

[59] Gâlile mıntıkasının dönüm yekûnü, **77,600** olmalıdır.
[60] Gâlile mıntıkasının kabil-i zer‘ dönüm yekûnü, **38,979** olmalıdır.

teşkil iyledi. Bâronun bu sıralarda cem‘iyet-i isti‘mâriye-i mezkûreye devir ve firâ‘ itdiği koloniler şunlardır: Cûde mıntıkasında ve Zamârin civârında *“*Şeviyye”, “Ümm Cemâl” ve *“Hekren”* ve Tiberyâ mıntıkasında Mecdel, Degâne vesâir Yahudi kolonileri ve yüksek Gâlile’de Matla köyleridir.

Yakın vakte kadar işbu köylere hicret iden her bir Yahudi ‘âilesine 300 dönümlük bir arâzi bilâ bedel tefviz olunur idi. Fakat ahirân (A.J.K.) Cem‘iyet-i Museviyesi her bir müsta‘merden dönüm bâşına yârım-bir frânk kadar bir pâra istifâsını şart koşmuş olub fakat bunâ mukâbil müsta‘mer 30-50 sene sonra doğrudan doğruya arâziye vaz‘ı yed itmiş oluyor.

Kolonilerin hîn-i te’sisinde müsta‘merlere hâne, mevâşî-i ve âlât ve edevât-ı zirâ‘iye viriliyor idi. Fakat şimdiki hâlde her müsta‘merin yânında hayvânât ve edevât-ı zirâ‘iye bulunması şart idilmekdedir. Kolonilerin nüfûsu hakkında elde idilân ihsâîyât: **(sayfa 359).** 1916 senesinde serbest Yahudi kulon:

365	+	217	=	582	Câ‘ûna köyü
				196	Zebid
Ekserisi kulondur.				115	Cisr-i Benât Ya‘kub
				247	Matla

				1135 [61]	**Yekûn**

Safed mıntıkasını dâimî bir velveleye boğân, hükümet ricâlini işinden çıkılmaz arâzi âlım sâtım mesâilinde iz‘âc iden Siyonistlerin burâda yâlnız 1135 nüfûsları mevcûddur. ‘Ale’l-‘âde bir İslâm köyündeki nüfûsa mu‘âdil gibi bir şey. Fakat bunâ mukâbil Mösyö Eritzon’un ta‘biri vechle “‘asırlardan beri menâzır-ı tabi‘iye temâşâsından mahrûm kâlmış olân” bu dâğılmış milletin sevimli evlâdı içün yâlnız yüksek Gâlile mıntıkasında (76600) dönümlük arâzi sâtun âlınmışdır.

Müsta‘merelerin tevlidât ve vefiyâtı bervech-i zîr-beyân olunur:

Tevlidât

1912-1913	1911-1912	1910-1911

[61] 1916 senesi serbest Yahudi kulonu yekûnü, **1140** olmalıdır.

Cemâ‘ûna	12	14	18
Matla	6	9	9
Cisr-i Benât Ya‘kub	3	2	5
Zebid	4	1	8
	---	---	---
Yekûn	25	26	40

Vefiyât

Câ‘ûna	11	2	15
Matla	3	2	2
Cisr-i Benât Ya‘kub	1	5	15
Zebid	2	9	4
	---	---	---
Yekûn	17	18	36

Dimek oluyor ki yüksek Gâlile mıntıkasında Yahudi müsta‘merleri 1912-13 sene **(sayfa 360)** sinde sekiz ve 1911-12 senesinde yine sekiz ve 1910-11 senesinde yâlnız âltı kişi kazânmışdır. Milyonlar sarf itmek, dünyânın en büyük gazete ve mecmû‘alarını elde iderek ümid-i Yahudinin tes‘idi hakkında makâleler yâzmak, kongreler ‘akd itmek suretiyle çâlışân Siyonistlerin, yüksek Gâlile’de elde itdikleri bu hakîr ‘adedleri kâle âlırken (A.J.K.) Cem‘iyeti isti‘mâriyesinin Câ‘ûna’daki vekil-i ‘umûmisi bulunân Mösyö Kâlvâriski’nin dermiyân itdiği şu fikirleri tahattur itmemek mümkün değildir:

Mösyö Kâlvâriski diyor ki: Herkesin ağzında dolâşân Yahudi Hükümetinin teşkili nazariyesi muhayyilemizden belki de uzâk değildir. Fakat ma‘at-teessüf bunu kuvveden fi‘le çıkârmak müşküldür. Çünkü nüfûsumuz işbu hükümeti teşkile gayr-ı müsâ‘iddir. Şimdiki hâlde bizim Filistin’de koloni teşkil itmekde yegâne gâyemiz zirâ‘i bir Yahudi milletini teşkil itmek, arz-ı mev‘ûd da lisânına, ‘ana‘nât-ı diniye ve milliyesine mâlik din-i Musevî sâliklerini bir âraya toplâmakdır. Bizim en mukaddes âmâlımız yâlnız Musevilerin dini kitâblarına münhasır kâlmış olân ‘İbrânîceyi bu

müsâ‘id Filistin muhitinde tenmiye ve tehzib itmek olub şimdiki hâlde işbu mıntıkanın hâkimine hiç bâkılmâz, Siyonistler içün bu günkü günde yâpılâcak en mukaddes sa‘î Yahudilerin mâddiyâtını ihyâ iderek milletini, edebiyât ve ‘ana‘nâtını tecdid itmekdir.”

(2)-İslâm Câ‘ûna: Bu koloninin cihet-i cenûbiyesinde kırk hâne kadar bir de (İslâm Câ‘ûna köyü) mevcûddur. Bugün Yahudi kolonisi ile mukâyese idilirse o zamân birincisindeki derece-i temeddün ve intizâm dahâ fazla anlâşılır.

Esâsân İslâm Câ‘ûna tarafına takrib ider itmez bütün kabâlığını tahammül iderek diyeceğim ki insânı bir âhur kokusu kârşılâr. Yerde süprüntü, ‘ufûnet. Yahudilerin İslâmlar içün yâpdırdığı iki kâpâlı çeşmenin önü günâgün şeylerle dolu. Burâda bu İslâm köyünde ârtık ne yol vârdır ne temiz bir bâğçe ne yeşil bir âğâç ne okâliptüs ne bir şey, Burâda İslâmlar çâmur obâlarda, ‘ufûnetli, kirli, penceresiz ve kuytu birer kulûbede hasta, bitkin bir hâlde kıvrânıyor. Ötede temiz bir ev, havâdâr bir bâğçe ve sonra sıhhati yerinde, sıhhatin kadrini bilen bir insân. Ötede sekiz sınıflı muntazam bir mekteb-i ibtidâi dâhilinde (195) erkek (94) kız çocuk en son feni tedris idiyor. İslâm Câ‘ûna’da ise müzlim ve gayr-i sıhhi bir yerde bir tek hoca âncak bildiğini birkâç senede öğrenmeğe çâlışıyor. Yahudi Câ‘ûna’da tarz-ı zirâ‘at, şekl-i fennî de olduğu hâlde İslâmlar hâlâ ineklerin ârkasında **(sayfa 361)** koşuyor. Kendilerine didim ki:

---Bu Yahudileri görmüyor musunuz? Nasıl çâlışıyorlar, mes‘ûd yâşıyorlar, Siz de niçün onlar gibi çâlışub bahtiyâr olmak istemiyorsunuz? O zamân İslâm Câ‘ûnalı cevâb virdi:

---Bizim cennetimiz vâr.

Bu söze kârşı bi’t-tabi‘ lisânımla bir şey söylemek istemedim. Fakat gözlerim bütün bir heyecânla cevâb virmişdi. Yâlnız gözlerimden âkân yâşın bilmem ki onlar farkında mı idiler?

5-Câ‘ûna’dan Safed’e: İki giceden beri Câ‘ûna’da bulunuyorduk. Ârtık Safed’e hareket itmek zamânı gelmişdi. Bizi Safed’e götürmek üzere gelecek ârâbayı bekliyorduk. Henüz öğle yemeğini yemişdik. Otel sâhibi gülümseyen simâsıyla bizi odasına da‘vet itdi: “Sizi birâz eğlendireyim. Bir pârça resimler, levhalar, kart

postallar göstereyim.” Didi. Biz evvelâ divârları seyr idiyorduk. Yahudi, mütemâdiyen resimlere işâret idiyor ve bize izâhât viriyordu:

---İşte bu (Hertsel)’in resmi, eski Siyonist reisi. Bu da (Maks Nordâv)’un resmi, siyonistlerin yeni reisi. Bu gurup Siyonist Cemi‘iyetinindir. Yânında yüksekdeki resim meşhûr Yahudi şa‘iri (Biyâlık)’ın resmidir. Ortadakiler biri Yahudi heykeltrâşlarından biri diğeri de meşhûr mi‘mârlarındandır. Şu tarafdaki sıra resimler Yahudi müsta‘merelerinin resmidir. Roşpinâ, (Câ‘ûna), Mişmârayârdan ***(Garde de Jurdain),*** Cisr-i Benât Ya‘kub, Yesûd (Zebid) elh…

Biz divârlardaki resimleri ikmâl itmişdik. Şimdi kârtpostâl mecmû‘asını temâşâ idiyorduk. Birçok şeyler gözümüzün önünden geçiyordu. Bütün ma‘âbed-i Museviye, bilâd-ı Museviye, Musevi simâları, Musevi ideâlleri ve en bâşda tirşe ve beyâz renkde ve ortasında hâtem-i Süleymân işâreti bulunân Yahudi ‘alâmet-i milliyesi: bayrâk…

O esnâda ârâbamız gelmişdi biz ârâbaya âtlârken bi-şübhe vaktimizi gâib itdiğimize kâîldik.

Şimdi ârâba mütemâdiyen Ken‘ân Dâğında inhitâlar yâpıyordu. Ve muttasıl tırmânıyorduk. Mevkı‘imiz yükseldikçe manzara güzelleşiyordu. Şimdi uzâklarda Cebelü’ş-Şeyh, bütün mercü’l-Havle bir gölge gibi. Havle Gölü ve sonra Tiberyâ nevâhisi uzâkdan gümüş bir havuz **(sayfa 362)** hâlinde Tiberyâ Gölü dahâ sonra uzâklara kadar imtidâd iden nâ-mahdud küçük büyük dâğlar gözüküyordu. Bir iki sâ‘at kadar kırmızı toprâklar üzerinde dik yokuşlarda kat‘-ı mesâfe itdikden sonra ârtık Ken‘ân Dâğının cihet-i cenûbiyesine gelmişdik. Yâvâş yâvâş iniyorduk. Birâz sonra Safed kasabası gözükdü. Ve bir müddet sonra muntazam bir şose ile Safed’in ilk binâsı pişegâhından geçiyor ve yine tepeler ârasında döne dolâşa Safed’e dâhil oluyorduk.

26-SAFED

1-Safed’in Vaz‘iyeti ve Manzarası: Esmer ve büyük kâyâlıklardan ‘ibâret olân Ken‘ân Dâğının cenûb-i garbi eteğine mülâsık ufâk bir tepe vârdır ki sath-ı bahrdan irtifâ‘ı (838) metro olduğu içün hemân hemân dört tarafa nezâret-i kâmilesi vârdır. Safed kasabası ise bir tarafdan Cebel-i Ken‘ân’ın zeyl-i garbiyesinden bâşlâyarak hafif vâdiye doğru bir meyil yâpdıkdan sonra tekrâr yükselir. Ve Safed

tepesinin etrâfında dâğılarak geniş bir muhit-i dâire hâlinde bu yüksekliğin aksâm-ı ‘ulviyesini ihâta ider. Şark tarafından bu tepenin mülâsık olduğu Cebel-i Ken‘ân dahi bulunmâsaydı en uzâk ufuklara kadar imtidâd iden ovaların, tepelerin ve göllerin ve bütün ‘avârız-ı tabi‘iyenin ortasında Safed kasabası bir âşiyân-ı mu‘allâya benzerdi. Böyle olmakla berâber enhâ-yı selâsesi âçık olân Safed’in şimâl cihetinden Merci‘yun ve Sur kazâları arâzisine ve cenûbdan Tiberyâ Gölüne, Gurbisâna garbdan ise sıra ile (Cûk), (Zebûd), (Cermûk) dâğlarına nâzır bir minber-i şi‘ir ve mahâsin olduğunda şübhe itmemelidir. Ken‘ân Dâğı eteklerinden Safed tepesi bütün bâğlarıyla ve âğâçlarıyla bütün yeşillikleriyle ve yeni binâlarının en zarif renkleriyle mülevven ve sadefli bir kubbeye pek müşâbihdir. Bâ-husûs vâdiden bâşlâyarak tabaka tabaka yükselen Ken‘ân kısm-ı sefidisi en zengin ve en zî-hayât bir anfîtiyâtır ***(amphitheatre)***’ı pek andırır. Ve bu iki kısım her dem âvuc âvuc renkler ve güzellikler ithâf iderek birbirlerine tevdi‘-i esrâr iderler. Sabâhleyin güneş tulû‘ iderken sadef kubbenin üzeri günâ gün nakışlarla bezenir. Bütün evlerin dâmlarından kâyârak muhiti sârân dumânlı bir ziyâ tufânı âltında kasaba, zî-me’l bir simâ-yı haririye döner. Hele **(sayfa 363)** âkşâmları gurûbun sârışın âltun ışıkları Ken‘ân eteklerinde dâğılırken bütün evlerin câmlarında nurânur tılsımlar veyâ esrâr-âlûd efsûnlar belirir. Ve bi-şübhe her iki Safed her zamân içün şâhâne ve güzeldir. Bâ-husûs giceleyin kendisini ihata iden o mükevkeb kubbe-i lâciverdî ne kadar vesi‘ ve ‘ulvî olur. Yâz gicelerinde mehtâb burâlarını samedânî bir nur ile yıkârken ne kadar şa‘şa‘adâr ve latif görünürse kışın dahi iktisâ itdiği setre-i beyzâ ile o kadar sevimli ve dil-rûbâ, câzib ve sahhâr bir hâlde nümâyân olur.

Hülâsatân diyebiliriz ki Safed, her dem bedi‘i bir kürsi-i istigrâkdır. Onun müstesnâ bir yelpâzeye benzeyen nesim-i rebi‘isi ne kadar mümtâz ise dâğlarda uğuldâyân şedid rüzgârlarında dahi bir ‘azamet ve ihtişâm vârdır. Sayf ve şıtâsı ne kadar güzide ise rebi‘ ve hazânı dahi o mertebe nevvâr ve dil-rûbâdır.

2-Safed’in Hudûd-ı Dâhiliyesi

(1)-Safed’in Binâları ve Sokâkları: Gerek Ken‘ân Dâğı eteğinde gerek asl-ı Safed tepesinde bulunân kısımlar dâhil-i hesâb olduğu takdirde dört bine karib hâneye mâlik olân ve herhâlde on iki bine mütecâviz bir nüfûs bârındırân Safed’in, ‘Akkâ livâsının en büyük kasabası olduğunda şübhe itmemelidir.

Safedi, vaz‘iyet-i tabi‘iyesi esâsân iki büyük kısma âyırmışdır. Ma‘mâfih ‘umrân ve vüs‘at nokta-i nazarından Ken‘ân etekleri ikinci derecede kâlır. Safed’in, Cebel-i Ken‘ân’da üç büyük mahallesi vârdır. Câ‘ûna’dan gelirken Safed’in ilk gözüken evleri (Hâretü’l-Ekrâd)’ı teşkil ider. Vaktiyle burâsı Kürdler tarafından iskân idilmiş olduğu içün bu isim virilmişdir. Ve yâlnız burâda iki yüz hâne bulunuyor. Bu kısmın orta taraflarına (Haretü’l-Diyâbise) ve en son kısımlarına (Haretü’l- Cûra) nâmını virirler. Haretü’l-Cûra’nın bir kısım evleri vâdiye düşer. Bu mahallelerin büyüklüğü ise ilk mahalle kadardır. Burâlardaki evler kât kât bulunuyor ve cümlesinin cebheleri Safed tepesine müteveccih oluyor. Safed tepesinin en yüksek bir noktasında salibyun zamânından kâlma bir kal‘anın harâbeleri bulunduğu içün burâlara da (Arâziyü’l-Kal‘a)’nın cenûbunda ve Haretü’l-Cûra’ya mukâbil olmak üzere (Haretü’l-Burc) bulunuyor. Vaktiyle burâda bir burc bulunduğu içün kendine bu isim konulmuş imiş. Yüz hâneyi mütecâviz olân bu mahalle ile berâber diğer üç **(sayfa 364)** mahalleye birden (Savâvin) dirler. Safed’in hükümet konâğı hudûdda bulunur. ‘Aynı zamânda kal‘a kısmıyla Savâvin ârasında bir köprü dahi mevcûddur. Dahâ sonra yine cenûb tarafında (Haret-i Câmi‘ü’l-Ahmer) garbında (Hâretü’l-Vatâ-i) ve (Hâretü’s-Suk) gelir. Safed’in dükkânları son mahallededir. ‘Adedi iki yüzü tecâvüz itmez. Safed’in kal‘aya yakın kısm-ı garbına (Hâretü’l- Kal‘a) ismini virirler ki Safed’in en şerefli mahallesi burâsı imiş. Bunlardan mâ‘adâ (Hâretü’l-Yehûd) Yahudi mahallesi gelir ki bu da iki kısımdır. Biri Âşkenâzların mahallesi ki şark tarafında diğeri ise Sâferâdların mahallesi ki bu da garb-ı şimâlide kâîndir. Ve’l-hâsıl bütün evler makta‘ı bir kat‘-ı nâkıs olân tepenin etrâfında bulunuyor. Cümlesinin veche-i inşâiyeleri de bi’t-tabi‘ muhtelif oluyor. Bu i‘tibârla ve sıra ile Teberiya nevâhisi, Cermûk Dâğları, Sur arâzisi ve nihâyet Ken‘ân sâhası Safed’in ‘umûmî manzarasını teşkil iylemekdedir.

Bu mahallelerin içinde en ma‘muru Hâretü’l-Kal‘a dır ki burâda tarz-ı cedide inşâ idilmiş yüz hâne vârdır. Bir de Safed’in ötesinde berisinde eski iken ıslâh ve tarz-ı cedide takrib idilen üç, dört yüz kiremidli hâne dahâ istisnâ idilecek olursa kâlân evlerin hep beyâz tâşdan ma‘mûl ve evlerinin üstü sıvâlı olarak kadîm bir tarzda inşâ idildikleri görülür. Bu evlerin kısm-ı a‘zamı birbirine o kadar mülâsıkdır ki Safed’in bütün müsâ‘ede-i mevkı‘iyesine rağmen bi-ziyâ ve bi-havâdar.

Bâ-husûs Yahudilerin sâkîn oldukları evler birer izbe hâlindedir. Her evin dâmı üzerinde sokâkdan geçerek yürümek kâbil olâbiliyor. Hatta ba‘zı evler vârdır ki

tâvânlarından sokâğa âçılân pencerelerden âncak ziyâ âlabiliyorlar. Binâen‘aleyh sokâk kenârlarında görülen nâ-mahdud kâra ferceler mevcûddur ki bunlar Yahudi evlerinin penceresini teşkil iderler. Diğer tarafdan Hâretü’l-Cûra’da birer odalı evler dâhilinde Safed’in bir kısm-ı ahâlisi iskân itmekdedir. Burâsı şüphesiz bir evden ziyâde her şeye benzer.

Evlerinin dâhilinde de kasabada beş on eve istisnâ idilecek olursa ne mefrûşât ne intizâm ne de temizlik bir şey ârâmâmalıdır. Bu i‘tibârla Safed kasabası pek gerilerde kâlmışdır. Safed’in dükkânları ise gâyet elim bir manzara irâe ider. Cümlesi râtıb ve kirli toprâk hâlindedir. Hemân hemân ‘umûmunun kâpâkları yândan âçılır ve ahşâbdır. Cümlesi ma‘rûf şark kâlâycı dükkânlarını andırırlar.

Safed’in evleri ekseriyâ birer kâtlıdır. İki kâtlı olânları müstesnâ kabilindendir. Yeni yâpılân binâlar bâ-husûs ecnebiler tarafından inşâ idilen Frânsız ve İngiliz hastahâneleri ile birkâç mekteb binâsı cidden zarifdir. Ba‘zı yeni evler de nazar-ı dikkate âlınırsa Safed’in bütün güzel **(sayfa 365)** liği âncak bundan ‘ibâret kâlır.

Diğer tarafdan Safed, âz çok eski bir kasaba olduğundan mâzîden kâlma tek tük binâları bulunuyor. Nitekim Safed Hükümet Konâğı dahâ sonra (Câmi‘ü’l-Yunus), (Câmi‘ü’l-Ahmer), (Câmi‘ü’s-Sevika), (Câmi‘ü’l-Cukundârî), (Câmi‘-i Gâr Seyyidnâ Ya‘kub), (Câmi‘i-Hafâce), (Zâviyetü’s-Sadr) nâmlarını tâşıyân cevâmi‘ ve mesâcid binâlarıyla on, on beş hâvrâsını ve bunlardan mâ‘adâ bir iki hamâmı dahâ hesâb idersek Safed’in binâları hakkında bir fikir icmâli elde idilmiş olur.

Kasabanın sokâklarına gelince Safed’de belli bâşlı bir câdde olmak üzere kal‘anın birkâç dakika âlt tarafında ve bütün tepeyi müdevveren kat‘ iden yegâne şosesini (Tarîkü’l-Gazâvî)’yi zikir idebiliriz. Bir de (Tarîkü’l-Meydân) nâmındaki şose vârdır. Bu da Ken‘ân Dâğından geçerek Câ‘ûna’ya kadar gider. Bâşlıca yolları bunlardır. İkinci derecede (Câmi‘ü’l-Ahmer)’e mevsûl (Tarîk-i Câmi‘ü’l-Ahmer) vârdır ki bu yol ta‘kıb idilirse Tiberya’ya kadar gidilir. Vâdinin dâhilindeki (Tarîk-i ‘Aynü’l-Hamra) ise kasabanın birâz uzâğında kâîn (Cib Yusuf)’a isâl ider.

Kasabanın diğer yolları ise ekseriyâ Tarîkü’l-Gazâvi’ye mevâzîdir. Bunlardan mâ‘adâsı ise ba‘zân bunâ ‘amûd ba‘zân münhanî yollardır ki gayetle fenâdır. Safed’in bütün bu küçük yollarının ekseri tâşla döşeli bulunmakla berâber sa‘bü’l-mürûrdur. Bu yolların büyük câddelerinden medhâlleri gayetle tehlikelidir. Yol

üzerinde birkâç küçük ve dâr bâsâmâk görürseniz ki küçücük evlerin tâş merdivenlerine benziyorlar. Bunlar yoldur. Veyâhud yolların medhalleridir. Bu bâsâmâklardan inerken evlerden sızân pis sulara ve âkıntılara tahammül itmek ve ekseriyâ burnunuzu kâpâtarak geçmek mecburiyetinde bulunursunuz. Bu i‘tibârla Safed’in ekser yollarından geçmek epeyce bir mahârete mütevakıfdır.

(2)-Su ve Tenezzüh Mahalleri: Safed’in suyu kasabanın şarkında ve bir çâr-yek sâ‘at uzâğında kâîn (‘Aynü’r-Româna) ve (‘Aynü’d-Debûye) nâmındaki iki gözden gelir. Her iki menba‘ın suyu kayâlı bir mahalde birleşdikden sonra teymur borular içinde kal‘anın cenûb-i şarkisinde bulunân ikinci hazineye gelir. Orâdan bütün memlekete taksim idilir. Yollarda yirmi kadar tulumba vârdır ki ahâli burâdan su doldurur. Ba‘zı mebâni-i ‘umûmiyye ve resmîyede ma‘âbedde tek tük şu‘beleri bulunmakdadır. Ma‘mâfih musluklarda öğleden sonra su bulunmâz. Ve bu su âncak içmek içün kullânılır. Bundan mâ‘adâ her evde ekseriyâ birer sahrınç vârdır ki yâğmur sularıyla **(sayfa 366)** doldurulur ve bu sahrınçların suyu ev işlerinde kullânılır.

Bir de memleket hâricinde (‘Aynü’l-‘Âfiye), (‘Aynü’l-Hâsıl), (‘Aynü’z-Zerkâ-i) nâmındaki gözler vârdır ki civârında bulunânlar kâh bu sudan içerler. Ba‘zân bostânları bunlarla sulârlar. Kasabada yirmi otuz kadar kuyu dahi mevcûd ise de suları tâtlı değildir.

Safedliler her akşâm kasabanın şimâlinde kâîn Frânsız ve İngiliz hastahâneleri civârındaki (Gazâvî) mahalline giderler. Burâsı âz çok vasi‘ bir güzergâh, bir meydân kabilindendir. Her ne kadar ne yeşillik ve ne de bir menba‘ yoksa da burânın manzarası hakikaten pek güzeldir.

Cenûb cihetinde ve hükümet konâğının alt tarafında (Rücûm) dinilen yere de çıkârlar. Burâdan bütün Tiberyâ sâhaları temâşâ idilir. Esâsân burâdan düz gidilmek şartıyla Tiberyâ Gölüne de âncak iki buçuk sâ‘at mesâfe zarfında varılıyor.

Yine tenezzüh maksadıyla Safedliler kal‘aya çıkârlar. Burâsı havâdâr bir harâbe hâlindedir. Vaktiyle kal‘anın etrâfında hendekler ve burclar dahi vâr imiş. Fakat (1250) târihindeki zelzele ile bütün kal‘anın aksâmı harâb olmuş idi. Hatta şimdiye kadar âsâr-ı mâziye tesâdüf olunuyor. Cenûb ve şark tarafları bilâhare zeytunlik ittihâz idilmişdir. Burâda incir ve üzüm bâğları da bulunuyor. Safedliler bu bağçelere ve bâğlara gidub ba‘zân tenezzühde bulunurlar. Bâ-husûs ilkbahârda

civârda bulunân (‘Aynü’l-Vühûş), (‘Aynü’z-Zeytun), (Biryâ) mahallerine giderler veyâhud Ken‘ân Dâğına çıkârlar.

3-Safed’in Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi

(1)-Safed Kazâsı: Safed kazâsı, ‘Akkâ sancağının müntehâ-yı şimâl-i şarkisinde kâîn ve şimâlen Merci‘yun, cenûben Tiberyâ, şarken Kuneytıra, garben ‘Akkâ ve Sur kazâlarıyla mahduddur. Arâzisi ma‘lûmât-ı ‘umûmiyye kısmında bir tafsil idildiği vechle ‘ârızâlı ve dâğlarla bunların ârasındaki vâdilerden ‘ibâret olduğu hâlde ekser tarafları eşcâr ile mestûr ve münbit ve mahsûldârdır.

Kazâ dâhilinde Bahiratü’l-Hayt isminde bir göl mevcûd olub derûnunda birkâç bâlık sayd olunur. Vâdiyü’l-Karn, Şeri‘a, Vadiyü’l-Muttahin nehirleri dahi kazâ dâhilinde cereyân ve arâziyi iskâ ve irvâ iyler **(sayfa 367).**

Tâpu dâiresindeki kuyûda göre kazâda üç dürlü arâzi mevcûd olub tafsili şu vechledir:

Arâzî-i Emîriye 23000 ve arâzî-i Mevkûfe 3250 ve arâzî-i Mevât 23750 ki cem‘ân (50,000) dönümden ‘ibâretdir. Bunlardan arâzî-i Emîriye ile arâzî-i Mevkûfa kâbil-i felâhat ve zirâ‘at olub arâzî-i Mevât ise zirâ‘atden, sükkândan hâlî bir hâlde bulunmakdadır. Ahâli zükûr ve inâs (22747)’si İslâm ve 2037 Katolik ve 6079’u Yahudi ve 1019’u Mârûni ve 330’u Rum ve 22’si Protestân ve üçü Lâtin olmak üzere (32237) nüfûsdan ‘ibâretdir. Diğer bir tahmin-i resmiye göre kazânın mesâhası 750 kilometro murabba‘ına karibdir. Görüşdüğümüz münevver gençlerin tahminine göre (resmen tahkiki kâbil olamadı) Safed kazâsı sükkânının takribân yüzde onu Âmerikâ-yı şimâlî ve cenûbiye hicret iderek orâlarda ma‘işetlerini te’mîn iylemekdedir.

(2)-Safed Kasabası: Kazâ merkezi Safed kasabasıdır. ‘Akkâ’nın 45 kilometro şarkında ve merkez vilâyetin 135 kilometro cenûb-i şarkısinde ve Şefâ ‘Ömer ve nâhiye merkezinin 35 kilometro şimâl-i şarkısinde vâkı‘ ve Şeri‘a’nın 15 kilometro garbında kâîndir. Sath-ı bahr’dan 838 metro mürtefi‘ bir cebel üzerinde mebnî ve etrâfı bâğ ve bâğçeler ve zeytunliklerle muhât olmakla havâsı latif ve cediddir. Gâlile’nin en yüksek mevkı‘i, Safed kasabası olub tepe üzerinde harâb kal‘adan görünen manzara gâyet latifdir. Cihet-i garbiyede (1114) metre irtifa‘ındaki Zebûd ve bütün Filistin Kıt‘asının en yüksek dâğı olân Cebel-i Cermûk (1199 m.) bulunmakda ve uzâklarda Vâdiyü’t-Tavâhin müşâhede olunmakdadır. Cenûb

taraflarında Tâbûr ve cenûb-i garbında Kârmel Dâğları nazar-ı dikkati celb itdiği gibi cihet-i şarkıye-i cenûbiyede Tiberyâ Gölüyle berâber cihet-i şarkıyesindeki selâsel-i cibâl ve şarkda Colân ve Havrân Dâğları meşhûddur. Kasaba ahâlisi zükûr ve inâs 7077'si İslâm ve 5256'sı Yahudi ve 382'si Katolik ve 15'i Rum ve 22 Protestân ve 3'ü Lâtin olmak üzere (12755) olub senevi tevlidât ve vefiyât bervech-i zîr-beyân olunur:

Tevlidât

	1325 senesi	1327 senesi	1329 senesi	1331 senesi	**Yekûn**
İslâm	99	100	85	308	592
Yahudi	147	18	48	33	246
Hristiyân	2	0	7	6	15

Yekûn-i 'umûmî 853

(sayfa 368).

Vefiyât

İslâm	49	41	64	130	284
Yahudi	36	8	42	12	98
Hristiyân	0	2	9	0	11

Yekûn-i 'umûmî 393

(3)-Târihçe: Safed veyâ ta'bir-i kadîmle Sâfat kasabası Tevrât-ı Şerifde mezkûr olân mahallerden ve Yahudilerce mukaddes olân dört şehirden biri olub Gâr Ya'kub nâmıyla müştehir bir Beytü'l-Hüzn vârdır ki Museviler bunâ pek büyük kudsiyet isnâd iderler. Kasaba milâdın 1819 ve 1837 târihlerinde şiddetli bir zelzeleye ma'rûz kâlub ikincisinde ahâlisinden (5000) kişi telef ve asârı hâlâ mevcûd olân kal'ası hârab olmuşdur. Kasaba pek eski olub hayli zamân ehl-i salibin zabtında kâlmış evvelâ Selâhaddin Eyyubî ve 1266 târih-i milâdisinde Mısır'da icrâ-yı hükümet iden memâlik-i bahriyyenin dördüncüsü olân Baybars (Melikü'z-Zâhir) tarafından istihlâs olunmuşdur. Şeri'a Nehrinin Havle ile Tiberyâ ârasındaki (Cisr-i

Benât Ya‘kub) nâmıyla meşhûr olân köprüyü, Hazret-i Ya‘kub ‘Aleyhi’s-selâmın nehrin beynindeki ric‘atina dâir Tevrât-ı Şerifde münderic olân fıkrayı esâs ittihâz idub ba‘zıları nebi-i müşarün-ileyhin mezkûr köprüden mürûr iylemiş olduğunu iddi‘â iderlerse de gerek bu köprünün gerekse o civârdaki cesim-i hânın on dördüncü ‘asr-ı milâdi âsârından olduğunu ba‘zı müverrihler delâil-i mukni‘a ile isbât iyliyorlar. 1326 sene-i hicriyesine mahsus olarak kaleme âlınân Beyrut Sâlnâmesinin 354’üncü sahifesindeki fıkra-i âtiyeyi derc itmek münâsibdir:

Nâblus’a beş ve Cenin kazâsı merkezine iki buçuk sâ‘at mesâfede bulunân ‘Arâbe karyesi kurbunda (Dukân) nâm-ı kadîmiyle Tevrât-ı Şerifde mezkûr ve el-yevm (Hafira) nâmıyla müte‘ârrif olân mevkı‘de bir kuyu mevcûddur. (Bîr-i Yusuf ‘Aleyhi’s-selâm) dinilir. Nâblus kasabası civârında dahi böyle bir kuyu mevcûddur. Safed’de dahi (Cib Yusuf ‘Aleyhi’s-selâm) nâmıyla bir kuyu mevcûd olub mukaddemâ üzerine kubbe yâpdırılmış ve bu kâimakâmlıkdan gönderilen resmî sâlnâmenin Safed kazâsına ‘âid kısmına ‘ilâve idilmişdir. Âncak Hazreti Ya‘kub ‘Aleyhi’s-selâmın arz-ı Ken‘ân’dan bulunân Nâblus’da ve memleketin müntehâ-yı şarkısinde bir hazinhâneleri mevcûd ve evlâd-ı kirâmdan ekserisinin Nâblus civârında medfûn olmasına ve Hazreti Yusuf ‘Aleyhi’s-selâmın Mısır’dan gönderdikleri gömleklerinin nebi-i müşârün-ileyhe mahall-i vusûli olân **(sayfa 369)** Ertâh karyesi Nâblus muzâfâtındanTûlkerem kasabası civârında ve kuyunun mevkı‘i dahi hazinhâne cihetinde ve kasabaya yirmi-otuz dakika mesâfede ve o vakitde mevcûd olân ve şimdi Şâm Câddesi dinilân tarîk-i ‘âmm kenârında bulunmasına nazarân nebi-i müşârün-ileyhin mahall-i ikâmeti Nâblus ve mezkûr kapûnun (Bîr-i Yusuf ‘Aleyhi’s-selâm) olması ihtimâle karib ve vak‘anın suret-i cereyânı dahi bunu müeyyid görünüyor.

Safed’den üç sâ‘at mesâfede kâîn (Mâyrûn) köyü ihtivâ itdiği birçok Yahudi ‘âlimlerinin mezârlarıyla Yahudiler nazarında pek ‘âli mevkı‘ ihrâz itmişdir. Telmûd’da dahi zikri geçen işbu Mâyrûn karyesi Yahudilerce en ziyâde takdis idilen mevâkı‘den ma‘dud olub burâda iri tâşlardan inşâ olunmuş cenûb divârından başka bir şey kâlmâyân sinegog harâbesi mevcûddur. İşbu divârın bir kapusu ve bir de üç metre tûlunda yekpâre tâşdan yâpılmış temeli mevcûddur. Ma‘bedin yânında ‘ulemâ-yı Museviyeden (Râben Yuhânna Sândlâr) ve mezârlığın içinde Tevrât-ı Şerifin tefsirini kaleme âlân (Şem‘ûn Bin Yuhây)’ın mezârları mevcûddur. Birâz aşâğıda (Râben Hillel) ile 36 şâkirdin mezârları kayâlar içinde oyulmuş idi. Kubbeli bir

odada bulunmakdadır. Bütün bu ölmüş ‘âlimlerle berâber yâtân yüzlerce ölüler birinci ‘asr-ı milâdi ricâlindendir. Yahudiler, her sene 30 Nisân Efrencide Miron mezârlığında toplânarak bir tarafdan âh ve figân iderler. Diğer tarafdan mahsus yâkılân mevâd-ı dehniye şu‘â‘âtı âltında Şem‘ûn’un kaleme âldığı tefsiri tilâvet iderler.

(4)-Umûr-ı Belediye: Safed kasabasının belediye vâridâtı vasatî olarak bin lirâyı tecâvüz itmekde olduğu hâlde şimdiye kadar bu dâire tarafından hatta yüz lirâlık bir şey yâpılmâmışdır. Büdçe kânunu mevcûbunca belediye me’mûrlarına virilecek ma‘âşât-ı vâridâtın hamsîni tecâvüz itmâmesi icâb iderken sâir kasabalarla berâber Safed belediye me’mûrlarına vâridâtın hemân hemân nısfı, ma‘âş nâmı âltında tevzi‘ olunmakdadır. El-yevm kâimakâmın delâletiyle belediyece bir köprü inşâ idilmekdedir. İlerûde vâridâtın müsâ‘adesi nisbetinde kasabada bir millet bâğçesi ve yânıbâşında bir otel ve bir gâzinonun inşâsı hemân hemân mukarrer bulunmuşdur. 838 metre irtifâ‘ında bulunmakda olân Safed kasabasının i‘mâra olân kâbiliyeti pek ziyâdedir. Tepesini eski ve harâb bir kal‘a işgâl itmekde olân tellin etrâf-ı erba‘asına inşâ idilmiş ve fakat hemân hemân bütün kasaba sefil hıfzı’s-sıhha kavâ‘idine tamâmiyle muğâyyer kulûbelerden teşekkül itmişdir. Safed’in böyle geride kâlmasına sebeb yok değildir. Nüfûsunun bir kısm-ı mühimini işgâl iden Yahudiler 16’ıncı **(sayfa 370)** ‘asr-ı milâdide Polonyâ-yı Rusya’dan hicretle sırf bu mukaddes şehirde olmak gâyesiyle bu şehri iskân itmişlerdi ve o vakit Musevilere mahsus büyük bir mekteb inşâ iderek bundan birçok ‘ulemâ-yı Museviye neş’et itmişdi. Hazreti mesihin burâya nüzûl ideceğine i‘tikâd itmeleri üzerine kasabayı doldurân bu tenbel Yahudiler, vatan-ı aslîlerini sırf dini ve uhrevî bir gâye ile terk itdikleri içün pek de hayâtın ezvâkıyla ‘alâkadâr gibi görünmüyorlar. Bir kısm-ı cüz’îsi tüccâr ve mütebâkisi Avrupâ’dan gelen i‘ânelerle geçinen sinegog müdâvimlerinden mürekkebdir.

(5)-Umûr-ı Ma‘ârif: Merkez kazâ ile berâber bütün mülhakâtda (10) resmî ve (22) gayr-ı resmî mekteb mevcûddur. Nefs-i Safed kasabasında biri anâ mektebi olmak üzere zükûr içün üç ve inâs içün bir ibtidâi mektebi bulunmakdadır. Birinci zükûr ibtidâisinin mevcûdu yüz elli ve ikincinin 70 talebedir. Anâ mektebine 60 çocuk devâm itmekdedir. Yakında ikiye tefrik idilecek olân inâs ibtidâisinde (150) talebe mukayyeddir. Bundan başka resmî olarak Se‘se‘, Terşihe, Hüseyniye, Fer‘em, Cesn, Dişom nâm-ı köylerde birer ibtidâiye mektebi te’sis olunmuş ise de

mu‘allimler sadra şifâ virecek iktidârda değildir. Esâsân bütün Safed İslâmları ma‘ârife kârşu pek bigâne dâvrânıyorlar. Milel gayr-ı müslime, ma‘at-teessüf sâir yerlerde olduğu gibi dahâ ziyâde müterakkî ve uyânıkdır.

Bâlâda arz idilen gayr-ı resmî (22) mekteb-i ibtidâiden 13’ü düvel-i muıhârebeye mensûbiyetleri veyâhud rahatsız olmaları hasebiyle müsedded olub mütebâkisi Alyâns ve A.J.K. Cem‘iyetleriyle Avusturyâlılar ve Âlmânlar tarafından idâre idilmekdedir. İşbu mekteplere el-yevm 480 zükûr ve 402 inâs devâm itmekdedir. Müdâviminin ekseriyet-i ‘azimesi Musevi milletine mensûbdur.

6-Ahvâl-ı Zirâ‘iye: Kazânın bi’l-‘umûm arâzisi bâlâda ‘arz idildiği vechle ‘ârızalı ve dâğlarla bunlar ârasındaki vâdilerden ‘ibâret olduğu hâlde ekser tarafları eşcâr ile mestûr ve münbitdir. Mahsûlât-ı seneviye -i vasatiyesi bervech-i zîr-beyân olunur:

Âlınân mahsûl (kile hesâbıyla)	Senede zer‘ olunân (dönüm)	Cins-i mahsûl
200,000	50,000	Buğdây
480,000	60,000	Ârpa
15,000	5,000	Beyâz dârı **(sayfa 371).**
3,500	500	Bakla
17,000	7,000	Mercimek
200,000	12,500	Nohud
12,000	6,000	Burçâk
---	---	---
917,500 [62]	141,000	**Yekûn**

İşbu mahsûlât-ı zirâ‘iyeden başka Safed kazâsında (15,000) ‘aded zeytun âğâcıyla (2218) dönümlük bâğ mevcûd olub evvelkisi 75,000 kıyye zeytunyâğı ve ikincisi 50,000 kilo şarâb ve 18,000 kilo râkı hâsıl itmekdedir. Bütün Safed kazâsında (8200) keçi ve koyun mevcûddur.

[62] Kile hesabıyla alınan mahsûl yekûnü, **927,500** olmalıdır.

4-Safed'in Ahvâl-ı İctimâ'iyesi

(1)-Hayât-ı İctimâ'iye: Safed'de son istâtistiklere nazarân on iki bin nüfûs yâşıyor. Bunun nısfı Müslimdir. Nısf-ı diğerinin yüzde seksân beşi ya'ni takribân beş bini Yahudi ve mütebâkisi ise Katolik, Mârûni ve Lâtindir.

Safed Hristiyânlarının nısfı Âmerikâ'ya muhâceret iderek orâda tavattun itdiği içün şimdiki hâlde pek âz Mesihi vârdır. Ma'mâfih mevcûd olânları da bütün Safedlilere nisbetle münevverdir. Muntazam mekteblerde tahsil itmiş ve hayâtın kadrini öğrenmişdir. Kısm-ı a'zamı mütevasıt bir servete mâlik ve ticâretle meşgûldür. Safed'in İslâmlarına gelince ekserisi ticâretle ve esnâflık ile geçinirler. Ma'mâfih pek dûn bir seviye-i 'irfânları vârdır. İçlerinde yirmi beş kadar câmi' eimme ve hutebâsı ile hükümet me'mûriyetinde bulunmuş on, on beş me'mûr ve yeniden mektebden neş'et itmiş veyâ mektebde henüz tahsilde bulunân yirmi beş kadar gençden başka mütebâkî kâlân kısm-ı a'zam ahâli, cehâlet-i kesife içindedir. İçlerinde okuyub yâzânlar pek mahdud bulunduğu gibi Türkçeye vâkıf olânları mefkûddur.

Kasabada nakde kârşı büyük bir meclûbiyet bulunduğu içün ikişer, üçer bin lirâlık nakdi bulunân yirmi, otuz kişi kadar vârdır. Bunların bu nisbetde de arâzisi ve emlâkı daha mevcûddur. Fakat bi't-tabi' Safedliler de ekseriyet-i 'azime fakr-u zarûret içindedir. Hele (Haretü'l-Cûra)'da oturânlar pek şâyân-ı terhim bir hâldedirler.

Safedlilerde beş, âltı kişi vârdır ki evine dikkat ider. Tefriş ider ve yaşâmasını bilir. Diğerleri ise âz çok bir bedevî hayâtı geçirürler. Safed, bir tarafdan yüksek bir tepe üzerinde **(sayfa 372)** bulunduğu ve onâ mevsûl olân tarîkler dahi sa'bü'l-mürûr olmağla berâber diğer tarafdan vesâit-i nakliyece pek fakir bulunduğu içün bi't-tabi' hâricle olân münâsebeti mahdud olmak yüzünden seviye-i ictimâ'iyece pek dûn bir hâlde kâlmışdır. Safedlilerde din husûsunda pek 'azim bir temessük mevcûddur. Safed'in câmi'leri ekseriyâ lebâleb doludur. Ekser evlerin divârlarını âyet-i kerime ve ahâdis-i şerife doldurur.

Böyle olmağla berâber seyl-i hîz ve şân-ı Museviye kârşı bir belde-i İslâmiye hâlinde kâlâmâmışdır. Safed'de İslâmların 'âile hayâtı pek gerilerde bulunur. Bi'l-hâssa İslâm kâdınlarının tahsil i'tibârıyla hiçbir kıymet-i 'âileviyeleri yok imiş. Hele yollarda İslâm kâdınları pek muhteriz görünürler. Bâşlarına geçirdikleri sârı ve siyâh

çizgili veyâ ser-âpâ siyâh çârşafların ucunu bir elleriyle tutâr ve bir tek gözlerini kâpâyârâk yürürler. Yolda bir erkeğe tesâdüf ider itmez ekseriyâ yönünü divâra doğru çevirir ve durur. Erkeğin geçmesini beklerler. Ondan sonra yollarına devâm iderler.

Safed'de zengin tabakanın ekseri tüccâr olmak haysiyetle pek mahsus-ı nüfûz ve istibdâd irâe itdikleri görülmez. Ma'mâfih burâda nüfûz ba'zı garib şekillere istihâle itmişdir. Nitekim nüfuz, ba'zı me'mûriyetler ve a'zâlıklara bölünerek kolâyca tezyid-i servet itmek veyâhud kendilerini ânlâr ve muktedir göstererek hükümete veyâ belediyeye 'âid ba'zı deynlerini bilâ-tahsil bırâkmak gibi şekillerde gözükür imiş. Herhâlde diğer yerlerdeki nüfûza nisbetle Safed'e hızlı bir nazarla bâkılabilir. Kasabanın zengin tabakasından mâ'adâsı minâreci, oduncu, 'amele hâlinde çâlışırlar. Ve dâimâ fakir bulunurlar. Bunlar pek kanâ'atkâr ve hatta epeyce müsâlemetkâr bir tarzda yaşârlar. Safed kasabasında kısm-ı a'zamı ise Yahudilerin elindedir. Fakat Safed Yahudilerini aksâma âyırmak ve sermâyedârları ve iş güç sâhiblerini râhiblerden tefrik itmek lâzımdır. İş güç sâhiblerinden ekserisi fa'âl ve gayyûrdurlar. Kâzânmânın yolunu her yerde olduğu gibi burâda büyük muvaffakiyetle bilmişlerdir.

Ma'mâfih Yahudilerin tâife-i ruhbâniyesi pek feci' bir hâldedir. Safed kasabasının Tiberyâ, Kudüs, Habron gibi Yahudiler 'indinde bir mevkı'-i kudsisi vârdır. Mesihin de bin-nihâye Safed'de zuhûr ideceğine kâîl olurlar. Bunun içindir ki mevâkı'-i muhtelifeden Yahudiler bi'l-hâssa muhâceret iderek burâda ölmeğe gelirler. Binâen'aleyh yaşâmak içün değil ölmek içün gelen binlerce kâdın, erkek, ihtiyâr Yahudi Safed'in en kirli bir tabakasını teşkil iderler. Uzun sâç ve sakâllarıyla kat'iyân yıkânmâyân simâlarının kirliliği, elbiselerinin kirliliği, yâğlı yâkâlarının kollarının manzarası, bâşlarındaki sâldide kocamân siyâh **(sayfa 373)** şâbkaların hali ve o şâbkalar âltında ârkadan gözüken kirli, yâğlı tâkyelerin manzarası pek elimdir. Bunlar ellerinde bir Tevrât veyâ bir Telmûd sokâk bâşlarında veyâ evlerinin kâpularında bâsâmâklarında her yerinde oturur okurlar, ellerini yıkâmâzlar. Evlerini ne temizlerler ve ne de temizletirler. Süpürüntüye 'ufûnete ehemmiyet virmezler. Bunların evlerinden, mahallelerinden geçildiği zamân duyulân kokuya tahammül, insâniyetin fevkında bir kuvvete ihtiyâc gösterir. Yimek yer. Üzerlerine silerler. Üstleri her dürlü haşerâtın merkez-i tabi'isidir. Ve bi-şübhe bütün bu düşüklüğün ma'nâsı zühddür, takvâdır. Bu i'tibârla Safed, Yahudilerin nazarında Hristiyânların

(Hâlikidikyâ)'daki (Âyîne-i Rûz) Manâstırı gibidir. Müstakbelin nurâniyet-i Yahudiyesini idâre ile muvazzaf "Âikâ"cılar burâsını ve bütün düşüklüğü gördükleri hâlde mümâşât idiyorlar. Zirâ bunlar da bir kesâfetdir ve bu da hîn-i hâcetde Yahudi istâtistiklerine zamm idilebilecek bir 'adeddir. Ma'mâfih bunlara âvuc âvuc lirâlar dâğıtılıyor. Hele pâranın dâğıldığı günler Safed'in şimâl ve şimâl-i garbi ciheti pek şâyân-ı temâşâ manzara irâe ider. Uzun zülüflü, tâkyeli, büyük şâbkalı küçücük Yahudi çocukları ihtiyâr kâdınlar hele Yahudi râhibleri ortalığı doldururken Safed'in bu sâhası bi-şübhe en sarîh bir müsta'mere-i 'İbrâniyeye döner.

(2)-İ'tiyâdât-ı İctimâ'iye: Safed'de bi'l-hâssa müslim ahâli beyninde tek tük ba'zı husûsiyâta tesâdüf olunur. Nitekim izdivâc mesâilinde Safed'de câlib-i dikkat farklar görülür. Burâda evlenecek erkeğin, bâbâsı evinden âyrılması mu'tâd değildir. Yahudilerin Sefâradlar kısmında ise tarafeynin bir sene zevcin bir sene de zevcenin ebeveyni evinde iskân itmesi ekseriyâ şart koşulur. Bir de evlenecek iki Yahudi de musâvî derecede mehir ta'yin ider. Ve bunları birleştirerek zevc, kendisine sermâye ittihâz idermiş. Ve bu suretle hayâtını tanzim idermiş.

İslâmlar Safed'de pek genç yâşda evlendikleri ve 'aynı zamânda her neye mâlik ise onu mehir olmak üzere zevcesi tarafına virdikleri içün hayâtındaki fakr-u zarûretleri bu suretle de tezâyid ider, Safed'de mehr-i müeccele o kadar ehemmiyet virmezler. Hatta en büyük 'âilede bile mehr-i müeccel beş yüz guruşu tecâvüz itmediği hâlde mehr-i mu'accel beş bin guruşa kadar çıkâr. Safed'de de erkek tezvic ideceği kızı bi't-tabi' göremez. Binâen'aleyh 'âilesi kızı beğendikden sonra erkek kızı on, on iki kât elbise âlarak gönderir. Bunâ Safed'de (bedletü't-telbisa) nâmını virirler. Bunu müte'âkıb hutbe ile nikâh giceleyin icrâ idilir **(sayfa 374)**.

Safed'de bunun merâsimi pek basit geçer. Erkekler da'vet idilir. Kâdınlar aslâ bulunmâz. Şekerleme dağıtılarak nikâh giceleyin 'akd idilir. Ve o zamân mehr-i mu'ayyeni dahi virilir.

Bir müddet geçer. Bi't-tabi' eyyâm-ı mu'ayyenede ba'zı hediyeler dahi irsâl idildikden sonra (zeffe) dinilen merâsim tertib olunur. Ya'ni en önde çâlgılar çâldığı hâlde erkekler güvegiyi âlub diğer bir eve götürürler. Orâda da (samede) yâpârlar. Ya'ni erkeği süslerler. Ve akşâma yakın bir zamâna kadar gezdirirler. Sonra gelinin bulunduğu eve akşâm namâzından sonra götürürler. İrtesi güni (sabâhiye) nâmıyle

hediyeler virir. Safed'de (bedlet) merâsimi içün lâ-akel otuz kırk ve samede içün (40) (50) lirâ sarf iderlermiş.

Safed'de ta'addüd zevcât âzdır. Ve memleketde evliler içinde rub' derecededir. Safed'de bir de vefât zamânlarında husûsi hâllere tesâdüf olunur. Safed'de sülüsân-ı ahâli Şafi'i olduğu içün ölülerini âçık bir tâbut içinde götürürler. Ve yâlnız bir çârşafla ölüyü örterler. Tâbutun kâpâğı bulunmâz ve bir kısmı, meyti tâbutla berâber defin iderler. Mezârların üzerinde şâhide makâmında sandûk biçiminde tâş tabaka bulunur. Kâdınların burâda da isimlerini mezâra yâzmak mu'tâd değildir. Definden üç güne kadar her gün sabâhleyin güneşden evvel bütün âşinâlarının mushaflarını âlarak mezâr bâşına gelmeleri ve orâda Kur'ân okumaları Safed'in cümle-i i'tiyâdâtındandır.

Safed'de sanâyi'-i nefîsenin eserine tesâdüf idilmez. Hele çâlgının kâdınların yânına girmesi kat'iyân câiz değildir. Bu i'tibârla kasaba bir 'ummâ-yı mutlak içindedir.

Hâtme kabilinden olmak üzere Yahudi kâdınlarının bir 'âdetinden bahs ideceğim. Sıcâğa giren kâdınlar (garf) ta'bir idilen yâprâklarla şiddetli döğüşdükden sonra vücûdlarına su döküb çıkârlarmış. Bu tarz nezâfet Safed Yahudileri içün fikrimce en muvâffak bir rumuz (senbol)dür.

27-SAFED-TİBERYÂ YOLU

Safed'den bir ân evvel âyrılmak istiyordum. Zirâ burâda fazla bir müddet kâldıkça Safed'in yek nazarda bütün ruhları cezb iden güzelliğini unutmak isteyecekdim. Nazarımda Safed bi-şübhe dokunulmağa tahammül itmeyân rengin bir kelebek hâlini âlmışdı. Ötesini berisini sorub ârâşdırmak işime gelmiyordu. Bâ-husûs bugün diyorlardı ki:

"Bilseniz tifüsden, kolerâdan ne insânlar öldü. Esâsen hastalık burâdan eksik **(sayfa 375)** olmâz. Hele mâlâryâ, Safed'in en tabi'i bir hastalığıdır. Nasıl hastalık olmâsun. Bütün pis sular vesâire kasabanın şimâl-i garbisinde bir mahale dökülüyor. "Kerem Ganûmta" ve "Keremü'l-Kâdı" birer bâtâklık hâlindedir. Kasabanın bütün çör çöpü orâya âtılıyor." Dahâ devâm ideceklerdi. Ben bilâ ihtiyâr sözü değiştirmek istiyordum.

---Safed işlense, Gâlile'nin bi-nazır, bir tâc-ı murassa'ı olurdu.

Didim. Hayâl, hakikati bir mikdâr örtmüştü.

Bir müddet sonra bizi Tiberyâ'ya isâl idecek ârabanın sesini duyunca korkulu rüyâdan uyânmış kadar sevindim. Pencereden bâkdım şimdi Safed, güneşin şa'ledâr ziyâları âltında pırıl pırıl pârlıyordu. İçimden:

---Güzel Safed seni ne kadar hırpâlâmak istiyorlar?

Diyordum. Âz sonra ârâbaya âtladık ve birkâç dakikayı müte'âkib ârtık Ken'ân Dâğına tırmânmağa bâşlâdık. Şimdi gözümüzün önünde Safed, zî-hayât bir kurs-ı 'umrânı ândırıyordu. Yârım sâ'at sonra yokuşlar bitdi. Biz mütemâdiyen Yahudilerin âvuclarla lirâlar virerek ser-âpâ sâtun âldıkları bu mukaddes kayâ kitleleri ârasından geçiyorduk. Birâz sonra inişler bâşlâmışdı. Ârtık Tiberyâ Gölüne muvasıl olân yol ve münhatt olân bütün arâzi görünüyordu. Ârâbamız, bir kuş sür'atiyle kırmızı toprâk döşeli şoseden âşâğıya doğru kâyıyordu. Pek âz bir zamân zarfında tekrâr Câ'una'ya 'avdet itmişdik.

Câ'ûna'nın uzun bulvârından geçdikden sonra evvelâ şarka ve sonra cenûba doğru kat'-ı mesâfâta bâşlâdık. Rehgüzârımızda ne bir köy ne başka bir eser-i hayât vârdı. Her taraf 'umûmî bir boşluk içinde idi. Her iki yânımızda gayr-ı mezrû' ve boş nâ-mahdud bir arzdan bâşımızın üzerinde volkânlar yâğdırân bir güneşden başka bir şey yokdu. Biz mütemâdiyen iniyorduk. Bir iki sâ'at sonra derece-i harâret o kadar terfi' itdi ki ârtık pek şedid ve hummâ-âlûd bir denizde çâlkânıyor gibi idik. Bütün rehgüzârımızda bir yeşil fidâna bir gölgeye tesâdüf muhâldi. Yâlnız ârkamızda nâ-mütenâhî dâğlar ve önümüzde gitdikçe büyüyen, tavzih iden bir göl.

Ve güyâ Tiberyâ Gölü uzâkdan bir serâb hâlinde bize teselli va'ad idiyordu. Nihâyet Tiberyâ Gölüne pek yâkınlâşmışdık. Tekrâr uzun bir iniş kat' itdikden sonra Tiberyâ Gölünün semt-i şimâlisinde kâîn İtâlyân kolonisinden geçdik. Şimdi El-Mecdel ***(Magdala)***'e doğru yol âlıyorduk. Sol tarafda ve uzâkdan "Kefr-i Nâhûm" ve dahâ sonra "Beyt-i Saydâ" kasabaları epeyce bir hayâl hâlinde seçiliyor gibi idi **(sayfa 376).** Nihâyet yine uzun târlalârdan ve su menba'larından mürûr itdikden sonra Meryemü'l-Mecdeliyenin maskat-ı re'si olân kasaba-ı târihîyeye geldik. Şimdi burâsı pek fakir esmer ve siyâh bir köy hâlinde idi. Burâsını kat' itdikden sonra ârtık Tiberyâ sâhil garbisinden gidiyorduk. Tiberyâ Gölünün kızgın âteşleri âltında kâynâyân sular bütün muhitî de kâynâtıyordu. Bir iki münhanî dahâ yâpdıkdan ve bir

pârça küçük bir yokuşdan geçdikden sonra uzâkdan siyâh bir belde gözükmüşdü. Burâsı Tiberyâ idi.

Tiberyâ bize pek esrârengiz görünmüşdü. Bütün evlerin siyâh tâşları ârasındaki beyâz çizgileriyle pek garib bir manzara ‘arz idiyordu. Pek âz bir müddet zarfında kasabanın yine siyâh tâşla döşeli küçük meydânında tevkıf iyledik. Otelin muvâcehesinde bulunuyorduk. Otele dâhil olurken burâsını da yine ‘aynı suretde bulmuşduk. Herhâlde Tiberyâ bize şimdi pek siyâh görünmüşdü. Ve biz bu belde-i siyâhın havâ-yı târını nevş iderken nazarlarımız Gâlile’nin bu merkez mâzîsine bir tayf-ı serzeniş itâre idiyordu.

28-TİBERYÂ

1-Tiberyâ’nın Vaz‘iyeti ve Manzarası: Tiberyâ Gölünün sâhil garbisi ile (Cebelü’l-Levzât)’ın cânib-i şarkisi ârasında şimâlden cenûba doğru uzânân Tiberyâ’nın siyâh bâzâlt tâşlarından yâpılmış kâra binâlarıyla sath-ı bahrdan iki yüz sekiz metro kadar münhatt bulunân siyâh muhitiyle pek sıkıntılı ve birâz da boğuk bir kasaba olduğunda şübhe itmemelidir. Ma‘mâfih kasabanın işgâl itdiği mahal ile asıl dâğ eteği ârasında ve garb cihetinde (Arzü’l-‘Arid) tesmiye olunân uzun târlâlar bulunmâsaydı ve şark tarafı ise bütün göl imtidâdınca kârşı yâkâya kadar birâz küşâd olmâsaydı Tiberyâ bi-şübhe tahte’l-arz geniş bir mağâraya benzetilebilirdi. Hâlbuki her iki tarafda bulunân mâvi göl ile yeşil târlâların i‘âre itdikleri bedi‘i manzaralarla Tiberyâ kasabasının bir mikdâr güzelleşdiğine kâîl olmak iktizâ ider.

Kasabanın şimâl tarafında (‘Ayn Ebu ‘Ayşa) tesmiye olunân su menba‘ının ârkasında (Arzü’l-Mukâtta‘) ve (Vâdiyü’l-‘Amis) nâmındaki târlâlar ve nihâyet (El-Mecdel) karyesi cenûb tarafda ise (Arzü’l-Haddâb) dahâ sonra kâplıcalar ve en sonra (Şeyh Şahâb) ve (Ümmü’l-Melâha) **(sayfa 377)** arâzisi bulunuyor. Garbdaki Cebelü’l-Levzât dahi sıra ile (Cebelü’l-Ka‘kıye) (Cebelü’l-Minâra) nâmlarını alarak mütemâdiyen cenûba doğru bir hafif dâğ silsilesi teşkil iderken Tiberyâ ve nevâhiyesi göl imtidâdınca tabi‘i bir sur hâlinde ihâta idilmiş oluyor.

Kasabanın göl kenârından Arzü’l-‘Arid’e kadar ‘arzı “400” ve şimâlden cenûba kadar olân tûlu “600-700” metro olduğuna bâkılırsa Tiberyâ âz çok bir mustatile benzer. Ma‘mâfih mustatilin şimâlden bâşlâyarak cenûba doğru uzânân iki zal‘ı birleşerek hafif bir hatt-ı münhanî teşkil itdiği de nazar-ı dikkate âlınırsa Tiberyâ’yı Frânsızca büyük bir (D) harfine teşbih itmek dahâ münâsib olur.

2-Tiberyâ'nın Hudûd-ı Dâhiliyesi:

(1)-Kasabanın Binâları ve Sokâkları: Tiberyâ kasabası vaktiyle şimâlden bâşlâyarak garba ve nihâyet cenûba doğru imtidâd iden bir sur ile muhât idi. Bu surun tûlu bir kilometroya yakın idi. Surun imtidâdınca sâhilde üç, şimâl tarafda bir ve garb tarafda dahi "1124" târihinden kâlmâ "Sarâyetü'l-Safediye" nâmındaki eski bir hükümet konâğı civârında dört ve garbda ve cenûbda beş ki cem'ân on iki kal'ası "burc"u dahi vârdı.

Öteden beri sur hârici mıntıkasında binâlar inşâsı memnû' bulunduğu içün Tiberyâ kasabası sur dâhilinde sıkışub kâlmışdı. Ma'mâfih bin üç yüz yirmi dört târihinden sonra mezkûr arâzide binâlar yâpılmağa bâşlândığı hâlde âncak on beş hâne inşâ idilmişdir ki hâl-ı hâzıra kadar Tiberyâ'nın hemân 'umûm binâları sur dâhilinde bulunuyor dimekdir.

Tiberyâ'nın evleri hatta kâldırımları dahi hep siyâh bâzâlt tâşından yâpılmakdadır. Kasabanın bir sâ'at uzâğında "Mukattâ' ya'ni tâş ocâkları vârdır ki Tiberyâ'nın bütün tâşları burâlardan tedârik idilmekdedir.

Tiberyâ'da binâların yârısından fazlası bir kâtlı olmağla berâber kâlânları iki veyâhud üç kâtlıdır. Fakat bi'l-'umûm evler birbirine sıkışmışdır. Ba'zân müstesnâ evler ârasını basit bir divâr veyâ çit âyırır.

Binâların tarz-ı inşâsı dahi birbirinin 'aynı dinilebilir. Cümlesi murabba' veyâ müstatilü'ş-şekil birer menşûre, mütevâziyü'l-müstatilâta müşâbihdir. İçlerinde kiremidli olmak üzere yâpılânları pek âzdır. Cümlesinin dâmları yâ sıvâlı veyâhud toprâklıdır. Ve bir silindir ile her dem tesviye idilmekdedir. Evlerin divârları hep tâşdandır. Ve tâşların ârası şatrancvârî beyâz kireçli sıvâlarla muntazamân tahtit idildiği içün uzâkdan manzarası pek garib gözükür. Bütün **(sayfa 378)** evler, divâr ve pencereden 'ibâret olduğu içün evlerin yeknesaklığı pek câlib-i dikkat olur. Pencerelerin üstü ahşâb kâpâklarla örtülmüşdür. Ekserinde ne câm ve ne de teymur çubukları dahi bulunmâz. Diğer tarafdan kasabanın kat'iyân plânı olmadığı içün bütün evler birbirine kârışmışdır. Tiberyâ'nın evlerindeki kârışıklık ve intizâmsızlık hiçbir yerde bulunmâz. Bâ-husûs âncak birer veyâ ikişer odadan îbâret evler yânında ba'zân iki kâtlı olânları dahi bulunur ki bu 'adem-i intizâm büsbütün manzarayı çirkinleşdirir.

Tiberyâ sâhası pek dâr olduğu hâlde bunun dâhilinde bini mütecâviz hânenin nasıl sıkışdığına bi-şübhe ta‘accüb olunur.

Tiberyâlılar, kasabayı iki büyük mahalleye âyırırlar. Şimâlde bulunân kısma (Haretü’l-Şimâliye) cenûbdakine ise (Haretü’l-Kıbliye) nâmını virirler. Bu iki mahallenin ârasında kasabayı ‘aridânî kat‘ iden yegâne bir müstakim tarîk mevcûddur. Kasabanın diğer yollarını ihâta kâbil değildir. O kadar birbirine girift olduğu gibi ekseriyâ çıkmâz sokâklarla da mâlâmâldır. Binâen‘aleyh Tiberyâ’nın bi’l-hâssa kısm-ı cenûbisindeki sokâklarında bir yâbancı pek çâbuk gâib olur. Tiberyâ’nın küçücük dükkânları, kârmakârışık çârşusu hep burâdadır. Tiberyâ’da yüzü mütecâviz dükkân bulunduğu hâlde bunları da yek nazarda ihâta kâbil olâmâz.

Kasaba dâhilindeki eski hükümet konâğının iki sülüsü hâl-ı hâzırda harâb bir haldedir. Sülüs-i mütebâkisi 1296 târihinde bir mikdâr ta‘mir idilerek hükümet binâsı ittihâz idilmişdir. Hâl-ı hâzırda ise hükümet-i ecnebilerden âlınân bir müesseseye nakil idildiği içün burâsı jândarma neferâtına ve ba‘zı mahbûsîne tahsis idilmişdir.

Tiberyâ’da eskiden kâlmâ iki câmi‘ vârdır. Biri Haretü’ş-Şimâliyede (Câmi‘ü’l-Fevkânî)’dir ki 1156 târihinde ‘Arab el-Ziyâdane tarafından inşâ idilmişdir. Diğeri ise (Câmi‘ü’l-Cisir)’dir ki cenûb mahallesinde ve göl kenârındadır. 1280 târihinde yeniden termîm olunmuşdur. İkincisi de âçıkdır. Bunlardan mâ‘adâ Tiberyâ’da iki İslâm mektebi, muhtelif Mesihiyeye mahsus üç dört mekteb, âltı yedi Musevî mekteb binâsı dahi vârdır. Bundan başka üç kilisâ ve on kadar sinâgog mevcûddur.

(2)-Tiberyâ’nın Suyu ve Kâplıcaları: Tiberyâ Gölünün suyu tâtlı bulunduğu içün gölün suyunu bütün Tiberyâlılar büyük bir lezzetle içerler. ‘Aynı zamânda her dürlü işlerinde dahi bu suyu isti‘mâl iderler. Bunun içündir ki göl kenârına dâimâ ellerinde su destileri, **(sayfa 379)** kâdınların ve çocukların sonra da sakâların koşdurduğu görülür. Her ne kadar Tiberyâ’nın bütün âkıntıları burâya dökülmez ise de kirli suların vesâirenin burâya cereyân itdiğinde şübhe yokdur.

Binâen‘aleyh uzâk mesâfelerden Şeri‘a vâdilerinden bâşlâyarak her dürlü kirliliklere ma‘rûz kâlân Erden Nehri evvelâ Havle Gölünü ve dahâ sonra bütün Gur’u kat‘ iderek esâsân kirlenmiş bulunduğu içün Tiberyâlıların nasıl iğrenmeyerek büyük bir lezzetle bu suyu içdiklerine şâşılır. Göl içinde yıkânân envâ‘i mahlûkât ve

içinde yaşâyân her dürlü ‘uzviyât dahi düşünülürse dizânteri vesâir emrâz-ı müstevliye vesâireye neden Tiberyâlıların dâimâ ma‘rûz kâldıkları ânlâşılır.

Ma‘mâfih Tiberyâ’da içilecek su büsbütün mefkûd değildir. Nitekim şimâl tarafında bulunân (‘Ayn Ebû ‘Ayşâ) suyu hakikaten pek nefîsdir. Mahallî tabibinin ifâdesine nazarân bu suda vücûda nâfi‘ ba‘zı kükürt, sülfât vesâir mürekkibât dahi bulunduğuna bâkılırsa âyrıca bir meziyeti bulunduğu ânlâşılır. Bunlardan mâ‘adâ kasabada bir tek sahrınc vârdır ki o da (Câmi‘ü’l-Fevkâni)’de bulunuyormuş. Tiberyâ’da kışın âz yağmur yâğdığı içün kasabada su ihtiyâcı pek kendini gösteriyor.

Tiberyâ kaplıcalarına gelince bunlar da Tiberyâ’nın cenûb tarafında ve kasabadan yirmi dakika uzâğında bulunuyor. Yevmî orâya ârâbalar işler. Ve istihmâm itmek isteyenleri veyâhud tenezzüh ârzusunda bulunânları götürüb getirir. Ma‘mâfih ekser ahâli sabâhları yâyâ olarak da gidub gelebiliyorlar. Hele ilkbahârda bu yol pek nazar-rübâ hâl âldığı içün ekseriyâ sırf tenezzüh içün de burâlara çıkârlar ve hatta burâlardan dâğlara da tırmânırlârmış. Tiberyâ kâplıcaları üç kubbe âltında cem‘ idilmişdir. Bunun birincisi 1156 târihinde Câmi‘ü’l-Fevkâniyi inşâ iden Hâc-ı Yusuf el-Zeyâdanî tarafından ikincisi ise 1214 târihinde Cezzâr Pâşâ ve üçüncüsü ise 1251 târihinde Mısırlı İbrâhim Pâşâ tarafından inşâ idilmişdir. Fakat o günlerden beri bu kubbeler ve bu hamâmlar pek âz ta‘dilâta mazhar olduğu içün hâl-ı hâzırda dâhilinde istihmâm içün epeyce mezâhime kâtlânmak mecburiyeti oluyor. Dâhili pek kirlidir, müzlimdir. Hâlbuki bu hamâmları medenî bir tarzda ifrâ‘ itmek pek kolâylıkla olâbilir. Bâ-husûs terkibât-ı kimyeviyesi i‘tibârıyla da fevâid-i ‘adidesi bulunduğu düşünülecek olursa bu hamâmlara cüz’î bir derecede ‘atf idilecek ehemmiyetin ne lüzûmlu olduğu takdir idilir **(sayfa 380).**

3-Tiberyâ’nın Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi

(1)-Tiberyâ Kazâsı: Şimâlen Safed, şarken Suriye vilâyeti mülhakâtından ‘Aclûn, cenûben Salt, garben Cenin ve Nâsra kazâlarıyla muhâtdır.

Mesâha-ı sathiyesi zan olunduğuna göre 320,000 dönümden ‘ibâret olub bunun 203,000 dönümü İslâmlara, 114,000 dönümü Yahudilere ve 3,000 dönümü Hristiyânlara ‘âiddir. Arâzî-i mezkûrenin yüzde âltmışı kâbil-i zer‘ ve yüzde kırkı kurâk arâziden ‘ibâretdir. Gayr-ı kâbil-i zer‘ arâziden (5,500) dönümü ormânlıkdır.

Kazâ ahâlisi zükûr ve inâs 9558'i İslâm, 422'si Hristiyân ve 4210'u Musevî olmak üzere (14788) nüfûsdan 'ibâretdir. Kazâ dâhilinde (27) karye ve nüfûsu (563) raddesinde 'aşâir mevcûd olub bu bedevilerin en meşhûru Cebelü't-Tur civârındaki 'Arab Sabih'dir.

'Umûm kazânın senevî tevlidât ve vefiyâtı bervech-i zîr 'arz olunur:

Tevlidât

Yekûn	1331 senesinde	1329 senesinde	1327 senesinde	1325 senesinde	
380	115	80	41	44	İslâm
21	1	12	4	4	Hristiyân
178	32	23	40	83	Musevi
---	---	---	---	---	
489 [63]	148	115	58 [64]	131	**Yekûn-i 'umûmî**

Vefiyât

Yekûn	1331 senesinde	1329 senesinde	1327 senesinde	1325 senesinde	
234	68	78	26	62	İslâm
14	1	9	1	3	Hristiyân
82	8	16	21	37	Yahudi
---	---	---	---	---	
330	77	103	48	72 [65]	**Yekûn-i 'umûmî**

İşbu iki cedvelin mutâla'asından ânlâşılacağı vechle nüfûsdaki tezâyid mikdârı hissedilecek derecede âzdır. Nim medenî olarak yâşâyân ahâli-i mahalliyenin nüfûsunda ufâk bir tezâyid mahsus ise de hayme-nîşin bir suretde emrâr-ı hayât itmekde olân 'Urbânın **(sayfa 381)** cehâletine fakr-u zarûretin inzimâmıyla pek sefilî olarak emrâr-ı hayât itmekdedirler. Bu kabil-i 'Urbânın kısm-ı a'zamı nehb ve gârete âlışık olmalarından dolâyı esnâ-yı gâretde vâkı' olân

[63] Tevlidât-ı yekûn-i 'umûmi, **579** olmalıdır.
[64] 1327 senesi tevlidat-ı yekûn-i 'umûmi, **85** olmalıdır.
[65] 1325 senesi vefiyât-ı yekûn-i 'umûmi, **102** olmalıdır.

mukâvemetde yekdiğerini telef itmekde ve bu yüzden nüfûsun ‘adedi tenâkus iylemekdedir. Bu kabil-i ‘Urbânın iskânları lâ-büddür.

(2)-Ahvâl-ı Tabi‘iye: Kazâ dâhilinde müteselsel bir nâmla ma‘rûf dâğlar yokdur. İklim nokta-i nazarından kazâ, Şefâ ve Gur cihetlerine göre değişir. Şefâ ciheti mu‘tedil ve mevâsim-i erba‘a hükmünü icrâ ider. Gur ciheti ise sath-ı bahrdan 230 metro münhatt bulunduğu cihetle yâz mevsiminde şiddetle harâret icrâ-yı hüküm ider.

Şefâ cihetinde derece-i harâretin a‘zami haddi 38 (hazirân ve temmuz âylarında) ve hadd-i asgarî 4,2 (Kânun-i sânîde). Gur cihetlerinde had a‘zami (44,4) hazirân ve temmuz’da ve hadd-i asgarî 7,2 derecedir. (Kânuni sânîde).

Harâret-i vasatiye Şefâ’da ilkbahârda 19,2, yâzın 27,3 ve sonbahârda 26,35 ve kışın 13,4 derecedir.

Gur cihetinde ise ilkbahârda 22,2, yâz sonunda (30,3), sonbahârda 29,36 ve mevsim-i şitâda 16,4 derecedir.

Dâhil-i kazâda Tiberyâ Gölü ile Şeri‘a ve ‘Adesiye nehirleri ve Vâdiyü’s-Selâme ve Vâdiyü’s-Semek çâyları mevcûddur. İşbu nehirler, Tiberyâ Gölüne insibâb itmekdedir. Bunlardan ‘Adesiye Nehri civârında ufâk bir gölden neb‘ân iderek ‘Aclûn’da (El-Hamse) nâm-ı ma‘den suyuna kârışdıkdan sonra Şeri‘a Nehrine insibâb ider. Bu iki nehir dâimî olub yâzın kurumâzlar.

Rüzgârlar - Tiberyâ kazâsında ilkbahâr mevsiminde garbî ve şimâlî ve yâz mevsiminde şiddetle garbî ve sonbahârda şiddetle şarkî ve kışın dahi sert bir suretde şarkî ile garb ve cenûb rüzgârları esmekdedir. Nefs-i Tiberyâ’da sonbahârda ve kışın pek şiddetli bir suretde hübûb iden şark rüzgârları gölde fırtına ihdâs itmekde olduğundan nâşî birçok kâyıkların bâtımına sebebiyet viriyor.

1325 senesinde Hicâz teymur yoluna ve 1327 senesinde ahâliden İbrâhim Semâk’e ‘âid istimbotların ve ‘Asâkir-i Bahriyeden bir neferin garkına bu rüzgârların sebebiyet virdiği gibi 1329 senesi Şubâtının on beşinci Cum‘a irtesi günü Tayyâr Fethi ve Sâdık Beğler mu‘âvenet-i milliye tayyâresiyle gölün cihet-i şarkıyesinde vâkı‘ (Semere) karyesine geldiklerinde o gün hübûbî tesâdüf iden pek şiddetli şark rüzgârları cereyânına ma‘rûz kâlarak bâş aşâğı bir vaz‘iyetde **(sayfa 382)** düşdüler. Tayyâre pârça pârça olduğu gibi muhterem fedâkârlar da şehid oldu.

Yâğmurlar - Kazâ-yı mezkûrede en ziyâde yâğmurlar Teşrin-i sânî ibtidâlarında bâşlâyarak Nisânının ortasında nihâyet bulur. Mezkûr-ı kazâya tâbi‘ bir karye-i Museviye’de toplânân bir istatistike göre 1329 senesinde (383) milimetre ve 1330 senesinde (437) milimetre ve 1331 senesinde (369) milimetre yâğmur yâğdığı görülmüşdür. Kazâ-yı mezkûrde kârın şimdiye kadar nüzûl itdiğine hiç kimse tahattur itmemekdedir.

(3)-Tiberyâ Kasabası ve Târihçesi: 32,47 ‘arz-ı şimâli ile 33,12 tûl-ı şarkide vâkı‘ olân kazâ merkezi, gölün sâhil-i şarkısinde ve sath-ı bahrdan 208 metre münhatt bir mahalde mübeyyendir. Nüfûs-ı mevcûdesi zükûr ve inâs 5733 olub bunun 1844’ü İslâm ve 343’ü Hristiyân ve 3028’i Yahudidir. Kasabada 10 havraya mâlik olân Yahudilerin bir kısm-ı mühimî Lehistân muhâcirlerinden olub vâsıta-ı ta‘ayyüşleri ticâret ve Avrupâ’dan gelen sadakalardır.

Hazreti ‘İsâ’nın ber-hayât olduğu ve Gâlile mıntıkasının zenginlik hâlinde bulunduğu esnâda Yahudiler, hâkim-i meşhûrî büyük Herod ve Româ İmparâtoru (Tiber)’in şerefine olarak (Tiberyâs) kasabasını inşâ ve pâyıtahtını burâya nakil itdi. İnşâât esnâsında birçok eski mezârlar zâhire çıkârılub Yahudilerce bunlara dokunmak dinân memnû‘ olduğundan büyük Herod, kasabanın inşââsında istihdâm itmek üzere hâricden birçok serserileri toplayarak zorla Tiberyâs şehrine sevk itdi. İnşââtda ta‘kıb idilen plân Româlılarkinin ‘aynı olub kasabanın ipodromu ve ve hayvân heykelleriyle müzeyyen sarâyı bile unudulmadı. Pek muta‘assıb ve muhâfazakâr olân Yahudiler bir dürlü Tiberyâs şehrine ısınamadılar. Hazreti ‘İsa bile bu şehri ziyâret itmâmişdi. Kudüs-ü Şerifin tahribinden sonra Tiberyâs, Musevî milletinin mahall-i ictimâ‘ı olarak *(Yâhenyâ)*’nın Telmûd mektebi burâda te’sis itdi. Musevî ‘âlem-i meşhûru (Yehudâ Hânâzî) ‘ana‘nât üzerine müesses olân kânun-i Yahudi-i meşhûrîni 200 sene-i milâdiyesinde bu kasabada kaleme âldığı gibi ‘asr-ı râbi‘-i milâdinin nısf-ı evvelinde meşhûr Kudüs Telmûd’u burâda tahrir olunmuşdur. Bundan başka Tevrât-ı Şerifin tefsiri bu beldede yâzıldığından Musevilerce bu belde büyük bir kudsiyet iktisâb itmişdir.

13 sâl-ı hicrisinde (637 sene-i milâdiyesinde) sahâbe-i kirâmdan Şerhabil bin Hasne yeddiyle, Tiberyâ kasabası sulhen feth olunarak ba‘de hilâfet, hazreti Fârûkıde ahâlisi nakz-ı ‘ahd **(sayfa 383)** itmekle Ebû ‘Abidetü’l-Cerrâh hazretleri tarafından ‘Amıro bin el-‘Âs’ı i‘zâm buyrularak yeniden feth olunmuş ve devr-i İslâmda dahi

hayli ma‘mûr olub müşâhir-i ‘ulemâdan (Taberânî) lakabıyla mülakkab birçok zevâtın maskat-ı re’si olmuşdur.

Ehl-i salib zamânında birâz müddet içün bunlardan bir küçük hükümet merkezi olub 1187 sene-i meşhûre-i milâdiyesinde Selâhaddin Eyyubî hazretleri tarafından (Hıttin) muzafferiyeti ‘akabinde istihlâs olunmuş ve 53 sene sonra yeniden anların yeddine düşmüş ise de yâlnız yedi sene kalub 1247 de kat‘iyân idâretü’l-İslâmiyeye geçmişdir.

Tiberyâ kasaba-ı kadîmesi şimdiki merkez kazânın birâz cenûbunda idi. Cihet-i cenûbiyesi âçık ve fakat kara cihetinden etrâf-ı selâsesi kaleli kâlın bir divârla muhâtdır. Sekizinci ‘asr-ı milâdi evâsıtında kasaba meşhûr Zâhir bin ‘Amıro tarafından müceddeden tahkîm idilmişdir. Bundan yetmiş bu kadar sene evvel vukû‘ bulân şiddetli bir hareket-i arzdan kasaba kısmen harâb olmuş ise de ahirân Hayfâ teymur yoluna kurbiyeti hasebiyle âz ma‘mûriyet yüzü görmeğe bâşlâmışdır.

Kasaba kenârında Seyyide Sekine dahi Radıyallahu ‘anhâ hazretleriyle sahâbe-i kirâmdan Mu‘âz bin Cebel Radyallahu‘anh ve Hazariye karyesinde Hazreti Şu‘ayb ‘Aleyhi’s-selâmın makâmât-ı ‘aliyeleri vârdır. Bunlardan Seyyide Sekine, Hazret-i İmâm Hüseyin Radyallahu‘anh Efendimizin Reyyâb bint İmru’l-Kays’dan mütevellide kerimesi olub asıl ismi Âmine veyâhud Emine veyâ Emime idi. Hüsn-i zerâfetde emsâlsiz olduğu gibi diyânet ve takvâda meşhûr ve ‘akıl ve zekâvetde ve ‘ilim ve edebde dahi feride-i ‘asr idi. Hatta Ferezdak ve ibn-i Ezine gibi meşâhir-i şu‘arânın eş‘ârını intikâd iderek kendilerini ilzâm ider idi. 117 senesinde medine-i münevverede vefât iylediği, tevârihde mestûr ise de Mısır Kâhire’de türbesi ziyâretgâh-ı enâmdır.

(4)-Tiberyâ’nın Belediyesi: Kasaba öteden berû sokâklarının pisliğiyle sekenesinin bir kısm-ı mühimini teşkil iden muhâcir Musevilerin, nezâfete olân ‘adem-i i‘tinâlarıyla meşhûrdur. Şimdiki hâlde cihet-i ‘askeriyece sokâkların bir dereceye kadar temiz tutulması te’mîn idilmişdir. Belediye vâridâtı sekiz seneden berû (80-130) bin ârasında olub işbu vâridâtın en mühim kalemi kaplıcalardan (43,000) guruş ve dellâliye rüsûmundan “14000” guruş teşekkül itmekdedir. 1331 senesinde (131355) guruş vâridât te’mîn idilmiş olub bunun 23401’i ma‘âşâta 277741’i kasaba dâhilinde tevsi‘ ve tefriş olunacak yolların masârifâtına kârşuluk tutulmuş idi. Ahirân memleketi bâşdan bâşa kat‘ iden bir yolun tevsi‘i ve bu

münâsebetle birkâç nebâtın istimlâkı takrir iderek ol-bâbdaki harita bile tastîr idilmişdir. Bundan başka **(sayfa 384)** kasabadaki Âlmân otelinin ârkasında vaktiyle harmanlara tahsis olunduğundan dolâyı memleketi toz deryasına boğân hâlî ‘arsanın mükemmel bir belediye bâğçesi hâline ifrâğı tezkir idilerek işe mübâşeret bile idilmiş ve divârlardan biri ikmâl olunmuşdur.

Bir de öteden berû Tiberyâ kasabası halkının isti‘mâl itdiği göl suyu leziz olmağla berâber mülevves olduğu içün o yüzden külliyetli telefât vukû‘a gelmekde idi. Bu cihet nazar-ı dikkate âlınarak orâya karib ve şerâit-i sıhhıyeyi câmi‘ olân “Ebû ‘Âyşa” nâmıyla ma‘rûf olân suyun kasabaya isâlesine geçen mâyıs’da teşebbüs idilmişdi. Bu su, ahirân kasabaya nakil ve ahâlinin bu suretle sıhhatine hâdem bir ihtiyâc-ı tatmiz te’mîn olunmuşdur. Zât-ı samî-i vilâyetpenâhînin cümle-i âsâr hayriye-i ‘umrân-perverânelerinden olân bu muvaffakiyetin hîz-i husûle gelmesi emrinde livâ mutasarrıfı ile kazâ kâimakâmının himmet-i mahsusaları inzimâm itdiği hayr olunmuşdur.

Kazâ dâhilinde müessesât-ı ‘umûmiyye nâmına kasaba civârındaki kâplıcalarla gâz ile müteharrik ve iki bârgiri kuvvetinde bir küçük demirhâne vârdır. Bütün kazâda sekiz dakik fâbrikası ve âltı ‘aded su çıkârmak içün motor mevcûd olub kısm-ı a‘zamı Yahudilerindir. Mecdel müsta‘mere-i Museviyesinde bir tuğla fâbrikası inşâ olunmuşdur.

(5)-Umûr-ı Ma‘ârif: 1331 sene-i mâliyesinde kazâ mekâtib-i ibtidâiyesine (54401) guruş sarf idilmiş bu mebla‘ ile el-yevm merkezde zükûr numûnesi ve bir inâs ibtidâiyesiyle mülhakâtda yedi ‘aded ibtidâi idâre idilmekdedir. Tiberyâ’daki numûne mektebine ihtiyât sınıfı dahi dâhil olduğu hâlde el-yevm 100 kadar talebe devâm itmekde ve işbu talebe beş mu‘allim tarafından idâre olunmakdadır. Nüfûs-ı müslime 1844 olmasına nazarân bu rakam Tiberyâlıların mekâtibe çok çok heves itmediklerini isbât idiyor. Seviye-i tahsil hakkında mekteblerin ta‘til-i seneviyesi münâsebetiyle icrâ-yı tedkikât itmek kâbil olamâmış ve fakat temâs itdiğimiz bir mu‘allim, Tiberyâlı olmayân çocukların ekseriyâ yerlilerden dahâ ziyâde kâabiliyet gösterdiklerini izâh itmişdir. Dört mu‘allime ile idâre idilen inâs ibtidâiyesinin mevcûdu elli olub mektebin esâsını İngilizce, ‘Arabça ve Frânsızcaya vâkıf bir Hristiyân mu‘allimesi teşkil idiyormuş. Mu‘allime-i evveli ‘Akkâ rüşdiyesinden

me’zun olmağla berâber bir cem‘ ‘ameliyâtını yâpamayacak kadar câhil imiş. Mu‘allime-i sâlise zararsız ve fakat Türkçeye vâkıf değildir.

Kasaba nüfûsunun iki sülüsünü teşkil iden Yahudilerin Alyâns İzrâiliyet Cem‘iyetine mensûb bir rüşdiyeleri (mevcûdu 100 talebe) ve bir ibtidâiyeleri (60 talebe) ve bir kitâbları (20 talebe) vârdır. Husûsi mektebleri olmayân Hristiyânlardan üç çocuk numûne mektebine devâm itmekdedir **(sayfa 385).**

Köylerden Semeh, Lübye, ‘Avlum, Nemrin, Keferkemâ, ‘Abidiye, Hıttin’de birer ibtidâiye mevcûddur. Bunlardan yâlnız Lübyedekinde Darü’l-Mu‘allimînden me’zûn bir mu‘allim mevcûd olub mütebâkısi mekteb yüzünü görmemişdir. Epeyce ihmâl idilen bu kazânın ma‘ârifi ciddi ve metin bir ıslâha şiddetle muhtâcdır.

(6)-Ahvâl-ı Zirâ‘iye: Tiberyâ arâzisini teşkil iden toprâklar muhtelif cins ve tabi‘atda olub bir kısmı etribe-i asliyeden ve bir kısmı dahi etribe-i müntekaleden ma‘dûd ve iklime nazarân kuvve-i inbâtiyeleri vasat dereceden efzûn olduğundan her nev‘ mahsûlât-ı zirâ‘iye memnûniyeti câlib bir derecede yetişir. ‘Umûmiyet i‘ibârıyla her sene arâzinin nısfı fasulye, bakla, nohud, mercimek ve nısf-ı diğeri buğdây ve ârpa olarak zer‘ idilmekdedir. Binâen‘aleyh fasıla-ı bakliyeye ‘âid nebâtât, esâsân arâzi içün mevâd-ı gıdâiye makâmına kâim olacağı nazar-ı dikkate âlınarak mahsûlât-ı sayfiye ile mezrû‘ arâziye irtesi sene buğdây ve ârpa zer‘ ve ba‘zıları ise bir sene dinlendirmek üzere hâliyle terk idilmekdedirler. Yerli ahâlinin âncak binde biri ve ba‘zıları yâlnız sebze bağçelerinde gübre isti‘mâl itmekdedir. Âlmânlar ve Museviler ise kendi arâzilerinde mâlik oldukları gübreden pâra ile sâir köylerden kuvve-i inbâtiyeyi tezyid iden mevâd-ı gıdâviyeyi mübâyağa ve isti‘mâl itmekdedirler. Bundan başka yâlnız ecnebiler zirâ‘at ve harâsetde her dürlü âlât-ı zirâ‘iye isti‘mâl itmekde olub yerliler ise halâ usûl-i ‘atika üzerine icrâ-yı felâhat itmekdedirler.

Kazâ dâhilinde yetişen bi-cümle mahsûlât-ı istâtistiki bervech-i zîr ‘arz olunur:

Tiberyâ kazâsının mahsûlat-ı seneviye-i vasatiyesi

Âlınân mahsûl (kile hesâbıyla)	Senede zer‘ olunân (dönüm)	Mahsûlün cinsi
150,000	30,000	Buğdây
400,000	50,000	Ârpa

30,000	10,000	Beyâz Dârı
30,000	15,000	Sisâm
70,000	10,000	Bakla
20,000	10,000	Mercimek
20,000	3,000	Nohud
6,500	1,500	Burçâk
---	---	---
726,500	129,500 **(sayfa 386). Yekûn-i ‘umûmî**	

İşbu mahsûlâtdan bâşka Tiberyâ kazâsının Lübye ve Hıttin karyelerinde pek eski ve Musevî köylerinde yeniden zeytun âğaçları yetişdirilmişdir. Bunların mecmû‘ ‘adedi 15000 âğâc ve hamil senesinde âlınân zeytun mahsûlü 75,000 kıyyedir. Kâysı, elmâ, ârmud portakâl mândârin vesâir eşcâr-ı müsmire oldukça yetişdirilmekde ise de pek mebzûl değildir. Musevilere ‘âid Sârûna karyesinde (2,400) dönüm bâdem ve Yemâ karyesinde (948) dönüm mütenevvi‘ eşcâr-ı müsmire gars idilmişdir.

Tiberyâ kazâsı dâhilinde geçen seneye nisbeten sene-i hâliyede yüzde 25-30 nisbetinde noksân zer‘iyât icrâ idilmişdir. Evvelce kazâ dâhilinde yetişdirilen mahsûlât-ı zirâ‘iyeden yüzde kırk ile elli mikdârı ihrâc idilmekde ve mütebâkısi mahallinde sarf ve istihlâk idilmekde idi. Burçâk, bakla, nohud, zeytunyâğı ve sisâm yâğı mahsûlât-ı sâireden fazla idhâl idilmekdedir.

(Ormânlar) - Tiberyâ kazâsı dâhilinde iki ormân vârdır. Birisi sekenesi Musevî ve Hristiyândan mürekkeb Şecere karyesinde ve diğeri ahâlisi İslâm olân (Subh) karyesinde vâkı‘dir. Şecere ormânının mesâha-ı sathiyesi 2,500 ve Subh ormânının mesâha-ı sathiyesi 3000 dönümden ‘ibâretdir.

Mezkûr ormânlar on beş, yirmi sene evvel yetişdirildiği içün evvelden beri burâlarda yetişen odunlar kazânın ihtiyâcât-ı ‘umûmiyyesinin def‘ine gayr-ı kâfî olmasından nâşî mahrûkâta olân ihtiyâcâtı Nâsra, ‘Aclûn ve Kuneytıra kazâlarından te’mîn olunuyordu. Ahvâl-ı hâzıre dolâyısıyla Hicâz teymur yolu içün mezkûr iki ormânda gelişigüzel kat‘iyât icrâ idilmekde olduğundan bir iki âya kadar ormânlar tamâmen mahv olacakları melhûzdur. Hıttin, Sârûna, Tayyâra ve ‘Adesiye karyeleri

birer dâğ eteğinde vâkı‘ olmalarından nâşî orâlarda kolâylıkla ormân yetişdirilmesi kâbildir.

(Ağnâm ve Mevâşî) - Tiberyâ kazâsı dâhilindeki ağnâm ve mevâşî ‘adedi bervech-i zîr-derc olunur:

Koyun	Keçi	İnek	Öküz	Mândâ	Deve	Ât ve Kısrak	Merkeb	Ester
13495	7029	1096	2156	4	166	361	1017	331

(7)-Tiberyâ Kâplıcaları: Kâplıcalar kasabanın yârım sâ‘at ba‘d-i cenûbisinde kâîn ve merkeze güzel bir şose ile merbûtdur. Hamâma gidilirken sâğ ve solda eski şehirden kâlmâ **(sayfa 387)** âsâr-ı kadîme müşâhede olunmakdadır. Biri eski diğeri yeni olmak üzere ma‘denî iki hamâm mevcûddur. Mezkûr hamâmlar on, on beş metro terbi‘inde birer cesim havuzdan ‘ibâretdir. Fakat hamâm iltisâkında yine istihmâma mahsus ve ikişer odalı husûsi bânyolar vârdır ki bu ufâk havuzlara hem de sıcâk su akmakdadır. İltizâm suretiyle idâre idilmekde olân işbu hamâmlar yüzünden belediyeye senevi 45-60 bin guruş kadar bir vâridât te’mîn idilmekdedir.

İş bu kâplıcalarda usûl-i cedide üzere ebniye inşâ ve bâğçe, gâzino, otel vesâire inşa idilmek üzere Beyrutlu Sâmeh Efendi el-Fahhûrî ve Emin ‘Abdunnûr ve refikâsından mürekkeb bir şirkete bundan birkâç sene evvel imtiyâz virilmiş idi.

Müddeti 35 sene olân işbu imtiyâzdan dolâyı 10 bin lirâ sermâye ile işe girişecek olân şirket, Tiberyâ Belediyesine senevî yâlnız bin lirâ virmeğe ta‘ahhüd itmişdi. İmtiyâz şerâiti belediye içün mazarratlıdır. Makâm-ı vilâyetçe işbu imtiyâz şerâitinin lâyıkıyla tedkiki ve belediye hukukunun muhâfazası pek münâsibdir.

4-Tiberyâ’nın Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi: Âltı bine karib olân Tiberyâ ahâlisinin yüzde seksân beşi Musevidir. İslâmlarla Hristiyânların mecmû‘u ise bini pek âz tecâvüz ider. Tavâif-i Mesihiyenin Tiberyâ’da pek âz mevkı‘leri bulunduğu içün bu tabakanın Tiberyâ’da sıyti bile mevcûd değildir.

Ahâli-i müslimiyeye gelince bunları iki kısım âyırmak kâbildir. Birinci kısmın hayât ve ma‘işeti emlâk vâridâtı nisbetinde mütevasıt bir hâldedir. Tiberyâ İslâmlarından en zengin olânının senevî vâridâtı iki yüz lirâyı bulmadığı gibi ‘adedi dahi dört beşi geçmez. Ba‘zı kâyıkçı reisleri vârdır ki bunlar da bir günâ re’sül-mâla mâlik olmadıkları hâlde her nâsılsa bu derece tahsil-i ma‘âş itdikleri görülür. Garibdir ki Tiberyâ’da nüfûz bu birkâç kişinin elinde imiş. İslâmlardan ikinci kısmın

hayâtı ise pek fakirâne geçer. Bunların ekserisi iki üç bin guruşluk bir sermâye sâhibidirler. Ba‘zı ufâk tefek âlışverişlerde bulunarak Tiberyâ’da te’mîn-i ma‘işet iderler. Bir kısmı dahi Tiberyâ’ya mülâsık târlâlarda çalışarak ba‘zı ufâk zirâ‘atlerde bulunurlar. Ma‘mâfih ekseri kâyıkçı, bâlıkçı, hammâl, sebzeci bulundukları içün yâşâyışlarında pek dârlık çekerler. Kasabanın bütün serveti ve ticâreti Musevilerin elindedir.

Ve’l-hâsıl Tiberyâ’daki İslâm ahâli bir hâl-i ibtidâide yaşâmakdadırlar. Erkeklerinin giy **(sayfa 388)** dikleri esvâb pek basitdir. Bir ‘Arab şâlvârı ve sonra üzerinde dâr bir câket, âyâkları ekseriyâ çorâpsızdır, bâşlarında da bir fes bulunur. Kâdınları ise esâsân birkâç seneden beri basit bir suretde tesettüre bâşlâdıkları içün hâl-i bedâvetin her dürlü kayıdsızlıkları onlar içün mübâh görülmekdedir.

İ‘tiyâdât-ı ictimâ‘iyeleri i‘tibârıyla âyrıca bir husûsiyet göstermezler. İçlerinde okuyub yâzânları pek âzdır. Bu i‘tibârla Tiberyâ Müslümânlarını dahi bir gölge hâlinde telakkî itmek icâb idiyor. Tiberyâ’da mevcûd Musevilere gelince ‘adedi beş bini bulur. Bundan dolâyıdır ki Tiberyâ’ya bir Yahudi yatâğı dimek münâsib olur.

Kasabada öteden beri sâkîn ‘Arab Yahudilerine zımmîmetü’l bilâd-ı mukaddese-i erba‘adan bulunmak hasebiyle burâya yine ölmek üzere gelen Avrupâ muhâcirîn-i Museviyesi bu kasabayı bir müsta‘mere-i ‘İbrânîyeye döndürmüşdür. Ma‘mâfih Tiberyâ’da sâkîn Yahudiler o kadar muhtelifü’l-cinsdir ki burâya bir ma‘rez-i ‘İbrânî dimek dahâ muvâffak olur. Zirâ kasabada âltı nev‘ Yahudi vârdır. Âtîdeki cedvelde bunu gösterir:

	‘adedi
1-Âşkenâziler	2,000
2-Selânik’den, Bulgâristân’dan ve Rodos’dan gelenler	
3- ‘Arab Yahudiler	
4-Basra ve Kürdistân Muhâcirleri	
5-‘Acemistân’dan gelenler	

6-Âfrikâ-yı şimâlîden gelenler 3,000

Yekûn 5,000

Tiberyâ yerlileri ikinci kısım Yahudilere (İstânbulîye) ve dördüncü kısımdakilere (Ekrâd) ve âltıncı kısımdakilere ise (Magâribe) nâmını virirler. ‘Acemlerin ‘adedi yüzü mütecâviz imiş. Bu âksâmdan Eşkinâzlardan mâ‘adâsı hep ‘Arabça bilir. Ve ‘Arabça konuşurlar. Bunların içinde yerli Yahudilerin yâşâyışı hepsinden dahâ iyidir. (Ekrâd) ise kendilerine mahsus bir nev‘ Kürdçe ve (‘Acâm) ise bir nev‘ Fârsî tekellüm iderler. ‘Aynı zamânda ‘Arabça da konuşurlar. Ma‘mâfih bütün bu tavâif-i Museviye, lisânı ‘İbrânînin sâye-i muvahhidi âltında toplânırlar **(sayfa 389).**

Yahudilerin ekseri ticâretle, âlışvirişle meşgûldür. Fakat bu husûsda ticâretin dahi şive-i ‘İbrânîyesini unutmâmak iktizâ ider. Meselâ Yahudilerden birçoğu tek bir dükkânda yâşâr ve iş de görür. Nitekim bir tarafdan zevc, âlışviriş ider. Bir yânda zevce gâz veyâ sâire sâtâr. Çocuklarına da birkâç kibrit kutusu veyâ portakâl virerek yolda gezdirir ve sâtdırırlar. Evleri de tek bir odadan ‘ibâret bulunur. Bütün ‘âile bir sa‘î mütemâdî ile çâlışır durur. Ve iktisâdın en son derecesini ma‘işetlerinde ve tarz-ı telbislerinde bi’t-tabi‘ tatbik iderler.

Yahudilerden bi’l-hâssa (Sefârad) tabakasının elbiseleri de pek basitdir. ‘Âdî bir entâri, bâşda siyâh bir mendil veyâ bir fes. Kirli ve eski bir yemenî. İşte Yahudinin her gün giydiği ekseriyâ bundan ‘ibâret kâlır. Ma‘mâfih (Şâbut) günü kâffeten tertemiz gözükürler. Entârilerin âltında beyâz donlar gözükür. Âyâklarında siyâh bir çorâb bulunur ve Tiberyâ sâhillerinde dolâşır, dururlar. Ba‘zân da kasaba hâricinde ve kâplıcalar yolunda kâîn (Rub Mâbir) mevkı‘ine giderler. Bu mevkı‘ onlar içün mukaddesdir. Rub Mâbir’i (‘İydi’l-fatır)’dan sonra ziyâretleri pek şâyân-ı temaşâdır. Üzerinde gümüş ma‘mûlâtı bulunân eşyâyı burâlarda yâkârlar. Bu mevkı‘în hastalar içün bir kıymet-i şifâiyesi vesâir ba‘zı husûsâtda bir kıymet-i imdâdiyesi de vârmış.

Âşkinâzlar ise ‘umûmiyyetle Eşkinâzca konuşurlar. Bunların ekserî ruhbâniyet içün geldiklerinden hayât ve ma‘işetlerinde Safed’in ruhbâniyet-i Yahudiyesine tesâdüf olunur. Bunların ekserisi fakirdir, dilencilikle hemân hemân

yâşârlar. Avrupâ'dan kendilerine gelen sadakalar veyâhud ma'lûm sandûklardan gelen i'âneler herhâlde senevî yüz frânkı tecâvüz itmediği içün burâda Âşkinâzlar ârasında pek büyük bir zarûret hüküm-fermâdır.Bunların bütün işi gücü -- fikirlerince-- ta'abbüdden 'ibâret kâlır. Ma'mâfih ticâretle iştigâl iden Eşkenâzlar da yok değildir.

Tiberyâ'da yâşâyân bu muhtelif tavâif-i Yahudiyenin herhâlde pek yüksek bir servete mâlik olduklarını zan itmâmelidir. İçlerinde âncak sekiz, dokuz kişinin İslâmlardan birâz farklıca bir servetleri vârdır. Yahudilerin rub'u ise kimseye muhtâc olmâdan yâşârlar. Yüzde yirmisi ise fakirdir. Hayâtları sıkıntılı geçer. Yüzde onu hâhâm veyâ sâir bir vazife-i diniyede müstahdem oldukları içün bunların ma'işetleri Musevî sandûğından te'mîn olunur. Kâlân yüzde kırk kadarı ise hemân hemân teseül ile yâşâmakdadır. Bu i'tibârla Tiberyâ Yahudilerinde pek derin bir fakr-u sefâlet-i ictimâ'iye vârdır **(sayfa 390).**

Diğer tarafdan Tiberyâ Yahudilerinin ahvâl ve tabâyi'inde de pek vâzih farklar görülmekdedir. Nitekim Âşkenâzlar dâimâ 'Arab Yahudilere nisbetle dahâ kurnâzdır. Fakat 'Arab Yahudiler dahâ ihtiyâtlı olurlar. Âşkenâzlarda cesâret ne kadar fazla ise diğerlerinde fakire yârdım o nisbetde ziyâdedir. Rum ilinden gelen Yahudi tabakasında ise dahâ fazla çâlışkânlık âsârına tesâdüf olunur. Ve Eşkinâzlardan fazla yerli Yahudileriyle ihtilât itmek isterler. Hâlbuki Eşkinâzlardan 'Arabçaya âşinâ bulunânları bile diğerlerine nisbetle muhterizdir. Ve Eşkenâzlara gelen i'âneler kendilerini âz çok bir merkez etrâfında toplâmış, ittihâd itdirmişdir. Hâlbuki yerli Yahudiler birâz müteferrikdirler. Böyle olmağla berâber 'Arab Yahudilerde pek mahsus bir mülâyemet ve müsâlemet vârdır. Hâlbuki Eşkenâzlar ve bi'l-hâssa Ekrâd, pek hâşârı ve mu'âmelâtda haşîndir. İnsânı âldatmâyı âlışvirişde kârşısındakini yıkmayı pek ârzu ider.

Âşkinâzlarla Sefâradlar ârasında diyânet nokta-i nazarından pek çok farklar bulunmâdığı hâlde yine 'ibâdethânelerinde âyrı olmâyı istedikleri içün Tiberyâ'da her kesimin kendisine mahsûs kilisâları ve teşkilâtı mevcûddur. Fakat bu, bir türlü kâynâşâmâyân tabakat-ı Yahudiyenin bu hâlî bi-şübhe birçok vahdet-i âtîye gâyelerini tâşıyânları düşündürmekdedir.

29-TİBERYÂ-NÂSRA YOLU

Tiberyâ'da kâldığımız müddetçe garibdir ki kasabaya pek ısınmıştık. Burâsı diğer yerlerden fazla insâna munîs geliyordu. Bâ-husûs Tiberyâ'nın yegâne oteli (Gur-ı Semân) uzun bir müddetden beri râhata teşne olânlar içün bir devâ-yı kâffeye mâlikdi. Bugün ârâbaya binerek kasabanın garbındaki şoseyi ta'kibe bâşlârken Tiberyâ'yı her vakitden fazla şâyân-ı terhim bulmuşduk. Hele bir müddet sonra Tiberyâ'nın ârkasındaki dâğlar üzerinde yükselirken Gâlile Gölü (Bahrü'l-Celil) her zamândan ziyâde latif görünmüşdü. Âz bir zamân zarfında kasabanın da manzarası nazarımızdan gâib olmuş idi. Şimdi ekseriyâ yokuşlara tırmânıyor ve mütemâdiyen dâğların üzerinden yürüyoduk. Ba'zân vâdide tek tük birkâç müsta'mere gözüküyor ve yine gizleniyordu. Bize uzun bir müddet refâkat iden yegâne âşinâ mahal, sâğ tarafımızda ve uzâklardaki Ken'ân Dâğı ve Safed nevâhisi dahâ sonra (Zebûd) Dâğı idi. Nihâyet bir mahale geldik ki burâdan şoseyi terke mecbur kâlmışdık **(sayfa 391).**

Zirâ bir iki Yahudi köyüne uğrayacak ve bu gice (Cebelü't-Tur)'un kurbunda kâlacakdık. İstikâmetimizi şarkdan cenûba doğru çevirirken yâvâş yâvâş uzâklardan nısf-ı dâire şeklinde Cebelü't-Tur ***(Mont Tabor)*** gözüküyordu. "Lübye"den geçdikden bir müddet sonra Yahudilerin "Şecere" kolonisine geldik. O esnâda güneş gurûb idiyor ve semâda yeni bir hilâl doğuyordu. Tekrâr yolumuza devâm itmişdik. Fakat pek âz bir zamân zarfında birâz ışık viren ây da ufûl itmiş ve ortalık büsbütün kârârmışdı.

Her nâsılsa yolumuzu gâib itdik. Şimdi ârâba mechûl sâhalarda ilerûliyordu. Bir iki sâ'at kadar öteye beriye koşdukdan sonra nihâyet müsellâh bir bedeviye tesâdüf itdik. O bize "Mesha" yolunu birâz ânlâtır gibi oldu. Fakat bu yolu gâib itmek mes'elesi bizim içün pek fâide-i bahş olmuşdu. Zirâ bu taraflarda hayme-nîşin olân "Sabih" 'aşiretinin ârasına düşmüşdük. Bu kabilenin o zamâna kadar müsâlemet ve muhâlasatlarına dâir bir şey işitmemiş olduğumuz içün epeyce tavahhuş idiyorduk.

Bâ-husûs bu kârânlığın ötesinde berisinde haymeler önünde bi'l-hâssa âteşler yâkılıyordu. Biz bu kârânlık ve âteş kümeleri içinde herhâlde fenâ olduğuna hüküm itdiğimiz girintili, çıkıntılı bir yoldan geçerek nihâyet "Cebelü't-Tur'un cânib-i şarkısinde kâîn "Mesha" kolonisine geldik.

O âkşâm burâda kâldıkdan sonra irtesi sabâh erkenden Tur Dâğına çıkmak üzere (Debûriye) köyüne gitdik. Burâsı kadîm ***(Dabaritta)*** kasabası idi. Bu kasaba bütün Merc Beni ‘Âmır’a hâkim idi. Orâda ârâbadan inerek âtlara bindik ve Hazreti ‘İsâ’nın istihâle-i nurâniyeye mazhar olduğu Cebelü’t-Tur üzerinde yâvâş yâvâş yükselmeğe bâşlâdık. Bir sâ‘at zarfında cebelin zirvesine kadar vârmışdık. Burada muhtelif tavâif-i Mesihiyenin manâstırları ve ma‘bedleri vârdı. Fi’l-hakika Tur’un manzarası pek ‘ulvî idi. Nitekim şark tarafdan Tiberyâ Gölünün semt-i şimâlisi ve dahâ uzâklarda Havrân dâğlarının bir serâbâ müşâbih olân zirveleri ve gölün cenûb cihetlerinde ise (Yermük) ve (Cebelü’l-‘Aclûn) vesâire gözüküyordu. Cenûb-i garbi taraflarında ise vâsi‘ bir ova, garbda ise yâkında Nâsra dâğları ve uzâkda Kermel Dâğı, şimâl tarafda Zebûd ve Cermûk dâğları ve onların kurbunda Safed şehri dahâ sonra Cebelü’ş-Şeyh ***Le Grand Hermon*** ve yâkın tarafllarda “Lübye” “Kefr-i Kenâ” vesâir köyler gözüküyordu **(sayfa 392).**

Cebelü’t-Tur’un Târihçesi - Vaktiyle İsâşâr ve Zâbulon nâm-ı iki kabile-i Museviyenin hudûdunu teşkil iden işbu dâğın tepesinde (Büyük Antiyoş) kablel-milâd 218 senesinde Etâbirûn isminde bir şehir müşâhede itmiş olub dâğın tepesi ser-âpâ hânelerle mestûr idi. Altıncı ‘asr-ı milâdinin nihâyetinden beri bu tepede (Sen Piyer)’in rekzini teklif itdiği üç çâdırın hâtırasını ihyâ itmek üzere üç kilisâ mevcûddur. Salibyun, burâda dördüncü bir kilisâ ile bir manâstır inşâ iylediler. Selâhaddin Eyyubî’nin birâderi Melik el-‘Âdil tarafından 1212 sene-i milâdiyesinde inşâ idilen kal‘asını Hristiyânlar uzun müddet muhâsara itdiler ise de zabta muvaffak olamamışlardı. Zâten beş sene sonra kal‘a-i mezkûre nefs-i İslâmlar tarafından hadm idilmişdi. Eteğinden tepesine kadar âtla âncak bir buçuk sâ‘atde çıkılabilen Târbur Dâğındaki harâbeler, muhtelif devirlere ‘âid ve tepeyi dâirmâdâr ihâta iden divârın, Româlılar tarafından inşâ idildiği melhûzdur. Vaktiyle tepenin ortasını işgâl iden kal‘adan bugün yâlnız büyük büyük tâşlar kâlmışdır. ‘Ana‘nât-ı Nasrâniye, Hazreti ‘İsâ’nın Musa ‘Aleyhi’s-selâma bu tepe üzerinde temsil ve tecellî itdiğine kâîl olmağla bütün Hristiyânlarla berâber bâ-husûs burâda kilisâları bulunân Lâtinler ve Rumlar ‘indinde bu cebel pek ziyâde mukaddesdir.

Tur’da bir müddet kâldıkdan sonra tekrâr âtlarla ve geldiğimiz yoldan (Debûriye)’ye döndük. Debûriye’den ârâbaya binerek uzun bir ovayı ta‘kib itdikden sonra ârtık Nâsra Dâğlarının eteklerine yânâşmışdık. Şimdi muttasil dâğlar üzerinde tırmânıyor, kıvrılıyor ve yokuşlar çıkıyorduk. Nihâyet uzâkdan Nâsra’nın

mütebessim, beyâz manzarasının bir kısmı gözükmüşdü. Bir müddet sonra bütün kasaba beyâzlığıyla ve nurâniyetiyle müte‘addid tepeler ârasında ‘arz-ı vücûd iderken burâdaki nâ-mahdud ma‘âbedin kubbeleri yek lahzada nazarlara hayret-i bahş oluyordu.

30-NÂSRA

1-Nâsra’nın Vaz‘iyeti ve Manzarası: Nâsra’nın şimâlden i‘tibâren cihât-ı erba‘asında sıra ile “Beni Sâ‘in”, “Rene”, “Kafze”, “Recma” nâmlarını tâşıyân dört hafif tepe vârdır ki bunlar sath-ı bahrdan üç yüz elli metro irtifâ‘ındadırlar ve şimâl-i garbide vâkı‘ “Cebelü’ş-Şeyh”’in eteğinde küçük bir vâdi hâlinde bir telâkkîgâh **(sayfa 393)** teşkil iderler. Nâsra kasabası ise bu tepelerin eteklerinden süzülerek bir dâire hâlinde merkezde toplânır, bütün evler burâda birikir ve sıkılaşır ve nihâyet uzâklardan görünmek istemiyormuş gibi bir ihtizâzla yine tepelerin âralarına sâklânır. Bunun içindir ki Nâsra’yı yânına pek yâkınlâşdıkdan sonra da tamâmiyle ihâta itmek kâbil olâmâz. Ve binâen‘aleyh bu tepelerden birine çıkârâk bu beyâz ve şa‘şa‘adâr tâşlarıyla gülümseyen kasabanın hey’et-i mecmû‘asını âncak orâlardan temâşâ itmeğe ihtiyâc vârdır. Böyle yüksek bir mahalden kasaba bütün beyâz ev tabakalarıyla ve ekseriyâ kırmızı kiremidli dâmlarıyla her tarafa dâğılân zeytun âğâçlarıyla ve bütün yeşilliğiyle pek nazar-rübâ görünür. Bâ-husûs kasabanın içerisinden etrâfın manzara-i sefidi gülümser, durur. Nâsra’nın bütün binâları bin beş yüzü tecâvüz itmediği ve bu i‘tibârla kasabada küçük bir sâha işgâl itmesi lâzım geldiği hâlde evlerin âralarında ekseriyâ birer bâğçe bulunması hasebiyle Nâsra, büyük bir belde-i vaz‘iyet-i vakûrânesini iktisâb itmekdedir. Dört bir tarafda yükselen büyük binâları, ma‘bedleri, kubbeleri ve çân kuleleri ile Nâsra yeknazarda:

---Ben Hazreti Mesihi uzun seneler âgûşunda yâşâtân bir beldeyim. Dimek isteyen bir hâl vârdır.

Fi’l-hakika dâimâ semâsında çınlâyân çân sesleri de bu ma‘nâyı ifâde ider. Burâda tâk ve sütûnlarından en küçük bir destisine kadar her şey iki bin senelik bir hayât-ı Nâsrâniyeti hâtırlâtır. Beyâz yüzlü kâdınlarının birer Meryem fizyonomusi tâşıdıklarında şübhe itmemelidir. Ve burâda her nazarda ‘İsa ibn-i Meryem’in bir tayf-ı hâtırâtı pırıldâr. En ufâk bir tâş bile:

---Ben Nâsralıyım, Nasrânîyim. Der. Ve Nâsra kasabası bu yad-ı mâzîyi böyle sinesinde sessiz sâklârken bütün gözlerden, bütün insânlardan bütün

muhitâtdan gizlenmek ister. Nâsra, en yüksek dâğlardan bile seçilemez bir hâldedir. O kadar Nâsra'da tevâzi‘ ve mahviyet vârdır ve hatta (Ernest Renân)'ın fikrince Hazreti 'İsa'nın mahall-i tevlidâtı * olmak i‘tibârıyla da bütün kasabalar yânında Nâsra, esâslı bir remz-i 'İseviyet olmak da‘vâsındadır **(sayfa 394).**

2-Nâsra'nın Hudûd-ı Dâhiliyesi

(1)-Kasabanın Binâları ve Sokâkları: Kasabanın şark ve garbındaki tepeler eteğinde mevcûd mahalleler bu cihetlerin isimleriyle ma‘rûfdur. Birincisine (Haretü'ş-Şarkıye) ikincisine (Haretü'l-Garbiye) dirler. Şark mahallesinin kısm-ı a‘zamı bâğçelikler içinde ve evleri de birbirinden oldukça uzâkdır. Ve ekserisinin cebheleri garba müteveccihdir. Bu mahalleye (Haretü'l-Meydân) nâmını virirler. Burâda ikâmet idenler milel muhtelife mensûbînidir. Şimâl ve şimâl-i garbi taraflarında (Haretü'r-Rum) vârdır ki Nâsra'da evlerinin tarz-ı inşââsı ve havâsı i‘tibârıyla en makbûl mahalleyi teşkil ider. Bu evlerin önünde küçük bâğçeler bulunduğu gibi evlerin hudûdunu (Sabâr) frenk inciri âğâçları ba‘zân yollar ve ba‘zân de kısa, zarif divârlar âyırır. Bâğçelerin dâhilinde elmâ, erik, bâdem gibi meyve âğâçları da bulunur. Bu mahallenin sâkînleri Rum Ortodokslarıdır. Cenûb ve cenûb-i garbi semti ise (Haretü'l-Lâtin) nâmıyla ma‘rûfdur. Lâtinlerin sâkîn olduğu bu mahallenin evleri birbirine mülâsıkdır. Bu dört mahallenin ortasında ve tâm vâdi dâhilinde (Haretü'l-Câmi‘) veyâ (Haretü'l-İslâm) bulunuyor ki bu mahalle sâkînleri muhtelitdir. Evleri müteferrîk ise de ekserisinin ârasında beş âltı metro irtifâ‘ında divârlar vârdır. Bu mahalleler içinde en düşüğü (Haretü'ş-Şarkıye)'dir. Burânın ekser evleri birer köy obâsını andırır. Ba‘zân gâyet ibtidâi evlere tesâdüf olunur ki dâhilinde bir havlî etrâfında tâş ve kireç yığınına müşâbih odalar saf hâlinde dizilmişdir. Ma‘mâfih bu mahalleden mâ‘adâsı ekseriyâ yeni tarzda kiremidli havâdâr evlere mâlikdir. Evlerin dışı yontulmuş Mâlta tâşlarından yâpıldığı içün Nâsra'ya (beyâz memleket) dimek pek münâsib olur. Bâ-husûs pencerelerin zarif renklerle mülevven pâncurları bütün mesâfelerde tezehhür ider durur.

Nâsra'da bir kısım evler vârdır ki iki kâtlı olarak binâ idilmişdir ve onların dahâ zarif bir zevk-i mi‘mâriye mâlik olduklarında da şübhe idilmemelidir. Hele müessesât-ı ecnebiyenin ve ma‘âbidin tarz-ı inşââsı 'umûmiyetle güzidedir

* **Yazarın dipnotu**: (Ernest Renan)'ın (Vie de Jesus) nam-ı eserininin ikinci sahifesine mürâca‘at.

denilebilir. Nâsra'yı tezeyyün iden bu müesseseler meyânında bir kısmını zikr idebiliriz:

1- ***(Les Fréres de Saint-Jean de Dieu)***'ye 'âid Kefr-i Kenâ yolunda erkeklere mahsus bir hastahâne ile iki eczâhâne **(sayfa 395).**

2-***(Les Péres Franciscaines)***'e mahsus bir manâstır ile zükûr mektebi ve fukarâya mahsus bir eczâhâne.

3-***(Les Damesde Nazareth'*** in bir Dârü'l-Eytâm ve bir inâs mektebi ve bir eczâhâneleri.

4-***(Les Soeures de Saint Joseph)***'in bir inâs mektebi, kâdınlara mahsus bir hastahâne ve bir eczâhâneleri.

5-***(Les Soeurs de Laint-Vincent de Paul)***'un bir eczâhâne ve bir hastahâneleri.

6-***(Les Freres des écoles chretiennes)***'in bir zükûr mektebi.

7-(***Les Rligieux Salésiens)***'in kasaba hâricinde bir zükûr Dârü'l-Eytâmı.

8-***(Les Religieuses Clarisses)***'in Hayfâ yolu üzerinde bir manâstırları.

9-Mârûnilerin bir kilisâsı.

10-Rum Melkitlerin kilisâsı.

11-Rum Ortodoksların büyük kilisâları ile zükûr ve inâs mektebleri.

12-Bir Protestân kilisâ ve eczâhânesi.

13-***(La Churche de Mission Anglais)***'in kilisâları ve inâs Dârü'l-Eytâm ve muhtelit mektebleri.

14-Rus Cem'iyet-i Filistiniyesinin ***(La Societé Russe de Palestine)*** hastahâne, eczâhâne, Kudüs ziyâretçilerine mahsus bir ikâmetgâh, zükûr ve inâs mekâtib-i ibtidâiye, Darü'l-Mu'allimin elh. Aksâmı hâvî büyük müesseseleri mevcûddur.

Bundan mâ'adâsı Hazreti Meryem'in Hazreti 'İsa ile müjdelendiği mahalde inşâ idilen (El-Bişşâra) kilisâsı ***(Eglise de l'annonciation)*** bulunduğu gibi dahâ birçok mevâkı'-i târihiye-i Mesihiye vârdır. Bu meyânda Yusuf Neccârın Dârü'l-mesâ'îsi, mezârı, Hazreti Meryem'in menba'ı ('Ayn Meryem), Hazreti 'İsa'nın va'z itdiği sinegog elh gibi mahalleri zikr idebiliriz. Bütün bu müessesât içinde İslâmların

yâlnız bir câmi‘i vârdır. Resmî Hükümet Konâğı binâsıyla bir mekteb-i ibtidâi binâsını da ‘ilâve idersek Nâsra’da bulunân bütün büyük binâlar hakkında bir fikir elde itmiş oluruz.

Su‘ûdiye karyesinde ise Hazreti Meryem’in evi (Kefr-i Kenâ)’da Hazreti ‘İsâ’nın rivâyât-ı Nasrâniye’ye nazarân suyu şarâba tahvil itdiği mahal dahi mevcûddur.

Nâsra’nın yollarına gelince kasabanın cihet-i cenûbiyesinde kâîn (Hân el-Bâşâ) nâm-ı mahalden şimâle doğru giden fakat âz inhirâflar yâpârak isimlerini sıra ile tebdil iden “Tarîkü’l- **(sayfa 396)** Câmi‘”, “Tarîk-i Dârka‘vâr”, Tarîk-i el-Prosyâniye” nâmındaki şose gerek genişlik ve gerek mevkı‘ i‘tibâriyle Nâsra’da birinciliği ihrâz ider. Bu yol, yüz metro kadar bu suretle devâm itdikden sonra iki dâr fer‘e âyrılır. Bu fer‘elerden birisi şark istikâmetini ta‘kıb ile ‘Aynü’n-Nâsra”ya ve diğeri garb cihetinde devâm iderek “beyâre”ye kadar gider. Şarkdakine “Tarîkü’l-‘Ayn” ve garbdakine ise “Zârûb” nâmları virilir. Bir de cenûb garbından şimâl-i şarkıye doğru imtidâd iderek kasabanın cihet-i garbiyesini ser-âpâ kat‘ iden diğer mu‘avvec bir şose yolu dahi mevcûddur. Bunlardan mâ‘adâ kasaba dâhilinde kâldırımlı ve girintili çıkıntılı birçok yollar vârdır ki bunların ortaları oluk şeklinde âçılmışdır. Kenârları yüksekçe kâldırımlıdır. Vaktiyle kasabanın bütün ifrâzâtı kışın bu oluklara benzeyen câddelerden geçermiş.

Nâsra’nın çârşusu kasabanın vustunda bulunur. Dâr ve çıkıntılı olân bu çârşunın gâyet fenâ bir hâlde bulunduğunu söylemek zâîddir zan iderim.

(2)-Kasabanın Suyu ve Tenezzüh Mahalleri: Nâsralılar kasabanın müntehâ-yı şarkısinde bulunân (’Aynü’n-Nâsra) nâm-ı mahalden su doldurarak içerler. Burâda her desti içün bir mikdâr pâra virmek de lâzım geliyormuş. Bu su, kasabanın içmesi içün kifâyet itmekde ise de Nâsra’yı ihâta iden bağçelere yârdımı olân etrâfda müte‘addid gözler dahi vârdır. Bâ-husûs ekser evlerde yâğmur sularını toplâyarak sahrınclarda hıfz itdikleri içün Nâsra’da su cihetinden sıkıntı çekilmemekde imiş.

Tenezzüh mahallerine gelince; bunlar da müte‘addiddir. Nitekim kasabanın cenûb taraflarında ve yirmi dakika mesâfede (Bîrü’l-Mir) nâmında bir mahal vardır ki incir, âlmâ, portakâl âğâçlarıyla mestûrdur. Zirâ‘atle iştigâl idenler ekseriyâ âtlarına binerek burâya gelirlermiş.

Bir de kasabanın şimâl cihetlerinde ve yine yirmi dakika uzâğında "Kermü's-Sâhab" mevkı'i vârdır ki bu da "Bîrü'l-Mir" gibi âğâçlık olduğu içün ba'zân ahâli burâya da gelirlermiş. Nâsra'nın yirmi dakika garbında kâîn "Makbi" nâm-ı mahal de âğâçlık imiş. Bu üç mevkı'de âkârsu bulunduğu içün bi'l-hâssa meyve mevsimlerinde ve yâz zamânlarında burâları pek güzel olur imiş. Esâsân Nâsra'nın bulunduğu küçük tepeciklerin ârkasında ve şimâl-i garbisinde "Cebelü'ş-Şeyh" bulunur ki burâdan manzara pek zevk-i âmîzdir. Şark tarafından Cebelü't-Tâbûr "Tur"un **(sayfa 397)** yeşil zirveleri cenûbda küçük "Hermon" Dâğı, Cenin'e kadar "Esdrelon" Ovasının bir kısm-ı 'azîmi, şimâlde "Et-Tuyûf" Ovası ve beri tarafda "Safûriye" harâbeleri ve yine şimâlde dâğ üzerinde Safed ve en uzâkda Cebelü'ş-Şeyh, şimâl-i şarkıde ise geniş bir ufuk ile Colân tepeleri gözükür.

Cebelü'ş-Şeyhin sath-ı bahrdan irtifâ'ı "488" metro olduğuna ve Nâsra'dan epeyce yüksek bir mevkı'de bulunduğuna göre de burâsı Nâsra içün en müstesnâ bir tenezzüh mahalli olduğunda şübhe itmemelidir.

3-Ahvâl-ı 'Umûmiyye

(1)-Nasra Kazâsı: Nâsra kazâsı, 'Akkâ livâsının ortasını işgâl itmekde olub şimâlen merkez kazâsıyla, şarken Tiberyâ, cenûbân Cenin ve garben Hayfâ kazâlarıyla muhâtdır. Mesâha-ı sathiyesine gelince; bunâ dâir bir kayd-ı resmiye ma'at-teessüf dest-res olunamâmışdır. Yâlnız eşhâs nâmına senede rabt olunân arâzi-yi kuyûd mevcûbunca bin yedi yüz fidân ki cem'ân yekûn 191638 dönümden 'ibâretdir. Kazâ arâzisi cihet-i kânuniye nokta-i nazarından ikiye âyrılıyor. Birincisi sırf mîrî ikincisi müşeccer arâzî-i memlûkedir. Mîrî kısmının mesâhası 17365 ve müşeccer arâzinin 21273 dönümden 'ibâretdir. Senede rabt olunmayân ba'zı arâzi ile 'umûma metrûk ormân ve hâl-i 'atâletde kâlmış olân arâzi bi't-tabi' bu kuyûdun hâricinde kâlıyor. Bunların mesâhasını Allah'dan bâşka kimse bilemez.

Kazâ ahâlisi; zükûr ve inâs 12313'ü İslâm, 4195'i Rum Ortodoks 1774'ü Rum Katolik, 1803'ü Lâtin ve 966'sı Protestân 403'ü Mârûni olmak üzere "20792"[66] nüfûsdan 'ibâretdir. 'Umûm kazânın tevlidât ve vefiyât-ı seneviyesi bervech-i zîr 'arz olunur:

[66] Nâsra kazâsı ahalisinin toplam nüfûsu, **21,454** olmalıdır.

Tevlidât

Yekûn	1331 senesinde	1329 senesinde	1327 senesinde	1325 senesinde	
832	361	207	210	54	İslâm
232	54	51	89	38	Rum
175	41	44	49	41	Katolik
111	20	38	25 **(sayfa 398).**	28	Lâtin
54	23	17	?	14	Protestân
21	11	4	1	5	Mârûni
---	---	---	---	---	**Yekûn-i**
1425	510	361	374	180	**‘umûmî**

Vefiyât

571	177	125	190	79	İslâm
204	65	60	53	26	Rum
104	28	28	29	19	Katolik
101	24	39	21	17	Lâtin
23	3	16	?	4	Protestân
10	3	2	1	4	Mârûni
---	---	---	---	---	**Yekûn-i**
1013	300	270	294	149	**‘umûmî**

İşbu iki cedvelden ânlâşılıyor ki Nâsra kazâsı nüfûsça cüz’î bir suretde tezâyid itmekdedir. Kazâdan diyâr-ı ecnebiyeye şimdiye kadar 4600 kişi hicret itmişdir.

(2)-Ahvâl-ı Tabi‘iye: Kazâ, hey’et-i ‘umûmiyyesi i‘tibârıyla ovalık olub irtifâ‘ı âz olân tepelerinde ormân mevcûd değildir. Tafsilâtını demin ‘arz itdiğim Cebelü’t-Tur’dan bâşka şâyân-ı kayd bir ‘ârza-i tabi‘iye mevcûd değildir. Tepeler kil ve kils suhûrundan terkib itmekdedir.

Nehir ve Göller - Göl yokdur. Fakat bunâ mukâbil Câlût ve Vâdiyü'ş-Şerâr nâmındaki iki çây mevcûd olub bunlardan Câlût Nehri (Nevres) nâm-ı karyede kâîn bir mağâradan neb'ân iderek Bisân istâsyonunun şarkındaki Vâdiyü'l-Kantara ile berâber Şeri'a Nehrine kârışmakdadır. Tûlu 15 kilometro ve 'arzı 3-4 metredir.

Vâdiyü'ş-Şerâra, kazâ mülhakâtından (Rine) karyesi dâhilindeki Ümmü'l-Ganem arâzisinden neb'ân ider. Tiberyâ kazâsında Vâdiyü'l-Medî ve Vâdiyü'l-Beyre ile birleşdikden sonra Şeri'a'ya kârışır. Tûlu dört kilo metro 'arzı 1-3 metredir.

Kazânın iklimi, mu'tedil olub derece-i harâret nihâyet sıfıra ve yâzın 40-42 dereceye vârmakdadır. Vasatî derece mevsim-i sayfde 35 ve mevsim-i şitâda 4-5 olub ilk ve son bahârlarda 18-20 derece ârasındadır. Derecenin hadd-ı a'zamisi âğustos ve hadd-ı asgarisi Kânun-i sânî âylarında hüküm sürer **(sayfa 399).**

Rüzgârlar - En ziyâde şimâl, şark ve garp rüzgârları eser, lodos nâdirân bu kazâda hiss olunur. 'Umûm kazânın havâsı mu'tedil ise de suret-i dâime de rutûbetlidir. Fakat bu rutûbet şimdiye kadar işbâ' derecesini bulmâmışdır. Yâğmurlar Teşrin-i sânîde ve 'umûmiyet üzere Kânûnlarda bâşlâyub bilâ inkıtâ' nüzûl ider. Ba'zân on iki sâ'at bilâ fâsıla yâğmur yâğdığı görülmüşdür. Mârt ve nisânda ise mütekatı' bir suretde nüzûl ider. Kış mevsimi nisânın on beşinden sonra hitâm bulur. Kar, pek nâdir bir suretde nihâyet nüzûl ider.

(3)-Nâsra Kasabası: Kazâ merkezi Nâsra kasabasıdır. İşbu kasaba, Cebrâil-i Emin'in Hazreti Meryem'e müjdeyi getirdiği ve Hazreti 'İsâ'nın 'ömrünün bir kısm-ı mühimini geçirdiği mevkı' olmak hasebiyle Hristiyânlarca pek ziyâde mukaddesdir. Kasaba, 488 metre irtifâ'ında bulunân Cebelü'ş-Şeyh'in sath-ı mâîl cenûbisi üzerinde mebnî olub ilkbahârda bembeyâz evleriyle yemyeşil bâğ ve bâğçeleriyle gâyet dil-firib bir manzara 'arz itmekdedir. Cihet-i şarkıye ve garbiyeden pek serî' âdımlarla ittisâ'ı peydâ itmekde olân Nâsra ahâlisi, zükûr ve inâs 2440'ı İslâm, 2836'sı Rum Ortodoks, 1267'si Rum Katolik, 1364'ü Lâtin, 274'ü Protestân ve 403'ü Mârûni olmak üzere 8574 [67] nüfûsdan 'ibâretdir. Kasabanın tevlidât ve vefiyât-ı seneviyesi bervech-i zîr 'arz olunur:

[67] Nâsra kazâsının toplam nüfûsu, **8.584** olmalıdır.

Tevlidât

Yekûn	1331	1329	1327	1325	senesinde
201	65	51	70	15	İslâm
155	24	38	69	24	Rum
081	11	13	24	33	Katolik
058	13	10	12	23	Lâtin
053	20	12	08	13	Protestân
019	11	04	01	03	Mâruni

567	144	128	184	111	**Yekûn-i ‘umûmî**

Vefiyât

156	35	43	50	28	İslâm
126	38	42	27	19	Rum
070	21	25	16	08	Katolik
067	09	24	19	15	Lâtin **(sayfa 400).**
025	03	16	02	04	Protestân
009	02	02	00	04	Mârûni

453	107 [68]	152	114	78	**Yekûn-i ‘umûmî**

İşbu iki cedvelin mütâla‘asından dahi ânlâşılıyor ki kasabanın nüfûsu seneden seneye tezâyid itmekdedir. Düvel-i ecnebiye teba‘asından 200 râhib ve râhibe ve Âlmân teba‘asından ticâretle müştegal iki ‘aile vârdır. 1480 hâneyi muhtevidir. Mîrînin yâlnız bir bâb-ı hükümet dâiresiyle bir ‘askeri deposu ve bir rüşdiye mektebi binâsı vârdır. ‘Akkâ eyâleti Vâlisi ‘Ali Pâşâ tarafından inşâ olunmuş güzel bir câmi‘-i şerif mevcûddur. Kasabanın hamâmı, kal‘ası, belediye bâğçesi, mesiresi, sâ‘at

[68] 1331 senesi vefiyât-ı yekûn-i‘umûmî, **108** olmalıdır.

kulesi, hânı, tiyâtrosu yokdur. Nâsra'da belli bâşlı olmak üzere (Müjde Kilisâsı ***Eglise del' Annontiation***) ile Yusuf en-Neccâr'ın i'mâlâthânesi ve bir de Bâlâta Kilisâsı vârdır. Lâtin manâstırının üç tarafını işgâl itmekde olân Müjde Kilisâsı şekl-i hâzıriyle 1730 sene-i milâdiyesinde tecdid olunmuşdur. 'Ana'nât-ı Nasrâniyeye göre Hazreti Cebrâil, Meryemü'l-'Azrâya gebe kâldığını burâda tebşir itmişdi. Hazreti Meryem'in mesken-i kadîmi burâda idi.

Manâstırın şimâl-i garbisinde "1858" târihinde bir kilisâ inşâ idildi. Burâda salibyûndan kâlma bir kilisâ âsârı keşf olunmuşdu. 590 sene-i milâdiyesinden beru Hazreti 'İsâ'nın ders âldığı hâvranın mevkı'inden bahs idiliyordu. 'Asır geçdikçe mevkı' dahi tebdil idiyor. Şimdiki hâlde müttehid Rumların elinde bulunmakda olân ve 18 inci 'asır âsârından bulunân kilisâyı iddi'â idiyorlar.

1861 târihinde Lâtinler tarafından Hazreti 'İsa mâsasının ihtivâ itdiği kilisâ dahi şâyân-ı zikirdir. 'Ana'nât-ı Nasrâniyeye göre Hazreti 'İsa tekrâr dirildikden sonra işbu kilisânın içinde bulunân ve 3,60 metre tûl ve 3 metre 'arzında yekpâre tebâşirin sert cinsinden olân mâsa üzerine havariyûnla berâber ta'âm itmişdi.

Nâsra'nın şimâl-i garbisinde kâin Cebelü'ş-Şeyhden etrâfı seyre koyulân bir müteferric kendini güzel bir pânorâmâ kârşûsunda görür. Şarkda Tâbûr Dâğının yeşillik içinde kâlân tepesi, cenûbda Nebi Dâhî Dâğı ve Zerin, Nâyin, Andur köyleriyle Cenin kasabasına kadar pek geniş olân Merc Beni 'Âmır, cenûb-i garbide denize kadar ilerüleyen Kermel Dâğı, şimâlde güzel Batûf Ovası ve bunun müntehâsında Safûriye harâbeleri, Safed kasabasıyla Şeyh Dâğı ve şimâl-i şarkıde Colân dâğları müşâhede olunmakdadır **(sayfa 401).**

Hazreti Meryem, Yusuf en-Neccâr ve Hazreti 'İsâ'nın hemân hemân her gün ziyâret itdikleri Meryem Çeşmesi kasabanın yegâne pınârı olduğundan akşâmları Nâsra'nın güzel tipdeki kâdın ve kızları bâşlarında tâşıdıkları güzel destileriyle çeşme ve civârını dil-firib ve cânlı bir tâbloya çevirmekdedir. Belediye vâridâtı 1325 senesinde (45418) guruşdan 'ibâret iken sene bi sene terakkî iderek 1329 senesinde (72320) ve 1331 senesinde 88250 guruşa su'ûd itmişdir. İşbu vâridâtın kısm-ı mühimî debhiye, tenzifât, tenvirât ve hayvânât rüsûmundan 'ibâretdir. Fakat ma'at-teessüf Nâsra Belediyesi bu vâridâtı mantık ve nizâm dâiresinde sarf itmâmekdedir. Çünki yâlnız ma'âşâta 1331 büdçesinde (30) bin guruşa yakın bir pâra belediye reisiyle tabib, kâtib, tahsildâr, odacı vesâire me'mûr ma'âşâtına, 'aceze ve ihtifâlât

masârifine tahsis idilmiş ve yâlnız (28) bini tenvirât, tenzifât vesâir umûr-ı belediye masârifâtına kârşûluk tutulmuşdur. Belediye büdçesinin sâlim, mantıkî, sıhhî bir hâle ifrâğıyla kasabanın tedrici bir suretde ıslâh ve tanzimi elzemdir.

(4)-Umûr-ı Ma‘ârif: Ecnebiler Nâsra’da yüz binlerce lirâ sarf iderek birçok müessesât-ı tedrisiye ve hayriye inşâ itmişler ise de hâl-i harbî dolâyısıyla bugünki günde hepsi mesdûddur. Hükümetimizin nefs-i Nâsra’da zükûr ve inâsa mahsus iki ibtidâisi ve Safûriye, Rine, Kefr-i Kenâ ve Mecdel köylerinde bir veyâ iki sınıflı ibtidâi mektebleri vârdır. Bunlardan numûne zükûr ibtidâisi pek acınacak bir hâldedir. Mu‘allim-i evveli bundan yirmi kadar sene evvel Şâm ‘İdâdisinden neşât ve âz bir zamân içün mâliye tahsildârlığında bulundukdan sonra ma‘ârif mesleğine duhûl itmiş bir zavâllıdır. Zavâllı diyorum çünki mektebi ziyâret itdiğimiz esnâda zarûretini, ma‘âşının ‘adem-i kifâyetini o kadar acıklı bir suretde ânlâtdı ki ta‘rif idilemez. Yânında durân mu‘allim-i sânî, Beyrut’dan yeni gelmiş, simâsından o da çocuk okutmak, tehzip itmek san‘atıyla pek ‘alâkadâr görünmüyor. Boyunu sefâletden bükülmüş hûsî fakr-u zarûretden kâçmış bu iki zâtın zîr idâresindeki talebeyi gördük. Kâşke görmeseydik!

Mekteb, dahâ birkâç gün evvel küşâd idilmiş, kârşımıza dizilen 15-20 efendinin sefil, pis, müstekreh esvâblı hâllerini epeyce zamân unutamayacağım. Mekteb binâsını doldurân tozlarla müdâviminin hal-i pür melâlleri ârasında sânki samimî ve hârr bir karâbet mevcûd. Her yerde menhûs garâb-ı sefâlet ve âçlık bâğırıyor. Yâlnız burâda duyulân ses dahâ müz‘ic dahâ muharriş ve dahâ korkunç!

Üç sınıf üzerine müretteb olân inâs ibtidâiyesinin mu‘allime-i evvelâsı hiçbir şeyden **(sayfa 402)** çâkmâz. ‘Ulûm ve fünûnun elif-bâsını bile öğrenememiş. Diğer iki Hristiyân mu‘allimenin tahsilleri Moskof mektebindedir. İkisi tabi‘i ‘Arabçaya ve Moskofçaya vâkıf fakat terbiye-i milliye-i ‘Osmâniye ile olân ‘alâkaları hiç mesâbesindedir zan iderim.

Zavâllı köylülerin ta‘limine gönderilen hocâların hiç birisi ağleb ihtimâle göre tahsil-i ibtidâiyi bile görmeğe vakti olmâmışdır.

(5)-Umûr-ı Sanâyi‘: Kazâ dâhilinde eskiden mensûcât-ı mahalliye mevcûd ise de el-yevm ma‘at-teessüf munkarız olmuşdur. İşbu san‘atın yeniden ihyâsına gayret olunmakda imiş (kimin tarafından?) Hâl-ı hâzırda çâkı, bıçâk, el orâkları usûl-i kadîme üzere ve bundan başka zeytûn âğâcından emâkin-i mukaddese resimleriyle

müzeyyen kutular yâpılmakdadır. Gâyet zarif ve Avrupâ'da revâc bulân ince dântelâ ve oyâ gibi el işleri dahi i'mâl olunmakdadır. Mensûcât-ı mahalliyenin munkarız olması Humus ve Şâm'da yâpılân ma'mûlâta rekâbet idilemâmasından ve sermâyenin fıkdânından nâşîdir.

Sanâyi'in terakkî ve ihyâsı içün hükümet-i mahalliyece şu yolda bir fikir dermiyân olunmakdadır: Sanâyi'in ihyâ ve terakkîsi içün hükümetçe vâkı'â-ı nizâmât-ı mahsusa vaz' ve erbâb-ı sanâyi' rüsûmundan 'afv olunmak suretiyle teşvikâtda bulunulmakda ise de servet birkâç zenginin elinde münhasır kâlub bunlar fâhş-ı fâizle pâralarını tenmiye itmekde bulundukları cihetle sanâyi'e rağbet göstermâmekdedirler. Ahâlinin bir kısm-ı mühimî sermâye sâhibi olmadığından fâhş-ı fâizle pâra istikrâz ve san'ata sülûk itmeleri kârdan ziyâde zararlarını mûcib olacağından sanâyi'in tevsi' ve terakkîsi içün ehven fâizle pâra ikrâz idecek bânkaların te'sisi elzemdir.

(6)- Umûr-ı Mahsûlât-ı Zirâ'iye: İklimi bi'n-nisbe mu'tedil olân Nâsra kazâsının toprâğı 'umûmiyet i'tibârıyle killi ve hafif tabakalardan mürekkebdir. Kısm-ı a'zamı eski usûl üzerine ve yâlnız Âlmân ve Musevî köyleriyle ba'zı ashâb-ı merâk, usûl-i cedide üzere icrâ-yı felâhat itmekdedirler. Nâsra arâzisi Tiberyâ'da olduğu gibi münâvebe usûlüne tâbi' tutuluyor. İdâresi ise hassa-i 'öşriye dâhil olduğu hâlde hâsılâtın üçde biri sâhib-i mâl tarafından istifâ olunmak suretiyle kirâya virilmekdedir. Diğer bir usûlüne göre mahsûlâtdan 'umûm masârif (ya'ni çift sürrmek, orâk, tohum vesâire masrafı) tenzil olundukdan sonra kâlân mikdârdan çiftçi yâlnız bir rub' âlur.

Bir de bir sene zarfında çift sürmek, hasâd, harmân vesâir bi'l-'umûm zirâ'at hidmetlerinde istihdâm olunmak üzere 'ameleler tutulur ve bunlara mahsûl-i der-ânbâr idildikden sonra mâl sâhibi **(sayfa 403)** tarafından maktû'ân on kile buğdây virildiği dahi vârdır.

Nâsra kazâsı dâhilinde bi'l-'umûm hubûbât zer' idildikden başka bir de cüz'î mikdârda pâmuk dahi yetişdiriliyor. Hâl-ı hâzırda (Câlût) ve (Tel el-Fer) mezra'alarında pâmuk zer'ine bâşlânmış ise de köylünün bu gibi mahsûlâta ehemmiyet virmemesinden ve bir de suların müstakılân ashâb-ı emlâkât olmadığından pâmuğun vakt-i zamâniyle iskâsı pek zor oluyor. Bu vaz'iyetle işbu yeni zer'iyâtın revâc bulması meşkûkdür.

Kazânın mahsûlât-ı vasatiyesi bervech-i zîrdir:

Âlınân mahsûl (kile hesâbıyla)	Zer‘ olunân (dönüm)	Cins-i mahsûl
400,000	5 0,000	Buğdây
56,000	8000	Ârpa
15,000	5000	Beyâz dârı
20,000	15,000	Sisâm
24,000	3000	Bakla
1800	600	Mercimek
42,000	7000	Nohud
4800	1200	Burçâk
563,600	89,800	**Yekûn**

İşbu mahsûlâtdan bâşka Nâsra kazâsında bulunân 30,000 zeytun âğâcından bir buçuk milyon kıyye zeytun hâsıl olmakda olub zeytunyâğı istihsâl itmek üzere (25) ma‘sara mevcûddur.

(Mevâşî-i zirâ‘iye) - Bütün kazâda bervech-i zîr mevâşî mevcûddur:

Bârgir	Ât	Kısrâk	Ester	Öküz	Deve	Merkeb
125	12	476	84	3124	225	354

1332 sene-i mâliyesinde kâzânın mahsûlât-ı ‘umûmiyyesi - Tahmini ikmâl idilmiş mahsûlâtın bedeli (685,375) ve ikmâl idilmâmış mahsûlâtın tahminân bedeli 233,000 ki cem‘ân 918,375 guruşdur **(sayfa 404).**

(1331) senesinde memleketi istilâ iden çekirge yüzünden hazine-i mâliye yâlnız Nâsra kazâsında (25,642) guruş sarf itmişdir.

Nâsra lazâsındaki ziyâretgâh mahalleri - İslâmların kasabada Sa‘id Şehâbeddin ve Şeyh Âmelî ve Meşhed karyesinde Nebi Yunus nâmlarıyla ma‘rûf makâm bulunduğu gibi Hristiyânların kasabada El-Bişşâra Kilisâsı ve Yusuf en-Neccâr hânesiyle Hazreti ‘İsâ’nın va‘z itdiği eski sinegog olub Melkit Rum Kilisâsı

ve Musevilerin Hazreti ‘İsâ’yı âtmak istedikleri tepe ve Kefr-i Kenâ karyesinde yine Hazreti ‘İsâ’nın bir düğün esnâsında suyu şaraba tahvil buyurdukları mahal ile Safûriye karyesinde Hazreti Meryem’in hânesi ve Hazreti ‘İsâ’nın, Musa ‘Aleyhi’s-selâm önünde temsil ve tecelli itdiği Cebelü’t-Tur, mukaddes ziyâretgâhlar meyânına dâhildir.

4- Nâsra’nın Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi: Nâsra’da yâşâyânların bir kısmı İslâm ve kısm-ı diğeri ise tavâif-i muhtelifden olmak üzere Mesihîdir. Burâda Musevilerden âncak üç dört ‘âile vârdır.

Nâsra’da bulunân İslâm ahâli ekseriyâ Havrân’dan burâya muhâceret itmişlerdir. Bir kısmı Biyâtra ‘Arabları bakâyâsındandır. Nâsra ve mülhakâtında İslâmlığın târihi ‘Ömer bin el-Hattâb’ın zamân-ı hilâfetine tesâdüf idiyor. O kadar kadîmdir.

Birkâç binden ‘ibâret olân bu nüfûs-ı İslâmiye kitlesinden üç, dört ‘âile istisnâ idilecek olursa mütebâkî kâlânların doğrudan doğruya çâlışân zürrâ‘ tabakasından ‘ibâret olduğunu görürüz. Zirâ‘atle iştigâl idenlerden mâ‘dâsı ise devecilik, çobânlık, minârecilik gibi işlerle meşgûl olurlar.

Nâsra’da bulunduğunu söylediğimiz üç dört ‘âile efrâdından her birinin mâlik olduğu arâzî-i vesâirenin kıymeti yirmi, otuz bin lirâdan yetmiş bin lirâya kadardır. Bunlar gerek Nâsra’da ve gerek mülhakâtda büyücek konâkları bulunduğu gibi emirlerine dâimâ âmâde bulunân yüze yakın âtlı etbâ‘ı da mevcûddur. Herhâlde bu Nâsra âristokrâtları kadîm derebeğleri hâtırlâtır. Bunlardaki kudret ve satvet muvâcehesinde köylüler sıfır derecede bir ehemmiyete mâlik değildir. Târlâlarını eküb biçen (fellâhin)’in mikdârı da pek mühim bir yekûn teşkil ider. İpekli entârilerini, sırmalı meşlehlerini, ‘ikâlleri ve kefiyelerini giyer, eyer tâkımı gümüşlü bulunân kıymetdâr kısrâklara biner, en mühim silâhlarla mücehhez bulunur. Ve ellerinde kırbâcı, bir köyden diğerine koşâr, dolâşır. Ârtık o köyde bütün fellâhlar **(sayfa 405)** zânûzede-i ta‘zim olurlar. Orâda her ne ki yâpârlarsa gayr-ı mesûl sâyılırlar. Bu derebeğlerini ândırân insânların vâridâtı, mikdâr-ı servetlerine kıyâs idilse zihne hayret virecek derecede fazla olduğu görülür. Bunlar işlerini bitirdikden sonra câket, pântâlon iktisâ iderek ekser büyük me’mûrlarla temâsa bâşlârlar.

Divânlarında köşede oturarak gurûrunu tâkındığı zamân bu ‘âile erkânından her biri bütün Nâsra’yı titretmek iktidârında bulunduğunu, muhâtabına i‘tirâf

itdirmek meziyetine de mâlikdir. Bi-şübhe bunlarda ne ‘ilm ne de ba‘zı mezeyât ârâmâmalıdır. Bunlarda gâye-i hayâl birâz dahâ geniş bir arz ve birâz dahâ vâsi‘ bir kisedir.

Bu ma‘rûf ‘âilelerden mâ‘adâsı ise ekseriyâ zamânını târlâlarda geçirmek mecbûriyetindedir. Binâen‘aleyh o bir obâya müşâbih evlerinde hemân hemân senenin ekser zamânlarında yâ ihtiyâr bir kâdın yâ erkek bulunur. Bunlar evi beklerler. Kâlânlar çoluk, çocuk, kâdın, erkek hep Nâsra civârındaki târlâlara gider çâlışırlar. Erkekler müctemi‘ân harmân bâşlarında yâtârlar. Kâdınlar ise (Tel ‘Ades) nâmındaki harâbede buluşurlar. Ve orâda imrâr-ı leyâl iderler. Yemeleri, içmeleri gâyet basit ve tamâmiyle köylüdür. Esâsân köylülükleri elbiselerinden, evlerinden, gözlerinden ânlâşılır. Bunların iktisâ itdikleri libâs önü âçık bir entâri ile bir ‘abâdan ve nihâyet serpûş olmak üzere bir (kefye) den ve âyâklarında bir yemenîden ‘ibâretdir. Kâdınları da o derecede basit giyinir. Üç tarafı âçık entâriler üzerinde büyük kuşâklar, bâşda bir örtü. İşte bütün kâdınların giydiği hep budur. Bunlar bu hâlde dolâşır, dururlar. Evleri ise bir tarafdan hayvânlarını bâğlâmak içün ve diğer tarafdan kendilerinin yaşâması içün basit bir melce‘ olduğu nazar-ı dikkate âlınırsa bu evlerde de bi’t-tabi‘ bir şey ârâmâmalıdır.

Hatta Nâsra’da bunların vaz‘iyetinde ve gözlerinde bile bir mâl yokdur denilebilir. Çünki âncak yüzde beşi okuyub yâzmayı bildiği içün burâdaki cehâlet pek elim bir şekilde görünüyor.

İ‘tiyâdât nokta-i nazarından da tamâmiyle hâl-i ibtidâide oldukları görülür. (Mücevvez) ta‘bir itdikleri çifte düdüğü ve (şebâb) nâmındaki kâvâlı çâlârlar. Her dürlü ‘âdetlerinde Beyrut’un cenûb taraflarındaki köylere pek benzerler. İslâmların Nâsra’da bir câmi‘leri vârdır. Kendilerini âz çok Hristiyân bir muhitde yaşâdıkları içün bi’l-hâssa dinlerine pek mütemessik görürsünüz.

Şunu da söyleyelim ki hâlet-i ‘umûmiyyeleri i‘tibârıyla her yerde olduğu gibi her cihetden burâ İslâmları da mücâvir bulundukları taifelere nisbetle düşükdür **(sayfa 406).** Nâsra’da yaşâyân Hristiyân ahaliye gelince, bunların Nâsra’da zamân-ı zuhûr ve tavattunları başka başka târihlere tesâdüf itmekdedir.

Nitekim münevver Hristiyânların iddi‘âsına göre bu taîfelerden Lâtinlerin, Nâsra’da ilk bulundukları seneler dördüncü ‘asr-ı milâdiyedir. Hatta bilâhare zuhûr-ı İslâmiyet’den sonra Halife Hârûn er-Reşid zamânında dahi Lâtinler burâda serbestçe

icrâ-yı âyin iderlerdi. Salibyûn zamânlarında da Lâtinler bulunuyordu. 1351 târihinde ise Frânsiskân Lâtin râhibeleri burâlara geldiler. Ve âyinlerini de Lâtince icrâya bâşlâdılar.

El-yevm Nâsra'da bulunânlar ise üç yüz sene evvel Lübnân'dan ve Nâsra'nın mülhakâtından gelerek Lâtin mezhebini kabul iden birkâç 'âilenin evlâdından 'ibâretdir. Bütün kazâda iki bine karib Lâtin mevcûddur. Lâtin râhibelerinin burâda propâgândaları pek çok olduğu içün 'adedleri gitdikçe ziyâdeleşmekdedir.

Rumlara gelince, bunlar eskiden beri Kudüs havâlisinde bulunuyorlar. Levâzım-ı diniyelerini de Lâtinlerle birlikde icrâ idiyorlardı. Nihâyet (1054) sene-i milâdiyesinde Lâtinlerden âyrıldılar. (1109) târihinde yine salibyûn zamânında ('Ayn Seyyide Meryem) dinilen menba' üzerinde Rum Ortodoksları Cebrâil 'Aleyhi's-selâmın nâmına bir kilisâ dahi inşâ itmişlerdir. Bunların yine bütün kazâdaki 'adedleri üç bini mütecâvizdir.

Kâtolikler ise esâsân Rum Ortodoks mezhebinden iken (1741) târihinde Kâtolik âyinini kabul itdikleri gibi (1770) târihinde bir cemâ'at de teşkil itdiler. 'Adedleri iki bine karibdir.

Mârûniler dahi Lübnân, Sur, Saydâ Mârûnilerindendir. Bunlardan Nâsra'da ikâmet idenleri âyinlerini Lâtin kilisâsında yâpârlardı. Yine (1770) târihinde kilisâlarını inşâ itdiler. Ve âyrı bir cemâ'at hâlini âldılar. 'Adedleri beş yüz kadardır.

Nâsra Protestânları ise esâsân Lâtin veyâ Rum Ortodoks iken (1851) târihinde Ânglikân Protestânlığını kabul iderek nihâyet (1871) târihinde de cemâ'at teşkil ve kendilerine mahsûs bir kilisâ da binâ itmişlerdir. Protestânlar üç yüzü mütecâvizdir.

Nâsra'da mevcûd bütün bu tâifeler içün küşâd idilen ve evvelce binâları ta'dâd idilen ecnebî mekteblerin uzun seneler zarfındaki mesâ'îsi neticesi olarak Hristiyânlarda yüzde elli, altmış derecesinde okuyub yâzânlar ziyâdeleşmişdir. Ma'mâfih bu nisbetde de ta'assub-ı Mesihi dahi Nâsra'da fazlalaşmış ve ma'kûsân mütenâsib olmak üzere ba'zı evsâf-ı tabi'iye ve mahalliye **(sayfa 407)** ise düçâr-ı halel olmuşdur. Ve hakikî 'ilim de burâda aslâ te'sis idememişdir.

Nâsra'da bulunân ve pâmuk ticâretiyle veyâ ba'zı sanâyi'le iştigâl iden bir kısm-ı kalilden mâ'adâsı zirâ'atle uğrâşırlar. Bunların da tarz-ı iktisâsı İslâmlara yakın ve 'aynı zamânda basitdir. Ma'mâfih kadîmden beri ba'zı Hristiyân erkekler

büyücek ve siyâh bir şâlvâr ile bir câket ve bâşda (ma‘ribi) ta‘bir olunân bir fes ile üzerinde örülü siyâh bir sârık ve büyücek kâlın bir püskül tâşırlar.

Hristiyân kâdınlar ise Nâsra’da ekseriyâ çârşaf örtünürler. Ve renkli peçeler dahi tâkârlar. Ma‘mâfih yeni yetişenlerde bu kadîm ‘âdetler terk idilmekdedir. Nâsra’da Hristiyân kızların kâffesi dântelâ işleriyle meşgûl olurlar. Fi’l-hakika Nâsra’da dântelâ işleri pek zarif muvaffakiyetlere mazhar olmuşdur. Bâ-husûs ba‘zı ceviz ve tahta masnû‘âtı, erkekler beyninde pek dil-rübâ bir şekil âlmışdır.

Nâsra’da Hristiyânlardaki ta‘assûb-ı Mesihî hiçbir beldede mevcûd değildir denilebilir ve bundan dolâyıdır ki Nâsra’nın her tarafından kesif bir havâ-yı Mesihiyet mass idilir. Burâda bütün Hristiyânların elbirliğiyle burâda bir mevcûdiyet-i Nâsraniye husûle getirmeğe gayret itdiklerinde şübhe itmemelidir.

Böyle olmağla berâber Hristiyânlar, bir dürlü İslâm servetine yetişemiyorlar. Ve onlarda küçücük derebeğleri türemek nasibi bulunâmıyor.

5-Nâsra’da Hâlet-i Sıhhiye: Nâsra’da hâlet-i tabi‘i de olmak üzere en ziyâde hüküm süren emrâz; mâlâryâ, iltihâb-ı em‘â, zâtürre ve româtizma ve göz hastalıklarından trâhom hastalığıdır. Nitekim geçen üç yüz otuz bir senesi zarfında mâlâryâdan üç, iltihâb-ı em‘âdan (32) zâtürrêden (12) kişi vefât itmişdir. Bunlardan bâşka diğer emrâz-ı ‘âdiye dahi tek tük vakı‘ bulmakda ise de pek âzdır.

Bu emrâz-ı sârîyeden bu sene lekeli hummâ, hummâyı râcı‘a, dizânteri, kolerâ gibi hastalıklar zuhûr itmişdir. Hatta son âylardan mâyısda (40) hazirânda (58) temmuzda (11) ki cem‘ân 109 kişi kolerâdan vefât itmişdir. (1332 senesi).

Hâl-ı tabi‘ide görülen mâlâryâ hastalığı kazânın ba‘zı mahallerinde bulunân batâklıklardan tahassul itmekdedir. Bu bâtâklıklardan biri Merc Beni ‘Âmır’da ve (100) metro ‘arzında ve (50) metro tûlunda bulunân (*Muylah)* diğeri Cabhâne arâzisinde (80) metro tûlunda ve (50) metro **(sayfa 408)** ‘arzında bulunân (Tarbine) üçüncisi ise Mahlûle arâzisi civârında tûlu (200) ve ‘arzı (50) metro olân “Sahuna” nâmıyle ma‘rûfdur.

Nâsra’da bulunân iltihâb-ı em‘â hastalığı ise ahâlinin ma‘işet ve tagaddilerinde bi’l-hassâ etfâlin tagaddisinde gösterilen mübâlâtsızlıklardan neş’et idiyor. Zâtürre hastalığı dahi bi’l-hassâ Nâsra’da kışın, hüküm-fermâ olân soğukdan muhâfaza olunmâmasından münba‘is oluyormuş.

Kazânın havâsı her ne kadar ‘umûmiyyet i‘tibârıyla mu‘tedil ise gerek mevsim-i sayfda ve gerek şitâda suret-i dâimede rutûbetli bulunduğu cihetle româtizm hastalığı fazladır. Diğer tarafdan havâda ittirâdsızlık mevcûd olduğundan her zamân tahvilât-ı havâîyeye tesâdüf idilir. Havâ sâkin iken yârım sâ‘at sonra cereyânlar yâparak şiddetli rüzgârlar husûl bulur ve ortalık tozla dolâr. Bunun içündir ki Nâsra kazâsı ahâlisinin çoğu trâhom dinilen “zâtü’l-habibât-ı mültehime” hastalığına musâbdırlar.

Bundan mâ‘adâ Nâsra’da nazar-ı dikkati câlib ba‘zı husûsât dahâ vârdır. Nitekim Nâsra’nın evleri hâricân muntazam görünüyorsa da dâhilân kavâ‘id-i sıhhıyeye kat‘iyân muvâffak değildir. Ahâli de nezâfete pek ri‘âyetkâr değildir. Hatta Nâsra’da bir tek hamâmın bile bulunmâması istiğrâb idilir hâllerdendir.

Burâda ahâlinin bi’t-tabi‘ diğer yerler de olduğu gibi hastalıklarını kocakârı ‘ilâçlarıyla tedâvi iderek doktorlara mürâca‘at itmemesi hastalığın en büyük bir ‘âmel-i sirâyeti oluyor. Hâlbuki kasabada bu kadar hastahâne ve eczâhâneler bulunduğu hâlde hâlâ ahâli âlışdırılamâmışdır.

Nâsra’da son zamânlara gelinceye kadar bütün çamâşır ve bulâşık suları kâh bağçelere âkâr ve kâh oluk hâlindeki sokâkların ortasından geçerdi. Hele mevâd-ı gâita vesâire hâlâ şimdiye kadar evlerin bağçelerinde ve üstü âçık bir hâlde bulunuyor.

Mevkı‘-i tabibinin bütün bu mülâhazalarından, Nâsra’nın nasıl bir hâlet-i sıhhıyede olduğu âz çok ânlâşılır. Esâsân bütün kasabalarımızın bu husûsdaki yâraları da birbirine o kadar şebihdir ki tekrâr idilmek ârzu idilmeyecek bir hâle gelmişdir. Ma‘mâfif bu yâralara virilecek ‘ilâçların bi-şübhe ‘umûmî ve şâmil olması ve hîz-i fi‘le isâlî ârzu idilecek gâyeler içinde bu husûsa da bir mevkı‘i mühim virilmesi zarûrîdir **(sayfa 409).**

31-NÂSRA-GURBİSÂN YOLU

1-Nâsra’dan Bisân’a: Nâsra’nın cenûbunda bulunân (El-Bisâdr) mevkı‘inden kasabayı terk ideli pek âz bir zamân geçmişdi ki bütün beyâz evlerin, kiremidli dâmların ve hatta büyücek ve müdebdeb ma‘bedlerin kubbeleri bağteten silinmişdi. Şimdi ârâbamız her iki tarafında sarp kâyâlar bulunân muntazam bir şoseden mütemâdiyen iniyor ve terk itdiğimiz yerlerde birâz sonra esmer ve dik

dâğların yükseldiğini temâşâ idiyorduk. Yârım sâ‘at zarfında hep böyle mu‘avvec ve ba‘zân mukavves inişlerden mürûr iderken ârâbamızın ânsızın vâdiye kâyârak yuvârlânmâsından korkuyorduk. Nihâyet nâ-mahdûd vüs‘atle uzâklara doğru uzânân yumuşâk toprâklı ovaya kâruşurken bir tarafdan sarsıntıdan kurtulduğumuzdan dolâyı memnûniyet hiss idiyor ve diğer tarafdan bütün sinesini temâşâkerâne küşâde tutân (Merc Beni ‘Amır)’ın tevekkül-i kudsisi muvâcehesinde derin bir vaz‘ı huşû‘ âlıyorduk. Ârtık nazarları habs ve tevkıf idecek hiçbir mâni‘a yokdu. Hatta pek uzâklarda serâbı andırân ve koyu esmer veyâ lâciverd renkde görünen tepeler dahi semânın bi-hudûd levn-i ramâdisine kârışıyor ve onlar da kolây kolây setr-i şahsiyet idiyor ve eriyorlardı.

Ovada mütemadiyân cenûba doğru koşuyorduk. Hedef-i hareketimiz iki zarif köy (‘Afûle) ve (Fûle) idi. Bir sâ‘at mürûrunda burâya da vârmışdık. Ârtık şimendüfer yolu gözükmüşdü. Şimdi mâzide geçdiğimiz bu yolları ve mesâfeyi hâtırlıyorduk. Cenûba doğru bu ovada ilerüleseydik şübhesiz (Cenin)’in mütevekkil harmânlarına veyâhud veche-i ‘azimetimizi garb-ı şimâliye doğru tahvil ideydik nihâyet Hayfâ’nın mâî denizine kâvuşacakdık. Fakat biz şimdi şark-ı cenûbî istikâmetine doğru yol âlmağa bâşlâmışdık. Tren yolunu ta‘kibân ve büyük bir suhûletle koşârken ba‘zân sâğ tarafdan birer çiftliği andırân ufâcık köylerin yeni binâlarına tesâdüf idiyor ba‘zân ovanın ıslâk yerlerinde kat‘-ı mesâfât iyliyorduk. Nihâyet uzâkdan birçok ağâç kümeleri ve bâğçeler göründü.

Şimdi nâ-mahsûs bir meyille bu (saha-ı sebzin)’e doğru bir ân evvel âtılmak istiyorduk. Nâsra’dan mefârikatımızdan henüz dört sâ‘at geçmişdi ki (Bisân)’ın şimendüfer gârı **(sayfa 410)** civârında bulunuyorduk. İstâsyon, yeşil “hurû’” âğâçlarıyla mezrû‘ târlâların ortasında bulunuyordu. Kasaba ise istâsyondan birâz uzâkda ve küçük bir tepe üzerinde gülümsüyor ve etrâfında yeşil âğâçlarla der-âguş oluyordu. “Nehrü’l-Calûd” un üzerinde kurulmuş kadîm bir köprüden geçerken yân tarafda şimdi “kadîm Bisân”’ın harâbeleri vârdı. Kuytu bâğçelerin ârasından geçen kârışık yollardan ve ufâcık birer dereyi andırân su birikintileri üzerinden mürûr itdikden sonra nihâyet yârım sâ‘at zarfında kendimizi her iki tarafında yüksek âğaçlar bulunân geniş ve fakat kuytu bir yol üzerinde bulmuştuk. Her iki tarafdaki küçük dükkânlar önünde köylüler büyük bir hareketle gidub geliyor ve âlışviriş idiyorlardı. Ârtık “Bisân”’ın merkezi noktasında bulunuyorduk.

2-Bisân

(1)-Bisân Çiftliği: Bisân nâhiyesinin tûlu 15 ve ‘arzı beş sâ‘atden ve mesâhası takriben 2,000 kilometro ‘ibâret olub cihet-i garbiyesinde Cenin kazâsına tâbi‘ Faku‘a, Calbûn, Deyr Ebu Za‘if, Beyt Kâdunefs nâhiyeye tâbi‘ Eşrefiye, Sâmirîye, Ferûna köyleri ve cihet-i cenûbiyesinde Tubâs köyüne mülhak Kâ‘un, ‘Aynü’l-Biza, Ed-Deyr, Er-Radğa mezra‘aları mevcûddur. Cihet-i şarkıyede Şeri‘a Nehri şimâlden cenûba âkmakdadır. Nâhiyenin şimâlde Tiberyâ’ya tâbi‘ Vâdiyü’ş-Şerâr ve Cenin’e tâbi‘ Gümiye, Şarta, Et-Tibe köyleri vârdır. Nâhiye arâzisi iklim i‘tibâriyle ikiye münkasım olub dâğ sırtlarındaki arâzi mu‘tedil ve Şeri‘a Nehri imtidâdınca mümted olân arâzi sath-ı bahrdan takribân 250 metro münhatt bulunduğu cihetle eyyâm-ı sayfda ve şitâda mu‘tedil derecede bulunur.

Rüzgârlar - Arâzî-i mezkûreye eyyâm-ı sayfda garb, şark, şimâl rüzgârları hübûb ider. Yâzın hübûb iden garb rüzgârları en mu‘tedil ve nafi‘dir. ‘Aynı mevsimde esen şark rüzgârları ise mezrû‘âtı yâkâr mahv ider. Şimâl rüzgârları ise serin bir hâlde ve nâdir bir suretde hübûb ider. Kış mevsiminde her cihetden rüzgârlar hübûb idub bunlardan garb ve cenûb rüzgârları yâğmuru celb ider ve mezru‘ata nâfi‘dir. Şarki ise bi’l-‘akis bârd bir suretde esdiği cihetle hubûbâtın neşvü-nemâsına mâni‘ olur. Şimâl rüzgârları ‘aynı hâlde bulunur. Yâğmurlar kış mevsiminde ve Teşrin-i sânînin on beşinden i‘tibâren nüzûla bâşlâr ve mârt gâyesine kadar devâm ider. Bir sene zarfında ne mikdâr yâğmur yâğmakda olduğu kimse tarafından tedkik idilmediği cihetle bu bâbda ma‘lûmât i‘tâsı mümkün olâmâmışdır.

Usûl-i İdâre - Bisân nâhiyesinin arâzisi ‘umûmiyyetle arâzî-i müdevvereden olduğundan **(sayfa 411)** dâire-i ‘âidesi tarafından ta‘yin idilen müdir vâsıtasıyla çiftçilere taksim idilmişdir. Müzâri‘ler, tohum vesâir âlat ve edâvât-ı zirâ‘iye kendilerine ‘âid olmak şartıyla idâreye yâlnız mahsûl-i senevinin yüzde onunu nakden virmekle mükellefdirler.

Bisân arâzisini teşkil iden toprâklar üç kısma münkasımdır. Birincisi volkânik siyâh, ikincisi kırmızı ve üçüncüsü kilsîdir. Mezkûr toprâğın kuvve-i inbâtiyesine gelince ‘ale’l-a‘lâ derecede olub her nev‘ eşcâr ve hubûbât ve husûsiyle pâmuk ve pâtâtes vesâirenin nemâsına gâyet müsâ‘iddir. Arâzi-yi mezkûrenin idâresiyçün ta‘yin olunân me’mûrlar fünûn-ı zirâ‘iyeye ‘adem-i vukûflarından dolâyı birçok

senelerden berû münâvebe suretiyle zirâ‘at icrâ idilmeyerek müzâri‘ler istedikleri gibi icrâ-yı felâhat itmekdedir.

Nâhiye, bedevî ‘Arablardan bâşka 22 köy ihtivâ itmekdedir. Her bir köyde vasatî olarak 150 kadar hâne mevcûddur.

(2)-Bisân Kasabası: Nâhiyenin merkezi Bisân karyesidir. Hayfâ-Der‘â demiryolunun 59’uncu kilometrosunda vâkı‘ ve sath-ı bahrdan 131 metre münhattdır. Kasabada 600 hâne mevcûd olub bunun 20-25’i Hristiyân 15’i Musevî ve mütebâkîsi İslâmdır.

Bisân karyesi, Câlûd Vâdisinin 100 metre ile meyl ile Gur’a dâhil olduğu mahalde mebnîdir. Târih-i ‘İbrânîde Bisân’ın ism-i kadîmi olân (Beytşeân ***Bethchéan)*** şimdiki karyeden dahâ vâsi‘ idi. Sâul (Tâlut) zamânında ahâlinin hepsi Ken‘ânilere mensûb ve Mânâse ‘aşiretinin zîr idâresinde idi. Süleymân ‘Aleyhi’s-selâm zamânında karye-i mezkûre küçük bir taksim-i idârînin merkezi olmuş ise de ‘İbrânîleşmişdi.

Bisân harâbelerinin âsârı hâlâ mer’îdir. Basit bir suretde hafriyât icrâ idilse hey’et-i asliyesiyle karye-i kadîmenin meydâna çıkârılması pek ziyâde me’mûldür. Şimdiki Bisân’ın cihet-i garbiyesinde ser-âpâ yeşil otlarla mestûr ipodrom ve şimâl-i şarkide vaktiyle kilisâ iken 1404 sene-i milâdiyesinde câmi‘e kalb idilen ma‘bedin divârları mevcûddur. Câmi‘in şimâl-i garbiyesindeki mezâristândan geçildikden sonra vâdinin ortasındaki büyük ânfîteâtıra vârılır. Şeri‘a Vâdisinin cihet-i garbiyesindeki âsâr-ı kadîmenin en iyi muhâfaza idileni bu âmfîteâtırdır. 55 metre kutrunda ve 12 sıra bâsamâkdan mürekkebdir. Bundan başka nehrin kenârında ve vâdinin üzerindeki Cisrü’l-Maktû‘’a kadar müntehî bir sütûn sırası mevcûd olduğu gibi köprünün yânı bâşında eski bir yolun bakâyâsı meşhûddur. Sol tarafda eski bir istihkâm bakâyâsını ihtivâ iden Tel el-Mastaba ve sâğda birçok sütûnlarla berâber hamâm menba‘ı ve kayâlarda oyulmuş **(sayfa 412)** mezârlar mevcûddur. Birâz cenûbda (Mağaratü’l-Ceryâğî) nâmıyla müsemmî kayâda oyulmuş büyük bir kabir vârdır.

Tiyâtro yerinin şimâlinde ve Tel el-Hısn’ın üzerinde vaktiyle bütün tepeyi ihâta iden kâlın bir surun bakâyâsı mer’îdir. İşbu tepenin garb tarafında durân bir müşâhid, Zerin köyüne kadar olân bütün arâziyi görür. Cenûba ve şarka teveccüh iden nazar, Gur’da gâib olur. Âfâk-ı şarkıyede Kal‘atü’r-Rebûd dahi müşâhede

olunabilur. Üst tarafdaki Cisrü'l-Hân'dan vâdiye nazar-ı 'atf iden bir seyyâh kendini birçok yıkılmış, sütûnlar, divârlar, harâbeler kârşısında bulur.

3-Bisân'dan Gur'a Doğru: Bisân'da bulunduğumuz müddetçe Bisân Câmi'ine mülâsık olân büyük otelde kâlmışdık. Fakat otelin uzun sofası ve odaları döşeli bulunmâdığı ve kimbilir ne kadar zamandan beri aslâ temizlik yüzü görmediği içün burâsı tahammül idilecek bir hâlde değildi. Bisân'a hubûbât mübâyağası içün gelen birkâç tâcirle her nasılsa burâdan geçen birkâç me'mûr ekseriyâ burâda ikâmete muzdar âlıyor. Ve temizlikden aslâ nasibi olmayân Bisân köylüleri veyâhud 'Urbân içün bu otel bir mev'ûd-ı mülâkât oluyordu. Sabâhleyin bizim içün hâzırlânân a'lâ 'Arab kısrâklarına binerek Bisân'dan âyrıldığımız zamân geniş bir nefes âlmışdık. Bir müddet sonra civârımızda ârtık bir mâni'aya tesâdüf idilemez olmuşdu. Şimdi uzâklara doğru za'if bir meyl yâpârak uzânân (Gurbisân) arâzisinde kat'-ı mesâfât idiyorduk. Fakat geçdiğimiz yerler o kadar sulu ve bâtâklık idi ki pek vâzih tehlikelere ma'rûz kâldığımızı ânlâyorduk.

Civârımızı ihâta iden ova sâzlardan ve hüdâyi nebât otlardan yeşil bir renge boyânmışdı. Bâ-husûs 'Urbânın (İncil), (Semâr), (Nebut) nâmlarıyla yâd itdikleri bu nebâtların burâda kendine mahsus bir râihâ-i zî-ibhâmı duyuluyordu. İki sâ'ati mütecâviz bir zamân geçmişdi ki ârtık uzâkdan tek tük kârâltılar fark idilmeye bâşlândı. Şimdi biz Bisân'ın şark cihetlerinde Vâdi-i eş-Şeri'a'da bulunuyorduk. Bu küçük evler 'Aşâirin (büyûtü'ş-şa'r) nâmıyla tevsim itdikleri çâdırları idi.

Burâda havâ pek boğucu bir hâl âlmışdı. Nihâyet uzun bir çâdırın önünde indik. Burâsı 'aşiret reisinin, şeyhinin evi idi. Şimdi ötede beride birkâç siyâh çâdır gözüküyordu. Pârlâk bir ufuk ve bâtâklık ve yeşil bir zemin… İşte Gurbisân bundan 'ibâretdi **(sayfa 413).**

32-GURBİSÂN 'AŞÂYİRİ

(1)-Bisân 'Aşâyirinin Ahvâl-ı 'Umûmiyyesi: Bisân arâzisinin belli bâşlı 'aşâiri şimâlden cenûba doğru Cisrü'l-Mecâmi'den i'tibâren Beşâtve, Puvâtya, Gazâviye ve Sukûr 'aşiretleridir. Bu 'aşâiri teşkil iden Bedeviler kısm-ı 'umûmînin Suriye 'Arabları faslında bir tebezzuh bahş idildiği vech ile çâdır altında ve fakat sâbit arâziyi zer' ve harâset itmekle vakit geçirmekdedirler. Nüfûsun kesreti

i‘tibârıyla en mühimi Sukûr ‘aşiretidir. Cesâret nokta-i nazarından Sukûr ve Gazâviye ‘aşiretleri bir arâda yine 400 ve Beşâtve ‘aşireti 200 çâdırdan ‘ibâretdir. Bisân arâzisinin hâricinde ve fakat Tiberyâ kazâsına mülhak Gur’un bir kısmında ikâmet iden Suhûr el-Gur kabilesi 100 çâdırdan birâz noksândır. Bir çâdırın nüfûsu 5-25 ârasında tehâlüf itdiğine göre Gazâviye kabilesinin efrâdı iki bin râddesinde ve âtlıları 40-50 ârasındadır. Sukûr ‘aşiretinin nüfûsu 2500-300 ve âtlıları 35-40 ârasındadır.

Sukûr ‘Aşireti - Bisân’ın (Hamretü’s-Sakr) nâm-ı mevkı‘inde çâdır kurân işbu ‘aşiretin reisleri vaktiyle Neced’den gelen “Fuzûl” ‘âilesine ve iddi‘â itdiklerine göre ‘Abbâsiye hânedânına mensûbdur. Beni Sahr’dan sâyılân “Serdiye” ‘aşireti dahi ‘aynı nesebe intisâb ider ve mevzû‘-ı bahsimiz olân Sukûrlarla akrabâdır. Reisinin şeceresi hakkında bervech-i âtî ma‘lûmât ahz olunabilmişdir.

“Yusuf (şimdiki ‘aşiret reisi) bin ‘Ursân bin Mutlak bin Sa‘id bin Sa‘id bin Ca‘dân bin Reslân bin Cebir bin Süleymân bin Hasan bin Ribâh bin Sakr Melâk.”

Son cedden sonra ârtık silsile-i neseb ‘aşiretce ma‘lûm değildir. Bedeviler ârasında müte‘ammim olân rivâyete göre “Melâk” ‘aşireti, Havrândaki Nakra nâm-ı mıntıkada icrâ-yı hüküm bile itdiler. Ve o sıralarda ya‘ni ecdâddan “Cebir” zamânında akrabâlarından Serdiye kabilesiyle muhârebe itmişlerdi. Tahminân bundan 300 sene evvel vukû‘a gelen işbu muhârebede Cebir ‘aşireti dahâ kuvvetli görünmekle Serdiye kabilesi hükümetden bi’l-isti‘âne düşmanlarını Tâğze şehrine kadar sürebildi. Kasaba-i mezkûrede Cebir, düşmanları tarafından yâkâlânarak hükümet ricâli tarafından i‘dâm idildi ise de Sukûrlara riyâset iden halefinî Ca‘dân nâm-ı bahâdır, ceddinin intikâmını pârlâk bir suretde âlmağa muvaffak olmuş idi **(sayfa 414).**

Hâlâ ‘aşiret şâ‘irleri tarafından engâm-ı mahsusa ve rübâb nâm-ı âlet-i musikiye ile söylenân kıssa-ı mezkûre içün tertib olunân birçok kasideler ve mersiyeler vârdır. İşbu gazavâtda Sukûr ‘aşireti düşmanlarını Tanced mıntıkasına kadar sürmeğe muvaffak olmuş ise de burâlarda ikâmeti tensîb itmeyerek tekrâr gerisi geriye ric‘at itdi. Ve garba doğru ilerûliye ilerûliye nihâyet Bisân arâzisinde karâr kıldı.

‘Aşiret reisi Emir Yusuf’dan âldığımız ma‘lûmâta nazarân bütün kabile efrâdı her sene takribân 100 fidânlık arâzi zer‘ itmekdedir. Fidân bâşına 10 keyl buğdây ve

6 keyl ârpa ekdikleri hâlde iyi mevsimlerde işbu ekilân hububâtdan 100 keyl âldıkları nâdir değildir. Bu sene ‘aşiret reisi Emir Yusuf yâlnız üç fidânlık arâzi ekdiği hâlde bütün Bisân mıntıkasına ta‘yin idilen zâlim muhamminler mezkûr Yusuf’un mahsûlâtını 300 keyl tahmin ve takdir iderek bunun sülüsünün alınmasını işâret iylediler. Bize bu tafsilâtı viren emir-i mezkûr imân-ı galize ile yemin idiyor ki bu sene arâzisinden âldığı mahsûlâtın mecmû‘u hükümetin hams diye kendilerinden âlmak istediği mikdara bile takâbül idemiyor. ‘Aşiret reisinin birâderi Mutlak dahi ‘aynı âcı şikâyetlerde bulunmakdadır.

İşbu ‘aşiretin hükümet kârşusındaki vaz‘iyet-i hâzırası son derece nazar-ı dikkati câlibdir. Seferberlik i‘lânı münâsebetiyle ‘aşiret-i mezkûre hükümete binlerce mecidiye ve epeyce mikdârda yâğ virerek servetleri nisbetinde i‘ânetde bulunmalarına mukâbil hükümet-i mahalliyeden iyi mu‘âmele görmemekdedirler. Birçok müstebid ve zâlim me’mûrlar bunlara mütemâdiyen eziyet itmekdedir.

Ez-cümle kendilerine misâfir olduğumuz gün Reşid Efendi isminde bir yüzbâşı bir müfreze ile ‘aşiret-i mezkûreye mensûb birkâç zavâllı bedeviye hücûm iderek darb ve şetm iyledi. Gayyûr ve muhterem vâli-i ‘âlişânımızın ‘ulvî fikirlerini kuvveden fi‘le çıkâracak zemin hâzırlamağa gelmiş iken biz şu elim ve zâlim vaz‘iyet kârşusında ‘aşiret reisine kârşu pek mahcub bir vaz‘iyetde kâlmış idik.

Sukûr ‘aşireti şimdiki hâlde Beni Sahr ve Role ‘aşiretleriyle dostdur. Hatta son kabile her sene mevâşîsinin bir kısmını berâ-yı ra‘i Sukûrların bulundukları ovaya irsâl itmekdedir. Ahvâl-ı ‘umûmiyyesini tedkike me’mûr olduğumuz ‘aşiretin yâlnız (Havitât) kabilesiyle ârası iyi değildir. Hatta bundan 30 sene evvel her iki taraf yekdiğerinin emvâl ve mevâşîsine ta‘arruz itmiş ve bu yüzden birçok kânlar akıdılmış idi. Şimdiki hâlde gerek hükümetin satveti ve gerekse ahvâl-ı hâzirenin ilcââtıyla işbu ‘adavâtın mücâdele veyâ gazavâta münkalib olduğu görülmâmekdedir **(sayfa 415).** Sukûr ‘aşiretine mensûb efrâd hâlâ vatan-ı asliyeleri olân Neced mıntıkasına yumrûk sıkıyorlar.

Hânek Allah yâ Necedü’l-Hünûb (1) *

Misil elbint mâ ahezet ricâl

* **Yazarın dipnotu:** (1) Hünûb-ı Hâine (2) Şebib Et-teb‘i (3) Beni Helâl (4) Beni Reşid’den ‘Abide-i Fârs ‘aşireti (5) Beni er-Reşid civârındaki Deviş ‘aşireti (6) misâfiri olduğumuz Sukûr ‘aşiretinin ismi.

Evvel ‘aybi ‘abeti fi şebib (2)

Ve sânî ‘aybi ‘abeti bi-hilâl (3)

Ve sâles ‘aybi ‘abeti bi‘ubeyde (4)

Yâlli dir‘ahum hamilü’l-biğâl

Ve râbi‘ ‘aybi ‘abeti bi’d-duveyş (5)

Ve hâmis ‘aybi ‘abeti bi’l-fudûl (6)

Ehlü’s-Samt ‘akkâlü’r-ricâl

Gazâviye ‘Aşireti - Sultân Selim hazretlerinin Suriye ve Mısır fütûhâtından çok evvel ‘aşiret-i mezkûre Gazze şehrinden Yemen taraflarına hicret itmiş idi. ‘Aşiretin şimdiki reisi Emir Beşir’in iddi‘âsına göre kabile, Sultân Selim zamânında Havrân taraflarında yerleşmiş ve hatta Sultân müşârün-ileyh tarafından ‘aşiret-i mezkûrenin o vakitdeki reisi bulunân Emir Hamid’e iki gülle ihdâ olunmuş idi. Mezkûr güllenin zürriyeti hâlâ bâkidir. ‘Aşiretin şeceresi bervech-i zîrdir:

“Emir Beşir bin Zâhir bin ‘Abdullah bin Ya‘kub bin Mehmed bin Ya‘kub bin Na‘im bin Hamid” Hamid’den ötesi ârtık şimdiki kabile efrâdınca ma‘lûm değildir.

Gazâviye ‘aşireti, el-yevm Gurbisân’ın (Sibe) ta‘bir itdikleri mevkı‘inde sâkîndirler. İşbu arâzi ser-âpâ bâtâklık hâlinde bulunduğu içün zer‘ idilememekdedir.

‘Aşiret efrâdı (kanâtü’l-tebe‘iye) tesmiye itdikleri sekiz-dokuz fidânlık ve Sibe civârında dört-beş fidânlık arâziyi zer‘ itmekde ve bedevî, fidân bâşına 6 keyl buğdây ve dört keyl ârpa ekmekdedir.

Arâzî-i müdevvereden (Cerm) köyünde ki Gazâviye ‘aşiretinin bir kısmının merkezidir. Bu sene 24,5 fidânlık arâzi zer‘ idilmişdir. Burâda her fidâna 16 keyl buğdây ve 9 keyl ârpa ekiliyor. Mevsim iyi olduğu sıralarda işbu 25 keyl ba‘zân 100 ve hatta 120 virdiği vârdır. Hâlbuki bu sene birdenbire şiddet-i harâretin bâsması üzerine bütün bu fidânlar **(sayfa 416)** âncak 40 keyllik mahsûl virdi. Gaddâr muhamminler Cerm ‘aşiretinin reisi bulunân Emir Beşir’in bu seneki mahsûlünü 1625 keyl kayd itdiler. Hâlbuki Emir, arâzisinden bu sene âncak 1000 keyl âlabilmiş 625 keyl açıkda kâlıyor. Esâsân muhamminler Gazâviye arâzisini dört kısma taksim itmişlerdi. Birinci sınıfda beher fidânın mahsûl-i seneviyesi 75 keyl ikincisinde 90

üçüncüsünde 100 dördüncüsünde 113 keyl kayd itmişlerdi. Hâlbuki bu seneki mevsimin fenâlığından dolâyı kuvve-i inbâtiye ve vüs‘atca temyiz iden a‘lâ derecedeki fidândan âncak (50) keyl âlınabilmişdir.

‘Aşiret reisi atlusıyla, müzâri‘iyle, kadınıyla berâber muhamminlerin bu zûlmüne kârşu bizâr kâlmışlar. Kârşumızda ahz-ı mevkı‘ iden Emir Beşir, muhamminlerin ve i‘tisâfını umûr-ı zirâ‘iyedeki ‘adem-i kâbiliyetlerini, irtikâblarını öyle yâna yâkıla ve harâretli bir suretde tefsir itdi ki müteessir olmâmak mümkün değil. Hâdd olân zekâsı umûr-ı ‘umûmiyeye olân vukûf-ı tâmmı necib simâsını tezyin iden siyâh gözlerinden belli olân ihtiyâr Emir Beşir, nihâyet derdini bütün çıplâklığıyla dökmeye koyuldu. Emir diyordu ki:

“Hâkân-ı sâbık Sultân ‘Abdülhamid, arâzimizi zabt itdiği vakit biz kendimiz dünyânın en mes‘ûd mahlûku idik. ‘Aşiret efrâdının ‘umûmundan senede bütün tekâlif nâmına yâlnız 30 bin guruş te’diye iderdik. ‘Aşiretimin her bir ferdi tarafından mesmû’ olmâması mümkün olamayân sözlerimi o vakitteki hükümet me’mûrları dâimâ nazar-ı dikkate alırdı. Her yerde ihtirâm görüyorum. Üç dört bin kişiye riyâset iden şu hakir Emir şimdiki hâlde mazlûm ve makhûrdur. En ‘âdî bir me’murun tahkîrine uğrâyor. Dünyâda sebb ve şetm nedir bilmediğim hâlde bir ufâk jândarma neferi bugün beni rezil ve rüsvây idiyor. Mutasarrıf Bek yalâncı olduğumu, kâimakâm veyâhud nâhiye müdiri hilekâr olduğumu yüzüme uruyor. Mezellet, tahkir, cefâ ve zûlm âltında inleyen biz zavâllılara iskândan, hâne, mekteb, köy inşâsından vâli Bek Efendinin ‘atufet, şefkat ve muhabbetinden bahs itmek bilmem münâsib midir? Biz hükümete dâimâ itâ‘at itmişiz. Ebe‘an-cedd şu hakîr çâdırlar âltında önünüzdeki bu arâzî-i münbitenin zer‘ ve harâsetiyle iştigâl idiyoruz. Hükümetden yegâne talebimiz ‘adâlet ve insâfdır. Kendisinden hâne, mekteb, köy gibi masraflı mutâlibâtda bulunmak hâtırımıza bile gelmez.”

Va‘desi uzun bir bedel mukâbilinde zer‘ idilmekde olân arâzi-i müdevverenin kendilerine tefvizi fikrine kârşu Emir Beşir şu suretle cevâb virdi: Bu tefviz mu‘âmelesi ârzu idilmeyecek bir şey değildir. Yâlnız bu mu‘âmele ile berâber hâne ve köy inşâsına kâlkışarak bizleri çâtı ile dört divâr ârasında iskân itdirmeğe teşebbüs iderlerse o vakit ittifâk idemeyiz **(sayfa 417).**

Öteden berû nâ-mütenâhî füshata, dünyâyı kâplâyân kubbe-i zerkâya (semâyı kasd idiyor) gözlerimiz alışıkdır. Köy, hâne inşâ itmek bizden bu na‘im-i tabi‘iyeyi

gasb itmek dimekdir ki bunâ şu kârşunızda gördüğünüz hiçbir bedevî râzı olamâz. Emir bununla dimek istiyor ki:

"Biz arâzi sâhibi değiliz. Bisân arâzisine bizi rabt iden 'alâka eküb biçdiğimiz şu münbit arâzinin mahsûlâtıdır. Ricâl-i hükümet bizle 'adâlet ve insâf dâiresinde hareket itdikçe biz zirâ'at ve felâhatımıza devâm ider dururuz. Fakat jândârmanın ta'addiyât-ı insâfânesi me'mûrların haysiyet-şeknâne mu'âmelesi tahammül-fersâ bir dereceyi bulursa şu gördüğünüz arâziyi terk iderek dahâ serbest dahâ münsıf ve 'adil bir muhitde birleşir ve orâda felâhat ve zirâ'atimize devâm ideriz."

Hülâsa olarak şunu 'arz itmek isterim ki: Bisân nâhiyesinin terakkîsini istilzâm idecek 'avâmilden biri olân iskân-ı 'Urbân keyfiyetinin kuvveden hîz-i husûle çıkârılabilmesi içün her şeyden evvel mezkûre-i nâhiyeye ta'yin idilecek hükümet me'mûrlarının erbâb-ı nâmus ve 'iffetden ve 'Urbâna kârşu münsıfâne ve 'âdilâne idâre-i umûr idecek zevâtdan intihâb idilmesi şartdır. Nâhiye müdirinin mümkünse mütehassısîn-i zirâ'iyeden olması pek fâidelidir. Müsâf ve kizb ve riyâyı pek sevmiyen bedeviye kârşu nâhiye ricâl-i idâriyesinin tarz-ı hareketi istikâmet ve 'iffet dâiresinde olmalıdır. Bir de gaddâr ve zâlim jândarma neferâtının ta'addiyâtını mümkün mertebe tahdid itmek herhâlde elzemdir.

Ahvâl-ı 'Umûmiyye-i Zirâ'iye - Bisân karyesinde yetişen mahsûlâtın yüzde otuzu mahallinde sarf idilub mütebâkîsi Hayfâ, Nâsra, Tiberyâ, Nâblus kazâlarına sevk idilmekdedir. Vesâit-i nakliyeden Der'â-Hayfâ teymur yolunun Bisân istâsyonu karye-i mezkûreye 15-20 dakika mesâfede bulunmağla matlub derecede istifâde idilememekde ve dahâ doğrusu nakliyatda ziyâde-i su'ûbete râst gelinmekdedir.

Zirâ'ate pek ziyâde elverişli olân Bisân arâzisinde miyâh-ı câriye mebzûl olub sekiz on menba' arâzinin hemân hemân her tarafını irvâ itmekdedir. Miyâh-ı mezkûre gelişi güzel bir suretde cereyân itmekde olduğundan bunun neticesi olarak el-yevm arâzî-i mezkûrenin takribân nısfı su âltında ve batâklık hâlindedir. Ez-cümle meşrûb nâmındaki menba', Bisân kasabasının garb cihetinde büyük bir batâklık teşkil itmekle vaktiyle kanâllar küşâdıyla arâzinin tahlisi cihetine gidilmiş ise de mürûr-u zamânla 'ameliyât-ı mezkûre ihmâl olunduğundan batâklık tekrâr bâş göstermişdir **(sayfa 418).** Bisân arâzisinden lâyıkıyla istifâde itmek, zirâ'at-i me'mûrinîn fikrine göre âtîdeki tedâbirin ittihâz ve tatbikiyle mümkün olabilur.

1-Takribân 20 bin nüfûsu muhtevî olân Bisân nâhiyesinin bâşına umûr-ı zirâ‘iyede mütehassıs bir müdirin nasb ve ta‘yini ve arâzî-i mezkûrenin fen dâiresinde icrâ-yı felâhat itdirilmesi.

2-Arâzî-i mezkûrede mevcûd menba‘lardan iskâ olunacak arâziye kadar kanâllar hafr itdirilmesi ve şeker kâmışı ile pâncâr zer‘iyâtının tatbiki.

3- Nefs-i Bisân kasabasında bir tecrübe ve irâe-i zirâ‘at mektebinin küşâdı.

4- ‘Urbân nâmıyla mevcûd ahâlinin iskân itdirilmesi.

Bunlardan mâ‘adâ nazar-ı i‘tibara âlınacak olân nikât-ı mühimmeden biri de Bisân ve havâlisinde cereyân iden miyâhın kuvvetinden istifâde itmekdir.

Tiberyâ Gölünün cenûbunda ve Semâh karyesinin garb-ı cihetinde vâkı‘ Bâbü’l-Gam nâm-ı noktasından i‘tibârân Şeri‘a Nehri imtidâdınca âltı yüz metro mesâfede vâkı‘ (İnfitât) dinilân mahallin aşâğısında Şeri‘a Nehri takribân beş metro inhitât peydâ itdiğinden mahall-i mezkûrda şeker vesâir fâbrikâlarla değirmenler te’sisine elverişli olacağı gibi yine su kuvvetiyle büyük kıt‘ada su tulumbalarının isti‘mâliyle iskâ olunacak arâziye su ihrâcı mümkündür.

2-Bisân ‘Aşiretinin Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi

(1)-Tarz-ı Ma‘işet: Gur-Bisân ‘aşâiri, Tiberyâ Gölünün cenûbundan bâşlâyarak Şeri‘a Vâdisi istikâmetinde imtidâd iden Gur’da ya‘ni münhatt yerlerde yaşâyorlar. Bunların bâşlıcaları şimâlde (Beşâtve) cenûbunda (Gazâviye) ve dahâ cenûb taraflarda ise (Sukûr) ‘aşiretleridir. Bu aşâir nüfûsunun ‘aded-i hakıkisini ta‘yin itmek kâbil değildir. Ma‘mâfih âltı yedi bine bâliğ olduğu tahmin idiliyor. Bu üç âşiret gerek ahvâl-ı ictimâ‘iyece ve gerek i‘tiyâdât ve ahlâk nikât-ı nazarından dahi pek bâriz farklar göstermemekde oldukları içün bu husûsda vireceğimiz izâhâtın bunların kaffesine şâmil olacağı tabi‘îdir.

Burâdaki ‘aşâir bu ‘azîm sâha dâhilinde ekseriyâ (büyûtu’ş-şa‘r) çâdır kümeleri teşkil iderek zümre zümre imrâr-ı hayât itmekdedirler. Her ‘aşiretin bir reis-i ‘umumisi bulunduğu gibi âyrıldıkları ‘âilelerin yâhud zümrelerin de diğer bir bâşları vârdır. Meselâ (Gazâviye) **(sayfa 419)** ‘aşiretinin bir reisi olmakla berâber bu ‘aşiretden sâyılân (Zenâtve) zümresinden de bir reis-i kabile mevcûddur.

Bu muhtelif ‘aşiretlerin zirâ‘at ve felâhat itdikleri arâzi ile ikâmet itdikleri sâhalar beynlerinde hudûduyla teferrû‘âtıyla mefrûz ve ma‘lûm ve mu‘ayyen olduğu içün âralarında bu husûsdan neş’et iden ihtilâfâta tesâdüf idilemez. Esâsân Gur-Bisân ‘aşiretleri ârasında münâferet ve ‘adâvet dahi bulunmâmakda ve hatta birbirleri ârasında mevcûd musâhharat ve karâbet dahi bu gibi husûsâtın önünü âlmakdadır.

Bütün ‘aşiret mensûbîni evvelce beyân idildiği vechle büyûtu’ş-şa‘rda ikâmet itmekde iseler de bu çâdırlar mevkı‘ının sâbit olduğunu zan itmemelidir. ‘Aşiretin ve reisinin ‘aklına esince bu esâsân birer çâdırdan ve pek basit ve suhûletle kâbl-i nakil esâs-ı beytiyeden ‘ibâret olân eşyâlarını mevâşîlerine irkâb iderek âz bir müddet zarfında başka mahalde nasb-ı hıyâm itdikleri görülür. Hele yâzın (Bisân) taraflarına ya‘ni garba ve kışın yâğmurlar yâğârken (Vâdiyü’ş-Şeri‘a) cihetlerine şarka doğru nakil ve işgâl-i mevâkı‘ itdikleri, her sene tesâdüf olunur hâllerdendir.

‘Aşiret mensûbunun asâlet ve ma‘rûfiyetine nazarân akrânı beyninde bir mevkı‘-i ictimâ‘iyesi vârdır ki bu mevkı‘ gerek ikâmetgâhını ve gerek tarz-ı telbis ba‘zı kuyûd-ı tahtına vaz‘ ider. Bir iki üç nihâyet dört hücreli büyûtu’ş-şa‘rda sâkîn olânların ve ipek veyâ çuha lâbis olânlarında o nisbetde âralarında i‘tibârları ve bir mevkı‘-i ictimâ‘iyeleri mevcûddur. Bâ-husûs (şak) ta‘bir itdikleri yabâncı misâfir kabûlüne mahsus ‘umûmî kısmı hâvî çâdır âncak reislerin ikâmetgâhlarında müsâdif-i nazar olur. Ve gelen misâfirin de mutlakâ bu mahalle gelmesi zarûrî olur. (Büyûtu’ş-şa‘r) dahi ne kadar hücreye mâlik ise o nisbetde geniş ve müzeyyen olur. Ma‘mâfih bu nev‘ çâdırların ziyneti dâhilindeki hâczlerin örmesinde mevcûd süslerden ‘ibâret kâlır. Bu süslerde birbirine girift olmuş müsellesler veyâ murabba‘lardan veyâhud mütevâzîyü’l-âdlâ‘lardan müteşekkildir ki siyâha mâil koyu kahve renginde olân bol kumâş üzerinde beyâz veyâ esmer çizgiler hâlinde görünür.

(Büyûtu’ş-şa‘r) birer ârşun ende olmak üzere koyunların yününden dokunulmuş uzun, koyu kahve rengi pârçaların yân yâna dikilmesinden yâpılmışdır. Bu pârçalar ekseriyâ Cebel-i Lübnân’ın (Şahim) nâm-ı mahallinden getirilir ve ba‘zân de kendileri dokurlarmış.

Bu pârçalar (‘Amûd) ta‘bir idilen kâlın direkler üzerine tesbit idilir. Çâdırın **(sayfa 420)** dâhilinde tâvânı müstevî bir hâlde görünür. Sonra önü ve ârkası ise ekseriyâ küşâde bir hâlde kâlır.

Kışın yâğmurlar ziyâdeleşirken bunların etrâfını (halfe) ta‘bir itdikleri sâzlarla veyâhud (melân) nâmını virdikleri kâmışlarla örterler. Ve bu suretle mevsime kârşu hafif bir melce’ yâpmış olur. Hâlbuki âtları vesâir mevâşîsi yâğmur âltında kâlır. Yâlnız onların üzerine bir nev‘ çul örtmekle iktifâ iderlermiş.

Çâdırların ârasındaki hâczeler misâfir sâlonu, matbah mahallini vesâireyi âyırır ki bu âncak reislerin ikâmetgâhlarında mevcûddur. Bir hücreli çâdırlarda ise matbah, yâtak ve oturacak yer bi’t-tabi‘ ‘aynı mahaldir.

Bisân ‘aşiretleri beyninde de her ‘aşiret kurulurken âyrı bir çâdır yapılmak mu‘tâddır. Binâen‘aleyh ne kadar ta‘âddüd-i zevcât olursa olsun her zevce nisbeten evinde müsterih ve serbestdir. Bâ-husûs hepsine kârşu tatbik idilen müsâvî mu‘âmele hayâtlarındaki âcılığı bi’t-tabi‘ tahfif itmekdedir.

‘Aşiret halkı tamâmiyle bir hâl-ı bedâvetde yaşâmakla berâber bunları tamâmiyle bedevî telakkî itmek doğru değildir. Zirâ dâimâ kasaba ahâlisi ile uzun senelerden beri temâs itmekde bulundukları içün bedevilikleri nim Hazariliğe tahvîl itmekdedir. Hatta reislerinin ikâmetgâhlarında levâzım-ı Hazariyenin ve meselâ çâtal, bıçâk ve emsâli sofra tâkımının bulunduğu ve hatta kıyâfetlerinde dahi bir mikdâr Hazarilik istişmâm idildiği nazar-ı dikkate âlınırsa bu müdde‘âmıza hak virilir. Bir rivâyete göre reislerinin Bisân’da inşâ idilmiş ba‘zı binâları dahi mevcûd imiş.

Bisân ‘aşâirinin Hazariliğe olân bu meyilleri pek vazih olmağla berâber bir dürlü bunu i‘tirâf itmek istemiyorlar. Hatta kendilerinden:

---Niçün evler yâpub râhat râhat yaşâmak istemiyorsunuz? Her gün mesken değiştirmek iyi bir şey midir? Kasabalarda yaşâsanız dahâ emin bir hayât geçiremez misiniz?

Diye sorulsa virecekleri cevâblar pek mu‘ayyen ve müttehidü’l-me’l olur.

---Biz evlerin içinde oturâmâyız. Çünkü evin kâpusu kâpânınca orâsı bize pek müzlim görünür. Evden korkâr ve çekiniriz. Bâ-husûs bu sıcâk mahallerde ev içinde yâşânır mı? Bâkınız burâsı çâdırların âltı ne kadar güzeldir. İstediğimiz zamân bütün eşyâmızı çâdırlarımızı toplâr burâdan muhâceret ideriz. Bizi bir müddet sonra tâ uzâklardaki **(sayfa 421)** dâğların eteğinde yaşâyor görürsünüz. Ohhh burâsı ne kadar serin ve ne kadar ferahlıdır?

Fi'l-hakika ‘aşiret halkının virdikleri bu kısa cevâblar ‘amîk ruhlarından geliyor. Yâlnız bu ifâdenin âltında gizlenmiş bi çok fikirler dahâ vârdır. Bi't-tabi‘ bu ‘aşiret mensûbîni ‘âdetleri vechiyle silâhlarını hükümete teslim idemezlerdi. Bunlar ‘askere gidemezlerdi elh. Bu sebeplerden dolâyı şimdiye kadar her ne suretle olursa olsun Hazariliğe âlışdırılmak istenilmiş ise de bunlar dâimâ rû-yi muvaffakat gösteremiyorlar. Dâimâ sâldide ve ‘ana‘nevi çâdırlar ârasında mâzînin kendilerine hediye itdiği bir şekil ve kıyâfetde ve bir tarz-ı ma‘işetde yaşâyorlar.

(2)-Tarz-ı Telbis: Gur-Bisân ‘Aşiretinin tarz-ı telbisleri de birbirine müşâbihdir. ‘Aşiret rüesâsıyla efrâdının elbiseleri beyninde biçim i‘tibârıyla da fark yokdur. Ekseriyâ ‘aşiret reisleri mâvi veyâ kırmızı renginde çuhadan kısa kollu bir câket giyerler. Bu câketlerin kenârları da diğer renkden bir çuha ile süslü bulunur. Bunlara (drâ‘iye) nâmını virirler. Drâ‘iyenin âltında her iki yânında bir mikdâr kesik ve ön tarafından âçık bir entâri giyerler. Bu entâriler pâtiskadan ve ba‘zân de yerli bir kumâşdan geniş olarak yâpılır. Bunâ da (jub) nâmını virirler. Entârinin kolları uzun bulunur. Ve câketin âltından ellere kadar uzânır. Jub ile drâ‘iye ârasında (kebr) ta‘bir itdikleri yelek ile dahâ âltında (kamis) ya‘ni mintân “nemiten” bulunur. Bu suretle kollarında evvelâ mintân sonra jub sonra kebr dahâ sonra drâ‘iye fark idilir. Bunların cümlesinin üzerinden bâşkâ bir yere gidecekleri zamân bi't-tabi‘ ‘abâlarını da iktisâ iderler. Reislerinin ‘abâları pek müdebdeb olur.

Efrâd-ı ‘aşiret dahi ‘aynı suretle giyinirler. Bâşlarına beyâz bir kefiye (hatte) korlar. Kefiyenin uçları boyuna doğru çâprâzvârî gelir. Hattenin üzerinde siyâh keçi yününden yâpılmış ve iki kere bükülmüş kâlın bir (‘ikâl) tâkârlar. Âyâklarında ise üzerinde kocamân mâi bir püskül sâllânân sârı veyâ kırmızı renkde kâlın ve geniş bir bedevî çizmesi bulunur. Bu çizmelerin âltı demirden na‘llıdır ve çorabsız giyerler.

Mâvi veyâ kırmızı câketlerinin üzerinde ve bellerinde bir kurşunluk, kemer hâlinde bulunur çâprâzvârî çifte kâyış boyunlarından geçer. Ve yine bunun üzerinde boyundan geçmiş bir fişenklik bulunur. Zengin olânlar bir de ser-âpâ gümüş işlemeli bir mahfaza içinde ve yine kabzası gümüşden (şebriye) ta‘bir olunân eğri bir ‘Arab hançeri tâkârlar. Bundan mâ‘adâ yine mahfazası içinde revolver tâşıyânlar vârdır. Bellerindeki kâyışa mu‘allak ve yine gümüş **(sayfa 422)** işlemeli kılıçlarını da unutmamalıdır. Gümüş eyer tâkımlarıyla müzeyyen fakat dizginsiz cins-i ‘Arab kısrâklarına bindikleri zamân bir de uzun bir mızrâk (remh) tâşırlar. (Mârtin)'i de

âyrıca istishâb iderler. Gerek (trâd) ya‘ni ât yârışları zamânlarında gerek (kumâna) ya‘ni Gazve zamânlarında remhleri kendilerinin en samimi bir refikî olur. Mârtin ise bi’l-hâssa gazve zamânlarında işe yârâr. Evvelâ hücûmu mârtin veyâ mızrâkla yâpârlar bilâhâre kılıncı (seyf)’i çeker göğüs göğüse gelirler.

Kâdınlarının tarz-ı telbisine gelince bu da evvelce zikri geçen* Gavârna ‘aşiretindeki kâdın elbiselerine müşâbihdir. Bunlarda bâşlıca kullânılân mâvi ve pullu kumâşdır. (gata), (ferâmâlliye), (samâde), (‘asâbe) bunlarda da mevcûddur.

‘Aşiret efrâdı hâl-ı tabi‘ide ‘asâlar tâşırlar. Topuzlu ‘asâya (debse) topuzsuzuna (bâkür), büyük ve kâlın sopâlara ise (madrub) nâmını viriler ki bunlardan biri bellerinden eksik olmâz.

İhtiyârları ise (sebil) ta‘bir itdikleri bir nev‘ müstevî kâmışsız pip veyâhud (gilyon) nâmını virdikleri kâmışlı ve yine müstevî bir pip kullândıkları içün bunları da bellerine sokarak tâşırlar.

Kızgın güneşler âltında yânân simâlarında hafif bir levn-i ibtisâm vârdır. Bu ma‘nâ-yı tebessüm gözlerinde dahâ ziyâde bârizdir. Kimin ile görüşürlerse derhâl onunla ruhları kâynâşır. Yüzlerinde vahşetden bir eser yokdur. Boyları ‘umûm ‘Arablarda olduğu gibi hadd-ı vasatidedir. Sâçları ‘umûmiyeytle siyâh ve gözleri kârâdır. İçlerinde mâvî gözlü beyâz ve sârı sâçlı bir şahsa tesâdüf olunâmâz. Dişleri nim beyazdır, hafif tebessüm iderlerken inci gibi pârlâr. Kâdınlarının da simâlarında ‘aynı nevâziş-i bedeviyâne bulunduğu yüzlerinden fark olunur.

Erkekler sâçlarını kesdirmezler. Yân taraflardan sâçlarını örerler. Sâçları kefiyelerinin âltında sâklı bulunur. ‘Aynı zamânda sâkâllarına da dokunmâzlar. Yâlnız sâkâllarının âlt tarafını düzeltirler. Bıyıklarını da olduğu gibi bırâkır ve müstevî târârlar. Erkekler sol ellerinin birkâç yerinden tüfenki kuvvetli tutsun diyerek âteşle dahi yâkârlar. Kâdınlarının, erkeklerinin de ellerinde gümüş halkalar ve yüzükler bulunur. Ellerini **(sayfa 423)** silsile şeklinde müsellesî veşmlerle tezyin iderler. Kâdınların dahi gerek yüzlerinde ve gerek kollarında veşmler vârdır. Ellerini (esâver) ile bileziklerle de (safât) ile ya‘ni küçük mahmudiyelerle ve cihâdiye silsileleriyle tezyin iderler.

---

* **Yazarın dipnotu:** 354’üncü sahifeye mürâca‘at.

(3)-İ‘tiyâdât-ı İctimâ‘iye: ‘Aşiret halkı ‘umûmiyyetle misafirlere (duyûf) nâmını virirler. Kabileye mümtâz duyûf geldiği zamân onları dahâ uzâkdan fark ider ve derhâl rüesâya haber irsâl iderler. Bir tarafdan ‘aşiret rüesâsının kendilerine ebâ ve ecdâdından irsen intikâl iden zenci köleleri ve diğer tarafdan hâzır bulunân kabile efrâdı koşuşur misâfirin kısrâğını tutârlar.

Kendilerine duyûf gelen ‘âileye (mu‘âzzib) nâmı virilir. Mu‘âzzib duyûfu çâdırın (şak) diye yâd itdikleri büyük bir kısmında kabul iderler. Derhâl ortaya hasırlar serilir, üzerine uzunlâma birkâç yâtâk yığârlar. Dahâ sonra seccâdeler dizerler. Misâfir burâya oturduktan sonra yumuşâk yasdıklar getirir ve yânlarına korlar. Küçükler misâfirin elini öper, büyükler ise misâfirin yânına gelir, inhinâ iderek eliyle misâfirin eline dokunur, sonra elini göğsüne götürerek resmî hoşâmediyi bu suretle ifâ iderler. Şak sâhibi kabile reisi dahi olsa (‘âmûd)u ya‘ni çâdırın ânâ direğini tutarak durur. Dâimâ emre âmâde bulunur. Ne kadar ısrâr idilse yine oturmak istemez. Her işi kendi eliyle görmek ister. Bütün mu‘âzzib misâfirlerin etrâfında fırıl fırıl döner durur. Derhâl su doldurur, bakırdan yâyık kâseler içinde getirir virirler. Bir tarafdan âteş yânmağa (Gavârna ‘aşiretinde olduğu gibi) kahveler yeniden kâvrulmağa ve makâm ile tahta havânda döğülüb büyük cezvelerde ihzâr idilmeğe bâşlânır.

Diğer tarafdan koyun kesilir. Yemekler ihzâr idilir. Nihâyet ortaya büyücek çârşaflar serilir ve yemekler sıralânır. Mu‘âzzib dâimâ âyakda kâlır ve nihâyet yine birkâç tur kahveler tekrâr ider. (Şenine) nâmını virdikleri âyrânı da getirir def‘alarca virirler. Misâfirlerinin en küçük bir işâretini fermân tarzında telakkî ider ve hemân ifâsına koşârlar. Mu‘âzzib, duyûfun bütün esbâb-ı istirâhatinden ve hayâtından mesûldür. Misâfirlerini günlerce evlerinde tutmak isterler. Ve nihâyet duyûf âyrılırken ehemmiyetine göre kölelerinden veyâ ‘aşiretleri efrâdından birkâç âtlı ile hudûdun hâricine kadar teşyi‘ iderler.

‘Aşiret rüesâsı ve kibârları birbirlerini ziyâret iderken bi’l-hassa fazla ikrâmlarda bulunurlar. Ve her ‘aşiret diğerinden üstün olmak ârzusunu tâşır **(sayfa 424).**

‘Aşiret rüesâsında misâfir bulunduğu zamân kabilesi efrâdından kısm-ı kibârı ziyâfetde tabi‘atıyla med‘ûv bulunur. Erkekler meclisinde ise kâdınların mevkı‘i yokdur.

‘Aşiret efrâdı ekseriyâ giceleyin ve gündüzleyin zamânlarını reislerinin yânında geçirirler. O zamân ‘aşiret reisi (Nakretü’l-Kahve) ta‘bir olunân mahalde ya‘ni kahve ocâğının yânında oturur efrâd etrâfında halka olur ve yine def‘alarca ‘Arab kahvesini tenâvül iderler.

‘Aşiret halkı kâdın, erkek birbirini tânıdığı içün burâda izdivâc ‘alel-‘amiyâ olmuyor. ‘Aşiretin ihtiyârları bir erkek içün kefevî olarak kabul itdikleri bir kızı pederinden veyâ velisinden isterler ve (siyâk) ta‘bir itdikleri mehir içün görüşürler. Burâda mehir beş inekden nihâyet reislerde yirmi ineğe kadar fazlalaşabilir. Mehir husûsunda ittifâk hâsıl olduktan sonra Bisân’dan bir (hatib) getirirler. Meclis-i ‘akidde bir tarafdan evlenecek erkek diğer tarafdan kızın pederi veyâ velisi ve iki şâhid ki âncak dört şahıs ve bir hatib bulunur bu meclisde başkasının bulunmasını istemezler. Hatib nikâhı ‘akd ider. Bunun üzerine erkek mehri virir. Kız, isterse mehirden bir kısmını ve isterse kâffesini pederine bırâkır. Ârzu iderse zevcinin evine götürebilir. Nikâhdan sonra silâh âtmak mu‘tâddır. Bilâhare erkek tarafından kıza bir yüzük (hâtem) veyâhud bir küpe (terâce) göndermek dahi mu‘tâddır. Bir iki ây sonra düğün hâzırlığı bâşlâr. Birkâç gice (sahce) ve (debke) ta‘bir itdikleri eğlenceler ya‘ni el çırparak müşterek rakslar yâpârlar. Nihâyet civâr ‘aşiret efrâdı da da‘vet olunur. Hatta düğün içün bin kadar med‘ûv bulunur. Kâdınlar ve erkekler kızı getirmeğe giderler. Kâdınlar ikişer ikişer seccâdelerle, vesâirelerle süslenen develere erkekler ise kısrâklara binerler. Bir kısmı da yâyâ gider. Ve kızı pek süslü bir deveye bindirirler. Ârkasında erkeğin akrâbasından biri râkib olur. Silâhlar âtılır. Giceleyin getiriliyorsa önde meş‘aleler yâkılır ve yeni ‘âileye mahsus binâ idilen beytü’ş-şa‘ara getirirler. Kızın yüzü beyâz bir berka‘la örtülü bulunur. Erkeği orâya getirirler. O zamân şekerli kahve dâğıtılır. Ertesi gün sevinç tekrâr ider. Koyunlar kesilir. Rübâbeler, mücevvezler, şebâbeler terennüm ider. Bütün da‘vetliler (ma‘zûmîn) orâda günlerce kâlır. Esâsân da‘vetliler gelirken berâberlerinde yâğ, pirinç, şeker gibi şeyleri hediye olarak getirirler. Orâda güler oynâr ve hoş bir vakit geçirirler.

Düğün sabâhı zevc ve zevcenin akrâbası tarafından kıza (nukut) nâmıyla mecidiyeler hediye itmek dahi mu‘tâd olduğu gibi erkek tarafından yüz görümlüğü kabilinden (safât) virmek **(sayfa 425)** dahi zenginler ‘indinde mu‘teber usûllerdendi

Gur-Bisân ‘aşiretleri ekseriyâ dört kâdın ile izdivâc iderler. Bunlar da talâk yoksa da (hicr) vârdır. Kâdını terk iderler fakat o zamân her dürlü esbâb-ı ma‘işetini te’mîn iderlermiş.

Gur-Bisân ‘aşiretlerinden her biri kendi efrâdının çocuklarını müşterek bir zamân ve mu‘ayyen bir mekânda sünnet itmelerini i‘tiyâd itmişlerdir. Nitekim Gazâviye ‘aşireti Şeri‘a civârında (Hanân) reisi (Hamza)’nın evinde ve Sukûr ‘aşireti dahi kendi reisleri (‘Ursân)’ın hânesinde hitânlarını yâpârlar. Hitân, Çerkesler tarafından icrâ idilirmiş.

Burâda sünnet düğününün merâsim-i mahsusası vârdır. Hitân olacak mahalde (musanna‘) veyâhud (mansûs) nâmıyla bir timsâl kurârlar. Bu tahtadan çâprâzvârî bir direğe elbise giydirmekden ‘ibâretdir. Bunun önünde günlerce ât yârışları yâpârlar. Orâda bir cemm-i-gafir toplânır. Hitân yâpdırânlar hep kurbân keserler ve ‘umûmî ziyâfetler tertib iderler. Nihâyet çocuklara (harsîye) dinilen kırmızı elbiseler giydirirler. Bâşlarında (mendil-i ahmer) kırmızı bir serpûş bulunur. Ve çiçeklerle süslerler. Hitân ‘akibinde Kur‘ândan bir cüzü okurlar. Ve bütün da‘vetlilere tâtlılar dâğılır. Fakat sünnet düğünleri âncak birkâç senede bir yâpılır. Hatta Gazâviye ‘aşiretinde on seneden beri ve Sukûr ‘aşiretinde ise beş seneden beri sünnet düğünü yâpılmâmış imiş.

Gur-Bisân ‘aşiretleri derin bir tevekkül içinde yâşâdıkları içün bir hastalık te’siriyle vukû‘a gelen vefiyâta o kadar ehemmiyet virmezler. Fakat beri tarafdan öldürülen bir ferd içün pek mükedder olurlar. Hatta ta‘birlerince kendiliğinden vefât idene olân teessürleri maktûlân vefât idenlere nisbetle yirmi dört def‘a âz imiş. Böyle bir vefât-ı tabi‘i vukû‘unda omuzunu silker ve Cenâb-ı Hak böyle istedi dirler. Vefât vukû‘unda (hatib) ya‘ni bir şeyh gelir. Tekfîn itdikden ve namâzını kıldıktan sonra iki tarafı ahşâbdan ortası iplerle örülü bir sedyenin üzerine kor ve bir devenin üzerine veyâ bir âtın sırtına bindirerek Gazâviye’den ise (Şeceret-i Bâle) Sukûr’dan ise (El-Hazar) nâm-ı mahallere defn iderler. Her ‘aşiretin kendine mahsus bir makberesi vârdır. Ekser mezârlar bi-eser ve bi-nişân kâlır. Yâlnız o zamân bi’l-hâssa ‘aşiretin kâdınları mersiyeler tanzim ider ve onun ruhuna ithâf iderler **(sayfa 426).**

‘Aşiret efrâdı ârasında hukukdan mütevellid bir ihtilâf zuhûrunda (enâ dâhil ‘aleyk) benim sende hakkım vârdır der. Bunun üzerine reisler bu ihtilâfı, hall ve tesviye ider. Ekseriyâ yâlnız birinin hakkı vârsa reisin hükmüne tabi‘iyet itmek

lâzımdır. Her ikisinin hakkı birbirine geçmiş ise âralarını sûlhân bulurlar. Bundan dolâyıdır ki ‘aşiret efrâdı ârasındaki ihtilâfâtın yüzde biri bile hükümete ‘arz olunmâz.

Cerâime gelince kâtiller yedi sene müddetle ‘aşiretden nefî ve iclâ olunurlar. Eğer maktûlün ‘âilesiyle müsâlaha ‘akd olunâbilirse o zamân diyeti virir. Fakat ‘aşiret efrâdı ‘indinde maktûlün ‘âilesinin mutlakâ ahz-ı sâr iderek kâtili öldürmesi mu‘tâddır. Katlin vukû‘undan yedi sene geçmişse ârtık ahz-ı sâr câiz olmâz.

‘Aşiret beyninde vukû‘a gelen (zinâ) fa‘illeri dahi ‘aynıyla (katl) gibi cezâ görür. ‘Aşiret efrâdı beyninde diyet (33) bin guruş olarak ma‘rûf ise de ba‘zân (15) veyâhud (20) bin guruşa kadar tenzil idildiği vârdır.

Sırkate gelince cezâsı mâl-ı mesrûkun dört kâtı ile tazmininden ‘ibâretdir. Sârik kâçârsa kurtulur. Akrâbasına mâl-ı mesrûk tazmin itdirilmez.

Darb ve cerh gibi vukû‘ât sulhân tesviye olunur. Mecrûhun bir ‘uzvu mu‘attâl olursa cârihin nısf-ı diyet virmesi icâb ider.

(4)-Hayât-ı ‘Umûmiyye-i İctimâ‘iye: Gur-Bisân’da yâşâyân ‘aşâirin hayâtı birçok köylülerden ve hatta kasabalılardan dahâ mes‘ûd geçmekdedir. Kendileri esâsân kanâ‘atkâr oldukları gibi hâl-ı bedâvetde bulunmâları hasebiyle ihtiyâçları da o nisbetde mahdud bulunduğu içün pek âz bir sa‘î ile geçinebiliyorlar. Âltı yedi bin kadar tahmin olunân bu ‘aşiret efrâdının kâffesi zirâ‘atle ta‘ayyüş itmekdedir. ‘Aşiretin bütün erkekleri --müstesnâ birkâç mümtâz şahısdan mâ‘adâ-- kendilerine mahsus târlâlarını felâhat ver zirâ‘at iderler. Târlâları çâdırlarının yâkınında bulunmakdadır. Kurbân bâyrâmından sonra bütün ‘aşiretin erkekleri toplânır, hayvânlarını âlır ve târlâlarını sürmeğe dahâ sonra ekmeğe bâşlârlar. Ve mahsûllerini âlıncaya kadar mütemâdiyen çâlışırlar. Kâdınlar ise ineklerin, koyunların südünü sâğâr. Peynir, tereyâğı, yoğurt ve bi’l-hâssa (şenine) yâpâr, evin işlerini görürler. Ve ‘âilenin yemeğini ve her dürlü ihtiyâcâtını ihzâr iderler. Akşâmları ve sabâhları Şeri‘a Nehrine gidub tulûm *(kurba)* larını doldurur getirirler. Boş vakitlerinde *(şukka)* ta‘bir olunân çâdırlarının yünlü kumâşlarını dokurlar. Veyâhud sâc üzerinde ekmek pişirirler. Ellerinde mücevvez veyâ şebâb olduğu **(sayfa 427)** hâlde koyunlarının veyâ ineklerinin veyâ develerinin peşinde çâdırlara dönerler. Yemeklerinin sıcâk dumânı etrâfında bütün ‘âile toplânır.

Giceleyin odun yâkâr ortalığı âydınlâtırlar. Gündüzleyin ba‘zân hüdâyi nebât otları veyâ çâlı çırpıyı toplâmak da çocukların pâyına düşer. Basit bir taksim-i a‘mâl ile yâşâyân bu ‘âilelerin mes‘ûdiyet-i bedevileri pek câlib-i takdir bir hâldedir. Yemeklerindeki, elbiselerindeki besâtet ne hoşdur. Birbirlerine kârşı hürmetkâr ve muhabbetkâr yâşâmak mecburiyetindedirler. Evvelce söylediğim vechle ta‘âddüd-i zevcât bu serbest insânlar içün elim neticeler vermiyor. Çocuk yetişdirmek hevesi bâşdan bâşa bütün ‘aşireti istilâ itmişdir. Her erkek ekseriyâ birkâç def‘a evlenmişdir. (Beni Sakr) ‘aşiretinin reisi Şeyh ‘Ursân hayâtında (33) def‘a evlenmiş imiş. Vefâtında bâşkâ bâşkâ vâlidelerden âltı yedi şirâ erkek çocuk terk itmiş.

‘Aşiret efrâdı esâsân muti‘ ve müsâlemetkârdırlar. Mâ‘mâmif mevâşî veyâ mezrû‘âtına vukû‘ bulân bir ta‘arruz derhâl hücuma sebebiyet virir. Bütün ‘aşiret halkı silâhlânır. (Kum) veyâ (kumâna) bâşlâr. O zamân intikâm âlmâdıkça râhat idemezler. Bu ‘aşiretlerin en büyük düşmanları Havrân taraflarında imiş. Havrân ‘aşâirinden bahs idilirken Gur-Bisân ‘aşâiri hiddetden ellerini sıkâr ve intikâmcı gözleri âçılır, dişlerini gıcırdâtırlar.

3-Bisân ‘Aşâirinde Hâlet-i Ruhiye ve Edebiyât: Şeri‘a Vâdisinin ılık ve düz arâzisinde yâşâyân ‘aşiretlerin ahvâl-ı ‘umûmiyye ve ictimâ‘iyelerini bir tafsil izâh itmişdim. Bu izâhâtı telhis iderek ‘aşiret efrâdının hâlet-i ruhiye ve san‘atkârâneleri hakkında bir mutâla‘a dermiyân itmek kâbildir.

Her dürlü teşkilât-ı medeniyyeden âzâde olân bu sahrâ halkında, vasf-ı esâsi denilebilir ki hâlet-i hazırâlarını idâme itmekdir. Bütün ma‘nâsıyla muhafazakârlık bu bedevilerin ufk-ı ruhunda bulunân yegâne bir mevcûddur. Onları hareket itdiren, yaşâtân, birbirine takrib veyâ teb‘id iden ‘avâmil içinde en mühimi olmak üzere (görenek)’i buluruz. ‘Aşirete mensûb her ferd küçüklüğünden beri bâbâsının, ‘âilesinin ve diğer ‘aşiret halkının sevgilerine, ‘adâvetlerine, ârzularına, emellerine, gâyelerine o derecede âlışıyor ki bu sâldide ‘alâkalarından uzâklâşdırmak ‘âdetâ muhâl oluyor.

Esâsân dâr bir sâha dâhilinde mu‘ayyen insânlardan mürekkeb basit bir hey’et-i ictimâ‘iye dâhilinde büyüyen efrâdın, dahâ ziyâde birbirlerine yâkın olduklarını kabul itmek zarûrîdir **(sayfa 428).**

Binâen‘aleyh bâbâsı ne suretle yâşâmış ise o da öyle yâşâmak ârzu idecekdir. Ve yine ‘aynı sebebden dolâyıdır ki ‘aşiret efrâdı çâdırlarına, kahvelerine,

âyrânlarına ne kadar merbût ise reisine, kısrâğına, silâhına ve zirâ‘atine de öylece müncezib ve ‘âşıkdır.

Ve bunların kâffesini mâdâm ki sühûletle bulâbiliyor ve o da diğeri gibi âz çok yâşâyâbiliyor. O hâlde hayâtlarını öteden beri görmedikleri kuyûd ile takyid itmek ne içündur? Evlerde sıkışub kâlmak, tânımâdıkları ve bi’l-hâssa dillerini bilmedikleri insânlara ri‘âyet veyâ hürmet itmek, mekteblerde oturub uzun seneler kitâb denilen ‘azâba düçâr olmak ne içündur, bunlara ne lüzûm vârdır? Kendileri ne bir zâbıt ne bir âmir ne bâşkâ bir şey olmak istemiyor. Zirâ O, çâdırının yegâne hükümrânıdır. Bütün ovalar ve târlâlar emrine âmâdedir. Her yerde oturabilecek ve yâşâyâbilecekdir. Bâ-husûs okumanın yâzmanın ne lüzûmu vârdır? Okumak hükümete me’mûrlara yârâr. Kendisi ne hükümet sâhibi ne de me’mûr olâcakdır. Hem kendisi yaşâmıyor mu, zirâ‘ati yâpmıyor mu, kısrâğına binub ârzu itdiği yere gidemiyor mu? Kendi hukukuna çâdırına kim ta‘arruz idebilir, bu cihetden de emin olmuyor mu? O hâlde ne içün okusun. Veyâhud yâzıyı bilsun, işine yârâmâyacak olduktan sonra bütün bu şeyleri ne yâpsın?

Diğer tarafdan dinini de bilmiyor mu? Kendisine dimiyorlar mı ki bütün bu ovaları bu dâğları yârâtân hububâtı yetişdiren, yâğmurları in‘âm iden Allah’dır. O bunları da biliyor, dinini de biliyor. Ve kendisi de yeni yetişenlere öğretebiliyor. O hâlde ne içün okusun? Namâz kılacak âyetleri öğrenmek lâzım imiş. Onu da pek‘alâ öğrenebiliyor. Bâşka biri kârşısında bir def‘a söylesun derhâl ezberleyebiliyor. Ve’l-hasıl lüzûmsuz yere sıkıntıya düçâr olmâğa lüzûm yokdur.

O hâlde onun o sâkin ve pür-‘uzlet yâşâyışı her dürlü hayâtın fevkındedir. Esâsân yâşâyışından bâşkâ yâşâyış olâbilir mi? Dünyâdaki ihtiyâcât kendi ihtiyâçlarından ‘ibâret değil mi? Hububât ve mevâşî yemek içün. Bisân’nın kumâşlarını libâs içün. Bâşkâ ne lâzımdır? O bütün efrâd-ı ‘âilesiyle berâber sıcâk bir legenin etrâfında elbisesinin yenlerini kâtlâyarak kolâyca âvuçları ile yiyemiyor mu? Dahâ ne kâlıyor? Siyâh veyâ mâvi renkde boyâlı bir pâtiska veyâ âmelikân pârçası elbiseye de kifâyet idiyor. Ârtık her şey tâm ve mükemmel değil mi? Nüçun bu yâşâyışı terk itsun? Bisân vâhasının ârkasında neler vâr neler oluyor? Kendisinin nesine lâzım? Sıcâklar veyâ soğuklar olurmuş. Bunları neden düşünsün? Hem her şeyi Cenab-ı Hak yâpmıyor mu? **(sayfa 429).** Hastalık da ölüm de her şey de Allah’dan değil mi? O hâlde ârtık neyi öğrenmeğe lüzûm görecek? O her şeyi de

biliyor Allahını da biliyor. Bu husûsdaki ‘atş-ı tahrisini de teskin idiyor mu? Ne kâlıyor? Hem yâşâyabiliyor hem iş görebiliyor. Ve ânlıyor. Ve sonra istediği zamân bâbâsı gibi o da ‘âileler teşkil idebiliyor. Onun çocukları oluyor. Onlar da büyüyorlar. O hâlde kendisi memnûn ve müsterih çâdırında uzânabilecek yâhud sevimli koyunları ârkasında pırıl pırıl suların kenârında gezebilecek ve yeşil çimenlerin âgûşunda gömülebilecekdir.

Uzun uzâdıya bir zamânı vâr ki o istese de şarkılar söyleyebilecek veyâhud (rübâbe)’sini âlâbilecek ve onun telinden o çân-ı esrâr-âlûd nağmeleri dinleyebilecekdir. Bütün bu ilhân ve nağamât âltında onun bu muhâfazakâr o pür-sükûn ve pür-i‘tizâl ruhu en emin ve en müsterih bir hâlde ve beda‘atla da hem-âgûş yâşâyacak, yâşâyacakdır.

İşte şimdiye kadar hâlet-i ruhiyesini hatve hatve ta‘kib itdiğimiz ‘aşiret efrâdının nasıl bir şahsiyet-i san‘atkârâneye mâlik olâcaklarını küçük bir mülâhaza ile ta‘yin itmek pek kolây olâcakdır. Esâsân efrâdın samimiyetini ihlâl idecek te’sirât-ı hâriciyede bulunmâdığı içün bütün eserlerinde ruh-ı basit sâdalarının eserlerine tesâdüf olunacağı tabi‘idir. Ma‘mâfih uzun senelerden beri ‘aynı tarz hayâtı imrâr iden bütün bu ‘aşiretlerin nâ-mahdud eserleri olmak lâzım gelirse de tedvin idilmemiş bulunduğu içün bütün hars-ı edebileri mahfûzât-ı mevcûdelerine münhasır kâlmışdır.

‘Aşiretin hâfızasında mevcûd pârçalar ise ekseriyâ en yeni olânlardan ve hatta kâîlleri de ma‘lûm bulunânlardan ‘ibâretdir. Bir akrâbanın izdivâcı yâhud vefâtı veyâ bir ‘aşiret reisinin bir iyiliği onlar içün bi-şübhe bir medâr-ı sünûhâdır. Hele develeri, kısrâkları, gazveleri veyâ vârlıkları tulû‘-ı şi‘ir içün birer vâsıta değil mi? ‘Aşiret efrâdının ba‘zıları bir telli, bir kemâna müşâbih sâzlarını (rübâbe)’lerini o zamân âlırlar ve bir tarafdan düşünür, âğızlarıyla da söylerler. Diğer tarafdan rübâbesinin nağmelerini onâ terfîk iderler. Burâda bu i‘tibârla bütün şi‘irler (lirik)’dir, rubâbîdir. Ve şi‘ir ile musikî pek samimi bir suretde burâda ittihâd idiyor. ‘Aşiretin şâ‘irleri rübâbe ile bütün hayâtını ba‘zân garâmını terennüm iderken derhâl diğer efrâd ezberliyor. Ve zevk-i bedi‘lerini bu suretle teşfiye idiyorlar. Hatta bütün şi‘irler, kâîllerinin dahi isimleri kemâl-i hürmetle hıfz idiyorlar. Âyrı âyrı ‘aşiretler tarafından söylenen pârçalar **(sayfa 430)** diğer ‘aşiretlere intikâl iderken yine bu ismin hakk-ı sarîhi düçâr-ı ihmâl olmuyor ve bu suretle kadir-şinâsiliklerini isbât idiyorlar.

Rubâbî şi‘irler veyâ neşideler nâmı tahtında toplâyâbildiğimiz bütün bu pârçaları mevzû‘ları i‘tibârıyla tefrik iderek mutâla‘a idebiliriz. Bu şi‘irler meyânında medhe ‘âid olânlarına (kasîde) ve (kasid) diyorlar. Âtîdeki pârçalar bu nev‘dendir:

(Kaside)

Yâ veleddeni li ez-zilûl

Bil-yumnâ ve imne‘ ahcâra

Kette ile derbü’l-Gur

Tesra bi’l-leyl ven-nehâra

Teci beyt Ebû Muhammed

Eş-şak yenhad erkânehu

Entüm yâ şüyûhu’l- vakt

Hel li küllekem sakkâra

Ba‘di’z-zinâti Ebû Muhammed

Yârğam tablû kâra….

(Dargam et-Tuvaysât) Gazâviye ‘aşiretinden

---Mealen Tercümesi---

“Ey çocuk. Banâ deveyi yâkınlâştır. Ve gemini sâğ el ile tut ki kâçmâsun. Gur yoluna indir, gice gündüz yürüsün. Ebu Muhammed’in evine gelsun. Orâda Şak’ın misâfirleri çokdur. Ey zamânın şeyhleri siz hepiniz vaktin kuvvetli adamlarısınız. Ebû Muhammed zinâtiden sonra kâlânların ne hükmü vâr”

(Kaside)

Eşreftunâ racimân ma’teli nabiye’r-re’s

Fatan merkabân re’s tâyıl

Yâ rab yâ ‘âid ‘ale cümleten-nâs

Ve ta‘ud savb diyârü el-mihâil

(Müşârî) yelli li’l-melâbis ‘affâs

Yelli natihike mine’s-sirc mâil..

(Mat‘ebe es-Serva ibn Firâz el-Sakrî) **(sayfa 431).**

---Mealen Tercümesi---

“Yüksek bir dâğın yânına geldiğim zamân hep onu, birâderimi hâtırlâdım Ey herkese yârdım iden Allah! Bizim fenâlıklarla dolu olân memleketimizin mu‘ayyini ol. Sen birâderime (Müşârî)’ye yârdım it ki o düşmanını helâk itsin ve dâimâ düşman, onun elinde çiğnensun.”

(Kudûmiye)

Sir yâ kalem vektüb mesâil hevânâ

Ven‘âc yâ‘udü’l-kalem bi’t-tesâtir

Selâmnâ yâ târeş bi’l-lisân

Es-sultân velî ‘indahum ve’l-mesâyir

Helâ helâ bi’t-târeş heli elfâ

Helâ helâ bu‘eded mâ refrefü’t-tayr

Helâ helâ bu‘eded et-tis‘a ve’t-temâniye

Min ba‘d zâ yâ rekeb ümmü’l hısânâ..

(‘Abdullah el-Gazâvî)

---Mealen Tercümesi---

“Ey kalem! Sen bütün düşündüklerimizi yâz. Gelen insanlara selâmımızı tebli‘ et. Gelenlere kuşların refrefe-i cenâhı kadar selâmlar olsun.”

Bu kasîdelerden bâşkâ ‘aşiretlerin gazelleri de vârdır. Âtîdeki pârçalar birer gazeldir:

(Gazel) rübâbe ile

Fâd garâmi yevm şiftahu binâmî

Ved-dem‘ hâmi ve’ş-şezi fî ‘izâmî

Min ketr mâ bi yerba‘ ve‘azâbî

Vadeh şehâbi bi’l-mefârik hâmî

Min ba‘d zâ şideyt ‘aşere serâcib

Dir‘âtehum lâzer felâ kâllu lib

Minellezi yakta‘ü’d-dev tehdib…

(Şeblî el-Atraş) Cebel el-Dürûzdan

---Mealen Tercümesi---

“Rüyâmda gördüğüm zamân garâmım feyezân itdi. Âteşin gözyâşlarla âğlâdım. Harâret kemiklerimde âlevleniyordu. O kadar ‘azâb ve meşakkat çekdim ki sâçlarım dahâ fazla **(sayfa 432)** âğârdı. Ârtık yerimde duramıyordum. Bundan sonra da devenin üzerinde nâ-mahdud mesâfeler kat‘ itdim.”

(Gazel) rübâbe ile

Li sâhibe dünehu semâniye şedde

Lir-recul mâ huva lil bikâr el-merâbi‘

Mensâhu lev el hecin tensa el-âşdâi

Ve ehil el-mihâr yubattalun el-mefâzi‘..

(‘Ali el-Şahlûl es-Sakrî)

---Mealen Tercümesi---

“Benim bir mahbûbem vâr ki benden nihâyet seksân hatve uzâkdadır. İnsân istese ayâğıyla yânına kadar gidebilir. Hecinler üzerlerindeki süvârileri unutsalar bile ben onu unutmâm ve hatta süvâriler korkuyu unutsalar bile ben unutmâm.”

‘Aşâirde bunlardan mâ‘adâ ba‘zı yol ve harb şarkıları da mevcûddur:

(Hudâviye) harb şarkısı

Yâ tayr e’s-sıhne lâtehum

Derbek ‘ala melikâtinâ

Debehnâ ‘Âref ve ne‘bed

Nufâ ‘ala sedâdinâ… elh.

(Tarâd İbn Zeyn el-Sakrî)

---Mealen Tercümesi---

“Ey kuş yânımıza gelme. Zirâ yolun hücum ideceğimiz yere tesâdüf idiyor. Biz düşmanın şeyh “‘Aref”i ve kölelerini hukukumuza nâil olmak içün kesdik.”

(Hicâniye) yol şarkısı

Kumû i‘ruduni ‘alel-bâbûr

Haysü ‘âcel yuveddini

Min sefertu cefel el-mazhûr

Tayr klub el-vagâdini

Debâh “Türki” ma‘ül-mazhûr

Katâ‘ re’su yabârini

Enâ dahile li Ebû Mansur **(sayfa 433).**

Bi-lihaf cuh yuğattuni…

(Türkiye bint ibn Mehid) Rulâ ‘Urbânından

---Mealen Tercümesi---

“Kâlkınız beni trene götürünüz. Çünkü o seri‘ü’l-mürûrdur. Onun ötüşünden bütün sürü korkdu. Küçücük çocukların da kalbini yıldırdı. Benim birâderim (Türkî)’yi öldüren bu trendedir. Fakat elim değmiyor ki intikâmımı âlâyım. Ben Ebû Mansur’a dahileyim. Beni kırmızı bir örtü ile örtsünler.”

‘Aşiretlerin mersiyeleri de vardır. Mersiyeler ekseriyâ kâdınlar tarafından söylenmekdedir. Mersiyelerin kırâaitini müte‘âkib cümlesi (vay, vay, vay) diyerek bâğırır ve ağlârlar.

(Mersiye)

Sakr ‘aşireti Şeyhi ‘Ursân içün

Yâ zehib Havrân yâ asfar yâ meşme‘

Mâşift ‘Ursân fi’l-kevn yevmâ telme’

Yâ zehib Havrân yâ asfar yâ hadid

Mâşift ‘Ursân bi’l-kevn şedid..

(Feriha, ‘Abde eş-Şeyh ‘Ursân)

---Mealen Tercümesi---

“Ey Havrân’ın sârı âltunı! Ey ‘Ursân ârtık sen pârlâmâyorsun.”

Bir de düğün zamânlarında el çırpârâk tekrâr idilen ‘umûmî şarkılar vârdır:

Yâ min lev hamrahu ‘indalî

Teşrab min hakik el-inkarî

Yâ min lev hamrahu merhâş

Yâveyl el-cem‘ izâ hâş

Yuvedi‘ lil-cem‘ taşâş….

(Feliha Tuvaysât el-Gazâviye)

---Mealen Tercümesi---

“Ey bende kırmızı âtı bulunân! Bâk o temiz bir kâbda su içiyor. Onun önünde kimse mukâvemet idemez.”

Bu nev‘ şarkıların bir âğızdan irâdından sonra düğün esnâsında bütün kâdınlar ellerini âğızlarına kor ve (lu, lu, lu) diye neş’elerinden feryâd iderler. Ve bunlara da (zelâğıt) dir **(sayfa 434)** lermiş. Bir de (debke) ta‘bir olunân müşterek rakslar da tekrâr idilen şarkılar vârdır ki bunlardan Fellâh el-Hişân el-Gazâvi’nin (Yâ huveydelek yâ huveydelî) ve Ebubekir el-Gazâvi’nin (‘alenne ‘alâ el-ninne) mısra‘larıyla bâşlâyân şarkılarını kayd idebiliriz. Bunlar civâr köylerde ve kasabalarda dahi ma‘rûfdur.

Bütün bu eserlerin mutâla‘asından ânlâşılıyor ki ‘aşiretlere mahsus o muhâfazakâr ruhun izleri bütün pârçalarda mevcûddur. Ma‘mâfih lisân i‘tibârıyla mükemmel olmâdıkları ve fasih bir ‘Arabça ile edâ idilmedikleri içün bi’t-tabi‘

meziyet ve kıymetleri ve zamân ve mekân i‘tibârıyla da te’sirleri pek mahdud kâlıyor**.**

BEYRUT: 15 Kânun-i evvel 332 (R.) / 28 Aralık 1916 (M.)

HİTÂM (sayfa 435).

Hâtime:

1-Şâyân-ı tavsiye eserler

2-Hatâ ve sevâb cedveli

3-Fihrist

34-SURİYE VE FİLİSTİN HAKKINDA ŞÂYÂN-I TAVSİYE ÂSÂR

1-Türkçe Eserler:

1-Kâmusu'l-A'lâm, Şemseddin Sâmi Bek.

2-Târih-i Siyâsi, Kâmil Pâşâ.

3-Mer'et-i Hakikat, Midhat Pâşâ (İstânbul: 1325).

4-Devlet-i 'Osmâniye 'Asr-ı Hâzır Târihi, 'Ali Reşâd Bek.

5-Hâtırât, Sa'id Pâşâ.

2-'Arabça Eserler:

1-Târih-i Dımaşk, İbn-i 'Asâkir (bir kısmı matbu'dur).

2-Zeyl Târih-i Dımaşk, İbnü'l-Kalânis.

3-El-Ravzatü'l-Ganâ-i Fi Dımaşk el-Fihâ-i, Nu'mân el-Kasâtlı.

4-Zebdetü'l-Hâleb Fi Târih-i Haleb, İbnü'l-'Adim.

5-Ed-Derü'l-Menteheb Fi Târih-i Memleket-i Haleb, İbn-i Şahna.

6-Târih-i Haleb, (Bişuf el-Âlmânî).

7-Târih-i Urşilim Eyyü'l- Kudûsü'ş-Şerif, Halil Serkis.

8-Târih-i Yosifus el-Yahudi.

9-Târih-i Beyrut ve'l-emirâ-i el-Tenûhiyin, Sâlah bin Yahya.

10-Târih-i İbn-ü Sebât.

11-Târih-i Saydâ, Ahmed 'Arif ez-Zin.

12-Târih-i Zahle, 'İsa İskender Ma'alof.

13-Târih-i Suryâ, Cerci Bin et-Trâblus.

14-Târih-i Suryâ, Matrân Yusuf ed-Debs (sekiz cild).

15-El-'Ukudu'd-Deriye Fi Târihü'l-Memleketü's-Suriye, İlyâs Matır.

16 Târih-i Lübnân, Eb Batres Vetinus.

17-Ahbârü'l-A'yân Fi Cebel-i Lübnân, Tunus Şedyâk.

18-Kitâb-ı Zehâir-i Lübnân, İbrâhim Bek el-Esved.

19-Tesrihü'l-Absâr Fi Mâyehtevi Lübnân Min el-Âsâr, Eb Lâmens **(sayfa 438).**

20-Târih-i Ba'albek, Musa Mihâil Eluf.

21-Târihü'l-Âdâb el-'Arabiyet Fi el-Kurun-it-tes'a 'aşer, Eb Levis Şiho.

22-Tabakâtü'l-Âmem Ve's-Selâil el-Beşeriyet, Cerci Zidân.

23-El-'Ayşetü'l-Heniyet Fil-hayvetü'n-Neskiyet, (Elkas Efrâm ed-Dirânî).

24- Mecelletü'l-Maktatif, (Kâhire).

25- Mecelletü'l-Helâl, (Kahire).

26-Mecelletü'l-Muktebis, (Dımaşk eş-Şâm).

27-Mecelletü'l-'İrfân, (Saydâ).

28-Dâiretü'l-Ma'ârif, Batres el-Bistânî).

29-Târihü't-Temden El-İslâmî, Cerci Zidân.

3-Frânsızca Eserler---

1-V.Cuinet. Syrie, Liban et Palestine.

2-V.Guérin, La terre S:te, Judée, Samarie et Galilée. (7 vol.).

3-Vigouroux, Dictionnaire de la Bible.

4-Maspéro, Histoire ancienne des peuples d'Orient. (3 vol.).

5-Lenormand et Babelon, Histoire ancienne de l'Orient (6 vol.).

6-Perrot et Chippiez, Histoire de l'Art dans l'antiquité, (vol III et IV "Egypte, Phénicie, Judée").

7-Vernet et Dambonnu 'Les Puissances étrangérs dans le levant en Syrie et en Palestine.

8-Lortet, La Syrie d'Aujaurd'hui.

9-Heyd, Histoire du Commerce du Levant.

10-Elisée Reclus, L'Asie anterieure.

11-(Péres Dominicains.) Revue Biblique.

12-G.Rey, Les colonies Franque en Syrie.

13-G.Rey, Etude sur les Monuments de l'Architecture militaire des Croisés.

14-Voque (Nelchior de), Les Eglies de Terre Ste.

15-Voqué (Nelchior de), L'architecture de la Syrie centrale.

16-Marcel et yaneski, La Syrie **(sayfa 439).**

17-G. Lebon, La civilisation arabe.

18-H. Guys, Bîrouth et le Liban.

19-H. Guys, Etat politique et commerciale de la Syrie.

20- Mgr. Mislin, Voyage en terre Sainte (3 vol.).

21-Le Juurnal Asiatique.

22- Clement Huart, Littérature Arabe.

23- Nouveau Larousse illustré. (8 vol.).

24-Baedeker, (Palestine et Syrie).

25- Ernest Renan, Vie de Jesus.

26- Pierre Loti, La Galilée.

27-Lamartine, Voyage en Orient.

28-Chataubriand, Itinéraire de Paris a Jérusalem.

29-Sckopoff, Les Réformes et la protection des chrétiens en Turquie (Paris, 1904).

30-Aristarchi Bey. Législation ottomane (Constantinople 1873-76).

31-Engelhardt, La Turquie et le tenzimat (Paris 1883).

32-D'Armagnac, Nezib et Bîrouth (Paris 1844).

33-Edouard Blondel, Deux ans en Syrie et Palestine (Paris 1840).

34-Caldevéne et Barrault, Histoire de la querre de Mohamed-Ali contrela Porte ottomane (Paris 1839).

35-Perrier, La Syrie sous le qouvernement de Mohamed-Alie (Paris).

36- Saladin et Migeon, Manuel d'Aart Musulman.

37-Le conte, Les Arts et Métiers de la Turquie et de l'Orient.

4-İngilizce Eserler:

1-The Survey of Western Palestine (9 vol.).

2- Robinson, Bilical researches in Palestine, mont Sinai and Arabia Petrea.

3- Guyle Strange, Palestine under the Moslems.

4-Thomsen, The Land and teh book.

5-Quarterly Statement, Palestine Exploration Fund **(sayfa 440).**

6-Burton and Druke, Unexplored Syria.

7-The modern Syria by an oriental Student. Müsteşarklardan birinin eseridir.

8-Churchill, Mont Libanon (3 vol.).

5-Almânca Eserler:

1-Ritter, Erd kunde (XIII-XV).

2-Zeitch, Morgenlandes gesellschaft.

3-Zeitch, Palastina Vereins.

4-Zeitseh, Kunde des Morgenlandes.

5-Diener, Der Libanon.

6-Prütz, Die Phenizier.

7-Prütz, Kulturgesehichte der Kreüzzuge.

8-Müller, Der İslam un Morgen-und Abendland.

9-A.V. Kremer. Kulturgesehichte der Orients unterden Khalifen **(sayfa 441).**

Hatâ ve Sevâb Cedveli

Sevâb	Hatâ	Satır	Sahife
Mütevâlî, Bâbî, Dürzî	Mütevâlî, Dürzî	28	9
‘Ali Muhammed	Muhammed ‘Ali	17	11
“	“	19	11
‘Abbâs Efendi	Şeyh ‘Abbâs	5	12
“	“	17	13
Mütenâkız	Mütenâkıs	24	13
Nazarından	Nazarında	1	14
İnsâniyenin	İnsâniyetin	13	15
İsti‘mâr-ı Yahudi târihinde büyük	İsti‘mâr-ı Yahudi büyük	27	32
(4)	4	4	52
İnsânlara	İnsânlar	2	59
(2,430,700)	1,338,000	18	64
Mütenâkız	Mütenâkıs	15	88
(1)	1	26	90
Konuşacak	Koşunacak	19	103
Sesleri	Sesler	28	104
Yuşa‘	Şu‘ayb	7	120
Kilsli Potâs	Klor Kâlsiyum	17	125
Potâs mürekkebâtı	Kâlsiyum	21	125

Ve’l-hasıl maksadlarını	Ve’l-hasıl	5	138
Getirirler	Gitirirler	21	138
Mânyâtizmaya	Mânyâtizeye	10	144
İstiyorsun	İstiyors	24	149
Binen	Binin	6	151
Vaktiyle Hazreti Musa	Bilâhare Hazreti Musâ	18	156
Kaşer de	Kaşere de	4	157

(sayfa 442).

Yoğurt	Yoğurt yemek	5	157
Sâhibi	(Sâhibi)	8	164
Arâzisinde	Erarizisinde	17	164
Firâr	Karâr	12	178
Müdiresi	Müdireyi	17	182
Ma’ârifinin	Masârifinin	24	182
Fevkindeki	Fevfindeki	3	184
Charmante	*Cbiarmante*	7	184
Beitouzin	*Beitouinz*	27	184
---4	---2	21	213
(*Askenazim* Âşkenâzim)	(*Askenazeim* Âşkenâzim(	23	213
Yemenliler	Yemeniler	21	213
Tetebbu’âtda	Tetebbu’atlah	21	215
Esdrelon	*Esdraelon*	24	225
Hardegg Hârdek	Hârdey	3	249
Loydved Loydfed	Lonitfeld	6	249

İylemiyor	İyliyor	8	309
Zarar	Zarbe	2	344
(Sehven yâzılmışdır)	Sur’da görülen	3	348
Meryem El-Mecdeliyenin	Hazreti Meryem	1	377
Duyulân ses	Duyulân şey	27	402

(sayfa 443).

FİHRİST

---- Mündericât----

Mevâd	Sahife Numrosu
---	---
Mukaddime	3
Müellifler	4

Ma‘lûmât-ı ‘Umûmiyye

1-**Beyrut Vilâyetinin Mevkı‘ ve Hudûdu**	6
2-**Mesâha-i Sathiye ve Nüfûs**	6
3-**Ahâli:**	
1- Suriye ‘Arabları	8
2- Süryâniler	9
4-**Edyân ve Mezâhib**	
1- Bâbîler ve Bâbîzim:	
1-Bâbîzmin Târihçesi	10
2-Esâsât-ı Diniyesi	12
3-Medeni Gâyeleri	13
2- Dürziler:	
1-Târihçesi	
2-Dürzilerin Dini ve İ‘tikâdları	18
3- Hristiyânlar:	
1-Rum Ortodoxs	19
2-Kâtoliklerden Lâtinler	20
3-Mârûniler	20
4-Müttehid Rumlar	21
5-Ecnebi Kâtolik Müessesâtı	21
6-Protestânlar	30
4- Yâhudiler ve Siyonizm	

1-Yahudiler 30
2-Siyonizm **(sayfa 444).** 34
1- **Beyrut, ‘Akkâ ve Nâblus Livâlarının Ahvâl-ı Tabi‘iyesi**:
1-Dâğlar 39
2-Nehirler 41
3-Göller 43
2- **Ahvâl-ı Jeolojiye** 44
3- **İklim ve Hâvâ**
1-İklim 45
2-Rüzgârlar 46
4- **Ma‘âdîn** 46
5- **Ormânlar**
1-Ormânlar 47
2-Ormânlar Hakkında Mülâhazât
1-Dâğların Çıplâk Kâlması 49
2-Muteharrik Ekşebenin Teşkili 50
3-Batâklıkların Teşkili 50
4-Ormânların Mahv ve Tahribini Tevkıf İdecek Vesâil 52
6- **Hayât-ı Nebâtiye** 53
7- **Hayât-ı Hayvâniye** 55
8- **Mahsûlât-ı Sanâ‘iye** 56
9- **Umûr-ı Zirâ‘iye**
1-Suriye Zirâ‘atine Müte‘âllık Bir İki Söz 57
2-Teşkilât ve Müessesât-ı Zirâ‘iye 64
10- **Umûr-ı Nâfi‘a:**
1-Turûk ve Ma‘âbir **(sayfa 445).** 65
11- **Suriye Kıt‘asının Târihçesi:**
1-Kurun-i Evveli 68
2-Kurun-i Vusta 76
3-Kurun-i Ahire 80
12- **Suriye’de Âsâr-ı ‘Atika:**

Tedkikât ve Tetebbu‘ât-ı Mahalliye:

1- Selefiyete Doğru 88

2- Selefiyet:

1-Selefiyet’in Manzara ve Vaz‘iyet-i Hariciyesi 90

2-Selefiyet’in Hudûd-ı Dâhiliyesi 90

3-Selefiyet’in Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi 92

4-Selefiyet’in Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi:

1-Tabakât-ı Ahâli, Tarz-ı Telbis ve Ma‘işeti 93

2-İ‘tiyâdât-ı İctimâ‘iye 95

3-Tenezzüh Mahalleri ve Suyu 96

5-Selefiyetin Ahvâl-ı Ruhiyesi:

1-Ahlâk ve Tebâyi‘ 97

2-Hâlet-i Fikriye 99

3-Kasabada Zevk 100

6-Ahvâl-ı Sıhhiye 102

7-Lisân ve Edebiyât 103

3- Cemâ‘in Nâhiyesi

1- Cemâ‘in Köylerinde 106

2- Nâhiyenin Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi 109

4- Nâblus

1- Nâblus’un Manzara ve Vaz‘iyet-i Hâriciyesi (**sayfa 446).** 112

2- Nâblus’un Hudûd-ı Dâhiliyesi:

3- Kasabanın Vüs‘atı ve Binâları 112

4- Levâzım ve Eşyâ-yı Beytiye 116

5- Kasabanın Mahalleleri ve Sokâkları 117

6- Kasabanın Suyu 118

1- Ahvâl-ı ‘Umûmiyye:

1- Mevkı‘ ve Nüfûsu 119

2- Nâblus’un Târihçesi 120

3- Ma‘ârif 121

4- Belediye, Müessesât-ı Sıhhiye ve ‘Umrâniye 121

5- Sanâyi‘ 124

1- Nâblus'un Ahvâl-ı İctimâ'iyesi:
1-Tabakât-ı Ahâli ve Tarz-ı Ma'işet 126
2-İ'tiyâdât ve Hâlet-i İctimâ'iye 130
3-Tenezzüh Mahalleri ve Spor 134
2- Ahvâl-ı Ruhiye:
1-Mizâc, Ahlâk ve Tebâyi' 136
2-Hâlet-i Fikriye 140
3- Hâlet-i Sıhhiye 141
4- Lisân ve Edebiyât 144

5-Sâmirîler

1- Sâmirî Mahallesi 151
2- Sâmirîlerin Ma'bedi ve Tevrâtları 152
3- Sâmirîlerin Dini 154
4- Sâmirîlerin Ahvâl-ı İctimâ'iyesi:
1-Efrâd-ı Sâmirîye ve Tarz-ı Ma'işet 157
2-İ'tiyâdât-ı İctimâ'iye 158
5- Sâmirîlerde Hâlet-i Ruhiye ve Fikriye 160
6- Sâmirîlerin Lisânı 162
7- Edebiyât-ı Sâmirîye 168
8- Sâmirîlerde Sanâyi'-i Nefîse **(sayfa 447).** 174

6-Nâblus Merkez Kazâsı

1- Nâblus Havâlisinde 176
2- Nâblus Merkez Kazâsının Ahvâl-ı 'Umûmiyyesi 179

7-Sebâstiye'den Geçerken 183

8-Tûlkerem 187

1- Kasabanın Vaz'iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi 187
2- Ahvâl-ı 'Umûmiyye
1-Beni Sa'b Kazâsının Mevkı' ve Hudûdu 189
2-Nüfûsu 189
3-Umûr-ı Belediye 189
4-Ma'ârif 190

5-Ahvâl-ı Zirâ‘iye ve Mahsûlât 192
1- Ahvâl-ı İctimâ‘iye
1-Tabakât-ı Ahâli, Tarz-ı Ma‘işet ve Hayât-ı ‘Umûmiyye 193
2-Tûlkerem’de İ‘tiyâdât-ı İctimâ‘iye ve Edebiyât 197
2- Tûlkerem’de Ahvâl-ı Sıhhiye 200

9-Tûlkerem-Melbis Yolu

1- Kalkilye’ye Doğru 202
2- Kalkilye’nin Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi 203
3- Melbis’e Doğru 205

10-Melbis

1- Melbis’e Girerken 206
2- Melbis’in Vaz‘iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi 207
3- Melbis’in Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi:
1-Ehemmiyet-i Mevkı‘iye 210
2-Târihçe 211
3-Suret-i İdâre 212
4-Umûr-ı Ma‘ârif **(sayfa 448)** 212
4- Melbis’in Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi:
1-Musevilerin Aksâmı, Lisân ve Şahsiyetleri 213
2-Melbis’de Hayât 216
3-Melbis’de İ‘tiyâdât-ı Diniye ve İctimâ‘iye 218
5- Melbis’de Hâlet-i Sıhhiye 219
6- Lisan-ı ‘İbrânî ve Edebiyât-ı ‘İbrâniye 220

11-Melbis’den Cenin’e 224

12-Cenin

1- Cenin’in Vaz‘iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi 226
2- Ahvâl-ı ‘Umûmiyye:
1-Kasabanın Mevkı‘, Nüfûsu, Mesâhası 228
2-Târihçe 229
3-Umûr-ı İdâriye ve Belediye 229
4-Umûr-ı Ma‘ârif 230

5-Umûr-ı Zirâ‘iye 231
6-Âsâr-ı ‘Atika 232
1- Cenin’in Hâlet-i İctimâ‘iyesi 233

13-Sâmirîye’den Gâlile’ye 235

14-Hayfâ

1- Hayfâ’ya Girerken 237
2- Hayfâ’nın Vaz‘iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi 239
3- Ahvâl-ı ‘Umûmiyye:
1-Mevkı‘ ve Nüfûs 241
2-Hayfâ Limânı 242
3-Mevâki‘-i Târihiye 244
4-Hayfâ Belediyesi 245
5-Umûr-ı Ma‘ârif 247
6-Hayfâ Kazâsında Muhâcirin-i Ecnebiye 248
7-Hayfâ Kazâsının Ahvâl-ı Zirâ‘iyesi ve Vâridâtı 254
8-Hayfâ Kazâsındaki Âsâr-ı ‘Atika 256
4- Hayfâ’nın Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi: **(sayfa 449).**
1-Hayfâ’da Hayât-ı ‘Umûmiyye, İctimâ‘iye 257
2-Hayfâ’da İslâmlar ve Hayât-ı İctimâ‘iyeleri 258
3-Hayfâ’da Yerli Hristiyânlar ve Hayât-ı İctimâ‘iyeleri 260
4-Hayfâ’da Yahudiler, Hayât-ı İctimâ‘iyeleri ve Fa‘âliyet-i Yahudiye 262
5-Hayfâ’da Âlmânlar ve Hayât-ı İctimâ‘iyeleri 264

15-Bâbiler ve Bâbizm Hakkında Tedkikât-ı Mahalliye

1- Hayfâ’da Bâbîler 269
2- Bâbî Şeyhi ile İctimâ‘lar:
1-İlk İçtimâ‘ 271
2-İkinci İctimâ‘ 275
3-Üçüncü İctimâ‘ 278

16-Hayfâ’dan ‘Akkâ’ya

17-‘Akkâ

1- ‘Akkâ’nın Vaz‘iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi 282

1- ‘Akkâ’nın Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi:
1-‘Akkâ Kazâsı 284
2-Teşkşilât-ı Arziye 284
3-‘Akkâ’nın Nüfûsu 285
4-‘Akkâ’nın Târihçesi 286
5-Vaz‘iyet-i ‘Umûmiyye 288
6-‘Akkâ Kazâsının Ma‘ârifi 289
2- ‘Akkâ’nın Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi 289
3- ‘Akkâ’da Hâlet-i Sıhhiye 290
4- ‘Akkâ ile Hayfâ Ârasında Rekâbet 291

18-‘Akkâ’dan Sur’a 293

19-Sur 295

1- Sur’un Vaz‘iyeti, Manzarası ve Hudûd-ı Dâhiliyesi 295
2- Ahvâl-ı ‘Umûmiyye:
1-Sur Kazâsı 297
2-Kazânın Ahvâl-ı Tabi‘iyesi 298
3-Sur Kasabası **(sayfa 450).** 298
4-Sur’un Târihçesi 299
5-Sur’un Nüfûsu ve Belediyesi 201
3- Sur’da Hayât-ı İctimâ‘iye 204
4- Sur’da Hâlet-i Sıhhıye 208

20-Sur-Saydâ Yolunda 209

21-Saydâ

1- Saydâ’nın Vaz‘iyeti, Manzarası 311
2- Saydâ’nın Hudûd-ı Dâhiliyesi 312
1- Kasbanın Binâları ve Sokâkları 312
2- Kasabanın Suyu 314

3-Saydâ’nın Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi:

1-Saydâ Kazâsı 315
2-Saydâ’nın Târihçesi 316
3-Umûr-ı Belediye 319

4-Ma‘ârif 319
5-Ahvâl-ı Zirâ‘iye 320
4-Saydâ’nın Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi 322
5-Ahvâl-ı Ruhiye:
1-Ahlâk ve Tebâyi‘ 325
2-Hâlet-i Fikriye 326
3-Zevk ve Hüsün Mesâili 327
22-Mütevâli Edebiyâtı 328
23-Saydâ-Cedide Yolunda
1- Nebâtiye’ye Doğru 334
2- Nebâtiye Nâhiyesi 335
3- Cedide’ye Doğru 337
24-Cedide
1- Cedide’nin Vaz‘iyeti ve Manzarası 339
2- Cedide’nin Hudûd-ı Dâhiliyesi **(sayfa 451).** 339
3- Ahvâl-ı ‘Umûmiyye:
1-Merci‘yun Kazâsı 341
2-Cedide Kasabası 342
3-Umûr-ı Ma‘ârif 343
4-Mahsûlât-ı Zirâ‘iye 344
4- Cedide’nin Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi 344
5- Lisân ve Edebiyât 348
25-Cedide-Safed Yolu
1- Cedide’den Hâlsa’ya 351
2- Gavârna ‘Aşireti Ârasında:
1-Hâlsa Köyü 353
2-Gavârna ‘Aşiretinin Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi 354
3- Hâlsa’dan Câ‘ûna’ya 356
4- Câ‘ûna:
1-Yahudi Câ‘ûna 357

2-İslâm Câ‘ûna 361
1- Câ‘ûna’dan Safed’e 362

26-Safed

1- Safed’in Vaz‘iyeti ve Manzarası 363
2- Safed’in Hudûd-ı Dâhiliyesi:
1-Safed’in Binâları ve Sokâkları 364
2-Su ve Tenezzüh Mahalleri 366
3- Safed’in Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi:
1-Safed Kazâsı 367
2-Safed Kasabası 368
3-Târihçesi 369
4-Umûr-ı Belediye 370
5-Umûr-ı Ma‘ârif 371
6-Ahvâl-ı Zirâ‘iye 371
4- Safed’in Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi:
1-Hayât-ı İctimâ‘iye 372
2-İ‘tiyâdât-ı İctimâ‘iye **(sayfa 452).** 374

27-Safed-Tiberyâ Yolu 375

28-Tiberyâ

1- Tiberyâ’nın Vaz‘iyeti ve Manzarası 377
2- Tiberyâ’nın Hudûd-ı Dâhiliyesi:
1-Kasabanın Binâları ve Sokâkları 378
2-Tiberyâ’nın Suyu ve Kâplıcaları 379
3- Tiberyâ’nın Ahvâl-ı ‘Umûmiyyesi:
1-Tiberyâ Kazâsı 381
2-Ahvâl-ı Tabi‘iye 382
3-Tiberyâ Kasabası ve Târihçesi 383
4-Tiberyâ Belediyesi 384
5-Umûr-ı Ma‘ârif 385
6-Tiberyâ Kâplıcaları 387
4- Tiberyâ’nın Ahvâl-ı İctimâ‘iyesi 388

29-Tiberyâ-Nâsra Yolu 391

30-Nâsra

1- Nâsra'nın Vaz'iyeti ve Manzarası 393
2- Nâsra'nın Hudûd-ı Dâhiliyesi:
1-Kasabanın Binâları ve Sokâklarrı 395
2-Kasabanın Suyu ve Tenezzüh Mahalleri 397
3- Ahvâl-ı 'Umûmiyye:
1-Nâsra Kazâsı 398
2-Ahvâl-ı Tabi'iye 398
3-Nâsra Kasabası 400
4-Umûr-ı Ma'ârif 402
5-Umûr-ı Sanâyi' 403
6-Umûr ve Mahsûlât-ı Zirâ'iye 403
4- Nâsra'nın Ahvâl-ı İctimâ'iyesi 405
5- Nâsra'da Hâlet-i Sıhhıye 408

31-Nâsra-Gurbisân Yolu

1- Nâsra'dan Bisân'a **(sayfa 453).** 410
2- Bisân:
1-Bisân Çiftliği 411
2-Bisân Kasabası 412
3- Bisân'dan Gur'a Doğru 413

32-Gurbisân 'Aşâyiri

1- Bisân 'Aşâyirinin Ahvâl-ı 'Umûmiyesi 414
2- Bisân 'Aşâyirini Ahvâl-ı İctimâ'iyesi.
1-Tarz-ı Ma'işet 419
2-Tarz-ı Telbis 422
3-İ'tiyâdât-ı İctimâ'iye 424
4-Hayât-ı 'Umûmiyye-i İctimâ'iye 427
3- Bisân 'Aşâirinde Hâlet-i Ruhiye ve Edebiyât 428

Hatime

1-Şâyân-ı Tavsiye Âsâr 438

2-Hatâ ve Sevâb Cedveli 442
3-Fihrist **(sayfa 454).** 444

----Plânlar, Haritalar, Resimler---

----------Sahife

Suriye ve Filistin 6-7
Dürzi Kâdınlarının Kıyâfeti 16-17
Dürzi Meşâyihi 18-19
Yahudi Kolonilerinden Biri-Zamârin (Zikron Jakob) 32-33
Beyrut Dâğları 40-41
Şeri‘a Nehri Menba‘ları 42-43
Tiberyâ Gölü ve Havâlisi 44-45
Hazreti Süleymân Devrinde Hükümet-i ‘İbrâniye 70-71
Nâblus kasabasının Manzara-i ‘Umûmiyyesi 112-113
Sâmirîlerin Tevrâtı 152-153
Nâblus ve Havâlisi 176-177
Hayfâ Kasabasının Şark Cihetinden Manzarası 238-239
Hayfâ Kasabasının Şark Cihetinden Manzarası 240-241
Hayfâ İstâsyonunun Kâra Cihetinden Görünüşü 242-243
Hayfâ İstâsyonu Binâsının Deniz Cihetinden Görünüşü 244-245
Hayfâ-‘Akkâ Koyu 280-281
‘Akkâ Manzara-i ‘Umûmiyye 282-283
Sur ve Havâlisi 296-297
Saydâ ve Havâlisi 312-313
Nebâtiye-Merci‘yun Yolunda: (Litâni-Kâsımiye) Nehri Mecrâsı **(sayfa 455).** 338-339
Bir Bedevi Kâdın Kıyâfeti 352-353
Havle Gölü ve Civârı 356-357
Safed 364-365
Cib (kuyu) Yusuf ‘Aleyhisselâm 370-371
Yahudi Kıyâfeti 374-375
Tiberyâ’nın Manzara-ı ‘Umûmiyyesi 378-379
Nâsra’da Kıyâfet-i Mahalliye (‘âile-i mukaddese) 394-395
Nâsra’da (‘Ayn Meryem) 396-397

(Câlut) Vâdisi 410-411
Bedevi Kıyâfeti **(sayfa 456) .** 420-421

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TRANSKRİPSİYONU YAPILAN "BEYRUT VİLÂYETİ I-CENÛB KISMI"NA DAİR DEĞERLENDİRME

3.1. Suriye Kıtasının Tarihçesi

İlk çağlarda Babiller tarafından kullanılan "Suri" kelimesinden türemiş olan Suriye ismi, M.Ö. üç bin sene öncesinde doğudan Medya Dağları, batıdan Toros ve Cibaliye, güneyden Babil memleketi ve kuzeyden Ermenistan topraklarıyla sınırlı olan bölgeyi tanımlamak için kullanılıyordu. Büyük ihtimalle Suriye sahillerinde çok miktarda hurma ağacı mevcut idi ve bu nedenle bu bölgeye eski Mısırlılar hurma ağacı anlamına gelen "Fenikes" adını vermişlerdi. Fenikiye Kıtası olarak tabir edilen bu bölgeye Keldaniler, Aramiler ve Kenaniler yerleşmişlerdi. İncil'de yer alan bilgilere göre Akdeniz ile Şeria Vadisi arasındaki bölgeye İbrani kabileler yerleşmişlerdi. Mevabiler Lut denizi, Ammoniler Şeria Nehri'ni daha sonra bölgeye hicret eden Aramiler Lübnan ve Şam'ın kuzeyini mesken tutmuşlardı. Anadolu medeniyetlerinden olan Hititler, Filistin'in kuzey bölgelerine kadar yayılmışlardı. Mısır firavunları da Suriye'yi kendi mülklerine katmak amacıyla istila ve hücumlarla Beyrut şehrine kadar önemli yerleri fethetmişlerdi. Büyük İskender'in Doğu Seferi sırasında Suriye Kıtası, İskender'in kumandanlarından Selevkos'un idaresine geçmişti. Başkenti Antakiye olan Selevkos Krallığı, yavaş yavaş Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmişti.

İslamiyet'in doğuşuyla beraber Suriye Kıtası, Müslüman Arapların eline geçti. Emeviler döneminde Bizanslılardan tamamen arındırılan memleket, bu andan itibaren İslamlaşmaya ve Araplaşmaya başladı. M.S. 11. yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri sırasında kıta, Müslüman ve Hristiyan dünyası arasında el değiştirdi. Muharebeler sonunda Eyyubilerle Haçlı liderleri arasında yapılan sulh ile Hristiyanların bazı bölgelere yerleşmelerine izin verildi. M.S. 13. yüzyılın ortalarına doğru Suriye kıtasında Memlükler esaslı bir şekilde rol oynamaya başladılar. Suriye Kıtasını Eyyubilerin elinden aldılar ve sonrasında Suriye'yi tehdit eden Moğol tehlikesini bertaraf ettiler.

1516 senesinde Memlük ve Osmanlı arasında meydana gelen Mercidabık Savaşı'nda Yavuz Sultan Selim, Memlük ordusunu yenerek tüm Suriye Kıtasını Osmanlı hakimiyeti altına aldı. 1799'a gelindiğinde Suriye Kıtası Fransız general Napolyon Bonapart tarafından işgal edilmeye başlandı. Sayda Valisi Cezzar Ahmet Paşa'nın ve İngiliz kuvvetlerinin yardımıyla Bonapart, Akka Kalesi önünde mağlup edildi. 1831 senesinde ise Osmanlıya tabi olan Mısır Valisi Mehmet Ali Kavalalı, Osmanlı Hükümetine savaş ilan ederek Akka ve Şam şehirlerini zapt etti ve Anadolu'ya kadar ilerledi. Batılı devletlerin müdahalesiyle Suriye Kıtasının idaresi Mehmet Ali Kavalalı'ya verildi. Ancak Mehmet Ali Paşa, tekrar isyan etti ve Osmanlı Hükümeti ile Nizip sahrasında yaptığı savaşı kazandı. Zafere rağmen batılı devletlerin müdahalesi sonucu Suriye Kıtası, Osmanlı İmparatorluğu'na geri verildi. 1860 senesinde patlak veren Cebel-i Lübnan olaylarından sonra bölgeye muhtariyete yakın bir idare tarzı verildi. Ancak bu idare şeklinin ne kadar zararlı olduğu anlaşıldı ve 1916 yılında kaldırıldı.

3.2. Suriye Kıtasındaki Tarihi Eserler

Suriye dağlarında tarih öncesi zamanlara ait doğal ve suni birçok mağara mevcuttur. Bu mağaralarda demir kullanılarak yontulmuş taşlara tesadüf edilir. Suriye'nin birçok yerinde yapılan kazılar sonucunda çakmaktaşından bıçak, balta, makas vs. kesim aleti bulunmuştur. Ancak tarihi eserler Kenaniler döneminde başlar. Eriha beldesi taşlarla inşa edilmiş binalardan oluşmuştur. Bu dönemde Suriye'de taş ibadetinin izine rastlanmaktadır. Taşlardan yapılan masalar, kurban kesimi, ölü teşhiri vs. için kullanıldığını açıkça göstermektedir. Kenaniler döneminin en önemli eserleri, İbrahim, İshak ve Yakup Aleyhisselam'ın mezarlarının olduğu Halil er-Rahman kasabasındaki mağaradır. Nablus civarında Yakup Aleyhisselam tarafından kazılan kapı da bu dönem eserlerindendir.

Suriye Kıtasının bir dönem Mısır firavunları tarafından istila edilmesinden dolayı Cebel-i Lübnan'ın Cebil köyünde Mısır'ın en önemli ilahlarından İsis ve Osiris heykelleri mevcut olduğu gibi sağda solda Mısır mimarisi, heykelleri ve kitabelerine de rastlanmaktadır. Örneğin Beyrut yakınlarında Firavun II. Ramses'in heykeli mevcuttur. Anadolu kavimlerinden olan Hititler, bir dönem Suriye'ye gelmiş ve Humus yakınlarındaki Kudüs ve Cerablus köyü civarındaki Kökmiş kasabalarını inşa etmişlerdir. Kazı sonucu ortaya çıkarılan eserler, Hititlerin medeniyette ne kadar

ileri gittiklerini göstermektedir. Mimarcılığı, Mısırlıları taklit ederek Fenikelilerden öğrenen Yahudiler, büyük mabetler, saraylar inşa etmişlerdir. Davud ve Süleyman hazıratı, Kral Hezekya Kapıları, Selvan Havuzu, Urşilim Surunun istihkamatı, Antonya Burcu, Kudüs civarındaki Ebişalom ve Berkya içinde oyulmuş olan Selvan Mezarları Yahudi dönemi eserlerindendir. Beyrut civarındaki Nehrül-Kleb kayalarında firavun heykelleri, Babil ve Asur krallarının nakşedilmiş resimleri vardır. Ekrum dağında da Asur devrine ait nakış ve kitabeler mevcuttur. Lübnan ve Suriye'nin birçok bölgesinde Fenikelilere ait eserler bulmak mümkündür. Aştarut ile sevgilisi Temmuz'un arasında geçen olayı resimleyen Kefur Kesrevan heykeli ve Baal ibadetini anlatan Cebil, Sanin ve Sayda heykelleri bunlardandır. Suriye'de Yunan eserlere de birçok yerde tesadüf edilebilir. Sur kasabası civarında Ümmü'l-Avamid adlı mahalde ve Sayda'da krallar mezarlığında bulunan ve İstanbul Müzesi'nde sergilenen eserler bu dönemin kalıntılarıdır. Romalıların Suriye Kıtasında en ücra noktalara kadar ulaşan yolları hala mevcuttur. Yahudi Hâkimi Herod, Romalılara hoş görünmek için memleketini Roma tarz mimariyle süslemiş ve bunun için Romalı mimarlar kullanmıştır. Şehri baştan başa kat eden surlar, mabetler, hamamlar, tiyatro binaları, Tedmür, Baalbek ve Cerş'te kayalar içine oyulmuş Petra Harabeleri Roma sanatının Suriye'deki eserlerindendir.

Galile'de M.S. 3. ve 4. asırlarda inşa edilmiş olan sinagoglar ve bu sinagogların duvarlarında nakşedilmiş hayvan resimleri pek dikkat çekicidir. Beytül-lahimdeki büyük kilise, Kamama Kilisesi ve Beyrut'daki mabet, Bizans İmparatorları tarafından yaptırılmıştır. Araplar devrindeki eserler arabesk motifler taşımaktadır. Daha çok İslamiyet'in yayılmasıyla uğraşan Araplar, Bizans mimarisine yeni şekil ve nakışlar katarak kendilerine yeni ve milli bir mimari tarz oluşturdular. Kudüs'teki El-Aksa ve Şamdaki Emevi camileri, Şam bimaristanı, Baybars tarafından yapılan Halep ve Baalbek kaleleri, Şam ve Mısır'da Fatimiler tarafından yapılmış olan cami ve medreseler Arap eserleridir. Suriye ve Filistin'de Araplar ve Haçlılar tarafından yapılmış kaleler de vardır. Yine Haçlılar tarafından inşa edilmiş kiliseler ve mabetler ve M.S. 13. yüzyılda özellikle Suriye sahillerinde Fransız mimarisiyle inşa edilmiş gotik mimarinin taklidi kiliseler mevcuttur.

Hristiyanlar için çok önemli olan Nâsıra kazâsı'nda Beni Yunus olarak bilinen makâm bulunduğu gibi Hristiyânların El-Bişşâra nam-ı diğer Müjde Kilisesi, Yusuf En-Neccâr'ın evi Hazreti 'İsâ'nın vaaz verdiği eski sinegog vardır. Hazreti

‘İsâ’nın bir düğün esnâsında suyu şaraba çevirdiği yer olan Sufûriye ve Hazreti Meryem’in evi ve Hazreti ‘İsâ’nın Musa’nın önünde temsil ve tecelli ettiği Cebelü’t-Tur, Nâsıra kazâsındadır. Yusuf En-Neccâr’ın imâlâthânesi ve bir de Bâlâta Kilisesi ve Meryem Çeşmesi de yine buradadır.

3.3. Etnik ve Dini Yapı

Suriye ahalisi etnik olarak Arap, Süryani, Türk, Çerkes ve Franklardan, din ve mezhep olarak Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlardan oluşmaktadır. Hristiyan ahali; Rum Ortodoks, Katolik, Maruni, Latin, Katolik Ermeni, Ermeni-i kadîm, Süryani, Keldani ve Protestan olarak mevcudiyet göstermektedir. Yahudiler de Musevi ve Samiri olarak iki kısma ayrılmıştır.

İslamiyet’in doğuşuyla beraber Arabistan’ın Sebe Yarımadası’ndan Suriye kıtasına göç ederek bu bölgeye yerleşmiş olan Hazeri ve Bedevi aileleri, Suriye Arapları olarak bilinmektedir. Hazeriler, zamanla Suriye şehirlerinde nüfûz sahibi olmuş, atalarının gelenek göreneklerinden uzaklaşarak Avrupai yaşam tarzını benimsemişlerdir. Bedeviler ise göçebe halinde çadır altında yaşayan ve medeniyetten çok uzak bir halde adetlerini muhafaza eden aşiretlerden oluşmaktadır.

Suriye ahalisinin diğer bir önemli kısmı ise Süryanilerdir. Evvelce putperest olan Süryaniler, Hristiyanlığın doğuşundan sonra Nasrani ve Sünni olarak iki kısma ayrılmışlardır. Suriye Müslümanları; Sünni, Dürzi, Şii ve Mütevali gibi kısımlara ayrılmıştır. Suriye mıntıkasında Şirazlı Es-seyyid Muhammed Ali tarafından İran’da kurulmuş olan Babizm adında bir din de mevcuttur. Şiiliğe yakın duran Babizm, İran Hükümeti ve Osmanlı Devleti tarafından zararlı görülmüş ve Babi liderleri iki devletin ittifakıyla önce Edirne’ye sonradan Kıbrıs ve Akka’ya sürülmüştür.

Dürziler, Arabistan Yarımadası’nın Yemen bölgesinden Suriye’ye hicret eden diğer bir yerli ahali kesimidir. Kendilerinin Tenuhiler’den olduğunu savunan Dürziler, emirleri Fahreddin Maan zamanında Sultan Selim’e Suriye fütuhatında yardım etmiş ve mükafat olarak Gazze’den Lazkıye’ye kadar uzanan Sayda eyaleti’nin idaresinde söz sahibi olmuşlardır. Dürziler çoğunlukla Cebel-i Lübnan, Havran, Safed, Akka, Merciyun, Dımaşk ve azınlık olarak Halep mıntıkasında mevcutturlar. Yemen’den hicretle Şam’ın güney ve batı taraflarına yerleşen Müttehit Rumlar, Arap Hristiyanlarıdır ve ne Rumluk ne de Yunanlılıkla bir alakaları bulunmamaktadır. Hatta ibadet dilleri Arapça ve dini mercileri papadır.

Hristiyan ahaliden olan Rum Ortodoksları, biri Kudüs diğeri Antakya'da olan iki patrikhaneye sahiptir. İbadet dilleri Arapçadır ancak yüksek mertebedeki Yunan rahipler ibadetlerini Rumca ifa ederler. Katolik Latinler; Halep, Şam ve Beyrut Latin kiliseleri tarafından idare edilmektedir. Bu mezhebin; Fransızken, Cizvit, Lazarist, Sen-Jozef ve Nazaret adlarında sayısız mezhep cemiyetleri vardır. Diğer bir Hristiyan kitlesi Marunilerdir.

Bölgedeki Filistin Yahudileri; Sefarad ve Aşkenaz olarak iki kısımdır. 19. yüzyılın başlarında İspanya'dan sürülmüş Museviler Sefarad, 19.yüzyılın ortalarında özellikle Rusya ve Doğu Avrupadan sürülmüş Museviler de Aşkenaz olarak adlandırılmıştır. Hayfa, Yafa, Tiberya civarına yerleştirilmişlerdir.

3.4. Coğrafi Özellikleri

Beyrut vilayetinin doğu sınırını teşkil eden dağlar, batıya doğru deniz sahiline kadar uzanır. Kuzeyde, Lazkiye'den Cebel-i Lübnan'a uzanan Nasıriye dağları, Beyrut vilayeti'ni Suriye'den ayırır. Cebelis-Sevad ve Akkar dağları kuzey dağ silsilesi içindedir. Cebel-i Lübnan dağ sisilesi Sur, Akka, Nasıra ve Safed kazalarından geçer ve Akdeniz'den Şeria Vadisine kadar bütün o bölgeyi işgal eder. Filistin içlerine doğru ilerleyen iki dağ silsilesi daha vardır. İlki Balat, Edair, Cermuk, Tabur, Dahr ve Celbu' dağ silsiledir. İkincisi Arabe ve Kermel dağ silsilesinin en önemli dağı olan Aybal Dağıdır. Bu dağ silsilesi arasında Akka Vadisi ve Beni Amır Ovası mevcuttur.

Beyrut vilayeti'ndeki nehirler Akdeniz, Havle ve Tiberya göllerine dökülür. Beyrut, El-Ûlâ, Zahrâni, El-Kâsımiye, El-Kâbre, Namin, El-Makta, Dagle, Zerka, El-Macez, İskenderun nehirleri Akdeniz'e ve Şeria, Vâdiyü's-Selâme, Vâdiyü's-Semek nehirleri göllere dökülür. Vilayette Havle ve Tiberya gölünden başka göl yoktur.

Dağların büyük bir kısmı kayalık halindeki tebeşir tabakalarından oluşur. Bu kayalarda kireç taşı, karbon, manganezi ve kömür bulunur. Bu tabaka, Lut Denizi'nin doğu sahillerinde de mevcuttur. Beyrut sancağına bağlı Sayda kazasında demir, anber, kehriba madenleri ve linyit damarları bulunmaktadır. Akka sancağının Safed kasabasında sarı mermer ocakları ve sancağın birkaç yerinde bitüm madeni vardır. Vilayet dahilinde maden suları sadece Tiberya kaplıcalarında mevcuttur.

Bu üç livada iklim; deniz kenarında denizel, dağ mıntıkalarında karasal ve Şeria Vadisinde harrel bir özellik arz eder. Kısacası tipik bir Akdeniz iklimi hakimdir denilebilir. Hindistan yönünden esen güney rüzgarları sıcak, kuzey rüzgarları soğuktur. Batıdan esen rüzgarlar ise rutubetlidir. Dağların çıplak olması ve meyilli arazinin çalılardan mahrum olması, rüzgarların şiddetli olmasına sebebiyet vermektedir.

Ormanlar meşe ve çeşitli çam ağaçlarından oluşmaktadır. Çam ağaçları, hareket halindeki kum tepelerinin ekili alanları istila etmesini engellemek amacıyla ekilmiştir. Sur kazasında Vadiyü'n-Nasara, Şehl-i Ulman ve Vadiyü'l-Hanazir ormanları meşe ağaçlarıyla geniş bir alanı kaplamaktadır. Keresteye elverişli olmayan bu ormanlar yakacak ve kömür için kullanılmaktadır. Kazanın güneyinde Vadi-yi Kerker, Vadiyü'l-Balun, Vadiyü'n-Nühur isimleriyle küçük ormanlar da vardır. Akka sancağı dahilinde El-Garibi, Mezc, 'Âdü'l-Hevâni ve Ez-Zib adlarıyla yad olunan ormanlar mevcuttur. Dağların çıplaklığı, yağan yağmurların bataklıklar teşekkül etmesine sebebiyet vermektedir. Bataklıklaın kurutulmasında okaliptüs ağaçları kullanılmaktadır.

3.5. Ziraat, Sanayi ve Hayvan Ürünleri

Yafa ve Hayfa ovalarında arpa ve buğday yetiştirilmekte olup mükemmel üzüm bağları da vücuda getirilmiştir. Bağcılığın gelişmesine bağlı olarak şarap, rakı ve konyak imal edilmektedir. Zeytin yetiştiriciliği ve zeytinyağı üretimi her üç livada yaygın olarak yapılmaktadır. Portakal, limon, badem, kavun, karpuz, patates, incir, badem, darı, bakla, burçak, mercimek, yulaf, pirinç, nohut, susam ve pamuk bölgenin diğer ziraat ürünleridir.

Un ve yağ fabrikaları vilayetin birçok yerinde hava, su ve hayvan gücüyle işletilmektedir. Sabun imalathaneleri de eski yöntemle çalışmaktadır. Bölgede ispirto fabrikaları da vardır. Suriye ahalisi tarafından "albümin" olarak tabir edilen yumurta sarısı imalatı ise dikkat çekicidir. Evvelce Fransızlar tarafından bölgeye ithal edilen albümin, az bir zaman zarfında yerliler tarafından üretilmeye ve Avrupa'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. İpek böcekçiliği de geniş bir araziyi işgal etmektedir. İpek kozası ve ipek ticareti, kuyumculuk, ipekli ve pamuklu dokuma, altın ve gümüş ziynet eşyaları, sedefle işlenmiş süs eşyaları Avrupa'nın malları ile yarışır bir

seviyededir. Beyrut'ta açılan sütçülük okulunda yoğurt, tereyağı ve kaşar gibi birçok Avrupa peynirlerinin imalatı yapılmaktadır.

Bölgede hayvancılık da yaygındır. Ulaşım aracı olarak kullanılan eşek, katır, deve, kısrak, at ve öküz gibi hayvanlar ziraat vb. işlerde de kullanılmak üzere yetiştirilmektedir. Bunların yanı sıra koyun, keçi, inek, manda da hayvancılık ve süt ürünleri imalatında önemli bir yer tutmaktadır.

3.6. Dil ve Edebiyat

Selefiyet ahalisinin kullandığı dil, halk Arapçasıdır. Şive olarak Nablus'a benzerlik gösterir. Arazinin sarp ve gezmeye müsait olmaması nedeniyle buraya yabancı eli değmemiştir. İlkokul olmasına rağmen Türkçeyi muhtarlardan başka kimse konuşmaz. Yazılı edebiyat eserine rastlanmaz. Ağızdan ağıza intikal etmiş olan ninniler (tehlil), hikayeler silsilesi (kudûmat), geceleri erkekler arasında anlatılan efsaneler (hedite), şiir ve şarkı gibi sözlü edebiyatları vardır.

Nablus'da da Suriye'nin genelinde olduğu gibi kullanılan dil, şive farklarıyla beraber halk Arapçasıdır. Resmî okullardan yetişenler Nablus dışına çıkıp geri dönmedikleri için resmi dil olan Türkçeyi kullanan ve bilen birkaç devlet memuruyla sınırlıdır. Kasabada Hristiyan ahalinin (Katolik, Ortodoks, Protestan) mahalli okulları mevcuttur. Bu okullarda Fransızca ve İngilizce öğretilmektedir. Fasih Arapçaya vakıf çok az insan vardır ve bu insanlar Arap edebiyatını okumak, muhafaza etmek ve geliştirmek için gayret içindedirler. Ahali arasında edebiyat; şarkı, ninni, karşılıklı soru cevap (muhavere), kızların sokakta toplanarak söyledikleri şarkılar (medhiyat) ve darb-ı mesellerden ibarettir.

Samiriler de Suriye kıtasının kadîm bir halkı olarak zamanla Araplaşmış ve halk Arapçasını kullanmışlardır. Samirice ibadet dili olmasına rağmen ikinci dil olarak arka planda kalmıştır. Samiye dili; Arami, İbrani ve Arabi olarak üç şubeye ayrılır. Arami şubesi Babil ve Asurilerin konuştukları dildir ve kendi içinde Keldani ve Süryani olarak ikiye ayrılır. Keldani dili, zaman içinde değişime uğrayarak hem telaffuz hem de mana olarak Aramiden ayrılmıştır. Süryani dili de Keldani dilinin değişime uğramış halidir denilebilir. Arami ise her iki dilin karışımından oluşmaktadır. İbrani şubesi, İbranilerin tarihini muhafaza etmek için önem arz etse de bu lisan, görevini ve geleceğini koruyamamıştır. Çünkü İbranicede birçok Arami özellikle de Keldanice telaffuz ve kelimeler mevcuttur. Bunun sebebi olarak da

İbranilerin Babil esareti gösterilmektedir. Arami ve İbrani şubesi arasında karışım söz konusudur. Samiri dili ile Arabi dili arasında çok açık yakınlık vardır. Samiri harfleri 22'dir, Fenikelilerin harflerine benzer ve sağdan sola yazılır. Samiriler, İsrail ve Romalılarla giriştikleri mücadeleler neticesinde sözlü edebiyatlarını koruyamamışlardır. Yazılı edebiyatın en önemli şahsiyeti olan Merka bin Umran el-Kahin'in münacaat, tevcid, rubai ve tarihiye olarak eserleri vardır. Samirilerin diğer şairleri Abdullah el-Nika, Ebu'l-Gavs ve İbn-i Menir'in gazelleri, sınırlı sayıda lirik ve didaktik rubailer, ninni ve şiirler de mevcuttur.

Melbisteki Museviler üç kısma ayrılır. Birincisi Aşkenazlar yani kuzey Yahudileridir ve dilleri eski Almancadır. Ancak yaşadıkları yer itibariyle dilleri Arapça ve İbranice ile karışmıştır. İkinci kısmı Seferadlardır ve dilleri İspanyolca iken yaşadıkları yerlerin dilleriyle karışmıştır. Üçüncü kısım olan Maribiler, kuzey Afrika ve Suriye'de yaşayan ve dilleri Arapça olan Yahudilerdir.

Hayfa Almanlarının hemen hemen hepsi eğitimlidir. Okuma yazma bilmeyenlere pek rastlanmaz. Konuştukları dil Almancadır. Çocuklarını eğitim için Almanya'ya gönderirler. Almanca dışında Fransızca ve İngilizce bilenleri çoğunluktadır. Araplarla münasebetleri az olmasına rağmen Arapça konuşan bir çoğunluk vardır. Hatta Türkçe öğrenmeye bile heveslidirler. Şair ve sanatkarlarının eserlerini burada okur, edebiyatlarıyla alakadar olurlar. İbranilere gelince; kutsal topraklara akın akın dünyanın her yerinden gelen Yahudilerin birliği ancak din ve dil üzerinden mümkün olabildi. Dini ayrılıklar yaşamayan Yahudileri birbirine bağlayacak en önemli diğer bir araç dildi. Bu anlayışla hareket ederek İbranicenin gelişmesine ve ilerlemesine büyük çaba sarfettiler. Sonuç olarak unutulmaya yüz tutmuş olan İbraniceyi ilim, fen, tarih ve Tevrat ile yeniden ihya ettiler ve birçok alanda zengin eserler verdiler. İbranicenin grameri, en mükemmel şekilde Alman Kezenyos tarafından tanzim edilmiştir. Bu bağlamda Şetebenri ve Lotsato da sayılabilir. İbranice önemli birçok edebi devir geçirmiştir. Bunlar; kutsal kitap Tevrat ile başlayan Danah devri, M.Ö. 200 ile M.S. 500 arası devir olan Telmud devri, 300 sene sürmüş olan ulema ve hahamlar devri, 600-700 sene süren Sefaradlar devri, Eşkanazim devri, 150 sene önce başlamış ve şimdiye kadar devam etmekte olan Mahasefim devridir.

Akka'da da kullanılan dil, halk Arapçasıdır. Çok az bir azınlık Türkçe konuşur. Küçük bir Hristiyan kitlesi de Fransızca bilir. Akka ahalisinin edebiyat eserleri de mevcut değildir. Sayda'nın ahalisinden olan Mütevalilerin edebiyatı, Cebel-i Amel edebiyatı olarak da adlandırılır ve üç devre taksim edilir. Birinci devir Şiilerin (Mütevalilerin) Cebel-i Amel Dağı'na yerleşip burayı vatan olarak ad ettikleri Hz. Osman dönemidir. Bu devrin önemli isimleri tarafından vücuda getirilmiş tefsir, hadis, fıkıh, ilm-i kelam alanlarındaki eserler Arapça kaleme alınmıştır. Şeyh Bahaiddin'in "Keşkül" ve "Muhlata" isminde iki ansiklopedik eserlerinin yanı sıra hesap ve hendese alanında da birçok kitapları vardır. İlim alanında gelişme gösteren bu devrin 200-300 kadar alimi bulunmaktadır. O yüzden bu devre Ulema Devri ikinci devire Şuara Devri denmektedir. Şuara Devri'nde ilkine göre daha az eser ve şair yetişmiştir. Bu dönemde yazılmış bazı eserler Mütevali okullarında ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Lirik ve didaktik yazılmış şiirler olsa da bu edebiyata şeyh ve şeriat edebiyatı demek daha doğru olur.

Cedide'de yabancı diller az çok bilinir. Türkçe bilen çok azdır. Fasih Arapça konuşulmasa da halk Arapçası ortak dildir ve Beyrut-Urban olarak iki şiveye ayrılır. Edebi bir dil yoktur ancak itabe ve micane denilen şarkı ve mevalleri vardır. İtabelerin konusu aşktır. Bisan aşiretlerindeki erkekler atlarına, reislerine ve ziraatlerine aşıktır ve ne yerleşik hayatı ne de dört duvar arasını, çadırlarına tercih etmezler. Basit hayatları ve basit ruhları gibi edebiyatları da basit ve sınırlıdır. Aşiretin şairleri rübabe adı verilen çalgı eşliğinde hayatlarını rübabi ve kasidelerle sözlere dökerler. Bunların dışında kudimiye, gazel, hicaniye, mersiye ve hüdaviyeleri de vardır.

3.7. Tarihi Eserler ve Mekânlar

Selefiyet'in güneyinde yer alan Mecdel Karyesi civarında Resül Ayn kalesi ve kuzeydoğusunda yer alan Yermuk Karyesi'nde içi oyulmuş beş-altı odalı sayısız mağaralar mevcut olup bir kısmı harap haldedir. Beni Sab kazas'ının Kalkiliyye karyesi'nde eski dönem cami, Kalensuva karyesi'nde Eyyubilerden kalma bir kale ve havuz vardır. Fenikeliler zamanında yapılmış ve Yunanlıların Lavinya olarak adlandırdığı Arsuf şehrinin kalıntıları da mevcuttur. Kalkiliyye köyü'nün dört tarafı evliya ve peygamberlerin mezarlarıyla kuşatılmıştır. Bunlar; Nebi İlyas, Hz. Yakup'un aile efratları ile, Talha ve Zübeyr'in makam ve mezarlarıdır.

Cenin kasabasında Amuri (Kenanî), Mısır, Beni İsrail ve Roma devrine ait kalıntılar mevcuttur. Tel el-Mütesellem civarında yapılan kazılarda Macdu şehrinin kalıntıları, Beni İsrail'den kalma mabed, Hz. Süleyman devrine ait inşaat malzemeleri, Mısır, Babil ve İsraillilere ait ziynet eşyaları ve heykeller ortaya çıkmıştır. Cenin-Hayfa şosesi üzerindeki Tan Tepesi'nde yapılan kazılarda da çocuk iskeletleriyle dolu lahitler, eski çağlara ait ibrik ve taş levhalar bulunmuştur. İsrail hükümdarı Herod tarafından inşa edilmiş olan Hayfa, Romalılar zamanında Kayser adıyla anılmış ve Filistin Kıtasının başkenti görevini görmüştür. Haçlıların eline geçmiş olan bu beldede Roma, Frenk ve Arap eserlerine, yıkılmış sur ve kale kalıntılarına rastlamak mümkündür. Bunun yanı sıra taş üzerine Yunan Batriyartos Nahlif tarafından yazılmış yazılar ve su kanallarının temelleri mevcuttur.

Hayfa kazasının Kermel Dağı üzerinde Alman İmparator Vilhelm'in 1898'de Hayfa'yı ziyareti esnasında imparator tarafından dikilmiş bir taş sütun vardır. Bu sütun üzerinde imparator ve imparatoriçenin isimleri yazılıdır.

Akka kazası, uğradığı işgal ve bombardımana rağmen en önemli tarihi eserini muhafaza etmektedir. Cezzar Ahmet Paşa'nın inşa ettirdiği cami ve bu cami içindeki medrese askeri kışla görevi görmektedir. Cami içinde 1199 kitabı havi Ahmediye Kütüphanesi de Cezzar Ahmet Paşa tarafından inşa edilmiştir. Sur kazasındaki birçok eser Akka ve Beyrut'a nakil edilmişse de eski zamanlardan kalma sütun, kanal, sur gibi enkazlara da rastlamak mümkündür. Haçlılar döneminden kalan ve Sur'un doğusunda bulunan kilisenin bir kısmı hala ayaktadır. Tek parça taştan yapılmış eski bir mabed ve Roma usulü ile Süleyman kuyuları adı verilen havuzlar ve bu havuzlardan su dağıtılan kanallar hala mevcuttur. Sur dahilindeki Kudüs köyü'nde büyük lahitler ve ölülerin gömülü olduğu taştan mahzen vardır. Burada Romalılardan kalma harap bir mabet ve işlenmiş lahitler de mevcuttur. Sur-Sayda yolu üzerinde Adlon civarında birkaç sütun ve mağara, içinde taş bir memeden su damlayan Ümmül-Bezaz adı verilen bir başka mağara daha vardır. Kaplıcalarıyla ünlenmiş Tiberya'da Cezzar Ahmed ve İbrahim Paşa tarafından inşa edilmiş kubbe ve hamamlar pek az bir tadilatla ahalinin hizmetindedir.

Nasıra kazasında mevcut olan Tur Dağı tepesindeki mabed ve manastırlar Hristiyanlar için kutsaldır. Hz. Meryem'in Hz. İsa ile müjdelendiği yerde inşa edilmiş olan El-Bişşara Kilisesi, Ayn Meryem pınarı, Yusuf Neccar'ın işyeri, Hz.

İsa'nın vaaz verdiği sinegog, Hz. Meryem'in evi, Hz. İsa'nın suyu şaraba çevirdiğine inanılan mahal gibi birçok kutsal yerlerin merkezi Nasıra'dır. Bisan karyesindeki harabeleri arasında hipodrom, kiliseden camiye dönüştürülen mabed duvarlarının, kayalarda oyulmuş mezarlar ve surların kalıntıları hala ayaktadır. Vadinin ortasındaki 12 sıra basamaktan oluşan amfi tiyatro da en iyi muhafaza edilen tarihi mekanlardandır.

3.8. Sosyal Yaşam ve Sosyal Tabakalar

Beyrut vilayeti'nde özellikle Müslüman ahali ziraatle geçimini sağlar. Genel olarak kadın ve erkek tarlada beraber çalışır. Selefiyet kasabası çiftçilikle uğraşır. Tarladaki hasat işleri ailece yapılır. Boşanma ayıp sayıldığı için bir erkeğin birden fazla eşle evlilik yapması normal hallerdendir. Bu durum aslında çiftçilik ve tarla işleri için geniş aile ihtiyacını karşılamakla beraber erkeği de kadına muhtaç hale getirmiştir. Ayrıca gayr-ı meşru ilişkilerin de önüne geçmiştir. Erkekler boş zamanlarında kuş avına çıkarlar. Selefiyet'de bedeni hareket sınırlıdır. Çocuklar, on beş yaşına kadar sokaklarda, tarla veya su pınarlarında değişik değişik oyunlar oynarlar ancak bedensel temas gerektiren güreş gibi oyunlardan kaçınırlar. Erken yaşta evlendirilen erkekler, aile hayatına da erken girerler. Vatan, bayrak gibi bilinen kutsal değerler onlar için manasızdır. Onlar için hükümet, şikayetlerini dinlemeyen birkaç memur, memur ise doymak bilmeyen bir ağızdır. İzdivaçlar, görücü usulüyle ve mehir tayini ile yapılır. Bir vefat meydana geldiğinde kadınlar yüzlerini siyaha boyar, elbiselerini yırtar ve feryat ederek ölünün etrafında toplanırlar. Vefat eden erkek bir tarikat mensubu ise cenazesinin önünde davul çalınır. Mezar başında üç gece Kur'an-ı Kerim okunur. Dinlenmek ya da gezip dolaşmak onlar için bağlarda vakit geçirmek ve su pınarlarına gitmekle sınırlıdır. Karanlık, ışıksız, havasız ve kirli kulübelerde hayvanlarıyla iç içe yaşayan ahali, barışçıl ve misafirperverdir.

Nablus'da durum bambaşka bir çehre almıştır. Samiri, Hristiyan ve Müslüman ahaliden oluşan Nablus kasabasında ahali birkaç odalı ve doğu tarzıyla döşenmiş evlerde yaşar. Bu evlerde masa, karyola gibi alafranga ev eşyasına da rastlamak mümkündür. Gösterişe meraklı zengin aileler, ev eşyası ve mutfak gereçleri konusunda birbirleriyle yarış halindedir. Müslüman ahali arasında Havas, Avam ve Cebeli olmak üzere üç tabaka vardır. Asilzadeler olarak adlandırılan ticaret, ziraat ve sanatla uğraşan zengin aileler, Havas tabakasını oluşturur. Kasabada nüfûz

sahibi olan Havas tabakası aynı zamanda Nablus'un eski geleneklerinden biri olan "divan" hayatını idame ettiren tabakadır. Eğitim için yurt dışına gönderdikleri çocuklarının çoğu geri dönmez. Kadınlar sokağa çıkmaktan men edilmiş bir halde vakitlerini evde geçirirler. Makyaj ve vazgeçemedikleri kına ile boyanmak en büyük hobileridir. Avam tabakasının geçim kaynağı amelelik, sebzecilik, taşçılık gibi küçük işlerdir. Evleri de işyerleri de birer izbedir. Önü açık entari üzerine kuşak ve bir ceket giyerler. Ayakları genelde çıplaktır ve başlarında fes ya da sarık bulunur. Yaşam şartları kötüdür ve istihdamları Havas'ın tekelindedir. Üçüncü tabaka olan Cebeliler, Kaysariyye Mahallesi sakinleridir. Aslen Gazze kasabasındaki Cibaliye Mahallesindendirler. Nablus'un en düşük sınıfıdır ve kadınları tesettürsüzdür. Yırtık elbiseleri ve dilencilikleriyle çingene olarak tabir edilirler.

Nablus'un Hristiyanları demircilik ve kuyumculuk gibi işlerle uğraşırlar ve gariptir ki kadınları çarşaflıdır. Samirilere gelince bunlar yaşam tarzları bakımından Nablus'un en zavallı tabakasıdır. Nablusluların hakaret ve kötülükleri altında düşük bir şahsiyet ile yaşamlarını sürdürürler ve kadınları çarşafsız dolaşmaz. Tabakalar arası evlilikler ancak zenginler için geçerlidir ve yaş farkı gözetilmez. Boşanma ve erkeğin birçok kere evlilik yapması normal karşılanır. Bir erkek çocuk uğruna da sayısız defa evlenebilir. Sünnet merasimleri ise bebekler yirmi günlükken yapılır.

Memleketin birçok yerinde olduğu gibi burada da kadının hiçbir kıymeti yoktur hatta doğması bile istenmez ve her tür mahrumiyet ona hak görülür. Eğitimine gerek görülmez basit bir toplama işlemini bile yapamadan okuldan alınır. Önce doğumuyla annesine bir kuma gelmesine sebep olur ve annesi tarafından itilip kakılır. Evde ve dışarda dayak yer ve altı yaşına gelince evde oturmaya mahkûm edilir. Beş altı sene sonra da çocuk doğurmak, erkeğine hizmet, görümce ve kaynanasına cariye olmak için evlendirilir. Üzerine eşler gelir ve bu eşlerin de çocukları birbirine karışır, ev dayanılmaz bir hal alır. Kadının hastalanması halinde ilaç veya doktor getirmek olası değildir. Ancak hayatı tehlikeye girerse doktora götürülür. Ama iş işten geçmiş olur ve kadın ölür. Erkek ertesi gün evlenir ve ölen kadının ismi, mezarında bile zikredilmez. Zira mezarlıkta Müslüman kadınların ismine rastlanmaz, zikretmek bile ayıptır. Bu durum Tulkerem'de de aynıdır. Kadın, sadece değersiz değil ismi zikredilmeyecek kadar kötü bir mahluk olarak görülür.

Önemli insanların cenazeleri davul ile defnedilir. Cenaze evine yemek göndermek veya cenazenin akrabalarına bir sofra dizmek bir gelenektir. Zira ölünün evinde üç gün yemek pişirilmez. Ancak bu üç gün boyunca Kur'an-ı Kerim okunur. Kadınlar siyah giyinir başlarını siyah örtülerle sararlar. Cenazelerin arkasından bağırıp feryat etmek için "nadibat" denilen kadınlar tutulur. Mezarlar süslenir ve güneş doğmadan önce ziyaret edilir. Bayram zamanlarında mezarlığa çeşitli tatlılarla gidilir ve fakirlere tatlı dağıtılır. Ziyafetlere gelince, özellikle Havas tabakasının yemek davetleri şaşaalıdır. Servis usulüyle dizilen sofralarda şark usulü yemekler yenir ve yiyecekler nizamsız ve uyumsuz bir şekilde sunulur. Tatlılar, kahveler ve sigaraların arkasından gece sonlanır. Gezinti yerleri ise bütün Nablus'a hakim Garizim Dağı'nın El-Arak mevkiindeki mağaradır. Bu mağaraya yakın Maide isminde bir kaya vardır ki buradan da şehrin manzarası seyredilir. Bunların dışında Kefr Pınarı ve Aybal Dağı'nda defnedilmiş İmadeddin makamı da havası ve yüksekliğiyle gezinti yerlerinden biridir.

Samirilerde evlilik, pek acıklı bir meseledir. Gençler, kızların azınlıkta olmasından dolayı Samiri bir aileden evlenecek kız bulamamakta, başka dine mensup bir ailenin de kızını bir Samiriye vermemesinden dolayı sabır ve tevekkül içinde beklerler. Aileler çareyi kundakta (beşik kertmesi) hatta anne karnında iken bebeği nişanlamakta bulur. Mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel iki tarafın babaları arasında belirlenir ve gençler evlilik yaşına geldiklerinde nikahları kahin tarafından kıyılır. Geline elbise ve mücevherat alınır, erkeğin evine götürülür ve orada çengiler çalınır, şarkılar söylenir. Hitan törenleri de doğumdan sonra sekizinci günde kâhinin Tevrat'tan bir sure okumasıyla başlar. Baba çocuğa isim verir ve sekiz gece boyunca Tevrat tilaveti yapılır. Bayram günlerinde akrabalar ziyaret edilir. Vefat olayında ölü derhal yıkanır temiz elbise giydirilerek tabuta yerleştirilir ve defnedilinceye kadar Tevrat okunur.

Samiriler, kendi içecek ve yiyeceklerine Samiri olmayanları dokundurmaz; kazara dokunulursa o şeyi yemez ve içmezler. Bir deri parçasının onlara değmesi halinde hemen yıkanır, Müslümanların kestikleri kurban etlerini yemezler. Kendi kurban etlerini kendi fukaralarına veya kahinlere dağıtırlar. Saç ve sakallarını kesmez bunu takvadan sayarlar. Nablusluların elinde azap çeken Samiriler, salgın hastalık, sağlıksız yaşam koşulları ve tevlidatın azlığı gibi nedenlerden yok olma tehlikesine maruz kalmıştır. Ne geçmişe ne de geleceğe dair bir kaygı ya da merak duymayan

Samiriler için hayat; derin sabır, bekleyiş ve tevekkülden ibarettir. Ne bedeni ne de fikri harekete ihtiyaç duymazlar.

Tulkerem'de ahali; memur, zenginler, tüccar ve esnaf tabakasıyla köylü tabakasından oluşur. Zengin ahalinin çocukları eğitim için Suriye dışına gönderilir. Bu tabaka insanlarından bazıları Suriye'nin bilindik gazetelerine abonedir ve divan kültürüne sahiptirler. Ancak gençlerin bu kültürü sürdürmek istemeyip yeni açılan kahvelerde zaman geçirmesi yüzünden bu gelenek sönmeye yüz tutmuştur. Bu ailelerin kadınları diğer kadınlara kıyasla daha iyi yaşar daha iyi giyinirler. Alt tabakanın kadınları değişik ziynet eşyaları, yüzlerinde ve ellerinde dövmelerle dolaşırlar. Burada evlilik usülü Nablustakiyle aynıdır. Ancak evlilik için atılacak ilk adım köyün muhtarı tarafından atılır. Kızın babasıyla ilk görüşecek kişi muhtardır ve muhtar iki tarafın maddi durumuna göre mehir oluşturur ve iki taraf muhtarın kararlarına uyar.

Yahudi yerleşimlerinden biri olan Melbis'te ahali, arazi sahipleri sermayedarlar ve işçiler olarak iki tabaka halindedir. Zenginler Avrupai evlere ve yaşam tarzına sahiptir. Dergi ve gazetelere abonedir, kitap okur ve birkaç dil konuşurlar. Eş ve çocukları da belli bir tahsil görmüş ve sanatla meşguldürler. İşçi ve dükkancılardan oluşan ikinci tabaka işçi sınıfıdır ve bütün kolonilerde hayatları ve yaşam tarzları en düşük seviyede olanlardır. Ancak buna rağmen Müslüman köylülerle kıyaslanamayacak kadar fikri ve medeni olarak yüksektirler. Dükkancıların dükkanlarında medeni hayata dair tüm eşyalara rastlamak mümkündür ve çiftçilikle uğraşan kesim bile Müslüman zenginlerden daha mutlu ve müreffehtir.

Melbis Yahudilerinin diğer Musevilerden din itibarıyla bir farkları yoktur. Hitan törenleri ve ibadetleri de aynıdır. Hamur, Tevrat ve kamış bayramları vardır. Evlilik usulünde bazı farklar vardır. Her Musevi evinin girişinde içinde on emirin yazılı olduğu bir levha asılıdır. Burada kadınlar erkeklerden daha fazla çalışır, hayvanını, erkeğini çocuğunu besler ve evine bakar. Buna rağmen değersiz görülür, dövülür ve bazen de yaralanır. Hırsızlığın en çok görüldüğü yer de burasıdır.

Etnik ve dini çeşitliliğin en fazla olduğu, farklı gelenek ve kültürlerin bir arada yaşandığı yer olan Hayfa'da Müslümanlar, yaşayış ve giyim tarzlarıyla diğer ahaliden çok büyük farklarla ayrılır. Mahalle, sokak ve evlerin içine kadar sirayet etmiş bir sefalet, kir ve zavallılık mevcuttur. Yorgancı, kahveci, balıkçı, tütüncü,

sebzeci gibi küçük esnaf olan bu ahali, ailece eğitimsizdir. Erkekleri nargile ve alkole düşkündür, erken yaşta çoluk çocuğa karışır. Erkekler gelecek kaygısı taşımadan mütevekkil halde, kadınlar rutubetli ve kirli evlerinde çocuklar da çöplükler içinde yaşar giderler. Hayfa Hristiyanlarının, Müslümanlardan daha iyi durumda oldukları söylenemez. Duvarcılık, kaldırımcılık, taşçılık gibi işlerle uğraşırlar. Arazisi, emlağı ve sermayesi olanları da vardır. Bunlar yaşam tarzı olarak hem Müslüman hem de diğer Hristiyanlardan farklıdır. Aile içi ziyaretler yaparlar, aile bireyleri az da olsa eğitimlidir ve çekirdek aile onlar için esastır. Evlilik, her iki ailenin yardımlarıyla yapılır. Evleri, sokakları ve çocukları temizdir. Fikri olarak da Müslümanlardan üstündürler. Avrupa merkezli birçok Hristiyan cemiyetlerden yardım alırlar.

Diğer bir ahali olan Yahudiler Aşkenaz ve Sefarad olarak ayrılırlar. Seferadlar, hayat seviyesi düşük olanlardır ve kirli, rutubetli yerlerde yaşarlar. Aşkenazlar ise daha iyi bir durumdadır. Ticaretle uğraşırlar ve çalışkandırlar. Yahudiler sadece birbirleriyle alışveriş yapar ve kimseden bir şey satın almazlar. Devlet memurları üzerinde büyük bir etkiye sahiptirler ve bu etkiyi her yerde kendi menfaatlerini kollamak ve garantilemek için kullanırlar. Kütüphanelerindeki her bir kitap, resim, levha veya tezyinat Yahudilerin sosyal yaşamlarına sirayet etmiş olan Yahudi gayesini de açığa çıkarmaktadır. Hayfa'nın Alman mahallesi iki tarafı bahçelik içinde iki katlı evler halindedir. Sokaklar fenerli ve su kuyuları diğer yerlerin aksine üstü örtülü bir haldedir. Ailece çalışkan olan mahalle sakinleri, zengin olmalarına karşın gösterişten uzak bir tevazu içinde yaşar ve birbirlerine yardım ederler. Basit giyinir kendi tarlalarını kendileri biçer. Çok açık giyimi sevmezler ve dindardırlar. Okur yazar oldukları gibi çocuklarını Almanya'ya eğitime gönderirler. Her konuda batının ilmini takip eder dünyanın önemli gazetelerine abone olurlar. Aile hayatlarında mutluluk ve samimiyet, evlerinde bir intizam vardır. Hem musiki cemiyetleri hem de kütüphaneleri mevcut olan Hayfa Almanları, yüzme ve doğa yürüyüşleri gibi sporlara da meraklıdırlar.

Rum Ortodoks, Katolik, Latin, Yahudi, Maruni, Protestan, Ermeni ve Müslümanların bir arada yaşadığı Akka, diğer mıntıkalara nazaran medeniyetten uzak kalmıştır. Çalışkanlık, gelecek kaygısı, yardımlaşma gibi şeylere kafa yormayan ahali fakirdir evleri de kirlidir. Akka'da tarikatlar yaygındır. Nikah usulü, diğer kasabalar gibi Beyrut usulüdür. Burada çocuklar, beş yaşından sonra sünnet edilir. Erkekler zamanlarını iş yerlerinde ve kahvelerde geçirir. Hava almak veya gezinti

yapmak ihtiyacı duymazlar. Yine de bahçeler bu ihtiyaç için tek mahaldir. Alkollü içkilere pek düşkün olmayan ahalide, gayr-ı meşru ilişkilere ve kürtaj olaylarına çok rastlanmaktadır.

Sur'da sosyal tabakaları oluşturan ahali, Sünni ve Mütevali olan Müslümanlarla Maruni, Rum ve Latin olan Hristiyanlardır. Hristiyan ve Müslüman mahalleleri ayrılmıştır. Buradaki Sünniler bütün sahil Müslümanlarından farksızdırlar. İlim, fen ve sanata ilgileri yoktur ve aza kanaat ederler. Tembel olan Sünnilerde çok eşliliğe pek rastlanmaz. İbadetlerini ihmal ederler. Mütevalilerde aile hayatı, çocuk terbiyesi ve refah yoktur. Din itibariyle Şiiliğe yakındırlar ve dinlerine sımsıkı bağlıdırlar. Mütevalilerin müctehidleri vardır ve cemaat, namazını müctehid bir imam olmadan kılmaz. Cuma namazları yoktur ve namazlarını toplu olarak kılarlar. Hristiyanlardan bir şey yemek zorunda kaldıklarında ağızlarını bol su ile çalkalarlar. Muta ve kati olmak üzere iki çeşit evlilik usulü vardır. Muta (süreli evlilik) usulüyle evlilik, kadına birden fazla evlilik ve çok sayıda çocuk sahibi olma imkânı tanır. Bu usulde boşanma yoktur ve miras, çocuk yoksa karşı tarafa intikal etmez. Kati nikahta eşi üç kez boş ol diyerek tek celsede boşamak caiz değildir. Mütevaliler zekatlarını yine Mütevalilere veririler.

Her evde "cabiye" adında bir havuz vardır ve bu havuza her tür eşya temizlik için sokulup çıkartılır. Bu havuzlar uzun süre kirleriyle birlikte bırakılır. Surdaki Hristiyanlara gelince bunlar ticaretle meşgul olurlar ve komşu kaza ve kasabalardaki Hristiyanlarla işleri gereği temas içindedirler. Bu yüzden daha uyanıktırlar, ev ve sosyal yaşamları daha yüksektir. Hatta yabancı dil konuşanları dahi vardır. Buradaki sorunlardan biri de erkeklerin çalışmak amacıyla ailelerini terk edip Amerika'ya gitmeleridir. Burada kadınlar korumasız, çocuklar da sefil ve aç büyüyor. Bu durum tüm halk tabakalarında mevcut olup kasabanın en büyük sosyal sorunu olarak tehlike arz etmektedir. Öğretmen, doktor, tüccar, marangoz, minareci, hamal ve hizmetkar olarak yaşamlarını idame ettirmeye çalışan Sur ahalisi gerçekte fakir ve sefil bir haldedir.

Hristiyan, Yahudi ve Müslüman ahaliden oluşan Sayda'da zenginlik, Müslüman çoğunluğun elindedir. Kadınları cahil, çocukları eğitimsiz ve şımarık olan bu tabaka, servetine servet katmak maksadıyla ev ve aile hayatında cimri davranır. Ev eşyası ve beslenme konusunda da aynı tutum içindedir. Müslümanların aksine az bir servete sahip olan Hristiyanlar, iyi döşenmiş evlerde müreffeh bir hayat sürerler.

Kadınlarında görgü, çocuklarında terbiye vardır. Bu hayat tarzı, Sayda'daki tüm Hristiyanlarda mevcuttur. Sünni ve Mütevali ahalinin durumu ise Müslüman zenginlerden tek bir farkla ayrılır. O da servet ve sermayelerinin miktarıdır. Gemicilik, balıkçılık, hamallık, sebzecilik ve dükkâncılık gibi işlerle hayatını kazanan en alt tabakanın insanları ise kötü yaşıyor olsa da çalışkanlık ve uyanıklıkları bütün kusur ve zavallılıklarını örtmektedir. Hiçbir tabakada çok eşlilik görülmez. Garip bir şekilde Akka'dan Sur'a ve Sayda'ya doğru nesilde bir iyileşme, erkek ve kadınlarda bir güzellik fark edilir. Zengin veya fakir tüm ahalinin giyimi temiz, özenli ve kadınları süslüdür. Sünniler, nikah ve sünnetten sonra mevlid-i şerif okutur ve kaynar denilen bir şerbet dağıtırlar. Mütevaliler ise Hüseyin Mersiyesini (taziye) okur ve misafirlerine çay ikram ederler. Hem Sünni hem Şiilerin ortak bir adetleri vardır ki o da ölen kişinin mezarı üzerinde çadır kurarak üç veya yedi gün boyunca Kuran okutulmasıdır. Gündüz bütün akraba ve ziyaretçiler bu çadırda toplanır ve ağlaşır. Genel olarak Saydalılar ailece çalışkan, hırslı ve tahammülkârdır. Birbirlerini ziyaret etmek gibi bir adetleri olmadığı için ev eşyasına önem vermezler. Her tabakanın kendi içinde anlaşmazlıkları, rekabet, fesat ve tahkirleri varken tabakalar arasında şaşılacak derecede uyum ve uzlaşı vardır.

Hristiyanlar yabancı okulların sayesinde ailece eğitimlidir ve Müslüman ahaliden birçok konuda üstündürler. Sayda, yaz kış her mevsim sahili ve yeşil bahçeleriyle bir gezinti mahallidir. Çiçeklere ve zevklerine düşkün Saydalılar, Suriye Kıtasının en şanslı ve bahtiyar insanları sayılır. Suriye dışına göçün yoğun olduğu Cedide kasabası, Hristiyan ahalinin çoğunlukta olduğu, sessiz ve tenha bir beldedir. Rum Ortodoks ahali okur yazardır ve Rusya tarafından maddi olarak desteklenmektedir. Tüm Hristiyan ahalinin hayat tarzı ve hayat standartı yüksektir. Daha çok ticaretle uğraşan bu tabaka, pazar günü çalışmaz ve ailece ziyaretler yapar, gezmelere çıkar. Gezinti yerleri bağ ve bahçelikler, yeşil alanlardır. Kadınları da okur yazardır ve yalnız ev işleriyle uğraşırlar. Hayfa'da diğer yerlerin aksine tesettür yoktur, giyimleri de köylücedir. Burada da göç sosyal bir yara halindedir. Gidenlerin arkasında kalan eş ve çocuklar, gidip hiç dönmeyen veya ailesini yanına aldıran aile reisleri… Bu durum kasabaya bir yalnızlık ve terk edilmişlik hali vermektedir. Cedide'nin münzevi hali onu Sayda ve Sur'un kötü özelliklerinden korumaktadır. Cedide'de gayr-ı meşru ilişkilere rastlanmaz, kanaatkarlık ve çalışkanlık tüm tabakalara yayılmıştır. Aşiretlere gelince, Havle Havzası civarında yaşayan Gavarna aşireti fazlasıyla misafirperverdir. Kendi elleriyle dövdükleri kahveyi ikramdan

büyük bir haz duyarlar. Çok eşlilik yaygın olan aşirette, aşiret reisi dışında bir imam ve her köyün bir muhtarı bulunur. Evleri sazlardan örülü çadırlardan oluşur. Bu çadırlar, yazlık ve kışlık olarak hazırlanır. "Hayme" adı verilen bu çadırların büyüklüğü ve hücre sayısı aşiretleri sınıf ve tabakalara ayırır. Okuma yazma bilmeyen ahali dünya ile de alakalı değildir. Yarı Hazari olan aşiret, ilkçağları yaşıyor gibidir. Tüm çadırlardan sefalet ve zavallılık dökülür.

Yahudi Cauna köyü, Romanya'nın Osmanlı'dan bağımsızlığını kazandıktan sonra topraklarından kovduğu Yahudi muhacirlerden oluşmaktadır. Diğer Yahudi kolonileri gibi Cauna Yahudilerinin de yegâne amacı maddi durumlarını düzelterek yeni yurtlarında gelenek ve göreneklerini yaşatabilmek ve çiftçilik yaparak bu topraklara tutunmaktır. Caunadaki Müslümanlar, gayesiz, kaygısız bir halde sağlıksız ortamlarda hasta ve cahilane yaşamlarını sürdürmektedir. Akka'nın en büyük kasabası olan Safed'in sosyal durumu farklı değildir. Birkaç zengin aile dışında ahali bedevi hayatı yaşar. Okur yazar insan sayısı çok azdır ve Türkçe konuşan neredeyse yok gibidir. Hristiyanların hayatı ve eğitim seviyesi diğer tabakalara göre daha yüksektir. Yahudiler ise her yerde olduğu gibi nafakalarını kazanmanın yolunu bulmuşlardır. Ancak buraya ölmeye gelen Yahudiler de vardır. Bunlar Safed'in en kirli tabakasıdır. Uzun saç ve sakallarıyla hiç yıkanmayan elleri yüzleri daima kirli olan bu Yahudiler, evlerinin köşelerinde ve sokak başlarında ellerinde Tevrat ile gezer dururlar. Safed'de evlilik usulünde birkaç fark vardır. Evlenen erkek babasının evinden ayrılmaz. Sefaradlarda çiftler, bir sene erkek bir sene de kızın babasının evinde kalır. Mehir eşit şekilde iki tarafa paylaştırılır ve erkek böylece bir sermaye edinmiş olur. Müslümanlarda evlilik çok genç yaşta olur ve erkek neye sahipse onu mehir olarak verir. Böylece fakirlik artarak devam eder. Erkek evleneceği kızı görmez ailesi beğenir ve evliliğine karar verir.

Musevilerin çoğunluğundan oluşan Tiberya'da nüfûz birkaç zenginin elindedir. Müslüman ahalide medeniyetin izine rastlanmaz ve okuryazarlık oranı çok düşüktür. Bir Yahudi beldesi olan Tiberya, zamanla muhacirlerin yoğun olduğu bir İbrani kolonisine dönüşmüştür. Kasabada altı çeşit Yahudi vardır. Bu tabakada çoğunluk ticaretle meşguldür. Ama yine de fakirlik her tabakada kol gezmektedir. Dinleri bir olan Yahudiler ibadetlerinde birbirlerinden ayrılır. O yüzden de kilise ve teşkilatları ayrıdır. Nasra kazası Hz. İsa'nın doğduğu ve peygamberliğinin müjdelendiği yer olması sebebiyle tüm Hristiyan dünyası için kutsal mekân olarak telakki edilmiştir.

Suriye mıntıkasında Osmanlı hükümetine bağlılıklarıyla bilinen Bisan'ın Bişatve, Gazaviye ve Sukur aşiretleri, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle başlatılan seferberlik kapsamında devlete mecidiye ve yağ yardımı yapmalarına rağmen devlet memurlarından sürekli olarak eziyet çekmektedirler. Aşiretler yaşadıkları ve ekip biçtikleri toprakları kendi aralarında bölüşmüş olduklarından bu konuda ihtilafa düşmezler. Bu aşiretlerde çok eşlilik, sayısız evlilik dikkat çeken bir durumdur. Özellikle tarım hayatında insan gücü açığını aile efradı ve çocuklardan temin etmektedirler. Nitekim 33 evlilik yapmış olan Sukûr aşireti emiri Ursan farklı farklı annelerden de erkek çocuk satın almıştır. Aşiret efradı çadırlarda yaşar, aralarında kavga ve anlaşmazlıklara rastlanmaz. Çadırların hücre sayısı ve elbiselerin kumaşı mevki ve itibarın kriterleridir. Misafir ağırlanan çadır daha süslü ve daha büyüktür. Misafirperver olan bu aşiretlerde aile içi hayat ve gelenek görenekler aynıdır. Sünnet merasimi tüm aşirette ortak bir zamanda yapılır. Törende eğlenceler düzenlenir ve sünnet yaptıran aileler kurbanlar keser, misafirlere ziyafetler hazırlarlar. Kuran okutulduktan sonra tatlılar dağıtılır. Evlilik usulü ise diğer mıntıkalarla benzerlik gösterir. Kız isteme ve mehir belirleme işleri aşiretin ihtiyarları tarafından yapılır. Nikah töreninde erkek, kızın babası, hatip ve gelin dışında kimse bulunmaz. Gelin süslü bir deveye bindirilerek erkek evine götürülür. Davetliler yağ, pirinç şeker gibi hediyelerle gelir, oynar ve eğlenirler. Erkek tarafı geline yüz görümlüğü verir. Düğünlerde kadınlar zılgıt çeker ve beraber debke denilen danslar yaparlar. Çok eşlilik burada yaygındır ve boşanmalara rastlanmaz. Ancak erkek istediği eşi terk eder ve nafakasını temin eder. Tevekkül içinde yaşayan aşiret insanları, hastalık sonucu ölen birine üzülmez ancak öldürülen birine kederlenirler. Aşiretler arasında meydana gelen bir ihtilaf aşiret reisleri tarafından hükümete intikal ettirilmeden derhal halledilir. İşlenen suçlara yine reisler tarafından ortak kabul edilen cezalar verilir. Sakin ve barışsever olan aşiretler herhangi bir tehlike anında tümüyle birleşir ve ortak hareket ederler. Bedevi hayatları zor olsa da çok mutlu bir yaşam sürerler.

3.9. Sağlık

Barışçıl ve misafirperver olan Selefiyet halkı, temizlik konusunda pek geri kalmıştır. Hayvanlarıyla beraber aynı ortamda yatıp kalkarlar. Bu durum doğal olarak çeşitli hastalıkların doğmasına sebebiyet vermiştir. Yaygın bir kanaatle hastalıkların Allah'tan geldiğine inanır, tedavi olmak yerine hayvan pislikleri

arasında tevekkülâne yaşamaya devam ederler. Ve böylece tifüs, sıtma, remd gibi ölümcül ve ırsi hastalıklar nesilden nesile intikal eder. Cemain köyleri de benzer şekilde hastalıklardan muzdarip bir haldedir. Nablus'da rutubet ve gıdasızlık "rahis" denilen bir hastalığa neden olmaktadır. Bebekler cenin halinde iken düşüyor veya ölü doğmaktadır. Ölü doğmasa da doğduktan sonra romatizmaya tutulmaktadır. Yaşam şartlarının kötü olduğu mahallerde verem, tifüs, kızamık, bronşit, kolera, frengi ve çiçek gibi hastalıklar küçük büyük tüm ahaliyi tehdit etmekte, toplu ölümlere sebebiyet vermektedir. Veremin göğüs, bağırsak ve kemik gibi türleri vardır ve romatizmadan ötürü kemik veremi yaygındır. Bunların yanı sıra suların kirliliğinden ve temizliğe hiç önem verilmemesinden dolayı malarya (sıtma), göğüs, mide ve bağırsak hastalıkları oldukça fazladır. Aile içi evlilik sonucu irsi hastalıklar da mevcuttur. Kalp ve egzama gibi cilt hastalıklarından muzdarip ahalinin gayri meşru münasebetlerinin fazlalığından hırkatü'l-bevl hastalığı da yaygındır. Psikolojik hastalıklardan beleh, nevrasteti, isterik ve serfü'l-menam da bulunmaktadır.

Kolera ve tifüs gibi salgın hastalıkların pek uğramadığı Tulkerem'de bataklıkların çokluğundan hummaya çok rastlanmaktadır. Bundan daha vahim bir hastalık vardır ki o da ahalinin yarısında görülen ve bir kısmını kör bırakmış olan remd'dir. Bunun da en büyük nedeni suyun azlığına bağlı olarak temizliğe önem verilmeyişi, hava sıcaklığı ve açık ovada esen rüzgârın getirmiş olduğu kum taneleridir.

Diğer bölgelerdeki salgın hastalıklara Melbis'te rastlanmaz. Sebebi de bataklıkların okaliptüs ağaçlarıyla kurutulmuş olması ve hijyene önem verilmesidir. Suriye Kıtasında hayat standartı en düşük olan yer, ahalisi Müslüman olan Cenin kasabasıdır. Hayvanatıyla beraber aynı yerde yaşayan ahali, romatizma, verem, remd, uyuz gibi tüm hastalıklara maruz kalmaktadır.

Akka'da mevcut olan bataklıklar, sağlıksız yaşam koşulları ve suyun kirliliği malarya ve humma gibi salgın hastalıklara sebebiyet vermektedir. Evlerin sıkışık halde ahırlarla iç içe olması başka hastalıklara da davetiye çıkarmaktadır. Ahalinin bir inancına göre Akka'nın doğusundaki bataklığa girip çıkan insan, her türlü hastalıktan kurtulurmuş. Sur ahalisi gerçekte fakir ve sefil bir haldedir. Bataklıkların burada da bulunmasından, gıdasızlık, kirli su ve havadan dolayı verem, tifüs, malarya gibi hastalıkların yanı sıra göz, idrar hastalıkları ve ishal de hüküm sürmektedir. Sayda ve Safed'in birçok kasabasındaki bataklık ve kirli sular malaryaya sebebiyet vermektedir.

SONUÇ

Suriye vilayetinin bölünmesiyle kurulan Beyrut vilayeti, Tanzimat uygulamalarının geniş vilayet yaratma politikasına ters bir düzenlemenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Beyrut vilayetine, Cebel-i Lübnan'a set oluşturma ve Doğu Akdeniz sahillerini dış tehlikelere karşı koruma vazifesi verilmiştir. Vilayetin kuruluşunda asayişin sağlanması ve olaylara hızlı müdahale etme ve tedbir alınması amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak her türlü mal ve insanın giriş çıkış yaptığı Beyrut'ta vali aracılığıyla kontrol imkanları da gelişmiştir.

Yapılan göçler ve iktisadi yatırımların yanı sıra turizm ve liman şehri olarak gelişen Beyrut, zamanla küçük bir Avrupa şehrine dönüşmüştür. Ancak bu değişimin ve gelişimin bölge insanı üzerinde olumsuz etkileri de olmuştur. Kozmopolit yapı, şehre renk, ışık ve canlılık katarken iç çatışmalara da yol açmıştır. Etnik ve dini çeşitliliğin çok yoğun olduğu bu bölge, üç semavi dinin bu toraklarda doğup buradan tüm dünyaya yayılmış olmasından dolayı da ayrı bir ehemmiyet ve kutsiyete sahiptir. Balkan topraklarının kaybedilmesinden sonra Osmanlı Devleti, Arap topraklarına geç kalmış olduğu önemi ve ilgiyi göstermeye başlamıştır. Ancak sağlık ve eğitim faaliyetleri batılı devletler tarafından hızlı ve sistematik bir şekilde yürütülmüş ve bunun bir sonucu olarak bölgede Osmanlı Devleti'nin eğitim ve sağlık politikası istenilen sonucu verememiştir. Buna karşılık yabancı okulların birbiriyle rekabeti, eğitim kalitesini yükseltmiştir.

Beyrut vilayeti ile ilgili yapılmış olan bu kapsamlı ve hacimli çalışmanın, ansiklopedik bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamda alanında bir ilk olma özelliği de taşımaktadır. Eserde bu çalışmanın neden bu dönemde yapıldığına dair bir veri bulunmamaktadır. Ancak görevli iki memur tarafından kaleme alınan eser, yazarlarının geçmişteki vazifeleri, eserin yazıldığı dönem ve oluşturulma süresi dikkate alındığında bu çalışmanın Osmanlı Hükümeti için hazırlanmış kapsamlı bir rapor olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sebebiyle özellikle yabancı okulların kapatılmış olması ve bölgeye atanan liyakatsiz memurların tutuğu kayıtların ilmi bir çerçevede olmayışından dolayı bazı istatiksel ve gerçek verilere ulaşılamamıştır. Bölgeye dair yapılan gözlem, tetkik ve incelemeler vilayetin kazalarından köylerine kadar geniş bir coğrafyayı içermiştir. Çeşitli din ve ırklara mensup bölge ahalisinin; aile ve sosyal hayat, kadın-erkek ilişkileri, gelenek-görenekler, giyim tarzı ve konuşulan dil

özellikle demografik yapı ve mezhepler mercek altına alınmış ve bölgedeki ruhani liderler ve aşiret reisleri dahi bu araştırma içine dahil edilmiştir. Ufak farklara rağmen gelenek ve göreneklerin birbirine benzediği ve Arapçanın yaygın bir dil olduğu söylenebilir.

Genel olarak vilâyet ahalisinin, yaşam kalitesinin düşük bunun yanı sıra bazı Yahudi ve Hristiyan halk tabakasının hayat standartlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bölgedeki misyonerlik faaliyetleri ve ticari ilişkilere bağlı olarak bu tabakaların kültürel ve sosyal anlamda da daha modern ve daha aydın olduğu, daha müreffeh bir yaşam tarzına sahip oldukları belirtilmektedir. Aynı zamanda devlet memurları üzerinde büyük bir etki ve nüfûza da sahip olan bu tabakaların, sahip olduğu bu gücü, hayatlarını ve devlet kurumlarındaki işlerini kolaylaştırmak konusunda çok iyi kullanmış oldukları görülmektedir. Özellikle Alman Yahudi kolonilerinin, hicret ederek geldikleri Filistin topraklarını yurt edinmek için harcadıkları çaba ve bu çabalarında Avrupalı Yahudi sermayedar ve kuruluşların yardımı dikkat çekicidir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Amerika ve Avrupa kıtasına yapılan göçler ve bu göçlerin ekonomik ve sosyal hayata özellikle aile hayatına yansımaları da bölgenin diğer sorunlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yıkılmaya yüz tutmuş İmparatorluğun, işlemeyen tüm kurumlarının aslında bir aynası olan bu coğrafya, 20. yüzyılın modern dünyasının çok gerisinde durmakta adeta ilkçağları yaşamaktadır.

Eserin yazarlarına göre mutasarrıf ve muhammin gibi devlet memurlarının adaletsiz ve zalimane yönetimi altında olan bölge halkı; hükümete karşı olan güvenini yitirmiş, hiç bir beklentisi olmadan medeni hayattan habersiz, sağlıksız koşullarda tevekkülane bir yaşam sürdürmektedir.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki siyasi boşluğu, bu coğrafyayı dış tehlikelere karşı zayıf kılmıştır. Bu boşluk, yabancı devletler tarafından kolay ve hızlı bir şekilde doldurulmuştur. Misyonerlik faaliyetleri bu bölgede hedefine ulaşmış ve güçlü devletler burada büyük bir nüfûz elde etmişlerdir. Hristiyanlığın yayılması konusunda İngiltere, Fransa ve Rusya rekabet içinde sistematik ve hızlı bir şekilde faaliyet göstermişlerdir. Özellikle İngiltere'nin bu bölgede Protestanlığı yaymak amacıyla kurduğu hastanelerde ücretsiz sağlık hizmeti vermiş olması dikkat çekicidir. Bu devletlerin bölgeden ellerini çekmek istememeleri sonucu gelişen olaylar ve güç mücadeleleri, bu coğrafyada günümüze kadar ulaşacak siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir.

KAYNAKÇA

Bağlıoğlu, Ahmet, "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1), 2008, s.15,16.

Bayazıdoğlu, Hayriye, *Salnamelere Göre Beyrut (H. 1310/ M. 1893-H. 1326/ M. 1908),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

Behçet, Mehmet ve Refik, Mehmet, *Beyrut Vilâyeti I-Cenûb Kısmı*, Vilayet Matbaası, Beyrut 1916.

Coşkun, Ali; Karaca, Yılmaz; Özkılınç, Ahmet; Sivridağ, Abdullah; Yekeler, Numan ve Atik, Vahdettin, *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü,* Devlet Arşivleri Başkanlığı, Yayın No: 8, İstanbul 2020.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2004.

Dursun, Davut, "Beyrut", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.6, İstanbul, 1992, ss.81-84.

Düvenci Karakoç, Fulya*, Şam ve Beyrut'da Siyaset ve Modernleşme (1860-1914),* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Bursa 2011.

Eroğlu, Cengiz; Babuçoğlu, Murat ve Köçer, Mehmet, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep,* ORSAM Yay., Ankara 2012.

Ganâyim, Züheyr Abdüllatif ve Muhafız, Muhammed Abdülkerim, *Filistin Fî Nihayetu'l-Asır el-'Osmanî Mîn Hilâl er-Rihletu'l-letî Kâm Bihâ Muhammed Refik et-Temimî ve Muhammed Behcet el-Kâtîb,* Şirketu'l-Cedîde Li'l-Tıba'a ve't-Teclîd, Ammân 2000.

Koparan, Kazım Yaşar, "Baybars I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1992, ss.221,223.

Küskü, Fırat, "Müslüman Seyyahların Gözüyle Beyrut Şehri (1890-1914)", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 2019, ss.143-168.

Orha, Zafer, *Beyrut Vilayetinde Osmanlı İdaresi (1887-1909),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2017.

Ortaylı, İlber, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", *Osmanlı Araştırmaları IV*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, Baskı:11, İstanbul 2012.

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Sahhaflar Kitabevi, İstanbul 2008.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, Ankara 2017.

Tevakku, Arapça -Türkçe sözlük ve Çeviri Uygulaması.

Tevakku, Osmanlıca -Türkçe sözlük ve Çeviri Uygulaması.

Topaloğlu, Bekir ve Karaman, Hayreddin, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

Tunç, Taner, *Mehmet Behçet Yazar'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış)Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2014.

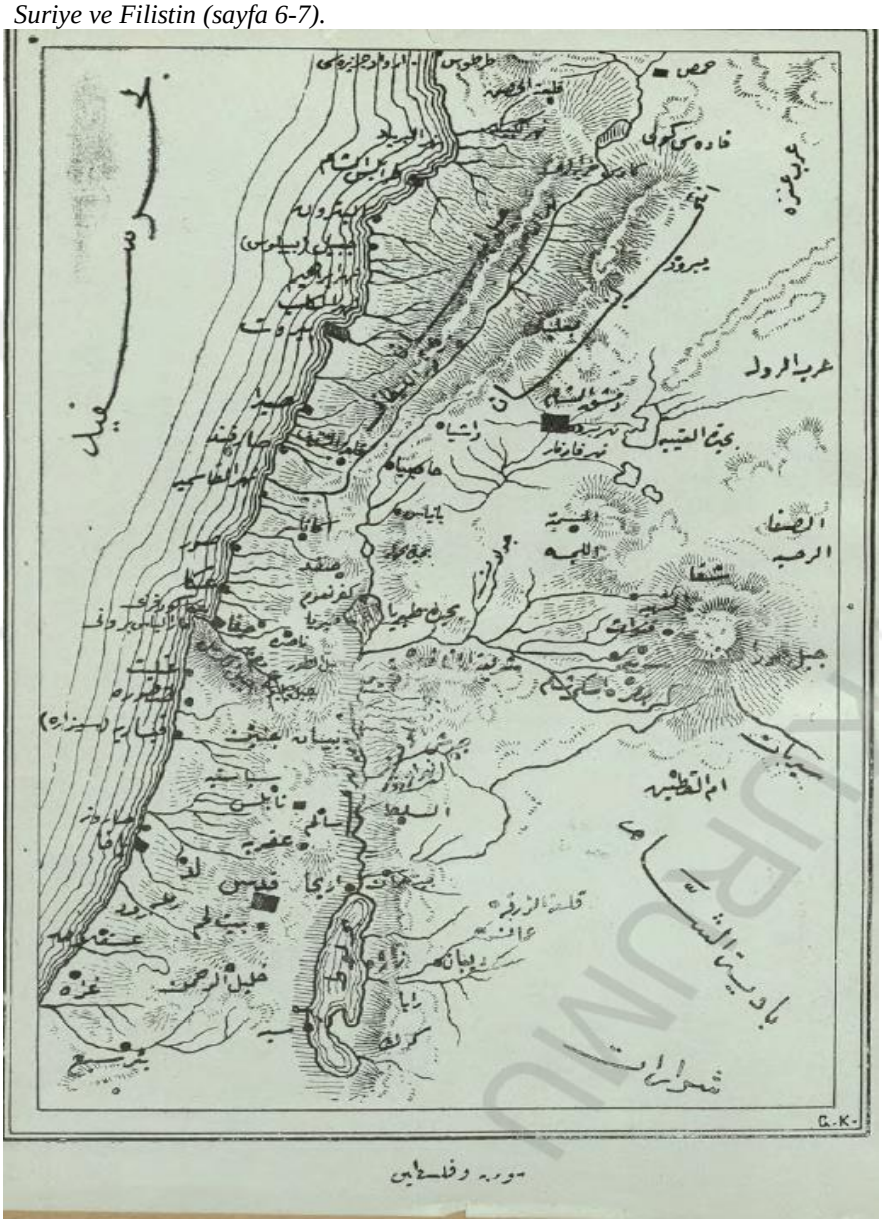
Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ahmet Yesevi Üniversitesi, https://tees.yesevi.edu.tr E.T: 17.12.2023.

Yıldız, Özlem, "20. Yüzyıl Başlarında Beyrut Limanında Deniz Ticareti", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II (4), 2019, ss.59-82.

EKLER

(Transkripsiyonu yapılan Beyrût Vilâyeti I-Cenûb Kısmı adlı esere ait görseller ilgili eklerde sayfa numaraları ile birlikte verilmiştir.)

Ek 1.
Suriye ve Filistin (sayfa 6-7).

سوریه وفلسطین

Ek 2.

Dürzi kâdınlarının kıyâfeti (sayfa 16-17).

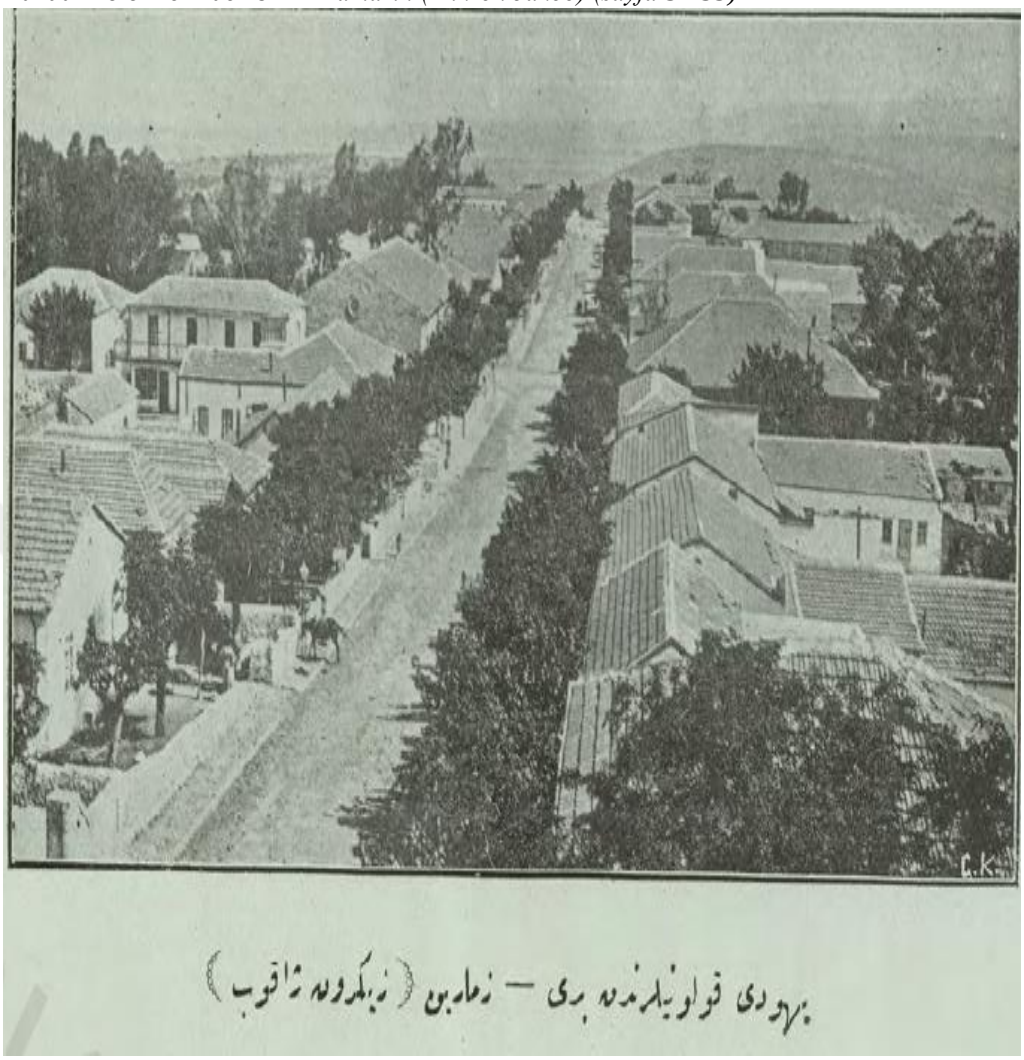
درزی قادینلرینك قیافتی

Ek 3.
Dürzî Meşâyihi (sayfa 18-19).

Ek 4.

Yahudi Kolonilerinden biri – Zamârin (Zikron Jakob) (sayfa 32-33).

Ek 5.
Beyrut Dâğları (sayfa 40-41).

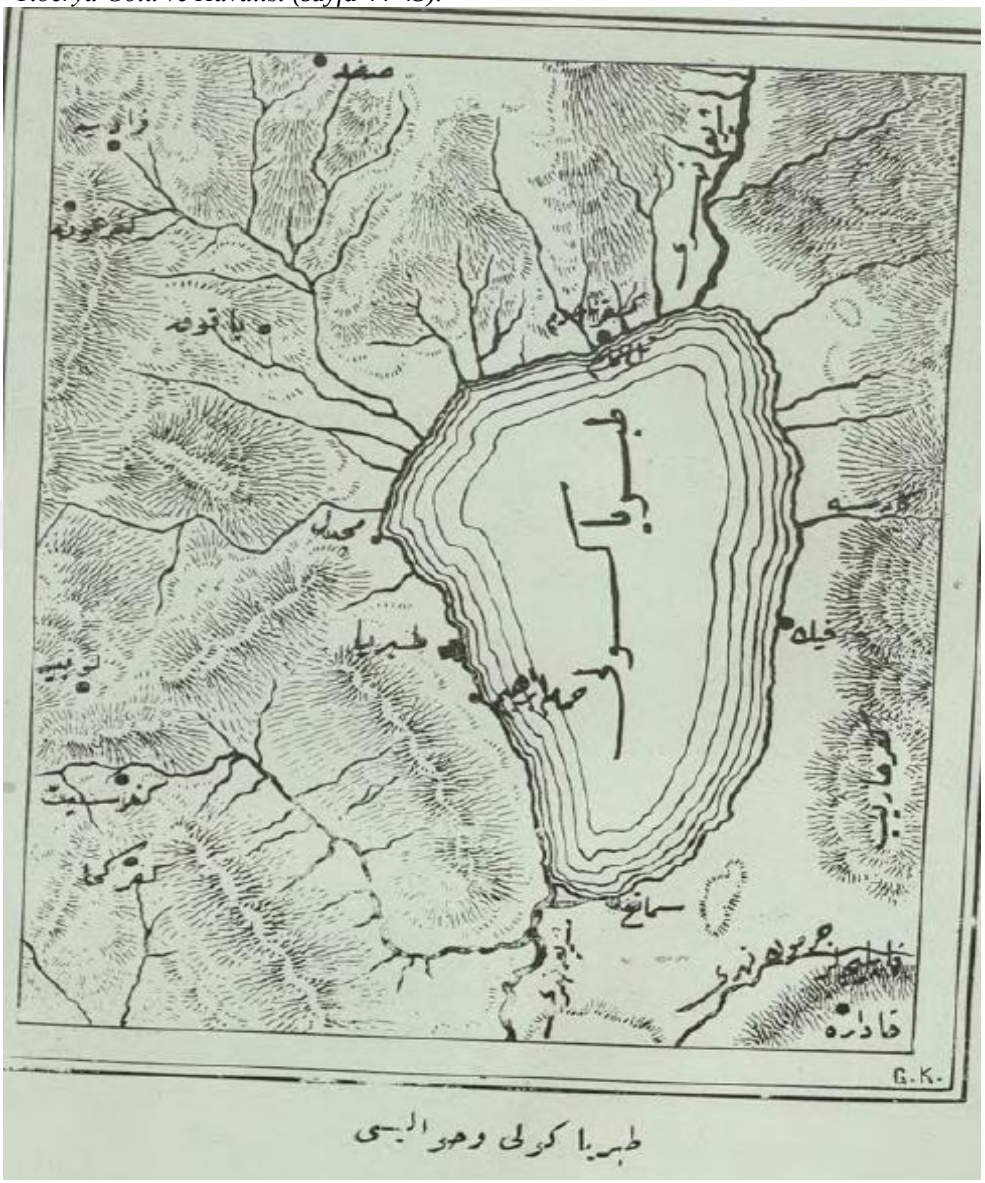

Ek 6.
(Şeri'a) Nehri Menba'ları (sayfa 42-43).

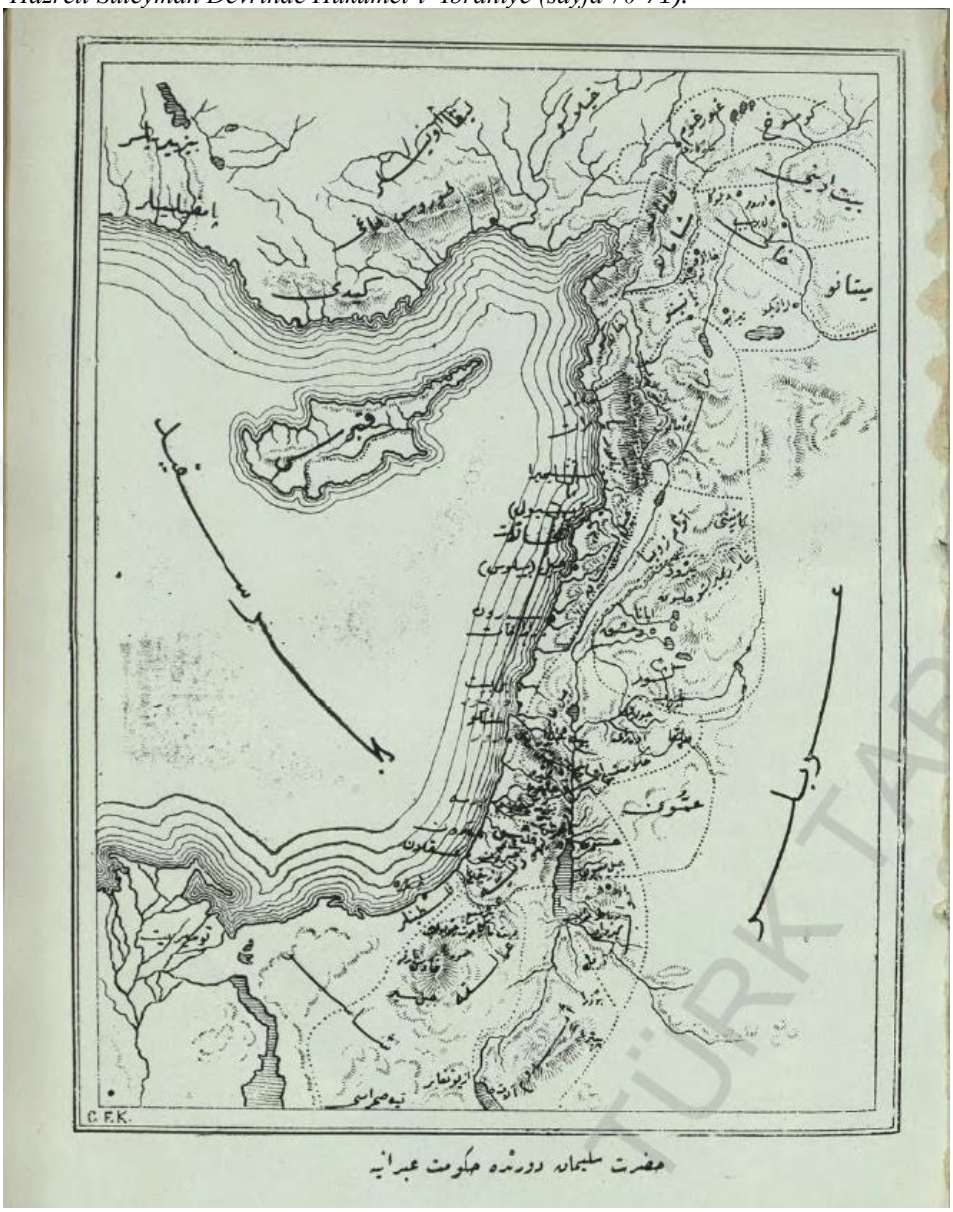
(شريعه) نهرى منبعلرى

Ek 7.
Tiberyâ Gölü ve Havâlisi (sayfa 44-45).

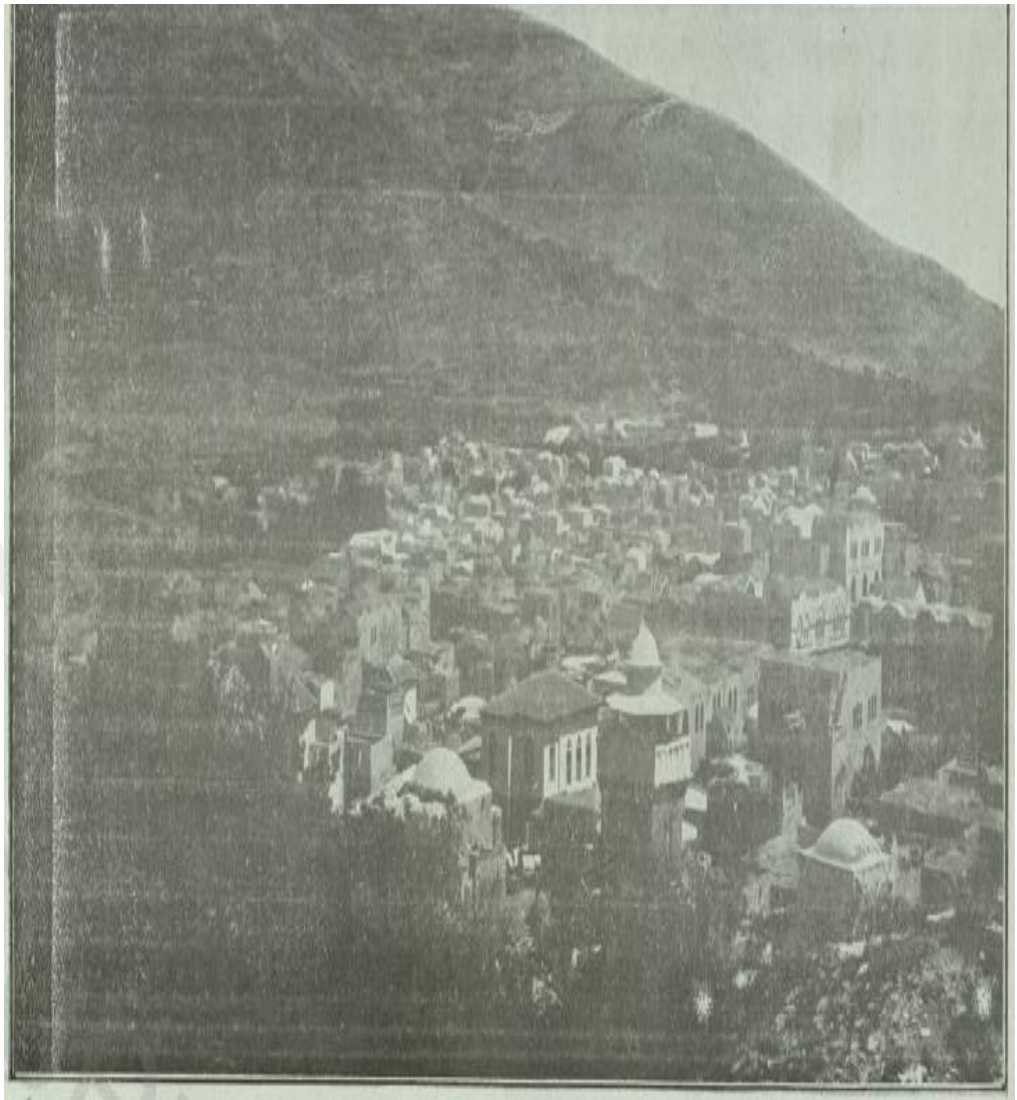

Ek 8.

Hazreti Süleymân Devrinde Hükümet-i 'İbrâniye (sayfa 70-71).

Ek 9.
Nâblus Kasabasının Manzara-i 'Umûmiyyesi (sayfa 112-113).

نابلس قصبه‌سنك منظرهٔ عمومیه‌سی

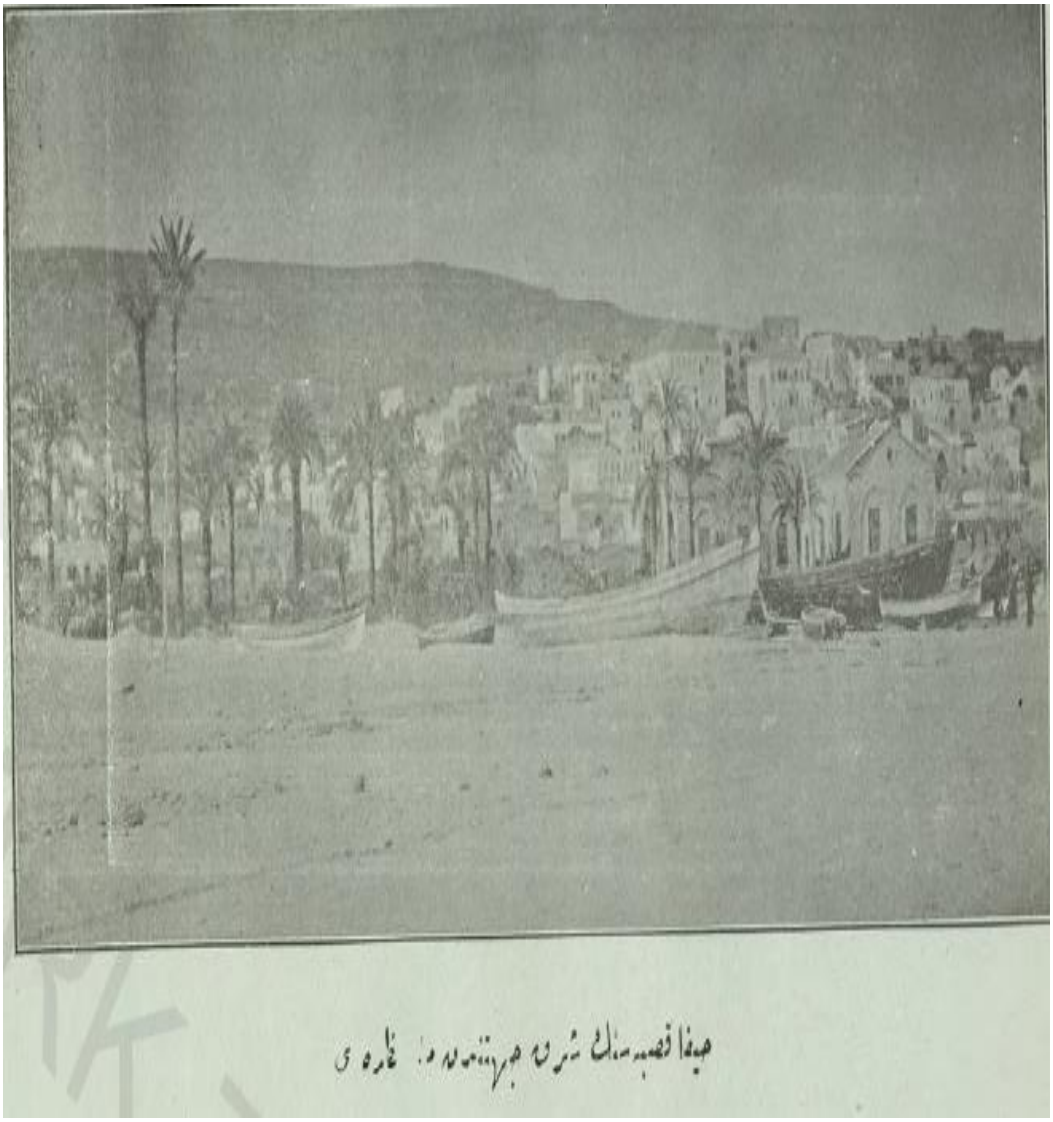
Ek 10.
Sâmirîlerin Tevrâtı (sayfa 152-153).

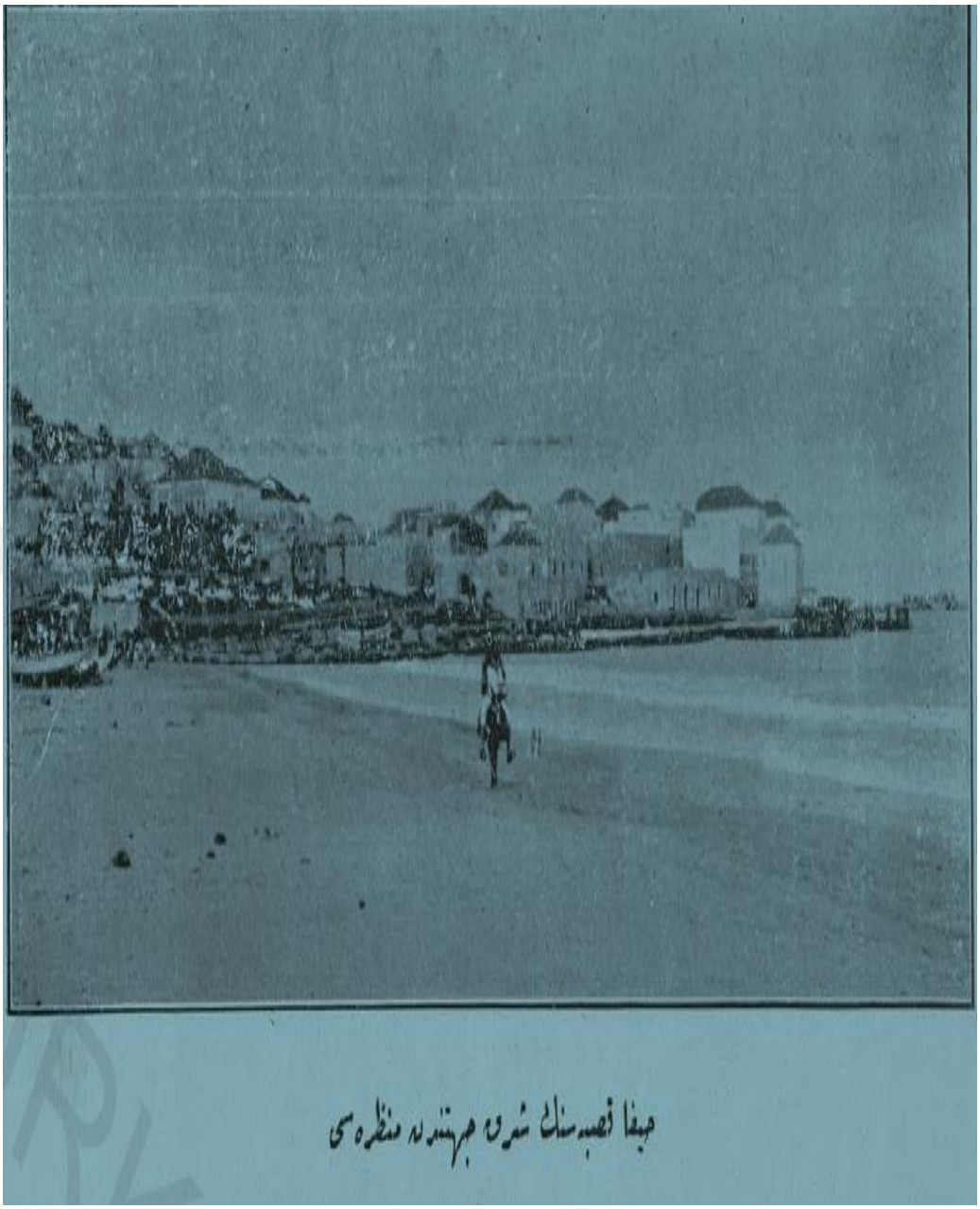
Ek 11.
Nâblus ve Havâlisi (sayfa 176-177).

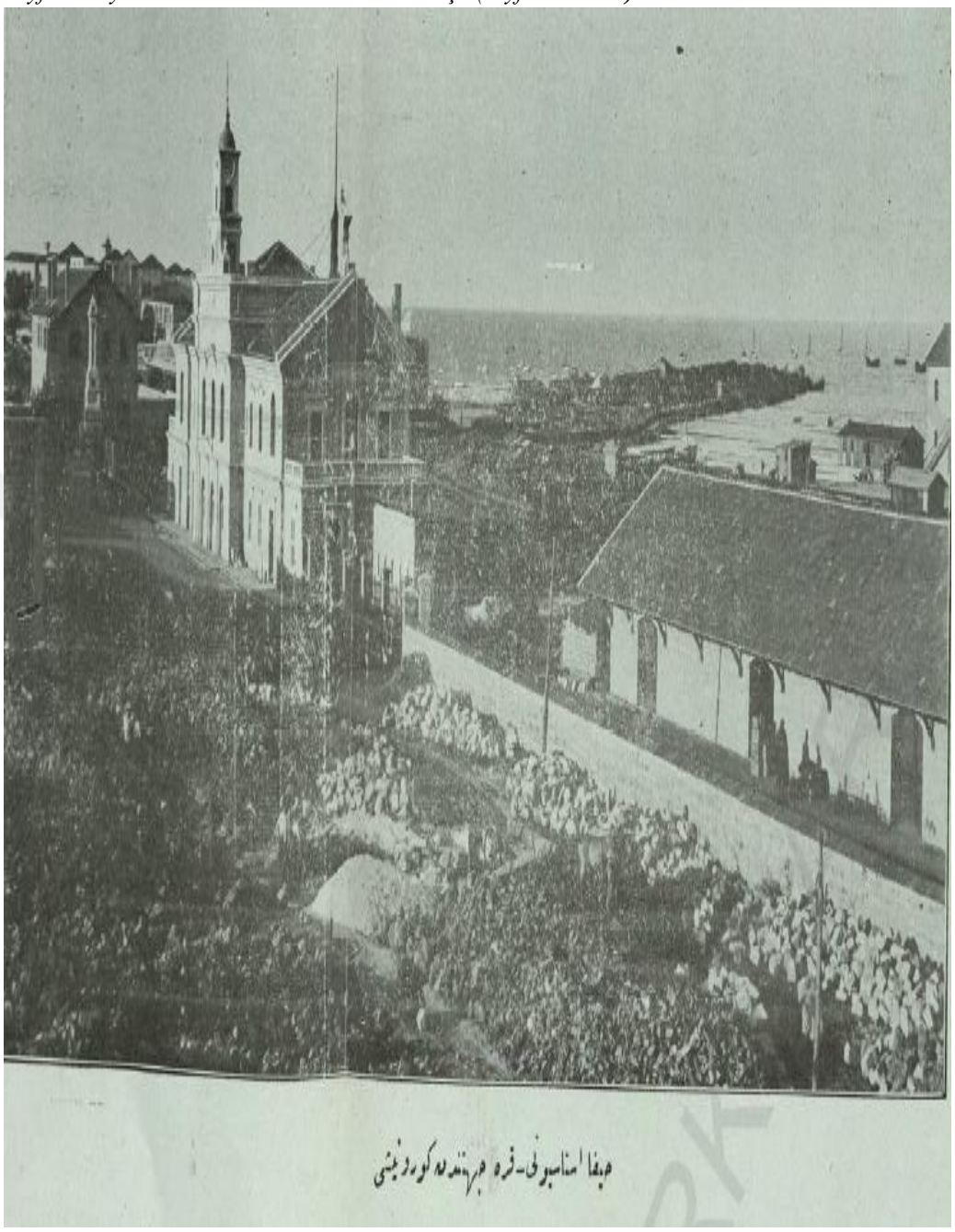
Ek 12.
Hayfâ Kasabasının Şark Cihetinden Manzarası (sayfa 238-239).

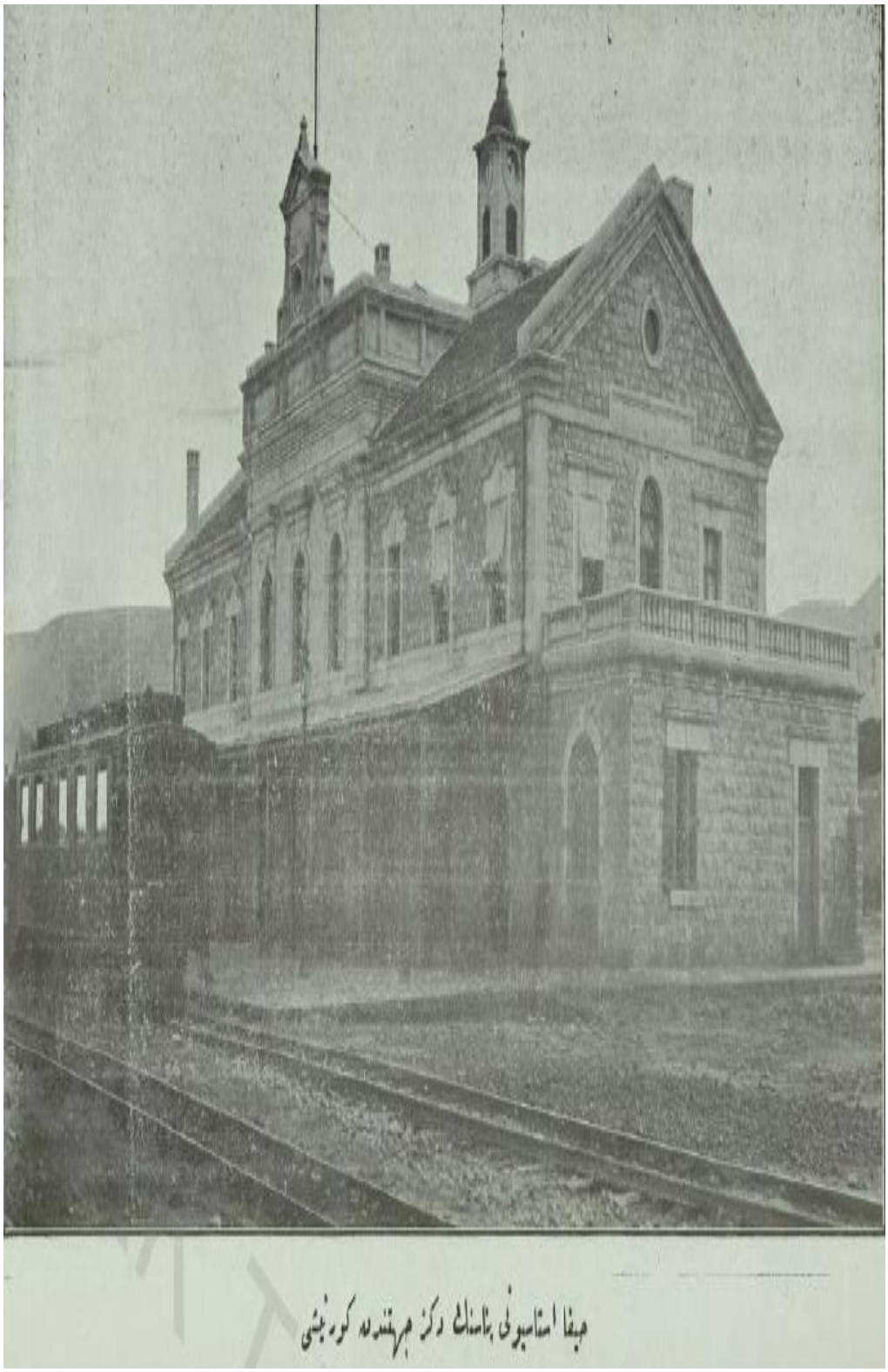
Ek 13.
Hayfâ Kasabasının Şark Cihetinden Manzarası (sayfa 240-241).

Ek 14.
Hayfâ İstâsyonunun Kara Cihetinden Görünüşü (sayfa 242-243).

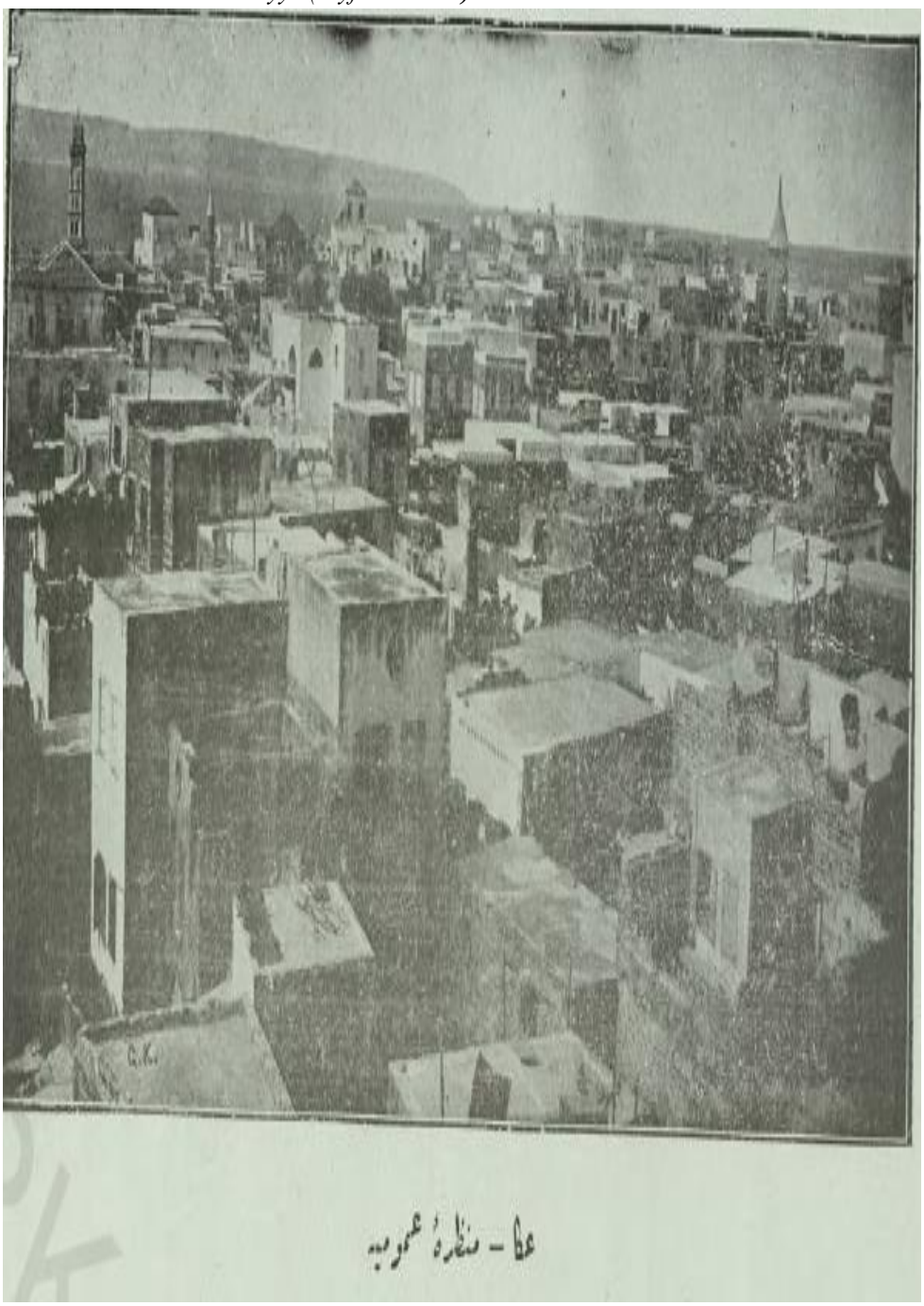
Ek 15.
Hayfâ İstâsyonu Binasının Deniz Cihetinden Görünüşü (sayfa 244-245).

Ek 16.
Hayfâ-ʻAkkâ Koyu (sayfa 280-281).

Ek 17.
'Akkâ Manzara-i 'Umûmiyye (sayfa 282-283).

٤٨ – منظرهٔ عمومیه

Ek 18.
Sur ve Havâlisi (sayfa 296-297).

Ek 19.
Saydâ ve Havâlisi (sayfa 312-313).

Ek 20.
Nebâtiye - Merci'yun Yolunda (Litâni -Kâsımiye) Nehri Mecrâsı (sayfa 338-339).

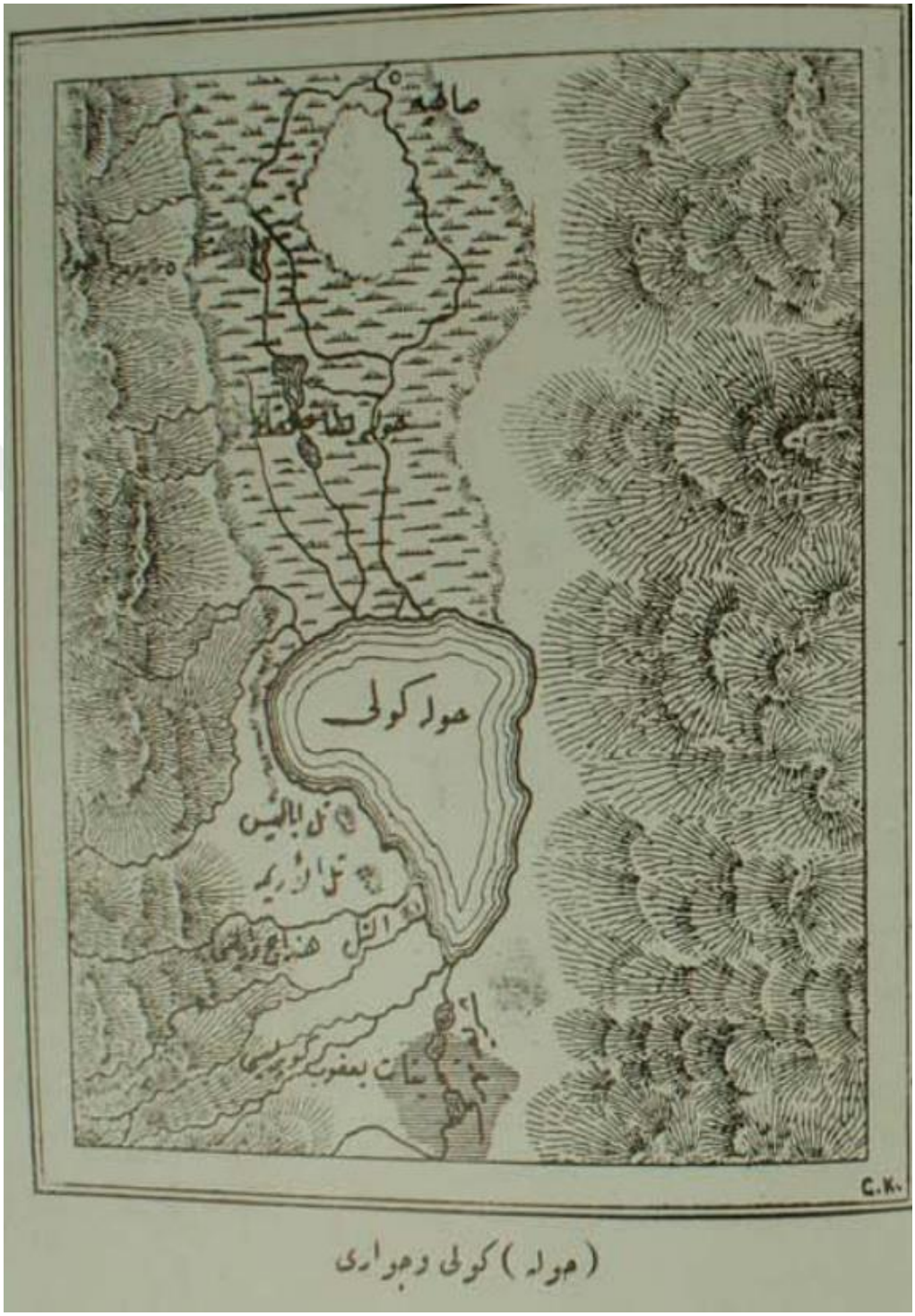
Ek 21.

Bir Bedevi Kâdın Kıyâfeti (sayfa 352-353).

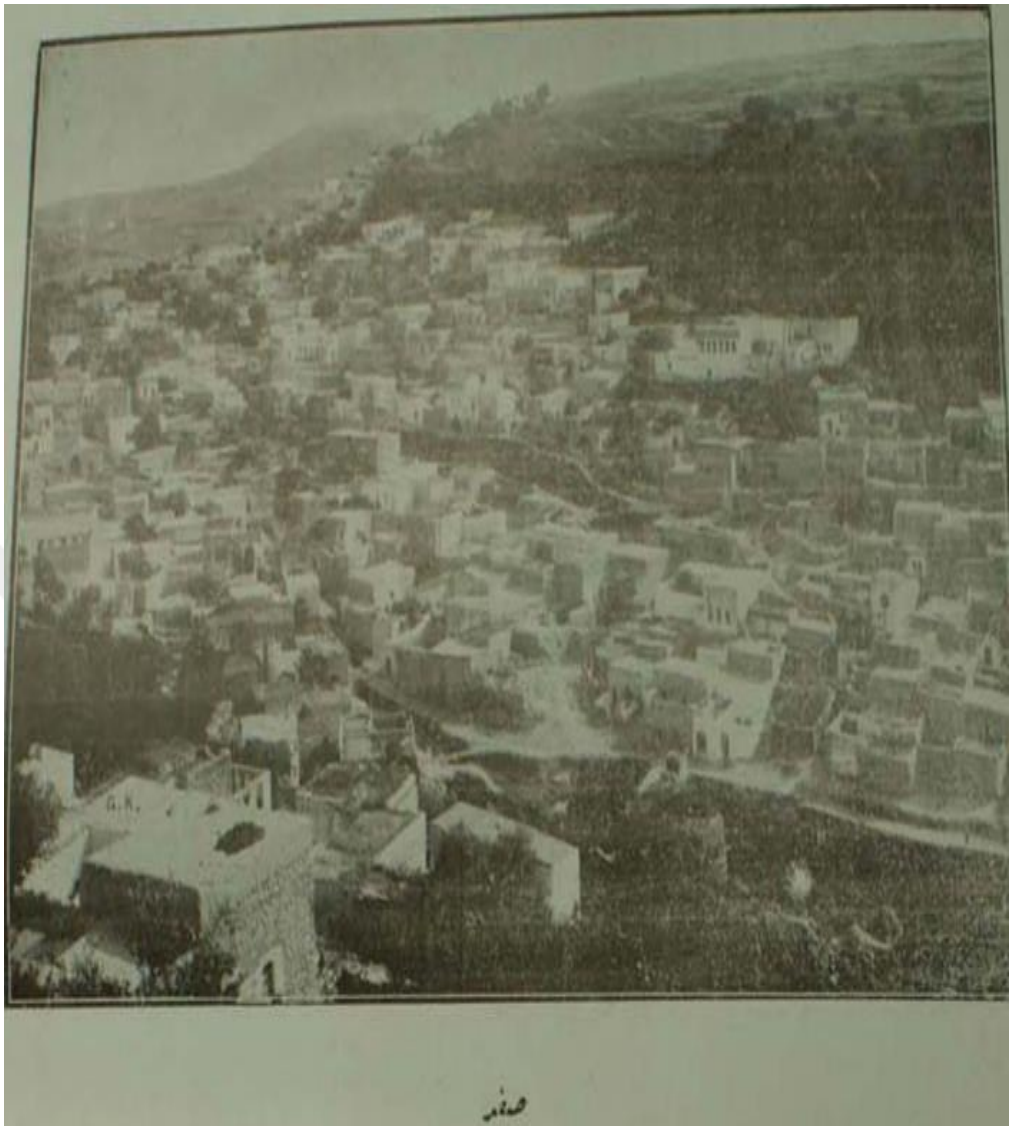

بر بدوی قادین قیافتی

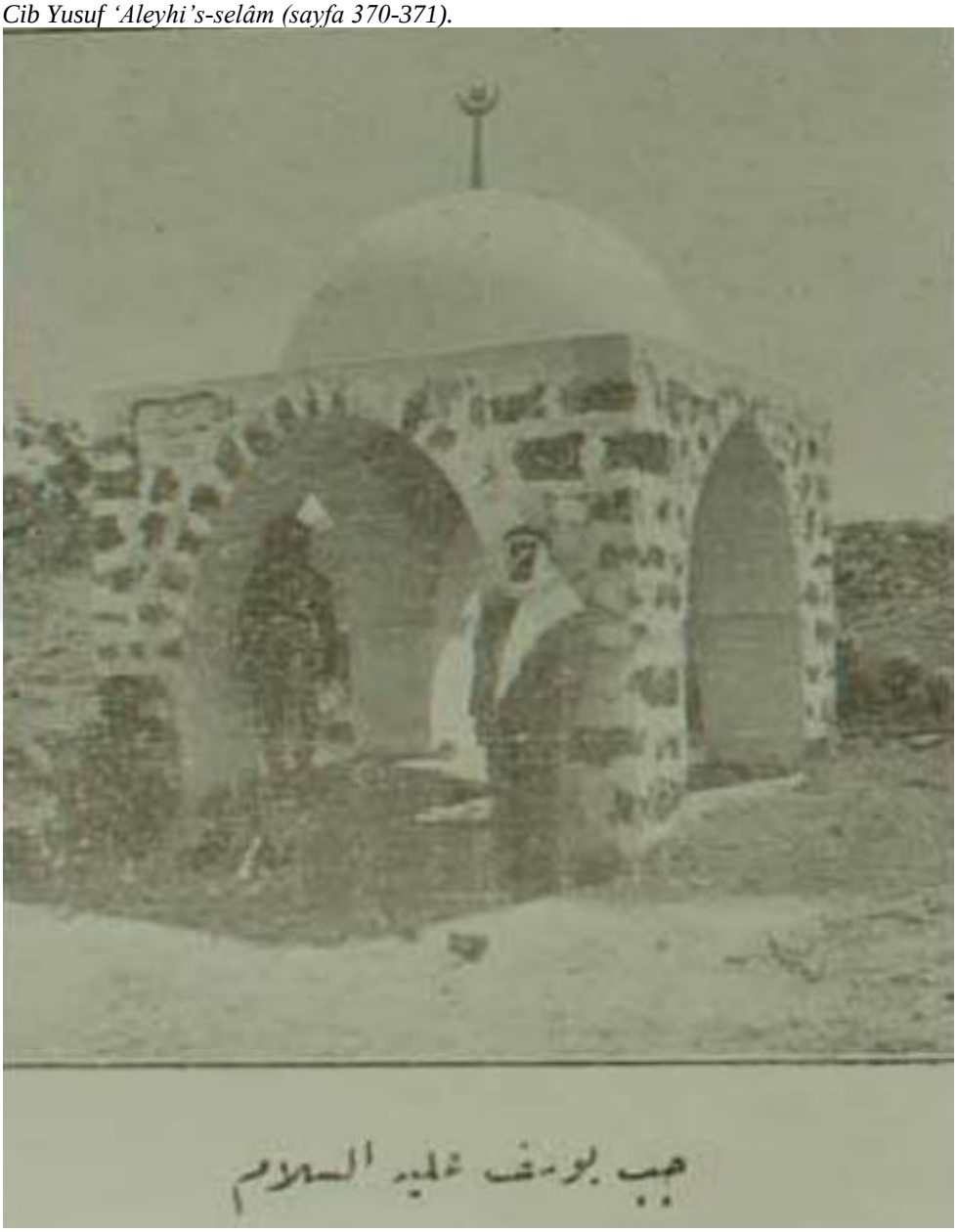
Ek 22.
(Havle) Gölü ve Civârı (sayfa 356-357).

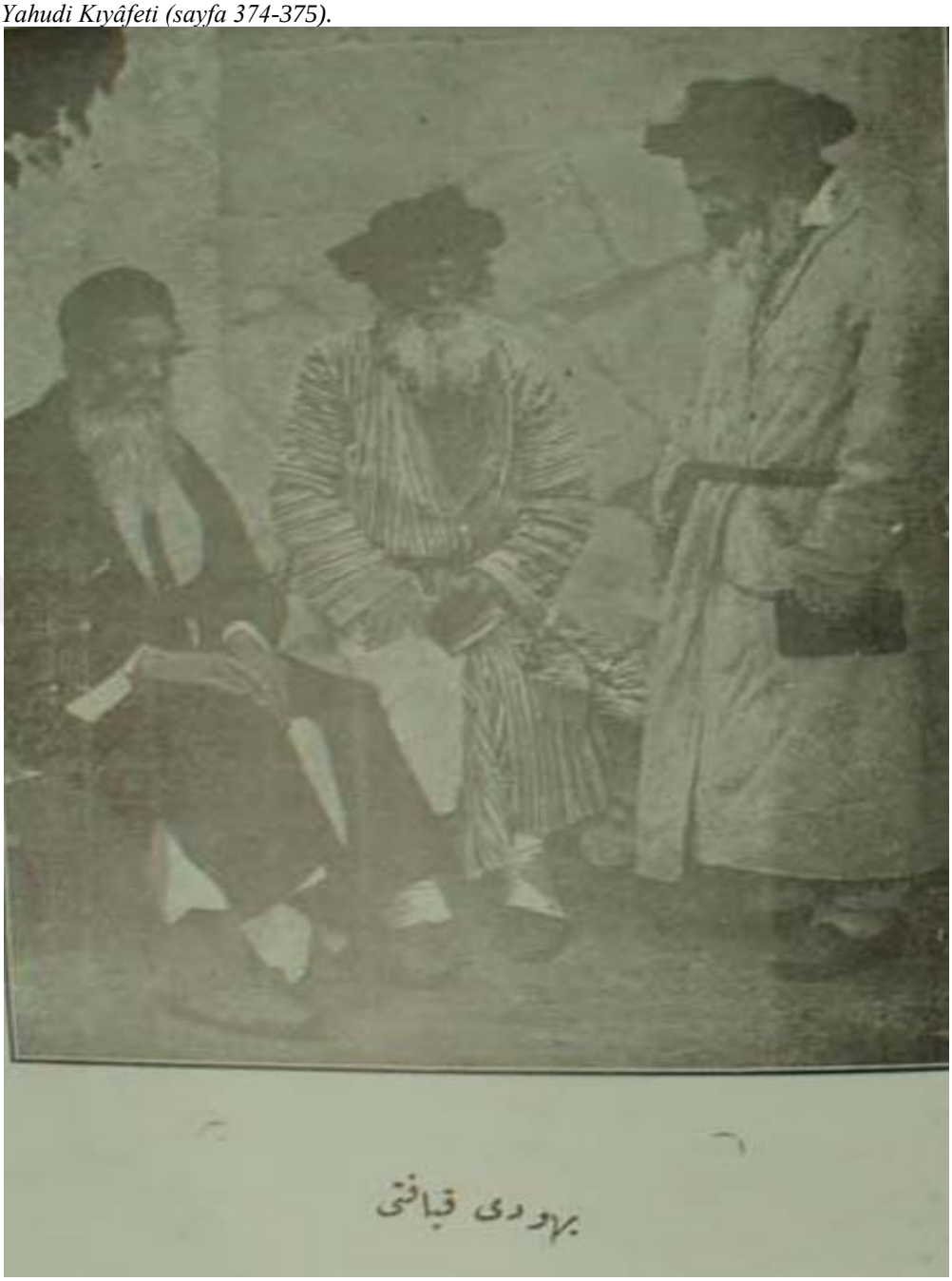
Ek 23.
Safed (sayfa 364-365).

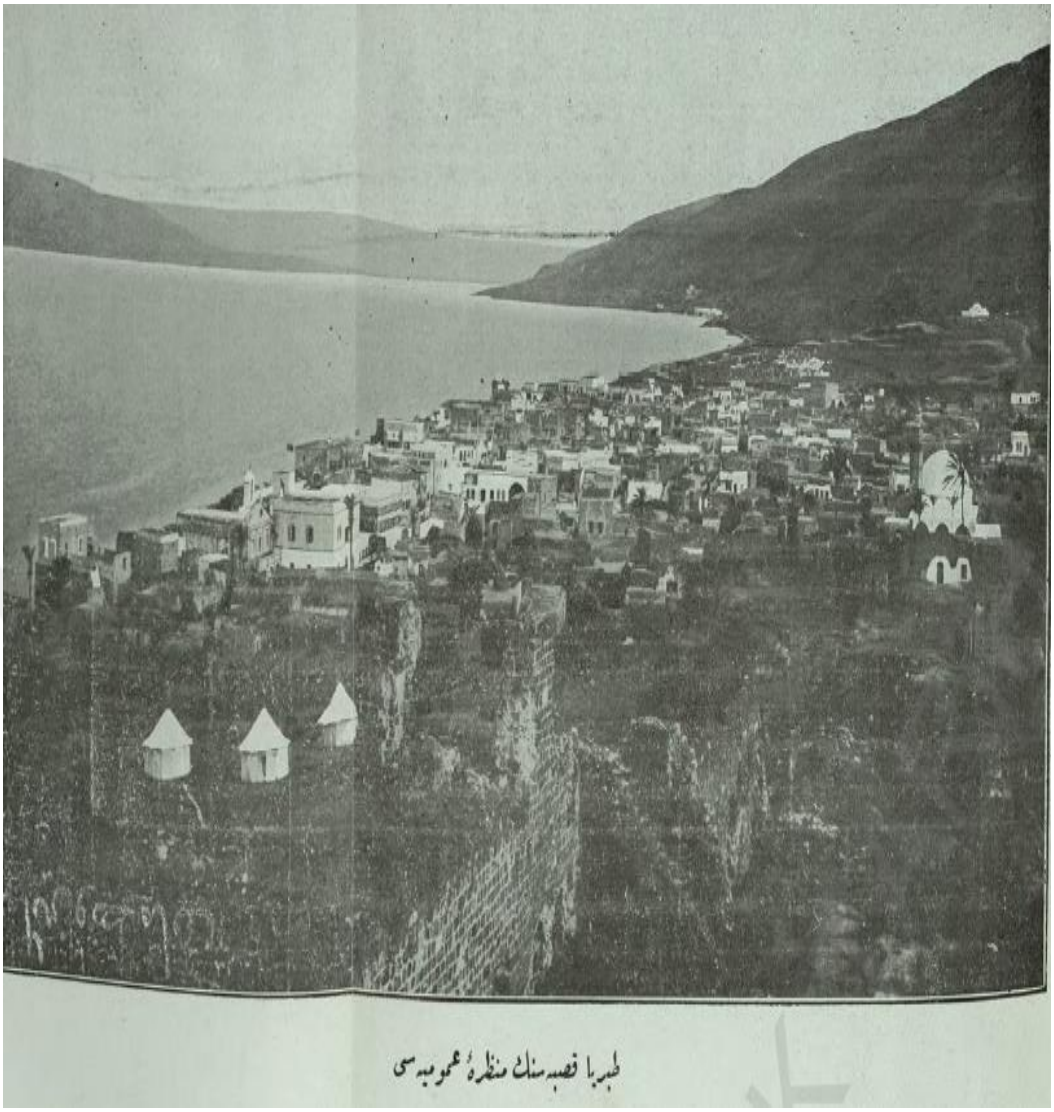
Ek 24.
Cib Yusuf ‘Aleyhi’s-selâm (sayfa 370-371).

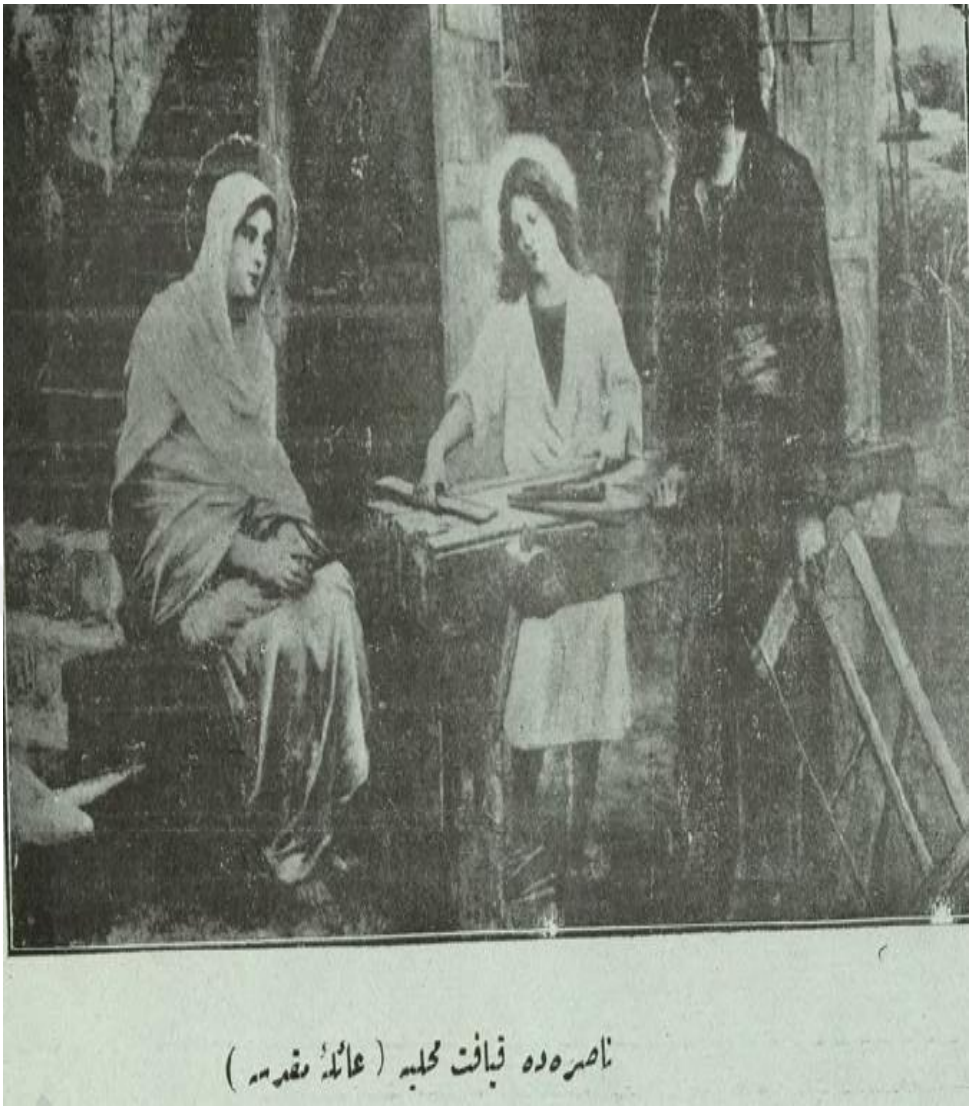
Ek 25.
Yahudi Kıyâfeti (sayfa 374-375).

Ek 26.
Tiberyâ Kasabasının Manzara-i ʻUmûmiyyesi (sayfa 378-379).

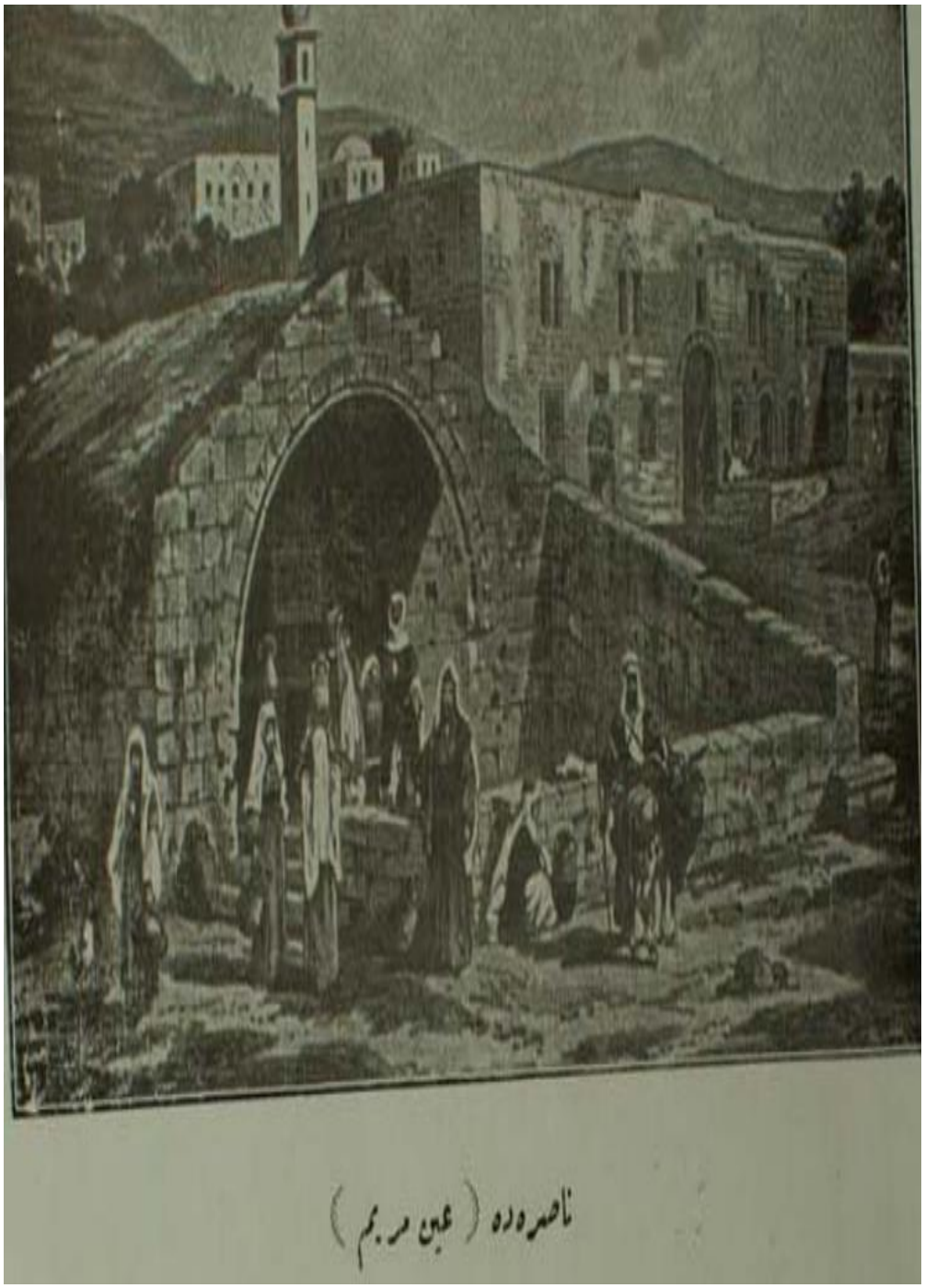

Ek 27.
Nâsra'da Kıyâfet-i Mahalliye ('Aile-i Mukaddese) (sayfa 394-395).

ناصره ده قیافت محلیه (عائلهٔ مقدسه)

Ek 28.
Nâsra'da 'Ayn Meryem (sayfa 396-397).

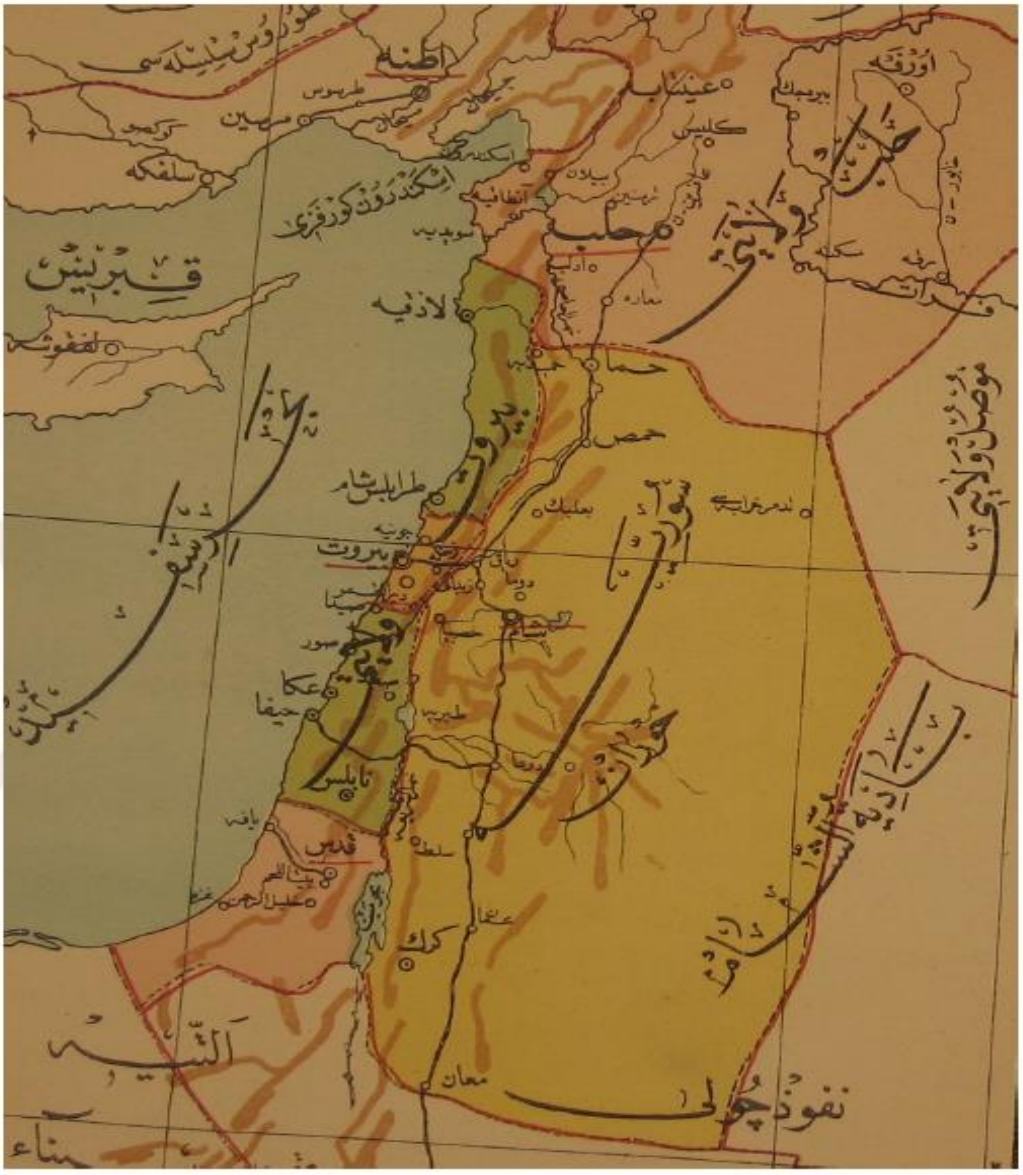
Ek 29.
Câlut Vâdisi (sayfa 410-411).

Ek 30.
Bedevi Kıyâfeti (sayfa 420-421).

Ek 31.
Beyrut Vilayet Sınırları

Beyrut Vilayeti Sınırları

Kaynak: (Zafer Orha)